

JÓKAI ÖSSZES MŰVEI

JÓKAI MÓR ÖSSZES MŰVEI

JÓKAI MÓR ÖSSZES MŰVEI

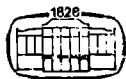
Szerkeszti

LENGYEL DÉNES és NAGY MIKLÓS

JÓKAI MÓR

A TENGERSZEMŰ HÖLGY

(1890)

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST 1972

Készült
a Petőfi Irodalmi Múzeum munkatervének keretében

Sajtó alá rendezte
SZEKERES LÁSZLÓ

*Magy. ir. I. 3.
96,668.*

Ⓒ Akadémiai Kiadó, Budapest 1972

Printed in Hungary

A TENGERSZEM — MONSIEUR GALIFARD —
AZ ELSŐ TÚSZÚRÁS

Soha nem láttam életemben olyan csodaszemeket. Pedig sok szép szemekkel volt találkozásom. Egész asztronómiát írhatnék róluk. De ennek annyiféle volt a szeme, amennyiszor változott az indulatja. Azért neveztem azt el tengerszemnek. Milyen a tengerszem? A hegytetőről nézve élénkzöld, az átelleni hegyoldal szálfái félig árnyékban tartják, a nap visszaragyog a másik feléből; vidám nevetés ez. Majd meg ha végigfodrozza a szellő, haragoszöldre válik, majd barnára, bakacsinra; a felhő színét adja vissza, villámokat is lövell. Mikor leszáll az éj, fekete tükrében ragyognak a száz meg száz csillagok; egy-egy futó fény végigívlik benne, egy úszó vadmadár czüstvonalat húz rajta végig; ez a megfordított mennyország, Két magas hegy vágánya közül eltűnik a telehold; egyszerre arannyá válik az egész tengerszem, fehér ködfoszlányok lebegnek fölötte, szellemalakot mímelve; elkezdenek a hullámai táncolni, minden ok nélkül, nagy fénykarikák terjengnek a közepéből, egymást előbbre tolva; a hold megint eltűnik a hegyoldal mögé; világoskék marad a tükörlap. — Ha pedig egészen leszállunk hozzá, összetákolt tutajon bevezünk rajta, akkor se nem kék, se nem zöld, hanem kristálytisztá, átlátszó a tengerszem. A part mentén zöld mohát, virágoskertet látunk a víz alatt. Eddig soha nem látott növények eregetik fel hosszú indáikon napvilágon növő virágkelyheiket. Nagy, egyenesen álló növények, alakra a fenyőhöz hasonlók, emelkednek fel a mélységből, a vízszín alatt maradvá; fák, amiknek igazán megvan tiltva az égbe nőni. Csupa virágoskert a vízfenék. S e vi-

rágoskertnek nincs élő lakója. Se hal, se hulló nem lakik benne. De egy lakója mégis van: a szirén. Nem az a mítoszi csábalak, hanem egy torz alakú szörny, nagy fekete fejjel, veres kopolyával, két békalábbal s lomha halfarkkal. Ez is ritkán jön elő a maga rejtett sziklaodújából; csak mikor nagy időváltozást érez. Én láttam egynéhányszor ezt a mesés amphibiomot. —

— — — — —
Mikor legelőször találkoztam a szép *Erzsikével*, akkor mind a ketten gyemekek voltunk. Ő tizenkét esztendő, én pedig tizenhat éves kamasz. Együtt tanultunk táncolni.

Egy francia vetődött a városunkba; egy vándor táncmester, aki az egész várost táncra kerekedtetete.

Monsieur *Galifardnak* hitták.

Rendkívül nagy feje volt, cserbarna arcszíne, összeérő szemöldökei, kurta lábszárai; a nagy sasorrának éppen a hegyén volt egy nagy szemölcs.

És amellet valóságos charmeur volt.

Mikor táncolt, mikor beszélt, valami varázs szállt ki minden porcikájából, egyszerre hódító alak lett. A nőnem tagjai oda voltak érte; a kilenc évestől elkezdve, a kiszámíthatatlan korszakig.

Én is örök hálával emlékezem e derék férfiúra; neki köszönhetem a valcert és a quadrille-t, meg azt, hogy hogyan kell egy clejtett legyezőt felvenni s amellet az arcot a hölgy felé fordítva tartani.

Erzsikével volt a legtöbb baja a maestrónak. Sohasem tartotta meg a tempót, nem akart az elegáns „pli”-hez szokni, szilaj, dévaj allűrjcit nem tudta vele elhagyatni. Jaj volt annak a táncosnak, aki társul akadt vele össze. Az rendesen hajótörést szenvedett a terem közepén. S hozzá még ki is kacagta. A meszternek is a szeme közé nevetett, s rendesen az ellenkezőjét tette annak, amit az vezényelt.

Én mindezt igen természetesnek találtam. Mikor valaki olyan szép és gazdag és előkelő, akkor fel van jogosítva

kivételt képezni mindenféle szabály alól. Hogy szép, azt az első tekintetre meg lehetett tudni, hogy gazdag, azt kitalálhatta az ember az ezüstös hintórul, amin járt, s hogy előkelő, azt lehetett kombinálni abból, hogy a mamáját mindenki nagyságos asszonynak címezte, s a „vármegye urai” is kezet csókoltak neki. A nagyságos asszony minden táncleckén jelen volt; s kívülről még eljött a nagynénje is, egy nyugdíjazott őrnagyné meg a társalkodónője, egy élte javában levő nemes kisasszony. Ily módon az Erzsike folyton hármass felügyelet alatt volt tartva, aminek természetes következménye az volt, hogy azt tehetette, amit akart, mert felügyelőnői közül egyenkint mindegyik azt tartotta, hogy minnek vigyázzon ő a kisasszonykára, mikor a másik kettő úgyis vigyáz. S aztán mind a három egyenkint el volt foglalva a saját ügyeivel.

A nagyságos mama még az élet naposabb oldalát kereső hölgy volt, özvegyeége vigaszt óhajtott. Voltak nyílt udvarlói, többé-kevésbé komoly szándékúak s rang és kvalitás szerint megkülönböztetve.

A társalkodónő híres nemesi család tagja, bátyjai katonatisztek. Az atyja udvari kamarás. A saját kamarájában nemigen volt neki mit keresni. A kisasszony toalettszobái legdivatosabbak voltak, maga is szépségnek tartatott, s a legjobb táncosnő hírcében állt. Azonban az idő figyelmezteté a komoly körütekintésre; mert Erzsike, a család leánya kezdett már veszedelmesen felnőni s négy-öt esztendő múlva versenytárs lesz belőle. Ennek is volt tehát a táncóra alatt foglalkozása, amely miatt félre kellett húzódnia, nehogy meglássák, kivel társalog és minő modorban, mert ez a sok gonosz asszonyi szem mindent kitalál egy tekintetváltásból, egy kézszorításból, s aztán „szétszólják” őket.

A nagynéne pedig leginkább kereste az ürügyeket a táncteremből észrevétlenül eltűnésre. A büfében neki kellett minden süteményt és frissítőt legelőbb megízlelni, s ahogy alapos történetbúvárok utánajártak, még az a sötét szenvedélye is

megvolt, hogy tubákolni szeretett, ami nagy titkolózással jár. Ha pedig a teremben volt és összeült valami nyelvrokon pályatársnéval, akkor úgy elfoglalták egymást a többiek megszólásával, hogy egyébre nem lehetett gondjuk.

Így aztán az Erzsike tehetette azt, hogy a damensolóban csárdásfigurát táncolt, s a tour de mains-nél a vizavi táncosának a kezére ütögetett; adomákat mesélt olyan fennhangon, hogy az egész terem meghallhatta, s mikor kacagott, a két kezét a térdei közé szorította, monsieur Galifard ismételt ellenmondásai dacára.

Egy délután főpróbát tartottak a tánciskolában. A kisleányokkal jöttek nagy leányok is; s a nagy leányokkal nagy legények. Az ilyen fickók különös jogot vélnek élvezhetni, hogy az olyan kezdő sihedernek, mint én voltam, a lábára tapossanak.

Szerencsémre a derék Galifard úr igen jószívű ember volt; nem engedte a maga protegéit háttérbe szoríttatni.

— Nix cache-cache spielen, monsieur Maurice. Allons! Walzer geht an. Nur courage. Ne cherchez pas toujours das aller-schlekteste Tänzerin! Fangen sie Fräulein Erzsike par l'And. Valsez la!

S azzal karon fogott, odavezetett Erzsikéhez, kezembe adta a kezét, s aztán „eins, zwei”.

Az akkori valcer pedig „grundverschieden” volt a mostanitól. Ez a mostani csak tréfa; de az komoly dolog volt. Táncos és táncosnő a testük felső részével, amilyen messze csak lehetett, olyan tágan elálltak egymástól, ellenben a lábaikat egymásnak feszíték. Akkor aztán a test felső része egyszerre nagyot lódult; azt mind a kettőnek egy tempóra kellett tenni, a repülni indult testnek kénytelen volt a láb gyorsan utánaszaladni. A táncoló pár, mint a tenger hátán himbálósajka, föl- és leemelkedett és süllyedezett, s mentül gyorsabban perdült, annál messzebbre tartotta magát egymástól a két hátraszegett fej. Az volt a villitánc!

A mester folyvást kísért bennünket a körben, és nem szűnt meg biztatásaival lelkesíteni.

— Très bien, monsieur Maurice. Ça va ausgezeiknet! 'Alten sie brav la demoiselle. Nix auf die Füsse schauen. Regardez aux yeux. Das ist richtig. Embrassieren ist besser, als embarrassieren! Pouah! Da liegst son alle beide!

De hát azért sem „liegst!” Én láttam előre az elkerülhetetlen bukást, s hogy a táncosnémat megmentsem, saját magamat vettem oda áldozatul, a térdemre esve; neki még a könyöke sem érte a parkettet. A térdemért nem lett volna kár; hanem a pantallóm kiszakadt a térd fölött. — Semmivé voltam téve. — Nagyobb csapás ennél nem érheti az embert.

Erzsike nevetett az én kétségbeesett állapotomon. Aztán megkönyörült rajtam.

— Várjon csak, majd én összetűzöm gombostűvel.

Azzal kirántott valahonnan a ruhája fodrai közül egy gombostűt, s leguggolva elém, nagy hirtelen összetűzte vele a vadgalamszín pantallómon támadt félbeszakítást. A nagy gyorsaságban az elevenig találta szúrni a veszedelmes kiegészítő szert.

— Nem szúrtam meg? — kérdezé, felnézve rám igaz jó szívét eláruló nagy szemével.

— Nem! — modám. Éreztem is én azt a tűszúrást akkor!

Azzal táncoltunk tovább. Én csodamódon kivettem magamért. Egy gombostűvel a térdemben — a másikkal ki tudja hol? — háromszor körülkeringtem Erzsikével a tánctermet, mikor visszavittem a garde des dames-jaihoz, úgy tetszett, mintha harminchárom mama, nagynéne és társalkodónő forogna körülöttem.

II. FEJEZET

AZ ÉN ELSŐ KITÜNTETÉSEM — AZ ELSŐ SÉRELEM — A DAMENWALZER — A FÉLELMES FENEVAD — A MEGIGAZÍTOTT CSOKOR — A MÁSODIK TÚSZÚRÁS

És én valóban nagy hálával tartozom monsieur Galifardnak. Neki köszönhetem a legelső kitüntetést, mely az életben ért. Ez volt azon örökké feledhetetlen eset, amidőn pályatársaim, a kecskeméti jogakadémia reményteljes tagjai, az általuk rendezett jogászbálra engemet választottak meg egyhangúlag „előtáncosnak”

Ma is büszke vagyok ez elismerésre, hát még akkor!

Nyomban következett rá egy másik megtiszteltetés; ugyanazon évben a magyar tudományos akadémia, a Teleki pályázaton versenyzett szomorújátszámát dicsérettel említé fel, sőt két bíráló: Vörösmarty és Bajza a pályadíjra tartá érdemesnek. A darab címe volt: „A zsidó fiú.” — Nem valami gyufát áruló suhanc, hanem Fortunatus Imre, II. Lajos király alatt magyar pénzügyminiszter, akit az ország rendei máglyára ítélték.

Eszerint, midőn háromévi távollét után szülővárosomba visszakerültem, már bizonyos „renomé” járt előttem.

Hogy minек tértem vissza, annak is helyes oka volt. Az én időmben is négy évből állt a jogászati kurzus. A harmadik év volt a „patvaria”, a negyedik a „jurateria”. A patvariát rendes ember a saját megyéjében töltötte, a jurateriát Budapesten.

Még egy eldicsekedni valóm van. Üres óráimban arcképeket festettem. Olajminiatűröket. Az őszyoni tisztartót, anélkül, hogy előttem ült volna, úgy eltaláltam, hogy mindenki ráismert; de még annál is nagyobb szenzációt gerjesztett a főfiskálisnének az arcképe, akit a legszebb asszonynak tartottak a városban.

És mégis az történt, hogy mikor a következő farsangon a főispán bált adott a megyeházán, (még akkor olyan főispánok voltak) hát abba nem engem szólítottak föl „előtáncosnak”.

Háládatlan haza!

És aztán ki volt, aki miatt engem ez a keserű mellőztetés ért? Egy stuccer, egy arslán, nem a városunkból való; valami Bagotay Muki. Csak annyit tudott felőle a világ, hogy Párizsban is kinn járt, s igen „jó parti”.

Bosszúból elhatároztam, hogy nem fogok táncolni a főispáni bálon; bár a meghívót én is megkaptam.

Nevelte az elbúsulásomat az a körülmény is, hogy az előtáncosnak hivatalosan designált táncosnőjéül, éppen Erzsikét nevezte meg a közhír.

No, de utol is érte őket a Nemezis!

Erzsike azon a bálon à l'anglaise frizurát viselt, ami határozottan nem illett az arcához. Előre örültem annak a balesetnek, amikor ezekkel a szerteszét repkedő fürtökkel egyik-másik táncosnak a frakkgombjába bele fog akadni.

A Bagotay Muki felől pedig, amint legelőször megláttuk, mind nekem, mind az ifjú barátaimnak az az általános véleményünk támadt, hogy ilyen szépnek lenni már valóságos impertinencia. Ilyen tökéletes férfialakot csak egy regényírónak van joga megteremteni; de a valóságban az nem létezhetik. Én azal vigasztaltam magamat, hogy az ilyen szép fej ostoba. Még akkor nem tudtam, hogy az ostobaság éppen a haut gout. — Az arany pengése rekedt hang.

Még akkor nagyon tapasztalatlan ifjonc voltam. Az arcomon még semmi szőr nem volt, dohányozni nem tudtam, bort nem ittam volna egy viláért, s asszonyt még csak a szemeimmel láttam.

No, de utolérte őket a Nemezis!

A táncrend valcerrel kezdődött. — Ha engem decretáltak volna előtáncosnak, hát a „körmagyarral” kezdtem volna. Hja, a körmagyar! Az a valami! Azt nem elég eljátni, ahhoz

lelkesülés kell; — vagy nyolc pár járhatja, vagy tizenhat. S mind a harminckettőnek össze kell tanulva lenni színpadi pontossággal. Az nem olyan könnyű feladat. Hanem hát Bagotay Muki a valcert protezsálja. (A „pecsovics”!)

No, de van Nemezis!

Hát az történt, hogy rendes bevett szokás szerint a zenekar minden tánc előtt a következő számból tíz-tizenkét taktust eljátszik, s aztán öt percig abba hagyja. Ez arra való, hogy a közönség tudja meg, mi következik: polka, quadrille vagy valcer.

Ezt a Bagotay Muki nem tudta (ugyan mit tud hát?) s amint a jelző zene megszólalt, öltre kapta a táncosnőjét, s elindult vele keringeni, amíg egyszer aztán a zene abbamaradt, s ők ott találták magukat a terem tulsó végén, a szárazon; elfogyott a lábuk alól a nóta. Aztán úgy kellett nekik szégyenszemre visszagázolni, ahonnan elindultak, a bálanya tribün-jéig. Erzsike úgy pörölt, Muki úgy szabadkozott; aki látta őket, azt hitte, hogy félesztendő házások.

Úgy kell nekik!

Nem is néztem aztán, hogy táncolnak; leültem egy szögletbe s a meghívójegyemnek a hátlapjára karikatúrákat rajzoltam. Majd bementem a büfébe mandulatejet inni, magam körül gyűjtöttem még három-négy életunott, blazírt fiatalembert, s azokkal együtt vitatkoztam a „védegyelet” célszerűsége fölött. Tessék nálunk nélkül mulatni odabenn a fényes uraságoknak.

Egyszer csak a vállamra üt valaki legyezővel; de már akkor a hangjáról is ráismertem: Erzsike volt.

— Magának nem elég, hogy maga elsőkik a teremből, hanem még a többi táncosokat is visszatartja. Jöjjön hamar! Damenwalzer van!

A hölgykeringő privilégiuma előtt kénytelen voltam kaptulálni. Az obligat tourt megtéve a felhívó táncosnővel, visszavezettem Erzsikét a mamájához, megköszönve a felejthe-

tetlen kitüntetés. Neki rögtön menni kellett, az előtáncos vezényszava hangzott: „cotillon”. A párok repültek villisebességgel. A mama pedig ott marasztott. Egy üres szék volt mellette.

— Ön egészen elhanyagolja a régi ismerőseit — mondá nehéz lélegzéssel. (Kövér volt és astmában szenvedett.) — Felénk sem jön, amióta olyan híres emberré lett.

Híres ember! vajon ő is tudná már, hogy a szomorújátékom megdicsérte az akadémia? — Nem! Nem! A másik hírem juttott el hozzá. A piktori sikereim.

— Láttuk azt a gyönyörű arcképet, amit festett. Igazán olyan volt a Müllerné — ezelőtt tizenhat esztendővel. Miért nem festette ön le inkább a leányát? az sokkal szebb. Ön nem szeret leányokat festeni, fél, hogy elveszti velük a játszmát, ugye?

(Az úrhölgynek különös kifejezései voltak.)

Erre már csakugyan lehetetlen volt mást mondanom, mint hogy igenis nem félek, s ha megengedi, nagy örömet fogom benne találni, ha Erzsí kisasszonyt lefesthetem.

Kegyes volt beleegyezését adni hozzá.

Csak azt kellett megállapítani, hogy mikor. — Rögtön nem lehet, mert bál utáni napokon a hölgyek rosszul néznek ki; azután megint új táncestélyre készülnek, el vannak foglalva; — vasárnap templomba kell menni. Végre kikalkuláltunk egy tehermentes napot, amelyen Erzsike nekem ülni fog.

Még az a kérdés is megvitátás alá került, hogy vajon elefántcsontlapra fesseme-e az arcképet akvarellben, vagy vászonra olajban. „Az elefántcsont azért jobb — ajánlám — hogy az ember letörölheti róla egy vizes szivaccsal az akvarell képet, amikor akarja.”

Az úrnő elérté az öngúnyt, s kegyes volt azt neutralizálni ez ellentmondással:

— Tehát inkább olajban, mert mi azt akarjuk, hogy az a kép örökké megmaradjon.

Fölöttébb le voltam kötelezve.

Ezalatt vége lett a cotillonnak; Erzsike visszatért a mamájához; a társalgónő is helyére került: őrá várt az általam bitorlott szék; én azt jogos tulajdonosnőjének átengedve, búcsúzni akartam; de az úrnő még feladatának tartotta engemet bemutatni a mai nap uralkodó planétájának, Bagotay Mukinak, ki táncosnőjét hazakezelve. S egyúttal művészi minőségem megismertetése után közhírré tette, hogy e napokban le fogom arcképezni a leányát, még pedig olajfestéssel; amire Bagotay Muki rögtön kész volt a bókjával.

— Ha én festeném le nagysádat, én a szívem vérével festeném.

Amire Erzsike azt felelé nevetve:

— Akkor én csupa veres lennék.

— Kérem! Nekem *kék vérem* van!

Óh, hogy szerettem volna a penicilusomat az oldalába bökni; hadd lám, indigó jön-e hát ki belőle. (Az anyja bárónő volt; attól volt olyan *kékhethémje*.)

A kitűzött nap délutánján megjelentem Erzsikéék házánál. A festékesládámat és a vásznat előre elküldtem a cselédünktől.

Nem találtam semmi szolgálattelvő lelket, se a corridoron, se az előszobában. Kénytelen voltam ott állni és várni, míg valaki előkerül, aki bejelentsen.

Ezalatt azonban óvhatlanul meg kellett hallanom, amit a közvetlen szomszéd szobában beszélnek.

— „Maga semmirekellő gazember! — Gyalázatos, szemtelen!”

Az úrnő hangját ismertem fel.

Arra egy protestáló rikácsolás felelt.

— „Hol van egy bot?” — kiáltá az asszonyság.

S ugyanazon rikácsoló hang válaszolt:

— „Madame, vous êtes une friponne!”

Szép conversatio. — Ugyan rosszkor jöttem ide.

Ezenben kinyílt az ajtó, s kijött rajta az inas, az egyik kezével a másikat tapogatva. Fájtn neki.

Én hüledőve kérdezém.

— Önt *üötték* meg?

Amire az bosszúsan felelt:

— Engem *megharapták*.

Hogy az inast megharapták!

— Tessék hát besétálni a tens úrnak. Várják.

Amint aztán beléptem, egyszerre világos lett előttem a rejtélyes állapot. Akinek a nagyságos asszony azokat a becsületbe vágó megszólításokat osztogatja, s aki oly becsmérlő választokat felel vissza — egy szürke papagáj, aki éppen most harapta meg az inasnak a kezefejét, s e kihágásért megfenyítésben részesül.

Az egész társaság lázas emócióban volt tartva. Nagy frekvencia volt jelen: hölgyek és urak: az utóbbiak között egyszerre szemet szűrt nálam Bagotay Muki. De főszemély volt a papagáj. Ez a szürke libériás, veres farkú, nagy orrú szörnyeteg ott állt a kávéasztal közepén, fenyegető pozícióban. Valahogy kinyitotta a rézkalitkája ajtaját, s egyszerre csak ott terített a kávézó társaság közepett, a terített asztalon.

— „Jaj, csak a fejemre ne repüljön!” — sikongatott egy éltes asszonyság, az oldal-hajcsigáit takarva a két kezével. Senki sem mert támadólag föllépni. Az inast, ki el akarta a szökevényt fogni, már harcképtelenné tette a szárnyas lázadó. A szobaleány azt nyilvánítja, hogy hozzá nem nyúl, ha azt a házat nekiadják is. A háziasszony egy kurta spanyolnád-dal ütögetett feléje, becsületsértő címeket osztogatva; de a harcias kegyenc mindig elkapta a spanyolnád végét erős csőrével s alig adta vissza; ellenben a szidalmakat visszaadta kamatosztól.

Mikor énvelem is megszapordott a társaság, a férfiak vettek észre. Az úrnő arra a szavamra, hogy „csókolom a kezét nagysám”, azt mondta, hogy „infamer Halunk”. De hozzátette: „no, nem magának mondtam”.

— „Selber áner!” — kiáltotta vissza a hős madár.

— No ritmuscsináló uram, erre találjon kádenciát! — aposz-
trofált, egyenesen engemet értve, Bagotay Muki.

Még ritmuscsináló!

— Oda ne menjen! — kiáltott Erzsike — mert a maga ke-
zét is megharapja, aztán majd nem tud festeni.

Az kellett még, hogy ijesztgessenek. Azért is odamentem
a madárhoz. Hátha maga lett volna az orosz kétfejű sas!

Divinatio volt talán, hogy eltaláltam, mit kell az ilyen ember-
nyelvű állatnak mondani.

— „Add ide a fejedet!”

S erre a szóra a félelmetes lidérc egyszerre lehajtotta a fejét,
úgy, hogy a görbe orrára támaszkodott; én aztán a mutatóuj-
jammal megvakargattam a fejét, ami annyira tetszett neki, hogy
a szárnyaival repesett.

Akkor aztán ezt a második mondást kockáztattam:

— „Add ide a lábadat!”

És akkor, közbámulatra, felemelé a kajdács azt a furcsa há-
romujjú lábát s a mutatóujjam körül fonta a karmait, azután a
másik lábával is átfogta az ujjamat s engedte magát az asztról
felemeltetni. — Még ez nem volt elég. Amint a kezemen tar-
tottam, mint a lovagkori vadászok a sólymot, az orrát a ke-
zem fejére nyugtatva, elkezdett csókokat osztani. De úgy
végigcsinálta az a csókolásnak mindenféle változatait, hogy az
valóságos botrány volt. A hölgyek nevettek. Kitől tanulhatta?

— Még a boldogult férjem életében jutottam hozzá — ma-
gyarázá a háziasszony.

Végre a meghódított szfinx bizalmasan közlé velem, hogy
őt kinek hívják:

— „Kokócska! Kedves Kokócska!”

Én aztán az ujjamra szedett Kokócskát hazavittem a kalická-
jába, s rátettem a függő karikájára, melyet ő el is fogadott,
az orrával lépven előre. Valóságos háromlábú állat. S onnan
egy mély bókot csinálva felém, naiv hangnyomattal hallatá
ez üdvözlést: „alászolgája!”

— No ez valóságos csuda! — hálálkodék a nagyságos mama; — önnek igazán állatszselidítőnek kellene lenni.

— Az leszek.

— Hogyan? Miféle állatokat akar szelidíteni?

— Embereket.

Ezt nem értette senki.

— No, poéta uram, ez a ballada sikerült! — tréfálkozték Bagotay Muki. — Majd meglássuk, a piktúra is úgy fog-e *szeperádni*.

— Hogyan akarja ön azt meglátni?

— Hát így ni. — S azzal felcsíptette a szemüvegét az orrára.

— Csalatkozik, ha azt hiszi. Mikor én arcképet festek, akkor nem szabad senkinek a szobában lenni, csak nekünk kettőnknek.

Az egész társaság el volt ámulva. Mindenki azt hitte, hogy itt most nyilvános produkció lesz; azért csődültek össze, hogy meglássák, hogyan, mi módon lesz az embernek szeme, szája, füle. Egy nagy kerek asztal volt a számomra elkészítve, hogy jó sokan körülkönyökhessék, s aztán dirigálhassanak, hogy ezt a szemet egy kicsit feljebb, azt a huncutkát alább! Ide egy kis pirosat még! Amoda több fehérét!

Én azonban categorice kinyilatkoztattam, hogy sokaság előtt nem festek; ez a festői regula. Mikor arcképeznek, nincs másnak helye az atelierben, mint a festőnek és a modellnek. Ezt Barabás is így csinálja.

Imponált a magamtartása a társaságnak. Csak szép dolog az, mikor az ember tud valamit! Bele kellett nyugodniuk, hogy Erzsike énvelem egyedül üljön egy mellékszobácskában, amelynek csak egy ablaka van. Még annak az ablaknak az alsó részét is el kellett takarni spanyolfallal, a világhatás végett. És senkinek, amíg az ülés tart, bennünket háborgatni nem szabad.

Az első ülés nem tartott sokáig. Olajfestménynél elébb *alá* kell festeni a képet; szennyes közönyös színekkel; *prímfestésnek* még én nem hallottam hírét. Ilyenkor az arckép még nem meg-

nézni való. Valósággal csúnya. Annál rosszabb, ha a hasonlóság megvan. Nem is engedtem azt senkinek megtekinteni; még Erzsikének sem. A megkezdett képet elzártam a festékládámba; miniatűr mű volt. Ezúttal elég volt, ha a *bedllítés* sikerült; az alak féloldalvást, az arc pedig egészen szemközt; az árnyékok felrakva, a háttér hozzátéveleg megkísértve; a ruházatnak az alapszíne kipuhatolva. Mindenki tudni fogja, hogy ez a legnehezebb.

A társaság nagyon meg volt csalatkozva a várakozásban, amikor megtudta, hogy semmi megmutatni valóm nincs. Mindenki azt várta, hogy legalább a szemét, vagy a száját csak elkészíthettem másfél óra alatt. — Gondolták magukban, hogy nem is lesz abból semmi.

— No, de csak szép lesz az Erzsike ebben a ruhában? — kérdezé a mama.

Bamba képet kelle csinálnom erre a kérdésre. Hát tudom én, hogy szép ruhája van-e az Erzsikének? Azt tudom, hogy kell hozzá „krapp”, meg „angol lakk”, „nápolyi sárga” és „velencei fehér” és nagyon kevés „égetett okker”

— Hallja! Ez nagyon unalmas mulatság volt — mondá Erzsike. — Egy kicsit errébb az arcát! — Ne olyan komolyan! — Ne olyan nevetősen! — Ne üljön olyan egyenesen. — Emelje fel a mutatóujját. — Ne mozogjon annyit! — Aztán mennyi medvecukrot felfestett a képemre; azt hiszem, cigánygyerek leszek.

Én aztán megbiztattam, hogy az csak alapfestés volt; majd holnap vígabbán fog menni a munka.

Másnap megint ott voltam, jókor ebéd után. Délelőtt dolgom volt a principálisomnál a patvarián. Az ember délelőtt jognudós volt; délután művész, költő és declamator.

Ezúttal nem volt már semmi társaság a háznál. A mama, a társalkodónő voltak egyedül otthon. A kép szépen haladt előre. Most már meg volt engedve a családtagoknak, hogy *egyesével* bejöhetnek, időnként megtekinteni a képet.

Most már aztán apróra tanulmányoztam az arcát. — Érdekes „fej”. Csaknem szívalakú arc, alul keskeny állban végződő, mely egy gödröcske által finomul kétfelé van osztva. A csigára emlékeztető ajkak, csattanó piros zománcsal; kissé fölfelé álló orr, nyughatatlan cimpákkal; gömbölyű, rózsapiros orcák, egy-egy szepplőcskével, melyeket én „fekete csillagoknak a hajnalodó égen” kereszteltem. Sűrű, tömött gesztenyeszín haja magától *langos* volt s aranyzománcba játszott, phidiaszi Vénusideálként keskenyítve a legsimább homlokot s ingerkedő huncutkákat nyújtva ki a kék eres halántékokra. (Nekem ezt ilyen részletesen kell tudnom, mert hiszen minden az ecsetem szálain ment keresztül.) — — Hanem aztán, ami ecsettel visszaadhatatlan: az a csodálatos szempár! Az engem egészen kétségbeejtett. Azt hiszem, hogy ha valóságos művész lettem volna, nem jámbor dilettáns, még akkor sem bírtam volna ennek a titkát kibúvárokodni. Mikor már azt hittem, hogy híven visszaadtam, egyet villant a szeme s kárbaveszett az egész munkám. — Utoljára megállapodtam mégis egy ábrándos kifejezésben, ami *nekem* legjobban megtetszett. A három felügyelő családtag ugyan azt mondta, hogy ők ilyen kifejezést sohasem láttak az Erzsike arcán, hanem azért egyhangú volt az elismerésük, hogy az a megszólalásig el van találva.

A fej tehát készen volt, mármint következik a ruha. Ez holnapra marad.

Ezen a napon preferánsz parti volt a várban, a tábornoknél. Erzsike mamája szenvedélyes preferánsz játzó volt. Naponként változott a színhely. Ő maga tehát nem volt otthon. Az unokahúg is vele ment. Annak meg más partija volt a fortificatio területén. Leányörzönnek csak a nagynéne maradt a háznál. Az meg délután el szokott szunyadni, vagy pasziánszt játszott.

Nem tudom, ki ügyelt fel ez alkalommal az Erzsike öltöztetésénél. Talán senki sem.

Az a kivágott, halványrózsaszín ruhaderék egyéb napokon is elég érvényre juttatá a bájós idomokat, de ezen a napon a

szokottnál is bizodalmasabb volt; nekem úgy tetszett, mintha az a túll anglais fodor nagyon le volna csúszva a válláról — és azon is alól.

Soha a teremő kezének szebb remekét nem lehetett látni ennél a *buste*-nél. S egy festőnek joga, sőt kötelessége, nemcsak látni, de nézni. Kárhoyatos privilégium! Nekem reszketett a kezem, azt gondoltam, a hideg lel. Pedig az üstököm izzadt. — Megjegyzem, hogy azon időkben a fiatal leányok nem viseltek vállfűzőt; ezt tánc közben, közvetlen érintés útján tapasztaltuk.

És ő látszott észrevenni a hevülésemet. A szemeiben csalfa láng lobogott; éppen nem hasonlított a tegnapi képéhez. Csúfolódni látszott.

Én aztán (ezt nevezem igazán „*corriger la fortune*”) azt tettem, hogy azt az áruló fodrot a képen helyreigazítottam — úgy ahogy kellett volna neki lenni.

Azzal az üléssel teljesen elkészült az arckép, a ruha is meglett festve. Én szépen megköszöntem az önfeláldozását, s mondtam neki, hogy mármost megnézheti a képét; készen van.

A leány felállt a karszékéből, s odajött a hátam mögé.

Megnézte a képet, s a szemembe kacagott.

— Ön helyreigazította a ruhám fodrát?

— Észrevette kegyed?

— Nem szeretett valamit látni?

— Nem akarom, hogy más is lássa.

— No lám, én napok óta elnéztem önt, amint itt babrál, s folyvást látok önön valamit, ami rút, ami nekem nem tetszik.

— Ez, úgy hiszem, nem nagy megfigyelésbe kerül.

— Csak egy kis pont az egész; mint egy lencseszem.

— Mi lehet az?

— Az a szemölcs ott a jobb kezén.

A jobb kezemnek a csuklóján, éppen a hüvelyk alatt, volt egy csakugyan dísztelen kinövés, amit írás és festés közben mindenkinek meg kellett látni.

— Nem vágathatom le, mert éppen az ütérfölött van. Mutattam egy orvosnak; azt mondta, veszéllyel jár az operáció.

— Mit ért ahhoz az orvos? Adja ide, én elvesztem onnan. Semmi baja sem lesz utána. — Én a nevelőben tanultam azt a leánytársnéimtől. Mindjárt elvesztem én!

— Ráolvasással?

— Óh nem. Fájni fog erősen. De hát, ha egy leány kiállhatja. Ráálltam.

Azzal ő gyertyát gyújtott, azt letette mellém az asztalra. Azután egy gombostűt kerített elő valahonnan. (Már megint gombostű!) Azt fogta, keresztülszúrta a szemölcsöm alatt többen. Azután felemelte a kezemet s a gombostű fejét a lángra tartotta, míg az fehéren izzóvá lett.

És azalatt az a két csodálatos szem kerekre fel volt nyílván, s lefelé fordított szivárványaival nézett a szemembe. Így néznek a démonok a pokolra került elkárhozottakra, mikor azokat süttögetik.

— Fáj? — sziszegé a fogai közül. Látszott, hogy gyönyörűsége telt benne.

— A tűszúrás nem. (Hanem, hogy az a fodor még jobban lecsúszott, az igen.)

— No mármost elmehet vele.

... Két nap múlva leesett magától a kezemről a kiégetett szemölcs, s maradt a helyén egy lencsényi folt, mely ma is ott van; fehér színével a kéz alapszínétől erősen elválva. S nekem mindennap kell látnom azt a kis fehér foltot, amikor a kezemet az írásra teszem, s mikor sokáig elnézem azt a pontot, úgy tesz, mintha abból a kis kerek jegyből az ő arcát látnám előtűnni; amilyennek akkor láttam — s aztán annak további változatait, egész a legutolsó, álmiasztó képig.

Eddig titok volt mindez; másoknak a titka. Most már csak az enyim. A többiek nyugosznak. Elmondhatom már.

III. FEJEZET

AZ ÉN MESTERSÉGEM ÉS AZ ÉN GUNYHÓM

A festés alatt később lehetett már beszélgetni is. Sőt ez szükséges is az arcképzett jellemének tanulmányozása végett; és azért is, hogy az „ülő” ne érezze olyan nagyon kényszerhelyzetének kellemetlen voltát.

— Olvasta már, Erzsi kisasszony, Petőfi költeményeit?

— Óh, a mi házunknál nem szokás olvasni.

— Miért nem?

— Azért, mert aki hozzánk jár, egy sem hoz ide könyvet.

— Hát valami lapot nem járatnak?

— De igen: a „Journal des demoiselles”-t, hanem az nagyon unalmas.

— Valami magyar lapot inkább. Talán a „Pesti Divatlap”-ot.

— Majd megmondom a mamának, hogy rendelje meg. Ön is írt bele valamit?

— Igen.

— Mit?

— Egy mocsári szigetnek a leírását.

— Járt ön ott valaha, azon a mocsári szigeten?

— Nem. Csak úgy képzeletből írtam le.

— Mire való az?

— Az egy részlet a készülőben levő regényemből.

-- Ah, ön regényt is ír? Minket mind bele fog írni?

— Dehogy! A regényírás nem abból áll, hogy az ember azt, amit maga körül látott és hallott, lemásolja.

— Szeretném tudni, hogy ön hogy kezd hozzá.

— Legelőször is kigondolom egy történetnek a végét.

— A végén kezd?

— Igen. Azután megalkotom ennek a történetnek az alakjait. Akkor ezeknek az alakoknak az egymáshoz való viszonyából kiokoskodom, hogy minek kellett aközben lefolyni, amíg a történet katasztrófája bekövetkezett.

— Eszerint abból semmi sem igaz?

— Azaz, hogy nem „való”; de *igaznak* kell lenni.

— Ezt nem értem. Aztán minek tölti ön azzal az időt, hogy regényt ír? Meg fog jelenni?

— Minden bizonnyal

— Az igaz, önnek könnyű. Van egy gazdag nagynénje Ó-Gyallán, ha ennek egy szót szól, hát kinyomatja a könyvét. Szokta tenni, ha neki ajánlják?

— De én nem szólok a gazdag nagynénémnek.

— Hát maga fogja kinyomatni a munkáját Weinmüller Fáni-nál? No hallja, ez nem jó gondolat. Én ismertem már egy író-t, aki a könyvét maga adta ki, aztán faluról falura járt vele, minden háznál rádísputált a compossesorokra egy példányt. Ez göröngyös pálya.

— De az én regényem nem olyan lesz, amit a szerző maga hord el házról-házra, hanem amiért a kiadó fizetni fog tisztelet-díjt.

Ezért aztán a szemem közé nevetett.

Nevetnivaló is volt az, hogy valaki előálljon azzal a szóval, hogy „én most írtam valamit, amiből egy szó sem igaz; de azért követelem, hogy ezt elolvassák és fizessenek érte”.

— Azt gondolja, Erzsike kisasszony, hogy Petőfi költeményeit nem díjazták? A „Szerelmem gyöngyei”-ért kétszáz forintot kapott.

— Mik azok a „Szerelmem gyöngyei”?

— Gyönyörű költemények egy szép leányhoz.

— S megkapta azt a leányt?

— Bizony nem.

— No, ez derék. Tehát valaki udvarol egy hölgynek, ezt versbe szedi, végül kosarat kap, s akkor előáll ezzel a kosárral, hogy töltsék meg huszasokkal.

Még aznap elküldtem neki Petőfi „Szerelem gyöngyei”-t és „Cipruslomb”-jait.

Csak harmadnap folytattam a festést. Rögtön azon kezdtem, hogy vette-e kezébe a „Szerelem gyöngyei”-t.

— Óh, igen; virágokat szárítok benne.

— De a „Cipruslombok”-ba csak belenézett?

— Nem szeretem az ilyen dolgokat; mindjárt elpityeredem rajta, s aztán vörös lesz az orrom.

Tovább aztán nem folytattam ezt a témát.

Erzsi kisasszony ellenben sietett megédesíteni az okozott elfanyalítást azzal a kellemes hírral, hogy az én ajánlatom folytán, a mama csakugyan prænumeráltatott a „Pesti Divatlap”-ra, mégpedig egész félévre.

Még ott voltam, amikor a posta elhozta a megrendelt lapot. Akkor minden lapot borítékba zárva kellett szétküldeni a postán. A levélbélyeg még nem volt feltalálva: a posta maga lehúzta előre az előfizetési díjból a maga illetményét.

Minthogy az előfizetés elkésve küldetett, tehát egyszerre négyheti szám volt a borítékba téve.

Az ünnepélyes felbontás után a család összes hölgyei, természetesen mind azt vették szemle alá, hogy vannak-e a lapban képek. Különösen divatképek. Hisz azért „Divatlap!” Egy divatkép csakugyan volt. A derék, hazafias érzelmű Vahot Imre vaskövetkezetességgel törekedett a divatot nemzetiessé tenni. „No, aki azt felvenné, pénzért mutogathatná magát!” Ez volt rá a hölgyek egyhangú véleménye.

A második számnak a képmelléklete volt Egressy Gábor, mint III. Richárd az álomjelenetben, kísértetektől körülvéve — Kiss Bálint hazánkfíától.

A nagyságos asszony azt kérdezte tőlem, hogy merre van ennek a képnek *fejűl*, merre *lábtul*? — Magam sem tudtam

elképzelni, hogy került III. Richárdnak a feje a térde közé.

A harmadik szám mellékletével már meg voltak elégedve. Ez volt Laborfalvi Róza mint Gertrúd királyné, Barabástól. Művészi beesű rajz. Ez már érdekelte a hölgytársaságot.

— Azt mondják, hogy olyan csodaszép szemei vannak, aminőkhöz hasonló nincsen — mondá Erzszi kisasszony.

Erre logikai következetesség lett volna részemről azonnal egy hízelt bókka ellenvéleményt mondani; de egyszerre, mintha rögtön valami megszorította volna a torkomat, hogy ki ne jöjjön rajta az udvariasság szava.

— „*Még sohasem láttam*” — felelém.

A negyedik számból végre egy fiatal, nyúlánk, borzas fejű alak könyomatú képe került elő, mely alá e név volt írva: „Petőfi Sándor” Barabás legjobb rajza. Ez az egyetlen igazi, hű arcképe a halhatatlannak. Ilyennek ismerték őt mindazok, akik vele együtt éltek; ez a távolba néző szem, ez a jóslatra nyíló száj; két keze hátratéve, mintha rejtegetne bennük valamit. Ez a képe azt látszik mondani: „*én leszek Petőfi*”, a többi képei már mind azt mondják: „*én vagyok Petőfi*”.

Ennek a képnek nagy hatása volt a hölgyek véleményére. Egy könyomatú arckép megjelenése hírlap mellett, abban a korszakban nagy esemény volt. Akkoriban még nem voltak jótékony krajcár-lapok, amiknek címlapján megjelenhetésre elég jog, ha valaki egy vén asszonyt fejbe üt baltával; ezidő szerint még csak a nagyon nevezetes hazafiak részesültek e dicsőségben, a fotográfia sem volt még feltalálva, s alig emlékezem rá, hogy egyéb arcképet láttunk volna berámázva, mint Wesselényi Miklósét, Balogh Jánossal karöltve. A 836-i országgyűlés követeinek a képei ugyan szintén megjelentek egy közös lapon, de az nagy ritkaság volt. Mind valamennyi arcélben; mind valamennyi hasonlított egymáshoz.

Tehát az valódi szenzációt keltő esemény volt, hogy Petőfi

arcképe megjelent a „Divatlap” mellett. Akkor ez mégis több, mint egy országkerülő! Hisz ez nevezetes férfiú!

Ekkor aztán a társalkodónő vállalkozott rá, hogy mégis elolvassa majd az általam odaküldött verseskönyveket.

Erzsike azonban arra volt kíváncsi, hogy mit találhatna *tőlem* a lap szépirodalmi részében. — Csakugyan ráakadt. A regényemből kiadott mutatványnak ez volt a címe: „Az ingovány oáza”.

— No, ezt mindjárt el fogom olvasni.

Időt engedtem neki rá, csak napok múlva látogattam meg újra.

De bizony elolvasta. Azzal fogadott.

— Mostmár kíváncsi vagyok rá, hogy mi volt ennek a történetnek az eleje s mi lesz a vége. Ön már tudja?

— Hogy az. . . angyalba — ne tudnám!

— Csak a címét nem értem. Hol van itt az „oiseau”?

Én aztán megmagyaráztam neki, hogy az „oázis” nem valami repülő állat; hanem egy sivatagba rejtőzött virány.

— Hát mért nem írja ön, hogy „sziget”?

Ebben ugyan igaza van.

— Apropó „sziget”. Önt sokszor látom a szigeti *filagóriadánk* verandájáról a kertünk előtt végigsétálni; de még csak felénk sem néz; pedig elég nagy lármával vagyunk.

— Az meglehet. Olyankor nagyon el vagyok merülve.

— Mibe merülve?

— A regényemen dolgozom.

— Dolgozik? Járva?

— Úgy szoktam. Előbb a fejemben kidolgozom az egész jelenetet a legapróbb részletekig; s mikor leülök azt leírni, az már csak gépies betűvetés.

— Eszerint, mikor ön azon a hosszú sétányon végigvágat sebes léptekkel, olyankor sem lát, sem hall?

— De igen: látok füvet, fát, virágot, gombát, fatörzset, szederindával befutott nádkunyhót. Azokhoz hozzákötöm a

gondolataimat, mint a pókfonalat; — hallok is — sárgarigó-fütyöt, cingecsevegést, távol hajókról jövő tülkölést, szünyograj zümmögését; — az nekem mind sűg, mesél valamit, a döngő darázs kölcsönadja a szárnyát a képzeletemnek; — hanem ha egy emberarccal találkozom, az kiver a gondolataimból s egy „szervusz” szó szétfújja az egész fata morgánámat; amíg azután újra vissza nem fordulok s a feltalált nádkunyhóról, fatörzsről, bércsevirágról össze nem szedem a hozzákötött pókfonalaimat s a magány lakóinak ismerős hangjai újra elém nem idézik az elfutott eszméket; akkor aztán beveszem magamat a mi kertünk kis fagunyhójába s ott senkitől nem háborgatva, leírom azt a képet, ami a lelkem előtt áll.

És Erzsike, várakozásom ellenére, nem nevetett ki ezért az elucubratióért. Sőt inkább nagyon elkomolyodott. Hasonlított a szemei kifejezése ahhoz, amit az arcképen eltaláltam.

— És ez önnek gyönyörűséget okoz? — suttagá. — Olyanforma, mintha az ember álmodnék, aztán ráparancsolhatna, hogy szépet álmodják.

— „Bagotay Muki úr!” — jelenté az inas.

Én aztán vettem a kalapomat. Ki nem állhattam ezt az embert. Ez már mindent élvezett, amiről nekem még csak a képzeletem mesélt.

. . . Most már megvallhatom őszintén. — Én nagyon szerettem *magamat*. Most már elmondhatom: — *nincs vetélytársam*. — Úgy szerettem mindig az egyedüllétet. Úgy el tudtam beszélgetni mindig magam magammal. — Kerestük egymást. — Mindig volt mit beszélnünk egymással. — Hitet, reményt, bizalmat kölcsönöztünk egymásnak. Az Én az Énnek. Néha meg is hasonlottunk egymással. Valami elhibázott dolog. — Mindig én voltam a hibás; ez a húsból, csontból álló Én; ez az éhező, élvhajhász, hiú önhitt Én; az a másik volt az igazságában. Kibékített magammal. Az volt a tanácsadóm, a mulattatóm, a szükségben megsegítőm; — az ítélő bírám!

Az a kis fagunyhó ott a Duna-szigeti gyümölcsöskertben, (nem tudom, megvan-e még?) az volt az én legdrágább palotám, amiben valaha tanyáztam. Ott írtam meg az első regényemet.

Biz ahhoz sok kritika hozzáfér. Hogy is értene ahhoz egy ifjanc kedély, aki még se embert, se világot nem ismer. De én azért azt az első munkámat mégis úgy szeretem, mint ahogy szereti minden ember az elsőszülöttét, habár testi-lelki hibáktól el van is torzítva.

Mintha most is előttem állnának még azok a nagy terebélyreine claude-fák, érettségtől repedező gyümölcsökkel rakva, amik a kis gunyhót eltakarták; távolabb egy almafa, vérpiros gyümölcscsel, meg egy másik tafota fehérrel, aztán egy harmadik, paszomántos almákkal; a nyitott gunyhóajtóból a begyepesedett útra lehetett látni, melyet kétfelől szőlőlugas szegélyezett. Amint a vigályos lombok között átszűrődött a meleg nyári verőfény, úgy tetszett, mintha zöld aranyból volna minden árnyék. Nagy távolból hallatszott a Dunán át az „angol kert”-ben muzsikáló katonai zenekar hangicsálása, a közelben a sárgarigó fütyült, meg egy-egy béka ümmögött az öntözőárokban. Én a regényemnek legnehezebb részét írtam: a szerelmet. — Minden ismeretlen világok között ez a legkitalálhatatlanabb. Képzletből le lehet írni a mocsárvilágot; de nem a szerelmet. Ha szív ki nem találja, fej meg nem tanulja.

Egyszer csak az aranyos-zöld félárnyékot valami világosság deríti fel. — Ő áll ott a gunyhóm ajtaja előtt; fehér ruha volt rajta; kék szalagra kötött szalmakalapja a karjára akasztva, a felbontott haja hosszan leeresztve. Egy pillanatig azt gondoltam, hogy képzeletem álmokképe elevenült meg. — Csengő nevetése azonban azt bizonyítja, hogy valóban élő alak.

— Erzi kisasszony! Hogy jön kegyed ide?

— Hát csak így. A szép puha fűben sétálva.

— Egyedül?

— Hát persze, hogy egyedül. Kit kellett volna még magammal hoznom? Mással csak nem kísértetem magamat a szomszédba.

A kertjeink, az igaz, hogy csak egypár száz lépésnyire voltak egymáshoz, ugyanazon hosszú középút mentében, mely az egész szigetet végigszelte.

— Hát nem lát talán szívesen? — kérde a gunyhómba belépve.

Nekem a fejem is szédelgett.

— Óh, inkább nagyon örülök a szerencsének, Erzsi kisasszony. . . Mindjárt szedek önnek a mi *hercegszilvánk*ból. (Olyan még nem volt senki másnak.)

Ez jó cím lett volna a gunyhóból kijutásra.

— Nem jöttem én önnek a hercegszilvájáért; megloptam én azt már, mielőtt ön megkostolta volna. Én most azért jöttem ide, hogy meglássam, hogyan csinálják hát azt a regényt.

Mutattam neki, hogy itt van a papiros, itt van a toll, ezt az ember a kezébe fogja s aztán megy magától a papiroson.

— Hát aztán nem néz semmi könyvbe?

— Láthatja, hogy semmi segédszerrel sem vagyok ellátva.

— No hát üljön le; majd én mellé ülök s nézem, hogyan ír.

Azzal nem várva a beleegyezésemet, odaült a hárszaplom végére, engemet is abba a kényszerhelyzetbe hozva, hogy az asztal mellé leüljek. (A gunyhó olyan szűk volt, hogy az asztal az ajtótól az ablakig ért.)

— De én ebben a pillanatban egy szót sem tudok leírni.

— Azért, mert én itt vagyok?

— Természetesen.

— Akkor hát olvassa el nekem azt, amit éppen most írt.

— De ez hosszú.

— Annál jobb, tovább itt maradok.

— Nem fogják kegyedet otthon nélkülözni?

— Tudják, hogyha elvesztem, megkerülök.

A hiúság a férfinak a szarva, aminél fogva biztos meg lehet fogni. Nekem hízelgett az, hogy felolvashatom valakinek azt, amit írtam. Más vidékeiben az országnak már akkor is zajos sikereim voltak a felolvasásaimmal; csak a szülővárosomban nem hallott megszólalni soha senki. „Nemo profeta in patria.”

És Erzsike nagyon háladatos közönség volt. Lehetett látni az arcán a hatást, az érdeklődést. Odatámasztá a tenyerébe az arcát, úgy figyelt, a haját félresimította, hogy jobban hallhasson; ahol valami megdöbbenő jelenet volt, látszott, hogy fél: a szemei és az ajkai felnyíltak. Nem dicsekedésből mondom, csak mint igazoló körülményt, hogy igen sok hatással tudtam deklamálni. — Hanem egy helynél elkezdett a szavam akadozni.

— No, mi az? Nem tudja olvasni az írását?

— Igen, — de még sem, talán abbahagyjuk már.

— Miért? Most jön a legérdekesebb.

— Ezt kegyednek nem akarom elolvasni.

— Micsoda? Hát írhat ön olyan dolgot, amit egy leánynak nem szabad megtudni?

— Nem, nem. Akárki elolvashatja, csak én nem kegyed előtt.

A leány felkacagott, de nevetésében volt valami keserűség.

— Óh, énmiattam ne aggódjék ön. Olvastunk mi a nevelőintézetben olyan dolgokat, aminőkről ön nem is álmodott. Egyebek közt az a régi szövetség volt közöttünk, hogy minden leány, aki férjhez megy, az intézetbeli barátneinak írni fog egy levelet a nászéje után. Egész gyűjtemény volt már belőle.

— És ön is megígérte, hogy e gyűjteményt szaporítani fogja? — kérdezém én, ifjúi kedélyem egész felháborodásával.

A leánynak észre kellett venni arcomon az indulatot, mert a szemeit lesüté s halkán rebegette:

- Attól függ, hogy kié leszek?
Aztán megint dévajul felkacagott.
- Előtte fel lehet olvasni az ön szerelmes jelenetét.
Határozottabban szóltam.
- „Nekem” nem lehet azt felolvasnom kegyed előtt.
Elértette s nagyot nézett rám.
- Ön fél attól, hogy vallomásnak fogom venni? Talán attól is, hogy ki fogom érte nevetni?
- Nem! Ön nem fog engem kinevetni!
- Akkor mitől fél?
- Nem félek, csak várok.
- Mire vár?
- Arra, hogy számot tegyek a világban. Én most egy zérus vagyok.
- Aki férfi, az sohasem zérus.
- Nézze ön, ez a kis deszka bódé most az én egész birtokom; ez a halom papír az egész jussom a világhoz; de van a lelkemben valami erős láng, aminek a nevét meg nem mondhatom. Ez a láng elég arra, hogy valaki trónkövetelő legyen; de nem elég arra, hogy leánykérő legyen.
- Azt tudja ön, hogy én gazdag vagyok.
- Én még gazdagabb vagyok, mert én egy darab kenyérral dúsan lakomázom s a szalmaágyon édesen alszom.
- No, hát nekem az is tetszik. A száraz kenyér meg a szalmaágy. Ön engem nem ismer. Belőlem csinálhat valaki ördögöt, ha mindjárt templomot épít is a számomra s oda tesz oltárkép helyett és imádkozni jár hozzám. De tehet angyallá, akit igazán szeretek. S én is tudnék boldog lenni — akárhol: a pásztor gunyhójában, a vándorkomédiás ponyvasátorában, a katona bivouactűzénél, az iskolamester vedlett falú vályogviskójában és álmodnám az üdvösségről a szalmaágyon!
- S ezzel végigvetette magát az én takarótlan hárságyamon, két karját a feje fölé csapva.
- Óh, mi észvesztő szép volt ekkor!

Áldás volt-e, vagy verés a sorsintéző hatalomtól rajtam, hogy én a lelkemmel is láttam, nemcsak a szememmel?

Más szerencsés halandó el nem szalasztotta volna megrabolatlanul e kedvező pillanatát a paradicsomvesztő mámor-nak. Senki sem volt ott rajtunk kívül, sem távol, sem közel, csak mi ketten: Ádám és Éva.

Ez a leány abban a néhány szóban az egész jövő életsorsát elmondta előttem — és én egy villámlobbanásnyi világnál, egy pillanat alatt láttam őt mindazokban a helyzetekben.

Odaültem a lábához a hárságyra, odanéztem a szemeibe. Azokban a félig lehunyt szemekben leskelődött a fenevedak legszilajabbika, mely több embert széjjeltép, összemarcangol, mint Keletindia minden királytigrisei.

Csendesen beszéltem hozzá:

— Akit én szeretek, az nekem nem rabnőm, hanem királynőm lesz. Én boldogságomat nem lopom, de kivívom. — Én annak, aki az én lelkemet megéri — ahogy a gazdagok gyöngyökkel, gyémántokkal árasztják el kedveseiket — én annak a feje körül glóriát fogok köríteni. — Az én hölgyemet tisztelni kell az egész világnak, — de legelől *nekem*.

Szavaim alatt a félig lecsukott szempillák felnyíltak; valami csoda-átváltozáson ment át az a szempár. A lángszomjú szörnyeteg elveszett a tengerszem vizébe. Két ragyogó könny-csepp eltemette. A leány elkezdett hevesen zokogni, azután felugrott, átölelt mind a két karjával, megcsókolt és elfutott.

— Én, mint az álmodó, néztem utána, míg a szőlőlevelek, a bokrok eltakarták eltűnő alakját.

A sárgarigó fülembe kiabálta: „bolond fiú! bolond fiú!”

És énnekem akkor mindjárt eszembe jutott annak a legénynek az adomája, akinek a gyóntatópapja egy marék szénát szab ki — elfogyasztásra — vezeklésül a be nem fejezett vétkezésért.

És most is, mikor megállok az előtt a nagy bolond könyvtár előtt, mely csupa saját munkáimmal van tele, azon gon-

dolkozom, hogy nem jobb lett volna-e mindennek kigondolatlan maradni. Ahelyett, hogy annyit írtam az egész világnak, nem jobb lett volna-e, ha csak magamnak írtam volna annyit, amennyi egy *bibliának belső táblájára elfér*.

Manapság egy egész *utcám* van szülővárosomban, amelyet nevemről kereszteltek el; nem jobb volna-e, ha ahelyett egy *gunyhóm* lenne ottan?

Sic fata tulere!

Nem! Én akartam így! S ha még egyszer visszatérhetnék az életem útkezdetére, megint újra azokba a lábnyomokba lépnék bele, amiket már egyszer hátrahagytam.

IV. FEJEZET

PETŐFI NÁLUNK — TERVEK A JÖVŐRE — MENYASSZONYRABLÁS — KOMÉDIÁZÁS — AZ ÉN MENCSIKOFFOM — DIVATSZABADSÁG — TITOKTELJES TEMETÉS

Én csakugyan azt képzeltem, hogy szeretek és szeretve vagyok.

Mindenkor szívesen látott vendég voltam a nagyúri háznál s jour fixeik rendes látogatója lettem. Ilyen alkalmaknál Erzsikét egy újabb oldaláról is megismertem. Ő művésznő is volt. Hegedülni tudott. Hogy igazán művészileg játszott-e, azt ma sem tudnám megmondani, mert a zenéhez nem értek s nem tudom, mi különbség van Rác Pali és Sarasate között; hanem annyi bizonyos, hogy mindazokat a pózokat és mesterfogásokat meg tudta csinálni, amelyeket később hírhedett hegedűművészekről bámultam; arpeggiókat és pizzicatókat, mint Ole Bull, fuga di diabolókat, mint Reményi, pianissimoakat, mint Sarasate; tudta a hegedűt ríkatni gyöngéden, mint Milanollo és Terezina Tua kisasszonyok s szilajon korbácsolni a nyirettyűvel, mint Korinszka Olga orosz hercegnő; vagy éppen fülbe muzsikálni, akár egy cigányprímás. Mikor játszott, olyan ördögien szép volt: minden tagja mozgásba jött; a vállai verték a ritmust, a keble hullámozott, a dereka hajladozott, hátra és oldalra dőlt, a csípői ringatództak, a szája ingerkedően nevetett, a szemei szikráztak; a nyirettyűjével majd szelíden cirógatta a hegedűt, majd kegyetlenül csapkodott a húrokra, s mikor vége volt a játéknak, olyan mozdulattal állt meg, mint egy diadalmas torreadrix. — Ilyenkor természetesen mindenki el volt általa ragadtatva. Hát én hogyne?

Egy napon levelet kaptam Petőfitől, melyben tudatja velem, hogy a legközelebbi vasárnap meg fog látogatni.

Én természetesen rögtön beszaladtam az egész várost s minden ismerősömnök megmutogattam a kapott levelet.

Nagy esemény volt az a mi kis városunkban.

Petőfinek már akkor országszerte nagy volt a népszerűsége. Látogatása rendkívül kitüntetés volt egész városunkra nézve. Ki is jött vasárnap délután a szigetre (akkor ott volt a gőzös kiszállója) a fél város népe. Erzsikéék is ott voltak. A benecések, meg a kálvinista és lutheránus pap által minden bevett vallásfelekezet képviselve vala. A városkapitány, két darab zöld libériás hajdúval személyesíté a magistratust, s a vármegye részéről ott volt Bagotay Muki (valami tiszteletbeli hivatalat viselt), aki azt állítá, hogy nagyon jó ismerős Petőfivel — a Pilvaxból. Készültek üdvözlő szónoklatokat tartani s virágcsokrok voltak szép kezek által átnyújtandók az érkezőnek.

Petőfi azonban, amint a gőzhajó hídján át kiszállt a partra, nem törődött a tisztelgő csoporttal, keresztültörte magát rajta, ott hagyva szép asszonyokat bokrétástól, nagy urakat szónoklatostól, s odarohant hozzám, kurta carbonári köpönyegben; nyakamba ugrott, kiverte a kalapot a fejemből: „Marci! Te cudar Marci!” (Sohasem hítt az igazi nevemen), s azzal a félköpönyegével betakarva, vitt magával ragadva a város felé, mintha ő tudná itt legjobban az utat. A város főutcáinak az ablakai virágokkal és szép hölgyekkel voltak Petőfi tiszteletére feldíszítve; amint ő azt észrevette, félrecsapott egy mellékutcába s úgy kerültünk el a mi házunkig, olyan utakon, amiken ember nem került elének.

Az én kedves jó anyám igen szívesen fogadta az én kedves vendégemet. Nem azért, mert ő olyan híres nagy költő, hanem azért, mert énnekem jó barátom. Még azon időkből ismerte őt, amikor Pápán együtt tanultunk, amikor még Petrovicznak hítták. Annál fogva most is „Petrekovics”-nak szólította, még egy szótaggal megtoldva a nevét.

Petőfit pedig semmivel sem lehetett olyan nagyon dühbe hozni, mintha valaki az elhagyott családi nevére emlékez-

tette. De az anyámtól még ezt is jó néven vette. Nem kívánta a helyreigazítást.

— „Csak hadd maradjak én a kegyed házábanál mindvégig Petrekovics!” — s kezet csókolt az anyámnak. Ez sem volt szokása. Csak a saját anyjának tette meg.

Persze, hogy az volt aztán az első kérdés, hogy mi a kedvenc étele. Az anyám maga látott a konyhához. Másnap az ebédre összegyűlt az egész családunk, a Károly bátyám, az Eszter néném s a sógorom, Vály Ferenc tanár.

Alig keltünk fel az asztaltól, midőn megjelenik az Erzsike nagyságos mamájának az ezüst libériás inasa; aranyszegélyes levélkét adva át Petőfiinek, melyben őnagysága tisztelettel meghívja őt a mai estélyére. Ez az ő tiszteletére volt rendezve. A város minden szépségei és notabilitásai együtt leendenek. Természetesen én is kaptam hasonló meghívót, de még napok előtt.

Erre Petőfi így válaszolt a küldöncnek (szavai fel vannak jegyezve családi krónikánkban):

„Mondja meg ön a nagyságos asszonyának, hogy vigasztalhatatlan vagyok, hogy ma nem mehetek el az ő estélyére; de én ezúttal az én lelkem Marcimnak a látogatására jöttem és máshoz senkihez nem megyek”.

A hüledező inas alig tudta megérteni e rettenetes választ.

De annál jobban megértette az anyám, azt mondta: „derék fiú!”

De nem mondtam ám én! Megvallom igazán, hogy abban a korban akármilyen jó barátnál s akármilyen nagy férfiúnál többre becsültem egy szép leányt.

Megkísérlém az én jó barátomat felvilágosítani a helyzetről.

— Te! Ott van az a szép leány, akiről én teneked írtam.

— Hát annak a szép leánynak add oda magadat, de engemet ne adj ráadásul.

— Ha hallanád, milyen pompásan tud hegedülni!

— Hegedülni! Dejsz, akkor magadat se add oda neki.

Tudod, hogy *három dolgot gyűlölök a világon: a tejeles tormát, a kritikust, aztán meg a muzsikát.*

(Sohasem volt rábírható, hogy egy operát meghallgasson.)

— Hiszen Várady Tóni is hegedül.

(Ez a fiatal ügyvéd volt Petőfinek a szobatársa.)

— Hegedül ám; de annak hasznát veszem.

— Hogyan?

— Hát a szomszédunkban lakik valami lump kártyás, aki minden éjjel két-három órakor kerül haza s akkor elkezd dalolni; én aztán fellovalom a Tónit: „Kelj fel *hegedüld meg* azt az embert!” Akkor aztán elkezd hegedülni, borzasztóképpen való módon, tíz perc múlva a szomszéd térden csúszva könyörög kegyelemért, hogy inkább ő is elhallgat. Egyébiránt mától fogva nem lakom már együtt a „Tonele”-vel.

— Összevesztetek?

— Sőt nagyon is jó barátok lettünk. Majd elmondom később; most beszéljünk komoly dolgokról. Mit dolgoztál azóta, hogy nem láttalak?

Megmutattam neki a „Hétköznapiok” kéziratát. Készen volt már.

— Miért címezted „Hétköznapioknak”-nak?

— Azért, hogy senki se várjon belőle valami rendkívüli dolgot. Belenézett. Csak a fejezeteket olvasta el.

— No, az eredeti gondolat volt tőled, hogy a fejezetekhez népdalokból válogattál mottókat. Ezt hát viszem magammal Pestre, kiadatni.

— Engem senki sem ismer.

— Dehogynem. Bajza, Vörösmarty kérdezősködnek utánad. A mutatványod nagyon tetszett. Vahot Imréből kiszórtottam érte tizenkét forintot. Frankenburg bőkezűbb volt; ő a „Nepean sziget”-edért küld tőlem tizenöt forintot.

S azzal Petőfi leszámolt az asztalra huszonhét ezüst forintot. Ez volt az első honoráriumom. Rothschildnak éreztem magamat!

- A regényedet meg majd kiadatjuk Hartlebennel.
- Jól vagy vele?
- Én nem ismerem a németet; hanem Nagy Ignác regényeinek ő a kiadója s Nagy Ignác ajánlani fogja neki.
- Megteszi azt Nagy Ignác?
- Hogyne! Ha én viszem oda hozzá a munkádat! Hiszen *nekem nagy ellenségem; hanem becsületes ember.*
- Ez is jellemzi azt a kort; hogy egy vén író protezsáljon egy fiatal pályatörőt azért, mert az jó barátja az ő haragosának.
- Azzal bedugta az útításkájába a kéziratomat; de nem zárta le kulccsal a zárát.
- *Hát még mit írtál?*
- Én még egy csomagot húztam elő.
- Egy színművet. „Két gyám” a címe.
- Mit akarsz vele?
- Pályázni akarok az akadémiai jutalomra.
- Azt nem teszed. Azt én nem engedem. Egyszer pályáztál, akkor nem adták neked a jutalmat; pedig a két akadémikus melletted volt; többet oda nem mégy! A darabot add a színháznak.
- Meg kellett magamat adnom.
- Majd elviszem a darabodat Szigligetihez. Az egyszerre fel fogja benned ismerni a veszedelmes vetélytársát — s éppen ezért elő fogja adni a színművedet. Az is olyan ember!
- Egészen rábíztam a sorsomat.
- Aztán csak iparkodjál minnél hamarább feljutni Pestre; ne korhelykedjél olyan sokat itt falun.
- Mihelyt a patvariának vége lesz, sietek hozzátok.
- Most aztán készülj velem jönni. Holnap viszlek Esztergomba.
- Nagyot bámultam.
- Esztergomba? Mit keresünk mi ottan?
- Nem *keresünk, de rablunk!* Várady Tóninak a menyasszonyát raboljuk el. Ezért nem lakom már vele együtt.

De már ebbe az én családom tagjai is beleszóltak.

Petőfi aztán nagy nyugodtan elbeszélte, hogy közös jóbarátunk, az ügyvéd, egy esztergomi földbirtokos kisasszonyát akarja nőül venni. A leány szülői katolikusok, a vőlegény református; nem akarják hozzáadni. A fiatalok pedig szeretik egymást. Így nincs más mód, mint elrabolni a menyasszonyt.

Ez már tiszta munka! Nekem nem lehetett kifogást tennem. Ha az ember költő és protestáns, ilyen helyzetben kötelessége a leányrablás. Éppen azon években folyt nagy országos parlamenti harc a „vegyes házasságok” kérdése fölött. „Hic Welf! Hic Ghibellin!” Itt állást kellett foglalni!

S én másnap Petőfivel csakugyan nekiindultam leányt rabolni egy harmadik jóbarát számára. A merénylet várakozáson felül jól sikerült; nem volt szükség sötét éjszakára és kötél-lajtorjára; elég volt Petőfinek a megjelenése velem együtt a menyasszonyi háznál; a szülők engedtek, s a pap összeeskette az egymást szeretőket. De azért mi örökké nagyra voltunk a leányrablási kalandunkkal.

Ez, úgy látszik, mintha veszedelmes *precedens* lett volna. A példa tanít!

Hanem én azzal a csendes büntudattal tértem vissza, hogy bezzeg elrontottam az Erzsike nagyságos mamájának a soiréját. Sejtettem, hogy ott most énrám erősen apprehendálnak. Mivel hozzam ezt most helyre? Ide kell a fantázia!

Megtaláltam a módját.

Nagy furfanggal lett az kifundálva.

Székesvárosunk nemcsak megyei központ, de erődített várhely. Annálfogva utcánkon gyakran lehetett találkozni jáművekkel, melyek álltak egy kétkerekű curriculumból, ami dunavizes lajtal, prófonttal, lisztes zsákokkal volt megrakva, s melynek a rúdja mellé két emberi lény volt befogva, akik szürke darócöltözetet s a lábaikon húsz-fontos láncokat viseltek. Ezeket magyarul raboknak hitták. Messziről hallatszott már a csörömpölésük. Ugyanezeknek bizonyos napokon, a

rájuk ítélt botbüntetés kiszervedése alatt, az egész városon végighangzott a jajgatásuk. Lánccsörömpölés, jajgatás, valóságos specialitása volt a városunknak. Hát még azoknak a kiéhezett arcoknak a látása! Gyemekkorom óta rontotta az álmaimat ez a rabélet.

Megindítottam egy mozgalmat városunk lelkesült hölgyei és ifjai között, a szegény rabok segélyezésére.

Ha *sikerült volna* a vállalat, bizonyára nem *dicsekedném* vele, de mert én *rontottam el*, hát *bevallom*.

Mikor már többen meg voltak nyerve ez eszme valószínűsítésének, akkor az én indítványom folytán, megállapodánk abban, hogy az Erzsike mamáját kérjük fel a filantróp egylet elnökeül. Deputáció menesztetett hozzá s annak, természetesen, én voltam a szónoka.

A siker elmaradhatlan volt. A megtiszteltetés kiegyenlítő a minapi megbántást, s én ismét visszakerültem a kegybe.

Első feladat volt mindenesetre, a jótékony cél számára rendelkezési alapot teremteni. Erre a legegyszerűbb mód a műkedvelői előadás. Annak is én voltam a rendezője. A program nagy fáradtsággal meg lett állapítva. Nyitány: Beatrice di Tendá-ból. „Mi a jelszó? Kín, halál, vész, a hazát elárulókra”. Előadja a kollégium énekkara. Azután kettős fuvolajáték Lammermoori Luciából, furulyázzák a helybeli *regens chori* és egy fiatal ügyvéd. Következik az én humoristicus felolvasásom: „Sonkolyi Gergely”, majd bűvészeti mutatványok, előadva Bagotay Muki által; végül a *pièce de resistance*. Erzsike hegedűjátéka.

Nagy munka volt ezt összehozni! Mindennap próbát tartottunk Erzsikééknél. Iszonyúan el voltam foglalva. *Joggyakornok* lettem volna, de nem tudom, hogy látott-e engem a törvénykönyv, mert én ugyan nem láttam őtet.

Végre ki lehetett tűzni a hangverseny határnapját.

Ezalatt közeledett az az idő, amikor az én patvaristaságom véget ér s át kell lépnem a jurateriába. Károly bátyám írt

egy ismerős ügyvéd barátjának Pestre, akinek nagy praxisa volt, hogy fogadjon fel jurátusnak.

S minthogy a tél is közeledett s énnekem olyan messze, idegen világba kellett utaznom, az én áldott jó anyám gondoskodott az ellátásomról. — Mesemondásnak fogják azt már venni mai napság, de elmondom, hogy ami fehéreműt én viseltem jurátus koromban, azt az én anyám saját keze fonta. Azt hiszem, hogy ez az anyakéz fonta ing volt rajtam a bűvös szövet, melyről a sorsnak annyi csapása visszapattant.

Takács és szabó a kisebbik házunkban lakott, nem szorultunk idegenre. Jó téli kabátot is az anyám rendelt számomra.

Igazán derék kabát volt. Egész sarkig betakart. Valóságos Mencsikoff kabát. Negyven évvel később egészen fess gavallér lettem volna benne. Csakhogy abban a korszakban hasonló szabású kabátot senki sem viselt, a benedictinusok gvardiánján kívül.

Mikor én ebben a korán született Mencsikoffban megjelentem az Erzsikéék műkedvelői próbáján, minden ember körülfogott s iróniás magasztalással kérdezte kiki, hogy hol csináltattam azt. Lehet-e még ennek párját kapni? Az Erzsike azt mondta, hogy ebben ketten is elférnénk. — Én nem bánom.

Aztán mikor eltávoztam, (hazahívtak, levelem érkezett Pestről) alig tettem be magam után az ajtót, hallhattam a kitörő jókedvet odabenn. Mikor pedig az utcára kikerültem s visszanéztem az elhagyott házra, hát minden ablak tele volt négyesében nevető arcokkal, azok között láttam az Erzsike arcát is.

— De jó kedvük van ma — gondolám magamban!

Hazasietve ott találtam a pesti ügyvéd levelét, melyben hivatalos rövidséggel tudósítanak, hogy egy jurátusi hely megürlt az irodában, melyet azonnal elfoglalhatok. Ha azonban három nap alatt be nem állok, akkor az üres helyet másval fogják betölteni.

No ez szép kis vásárfia! A műkedvelői előadás jövő vasárnapra van kitűzve, s ma még csak kedd van. Ha pénteken ott nem vagyok, más ül a helyembe.

De mi lesz akkor a hangversenyből? Hát az Erzsikét hogy hagyjam el ilyen — hűtelenül?

No, meg a szegény rabok!

Talán enged magával alkudni az a pesti fiskális. Ád még egy párnapi haladékok?

Leültem választ írni hozzá.

„Tekintetes ügyvéd úr!

Nagybecsű értesítése folytán kötelességemnek tartom sietve válaszolni”

Az ám, de mit?

Valamit kellene hazudni? Nem, nem hazugság az, csak fantázia. Valamit ki kellene találni a fantáziának. Rögtöni betegség? Ezzel nem jó tréfálni. Befejezetlen peres munka, amivel a régi principálisomnak tartozom? — Ezt nem hiszi el egy pesti fiskális. — Mi ürügyet találjak ki az időlopásra?

Amint így rágom a toll szárát, bejön az anyám a szobámba s azt kérdi tőlem, „hol voltál, édes fiam?”

Én megmondtam: az Erzsikééknél.

Arra ő így szólt:

— *Ugyan, édes fiam, mit szaladgálsz te azok után a nagy urak után? hisz azok téged csak kinevetnek.*

Olyasmi futott rajtam végig, mint a hideglelés első borzongása.

Hisz én magam láttam és hallottam, hogy kinevettek, — és mégsem tudom, — az anyám nem látta, nem is hallotta és mégis tudja!

Nem szóltam semmit, folytattam a leveletem:

. „miszerint a holnapi napon azonnal indulok Pestre, az ön által felajánlott jurátusi helyet elfoglalni.”

Azzal megmutattam az anyámnak mind a két levelet, amire

ő azzal az áldott mosolygással felelt, mely arcát oly feledhetlenné tette.

Rögtön összepakolta a holmiaimat; kezembe adta a megtakarított pénzecskéjét, hogy a drága fővárosban inséget ne szenvedjek.

Írni akartam Erzsikének, rögtöni eltávozásom mentségére.

— Sohase írdogálj te azoknak, majd én magam elmegyek a nagyságos asszonyhoz, s elmondom neki, hogy mi történt veled.

Másnap délben már gőzhajón ültem, s harmadnap reggel megérkeztem Pestre. A gőzhajó éjszakára horgonyt vetett Almásnál, ahogy illett, bec sületes, jó lelkiismeretű gőzhajóhoz.

És mindezt a rögtöni sorsfordulatot egyenesen az én Menckoffomnak köszönhetem.

Azért nem is válhatok meg tőle, anélkül, hogy egy illusztráló körülményt napvilágra ne hozzak.

Abban az időben tökéletes divatszabadság uralkodott hazánkban, még Budapesten is.

Hogy Petőfi Csokonai mentét viselt s hozzá kurta carbonári köpönyeget, azt mindenki tudja. — Egressy Gábornak virágos atlaszból volt attilája, aminőből paplant varrnak s ráncba tűrt magyar csizmája hozzá. — Lisznyai Kálmán világoskék viktóriában járt, öt sor apró ólompitykével, tulipiros hajtókéval és gombos rájthúzliban. — Vasvári Pálnak fűzőld kossuthkája, rózsaszín bélésű bő ujjakkal s nagy zöld köpönyege eléggé ismeretes. — Sükei Károly oláhországi kosztümmöt hordott, hol egy kéménymagasságú cilinderral, hol pedig egy veres török fezzel a fején. A principálisom zsemlyeszín kabátban járt, melyen csak négy gyöngyház gomb volt; de azok akkorák, mint egy szivarhamutartó. Dobsa Lajos nevezetes volt az amerikai gumilasztik köpönyegéről, Várady Tóni a pengős sarkantyúiról, Podmaniczky Frigyes az exorbitáns Vatermörderiről; csak Irinyi Józsi ragaszkodott a párizsi divathoz, fekete frakk, rövid szárnyakkal, hozzá fehér mel-

lény: így járt csikorgó télen is az utcán; Pálffy Albert is fekete frakkot viselt, de az már angol szabású volt, hosszú, keresztbe fekvő fecskefark-szárnyakkal; fél szemüveg s a bajuszát támogató hegyes inggallér egészíté ki a megjelenését.

És senkinek sem jutott eszébe a másíknak a viseletén megbotránkozni. Ugyan ki akadt fel Bérczy Károlynak a fényes, borzas szőrű castorkalapján? vagy Vahot Imrének a veres mellényén, aranyrojtos nyakravalóján? Kuthy Lajos éppen valami extra ideális jelmezt talált ki a maga számára. S mind-ezt a quodlibetjét a szabad divatnak, sűrűn tarkította a jurátus sereg scythiai viselete, mindenféle tradicionális mintázatokban.

Csak nekem nem volt szabad a Mencsikoffomat viselnem. Afölött még Obernyik is megbotránkozott.

Egy napon Petőfi és Várady Tóni összeesküdtek ellenem. Koporsót csináltattak a Mencsikoffom számára, befektették, kivitték a Rákosra, eltemették, el is prédikálták, nekem csak a fekete szegélyes pártécéduláját hozták el.

Nyugodjék békével! Nekem igen jó barátom volt.

OLYMPI HARC

Ha Homernak elnézi a világ, hogy egy olyan hiábavalóságról hőskölteleményt írt, mint a szép asszony köténye miatt támadt trójai háború, akkor ráadásul még ezt a mi olympi harcunkat is csak vegye be, mert ennek legalább olyan célja volt, amely megérdemelte a küzdelmet.

↑ Gyönyörű kis társaság volt az, mely az „én időmben” a „közvélemény asztalát” délutánonként körülülte. Csupa fiatal írók. Pálffy Albert, Bérczy Károly, Pákh Albert, Obernyik, Lisznyai Kálmán, Degré Alajos; — néha, Pestre vetődésében, Tompa Mihály, aztán Irinyi József, a „Külföld” vezércikkírója, Emődý Dániel, a „Belföld” vezetője a „Pesti Hírlap”-nál, Királyi Pál, a „Jelenkor” főmunkatársa. No meg a groteszk humor képviselője, Lauka Guszti. Mindmegannyi „név”. De legismeretesebb valamennyi között Petőfié. — Az ő bevezetése mellett nekem is szorítottak helyet a „közvélemény asztalánál”. Így hítták a Pilvax kávéházban, a pénztár közelében levő hosszú asztalt.

— „Ez az igazi *francía*.” — E szóval mutatott be Petőfi az ifjú seregnek. — Ez volt a lehető legnagyobb magasztalás abban az időben. Franciaország felé volt fordulva minden szabadságvágyó nemzetnek az arca; onnan várták egy új korszak hajnalhasadását. Francia könyveket olvastunk, Lamartine Girondisták története, Tocqueville Democratiája volt a bibliánk. — Petőfi Bérangert imádtá, én Hugo Victorban találtam eszményképemet. Pálffy Albert volt a Sue Jenőnk, Degré a Paul de Kockunk, Irinyi Józsi a Girardin Emilünk, Pákh Al-

bert a Jules Janinunk. — S az iskola könnyen veszedelmessé válhatott volna az adeptusokra nézve, ha szerencsére hozzá nem járult volna az új, eddig még járatlan irány, az irodalom népiessége. — Ezideig az volt a magyar író feladata, hogy valami olyan stílusban írjon, amely a közélet nyelvétől dícséretesen különbözik. A mi csoportunk indította meg azt az eszmét, hogy a magyar írónak éppen azt a szófűzést, eszméjártást, szólásmódot kell érvényre juttatni a költészetben, amit a mindennapi életben használnak, sőt magát az eszményi szépet, a költészetet, a népcéletről kell kifejleszteni.

Hatalmas előharcosa volt ez iránynak *Szigligeti*, ki „Szökött katoná”-jával a magyar népszínművet diadalmasan vezette be a színpadra. (Ő sem kapta meg a művével a 100 aranyas akadémiai jutalmat; valami „Kalandor” címűnek ítélték oda; a darab megbukott, a szerzője nevét elfeledtem.) *Szigligeti* azonban nem járt közénk; ő már akkor négygyermekes családapa volt; az újszülöttének én voltam a keresztapja; őnála laktam, valóságos második otthonom volt a családjánál.

Szintén a magunk táborához kell számítanom *Czakó Zsigmond*ot, ki a modern drámát honosította meg a színpadon, szenzációs sikerrel; és végül *Csengery Antal*t, a „Pesti Hírlap” szerkesztőjét, ki maga nem írt ugyan szépirodalmi műveket, de magas műveltséggel és általános irodalomismerettel bírva, egész csoportunkra jótékony befolyást gyakorolt.

Bízgatva, buzdítva, velünk tartott az öregek közül *Vörösmarty* és *Bajza*, de különösen *Nagy Ignác* akire most is olyan édesdeden emlékezem vissza. Ő volt a „Budapesti rejtelmek” szerzője.

Testben megbénult már. Ritkán lehetett látni az utcán, neje által karon vezetve. Egész nap otthon ült az íróasztala mellett és írta azokat az élethű rajzokat a budapesti kis világról, amelynek olyan derült kedélyről tanúskodnak. Akkor láttam először, amikor hozzám izent, hogy a „Hétköznapiak”-ról akar velem beszélni. Megdöbbenő arc volt, sötétveres

feltokkal, egész fel a túl magas homlokáig, melynek fényes kopaszágát, simára kent fekete paróka szakította félbe. Hozzá egy elképzelhetetlen nagyságú veres orr,* de amelyen nem ért rá az ember elálmélni, annyira megigézte az a szíjjelkancsalító szempár, melyek közül az egyenesen ránk néző egészen kőmerevnek látszott. — A hangja pedig hasonlított egy beteg gyermekéhez. És ezen visszataszító külső alatt élt a legnemesebb lélek, e béna testben a legerélyesebb jellem. Jóságosabb tekintet idegen arcról nem nézett rám soha, mint e hal-merev szemekből. S az a beteg hang hirdette nekem a legelső örömhírt. — Az ő ajánlatára elfogadja Hartleben az első regényemet kiadásra s ad nekem érte háromszázhatvan ezüst forintokat. — Az akkor — és nekem — egy egész kapitális volt! — nem kellett többé az ügyvédi irodában körmönöm naphosszant, hat forint havidíjért.

Még tovább is kiterjedt rám atyai gondossága. Beajánlott Frankenburghoz színházi bírálónak. Az „Életképek” szerkesztője éppen akkor megvált a színbírájától, (aki kegyetlenül bánt a művészekkel) s kapott az új munkatárson. Jutalmul ígértetett egy szabad zártszék és tíz forint hópénz. — Ennekem azonban az első héten már kitelt az esztendőm. Hogy jóvá tegyem azt a vétket, amit az elődöm elkövetett, én meg úgy feldícsértem valamennyi művészt, ahogy csak a lelkesedésem diktálta. És mondhatom, hogy szívem szerint írtam. Akkor láttam életemben először balettet. Szentül azt tartottam, hogy mély hálával tartozom annak a jeles hölgynek, aki természetnek bájait ily szabadelvű nyíltsággal közszemlére bocsátja. No iszen lett nekem ezért mit hallgatnom Frankenburgtól. „Bájos szilfid! Az ám! Gólya!” Ez még hagyján. De a „Lon-

* A Nagy Ignác és Petőfi közötti haragnak az volt az oka, hogy Petőfi egy verset írt, melyben az a mondat variáltatik:

„Komor, mogorva férfiú volt Orbán,
Ámbár vidám hajnal derült az orrán.”

S ezt Nagy Ignác magára vette.

doni koldusok”-ban meg Szilányi Lillát magasztaltam fel Smike szerepében, azt írtam róla, hogy „szeretettreméltó csemete”. S fényes jövődöt jósoltam neki a művészi pályán.

— „Hagyd ott, ahol találad! Hiszen nincs neki szive!” — mondá a szerkesztő.

— „Hát majd lesz neki!” — feleltem rá.

— „De belőled nem lesz kritikus.”

És így én Szilágyi Lilla miatt lemaradtam a kritikai pályáról, pedig nekem volt igazam, ő csakugyan híres művész nő lett: „Bulyovszkyné”. De már most áldom a sorsot, hogy így következett. Rettenetes gondolat! Ha én most valami *hírhedt kritikus* volnék!

Néhány nap múlva azonban új pályakör nyílt előttem; Királyi Pál felszólított, hogy nem állnék-e be a „Jelenkor”-hoz újdondásznak? (Pákh Albert csinálta e szót: hadd maradjon, amíg benne tart.) Fizetés harmincöt forint havonként. Hogyne fogadtam volna el! Az újdonságírás nagyon háladatos feladat volt akkoriban. Hetenként háromszor jelent meg a lap; manapság egy huszonnégy óra alatt több gyilkosság, önkivégzés és betörés történik, mint akkor egész esztendőben.

De volt is akkor tekintélye az újdonságírónak! Példával bizonyítom.

Mint már említém, Szigligetiéknél laktam. A nyáron együtt fogadtunk ki egy Síp utcai, újdonatúj házban egy szállást s ott volt nekem egy szobám, a lépcsőre kijáratral. A mellettünk levő szállás még üres volt; Szigligetiék nyáron át a budai Városmajorban tanyáztak. Így én egyesegyedül laktam az új ház egész első emeletén, ami nekem nagyon tetszett: háborítatlanul lehetett dolgoznom. — Ősszel aztán Szigligetiék bejöttek; a mellettünk levő szállásba is beköltözött az új lakó.

Mindjárt az első éjszaka elszörnyedve tudtam meg, hogy kivel kerültem egy fődél alá. Az egy virágoskert tulajdonosnéja volt, összekörve tánciskolával. Minő délutánok! Minő éjszakák!

Ezt én nem állhattam ki sokáig; felszólítottam Szigligetit, hogy lépjen fel erélyesen a hatóságnál.

Szigligeti maga is osztotta felháborodásomat s azonnal sietett a városkapitányhoz panaszt tenni.

— Uram! Az én szomszédságomban egy virágoskert tulajdonosa telepedett le.

— Azt hiszem, a virágnak is kell valahol nyíltni.

— De azok egész éjjel táncolnak.

— Azzal pedig senkinek sem vétenek.

— De tánc után pihennek is.

— Az meg természetes dolog.

— De igen nagy lármával pihennek!

A városkapitány félvállról vette a dolgot, hogy ő ezen nem segíthet, bajos dolog beavatkozni, nem tartozik az ő hatásköréhez, et caetera.

Hanem amint végül azt mondá Szigligeti:

— Az én lakóm, a „*Jelenkor újdondásza*” egész éjeken át nem tud miattuk aludni, — akkor egyszerre ugrott a székéről a városkapitány; futtatá a biztosait s másnapra át lett a virágoskert költöztetve — más melegágyba.

Ilyen hatalmasság volt akkoriban egy újdondász.

Ez volt a tábornak az artilleriája. S ilyenek voltunk hárman, akik puskáztunk: Petőfi a „Pesti Divatlap”-nál, Pákh Albert a „Pesti Hírlap”-nál, magam a „Jelenkor”-nál.

De hát mire való volt ez a tábor? Azt is elmondom.

Volt egy ellentábor. Az pedig állt a „pecsovics” lapok munkatársaiból. Ha nekünk voltak költőink, azoknak voltak kritikusaik. Irályban, eszmejárásban, etikában, politikai hitvallásban egyaránt ellentéte volt a „Gyűlde” hada a mi „közvélemény asztalunk”-nak. Mi voltunk a radikálisok, a demokraták, a liberálisok, az újítók: azok voltak a konzervatívok, a feudálisok, a maradiak; mi a nép nyelvét használtuk költészetre, azok a szalonok nyelvét gorombáskodásra. Volt egy szépirodalmi lapjuk: a „Honderű”, annak a szerkesztője Pet-

richevich Horváth Lázár. Ez volt a fővezére az ellentábornak. Egy zseniális bonviván, alakra furcsa; törpe és púpos, vállhoz nőtt fejfel, melynek hátrafelé hegyesült a tarkója; szatir kifejezésű arccal, térdig érő karokkal, és amellet a tökéletes gentleman hódító aplombjával.

Volt egy látszólagos előnye fölöttünk: az, hogy a félvilágot beutazta, s a magas köröknek és a külföldnek kiváló celebritásairól, mint jó pajtásokról beszélhetett. Otthon volt a mágnási kaszinóban, a turfot ismerte, a főúri családokban létrejövendő házasságokat előre jelezni tudta, s a divatról igen szakavatott ismertetésekét közölte. Aztán elegáns szállást tartott; matinéket adott s azokon az arisztokrácia „arany fiatal-ságát” érintkezésbe hozta a művészi körök ünnepeltjeivel. És amellet maga körül gyűjté az írók közül azokat az érvényre jutni nem tudó féltehetségeket, akik kinnal faragják verseiket reminiszcenciákból tengődnek, idegen fényből kölcsönzik a sugaracskaikat, bukott drámák írói, kritikusokká ecetesedve; irígyei mindennek, ami eredeti. Ezekhez még egy importált „didaskália” író, egy „ffy” ragasztékkal megmagyárosított nevű indigena.

Az volt aztán a hadjárat! Mintha sejtette volna mindenki, hogy ez az előharc az ó és az új világ között, melynek csak az egyik fél megsemmisülésével lehet bevégződni.

Döntő csapás volt az ellenfélre Szigligeti vígjátéka, melynek főalakja egy paszkvillíró akit Egressy Gábor maszkban, beszédmódban, taglejtésben tökéletes Horváth Lazinak mutatott be. A darabnak roppant hatása volt: a közönség tombolt, s maga Horváth Lazi, a proszsceniumpáholyban, a két hosszú karját kinyújtva tapsolt legjobban a jól talált képmásának. (Másnap betiltották a darabot.)

Végre oly elkeseredetté vált az írói harc, hogy Horváth Lazi kifogyott a műszavakból s a „Pesti Divatlap”-ot szerkesztőjével, íróival együtt e klasszikus címmel tisztelé meg, Adelung szerint: „ein Lumpengesindel von Gemeinheiten!”

Ezért aztán Vahot Imrének, mint szerkesztőnek, fegyveres elégtételt kellett kérni a „Honderű” szerkesztőjétől. Pisztolyra verekedtek, s mind a ketten igen bátran viselték magukat. Vahot lőtt először és nem talált, ekkor Horváth Lazi azt mondá: „te engem *púposnak* csúfolsz: — most én illőhetném a lábadat, s aztán én csúfolhatnálak, hogy, *te sánta!*” S ezzel kilőtte a levegőbe a pisztolyát.

Kevésbé simán folyott le az Irinyi József és Vida közötti párbaj, mely a szabadelvű és a konzervatív lapok polémiáit befejezte. Itt Irinyinek a golyója átfurta Vidának a karját.

Hanem ezekkel a párbajokkal aztán vége volt az egész hadjáratnak. Ahogy a magánéletben el kell hallgatni annak a sérelmes ügynek, mely párbajjal el lett intézve; úgy a hírlapokban is félre kell tenni az odiosus témát. A szerkesztők kezét fogtak, kibékültek.

Ennek aztán az lett a következése, hogy Petőfi maga körül gyűjté a „közvélemény asztalának” matadorait s egy nyilatkozatot íratott velük alá, melyben kötelezik magukat mindannyian, hogy egyetlenegy akkor létező magyar lapba sem fognak egy betűt sem írni, hanem alapítanak egy saját orgánumot s abba dolgoznak. Tízen írtuk alá a pronunciamentot. Innen maradt fenn a „*tízek társaságának*” a neve.

Ez a sztrájk veszedelmesen hatott a belletristikus lapokra. A tíz legszorgalmasabb fiatal munkatárs absztinenciája lepassztá a közönséget. A vén írókkal nem lehetett őket pótolni; mert ezek csak ígérnek, de nem adnak, s aztán nagyon magasra tartják a szolgálatukat.

Ellenben mi tízek is tétlenségre voltunk kárhoztatva: mert a helytartótanács nem adott „koncessziót” új lapra. Ha annyi lap lenne, ki győzné cenzorral? Protekciónk nem volt.

Végre Frankenburg volt az a bölcs, aki megtalálta az „*et capram et caules*” helyes megoldását. Azt mondta: „nektek lap kell, nekem munkatárs kell; hát itt van az én lapom, lépjetelek bele”.

Az ajánlat el lett fogadva: a tízek (Obernyik kivételével,

aki Vahothoz ment) átvették az „Életképek”-et, s a kiadó, Heckenast Gusztáv engem bízott meg a szerkesztőséggel. Frankenburgot felvitték Bécsbe, a magyar udvari kancelláriához.

Éppen huszonegy esztendő voltam, midőn önálló szerkesztővé lettem.

Ma is gyönyörrel veszem kezembe azt a három nagy kötetet, melyek a szerkesztésem alatti „Életképek” címet viselik.

Minő kincstár.

Itt vannak Petőfi legszebb költeményei, itt az új irodalmi csillag (nem! nap!) Arany János művei, Tompa Mihály, Gyulai Pál, Szász Károly, Lévy, Pálffy Albert, Lisznyai, Mentovich, Vasvári, Papp Gábor, Helfy Ignác, Lauka, Degré, Vajda János, Tóth Endre, Tóth Kálmán, Dobsa, Roboz, Ludasi Mór, Bozzai, Samarjay, Kolmár, Bulyovszky Gyula, Szendrei Júlia, Pákh Albert, Sarolta, csupa ifjú tűz, túlömlő lelkesülés, igaz érzés, költészet; rajongás! Aztán magam is ott voltam. És mindannyiunk jelszava egy volt: „Fel a magasba!” „Excelsior!” Mellettünk a régi gárdának a java: Vörösmarty, Jósika, Frankenburg, Garay, Egressy Gábor, Bernát Gáspár, Antunovics, Adorján Boldizsár.

És még akkor mindaz fényes *remény* volt, ami most már csak borongó *emlékezet*. Maga a szabadság ritka drága gyémánt, — akkor! ma már úttöltő kavics, amin rajta járunk.

...Tehát nem voltam már *Zérus!* Voltam már *valaki*. És azon fölül még „*valami*” is voltam. Ez időközben lettem az ügyvédi vizsgát és voltam „*okleveles köz- és váltóügyvéd*”.

A diplomám nem volt ugyan „*praeclarum*” csak „*laudabile*”. A szóbeli rigorosumot fényesen kiálltam; hanem a „*scripturistikánál*” (de szép szittya-latin szó!) a *magyar stílusom* nem találtatott kielégítőnek.

És az ügyvédi diplomát kihirdettetni a megye gyűlésén, elég ünnepélyes ok volt a szülővárosom meglátogatására.

Most azután felemelt fővel léphetek a szép tündérleány ragyogó két tengerszeme elé!

FURCSA PÁRBAJ — A VÉGZETES „J” BETŰ —
VAGYOK MÉG GYURICZA PÉTER IS

Egy epizódot kell még elmondanom, mely kompozícióm staffage-át kiegészíti.

Vahot Imre, hogy a tizek elpártolását ellensúlyozza, a még fiatal nemzedékénél újoncozott, s fel is fedezett egy fiatal humoristát, akit odafogadott a lapjához segédszerkesztőnek. Később kitűnő író lett belőle; hanem eleinte egészen vad zseni volt. Nem értett más nyelvet, mint magyart és diákot. — Különben igen jó fiú volt. Ő is oda járt közénk a közvélemény asztalához s még egy pár vendéget is hozott magával. Az egyik volt egy ferde vállú kritikus, aki a színpadot nyelvtani tekintetekből bírálta, a másik pedig volt Bagotay Muki. Ez nem volt író, csak balek. Minthogy velünk együtt ivott, annálfogva közénk tartozónak tekintette magát.

Egy délután a humorista és Muki összeakaszkodtak. Muki jónak látta valami hódításával dicselkedni, a humorista erre valami élcet mondott; ebből csetepaté lett; azt mondják, tettegességig ment a dolog. Én nem voltam ott, csak másoktól hallottam. Kétségtelenül párbaj lesz a vége.

Este későn, mikor már feküdni készültem, beállít hozzám a ferde vállú cimborá. Arca még baljóslatúbb volt, mint egyébkor.

— Titkot közlök önnel. De elvárom lovagiasságától, hogy nem adja tovább.

— Szavamat rá.

— Barátunk holnap verekedni fog Bagotay Mukival. Én vagyok a segéde.

— Rendén van.
— Ön lesz szíves fegyvert kölcsönözni?
— Barátom! Nekem van „egy” pisztolyom: de az dupla-
csövű.

— Éppen az kell.
— Hogy a tatárba? Először az egyik fog vele lőni, s ha ez
nem talált, átadja a másiknak, s ez lő vele vissza?

— Igenis.
A görbe kritikus olyan komoly arccal mondta ezt, hogy
nekem el kellett hinnem. Ime egy egészen új módja a párbaj-
vivásnak, és nem is rossz ötlet.

Másnap korán reggel, még föl sem keltem, már rám nyi-
tott a szekundáns. Hozta vissza a végzetes pisztolyt.

— Megtörtént — mondá gyászos méltósággal.
— Mi lett a kimenetele?
— Szegény barátunk meglövetett.
— Veszélyesen?

— Karjába hatolt a golyó. De már ki van véve.
Ez a hír egész részvételemet felkölté.

Sietve felöltöztem s vágtattam a Pilva*ba. A közvélemény
asztalánál már ott találtam a jó barátokat, kik mindnyájan
osztozának velem a szánakodásban. A kritikus elbeszélte a
szomorú részleteket.

Hát egyszer rohan be a kávéházba Degré és Lauka, nagy
indulattal.

— „Kohlmarkt” az egész párbaj! Nincs neki semmi baja.
Nem sebesült meg! Fekszik az ágyban, a karja bekötve, az
inge véres, jéggel borogatják! Csupa komédia!

A szekundáns komolyan állítá, hogy védence megsebesült.
— Meg akarunk győződni felőle!
— Csak nem kívánják önök a nyitott sebről a köteléket
letépní?

Ezt én is határozottan elleneztem s pártját fogtam az író-
társnak. Találtam más expedienst.

— Ki volt az orvos, aki a sebet bekötötte?

A kritikus megmondta a doktor nevét.

— Gyerünk az orvoshoz!

Doktor K...y igen derék, becsületes jellemű férfiú volt, aki a közönség tiszteletét méltán kiérdemelte.

Rajta rontottunk brachiummal.

— Feleljen ön, van-e seb a humoristának a karján?

— Van — felelé az orvos.

— Igaz-e hogy ön vette ki belőle a golyót?

— Igaz!

— Orvosi hitelére mondja ön ezt?

— Orvosi hitelemre!

Ebben aztán meg kellett nyugodniok a barátainknak. Tovább inquirálni már nem szabad.

Én azonban még hátramaradtam az orvosnál, mikor a két bajtársam eltávozott, s azt mondtam neki:

— Kedves doktorom. Arra kérdésre felelt ön, hogy *ki vette ki* a bajtársunk sebéből a golyót; de már most arra feleljen ön nekem, hogy *ki tette* bele.

— Ejnye, ejnye, ejnye! — zsémbelt a doktor. — De rossz ember az ilyen ember, akinek olyan sok fantáziája van.

Hát az volt az eset, hogy a mi humoristánk meg Bagotay Muki amerikai párbajt vívtak; aki a fekete golyót húzta, annak kellett — no, nem meghalni —, hanem doktor K...y-val a karján sebet csináltatni. A doktor tett a láncótával egy két centiméter hosszúságú s négy miliméter mélységű hasítást a bicepsz fölött az epidermiszen, abba beleillesztett egy golyót, meg kivette, aztán bekötötte a sebet s a sértett becsület tökéletesen helyre volt állítva. Egy szóval sem vitatom, hogy ez nem a legkorrektebb eljárás, amit csak képzelni leht.

Én tehát hazamentem a szülővárosomba, kihirdettetni az ügyvédi diplomámat. Tulajdonképpen, hogy rég nem látott ábrándomat újra felkeressem.

Talán emlékezik még arra a jelenetre, ami a reine claude fák árnyékában történt.

Családunk körében igen jól fogadtak; ebédre az anyámnál jött össze a rokonság, vacsorára a sógoromnál, Vály Ferencnél. Ide hivatalos volt a két kálvinista lelkész is, s azok közül az egyik felköszöntött, mint „*egy gyámnak a fiát és két gyámnak az atyját*”. (Példálózás az atyám hivatalára s az új színdarabomra.) Ez volt az első tósz, mely arcomat megpirítá.

Másnap volt a megyegyűlés, melynek végén nyílt teremajtók mellett, ünnepélyesen ki lett hírdetve a diplomám. Ezen a napon az édesanyám nekem adta az atyám ezüstös kardját és az általa viselt pecsétnyomós gyűrűt, a karniolba vésett ősi címerrel. Akármilyen demokrata vagyok is, mégis be kell vallanom, hogy van benne valami lélekcacélozó eszme, hogy ezzel a karddal nálamnál jobb elődöm hazát, nemzetet, igazságot, alkotmányt védett valaha, s ez a pecsétnyomó örök időkre szóló jogokat szentesített. Hajdani bevett szokás szerint az *apai kard és pecsétnyomó gyűrű a legkisebb fiút* illette örökségben; a bátyámnak még életében adott az apám kardot és gyűrűt, amikor a diplomáját hazahozta.

Azután még hivatalos látogatásokat kellett tennem a megyei és városi előljárásnál; a volt principálist is meglátogattam; ott is volt egy szép kisleány, akinek az arcképét megörökíttettem; de az még akkor nevelőbe járt. Annak nem volt regénye; ifjan halt meg: üdvöt talált.

Csak délután jutottam el Erzsikéékhez.

Mi múlja fel a világ minden örömei között azt az első szívdobogás, amit az ifjú ember érez, mikor hosszú távollét után ismét közeledik ahhoz az ábrándképhez, akiről azt hiszi, hogy az is éppen úgy ábrándozott őrá azóta mindig, hogy elváltak egymástól.

Igaz, hogy az elválás nagyon rögtönözve volt, talán némi tövishegy is törhetett benn miatta; de hiszen bevallott célja volt az eltávozásomnak: hírt, nevet, világi állást vívni ki ma-

gamnak. S íme másfél év telt le, s mindez megvan. Szerkesztő vagyok. Jogom van pluralisban beszélni, mint a királynak, sőt több jogom van; mert a király csak a parasztokat adóz-tathatja meg, de én a nemes embereket is. S ez is „Dei gratia”

Azt hittem, hogy az egész világ az enyém, s ahová belépek, a diadal jár előttem, utánam.

A legutolsó divat szerint voltam öltözve, „Martinek és Korsinek” világhírű szabáscég remekelt rajtam, s a lábamon fénymázos cipő volt; a sétapálcám halcsontból, aranyfogantyúval. Jaquemár kesztyűk hozzá. A hajamat most már nem magam sütöttem fel megtüzesített cirkalomszárral, mint patvarista koromban: fodrász szedte csigákba; s most már nyalka, kipödrött bajuszom is volt és körszakállam.

Mindezekkel szükséges eldicsekednem a drámai klimax végett.

A jól ismert társalgó teremben a nagyságos mamát találtam, meg a nagynénét; a társalgó kisasszony hazautazott a rokonaihoz.

Az üdvözlő kézcsók után az volt a kérdésem: „hát Erzsike kissasszony?”

— Ő odabenn van a szobájában.

— Szabad bemennem hozzá?

— Óh, tessék.

Uganazon emlékezetes kis szoba volt ez, amelyben az ő arcképét festettem.

A leányka egyedül volt, az asztalkája mellett ült és a hímző-ráma fölé volt hajolva. Nagyon el kellett merülve lennie a munkában, mert különben meglátta volna az ablakon át, hogy ide jövök.

Valami gyöngyhímzés volt előtte; úgy látszik, hogy tárca-borítéknak készült. Amint észrevette beléptemet, hirtelen rádobta a zsebkendőjét, de az én szemeim azért egy pillantás alatt észrevették, hogy a gyöngyös lapon egy nagy „J” betű van formálva. — Mi lehetne az más, mint az én nevem kez-

döbetűje? — Megerősített ebben a hitemben az is, hogy ugyanazon asztalkán állt az én festményem is, díszes támlányra téve. Tehát van, ami folyton fenntartja az emlékemet előtte.

Nyájasan üdvözölt, de én a mosolygásán keresztül érzettem valami ellenséges indulatot. Benne van az a szemekben s gyakorlott kardvívók még azt is ki tudják az ellenfél szeméből nézni, hogy az hova vág most.

Ő kérdezősködött mindenféléről, én feleltem nagy pontossággal; de ezek a kérdések és feleletek mind csak finták voltak; a kardhegyek kerülgették egymást.

Egyszerre aztán csak odaütött a fejemre ezzel a kérdéssel:

— Hát a *szeretetreméltó kis csemete* mit csinál?

Az első meglepetésre azt sem tudtam, miről van szó.

— Miféle csemete?

— Hát az a kedves kis színpadi tündér, akiért ön annyira fellelkesült.

Itt van ni! Már itt is a szememre lobbantják! Hát nem elég volt nekem egyszer meglakolnom a szép Lilláért? Hiába szabadkoztam, hogy én soha életemben másutt, mint a színpadon nem láttam e fiatal művésznőt, ott mindenesetre nagyon tiszteltem, de semmi gyöngéd érzelemmel nem viseltetem se őhöz, se semmi más, nőnemen levő halandóhoz egész Budapesten.

— Hagyjuk ezt el! — mondta Erzsike gúnyolódva. — Mindenről jól értesülve vagyunk! Hát a házigazdájának a három szép leánya?

— Kérem, a legidősebb kilenc esztendő.

— Meg a vidám szomszédnői!

— No, ez már szörnyűség! (Itt még csak el sem mondhattam az igazat.) De hisz éppen én voltam az...

— Aki miatt a városkapitánynak be kellett avatkozni... óh, mi mindent jól tudunk. Megsúgja nekem az én kisujjam...

Én egészen fel voltam háborodva. Vajon ki áztathatott el így engem?

Ő pedig csak úgy szórta szemeiből a szikrákat felém.

Nem sokáig kellett kétségben maradnom. Valami új látogató jött, már a külső teremben felismertem a hangját; ez ő, Bagotay Muki.

Világos hogy ő az Erzsikének az a bizonyos „kisujja”, aki mindent besűg.

Törte be magát a szobába. Infánnisan szép volt megint. Az én hajbodrozatom egészen elsilányult az övé mellett. Az öltözete is sokkal fessebb volt, mint az enyém. S milyen biztos fellépése volt. — Én még kezem sem mertem szorítani Erzsikével, s ő már le is térdelt előtte, a kalapját — szívével együtt — a lábaihoz téve.

— No, menjen, ne bolondozzék — utasítá rendre Erzsike, rám mutatva.

— Szervusz, pajtás! — mondá erre a Muki, észrevéve jelenléteimet. — Hol is találkoztunk utoljára?

— Makaó szigetén.

Erzsike nagyot nevetett. Ő azt is tudta, hogy a Pilvax-kávéháznak van egy kis mellékszobája, ahol makaót játszanak, s annak Muki állandó látogatója.

— Eh, hisz te nem jársz oda! — mondá Muki, s ezzel kicsinylő lenézését akarta kifejezni. Ő nem foglalkozott velem tovább, hanem Erzsikéhez fordult, azt a hímzésre vetett zsebkendőt akarva eltávolítani, amit Erzsike teljes erélyével megakadályozott.

— Hisz úgyis az enyém lesz az — erősködék a Muki.

— Majd várjon sorára, megkapja a nevenapján.

A nevenapján! Ekkor villámlott az agyamba. Hisz Muki-nak a becsületes neve „János”. Az ő kezdőbetűje ez, nem az enyém.

Rettenetes drámai fordulat! Hogy most egyszerre Muki lett az okos ember, és én lettem az ostoba!

Nagyon furcsa figurát kellett személyesítenem e percben
Mintaképe voltam a bamba meglepetésnek.

Muki aztán magyarázatul megfogá Erzsikének a kezét és
az ajkaihoz emelte, forma szerint tudatva velem:

— Erzsike az én jegyesem.

Hja, hát ezért kell énnekem azokat a sardanapali vádakat
a fejemre halmoztatnom! A színpadi csemete, a virágoskert
meg a házikisasszonyok, ez mind csak aranyhíd a vissza-
vonulásra.

Ekkor aztán én is megtaláltam az okosabbik eszemet s azt
mondtam, hogy gratulálok hozzá.

Már most aztán csak azért is ott maradtam. Lássák, hogy
egészen közönyös rám nézve ez a dolog.

— Hiszen bizonyosan tudhatod — mondá Muki —, hogy
a legutóbbi párbajomnak mi volt az oka.

— Annak a te híres párbajodnak?

— Gondolom, hogy elég híres. Nekem igen jó pajtásom
volt szegény fiú, akit meglőttem. De ha édestestvérem lett
volna is, amiért az én menyasszonyomról tiszteletlenül nyi-
latkozott, mégis meglőttem volna.

Erzsike hiú tetszelgéssel mondá:

— Menjen! Maga vérengző gyilkos!

És ezt énelőttem mondja el, aki jól tudom az egész párbaj
históriáját! Milyen nevetségessé tethetném most, ha elmonda-
nám, hogyan történt. — Azért sem teszem; ti ketten meg-
érdemlitek egymást.

Csupán annyit mondtam rá:

— El kell ismernem Muki pajtás, hogy fantázia dolgában
erősebb vagy nálamnál.

— Talán egyébben is erősebb vagyok — szól Muki a karját
kinyújtva felém.

— Azt megpróbálhatjuk egyszer a vívóiskolában.

— Eh mit? A vívás kohlmarkt! Birokra mutatja meg, aki
legény, hogy mit tud! Az a divatos gimnasztika tiszta komé-

dia. Azt kell megtenni, amit én teszek, mikor kimegyek a pusztámra. Van ott nekem egy számadó gulyásom, a Gyurica Péter. Azzal szoktam én birkózni. Pedig az kemény legény. Aki száz ökröt tart rendben. Mégis három mérkőzésben kétszer én terítem Gyurica Pétert a gyepre, s csak egyszer a Gyurica Péter engem.

— Az bizony elég szép mulatság.

— Hát biz azt nem a tollforgatással meg a pemzlikenéssel tanulják.

Rá kellett hagynom: ami igaz, az igaz. Nemcsak az az igaz, hogy én Sámson nem vagyok, de még az is igaz, hogy száz ökör ellenében az én szegény pegazusom nagyon sovány vontató marha.

Bagotay Muki pedig nem érte be a diadalával; egészen a lába alá akart gázolni. Mintha csak most akadna meg a szeme azon az általam festett arcképen; abba kötött bele.

— Addig is, amíg az eredtjét bírhatom, ezt az arcképet elviszem magammal.

Erzsike tiltakozott ellene.

— Nem, nem, azt nem adom oda.

De már akkor a Muki felkapta az asztról az arcképet s feltartá azt magasra, úgy, hogy Erzsike nem érte el a kezével. Kért, könyörgött, mérgeskedett, de a Muki csak nevetett és azt allegálta, hogy ő az arcképet viszi.

Már ekkor rajtam is erőt vett a rossz indulat.

— Uram — mondtam, vállára téve a kezemet, — tegye le azt a képet; azt én nem az ön számára festettem.

Milyen gúnyosan nézett rám félvállról.

— Te? Te akarsz én velem kikötni? Te poéta!

S azzal nekem veté magát, azzal a jámbor szándékkal, hogy Erzsike szobájából kitoljon a terembe. Mikor aztán látta, hogy ellenállok, nyalábra kapott mind a két karjával. Én is átöleltem. Aztán elkezdtünk dulakodni. Biz ez nem elegáns hölgy budoárjába illő produkció, de megtörtént. A

Muki dühös volt, hogy a derekamat nem hagyom olyan könnyedén betörni. Erzsike sikongatott s felmenekült az ablaksámolyra. Egyszer aztán én nekiveselkedtem s úgy teremtetem le a Mukit a kanapéra, hogy mindjárt letört a kanapé karja.

— Vagyok én is Gyuricza Péter!

Ezt a győzelmemet nem adnám oda a világ minden dicsőségeért.

A nagyságos mama és a nagynéne rémülten szaladtak át a nagy birkózási zajra, s nagy volt a megbotránykozásuk, mikor azt látták, hogy én ott térdelek a Mukinak a mellén.

— Eressz fel pajtás! — mondá a vetélytársam.

Hát hiszen én sem akartam egyebet, mint az arcképet elvenni a jogtalan követelőtől.

A szegény arckép azonban pórul járt; a küzdelem alatt leesett a földre, a lábaink alá, s valamelyikünknek a sarka ott hagyta rajta az önlenyomatát.

Erzsike sírva fakadt, mikor meglátta az arcképen esett havariát; a nagyságos mama pedig a letört pamlag felett lamentált.

Erzsikét aztán megvigasztaltam, hogy majd kiigazítom a képen esett hibát; van festékem hozzá.

— De azért nem kell neki ülni — sietett közbeszólni a mama. (Megijedt, hogy megint elkezdek a házhoz járni, s még elrontom a jó házasságot.)

— Nincs is már meg az a ruhám — mondá Erzsike.

Az a bizonyos szép ruhája! Bár sohase is lett volna meg.

Én aztán biztosítám őket, hogy ki tudom a képet javítani otthon, magamtól is. — S azzal eltettem azt a zsebembe. — Nem jön az ide többet vissza.

A mama és a nagynéne ostentative foglalkoztak Mukival, sajnálkozó részvétüket kifejezve, amitől az egészen megvadult.

Én kihátráltam, minden búcsúzási kísérlet nélkül.

Az Erzsike azonban utánam futott, s az ajtóban utolérve, megfogá a kezemet, meleg hangon súgva:

— De ugye, ki fog *engemet* jól igazítani?

— A *képet* igen.

★

Egy óra múlva a gőzösön ültem s néztem az elmaradó füstöt, mely szülővárosomat eltakarta. Úgy volt, mintha természetéről térnék vissza.

VILÁGFÁJDALMAS ÁLLAPOTOK
„MARADJ, VAGY FUSS!”

Mikor Pestre hazaérkeztem, két levelet találtam az íróasztalomon; az egyiket Várady Tóni írta, meghívott az újszülött fiának a keresztelőjére; a másik Petőfié volt, tudatta velem a végbement házasságát Szendrey Júliával; most a koltói Teleki kastélyban töltik a boldog napokat.

¶ Mind a két barátom velem egyenlő sorsú szegény legény volt. És a hölgyeik, kik őket élettársként követték, előkelő, gazdag családok leányai, kényelemhez, pompához szokva, udvarlóktól körülhízelegve, anyáik szemefénye. — Családjaiik ellenezték a házasságukat. — És a szerető hölgyek a szülői kitagadás súlyát hurcolva magukkal, követték mégis kedvesüket.

Tehát nem ábránd, de meglevő arany az igazi szerelem! Csak engem neveznek bolond alchimistának, ha ezt az aranyat keresem.

Petőfi azzal bízott meg a levelében, hogy fogadjak valahol egy alkalmas szállást, ahol ők és én együtt lakhassunk.

Ez is, a mesék országába tartozik, hogy egy új házasság a fiatal barátját lakótársul hívja magához.

Én csakhamar találtam a Dohány utcában egy csinos első emeleti szállást három szobával és a hozzá tartozókkal, ami alkalmasnak látszott; az egyik első szoba Petőfiéknek, a másik nekem, a közbeeső közös ebédlőnek hagyva; külön bejárás mindkettőnk számára.

Őszre beköltözött az ifjú pár; ők tartottak egy cselédet, nekem volt egy öreg szolgám. Egyszerű bútortatunk volt

mindkettőnknek. Petőfiné úgy jött el hazulról, kelengye nélkül: még csak egy divatos kalapja sem volt; maga horgacsolt magának fejkötőt, azt viselte. A haja rövidebbre volt vágva, úgy nézett ki, mint egy kislány.

Semmijük sem volt és mégis milyen boldogok voltak! Júliának az volt az egyedüli mulatsága, hogy Petőfitől tanult angolul s aztán ebéd fölött (amit a „Sas”-ból hozattunk) beszélőnk angolul egymás rovására mulatva.

És énnekem ezt az ő boldogságukat mindennap kellett látnom.

Ez olyan, mintha valaki a poklot még meg is paprikázza.

Ezen korszak alatt jelentek meg az „Életképek”-ben bizonyos „Aggteleki”-től „Visszhang szavai” cím alatt több rendbeli költemények, állítólag egy művésznőhöz írva. Ma már bevallhatom, hogy azoknak a költeményeknek a szerzője én voltam. Hanem azért (dacára annak, hogy a versek nem rosszak) ünnepélyesen tiltakozom az ellen, hogy valaha valaki ezeket az én munkáim sorába beiktassa; mert én még ma, negyven év után, sem vagyok olyan vén, mint amilyen életunt decrepitus, halálra vágó fickó volt az a bizonyos Aggteleki.

De ugyanez a keserű, világgyűlölő hangulat vonul végig minden egyéb akkor írt munkámon; az összetört kedély kifakadásai, rémlátások beteg képzelet álmaiból, önmegvetés, holdkóros világnézetek jellemzik valamennyi akkori elbeszélésemet. S ezek akkor tetszettek. Akadtak utánzóim. Még Petőfit is félrevezettem az igaz útról. Maga bevallá, hogy a „Hóhér kötele” című regényét az én „Nyomorék naplója” című elbeszélésem hatása alatt írta; ami azután a szörnyetegségek netovábbja.

Ki tudja, hova építettem volna fel ezt a Bábeltornyot, ha egy egészséges földindulás le nem dönti.

Petőfi egyszer rajtakapott, mikor azt a bizonyos arcképet kijavítottam. Észrevette a szememben, hogy könnyeztek.

Én titkolni akartam azt; resteltem nagyon.

— *Így van ez jól, fiú* — mondá ekkor —, *szükség van a világban most olyan emberekre, akik nem boldogok.*

Emlékezetes egy mondás!

Akkoriban írta ezeket: „Véres napokról álmodom”. — „Darlaim”. Ez égvérő végstrófával: „De mit tűr a szolgaságnak népe? Mért nem kél fel, hogy láncát letépje? Arra vár, hogy Isten kegyelméből, Azt a rozsdá rágja le kezérol?”

Aztán átvitt a maga szobájába. Annak a falain voltak díszes rámaikban felakasztva a francia forradalom főfő vezetőinek remek kőrajzú arcképei. Ez volt egyedüli fényűzése, Danton, Robespierre, Desmoulin, Camille, Saint Juste, madame Roland. Ott azután feleségestől együtt kiosztották a szerepeket; nekem volt szánva Saint Juste, Júliának madame Roland. És azután beszélünk „a véres napokról”. Nem soká lesz már álom, ébren látjuk. S ott leszünk az elsők között.

Más épeszű ember, az ilyen beszédekre, az ablakon át szökött volna ki ebből a házból; én hozzá voltam bővölve. Nekem éppen hozzá illett a lelkiállapotomhoz: meggyújtani magamon a Dejanira-köntöst, s aztán kiszaladni a nép közé, hogy az is gyuladjon tőlem lángra.

„*Férfi sorsa a nő!*”

Ha akkor az a hölgy, amikor utoljára a kezében volt a kezem, azt mondja: „maradj itt!” bizony ott maradok. Bizony beérem a magam kis boldogságával s nem futok a hír holdvilága után. Manapság valószínűleg királyi táblai ülnök volnék s magam is nagyokat nevetnék rajta, mikor barátságos lakomázás végén a kollégáim, szörnyeteg mondatokat idéznek a legelső regényemből, amelynek egy-egy defectus példánya még valamely antikvárius kacsatjai közül kuriózumképpen előkerül.

Így lett volna, ha az a hölgy azt mondja, hogy „maradj!”.

Ha pedig azt mondja az a hölgy, hogy „fuss!” hát akkor futottam volna én is a futó csillagok útján, amerre a többiek.

Hisz azok közül, akik március tizenötödikén velem együtt ott álltak a népsokaság előtt a városház erkélyén, hírdetve, hogy

„itt a népszabadság napja!” az én szép, fiatal arcú, lángszívű munkatársaim közül hárman tűntek el, az akkor kimondott szóért: „szabadság”, úgy, hogy a sírjukra sem találni, Petőfi, — Vasvári, — Bozzai.

És bizonyára nekem is elég lett volna akár az a négy lat ólom, akár az a kozáklándzsa, akár az a granátszilánk, mely azt a hármat megölte . . .

Ha az a hölgy azt mondja: „fuss!”

Sorsom feladta a talányt: „vagy élni elfeledtetve, vagy ifjú halálomról megemlegettetni.”

„Maradj!” vagy „fuss!”

Ekkor azt mondta egy hang:

— „Menj! De együtt megyünk!”

De ez nem a tengerszemű hölgy hangja volt.

★

Egy reggel Petőfi kacagva ront be a szobámba:

— Hahaha! Akarsz nevetni? Fogd ezt a „Honderüt”.

S kezembe adja az ellenséges lap legújabb számát.

A szemem egyszerre megakadt rajta, ami olyan nevetnivaló volt. — Szülővárosomból pompás leírása annak az esküvőnek, mely Bagotay Nepumok János úr és a világhírű szép hölgy között végbement. (A nevét nem olvastam el.) A boldog pár mézesheteit Párizsban fogja élvezni.

Hahaha!

VIII. FEJEZET

A GYURICZA PÉTER FELESÉGE

A márciusi napok után elköltöztem Petőfitől más szállásra. Annyira felvittem a dolgomat, hogy magam tarthattam már saját bútoraimmal ellátott kétszobás garzonlakást. — Ez tulajdonképpen csak az én beköltözésemmel lett garzonlakás; mert előttem egy öregecske hölgy lakott benne, aki cselédszerzéssel foglalkozott. Ismerte mindenki a „mámit”. Ott lakott a Hatvani utcában, a Nemzeti Kaszinó palotája és a most épült Vas-ház közötti kétemeletes házban; udvarra.

Én nagyon meg voltam elégedve a lakásommal, mely az én életföladatomnak egészen megfelelt; csak az az egy hátránya volt, hogy az a sok odaszokott szakácsné, szobalány, pesztonka egyre rám nyitogatta az ajtót, azt gondolva, hogy én fogok nekik helyet szerezni. Sokszor kivertek a munkámból. — Azután még gyanúba is keverhette az embert az a sok vászoncseléd, aki az ajtómrá járt. — Az átelleni szállás korridorjáról éppen oda lehetett látni az én ajtómrá. S azon a szálláson Laborfalvi Róza lakott. Restelltem volna, ha valami rosszat gondolna felőlem.

Nem voltam már világfájdalmas, sőt privátfájdalmas sem. Ismét belejöttem az arcképfestésbe. Egy karcsú, magas hölgy, fehér atlasz ruhában, nagy fekete szemekkel, vállig omló szénfekete angolos hajfürtökkel volt készülőben a támlányomon; az utolsó ecsetvonásokat tettem rajta, az eredetinek nem kellett modellt állni. (Ez a kép ma is megvan nálam.)

Egyszer csak kopogtatnak az ajtómon.

— „Szabad!”

Kinyitják, belép rajta egy kackiás parasztnyecske.

Ihol van ni! Már megint egy dajka, aki helyet keres.

— Nincs semmi! Nem lakik itt a cupringerné! — mondtam én mérgesen, az arcképpemmel levén elfoglalva; s aztán, hogy az alkalmatlankodó mégsem vonult vissza, elég nyersen rivalltam rá: „no hát csak Isten hírével odább, hugám”.

Erre a parasztnyecske elnevette magát.

Míntha én ezt a nevető hangot már hallottam volna valaha.

Odafordultam, ránéztem; és mentül tovább néztem, annál jobban elámultam.

Ez az Erzsike volt.

Delipiros viganó volt rajta, sárgazöld virágokkal, afölött sötétkék damisz két szél kötény, fekete selyem pruszlik, puffatag ujjakkal. Azon fölül a derekán átkötött pálmavirágos cickendő, a fején tarajos főkötő, kikeményített cérnacsipkével fodrozva; a karjára öltve hozott egy füles födeles kosarat.

Az arca barnapiros volt a napsütéstől, s valami dévaj ördögcske incselkedett a nevető vonásaiban — Nem akartam hinni a két szememnek.

— Hát nem ismer rám? — szólalt meg nevetésre hajló hangon. — Én vagyok az Erzsike!

Láttam ám, hogy az, de el nem tudtam gondolni, hogy mi oka lehet rá, ebben a maskarában járni végig fényes nappal Budapest utcáin és éppen nálam látogatást tenni.

— Bagotayné asszonyság? — hebegém zavarodottan.

— Óh, nem vagyok már Bagotay Mukiné, hanem Gyuricza Péterné.

— Mi a világ csodája? Gyuriczáné? A gulyásné?

Bámulatom olyan őszinte volt, hogy Erzsike nevetve csapta össze a kezait.

— Hát maga ezt nem tudja? Hát nem írták meg hazulról?

— Rég nem kaptam onnan levelet.

— De hisz ez olyan hét vármegyére szóló botrány, amilyen

nem volt a városunkban a „francia futás” óta. Ön pedig lap-szerkesztő!

— Az én lapom nem foglalkozik családi ügyekkel.

Erzsike arca úgy égett; a két tenyerét végigsimogatta rajta; azt hitte tán, hogy letörülheti róla a pirulás áruló színét.

— Úgy kimelegedtem ezen a meredek lépcsőn.

A lépcsőre fogta rá az arca lángolását.

Erről eszembe jutott, hogy talán le is kellene ültetni nálam a látogatót. Megkínáltam pamlaggal.

— Óh nem! Oda nem! Az úriasszonynak való! Jó lesz nekem itt is — mondá, s azzal leült a ládámra; a karján hozott kosarat letette maga mellé. — El vagyok ám fáradva igazán; Vácig gabonás hajóval utaztam, onnan Pestig gyalog.

— Hiszen gőzhajó jár.

— De az „uram” nem adhat ám gőzhajóra valót. Csak úgy szegény ember sorjában. Nézze, itt van az egész útravalóm.

Azzal feltakarta a füleskosár födelét, megmutatta, hogy mi van benne; egy darab fekete kenyér és valami zsíros papírosba takarva; valószínűleg sajt és fokhagymás kolbász.

— Ennek még visszatérőben is el kell tartani.

Bennem ez a cinizmus visszás érzést költött.

— De mármost mégis szeretném megtudni, hogy farsangi bohózat-e az, amit most kegyed játszik, vagy mi.

— Óh, nem! Dehogy! Bizony ne gondolja, hogy a maga kedvéért öltöztem maskarának. Én most valóságos parasztságosony vagyok. Az is akarok maradni. Ez igen komoly ügy rám nézve, s amiért ide jöttem önhöz: — nem hogy kiírjon valahogy az újságba, hanem tanácsot adjon.

— Én adjak „kegyednek” tanácsot?

— Hát kitől kérjék mástól? Az egész világ elítél, eltaszít. Pedig senkinek sem vétettem, még gondolatban sem. Egyedül ön az, akit megbántottam — keservesen. Tehát önnél kell keresnem védelmet.

Ilyen ám az asszonyok logikája!

Odaálltam eléje, az asztalom széléhez támaszkodva. Szpekuláció volt tőlem, hogy ne láthasson arra az arcképre amit festek.

— Hát, hogy az elején kezdjem — folytatá a hölgy hosszú szempilláit lesütve — odáig tudja ön hogy én férjhez mentem; megültük a fényes lakodalmat. Az egész város, a fél vármegye ott volt. Gondolom, le is írták az újságban. Hogyne! Mikor a város leggazdagabb, híres, szép leánya esküszik meg a gavallérok ideáljával. Az egyik visz százezer forintnyi hozományt magával, a másik ősi kastélyba viszi a menyasszonyát négy tüzes paripán. Nem a pap áldása a malaszt, hanem az az általános irigykedés. A férfiak a menyasszonyt irigylik a vőlegénytől, a leányok a vőlegényt s kénytelenek mind azt mondani magukban: „egymáshoz illő pár!” Ah, csak ez az egy gyönyörűség maradt meg belőle a szívemben, mikor a templomból kilépve szétnéztem a sokaságon s azt gondoltam: „ugye, irigykedtek rám?”

Erzsike folytatá:

— A templomból egyenesen hajtottunk a férjem kastélyába; megszámláltam, harminckét hintó kísért bennünket odáig. Következett a fényes lakzi. Én aznap négyszer öltöztem át. Ötödször aztán hímzett pongyolába, mikor a nyoszolyóasszonyok a menyasszonyi szobámba kísértek. Remekül volt berendezve, bécsi tapecéros fáradt vele. Egész éjjel nem tudtam alunni. A bőgő meg a klarinét hangja fölhangzott hozzám a lakomateremből, meg a férfisereg danája, rikongatása. Reggelig nem láttam a férjemet. Akkor kezdett oszlani a társaság. Egyes danolók rikács hangja vegyült össze még a cigányok bőszült zenéjével. Akkor került elő a férjem. Csupa szánalom volt rá nézni. Engem kedves „nénikéjének” nevezett s saját maga után tudakozódott tőlem. Azután öltözetestől levette magát a pamlagra s olyan bolondokat beszélt, hogy utoljára is kacagnom kellett rajta. — No, de azt mondtam magamban, ez már így szokás, mikor valaki búcsút vesz a legénységtől. — Azután

csak erőt vett rajtam az álom. S álmodtam örült dolgokat. Ön is ott volt mindig. Eh, mit emlegetem ezt?

Azzal megigazítá a főköötjére kötött kendőt s tovább beszélt:

— Dél volt, mikor felébredtem. Álmomban sokat kellett sírnom, mert vánkosom nedves volt, ahol az arcom feküdt. Az én ideálom már akkor nem hevert a pamtagon, hanem a szőnyegen, szétnyúlva, mint egy béka. Nagy munkámba került, amíg életre bírtam ráncigálni. Még nagyobb tudomány volt, megértetni velem, hogy micsoda világrészben vagyunk s minő összeköttetés áll fenn közöttünk. Akkor aztán mindenáron azt követelte tőlem, hogy bújjak be vele együtt a kanapé alá, s hogy erre nem álltam rá, elkezdett keservesen sírni, s a pisztolyát követelte tőlem, hogy ő lövi magát föbbe. Én aztán odahoztam a mosdótálat, megmosdattam az arcát s egypárszor bele is buktattam a hideg vízbe. Az én hősöm ordított, mint a mosdatott gyerek, de aztán szerencsésen magához tért s engedte magát szedni a földről. Egy korsó vizet kiivott s attól kinyíltak a szemei. De azok is oly kicsinyek voltak ma, mint a pucoké, s először vettem észre, hogy egy kissé keresztbe állanak.

És e beszéd közben el-elnevette magát az Erzsike.

— De hogyan nézett ki! A haja boglyas, a bajusza csurgóra álló, az öltönyei összedúlva, piszkolva. Újra kellett egészen öltöztetnem. Egy kicsit zsémbeltem is vele: — „Szép állapot, mondhatom.” Amire ő azzal felelt, hogy dehát a cimborák! a Nusi, az a Lenci, meg a Blikus! hogyan lettek elkészítve! Elhullottak, ő maradt a győztes! S aközben akkorát ásított, hogy kérnem kellett, hogy ne nyeljen le. Utoljára leültettem egy székre, hogy a haját rendbehozzam. Eközben meg folyvást jajgatott és káromkodott, hogy őneki minden hajaszála úgy fáj, mintha ördögök húzogatnák vasfogóval.

Megint közbenevetett a hölgy.

— Ez önnek mind új dolog ugye? Ilyet nem látott soha?

Hát azért lesz az ember az első dandy menyasszonya, hogy tapasztaljon rendkívüli dolgokat. Különben talán nem is rendkívüli. Következett a lakoma folytatása, korhelylevesen kezdve. Már itt főként a fejemen elnököltem. Vendégeink mind mámorosak voltak még. Különös megjegyzéseket kellett hallanom. Ilyenkor az a virtus, hogy ki tud az új menyecskének valami olyan bókot mondani, amitől az jobban elpiruljon. Valamennyinek olyan borízú hangja volt már. A násznép női tagjai reggel mind eltávoztak már, sorban búcsút véve tőlem. Kiki megsiratott; ez is szokás. Magam maradtam asszony a társaságban. Örültem, mikor megszökhettem közülök.— Gondolom, hogy azok is epekedve várták az eltűnésemet; folytathatták a félbeszakadt mulatságot. Én megint nem tudtam aludni. Megfájdult a fejem. Megismertem először életemben a migrént, azt a rettenetes átkát az asszonyi idegeknek, amiről addig azt hittem, hogy csak kényeskedés, képzelődés. Olyan jólesett volna, ha valaki a homlokomra tette volna a hűsítő kezét. Talán egy vigasztaló szó enyhítette volna a bajomat! Hasztalan vártam rá. Izentem is neki. Felém sem jött. Egyszer aztán, mikor a nagy fájdalomtól elnyomott az álom, valami pokoli lárma riasztott fel. Azt gondoltam, valamennyi ördög szabadult el. — Nem az, csak a férjem érkezett meg, de magával hozta az egész részeg cimboraságot. Egész légióját láttam magam előtt a röhögő, gúnykacagó, kéjkiváncsi, torz pofáknek s azok között az én ábrándomat, dőre szatír-vigyorgással az arcán. Elszörnyedve ugrottam ki az ágyamból, takarómat magam körül burkolva s kifutottam a szobaleányom szobájába, bereteszelve mögöttem az ajtót. Ott dörömbözött sokáig. Én azzal fenyegetőztem, hogy ha erőszakkal betör, én kiugrom az ablakon. Erre aztán nagynehezen elvonszolták onnan a cimborái, akikben helyel-közel volt még egy kis emberi érzés. — Akkor aztán következett egy kis neheztelő duzzogás mindkét részről. Én sem mentem ki egy huszonnégy óráig a szobámból, ő sem jött felém. Hogy nem követett el öngyilkos-

ságot, arról elég tudomást szerezhettem abból a neszből, ami a fejem fölötti szobából lehangzott hozzám. A harmadik napot már hasznos foglalkozással töltötte a násznép. Kártyáztak. Hírdette a működésüket az ököllel ütögetett asztal. Mint a kovácslegények nyújtanak a vasat pöröllyel az üllőn. — Csak reggel felé került elé az én „uram”, mikor már én fel voltam öltözve. — Ezúttal józan volt; sőt annál is több: rosszkedvű. Mint a bűnös lelkiismeret, úgy van a kártyaveszteség a férfi arcvonásaiban visszatükrözve. El is mondta őszintén. Iszonyú *szurokban* volt; társai pedig „cudar drukkek”. Ráhagyták tizenegy tarokkal a kézben a talont. Tíz tarokkal, quint majjorral, tous les trois-val, két blanc királlyal megbukta a szólót, négy skart volt ellene. Aztán meg ötödik vételre csináltak ellene harminchármat, kontra, rekontrával. Nekem szörnyűködnöm kellett a sorsnak ilyenén ádáz csapásai fölött. Ez volt az én menyegzőm!

Erzsike a két tenyerébe temette az arcát. Talán nevetett? Talán sírt? Nem tudtam kivenni.

Egyszer aztán csak azt kérdezte tőlem:

— Szokott ön is kártyázni?

— Szoktam, de rézpénzben.

— Az mindegy! Önnek mégsem kellene arra vesztegetni az időt.

— Hiszen csak azt az időmet fordítom rá, amivel nem tudok mit kezdeni, mikor belefáradtam a munkába s a gondolataimat el akarom pihentetni. Erre jó a kártya.

— Akkor kár, hogy a leányoknak is nem tanítják a nevelőben a kártya tudományát, mint ahogy tanítják nekik térképről a városok ismeretét meg az állattani albumból az egzotikus virágok és állatok sajátosságait; akkor legalább képes volna megérteni a férjhez ment új menyecske, hogy miért szükséges neki a hozományból annyit meg annyit áldozatul hozni olyan mitológiai istenségeknek, minő a „skiz”, meg a „pagát”?

— Ez is napirendre került? — kérdezém.

— Természetesen. Az én „uram” nemcsak a repce meg a gyapjú árát hagyta „elúszni”, de még „lovagias tartozásban” is maradt, amit egy huszonnégy óra alatt ki kell fizetni minden gentlemannek. Hát nem halogathatta az őszinte leleplezést. — Aztán meg Párizsba is készültünk nászutazásra, s azt sem járják meg pénz nélkül. — Ezek igen prózai jelenetek voltak, nem fárasztom önt a megismertetésükkel. — Ez különben nem is fáj; én a pénzzel nem törődtem soha. — Keserű utóíz hagyott csupán az, hogy a hitvesi gyöngédséget nekem kellett pénzzel megfizetnem. Valahányszor egy hízalgő szót, egy édelgő ölelést kaptam, mindig azt számígtattam, vajon, mi lesz ennek az ára. S mondhatom, hogy a számításom sohasem csalt; legfeljebb az összeg nagyságára nézve; az *túlment* a várakozásomon rendszeren.

Én nem szóltam közbe, csak álltam és néztem rá, a két kezemmel az asztalra támaszkodva. Ez feszélyezte a nőt.

— Miért nem gyújt ön szivarra? Miattam lehet.

— Emlékezhetek rá kegyed, hogy mindig gúmyolódott velem, amiért nem szivarozom.

— Igaz, hogy ez a férfinak jól áll; a szivar, a pipa olyan bizalmassá teszi az arcot. Mikor valaki így néz ki az emberre, fejébe dugott pipa nélkül, olyan, mintha bíró volna, aki ítéletet mond, vagy pap, aki gyóntat. Higgye el ön, hogy az egyik ok, amiért önhöz hűtelen lettem, az, hogy nem szivarozott. — No, de meg is kaptam aztán a jutalmamat érte.

— A Muki egész nap fújta a havannát.

— Az még csak a havannát, de a Gyuricza kapadohányt szí és bagót is rág.

Muszáj volt nagyot kacagnom. Mivel nem nyerik meg az asszonyok kegyét! Nem! Bagót nem rágok, ha mindjárt maga Melpomene istennő köti is hozzá a kegyosztását!

— Nem untatom önt a párizsi mulatságainkkal. Ott úgy láttam, hogy a rendes szokáshöz tartozik, hogy a férj és a nő külön keresik az élvezeteket. Az én férjem nem tett mást, mint

amit a többi nős férfiak tesznek. A hajnalban hazatérő férjtől megkérdezni, hogy hol járt, nem is jó ízlés már. Egyébiránt elmondta azt a Muki maga is, s egész őszinteséggel megismertette velem a nyilvános mulatóhelyek és a petit souper-k gyönyöreit; egyszer el is vitt ilyen mulatságba magával. Többször nem kíváncsítottam oda. Belenyugodtam, hogy ennek így kell lenni. — Megismerkedtem rangomhoz illő nőkkel, akiktől megtudtam, hogy minden méregnek van antidotuma. Ha vannak Párizsban „kaméliás hölgyek”, vannak „kaméliás urak” is; csak hogy én ezt a fajtáját az emberi közléplénynek rendkívül undorítótnak találtam.

— Örültem mikor a szezon végeztével visszakerültünk megint falura; s a sok zajos multság, kacérkodás, hivalkodás és unatkozás után ismét egyedül lehettem, s az árokpartról teleszedhettem a szalmakalapomat nefelejccsel, mint hajdan a szigeten; emlékezik ön rá, mikor önt meglátogattam a gunyhójában? Oda is eljöttek a sárgarigók. Tudja, azok a sárgarigók, akik önnel, szoktak beszélni. Önnek azt mondták: „bohó fiú, bohó fiú!” nekem pedig azt kiabálták, hogy „mi hát a jó?” — Az én férjem, a jószágára visszakerülve, egészen átalakult; mint ha kicserélték volna. A nyalka dandyből tüzes mezei gazda lett. Korán kelt egész nap lóháton volt; egyik pusztájáról a másikra látogatott; a kalapja mellett árpakalászokat hozott haza. Oda-haza előttem csak a birkanyíratásról beszélt, meg a szarvasmarhák nyavalyáiról. Volt neki ménese, gulyája, s erre az utóbbira különös büszke látszott lenni. Néha engem is körülhordott könnyű neutischánkán az egész birtokában. Szép uradalom volt! Egy nap be nem lehetett járni az egészet. A gulyáját is megmutatta. Azt mondta, hogy ehhez fogható nincs az egész országban. Törzsgulya! Nem értettem hozzá. Azt láttam, hogy nagyon nagy szarvaik vannak az ökröknek. — Hanem a gulyásnak az alakja igazán meglepett. Valóságos ősember; amilyenek képzeljük azokat az ősmagyarokat, akik Ázsiából idevándoroltak. Barnapiros arca ragyog az egészségtől, sűrű

fekete haja a két vállát veri, hájtól fényes tekerceken, s aztán az a napba néző tekintet, délceg magatartás, tulipántos szűr a félvállára vetve, fehér gyolcsruháját lobogtatja a szél, s mikor felemli a karját, hogy a süvegét leemelje, végigcsúszik rajta a lobogós ingújj; olyan kar az, mint a bronzból öntött atléta-szobroké. Megszólítám: „Péter! hát igaz az, hogy kenddel szokott birkózni az én uram?”

A megszólított Hercules lesüté a szemét restelkedve, s azt felelé:

— „Igaz.” — „De, hogy még földhöz is tudja kendet ütni az uram a birkózásban?” — Erre a kérdésre a Gyuricza Péter egyik válláról a másikra vetve a szűrét s a bajuszát kétfelé törülve, azt mondá: — „Hát mikor földhöz tud ütni a nagyságos úr, olyankor mindig öt forintot kapok.” — Ez hát a titka az akrobatai diadaloknak. — Azután a gulyás majortanyájára hajtattunk, mely, jó messze esik a karámtól, ahol a tulkok delelnek. — Ott ízletes ozsonna várt ránk, melyet a gulyás felesége készített számunkra. Tűzről pattant, kackiás menyecske, hamis tolvajszemű, sugár szemöldökű; csupa élet és frissség. Igazi pusztai virágszál. Azon vettem észre, hogy sokat nézegetek a tükörbe, összehasonlítást téve a magam arca és az övé között. Ozsonna után körüljártuk a majorságot, a gulyásné kalauzolt mindenféle ólba. Nekem egy tövis ment a lábamba a cipőmön keresztül. A gulyásné leguggolt, és kivette a tövist. — „Nem érzi már a tövist?” — kérdezé tőlem, felpillantva tüzes parázs két szemével. — „A lábamban nem érzem.”

Erzsike itt pihenőt tartott, a homlokát simogatva a két tenyerével, mintha rendezni akarná az emlékeit.

— Valami tövist vittem magammal. Kezdt nekem gyanús lenni az uramnak a nagy gazdálkodási buzgalma. Ez a serénység nincs az ő természetében. — Egy reggel ismét lóra kapott, s magával szólítva az agarait, azt mondá, ne várjam haza az ebédre, csak este jön vissza. Engem valami ösztön nem hagyott nyugodnom. Kimentem a kertbe, onnan végig az árok-

parton a tarlóra, s aztán nekiindultam gyalog a pusztának, keresztül a répaföldeken és a kukoricákon. Senki sem látott meg. A faluban delet harangoztak már, mikor kijutottam a majorházhoz. A tarlón megláttam a két agarat, amint magukban hajtottak egy nyulat. — „Ejh, de felcsapni való vadlás az, aki az agarait a maguk kényére engedi nyulászni!” Füttyentettem nekik, arra visszatértek; rám ismertek, körülugráltak. — „Hol van a gazdátok?” — A kutya megérti, amit hozzá szólnak. Az én két agaram elkezdett csaholva előreszaladni, a fejét hátra-hátravetve, mintha integetne, hogy menjek utánuk, majd ők helybe vezetnek. Egyenesen a tanya felé mentek. Bizonyosan azt hitték, hogy igen okos dolgot cselekesznek. Amikor a konyhaajtón betoppantam, a kis szolgáló „Jézus Máriát!” kiáltott, s kiejtve kezéből a fatálat, aniben valami tésztát kevert nagy főzőkanállal. S amint én a szobaajtó felé mentem, elálta az utamat: — „Ne tessék most bemenni!” — Én adtam neki egy pofont jobbról is, balról is, azzal belöktem a kamrába, s rázártam az ajtót. — Azután benyitottam a szobába. No, ott nem volt senki. Hanem a benyíló ajtaja be volt zárva, ami a parasztháznál mindig tárva szokott állni. — Az asztalon megláttam az uramnak a kalapját, meg a karikásostorát. — Nem csaptam lármát. A gulyásnének a gúnyja oda volt rakva a lócára. Én a magam ruháit levettem s felvettem az övéit rendre. Ahogy most látja ön rajtam.

Felállt, és körülfordult előttem, hogy jobban meglássam.

— Azután kimentem a konyhába, felvettem a fatálat a földről, amit a szolgáló kiejtett a kezéből ijedtében. Szalonnás gombóc készült benne. Én hozzáfogtam a gombócok kiszakajtásához. Szépen kigömbölygettem belőle tizenkettőt, kifőztem, jó hagymás levet habartam rá, aztán beletöltöttem a mázos fazékba, meg is kóstoltam a levét, hogy nincs e nagyon elszóva. Akkor aztán bekötöttem a fazekat a szakajtókendőbe, s elindultam vele a karám felé. Még valami jutott eszembe.

Azt az asztalon heverő lovagkorbácsot is bedugtam a kendőm alá, s magammal vittem.

A karám meglehetősen messze van a tanyától; bizony jó későre kerültem ki a nagy legelőre. A gulyás türelmetlenül várt már, felkapaszkodva a „látófára”; s mikor megpillantá a tarka ruhát, a delipiros kendőt, elkezdett kiabálni: — „Gyere csak, gyere! ilyen-olyan adta! Majd lesz dolga veled a keresetlen fának! Most kell hoznod az én ebédemet? Mikor elharangozták már a delet a faluban! Már megint a nagyságos úraddal cnyelegtél, tudom! De csak egyszer rajtakapjalak; tudom, hogy kicserzem a bőrödöt a karikással!” Mikor aztán odaértem eléje, a kendőt feltolva a fejemről, akkor csak tátva maradt a szája: — „Nini! a nagyságos asszony!” — „Az ám, Péter, én főztem meg, én is hoztam ki az ebédet; a feleséged nem jöhöt, ott tanul franciául az én urammal. El is hoztam magammal az uramnak a karikását; ott találtam a te asztalodon. Mármost megverhetsz vele, akit akarsz; akár engem, akár a feleségedet.”

Itten elhallgatott.

Engedte, hogy találjam ki magamtól a többbit.

Én elszomorodva rebegém:

— Szegény asszony!

Arra ő felkacagott.

— De ne sajnálkozzék ön énrajtam. Én tökéletes boldog vagyok. Nem engem vert meg a Gyuricza a korbáccsal. Most én vagyok az „asszony” a gulyástanyán!

S ezt egész büszkeséggel mondá.

Aztán elkezdett valódi rajongással beszélni az új ideáljáról. Amilyennek Isten teremté az embert. Csupa erő és igazság. Semmi nevelés, hazugság, gyöngeség.

Mikor éjszakára hazatér a „gazda”, odajön a tűzhelyhez rágyújtani a pipára. Aztán fenéig üríti az „írós” kancsót. Bor csak vasárnaponként járja. Aztán azt kérdi, hogy: „van-e jó jó cibereleves, galambom?” Van bizony, még pedig füstölt sza-

lonnával meg daragombóccal. Ha készen van, kitálalják, nekiülnek. Egy közös nagy tából esznek cinkanállal. Nem kell ott kínálás. Vizet maga hoz az asszony a kútról. Felét maga üríti ki a gazda, aztán odaadja az asszonynak: „igyál te is!” — Ha nem becsülné az asszonyt, azt kívánná, hogy *előbb* igyék az a kancsóból, nehogy *megrontsa* az urát.

S aztán nem sokat vesződnek a csillagvizsgálással, s a világ ezer bajával sem törődnek. Nyitott ajtóknál alusznak, a négy komondor elég jól megőrzi a házat.

Reggel három óraker már felkel az Erzsike. Kimegy az istállóba a teheneket megfejni; mire pitymallik, már készen kell lenni. A kis fejős-szék most az ő trónusa. A habzó friss tejet aztán köcsögökbe önti, a szolgálóval együtt leviszi a pincébe. Mire a csordás túlköl, már ki kell hajtani a teheneket; azok másutt legelnek, mint a törzsgulya. Azalatt a gazda elkölti a maga reggelijét: paprikás szalonnát zöld hagymával, jó papramorgóval, úgy indul ki az akolból kieresztett gulya után. Csak azért pattogat olyan nagyokat az ostorával, mert tudja, hogy ott áll a „valaki” a kis ajtóban, aki utánanéz. Akkor azután hozzá kell fogni az aludt tej lefölezéséhez, a tejfelt megköpülni, a vaját megköveszteni. Ha ez megvan, hozzálátni a kenyérdagasztáshoz, a szolgálóval befűtteni a kemencét; azalatt kiszakasztani a tésztát, a parazsat kihúzni a szénvönővel, a kemence fenekét kiparáholni a nedves peméttel; azután a sütőlapáttal bevetni a kenyeret; (előbb azonban kisütni a lángost, mert azt a „lelkem” nagyon szereti); végre körültapasztani a „tévőt” agyaggal, úgy halmozni eléje a kihúzott parazsat s pontban eltalálni, mikor kell a kemence száját újra kibontani s a kenyereket kiszedni. Ez idő alatt a tűzhelyen el lehetett készíteni a füstölt szalonnával megteremtettézt „fordított kását”, azt azon fazekastól kivinni szaporán a karámhoz, hogy mire a déli harangszó hallik, már ott legyen az étel a leterített bundán. Ebéd után aztán a nagy vadkörtefa árnyékában egyet szunnyadni a gyepen, a kötényét az arcára terítve; —

maidan hazatérve, elővenni a tilolt kendert s hozzáfogni a gerebenezéshez, hogy mire a gazda megjön, asszony, cseléd, mind a guzsaly mellett üljön, együtt dalolva az idei nótát: „Lyányok fonják a lenszöszet. Beszélgetnek egymás közt. Jaj anyám, a fonás! Nehéz a várakozás” Amíg aztán a malacok hazajönnek nagy rőfögve este felé, s követelik a moslékot.

— Csupa gyönyörűség az ilyen élet!

Én kétkedve vonogattam a vállamat.

— Meg fogja ezt kegyed unni.

— Megunni? Hát nem emlékezik ön rá, mikor ott a kis deszkagunyóban azt mondtam önnek, hogy ez az élet az én eszményképem? Nádaskunyó és szalmaágy. Ön akkor nekem hírről, dicsőségről beszélt . . . Tulokbógés, kolomphang, ostordurrogás az én örömem. Már akkor is az volt. — S hogy időközben megtanultam ismerni a nagy világot, az nem változtatott meg. Undorral teltem el minden iránt, ami palotákban van. Azok a félférfiak, azok az ünnepnapi férjek, azok a nappal becsületes emberek, azok a ceremóniázó bűnösnök, azok az etikett-tartó, erkölcsbíráló mintaképek, akik minden nap végigvétkeznek a tízparancsolatot, akik versenyeznek a balletfiguránsnőkkel (csak hogy ezek titokban szemérmesebbek). Hát én mind valamennyivel torkig laktam. Tetszik nekem az egész ember: egész bűn. Inkább az olyan férfi, aki nem mossa ki a száját, ha fokhagymát evett, mint aki az orgiából tér haza s azt hazudja, hogy konferencián volt. Megutáltam a parfümöket s vágyom a bűz után. Nincs se Felix Rachelnek, se Viardot Garcia asszonynak oly pompás szalonja, mely túltegyen egy tehénistállón; s a híres „Hamilton-ágy”, amelyben száz arany egy éjszakai alvás, nyomorúság ahhoz a friss szénából vetett ágyhoz, amilyen én alszom. Higgye el ön, hogy én tökéletes boldog vagyok.

— Elhiszek én már mindent, csak egy körülményt nem tudok megérteni. Hogyan lehet az, hogy kegyednek ezt a boldog idilljét nem háborgatja meg semmi? Hát az az ember, akít

ez a kegyed boldogsága olyan átkozott közletről érdekel, nincs már a világon? Bagotay Muki létezik még valahol?

— Úgy gondolom, hogy létezik.

— Nos és ha létezik nem folyik-e már többé vér az ereiben, hanem savó? Belenyugszik-e, hogy a száz ökrének a szarvait ezentúl mind ő viselje? A hatalmas, gazdag földesúr, megyei tisztviselő azon fölül az ön parasztideáljának a gazdája. Ezer villám! Ha én vagyok a helyében!

Erzsike gúnyos mosollyal tette össze a kezeit a térdei fölött.

— Nos, ha ön volna a Mukica helyében, hát mit tenne?

— Hát bizony nem hívom párbajra a Gyuricza Pétert, hanem arra az egy napra felfüggesztem a demokrácia elveit a szegre s összeszedem a hajdúimat, béreseimet, rajtahajtok a gulyáson s úgy eldöngettetem, ahogy csak illik s kidobatom az egész hivatalból; más gulyást fogadok, az asszonyomat pedig odakötöm a lovam nyeregkápájához s úgy hurcolom haza a kastélyomba! Ha én vagyok a Bagotay Muki feleségének a férje!

Csakugyan tűzbe jöttem. — Csak azután vettem észre magamat, hogy hát „Mi nekem Hecuba?” Miért bántom én a Gyuricza Pétert?

Erzsike pedig szíve szerint nevetett.

— Hahaha! Csakugyan azt tette volna velem? A ló mellé köt s korbáccsal ver hazáig? Akkor hát sajnálom, hogy mégis nem önt választottam. Milyen derék dolog volna, ha eldicsekedhetném vele, hogy viselem a testemen az „ön” ütéseinak a nyomát. — Ugyan mondja ön: ütött ön már meg valaha valakit, aki önt vissza nem üthette?

El kellett hallgatnom.

— Hagyja ön ezt! Ön nem tudna olyan jó Bagotay Muki lenni, mint amilyen Bagotay Muki volna ő maga, ha lehetne. — Hiszen megpróbálta ő azt, aminek a receptjét ön most kiadta. Másnap mindjárt odaküldte az ispánját, azzal a szóbeli izenettel a Gyuricza Péterhez, hogy rögtön takerdjék ki a jószágából, engem pedig az ispán vigyen haza brevi

manu. Az ispán addig hengegett, erőszakoskodott, amíg én jól pofon nem felejtettem; erre aztán a Gyuricza Péter is vérszemet kapott, nyakon kapta az ispánt s úgy kidobta a házból, mint egy tacsókutyát!

Másnap aztán már erősebb rendszabályokhoz folyamodott a sértett férj becsület. Most már hat vármegyei pandúr jelent meg a tanyán kardostól, puskástól. Mi a Péterrel együtt künn voltunk a karámnál. Oda jöttek utánunk. Azonban a Péter sem volt rest; hirtelen összekurjantotta a bojtárjait, négyen voltak, furkósbotra kaptak, a négy komondor is az ő pártjukon volt; ne is álmódja az a hat pandúr hogy elbánjon velük. A pandúrkáplár fenyegetőzött, hogy ha ellenállnak, lövetni fog. Én aztán odaugrottam a Péter elé s azt mondtam neki: „no, hát ide lövess!” Utoljára a nagy lármára, kutyaugatásra maga a rideg marha is megvadult; egyszer csak kirugtat a se-regből a nagy vén bika s nekirohan a gazdáját szorongató pandúroknak. Azok aztán futottak hatan hétfelé; az volt a boldogabb, akinek a csákója ott nem maradt.

— Hisz ez már valóságos hősköltevény.

— Az ám! De még nincs vége. E második roham visszaverése után a Muki egész komoly hadjáratot szervezett. Egy este, a kémül kiküldött szolgáló rémülve jött a tanyára, hogy a nagyságos úr kiadta a rendeletet, hogy másnap valamennyi jobbágya jöjjön fel a kastélyudvarra, dorongokkal, cséplőkkel, vasvillákkal felfegyverkezve; a hajdúinak, vadászainak puskákat osztott ki éles töltésekkel; holnap jön a nagy haddelhadd. Jó lenne elszöknünk idején. Csak azért sem szöktünk!

— Hát aztán mi lett a vége?

— Nagyon furcsa vége lett ennek. — Mikor már legnagyobb volt a veszedelem, akkor küldött a jó sors egy szabadítót, egy jó barátot, ahogy szokás a jó drámákban, aki hatalmas kézzel közbenyúlt, és elfordította a fejünkről azt a csapást.

— S ki volt az a jó barát?

— Hát ugyan ki lett volna más, mint ennek a szép szőke sza-

kállnak a viselője? — S ezzel gonosz mosolygással cirógatá meg az államot.

— Én? Hisz sohasem voltam én önöknek a tájékán sem.

— Hja, a költőknek is hosszú kezeik vannak. — Hát éppen akkor, amidőn a Muki a parasztjait fegyverbe öltöztette, kiáltotta ön ki itt Pesten a szabadságot. Repült a hír szerteszét az országban; kiütött a forradalom. Pozsonyban már azt beszéltek, hogy Petőfi és ön ott állanak a Rákoson, negyvenezer parasztnak az élén, s kezdik az új Dózsa háborút. A Mukica jobbágyai is feltódultak a kastély udvarára, de nem azért ám, hogy vele brachiumra menjenek, hanem, hogy követeljék a szabadságukat: „Nem robotolunk többet, nem adunk dézsmát, nincs füstpéNZ!” — Kiütött a szabadság. Erre a Mukica úgy megijedt, hogy a kastély hátulsó ajtaján szökött meg a komornyikjának a ruhájában, s az országból is kifutott. Azóta hírért sem hallani. — Hát így fordította el az ön hatalmas keze a nagy veszedelmet a mi árva fejünkről. Ittunk is aztán nagyot az egészségére.

Erre a sikerre csakugyan nem számítottam.

— Nohát — mondám — Bagotay Nepomuk János úrral elkészültünk volna ideig-óráig (mert hisz egyszer az is észreveszi majd, hogy Magyarországon nincs Dózsa-háború, s visszatér újult erővel); de mit szól mindezekhez a nagyságos mama?

— Rátértem volna én erre, ha ön nem kérdezi is. Hiszen éppen ez hozott ide önhöz. Egy szép este, mikor a kukoricaföldről hazatértem, a kötényem teleszedve paszullyal, ott találok a tanyánk ajtajára kiszegezve valami hivatalos írást. A jurátus, aki hozta, nagy öröme, senkit sem talált otthon, s az ajtóra szegezte az idézést. Abból tudtam meg, hogy a Muki válópert indít ellenem, házasságtörés alapján. Ki van tűzve a terminus, amikor bevett szokás szerint, meg kell jelennünk, itt meg itt, a papnál, a kibékítés megkísérlése végett. Hat hét múlva még egyszer megkísérli a pap a szépséges kiegyeztetést,

akkor aztán, ha nem sikerül, kimondja, hogy „Vigyen benneketek az ördög!” S megyünk a bíróhoz.

(Most már kezdtem sejteni, hogy minek köszönöm ezt a látogatást. Szerettem volna bevágni az útját azzal a szóval, hogy „Nem vagyok ám én prókátor, azért, hogy diplomám van hozzá.” Dehát csak hagytam beszélni.)

— Én rögtön levettem az ajtóról a hivatalos írást, s a kis szolgától beküldtem a városba, az anyámhoz. Magyarázat végett azonban levelet is írtam hozzá, ami nem ment minden akadály nélkül, mivel hogy a Gyuricza Péter tanyája sehogy sincs ellátva irodával. Előbb tintát kellett csinálnom cigánymeggyből, aztán tollat faragnom bicsakkal. Papiros helyett szép sima kukoricafoszlányokat használtam.

— Mint az egyiptomiak a papiruszt.

— Hát ha a fáraók leányainak jó volt a papirusz, miért ne lett volna nekem jó a kukoricahártya? Megírtam a mamának mindent, ami történt. Eljárásomat teljesen igazoltam. Ha egy csepp méltányossága van, el kell ismernie, hogy olyan igazam van, mint a nap. A Muki elvette a Gyuriczának a feleségét, én a „talio” törvényénél fogva „szemet szemért”, elvettem a Gyuriczát. Ő megindította a válópert ellenem, a Gyuricza megindítja a válópert a felesége ellen. Egyenlő jogalapon állnak mind a ketten. Én azután, amint a kettős elválás végbe megy, azonnal megesküszöm törvényesen, az én választottammal, s leszek, amint már eddig is vagyok, Gyuricza Péterné. Még önre is hivatkoztam a levelemben.

— Énrám?

— Igen. Felhoztam, hogy nincsen többé különbség parasztok és nemesemberek között; lám, ön is elhagyta „Március 15-e” óta a nevéből a kiváltságos ipszilont, s most szimpla „i”-vel írja a nevét. Márpedig ön „dicső hazafi”. És így a Gyuricza Péteren sincs mit szégyenleni. Akit én azonban nem hagyok meg gulyásnak, hanem, amint a mama megküldi az örökségemet (amit még a Muki el nem költött),

azonnal veszek a Gyuriczának egy puszta, s ott leszünk önálló birkások.

Most már kezdett ez a dolog mulattatni.

Elképzelhettem azt a hogarthi csoportozatot, mikor az a hölgytrío a kukoricaháncsra írott levelet végigsyllabázta.

— No, és mi volt erre a válasz?

— Azt ön olyan könnyen kitalálhatja, mintha előtte volna. Azt felelte a mama, hogy megtagad minden rokoni összekötést velem; nem kapok tőle egy krajcárt sem, s többet be ne merjek lépni a házába, aki ilyen szégyenbe döntöttem az egész családot.

— Volt erről tudomása Péternek?

— Meg kellett neki mondanom, mert a mama a levél vivőjét, az én szolgálómat is agyonijesztgette: hogyha még egyszer be mer jönni a városba, elfogatja, kikötteti a pellengérhez (pedig nincs is), és megkorbácsoltatja; úgy hogy a *pila* nem volt többé semmi ígérettel és pofonveréssel rávehető, hogy még egyszer bemenjen a városba. Ezt a Péternek is megmondta. Inkább itt hagyja veszni a bérét. — Pedig hát hetivásár napján be kellett vinni a városba a túrót meg a vaját. — Mit tegyek most? — Azt teszem, hogy beviszem magam a városba a túrót meg a vaját.

— Kegyed? Hogyan?

— Hát bizony nem üveges hintóban. A város mindössze két órajárás a tanyához, toronyirányában. A parasztasszonyok úgy szokták, hogy megraknak egy vékát az eladó árucikkek-ből, azt felteszik a fejükre. Van olyan posztószélből csinált koszorú, amit alá tesznek hogy nem nyomja a fejet, s megkönnyíti az egyensúlyozást.

— S kegyed is úgy tett?

— No, hát persze! Értem sem nagyobb kár, mint más szegény ember leányáért. S tulajdonképpen az a hetivásárra járás a parasztasszonyoknak olyan jó mulatság, mint mikor az úrhölgyek a promenad-concertbe mennek. Csak egy kis baj

volt vele. Az, hogy az idén a belvizek mind kiáradtak, s valamennyi kaszáló, legelő ami a tanyáknak és a város közt elterült, mind egy sík tengerré változott át, s nekünk azon kellett keresztülvádnunk.

— Hogyan? A vízáradáson keresztül?

— Hiszen nem igen ért a víz térden felül, csak néhol, az **erek** mentén kellett egész magasan felakaszzkodni; az ember **azalatt** a csizmáit felakasztotta a véka fölére. Úgy járnak ott az **utat** az asszonyok mind.

— S kegyed is nekivágott ennek az útnak?

— Óh, de hányszor! Lehetett volna ugyan a töltésre is kimenni, de akkor be kellett volna térni a faluba, négy órai kerülővel, s a töltésen térdig érő sár van; — a lapon pedig igen kellemetes a járás, a puha pázsit nem szúrja az embernek a **talpát**, s piócák sincsenek.

— Nem látta önt meg valaki?

— Aki akart. Hát mit bántam! Nekem jólesett a vízben a **sétálás**. Mintha csak a trouvillei fürdőben mulattam volna. Ott még annyi öltözet sem volt rajtam. A városhoz érve, aztán **rendbe** hoztam a ruháimat, felhúztam a csizmámat, s mentem **vajt** és **túrót** árulni egyenesen az anyám háza elé. Az igen jó **állás**. Szegletház, két utcára, egy piacra szolgál.

— S nem ismerte önt fel valaki?

— Dehogynem! Minden ember rám ismert. Még a helypénz-**szedő** biztos is. El is engedte a helypénzt, mivel hogy „város-**beli**” vagyok. A hajdani gavallérajaim odajöttek, mind **meg-****vették** a vajamat; utoljára csipetenként árultam a **túrót**: még **így** is kelete volt. Soha a Gyuricza Péter annyi pénzt nem **lát-****tott** **vajból** meg **túróból**, mint amennyit én ez alkalommal **ha-****zavítottam** neki.

— Hát a nagyságos mama?

— Az, szegény nem tehetett egyebet, mint hogy valamennyi **ablakán** lezáratta a salugádereket, fényes nappal. Én aztán a **vaj** **árából** bevásároltam az otthon szükséges **kőszót** és **dohányt**,

beleraktam a vékába, s azt megint a fejemre téve, visszatértem az árvizen keresztül azon az úton, amelyen jöttem.

— S ezt többször is megtette kegyed?

— Ahányszor hetivásár volt. Néha esős idő is volt; olyankor a parasztszony a felsőruháját a fejére szokta borítani; ez az esernyő. Azt is csak meg kellett szoknom. Volt egypár pajkos városi ismerősöm, aki megtette egyszer azt a tréfát, hogy ladi-kot hozatott a Dunáról az árvízre, s mikor én megindultam a gázoló útra, utánam evezett. Az sem nekem volt baj, hanem nekik. — Utoljára még pórul is jártak velem, mert a többi parasztemyescskék, akik velem együtt jöttek, rájuk förmedtek, mint a siserahad. Kicsavarták a kezükből az evezőt, s úgy hagyták ott őket a víz közepén, összevissza locsolva.

— De már csak kiszaradt az a víz azóta? — kérdezém én haragosan.

— Ejh, de mérgeesen kiált rám! Ki hát! Most már száraz lábbal járjuk, csak az ereknél kell még levetni a cipőt. De, édes istenkém, mennyit eltrécelek én itt, s mégsem jutok az elevenjére. Mert hát azért jöttem én most kegyelmedhez, édes, kedves fiskális úr, hogy minekutána a békéltetésre sem én nem jelentem meg a papnál, sem a régebbik uram, annál-fogva most már bíró elé kéne menni; aztán meg az anyám-asszonyt is meg kellene admoneálni, hogy azt a kis jussocskámat adná ki, hát nem vállalná-e el az ügyemet, megszolgáltatná szépen.

Megmondám neki, hogy nem gyakorlom az ügyvédséget. Váloperekről még csak fogalmam sincs. Ezt nem tanítják az iskolában.

Ekkor aztán komoly hangon beszélt. Elmondta, hogy nem is várta tőlem, hogy én vállaljam el az ügyét, hanem azért keresett fel, mivel úgy értesült, hogy az én jurátuskorombeli principálisaim igen tekintélyes ügyvédek: azokra szeretné bízni a kettős perét. De attól tartott, hogy ebben az öltözetben el sem fogadják, hitelt sem adnak a beszédének, azért arra a szí-

vességre kér, hogy írjak mellette egy ajánlólevelet a „Molnár és Verchovszky” ügyvédi cégnek, barátságból, — vagy akármí árért.

— No, ezt megtehetem — ingyen.

A levélírás végett le kellett ülnöm az íróasztalomhoz.

— Szabad belekukucskálnom a levélbe, hogy mit ír felőlem?

— Tessék.

Nem is vehettem tőle rossz néven ezt a kíváncsiságot.

— Majd én segítek — mondá aztán naiv enyelgéssel, s odaállt a hátam mögé.

Hanem mondhatom, hogy ugyan furcsa módja volt az írni-segítésnek. Egészen odadólt fölém — úgy, hogy az ajkának a forró leheletét éreztem az arcomon s a szívének a dobogását a vállamon.

El is rontottam az első levélpapírost, a tavalyi dátumot jegyezve feljül. Azután meg nem jutott eszembe a kliensemnek a neve s egészen más szavak jöttek ki a tollamból, mint amikre gondoltam; majd meg a legegyszerűbb szórakást is eltévesztettem, s írtam olyan stílusban, mint egy conjugista diák. Végre ki nem tudtam keveredni egy megkezdett, hosszú frázisnak a hínárjából. — Mikor az ember két szív dobogására kénytelen hallgatni!

Ugyanazon az íróasztalon volt az említett arckép is. — Nem volt rá időm, hogy azt eltegyem a fiókomba. De hát minek is rejtettem volna el? Tartozom én „őelőtte” titkolódnizni?

Az íróasztalommal szemben volt a falitükör.

Egyszer, amint egy engedetlen szót keresve, felemeltem az írásból a fejemet, meglátom a hátam mögött álló nőt benne.

Ah, minő arc volt az!

Nem a levelemben nézett, hanem arra az arcképre. A szemei lefelé forgatva, feljül kilátszó fehéreikkel; a nagy sűrű pillák, mint a sas szárnyai csapkodtak gyorsan alá. Az ajkai szét voltak húzva, s összeszorított két fogsor villogott elő közülök. A szem-

öldökei vonaglottak, mint a kígyók. Fújt arra a képre, mint egy macska.

Ezt én a tükörből láttam. S annak a tükörnek az a sajátsága volt, hogy zöldet mutatott. Ettől a bűvszínezéstől úgy tűnt fel a hátam mögött álló szépasszony, mint az ezeregyéji iblisz, aki a szeretői vérét kiszívja s a holtakat táncolni viszi.

Bevégeztem a volt princípálisaimhoz írt levelet.

Aztán felszárítottam itatóspapírral. A porzót gyűlöltem mindig; úgy voltam vele, mint Széchenyi István, aki, ha porzós levelet kapott, elébb odaadta az inasának, hogy vigye ki és kefélje le.

Mielőtt azonban összehajtottam volna a levelet, hátrafordultam, s odanyújtottam azt neki.

— Tessék elolvasni.

Már akkor a fenyegető rémkép nem volt sehol. Az iblisz átváltozott kackiás menyecskévé.

— Hát hogy tudja ön, hogy nem olvastam még ezt a levelet? — kérdezé csodálkozva.

— Megsúgta azt nekem a kisujjam.

Erre aztán elnevette magát, s eltolta magától a levelet.

— Bizony nem olvasom el én. Tudom, hogy ön a legjobbat írta rólam.

Én aztán összehajtottam a levelet, lepecsételtem, ráírtam a címet: „Molnár József és Verchovszky Sándor ügyvéd uraknak”, s odaadtam a kezébe.

Csak ott állt meg az íróasztalom előtt, a kezébe adott levelet köröskörül forgatva a kezében, mind a négy szegletnél fogva, s folyvást azt az arcképet nézte; az arca egészen komoly lett. Mélán lesütött szemében valami áruló fény tanúskodott az eltitkolt könnyecsepről.

Aztán nagyot sóhajtott.

— Eh! ostobaság! — Azzal bedugta a leveletem a nagykendője alá, s őszintc, meleg hangon rebegé:

— Igen szépen köszönöm.

Majd ismét féltréfával, félkomolyan azt mondá:

— De ugyebár, nem fogja kiírni az újságra azt az én történetemet?

Biztosítám felőle, hogy az nekem nem szokásom.

— Se regénybe, se novellába nem írja le az én bolond históriámat. Csak addig ne, amíg én élek.

— Soha! Legyen felőle nyugodt.

— Nem! Ne mondja, hogy soha. Csak addig ne, míg életben vagyok. De, ha meghalok, akárhol vesszek is el; meg fogja ön kapni a leveletem, amit halálom óráján írok önhöz, hogy most már elbeszélhet ön mindent, amit felőlem tud.

— Édes barátném. A halál sokkal inkább fel van írva az én homlokomra, mint az önére.

Összeborzadt! Kétszer is! Azután karjára ölté az úti elemózsias kosarat és búcsút vett.

Én ki akartam kísérni az előszoba ajtóig, de visszatartóztatott.

— Maradjon csak! Még megláthatná valaki, hogy egy parasztemenyecskét kísérget.

Mikor magamra maradtam s végiggondoltam ezen a jeleneten, úgy tetszett mintha a fülemben csendülne a sárgarigó csúfolódó szava:

— „Bolond fiú!”

Ime másodszor is elszalasztok egy istennek által különös gráciaképpen osztogatott alkalmat a paradicsom meglopására.

Hiszen nem vagyok én szent! Nem akarok azzá lenni. — Igazi húsból és vérből alkotott Ádám fia vagyok. Nem is kötelez semmiféle fogadalom az aszkétai életre.

És aztán „vagyok én is Gyuricza Péter!”

Csak még egyszer visszajönne az a szépasszony képébe öltözött kísértet, majd megtudná, hogy nem én vagyok a bibliai József.

Egész nap nem hagyták el a képzeletemet ezek a forró hallucinációk.

Az íróasztalom fiókjában ott volt az arcképe, melyet egykor vízei tornában foglaltam el a vőlegénytől s melyet ő maga adott át, hogy igazítsam ki.

El-elmentem az íróasztalomig, hogy azt a képet elővegyem, még egyszer a szemébe nézzek. — Hanem az a másik arckép ott feküdt az asztalomon, s nem engedte.

Legjobb elmenni hazulról. Az egész napot a városban kóborolva töltöttem. Talán összetalálkoztam vele valahol az utcán.

Késő este vetett haza.

Egyedül voltam. Az inasom csak reggel járt be hozzám.

Alig gyűjtöttem meg a lámpásomat, amidőn kopogtatást hallok az ajtómon. Az előszoba ajtaját bizonyosan nyitva feledtem, idáig jöhetett a látogató.

Ki tör rám ilyen késő órában? Szabad!

A vér mind fejembe szaladt, amint az ajtó kinyílt.

Ő jött vissza.

Tehát ismét itt van.

De nem jött beljebb, csak az ajtó kilincsét fogta, mintha félne tőlem.

— Nem szép tőlem — rebege reszketős hangon —, hogy ily késő időben jövök ide. Háromszor voltam itt, de sohasem találtam önt. Pedig el kell mondanom önnek azt, amit hallottam. Ne haragudjék érte.

Kértem, hogy jöjjön beljebb, s megfogtam a kezét. A szívem lázasan dobogott.

— Igen jól fogadtak az ügyvéd urak, mindkettő otthon volt. Elfogadták az ügyemet, megbíztattak, hogy a pernek kedvezően kell a részemre eldőlni, s ők fogják a perköltségeket előlegezni. Igen derék gentleman emberek. — Azután szó volt önről. Kérdezték, hogy mennyiben vagyunk ismerősök. Én elmondtam annyit, amennyit lehetett, s végeztem azzal, hogy önben ismerem egyetlen önzés nélküli jó barátomat. — És akkor az egyik ügyvéd, az a magas termetű, száraz alak, azt

mondá: (de teljes jószággal) „No, ha kedves kegyed előtt az a mi fiatal barátunk, akkor, kérem, mondja ön meg neki, hogy az az út, amelyen ő most olyan rohanva halad, egyenesen az akasztófához vezet.” — Erre a másik, a szőke, piros arcú azt tévé hozzá: „vagy pedig az öngyilkossághoz”. — Ezt kellett önnek megmondanom.

E szavak után hátralépett az ajtóból.

Más emberre jeges zuhanyként hatottak volna az ilyen szavak, engem tűzlángba borított ez az izenet. Volt egy ideálom, amit jobban imádtam, mint a kedvesemet, ifjúkori ideálom: a szabadság elve. Ha a szeretőmet bántja valaki, azért vért ontok, de az elveimet még a szeretőm se bántsa, mert azért a saját véreimet is kiontom.

— Legyen úgy! — kiálték indulatosan. — Ahhoz önnek semmi köze! — S azzal becsaptam előtte az ajtót. Minden ízem reszketett a haragtól.

Az akasztófával ijesztgetnek engem, vagy a Catók öngyilkos tőrével! Nem ijedek meg!

— — — — —
Szegény principálisaim! Fél év múlva ők is rohantak ugyanazon az én utamon, melynek a végén ezek a rémek leskelődnek. Nekem csak a hajam maradt e rémek kezében, de nekik a fejük. Mind a kettőjükön betelt a profécia.

— E naptól kezdve már haragudtam a tengerszemű hölgyre.

AZ A NŐ, AKI EGYÜTT JÖN VELEM

Most vissza kell térnem arra a napra, mely a magyar nemzet életében olyan nevezetes fordulópontot képez: „március 15-ére (1848.)”.

Nem jött ez előkészítetlenül; a népfelszabadítás, a szabad sajtó és szabad föld, a közteherviselés, a jogegyenlőség fenséges eszméi mellett évtized óta harcoltak már messze kimagasló nagy szellemek; az idő meg volt érve, a per el volt döntve, az ítélet ott élt minden jó hazafi szívében; a nagy áldozatok, amikbe ez átalakulás kerülni fog, nem követelve, de kínálva voltak; vitatkoztak fölöttük az országgyűlésen, párt párt ellen, a meggyőződés hevével s a hatalom eszközeivel.

S volt egy szomorú példa is előttünk, mely miként a tengerek fata morganája a hajósoknak a felfelé fordított gálya rémképét, akként mutatta nekünk a fejünk fölött lebegő végzetet. Az elmúlt év eseményei Galíciában.

A galíciai lengyel nemesség a „maga szabadságát” követelte, s szavának fegyverrel adott nyomatékot. Nem volt szükség hadtesteket mozgósítani az új konföderáció ellen; elvégezte a munkát maga a parasztság. A galíciai parasztok leverték a lengyel nemességet. A magyar lapoknak megtiltotta a cenzúra a lázadás részleteit közölni, hanem az országgyűlésen nem lehetett megakadályozni, hogy Komárom megye követe, a lánglelkű ifjú Pázmándy Dénes, a lengyelek mellett hatalmas szót emeljen, s a vérlázító rémjeleneteket tudassa a magyar nemzettel. Sok szomorú lap van a lengyel nemzet történetében, de ennél szomorúbb egy sincs. S az a

kéz, mely e lapot teleírta, könnyen átszaladhat a szomszéd lapra is, s az már a magyar nemzet története. Itt is félmillió nemessel áll szemben 15 millió jobbágy, aki tőr, szolgál, fizet, fegyvert visel és hallgat.

[Ekkor kitört a párizsi forradalom. A francia nemzet összetörte a trónt. (A trónmennyezetből egy foszlányt elhozott magával egyik fiatal író társunk, Dobsa Lajos; Petőfinek ajándékol; ő maga is ott volt a februári barikádokon.) A magyar országgyűlésen heves beszédek tartottak. Azonban Pozsony hideg talaj volt akkor. Segíteni kellett Pestről. Ne mondjunk még Budapestet, Buda nem volt a miénk.

Volt egy társulati helye a szabadelvű intelligenciának, a „pesti kör”, ott lett fogalmazva a „tizenkét pesti pont”. Nem akarok idegen tollakkal kérkedni. Nem én fogalmaztam azokat, nem is Petőfi; hanem Irinyi József. Ezeket szándékozott a szabadelvű párt csodakérvényben felküldeni a pozsonyi országgyűlésre, tízezernyi aláírással ellátva.

Eközben kitört a bécsi forradalom. Bécs utcái visszhangzottak a „szabadság” jelszavától, és festve voltak az érte elesett hősöknek véréből.

— *„Hát az a bécsi német, akit mi annyit szidalmazunk, íme vérit tudja ontani a szabadságért: és mi dicsekedő magyarok ülünk a kályhasutban!”* — kiáltá elkeseredve Petőfi.

Nem kérvényezünk többet az országgyűléshez, ez süket! Kiáltunk a nemzethez; az meghallja.

Ekkor írta meg a „Talpra magyar”-t.

Korán reggel, még lámpavilágnál jöttünk össze négyen az én szobámban: Petőfi, Vasvári Pál, Bulyovszky Gyula és én.

Társaim engem bíztak meg, hogy fogalmazzam a pesti pontokat népszerű, mindenki által egyszerre megérthető rövid modorban. Amíg én azzal elkészültem, afölött vitáztak, hogy hát azután mi lesz. — A leghevesebb volt közöttük Vasvári Pál. Hatalmas, ifjú atlétai alak. A kezében volt egy törpálca, agancsfogantyúval, azzal hadonászott, amíg egyszer a meg-

lódult tör kigúvadt a hüvelyéből, s egyet malmozva a levegőben, keresztülrepült a fejem fölött, a hegyével a falba fúródva.

— Szerencsés ómen! — kiálta Petőfi.

A kiáltvány készen volt; siettünk ki az utcára. Az „asszony”-nak nem szóltunk semmit. Mindegyikünkönél volt fegyver; én azt a híres párbaj elintéző duplámot dugtam a zsebembe.

A többit úgyis untig tudja már mindenki. Hogy kezdődött, hogy nőtt meg az emberlavina. Milyen szónoklatot tartottunk a piacon.

De nem elég a beszéd; tenni is kell valamit.

Legelső tett legyen a szabad sajtó gyakorlatba vétele.

A tizenkét pesti pontot és a kiáltványt a nemzethez meg a „Talpra magyar”-t kinyomatjuk cenzor engedelmével.

A Landerer- és Heckenast-nyomda lett megtisztelve az erőszakolt dicsőséggel.

A nyomdásznak, természetesen, hatósági engedély nélkül valamit kinyomtatni nem volt szabad. Magunk gyűrköztünk neki, és dolgoztunk a kézi sajtón. A betűszedőt, aki az első szabad szót kiszedte, „Potemkin”-nek hítták.

Amíg Irinyi és több fiatal író a sajtónál dolgozott, az alatt az én feladatomból volt a Hatvani utcát egész hosszában megtöltő közönséget szónoklattal tartani. Nem tudom én hol vettem? Jött magától.

Az én kedves, hű kortársam, Szontágh Pál, még most is idézget egy-egy égdöngető frázist, amit akkor hallott tőlem, s még nem felejtett el.

— „... nem! hazámfiak, nem az az igazi hős, aki meg tud *halni* a hazáért; hanem aki *ölni* tud a hazáért: ez az igazi hős!”

Ilyeneket mondogattam én akkor!

Eközben elkezdett esni az eső, ez a legreakcionáriusabb ellensége minden forradalomnak. — Az én népem az sem széleszté el. — Azonban az egész utca megtelt egyszerte kifeszített esernyőkkel.

— Ej, urak! — mennydörögtem én onnan az utcai szeg-

letkőrül. — Ha már az esőcseppek ellen is ernyőt háztok fel, hátha nemsokára golyók fognak hullani, az ellen mit feszítetek ki?

Erre a biztatásra minden esernyő egyszerre összecukódott, a hallgatóság ott maradt.

Csak akkor vettem észre, hogy nem csupán urak vannak körülöttem, hanem hölgyek is. Egypár közülük egészen odafurakodott a közelembe.

Az egyikben felismertem „Gertrud királynét”.

Fején tollas kalap volt, nagy pálmavirágos perzsa sálba volt burkolva. Kalap és öltöny ázott.

Már találkoztam vele egypárszor Szigligetiéknél.

Felszólítottam a hölgyeket, hogy menjenek haza, itt mind összeáznak, s még egyéb véletlen is történhetik velük.

— Értünk se nagyobb kár, mint önökért — volt rá a válasz.

Meg akarták várni, míg a nyomtatványok elkészülnek.

Nemsokára előtámadt Irinyi a nyomdaablakban. Hogy az ajtón lehessen kijönni, arról szó sem volt. Kezében tartá a szabad sajtó legelső nyomtatványait.

Azt a jelenetet, — ah, azt nem tudom leírni, mikor a legelső szabad lapok kézről-kézre lettek adva. „Szabadság! Szabadság!” Te első napsugára egy új, jobb századnak. Te kezdőbetűje az evangéliumnak! Láthatóvá téve egy papírlapon. A szabad sajtónak: a paradicsomi mindent tudás fájának legelső gyümölcse. — Minő tombolás támadt, mikor ezt a tiltott gyümölcset kapkodták! Milyen Gallilei-rugás volt ez ennek a földtekének!

Hej, te sajtószabadság! Te hétfejű sárkány! De sokszor megharaptál azóta! De én mégis áldom azt az órát, amelyben a tojásból kikelni láttalak — és segítettem is benne.

A kezdőbetű tehát le volt írva. — De még csak a kezdőbetű.

Fiatal írók, diákok, ügyvédek, heves fejű népek csoportosultak a láthatlan zászló körül; hol van még az egész nemzet? Hogyan hódítja azt meg az „ige”?

A sűrű tömegben keresztül egy fiatal vármegyei tisztviselő furakodott a nyomda ajtajáig; onnan szólt hozzám. A megye hatalmas alispánja, Nyáry Pál izeni, hogy menjek oda hozzá a megyeházára.

— Dehogy megyünk! — kiáltám én onnan a magas szegletkőről. — Innen engem csak ágyúval lehet lelőni. Ha beszélni akar velünk az alispán, jöjjön ő ide. Most mi vagyunk a „hegy”!

És Mohamed csakugyan eljött a hegyhez. Vele együtt egy csomó meglett komoly férfiú: a szabadelvű tábor régi korifeusai.

Volt közöttünk egy kis törpe embervakarcs; az én segédszerkesztőm az „Életképek”-nél, a derék kis Sükei. (De aki azért az ő asztmája mellett is végigharcolta az egész hadjáratot, puskával a kezében.) A nyomorék természetéhez még rendkívül dadogott is.

Mikor meglátta a komoly hazafiakat a tömegben keresztül felénk jönni, odakapaszkodott mellém, s nyelvének minden erőszaktételével hangoztatótá ezt a nevezetes jelkiáltást:

— „*Ne-ne-nem ke-ke-kell hallgatni most az oko-ko-kos emberekre!*”

De hát az okos emberek nem azért jöttek, hogy bennünket visszatérítsenek; sőt inkább azért jött oda Nyáry, hogy amit eddig tettünk, azt helyeselje, s aztán velünk együtt jöjjön a városházára, hogy ott a városi tanáccsal is elfogadtassuk a szabadelvű program pontozatait.

Az is szép jelenet volt. A városház terme zsúfolásig tömve; aki beszélni volt hivatva: a zöld asztalra állt fel s aztán ott is maradt, úgy, hogy utoljára az egész magistratus, a vármegye, meg az én társaim mind az asztal tetején álltunk. — A láng terjedt! — A polgármester, a derék Rottenbiller a városház erkélyéről hirdeté ki az ezerfejű sokaságnak, hogy Pest városa magáévá teszi a tizenkét pontot. Ezzel aztán a lavina magával ragadta a polgárságot is. De még azzal

nem volt vége. Délután özönlött az utcára a munkások tömege, s valahonnan zászlót is kerítettek, a három szent szó felirattal: „Szabadság, egyenlőség, testvériség!” S a zászló oly csodálény, mely mindig előre akar menni.

De volt is hová! Pest már visszhangzik három nagy szótól. De Buda még nem hallja azokat. Oda megyünk, a fülébe kiáltjuk. Ott van a dicasteriumok ódon fészke; a katonai parancsnokság székhelye. Ott az állambörtön. Abban a börtönben ül egy félvak ember, egy író, aki a népszabadság mellett írott munkáiért lett elítélve. A sajtószabadság születése napján ennek a fogolynak ki kell szabadulni. Megyünk fel Táncsicsért Budára.

Erre a hírre a budai tüzérparancsnok vágatva jött le a pesti városházára, s azzal fenyegetőzött, hogyha Budára felvisszük a sokaságot, közénk fog kartácsoltatni. — Próbálja meg!

Mi fölvezettük a néptömeget Budára. Még úgy rá nem feküdt egyik város a másikra, mint akkor. Délután valóban egész Pest Budán volt. A katonai kormány okosan viselte magát, s a helytartóság versenyzett vele a bölcsességben. Az excellenciás urak tudomásul vették a pesti proklamációt, s kiadták a jó öreg Táncsics Mihályt. Azt aztán diadallal hoztuk haza nyitott hintóban Pestre, ahol volt egy kis házikója, abban lakott a családja. A megszabadított úgy meg volt rettenve, hogy inkább halott volt, mint élő. Ő maga nem értett ebből a nagy világfelfordulásból semmit.

A nagy napot fényesen kellett bevégezni, a várost estére kivilágították, s a színházban ingyen előadást tartottak; „Bánk-bán” lett rögtön kitűzve.

De az egyszer extázisba hozott közönségnek nem volt már türelme Petur bán jámbor oppozícióját végighallgatni. Neki a „Talpra magyar” kellett!

Mit lehetett tenni II. Endre fényes udvarának, Bánk bánostól, királynéstől félre kellett állni, s comparseriát képezni

Egressy Gábor körül, ki egyszerű atillában, karddal az oldalán, a színpad közepére lépett s hatalmas előadásával elszavalta Petőfi lelkesítő költeményét.

Ez jó volt, de mind kevés volt.

Ekkor az egész játszószemélyzet elénekelte a „Szózatot”
A parterre-közönség, a karzatok beleénekeltek a kardalba.

Ennek is vége lett.

Mit adjunk még?

A zenekar rázendítette a Rákóczi rohanót.

Ez gyújtott — de nem oltott.

Pedig most már arra lett volna szükség. A felhevült közönség szomjas volt a diadalmámortól.

Ekkor egy hang elkiáltá a karzatról:

— Éljen Táncsics!

S arra az egész néptömeg rázendíté egyszerre:

— Lássuk Táncsicsot!

Iszonyú lárma lett belőle. Táncsics nem volt kéznél. Valahol kinn lakott a Ferencvárosban. De ha közel lett volna is, kegyetlenség lesz vala egy megtört, roskatag, beteg embert a színpadra hurcolni, hogy ott — mint valami híres muzsikus — hajtogassa magát a nép előtt.

De hát lehet feleselni a Leviathánnal?

— „No fiaim — mondá Nyáry, kivel együtt voltam a páholyában — fel tudjátok költeni a nagy szörnyeteget; de hogy tudjátok elalattani?”

Ifjú barátaim megkísérlék a közönséghez szólni, egymás után, Petőfi az akadémia páholyából, Irinyi a kaszinópáholy erkélyére lépve. Szavuk elhangzott a népordításban.

A színpadon lebocsátották a függőnyt; erre a lárma még jobban fokozódott; a karzatok dörömböltek; pokoli riadalom volt.

Ekkor nekem egy ötletem támadt. Nyáry páholyából át lehetett menni a színpadra. Felrontottam a színpad közepé.

Szép figura lehettem, mondhatom. Térdig sáros az egész napi cafolástól; lábaimon csúnya nagy kalucsnik; a cylinder-

kalapom agyonázott, azt a hónom alá nyomtam *sapapátnak* (chapeau bas).

Körülnéztem, megláttam Egressyt, mondtam neki, hogy húzassa fel a függönyt, a színpadról akarom haranguirozni a közönséget.

Ekkor elém jött Gertrud királyné. Valódi fejedelemasszonyi kegygel mosolygott rám üdvözölve, s kezét nyújtá. Az ő arcán nem volt ijedelem.

Egy háromszínű kokárda volt a keblére tűzve. Azt ő kéretlenül levette onnan és a mellemre tűzte.

Erre fehézták a függönyt.

Amint a néptömeg meglátta az én ázott, sáros alakomat: elkezdett ujjongani, s a lárma lassankint *elhalljukozta* magát.

Mikor aztán szóhoz juthattam, ilyenforma szónoklati remeket hangoztattam:

— Polgártársaim, Táncsics barátunk nincs itt. Otthon van a családja körében. Engedjétek a szegény vak embernek a viziontlátás örömeit élvezni.

Csak ekkor vettem észre, hogy furcsát találtam mondani: „vak ember” és „viziontlátás”. Ha a közönség elkezd nevetni, holt ember vagyok!

Az a háromszínű szalagszallag kiségtett.

— Látjátok ezt a háromszínű kokárdát itt a mellemen? Ez legyen a mai dicső nap jelvénye. Ezt viselje minden ember, ki a szabadság harcosa; ez különböztessen meg bennünket a rabszolgaság zsoldoshadától. E három szín képviseli a három szent szót: szabadság, egyenlőség, testvériség. Ezt tűzzük kebleinkre mindannyian, kikben magyar vér és szabad szellem lángol!

Ez aztán fordított a dolgon.

A háromszínű kokárda helyreállítá a rendet. Aki háromszínű kokárdát akart feltűzni, annak előbb haza kellett menni. Tíz perc múlva a színház üres volt. Én másnap minden embernek ott volt a mellén a háromszínű kokárda; a Nemzeti

Kaszinó urainak paletot-ján kezdve, a napszámos darócaíg, s aki köpönyegben járt, az a kalapjára tűzte.

Én a győzelem mámorával siettem e jelenet után Laborfalvi Rózához kezét szorítani.

...Ez volt a mi kézfogónk, a mi eljegyzésünk pillanata.

Ezt az egész epizódot azért kellett elmondanom, hogy igazoljam, hogyan került azon arckép az én asztalomra, mely a tengerszemű hölgy mosolygó arcát a kísértő iblisz tekintetével tudta kicscrélni. — Azóta négy hónap múlt el.

S amilyen volt az eljegyzés, olyan volt a nászút.

Az én lakodalmamnál ágyúdörgés, kardcsattogás volt a muzikaszó.

Minő menyegzői éj!

Mikor a bodog vőlegény azt kérdi menyasszonyától: — „Szeretsz-e úgy, mint én téged?” — akkor egyszerre megperdül a dob az utcán; verik a riadót: „Fegyverre polgárok!” — Az olasz serezed fellázadt a magyar kormány ellen. — Csók nélkül, ölelés nélkül ragadni a puskát, rohanni a gyülekezőhelyre; onnan egyenesen a tűzbe a fűtyülő golyók közé, a Károly-kaszárnyát ostromolni. Hajnal előtt le volt fegyverezve a lázadó ezred, akkor aztán hazatérhetett a vőlegény, lőportól kormos arccal s újra kérdezheté a menyasszonyától: — „Szeretsz-e úgy, mint én téged?”

A választ — szív érzi csak, száj nem mondja.

Azok voltak a mézeshetek! Vesztett csaták szégyenének mérgével a szívben, kétségbeesve maga az isteni igazság fölött; akik akkor tudtak szeretni, azok nagyon szerettek.

S aztán neki a kietlen világnak! Szibériai csikorgó télben, ágyúfűztől villogó éjszakán, a hátráló honvédsereggel együtt végigvágatva az alföldi hósivatagon, vendégszeretetlen tányákon éjszakázni, ahol reggelre ránk fagyott a bezárt ajtó s a dobpörgésre, trombitaszóra fölkelni, továbbhaladni. Akik itt is tudtak szeretni, azok nagyon szerettek.

Az asszony mindennütt velem jött.

Elhagyta kényelmes otthonát, vagyonát vesszendőben, fényes pályáját, magát az isteni Olympot, velem tűrt éhséget, hideget, nyomort.

És soha egy panasz szavát nem hallottam. Ha csüggedtem, ő bátorított. Ha minden reményem elfogyott, nála még volt, megosztotta velem.

Szűk egy kis szobában szorultunk össze a magyar kormány új székhelyén, Debrecenben. A Gyuricza Péter tanyája ezerégyézsakai palota volt ehhez képest. S az én királyném úgy dolgozott, mint egy rabnő, mint egy szibériai száműzöttnék a felesége. Nem tréfából, nem truccból dolgozott; nem *ját-szotta* a parasztcselédet, komolyan tette azt.

A harci kocka fordult; mi haladtunk előre, egyik csatától a másikra lépve. — Budavára ostrománál is ott volt mellettem. — Még azokban a rettentő napokban sem hagytam el soha, amikor éjelente az ég szakadt a fejünkre.

A fényes diadalnapok után újrakezdődött a balsors. Az északi óriás ránk zúdítá egész haderejét. Ismét futni kellett, elhagyni boldog tanyánkat; s aztán folytattuk a nászutat új, kietlen vidéken, ahol dúló népcsordák elpusztítottak minden falut; tanyánk volt a négy kormos fal, pihenőnk a félig elégett szalmaboglya; gyűlölve az idegentől, rettegve az ismerőtől, rémülete annak a háznépnek, amelyhez betértünk.

A zűrzavaros hadjárat aztán elszakasztott bennünket egymástól. Én arra kértem őt, hogy maradjon el tőlem; nem nézhettem tovább a szenvedését; nem volt szabad elfogadnom ennyi áldozatot. Én hadd menjek egyedül balsorsom elé.

A világsi katasztrófa után az én életem is be volt végezve. A nagy óriás, a megálmódott dicső Magyarország szét-hullott atomjaira: a nagy emberek mind porszemekké lettek.

Én is egyike voltam ezeknek a név nélküli, súly nélküli, célnélküli porszemeknek.

Itt volt a minden végnek a vége!

A tengerszemű hölgynek a jóslata egész teljességében előttem állt.

Vagy a bitófa, vagy az öngyikosság. — Huszonnégy éves voltam. És halott!

Hajdani főnököm, a catói jellemű, derék Molnár József, a nemzeti vészbíróság elnöke, már megadta a példát. Ott feküdt előttem a világosi fenyéren, önkezetől megölve; nem tudta túlélni azt a látványt, mikor az utolsó huszár is kettétörte a kardját.

Ekkor megragadta a kezemet egy forró kéz. Az övé volt. Az asszonyé, aki szeret. — Mikor minden el volt veszve, az ő szerelme nem veszett el. Utánam hozta. Magával vitt. Megszabadított. Mikor egész Magyarország meg volt már hódítva, még volt egy foltja a hazának, ahová a hatalom el nem jutott soha. Ő kitalálta azt a zúgot és keresztül minden ellenséges táboron, elvitt magával oda.

Ez volt az a „*nő, aki együtt jön velem*”

AHOL A VILÁGNAK NINCSEN SZÁJA

Egész hadművelet kellett ahhoz, Világosvártól eljutni odáig, ahol *a világnak nincsen szája*.

Ezt a helyet még Pesten kiszemelte a feleségem a számomra, mikor a katasztrófa közeledtével elindult hazulról egy parasztszekéren, hogy engem, ott ahol, az országban felkeressen; egy ideig Kőrösy Sándornak a feleségével utazott, az vezette nyomomra. Szeged ostrománál kicsiny híja, hogy a levegőbe nem repültünk valamennyien, a löporraktár felrobbanásakor.

Volt egy kis falu a borsodi Bükk mélyén, Tardona, amelynek még a neve sem volt feljegyezve Karacs Ferenc térképén. Itt épített magának egy kis házat a Nemzeti Színház kitűnő komikusa és színpadi festője, Telepi, azzal a szándékkal, hogy a zivataros időkben a családját ott rejti el. El is küldte oda, amint a muszkák bejöttek, a feleségét és a fiát, Károlyt, aki akkor fiatal festőtanítvány volt. Telepi adta a feleségemnek azt a bölcs tanácsot, hogy ha egyszer „kiesik a világnak a feneké”, engemet is vigyen oda, ott senki sem talál rám — Tardona nem vett részt a forradalomban. — Itt történt az, hogy mikor a lelkész a katedrából kihírdette a kormány proklamációját, hogy „Jön a muszka! Minden ember fogjon fegyvert, törjük össze az ellenséget” kurátor uram felkiáltott rá az első padból: — „*Nem való a, tiszteletes uram!*”

Valóságos kis odyssea volt az odáig eljutás. Egy kis ekhós parasztszekéren utazik egy asszony, görögdinnyéket visz a vásárra, az inas, meg a kocsis elől ülnek. Az inas vagyok én, a kocsis Rákóczy János, tegnapelőtt még Kossuth titkára.

A görögdinnyék ára volt darabonként egy ezüst tizes — a mi fejünk annyit sem ért.

Amilyen hosszú az út Világostól Békés-Gyuláig, olyan hosszan mentünk szembe az előrenyomuló orosz csapatokkal. Jött kozák, dzsidás, gyalogos, tüzérség, szekereszek. Senki se kérdezte: hogy ez a dinnye, hogy ez a fej?

Csupán a szép két úrifajta ló a kocsink előtt gyaníttatá, hogy nem parasztutazók vagyunk. Rákóczy valóságos kék mándlis kocsisnak volt öltözve.

Mikor aztán a nádasok világába értünk, ott egy lovas betyár vett bennünket védelmébe, s keresztülvezetett soha szekértől nem járt ösvényeken, folyvást tengelyig, szügyig gázolva a vízben, amíg kijutottunk a végtelen pusztára. Nem fogadott el egyebet egy „Isten megáldjon”-nál.

A mi kedves barátunk, Rákóczy János, mint régi gazda, kitűnő kocsis volt, amíg a lovat hajtani kellett; hanem azt a részét a kocsistudománynak, ami a leszerszámozás után következik, éppen nem tanulta. Így történt aztán, hogy amint egy helységbe eljutottunk kánikulai rekkenő hőségben a szikes pusztán keresztül, első dolga volt a kifogott lovakat rögtön megitatni a kútnál s úgy kötni be az istállóba, aminek az lett a következése, hogy a rudas tüdőgyulladást kapott, s egy óra alatt kimúlt. A nyerges csodára megmaradt. Ekkor aztán a kidúlt ló helyébe a lógóst fogtuk be, amelyet útközben vetünk száz forintot. Ez meg másfél marokkal kisebb volt a megmaradt társánál. Ezzel a készséggel aztán senki sem nézett bennünket többé „uraságnak”.

Még aztán Miskolcon is keresztül kellett hatolnunk a muszka táboron. Itt lakott a nőmnek az atyja, a derék tudós Laborfalvi Benke tanár. Ő igazított bennünket a Tardonába vezető útra. Öt óráig haladtunk a sűrű erdőségek között előre; se egy emberi lak, se egy dűlőút nem látszott sehhol, a kanyargó völgyet egy patak szelte át, melynek hol a jobb, hol a bal partján vonult végig az út, természetesen híd nélkül

a gyalogjárók kényelmére nagy kövek voltak lépésnyi távoban az elterülő mederbe rakva.

Ott egy mélyen elrejtett, gyönyörű völgyben fekszik az a kis helység, ahol a világnak nincsen szája.

Mi a feleségemmel a Telepi házához szálltunk, szívesen látva a derék asszonyságtól; Rákóczyt, meg az ekvipázst más házhoz kellett elszállásolni. Telepiné bátyja, az én kedves emléktű jó barátom, a derék Csányi Béni egy házzal odább lakott, annak volt lóistállója is. Később én is őhöz költöztem át.

Igazi mintaképe volt a „kurta nemes úrnak”, amilyennek kellene lenni most is. Tanult, intelligens ember; diákul, németül beszélő, jogot is végzett, és amellet maga jár ki szántani a földjére a szolgálégényével. Saját kenyerét eszi, saját borát issza; szívesen látja a vendéget, s annak a kedvéért birkát, süldőt vágat; a felesége maga süt főz, fonásban elöl jár, a gyerekek ruháit varrja; három fiú van; ami pénz kerül a házhoz, az a fiúk iskoláztatására való. Néha játszik is a szomszéd nemes urasággal tarklit — krétára. Kölcsön soha nem kér, nem adós senkinek. A dolgozószobája asztalos- és kerékgyártó-műhely; ha törik valami a szekéren, megfaragja maga; ez a legjobb mulatság. Van könyvtára is, s abban olyanforma olvasmányok, mint Scott Walter történelmi műve a francia hadjáratokról. Újságot nem jár; ha valami vers megtetszik neki, azt megtanulja könyv nélkül, s élőszóval propagálja. Senkivel nem perlekedik, s ahol két ember összevész egymással, azokat kibékíti. Hanem aztán, mikor arról van szó, hogy „veszélyben a haza! áldozzunk a közügyért!” akkor leszedi a bekecséről az ezüstgombokat, s beküldi a haza oltárára.

Hogy én ezek alatt a nehéz idők alatt meg nem örültem, azt nagyobbbrészt ennek a derék embernek köszönhetem.

Idáig hát eljutottunk.

Meg vagyok mentve. Nem vagyok halott, élek.

De hogyan élek? Éppen úgy, mint az újszülött gyermek: önmagával jötehetetlen

Rákóczy másnap odább ment, fel a Kárpátok felé. Ott beállt egy nagybirtokú grófhhoz (álnév alatt) parádés kocsinak. Meg is voltak vele elégedve, józan, értelmes kocsis volt. Hanem egyszer az történt vele, hogy amint a grófot és annak sógorát kocsikáztatta, azok útközben elkezdtek beszélgetni XIV. Lajos korszakáról, s eközben egyiknek sem jutott eszébe az akkori nevezetes pénzügyminiszternek a neve. A kocsis nem állhatta meg, hogy vissza ne forduljon, s meg ne mondja: „Colbert”. A grófok rögtön kiszáltak a kocsiból s gyalog mentek haza. A tudós kocsinak pedig azonnal fel lett mondva a szolgálat. Ilyen emberrel nem jó egy földél alatt hálni.

Mi pedig megnyugodtunk abban a tervben, hogy a *nőm* haza menjen Pestre, s kiváló állását a Nemzeti Színháznál újra elfoglalja, amíg én az apai örökségemet megkapom; akkor aztán megveszünk itt a Bükk mélyében egy kis birtokot a Csányi Bénéié mellett, s szántunk, vetünk a napok végéig.

Mit is tehetnénk egyebet? nincs már se haza, se nemzet, se szabadság. Nincs szárnya a szellemnek többé. A sárhoz tapadtunk.

Éppen az esküvőnknek az évfordulóján, ami egyúttal a nőmnek a nevenapja is, váltunk el egymástól. Éppen egy esztendőig tartott a nagy nászutazás, aminőt nem kívánok senkinek; de amelyet, hogy végigéltem, nem adnám a világ minden gyönyöreért.

Akkor aztán ott maradtam egy rengeteg közepett; eltakarva, elfeledve.

Az utolsó hírt Budapestről a derék Csányi Bénitől hallottam, aki saját maga vitte fel a feleségemet, maga hajtva a négy lovat a kocsiülésből a fővárosig. — Ott gonosz idő jár Haynau még a Nemzeti Színházat is lefoglalta a német zsinészek számára. (A német színház, a mostani vigadó és Haaspalota helyén az előbbi évben leégett.) Azonban az igazgató, a hajdani konzervatív celebritás, Simontsits János, megprotestálta a teljhatalmú zsarnok intézkedését, s mikor az maga

elé idézte s alkudni kezdett a kemény nyakú táblabíróval, hogy tehát hány napot enged át a német múzsának a nemzeti színpadon való működésre; a jó Simontsits így felelt meg neki, a maga jó budai németségével: — „Wen i reden *musz*, so sag i: *amol* wen i reden *darf*, so sag i: *kamol*.” — S maradt a „kamol”-nál.

Nekem azt izente a feleségem, hogy postán levelet ne írjak, mert tele a város kémekkel; ha ő ír nekem, azt Miskolcra fogja küldeni, az atyjához, „Benke Judit”-nak címezve.

Tehát még azt is meg kellett érnem, hogy leánnyá lettem.

Most is előveszem még gyakran azokat a *szerelemes* leveleket, amik hozzám voltak írva s ezen kezdődtek: „Kedves Jucim!” Még most is világítanak ezek abba a végtelen sötétségbe, amelyet az életemből kitörölt időnek nevezek.

Augusztustól kezdve október közepéig nem tudtam semmit abból, ami odakinn a világban történik.

Olyan rejtek volt ez, ahová látogató nem járt, s a benne lakók sem jártak sehova. Majd, ha tél lesz, szánút lesz, akkor megnyílik a közlekedés Tardona és Miskolc között; akkor lehet beszállítani a városba fát. Abból volt elég. Csányinak a negyven hold szántóföldjéhez volt négyszáz hold őserdeje.

Mindennap összevissza bolyongtam én ezeket az emberhangtalan erdőket. Sohasem találkoztam szembejövő emberrel. Akármilyen tetőre hágtam fel, onnan nem láttam mást, mint a völgybe szorult Tardona füstölgő kéményeit. Rátaláltam a völgyet átszelő pataknak a forrására. Úgy hívták azt, hogy „Hársas-forrás”. Csupa hársfák veszik körül. Rátértem a gyermekjátékra, hogy bodzafából malmot faragtam-tákoltam össze a kis patak fölé; azzal mulattam magamat.

Egy napon a feleségemtől kaptam egy skatulya akvarell festéket. Ez egészen megvígasztalt. Találtam egész napra tennivalót. Telefestettem tájképekkel egy egész albumot. Aztán meg azt a pusztai utazást a felemás lóval, az ekhós szekéren. Magamat is lefestettem egy akkora körömfyi pa-

pírra, ami egy medaillonban elfér; azt elküldtem a feleségemnek. Csányi Béni felesége aztán szépen kért, hogy az ő öregét is fesse le olyan kicsibe, mint egy tót lencse, neki is van medaillonja. Ez volt az egyedüli maradandó munkám ebben a rettenetes esztendőben.

XI. FEJEZET

BÁLVÁNYOSI BÁLINT ÉS RENGETEGI TIHAMÉR

Amint október elején hullani kezdett a bükkmakk az erdőben, váratlan vendégek érkeztek hozzánk Tardonára. Két földesúr a Bükkből: együtt gazdálkodó testvérek, akiknek az egész birtokuk csupa erdőség, s a gazdálkodásuk nagyszámú disznócsorda. Szép két köpcös úriember volt, szironnyal szépen kivarrott birkabőr bekecsekben, piros bagariacsizmákban.

Azért jöttek, hogy az idei bükkmakkot kiarendálják a tardonai erdőben. A disznónak az idén nincsen ára, a magyar pénzt elégették, németet meg nem hoztak, kénytelenek a sertésenyésztők a kondáikat kiteleltetni. Ezek voltak a derék disznók, abból a régi szalontai fajtából, amelynek hosszú lábai vannak, mint az őznek, veres szőre, hegyes fülei; fél vadállat, megverekszik a farkassal. Igaz, hogy nehezen fejlődik, két év alatt lesz olyan nagy, mint a mangalica, de ezt a hibáját bőven helyreüti az a jó tulajdonsága, hogy nem kell neki se ól, se hidas, télen-nyáron kinn tanyáz az erdőben s maga keresi az élelmét, a gazdának nem kerül többbe a kész állat, mint fejenként két forintba meg egy pint pálinkába, ami a kondás konvenciója. A két testvérnek ezerével volt az ilyen disznaja.

S ezer disznó bizony gondot ad.

Derék, víg cimborák voltak! Bezzeg nem ismerték ezek a melankóliát. Akkor kezdett az új bor kiforrni. Megitták (velem együtt) azon forrásában. Jólesett az a paprikás sertés pörköltre

Egy új nótát is hoztak magukkal, engem is megtanítottak rá.

„Ajtó mögött a sajtár!
Beleesett a zsandár.
Dárum-madárum!” stb., stb.

Ebből a nótából tudtam meg, hogy van egy olyan lény is a világon, amit zsandárnak hívtak; — de hogy ez iránt nem valami nagy barátsággal viseltetnek a magyarok.

A vendég urak csak vacsora végével kezdtek el rám példálózni, hogy „nem is tudjuk, kinek tiszteljük”.

A házigazdám erőszakot tett a becsületes ábrázarján, s bemutatott az álnevemen, ahogy a faluban ismertek:

— „Benke Albert úr”.

— Csak nem a Laborfalvi Benke Róza művésznő öccse?
A Bebus?

— De biz az! — a Bebus.

(Lehettem már az. Szegény Bebus! Ő is a hadjárat alatt halt el valahol az útban.)

— Hisz azt én jól ismertem. Mostmár emlékezem a fizimiskájára! Szakasztott a Bebus. Hát a nővére, igaz, hogy férjhez ment?

— Úgy hallottam én is.

— Valami Jókai Mórhoz. Ismeri?

— Sohasem beszéltem vele.

Igaz volt az.

— Hát maga meg teátrista volt, úgy tudom.

— Az ám. Az voltam.

— Láttam is egyszer Miskolcon. Mit is játszott csak?

— A Notre Damei toronyőrből Claude Frollót.

— Azt, azt! Csakugyan. De hogy el tudta változtatni a poszóját! Hát most nem készül valami társasághoz?

— Nem tudom, van-e még valahol!

— Hogyne volna! Miskolcon is készül egy trupp. A jövő télen itt akarnak játszani az új színházban, aztán meg Kassán. A Bálványosi verbuválja a tagokat. Csak ismeri ön Bálványosi Bálint direktort?

Majd kiszalasztottam a számon, hogy a szülővárosomban ő volt az, aki „Erzsikét” betanította a szerepére, amit velem együtt kellett volna eljátszania a második műkedvelői előadáson. Atz mondtam, hogy hírből ismerem.

— No, ez pedig magát jól ismeri. Kérdezősködött is felőle. Ha megtudja, hogy itt dégál, bizonyosan ide jön érte.

(No, még csak az kellene nekem.)

— Nem tudom, hogy lesz képes most társaságot összehozni.

— Óh, már primadonnája van. A felesége. Mennykő egy kackiás menyecske! No az, tudom, hogy elforgatja a fiatal-ságnak a fejét. De még most bujdosóban vannak.

— Bujdosóban?

— Hát — köztünk maradjon —, a Bálványosinak van valami a saroglyában.

— Mi van neki a saroglyában?

— Hát nagy szerepet vitt a forradalomban.

— Sohasem hallottam a hírét.

— Hát azért, hogy *maga barátom* nem hallotta, lehetett az híres ember. Maga, ugye a forradalom alatt is csak komédiás volt.

Ráhagytam, hogy az valék.

Ekkor a másik testvér vette át a szót. Az volt a tanultabb.

— Értsük meg a dolgot, amice. A Bálványosi Bálint színházdirektor a forradalom alatt Rengetegi Tihámér néven szerepelt.

— Ahá! Így már emlékezem a nevére.

— Átkozottul sok borsot tört a németek orra alá.

A másik testvér megerősíté a mondást.

— Ha megkaphatják, bizony elfúj a talpa alatt a szél.

— De hát furfangos egy fickó ez a komédiás direktor — magyarázá nevetve az ifjabb testvér. — A forradalom alatt a kormány szolgálatába állt, őrnagyságig vitte; csodadolgokat vitt keresztül. De emellett volt olyan előrelátó, hogy az egész kinézését alaposan megváltoztatta. A forradalom alatt azt a

szép szőke haját befesté feketére; nagy bajuszt, kecskeszakállt cresztett; szakasztott úgy nézett ki, mint Don Cæsar de Bazan. Most aztán, hogy ferdére ment a dolog, hirtelen leborotválta a szakállát is, a haját is, s mármost csak arra vár, hogy újra kinőjjön az eredeti szőke haja; akkor ismét előjön, mint Bálványosi Bálint, s ki meri azt mondani, hogy ő valaha Rengetegi Tihamér volt?

El kellett ismernem, hogy ez zseniális gondolat volt, fekete-
tére festett hajjal szolgálni a forradalmat.

— No, ha ez megtudja, hogy maga itt kóborol, szent, hogy ide jön angazsirozni.

Ennek be kellett az útját vágni.

— Sajnálom, de nem sokáig maradok már itten. Magam is megyek fel Pestre.

— S mit keres Pesten, öcsécském?

— Hát majd valami *állás* után látok.

Erre a szóra mind a két sertés Crözus savanyú képet vágott. Aki *mai világban* — Pesten — „*állást*” keres, az gyanús ember. Azzal nem jó együtt kvaterkázni.

E szótól fogva aztán nagyon ordináre módon distraháltak velem.

Én pedig csak jártam azontúl is, tájképeket festeni a Bükk rengetegeiben. Az akkor festett képeimet még most is tartogatom. Milyen gyönyörű motívumok; ha azokat tanult művész keze ragadná meg! A mély őserdő közepén borongó paulinus kolostor romja. Szürke gránitból, gót stílusban épült tömör falak, pillérek homlokzatán szárnyas angyalfejek, csúcsos boltívek virágokban végződnek, s a kővirágokat kiegészíti a kövi róza, mely a párkányokon dúsan tenyészik. A kék színekkel árnyékolt romtömeg mögött a sűrű, sötét bükk-erdő; előtte egy forrás, mely csodamódon, egy kirohadt nagy hársfa tövéből buzog föl. A rom tetejéből egy terepély vastag mogyorófa hajlik alá, melynek lombozata már rőptiros az őszi dértől, míg az ablakokból a vadrózsa sötétzöld füzerei

csüggnék alá, keverve sommal, kecskerágóval, piros, rózsaszín, peccétveres bogyókkal tarkázva. A rom fenekét barnazöld páfrán borulja körül. S a nagy hallgató képnek egyetlen élő alakja, a hajdani templomajtó sötétjéből félenken kitekintő bakóz, úgy tűnik elő, mint a hun-magyar pogányregék tündéri vezércsillaga. — Hej, Álmos vezér fehér szervasgímje, hova vezettél minket. Hagytál volna inkább Ázsiában: ott nem kellene németül tanulni.

Azután a másik kép. A hatalmas Szentlélek-kő. Egy toronymagas sziklaszál, mely a fennsík széléből kiemelkedik. Mellette két óriási bükkfa, mely a sziklacsompó derekáig felér, az egyiknek a leveleit rőt barnára, a másikat aransárgára változtatta a nagy dekoratív művész: az ősz. Fenn a toronymaszikla tetején három fa zöldül. Hogy kerültek azok oda?

Oda föl is lehet kapaszkodni, nyaktörő kúszással, s onnan megint új képet festeni. A szédítő magas szikláról mély völgybe nyílik kilátás. A két oldalhegy vágányát szemben hullámzatos hajlású más hegyek zárják el. A leáldozó nap végigsüt a hegyek oldalán, s amíg az egész képet átlátszó lilaszín ködbe borítja, addig a hegyoldalak erdős széleit élesen aranyozott vonalakban emeli ki. Alant a völgy, mint egy keskeny sötétzöld szalag fut végig, s ahol elvész az esteli ködben ott egy kis gunyhó látszik, melynek konyhatüze, mint egy véres csillag világít elő a mélységből. — Vajon ki lakhatik ottan?

De a legnagyobb tákép-motivum volt, (melybe szerencsésen bele is buktam) maga az „Örvény-körül” kínálkozó panoráma. Az *Örvény-kő* a Bükk hegység legmagasabb pontja. Tardonából nézve havasként kimagasló sziklagerinc, de amelynek tetejébe nagy kerülővel fel lehet jutni. Ez volt rendesen a kóborlásaim végcélja. Fél nap oda, fél nap vissza, délben tüzet rakni targallyból a szikla lonkáján, pirított kenyérrel, szalonnával fejedelmi lakomát csapni, s aztán kiülve a szédületes szikla párkányára, megküzdeni a lehetetlen (nekem lehetetlen) festői feladattal. Lábam alatt, az előtérben,

a bükkfák koronáiból alkotott sötétség, s ahol ez végződik, egy mosolygó zúg, közepén a kis Tardona füstölgő kéményű, elszórt házikóival, körülvéve sárguló szőlőkertek kockáitól, zöld vetések csíkjaitól tarkálló dombokkal, melyek fölött a Bükköt folytató kormos-zöld hegyek emelkednek elő; e hegysor fölé tódul azután a gömri hegyek csoportja; ezeknek az árnyéklata már lilaszínekbe játszik, de rajtuk is uralg a trencsényi, turóci hegység láncolata; ez már felhőkék, s ezek fölé emelkedik, mint egy fata morgana, a szepesi Kárpátok fejedelmi sora; olyan kék, mint maga az ég, csak a havas csúcok gyémánt fénye képezi az elválasztó vonalat. Ez persze nem az én tudományomhoz mért feladvány. Azért mégis csak megbirkóztam vele, nem tehetek róla, ha én estem alul.

Egy hatalmas tölgyhusáng a kezemben, melynek bunkója ólommal volt teleöntve, a hosszú csizmaszárbába dugva az éles konyhakés; ezzel azt hiszem, hogy eléggé meg vagyok védelmezve holmi csikasz farkas támadása ellen. — A puskát minden ember eldugva tartá most. Híre járt, hogy akinél egyet megtalálnak, az halál fia lesz.

Október közepe is eljött.

Ekkor ismét vendég érkezett Tardonára.

Ezúttal nagyon szívesen látott vendég, a vidám kedélyű Telepi. Azért jött, hogy a Tardonán időző Károlykát hazavigye; hadd menjen külföldre tanulni.

Ő volt a Nemzeti Színház kedvenc komikusa: a Huglik és Prospectusok személyesítője; gömbölyű arc, gömbölyű alak és amellet csupa elevenesség, villogó szemével, hegyes szemöldökeivel és kicsiny, hegyes bajuszával; mintha négy szemöldöke vagy négy bajusza lett volna, ő volt a megtestesült magyar humor.

Ő hozta meg nekem az első hírt a külvilágból.

A rettenetes októberi napok eseményeit. Az elhihetetlen, visszaidézhetetlen rémtetteit egy örült embernek, akinek nem elég büntetés az, hogy *kétszer lett elevenen eltemetve!*

Ha én e Hiób híreket nem a tréfálkozó, a nevetve-szitkozódó derék komikus szájából hallottam volna meg! De ő annyira tudta azokat keverni anekdotákkal, jóleső bizatásokkal, hogy elvette a gyilkoló késnek az élet. S aztán tele volt optimizmussal. Most jön még csak fel a mi napunk! Jön az angol, jön a francia a segítségünkre; a török készülődik, az amerikai az öklét mutogatja. — S ha mindezekre a fejemet csóváltam, akkor azzal vigasztalt, hogy jön az amnesztia.

Hanem aztán, mikor egyedül maradtunk, nem hallotta meg más, akkor elmondott mindent igazán, szépitetlenül.

Egyenesen a feleségem kértére és annak a megbízásával jött ide.

Az asszony maga jött volna; de most még gyöngélkedik, nagy beteg volt. Már jobban van. Amint felépül, sietni fog Tardonára hozzám. Még e hóban biztosan várhatom.

Van egy terve az asszonyomnak, amely által engemet biztosan megszabadíthatni remél — úgy, hogy nem üldözhetnek többé. De azt még nekem nem mondhatja meg. Csak arra kér, de igen nagyon kér, hogy addig, amíg ő ide visszajön, addig sehol ne mutogassam magamat, senkivel ne érintkezzem, a kilétemet el ne áruljam; még csak egy levelet se írjak; mert a kézírásomat felismerik, s azzal minden el lesz rontva. Tehát szentül fogadjam meg, hogy nem járok sehova s a tardonai becsületes, jámbor embereken kívül senkivel sem beszélek.

Erre szavamat adtam.

Együttal jó meleg télikabátot, nagy prémes süveget és duplatalpú bagariacsizmát is küldött a számomra az asszonyom. Közelg a tél. S nekem azt még majd itt kell töltenem az erdők között. Egy kis ezüstpénzt is hozott a nőmtül Telepi; bankóért itt nem lehet semmit kapni. Azután meg kávé. Az itt nem kapható. Pedig én azt szeretem reggelire. — Beszéd közben kiszalajtá a száján Telepi, hogy bizony az asszony eladta a smaragdos ékszerét, kis szállásba húzódott, s nagyon szigorúan él.

De azért nincsen semmi baj!

Él még a magyarok Istene!

Sohasem fogom elfelejteni azt a tréfásan nevető ábrázatot,
mikor a nagy biztatás közben egyszer csak végigcsordult a
könny azon a gömbölyű piros orcán!

Héj — „Dárum, madárum!”

Mondjuk rá, hogy álom volt; de jó, hogy fölébredtünk
belőle!

Én aztán az eddig festett képeimet átadtam Telepinék
hogy vigye haza a feleségemnek.

TALÁLKOZÁS A „POGÁNYOLTÁR”-ON

Telepinck visszatérte után erőt vett a kedélyemen a búskomorság.

A nőm beteg volt; és én azt meg sem tudtam álmodni! Hátha meghalt volna? Anélkül, hogy egy utolsó szót válthattott volna velem!

Hogy ő engem meg akar szabadítani. De mi módon? Azt nem szabad előre tudnom. Senkinek sem szabad tudni.

Miért titkolják előlem?

Ah, az a sárga szemű szörny gonosz kalauza a képzeletnek!

Egy hírhedett művésznőnek könnyen akadnak pártfogói!

Talán hatalmas urak, akik életet és halált osztogatnak?

Örök sötétség, ne vedd el az eszem világát!

Ha énnekem ilyen áron kellene visszakerülnöm a világba!

— Ez a kedélyállapot tűrhetetlenné kezdett válni.

Némelykor erőt vett rajtam a vágy: kitörni innen az erdőből, bezörgetni a legközelebbi hadparancsnoknak az ajtaján s megmondani a nevemet: „én vagyok az a hírhedett lázadó: elhoztam a fejemet, fizetek!”

Az adott szavam visszatartott. Becsületszó volt.

Ah, a becsületszót, még ha a feleségének adta is az ember, akkor is meg kell tartani!

Megígértem, hogy nem megyek ki sehová.

„*Sehová?*” De hiszen az erdő is „*sehon*”. És az Örvény-kő teteje, az a *legsehonább* része a világnak, oda nem járnak emberek. — Oda csak szabad lesz elmennem.

Az első nem jól sikerült képét a nagy panorámának a nőmnek küldtem; megkísérlem másodszor is.

Egy derült őszi reggel ismét vettem a kezembe az ólmosbotomat; a jó, kedves háziasszonyomnak azt mondtam, hogy ma ne várjon haza ebédre; felballagok rajzolni a „Pogányoltár”-ra.

Az urak „Pogányoltár”-nak, a parasztok Örvény-kőnek híjják azt a csúcsot.

— De sokáig ne maradjon — mondá Csányiné. — Hátha azalatt megérkezik a kedveskéje.

Az én kedveském? Gondol is az arra, hogy engem itt felkeressen! Csak biztatnak vele, mint a beteg gyermeket azzal, hogy ha meggyógyul, majd kap hintalovát.

Éppen hetedik hete volt az nap, hogy eltávozott mellőlem.

Milyen véghetetlen idő!

Elindultam a hársas patak mentén s onnan fel az erdős hegyoldalnak, az annyiszor bejárt, jól ismert ösvényen. A mogyoró hullott, már a somot megcsípte a dér; teleszedtem vele a táskámat; ma dús lakomám lesz. Találtam egy nagy korallgombát is; az parázsban megsütve valami pompás ínycsafalat!

Tíz óra lehetett, mikor feljutottam a Pogányoltárra.

Mikor a sziklapárkányra kiléptem, az igaz, hogy csodaszép látvány tárult elém; csakhogy ez igazán nem lefesteni való. Tenger alatt az egész ország! — Az őszi köd, mint egy hófelhő takarta a vidéket egész a látóhatárig, amelyből hóbércék, hókupolák emelkedtek elő; másutt megfagyott hullámokhoz hasonlított a ködburok. Itt-amott emelkedett ki belőle nagy sötéten egy gömbölyű sziget: a legmagasabb hegyeknek ormai. — Hú képe a valóznak. — Nincs — semmi sincs már! —

Biztosra vehettem, hogy délfelé majd lehull a köd, s dérel festi meg az erdőt, mezőt; de addig én nem rajzolhatok.

Addig is leheveredtem oda a sziklapárkányra, s bámultam

ezt a mozdulatlan, nagy fehér szemfödelet, mely országot takart be. Eszembe sem jutott most az éhség; szalonnás, kenyeres tarisznyám felakasztottam egy krumpucfenyő fára, s ha belefáradtam a ködtenger bámulásába, elnézegettem a vándor hangyákat, amik a maguk rendes útját követve, keresztülmászkáltak rajtam; nem törődve velem, hogy egy óriás odafeküdt az útjukba hegyláncnak.

Itt fenn a magasban még a rigófütty sem zavarta a csendet.

A nap melegen süttöt alá, egy szellő sem lendült; a fejem ott pihent a nagy, zöld, mohos kövön. Úgy tetszett, mintha aludnám.

Egyszer aztán, mintha álmodnám, egy dal hangzott fel valahonnan, nem messziről:

„Nézd, ott a hegytetőn
Egy bátor férfi néz felénk,
Fegyverén tartja jobb kezét,
Őrzi eszközét . . .”

Férfihang volt. Olyan ismerősnek tetszett.

Az első érzésem öröm volt. Valami ismerőst találni e nagy elhagyatottságban. Csak ezután gondoltam arra, hogy ez fogadásom ellen van. Nekem nem szabad olyan emberrel találkozni, aki szintén ismer engem.

De már késő volt kitérniem előle. Nem is volt merre. Az Örvény-kő magaslatára csak egy ösvény vezet; akár Tardonáról, akár Mályinkáról jön valaki ide, s az én dalnokom azon jött fölfelé.

A dal folytatása közelebből hangzott.

„Nézd ott a kalpagján
Egy vérszín toll lobogva leng
Sötét palást függ a nyakán,
Vad szeme ránk mereng.”

Most még egy női hang is hallatszott.

Valaki inté a dalnokot, hogy hegyre mászva ne énekeljen.

Tehát ketten is vannak,
Amint aztán egyre feljebb hágott az énekes, kiemelkedett
a sziklapárkány mögül az alakja is.

„Reszless! Féljed a vakmerőt!
Inkább nevezd te így őt
Diavolo, Diavolo, Diavolo!”

De nem reszketett úgy senki, mint maga Fra Diavolo, mikor egy emberi alakot meglátott a földön elnyúlva maga előtt, amint ő maga a sziklára egészen fölhágott.

Én bizony nem igen lehettem valami biztató látvány, amint bárányszerű süvegem a fejembe nyomva, a nagy furkósbottal a kezemben, térdre emelkedém előtte.

Én hamarább ráismertem, mint ő énrám.

— Szervusz Bálványosi! Hát te hol jársz itten, ahol a madár sem jár?

Ekkor aztán nála is örömmé változott az ijedelem.

— Ah, ah! az én poéta barátom. Minő isteni találkozás itt az égben! S azzal odasietett hozzám. Összeöleleztünk.

Ezalatt a kíséző útitársnő is felküzdte magát a sziklalépcsőkön a párkányra.

Most azután rajtam volt a sor, hogy szemem-szám tátva maradjon.

Az a női alak Erzsike volt: — a tengerszemű szépség.

Hát „ez” hogy jön ide?

Hogy jönnek ezek ketten „együtt” ide?

Hogy jönnek ezek „ide” mind a ketten?

Pedig ez nem volt álomkép. A szép hölgy is rám ismert egyszerre. A hegymászástól kipirult arc nem lehetett pirosabbá az én látomra; a keble sem pihegetett jobban. Hanem az arcán volt valami visszas kifejezés: amit az ijedség mosolyának lehet venni.

Bálint pajtás vette észre a kérdező bámulatot az arcomon,

s igazi histrio-humorral fordult a kísérő hölgye felé, bemutatva őt nekem e szavakkal:

— *Az öreganyám.*

Erre az élcre a hölgy elnevette magát.

És énbennem volt annyi önmérséklet, hogy erre a bemutatásra ne viszonzozzak ezzel a szóval:

— Akkor jer keblemre, fiacskám! én vagyok a te öregapád! Beértem ezzel a mondással:

— Sajátságos, hogy itt kell találkoznunk

Az én barátomnak az arca azonban egyszerre elkomorodott, mintha csak instrukcióba lett volna neki zárjel közé írva a szerepében (egyszerre komor arcot ölt).

— Azonban, édes barátom, mindenekelőtt szavadat kérem, fogagias szavadat, hogy senkinek a teremtett világon el nem fogod árulni, hogy engemet itt láttál! Tudod, én még most Rengetegi Tihamér vagyok, amíg a régi, szőke hajam ki nem nő. (Ez a mostani csak paróka.) S erre az én fejemre magas díj van kitűzve. Egy szó — és elvesztem. Parolát rá, hogy nem szólsz senkinek felőlem.

— Ez a fogadás kölcsönbe megy — feleltem rá. — Én éppen olyan komolyan követelem tőled, hogy te se szólj senkinek énfelőlem, mert én is bujdoklóban vagyok itten.

Erre a szóra az én dupla minőségű emberem elkezdett kacagni. A legszabályszerűbb színpadi kacagás volt az, a kezét a hasára téve, a hátát meggömbítve, a félsarkán megfordulva, prüszköléssel vegyített hangon.

— Pruhühü, hahohó! uhuhu, krikiki! Te is bujdokolsz a német elől. No, ez derék!

Én elförmedve kérdezém, hogy mi van ezen olyan igen nevetni való.

— Hogy te bujdokolsz? A császáriak elől bujdokolsz? — És te? Hát nem tudod, hogy a haditörvényszék előtt valamennyi képviselő azzal védelmezi magát, hogy a te „Esti Lap”-odnak volt a munkatásra? Hiszen mindenki tudja, hogy

te voltál Debrecenben a „békepárt”-nak az orgánuma. Hiszen mindenki tudja, hogy te voltál a császáriaknak a szövetségese.

Ez meg már éppen dühbe hozott.

— Láttad te valaha az „Esti Lap”-omat?

— Látni nem láttam, de miközöttünk katonák között általános volt a közvélemény, hogy te vagy az, aki a császáriakkal együtt trafikálsz.

Erre közbekiáltott Erzsike, nagyot rántva a barátom gal-lérján.

— Az ostoba beszéd! Azt csak az ilyen szájhősök híresztelték, mint maga! Ő bizony nem volt áruló! Csak mind olyan jó hazafiak lettek volna, akik hetvenkedtek.

— Jó, jó! Hiszen én sem hittem belőle semmit. Óh, de hogy — sietett a véleményét megmászítani az én barátom, megjuhászodva a „nagyanyjának” a rendreutasításától.

— Hogy nem voltam az, aminek rágalmaztak, annak bizonyossága az, hogy most itt vagyok veled együtt a „Pogányoltár”-on, s újból kérlek, hogy senkinek ne szólj arról, hogy velem találkoztál.

Erre megint Erzsike vette fel a szót.

— No efelől aztán én állok jól. Majd én ott leszek a tisztelt úr mellett, s ha a szája el talál járni, majd ott lesz az én tenyerem, ami betapassza.

Bálint úr nevetett.

— Ilyen asszony ám ez. Valósággal olyan hirtelen keze van. Nincs egy nap, hogy a tenyerének a súlyát meg ne ismertesse velem.

Én erre nagyon kritikus képet csináltam. A barátom olvashatta belőle, hogy kíváncsi vagyok rá, miféle jussa van az ő pofájának Erzsike rózsás tenyerei által naponkint felképeltetni.

— A táborban keltünk össze, a tábori lelkész áldása mellett. Dobbörgés és ágyúk döngése mellett.

No ez elég jogcím.

Erzsikének a szemei felém voltak emelve, mintha ehhez a rövid történethez még nagyon sokat tudnának beszélni.

Bálint barátom jónak látta elragadtatásba hangolni magát.

— Barátom! Micsoda asszony ez! Egy heroina! Egy Jeanne d'Arc. A csodák, a hőstettek láncolata az, mely bennünket egymáshoz kötött. Nem *hitvestárs*, több annál: *fegyvertárs* volt ő nekem! Majd elbeszélem én tenedek azt mind egyszer.

— Csak megérjük . .

— Mit? Megérjük? Hát te kicsinyhitű vagy? Ám én szembezálok a sötét rémekkel. Én indítom meg a lavinát, mely a világot ki fogja vetni sarkaiból!

Ráhagytam, hogy csak indítsa meg, s magam ahhoz fogtam, hogy az erdőből száraz targoncát hordjak össze egy rakásra.

Bálint azalatt deklamált a fellegeknek.

— Minő látvány! Egy tenger az egész ország! Mi egyedül állunk, mint a teremtésben segédkező demiurgusok a semmiség fölött. Ami a buta népnek a fejét nyomja, arra mi lábunkkal taposunk.

— Van már színtársulatod? — kérdezém én tőle, leszálítva őt a — szuffiták közül.

— Színtársulat? Igaz, hogy abban járok. Brutusnak a bohócot kell játszani, míg napja eljő. De majd, ha üt a megtorlás órája, mint egy ember, úgy fogunk felállni, eltiport szabadságunkat visszavívni.

— Az én furkósbotommal ugye?

— Óh, ne gondold azt — szólt Bálint barátom büszke lenézéssel. — Nincs titkom előtted. — Egy amerikai szabadsághős talált fel most egy fegyvert, mely a polgár kezében a szoldateszka fölött ellenállhatlan előnyt fog nyújtani. Angol neve van: „revolver.” Nálam már van egy belőle. Óceánon túli összeköttetéscímnel fogva sikerült megszereznem. Nézzed.

Azzal elővett az oldaltáskájából egy forgópisztolyt, aminőt még én akkor csakugyan nem láttam. A „Colt”-féle revolver volt az; öt lövésre készítve. Ezt még előről kellett tölteni, s evégett a töltény hengerét kikapcsolni, külön minden lyukába a löporszaruból port tölteni, a golyó végén szeg volt, arra egy parafa fojtást kellett megerősíteni, azután a golyót töltővesszővel és kalapáccsal a csőbe beverni — majd a töltényhengert a helyére visszakapcsolni, a piramidlikre lökőket fölrakni — az ellenség ezalatt puzálhatott, és nézhette, hogy mi lesz ebből?

Bálint barátom szörnyen bízott a csodafegyverében.

— Láthatod, hogy én minden eshetőségre készen vagyok. Hitemre! Drágán adom el az életemet. Neked megmondhatom, te nem fogsz elárulni. Itt a „Pogányoltár” alatt van egy barlang, amelynek létezéséről csak a beavatottak tudnak. Azt választottam én ki magamnak rejtkehelyül. Mikor megindul a hajsza ellenem, egész dandár zsandár rukkol ki, hogy elfogjon, én beveszem magam ebbe a barlangba, ott van eltéve számomra élelmiszer és pálinka egész hétre való; tombolhatnak aztán körülöttem!

Minden kifordított kedvem dacára nevetnem kellett ezen a bölcs elővigyázaton.

Bálint barátom pedig annál tüzesebben magyarázta.

— Barátom! Ahhoz a barlanghoz csak egy keskeny meredek út vezet. Medvék taposhatták, amikor még itt a Bükkben tanyáztak. Ha engem ottan ostrom alá próbálnának venni, egy tábor ellen megvédeném magamat ezzel a revolverrel!

Én ezalatt szépen kicsiholtam, s hozzáfogtam, hogy a tüzes táplóval lángra szátsam a száraz harasztot.

Bálint barátom ijedten kapta meg a kezemet.

— Mit akarsz, barátom?

— Tüzet rakok, barátom!

— Minek az, barátom?

— Szalonnát pirítok nála, barátom.

— Meglátják odalenn, hogy itt mi tüzelünk.

— Ugyan, hogy látnák meg, mikor olyan sűrű a köd odaalant?

Igazat adott, s engedte, hogy meggyújtsam a targallyrakást, ami azután egyszerre vígan kezdett el ropogni.

Bálint barátom czalatt kiállt az Örvénykő párkányára, strázsálni a ködöt, s időnként értesített a terep változatairól; már szakadozni kezd, már felszáll; mindjárt meglátszanak a házak.

Én azalatt a tűznél pirítottam a kenyérszeletet, s utána a fanyársra tűzött szalonnadarabot, a lecsepegő zsirt nagy szakértelemmel juttatva a kenyérre.

Erzsike is kedvet kapott tőlem.

— Adja ide maga is a táskából a kenyeret, szalonnát — mondá Bálintnak.

— De hátha szükségem talál rá lenni „majd”?

— Nekem már „most” van rá szükségem.

S azzal odament hozzá, s elkezdett a táskájában kotorászni.

— Ugyan, hogy lehet ön ilyen prózai teremtés! — feddé Bálint a hölgyet. — Ily ünnepélyes pillanatban! Ily dicső látvány előtt! Nézze ezt a fölséges tüneményt! Az egész ködfelleg egyszerre fölemelkedik, mint a színpadi kurtina. Az óriási teátrum büvöscn tűnik ki a függő fellegrámpit alól. A napsütötte hegyoldalak, a fehérítő házak odaalant. Most új hegylánc emelkedik elő. Rőt erdők! Mintha színaranyból volnának.

— Adja ide a szalonnát!

— A szívemet, a véretem, teérted! De a szalonnát ne kérj most! Nézd, még mindig a föld emelkedik elénk; csupa hegy, hegy, hegy! Még semmi égbolt. S ez a méla isteni csend körül! Csak a távoli *hámorból* hangzik át a pörölygépek kimért zuhogása, mintha a föld szívének dobogását hallanók. Hát a te szíved nem dobog-e jobban e felséges helyen?

— Dobog, dobog! Nagyon sebesen dobog. De majd azután nézzük azt a pompás tüneményt.

— De mikor egy ilyen pillanat fölér egy világgal!

A természeti tünemény valóban rendkívül szép volt; amint az egész ködfelleg gyorsan fölemelkedett a hegyekről, s amely arányban eltakarta az eddig derült kék eget felettünk, anynyiban tárta fel az egyre kibontakozó hegyhátán-hegy panorámát a lábunk alatt; a nap sugárküllői széles fénysávokban lövelltek alá a felhőszakadékból. Ha Bálint barátom hamis pátosza nem zavarta volna, ez csakugyan magasztos jelenet lett volna.

— Nem! Nem! Ezt nem lehet állva nézni! Itt térdre kell borulnunk. Itt istenek járnak!

Bálint barátom térdre bocsátkozék, s hogy Erzsike nem akarta a példáját követni, átfonta a karjaival, úgy szorítá magához.

Az pedig szabadulni akart ez ízetlen ömledézek elől.

— Maga éppen úgy tesz, mint az egyszeri professzor, aki olajlámpát tartott a hold felé, hogy a vendégei jobban lássák.

— „Elsbeth!” — sóhajta fel keservesen a szeladon, (az „Erzsikét” persze nem lehet sóhajtvá ejteni). — Emlékezzél vissza azon ünnepélyes pillanatra, amidőn így szóltunk egymáshoz: „milyen jó volna e percben meghalnunk együtt!” — Nem a mi közös barátunk (itt rám nézett) írta-e e gyémánt mondatot: „Egy jó halál többet ér egy rossz életnél.” Jer, szentesítsük e mondatot! Egymást átkarolva, szív szíven dobogva! Egy szédület, egy szökés innen e kőszárlól, s aztán egy kéjes repülés, melynek vége a csillagok között van.

— Menjen! Ne bomoljon! Nekem semmi kedvem sincs az égbe felugrani.

— De én magammal viszek oda, mint egy valkúrt! Te, barátom, megörökíted a végkatasztrófánkat egy hősbaldában!

S azzal karjára emelte a hölgyet, s a meredély párkányára lépett vele.

— Imádkoztál-e ma, Desdemona?

Erzsike restelkedő tekintetet indított felém. Én úgy tettem, mintha észre sem venném. Mi közöm énnekem a ti gyöngéd szcénátokhoz? Én szalonnát pirítok.

— Hiszed-e, hogy képes vagyok veled együtt meghalni e pillanatban? — rivalgott Bálványosi Bálint vadul, a szemére lecsúszott parókával.

Ekkor a hölgy hozzám szólt könyörgő hangon:

— Ugyan, édes Móric...

„Édes Móric?” Nohát mégiscsak segíték rajtad. Ahogy már egyszer tettem. A költők kezei hosszúk.

— Bálint barátom — mondám, fel sem kelve guggoló helyzetemből, onnan a parázsrakás mellől. — Látod azt a két puskás embert ott a hegyi úton felfelé jönni?

— Ké—két—pu—hus—ka—hás? — monda a hős, — a dörgő basszbaritonból egyszerre vékony fisztula hangba térve át. — Hol vannak?

S azzal egyszerre elment a kedve minden meghalástól.

Rögtön letette az öléből az áldozatát.

Én mutattam neki a szalonnatartó nyársammal, hogy ott jönnek, ni!

Ő is meglátta őket.

— Bar—rátom! Az—zok zsan—zsandárok.

— Meglehet, hogy zsan—zsandárok, mert ketten vannak.

— Oltsd el gyorsan azt a tüzet!

— Ha tehetném, se tenném meg. S ha megtenném, sem érne semmit. Ezóta megláthatták.

— Mondtam, hogy ne csinálj itt tüzet!

Erre aztán Erzsike támadt őrá:

— De a maga komédiázása hozta őket a nyakunkra. Mit deklamált itt a hegy tetején? Azok azt hiszik most, hogy itt embert ölnek.

— Egyenesen erre felé tartanak! — suttogá hüledezve Bálint barátom. — Ha megkapnak, veszve vagyok.

Én biztatni kezdtem:

— Hát hiszen mi is ketten vagyunk. Az én ólmosommal, meg a te revolvereddel majd csak megvédjük magunkat.

— Bar—rátom! Nekik puskájuk van, ami négyszáz lépésre hord, a revolver pedig nem hord csak harmincra, s akkor sem talál a célba. Ezt mi nem reszkírozhatjuk meg. Egészen más, ha én a sötét barlangban vagyok, ők meg kinn a világoson, én látom őket, de ők nem látnak engem.

— Hát el akarsz bújni a barlangba?

— Óh, nem az életemért, hanem a hazámért, melynek a sorsát a keblemen viselem. A csizmám talpa tele van titkos megbízatásokkal Angliából és Törökországból. Nekem nem szabad könnyelműen kockára tennem mindent.

— No, hát csak bújtsd el magadat.

Most aztán Erzsike szól közbe:

— De hát aztán énvelem mi lesz? Én nem mászhatok le négykézláb a maga medvebarlangjába.

— Azt nem is engedném meg. — Hisz itt van a mi közös barátunk. Ő itt fog maradni. Ugye te nem futsz el innen? Hiszen tégedet nem ismernek ők. A te arcképed még nem jelent meg sehol. De az enyém már közkézen forog. Minden utcaszegleten ott lobog a személyleírásom. Ha ide jönnek, mondd azt, hogy te voltál az, aki azt a szcénát csináltad. Mondd, hogy ő a te feleséged.

— Azt nem mondom.

— Hát tégy akármit, nem bánom. És terád bízom.

— Jól van, jól van! — zsémbelt az Erzsike — de hát aztán? Ha maga ott marad az odúban, a mi jó barátunk is hazamegy, én mit csináljak itt magamban egyedül a kőszikla tetején? Én magamban soha haza nem találok az erdőn keresztül.

Az én barátom olyan olcsó nagylelkűséggel mondá ekkor c nemeskeblű kínálatot:

— Kedves barátom! vidd haza őt magaddal.

Ez volna a furcsa drámai fordulat.

— Nem! Nemeskeblű barátom. Az nem úgy lesz. Te csak tedd el magadat az utókor számára. Majd mi ketten hát itt maradunk. Két eset közül az egyiknek kell bekövetkeznie. Ha az a két puskás férfiú itt talál engem, amint az albumomban tájképet rajzolok, vagy elhiszi, hogy jámbor piktor vagyok; azt már tudják, hogy Telepi Károly itt jár és rajzolgat, elhiszik, hogy én vagyok az, Erzsike meg a — húgom; — vagy pedig nem hiszik el, s akkor bekísérnek mind a kettőnket Miskolcra. Az utóbbi esetben nem kell magadat a visszatéréssel fárasztanod. Ha azonban néhány óra múlva a barlangból előjössz, s azt látod, hogy én még mindig a sziklapárkányon ülök s a rajzomat folytatom, akkor tudhatod, hogy a fegyveres invázió továbbvonult, s akkor aztán visszajöhetsz Elsbeth nagysámhoz. Akkor aztán — áldásom reátok! — Megyünk, ahonnan jöttünk — keletnek nyugatnak.

Ebben megnyugodott.

— De aztán el ne áruljatok! — dörmögé, rémkedő tekintetet vetve reánk. — Még, ha kőpadra vonnának, se mondjátok meg, hogy hol vagyok.

Hitemre fogadtam, hogy még a spanyolcsizmával sem veszi ki belőlem a titkot semmi hatalom.

Erre aztán ő szépen négykézláb elmászott a sziklatetőn a lépcsős ösvényig, s eltűnt a bokrok között.

— Ejnye! Csak már a szalonnát s kenyeret ne vitte volna el magával — évelődött a hátramaradt hölgy.

— Majd megosztom én kegyeddel az enyémet; kettőnknek is elég lesz.

S azzal fogtam a görbe bicsakomat, a kenyérszeletet két-felé vágtam, a szalonnát falatokra aprítottam; sót, paprikát hintettem rá.

Aztán meg még valamit. Egy gerezd fokhagymával kellően bedörzsölgettem a pirított kenyér két oldalát. — Ez is napkeleti „virágnyelv!”

Egyébiránt — mit tesz az? Őneki az a férfi az ideálja, aki a fokhagymaevés után nem mossa ki a száját.

Tehát egyedül voltunk — a Pogányoltár tetején — hamvadozó parázshalom mellett, egymás mellé letelepedve s osztottunk egy darab kenyéren és szalonnán — az én hajdani ideállommal.

Nem is olyan nagyon „hajdani”. Hiszen még alig múlt három éve, hogy a sárgarigók beledanoltak a mi kihallgatlan beszélgetésünkbe.

Erősen zavarta az idilli hangulatot az a konkrét körülmény, hogy az én eszményképemben e három év alatt már a harmadik remeke a teremtésnek találta fel az álmában kivett oldalbordáját. Először egy divat-lyon, azután egy pusztai Antinous; most meg egy színpadi Othello.

De még ennél is csillapítóbban hatott a kedélyhangulatra az a kellemetlen feszültség, amit két fegyveres alaknak a felénk közeledése okozott, akik az erdei útnak a vigályos részén, majd itt, majd amott bukkantak elő, folyvást közelebb a Pogányoltárhoz. Azok kétségtelenül idetartanak.

— Jó lesz nekem addig rajzolni valamit az albumba, anélkül ideérnek. Hadd lássák, hogy mi dolgom van itt.

Azzal kiültem a meredély párkányára, az albumot a térdemre téve, s elkezdtem a vázlatot nagyjából körvonalazni.

A hölgy odaült szorosán mellém, s elnézte, hogyan nézgetek, hol a hegyekre, hol a papírosra — csak az ő szép szemibe nem.

Még egy szót sem váltottunk egymással — egyenesen.

Egyszer aztán mégiscsak megresteltem a hallgatást, s anélkül, hogy a rajzolásomból fölnéznék, így szóltam hozzá:

— Én biz azt gondoltam, hogy kegyetek már azóta Gyuricza Péterestül az egész világot telecsinálták sajttal és túróval.

Ekkor aztán megkapta mind a két kezével a rajzoló kezemet úgy, hogy abba kellett hagynom a munkát, s szomorú hangon mondá:

— Ön engem végtelenül megvet most, ugye? De ha én elmondom önnek, hogy micsoda rettenetes csapásokon mentem én azóta keresztül, hogy legutoljára láttuk egymást, hát akkor irgalommal lesz hozzám.

Azt mondtam neki, hogy csak beszéljen, én hallgatom, most nagyon ráérek.

— Mikor legutoljára találkoztam önnel — emlékszik rá? mikor úgy becsapta az orrom előtt az ajtót — pedig hát, Istenem, én csak jót akartam. Nem gondoltam, hogy úgy megharagítom vele; — hát akkor mindjárt utánaláttam, hogy visszatérjek haza, a Gyuricza Péter karámjához. Ej, de megbántam, hogy olyan rosszul kezdtem önnél a beszédet. Hiszen más okom is volt odamenni. Mikor a fiskálisaim elválták a peremet, az a szőke igen praktikus ember volt, megkínált egy kis pénzzel, amit majd visszafizethetek neki, ha a peremet megnyertem. Én azonban a büszkét játszottam s visszautasítottam a kínált pénzt. Pedig hát voltaképpen már akkor nem volt több három húszasomnál, amit a vaj árából félre tudtam dugni. Ez pedig gőzhajóra nem elég. Öntől nem restelltem volna kérni. Csak egypár forint kellett volna. De miután kidobott a szobájából, elmaradt a kérés.

— Nagyon sajnálom, hogy ezt nem találtam ki.

— Én még jobban sajnáltam. Kénytelen voltam aztán ebben a szorult helyzetben egy Bécsbe menő tyúkász szekérére felkérezkedni, aki két húszasért felvett a csirkés kosarai közé; útközben még maradt egynéhány garasom a megszálló korcsmákban megfizetni a zsuppnak az árát, amin háltam. Harmadnapra szerencsésen elértünk Új-Szönyre. Odáig elfogyott az utolsó darab kenyér és sajt a kosaramból. A csapszék előtt egy sánta, béna koldus szólított meg az Isten nevében; csak egy kétkrajcárosom volt még. Egy krajcárt visszakértem belőle a koldustól, mert tudtam, hogy a hídon vámot kell fizetnem. Lássá ön, ez az ön hibája. A pesti XII pont közé már a hídvám eltörlését is felvehettem volna.

Ej, de mérges voltam! A fél rajzomat ki kellett gumilasztikuznom. Erzsike meg nevetett — a maga nyomorúságán is — meg az enyimen is.

Azután folytatá:

— Már most innen gyalog hazáig. A Duna-soron végig-mehettem anélkül, hogy a városba be kellett volna térnem, s onnan aztán ki a külső sánckapun. Egy ismerőssel sem találkoztam. Ellenben nagy csoport nemzetőröket láttam, kék attiladolmányosan nagy sietve vonulni a vár felé, dobzó mellett. Nagy dologban lehetek, hogy meg sem látták a szép asszonyt. — Azután csak haladtam szép csendesen az ismerős úton. Magamban elgondoltam, mint a mesebeli tojás-áruló asszony, hogy mit fogok én majd kezdeni, ha a vagyonomat a kezemhez kapom. Elviszem magammal a Gyuriczát jó messze, Erdélybe, ott veszek neki egy birtokot, ahol sok marhát lehet tenyészteni, magam megtanulok szőni, mint azok a pakulárasszonyok, az uram a saját szövöttesemet fogja viselni, a szobámat felcífrázom hímzett törülközőkkel, körülaggatom mázas korsókkal, a tálason sorban lesznek a cintányérok. Lesz egy szilvásunk, annak a termését én kifőzöm pálinkának; méheket tartok és méhsert csinállok, mézeskalácsot sütök, azt a Péter nagyon szereti, ha vásárkor hozzájuthat. — Ezalatt észre sem vettem, hogy már egész közel jutottam a gulyástanyához. — Dél felé járt az idő, a kémény füstölt. — Bizonyosan a kis szolgáló főzi az ebédet, az én utasításom szerint. Hogy meg lesz majd lepetve a Péter, ha én viszem ki utána a fazekat a karámhoz! — Amint a konyhába beléptem — ott senkit sem találtam a tűzhelynél. — Egyenesen benyitottam a szobába. — Hát mit látok? — Az én Gyuricza Péterem ott ül az asztal mellett — a feleségével, s szép kedveskén ebédelnek egy tálból.

(— Ahán! — —dörmögtem én közbe. Költői igazságszolgáltatás, ezt magam sem gondolhattam volna ki jobban.)

— Én eyszerre kéket- zöldet láttam magam körül. A tor-

kom összeszorult, egy szót nem voltam képes kijteni. De **annál** jobban fel volt vágva a nyelve a kis menyecskének. **A-**mint engem meglátott, felpattant a helyéből, félreacsapva a fejkötőjét a fején, a két csípőjére tette a két kezét s nekem **támadt:**

— „Ejha! Drága nagyságos asszony! Hát húshagyó kedd **van** ma talán, hogy maskarában járunk? Tán elveszetett itt **valamit**, azért jött? Bizonyosan a zsali ruháját? Szép **nagy-**ságos asszony, mondhatom! Nincs magának elég derék ura **odahaza?** A szegény parasztgulyást kell elbolondítani? — Hát **ha** már nem elégszik meg a maga hites férjével, akivel a **fejét** bekötötte, nem tud magának válogatni a magához való **gavallérok** közül? Az én tarka vánkosomra kívánczik ez a **kofputtzos** fejecskéje? Szégyelje magát.”

Én meg voltam dermedve. Ez a szembeszálló fúriaarc **elvette** minden erőmet. Kétségbeestemben a Péterre néztem.

Az mind ezalatt ott ült az asztalra tehenkedve, s nyelte a **túrós dödöllét.**

— „Hát igazság ez, Péter — rebegtem hozzá könyörögve. — **Hát** kend engedi ezt velem tenni?”

Erre ő az asztalra ütött az öklével egy nagyot, s rákiáltott **az** asszonyra:

— „Asszony! Te hallgass! Ne járjon a nyelved! Ül le az **asztalhoz** és zabálj! Majd én beszélek!”

A menyecske szót fogadott nagy dér-durrall; de amég az **ura** beszélt is, folyvást közbejetegetett ilyen szokat: „Még az **én** ruhám is felszedte! Nem loptam én azt! — A szép **cic-**ruhám! — Hogy összecafatolta! Mintha a *kispiaci* **korcs-**mákban hentergett volna benne!”

A Péter pedig beszélt bölcsen:

— „Nagyságos asszonyom! Engedelmet kérek. Én tudom, **mi** a tisztesség. Katona is voltam. Becsületet tudok. **Ami** nem összevaló, az nem összevaló. Lovat meg ökröt nem **fog-**nak össze. — A parasztnak parasztasszony való, az úrnak

asszonyosság való. — Ugye hogy soha, egy kisujjal sem bántottam a nagyságos asszonyt? Pedig, de sokszor elrontotta a vaját! Kukorica, krumpli mind kapálatlan maradt. A disznók nem esznek, mert elvászott a foguk; mert nyers kukoricát kaptak. Már ez mégsem lehetőség. Hát majd, mikor a tehenek ellenek, ki lesz ottan? — Hát aztán a kemencét ki tapasztja ki? Az ujjas mándlimat kirágták az egerek, most is foltozatlan. Aztán már hozzá vagyok szokva ahhoz, hogy „te Jutka!” — Ez már úgy tudja a kötelességét, mint a parancsolat. — Ha ráverek meg sem nyikkan! — Pedig hát azt megkívánja a derekam, különben a csömör áll a hátamba. — Azt is ki tudja kenni.”

(Én eldobtam a kezemből albumot, plajbászt, s hanyattvettem magamat, úgy kacagtam. Lehetetlen volt ezen nem nevetni. Erzsike maga is azt tette.)

— Hát hiszen mostinár én is kacagok ezen nagyot, de abban a helyzetben, mintha korbáccsal vertek volna rám, úgy esett ez a beszéd. Végre én is dühbe jöttem, rárivalltam Péterre.

— „Kendet bizonyosan Bagotay Muki vesztegette meg, hogy fogadja vissza a feleségét, akit őmiatta elcsapott?”

— „Óh, kérem alássan, azt ne tessék mondani, hogy megvesztegetett. Én igaz lelkű ember vagyok. Nekem Bagotay úr őnagysága ajándékozott tíz darab tinót; de meg nem vesztegetett.”

A szívem elfacsarodott erre a szóra.

— Tíz tinót! Én ezért a parasztért feláldozom az egész lételemet, azt a világot, amelyben eddig éltem, ismerőseim becsülését, úri kényelmemet. Én komolyan fölteszem magamban, hogy az ő kedvéért parasztnővé leszek; dolgozom, nélkülözök, nyomorgok, s ha egyszer megkapom a vagyonomat, azt mind nekiadom, úrrá teszem, az ő saját ízlése szerint! — s azalatt ez a csivasz bitang elcserél engem tíz tinóért.

Én siettem felvilágosítani Erzsikét, hogy ez valóban a törvény által megszabott díja a házasságtörésnek, mellyel az ki van egyenlítve. Werbőczy mondja: „raptor solvat decem juvencos”. (A nőrablót fizessen tíz tinót.)

Erzsike tovább mesélt:

Még aztán a Péter patriárkális tanácsokkal kezdett szolgálni.

— „Nagyságos asszony. Egyet mondok. Térjen vissza a nagyságos úrhoz. Bizony Isten, semmi sem fog történni. — No, mondd meg, te Jutka, igaz lelkedre, ütöttelek-e meg csak a kisujjammal is, mikor visszajöttél? A nagyságos úr is azt fogadta. Ő is behunyja az egyik szemét. Úgy vesszük, mintha birkoztunk volna, s egyszer az egyikünk csapta volna földhöz a másikat, másszor a másik. Egyik pofon fölmeleg, a másik pofonra, ahogy gavalléros!”

(— Ne nevetessen már, mert nem tudok rajzolni — könnyörögtem Erzsikének.)

— Hát mi a gutát talál ezen nevetnivalót? Én még most is sírhatnám mérgemben.

— Hát hisz éppen az a nevetnivaló.

Ekkor aztán az asszony is elkezdett szépen beszélni hozzám, ami még bosszantóbb volt.

— „Béézon, édes szép nagyságos asszony, becsülje meg azt a szép nagyságos urat. Jaj, de fáin egy uraság. Ha nekem a Péterem nem volna!” (De ilyen adta, ezt sokszor elfelejtetted! — kiálta közbe a Péter.)

Száz szónak is az lett a vége, hogy vegyem fel az itt hagyott ruháimat, s vessem le a Jutka köntöseit, amiket most jogtalanul *kuszpitolok*.

Ez ellen még csak kifogást sem lehetett tennem; ami a másé, az a másé; elkezdtem a kendőt, a pruszlikot lerakni magamról, ott előttük.

Ekkor aztán a másik asszony elszégyenlette magát helyettem; „gyerünk ezzel a benyílóba”, átvitt a kis szobába; ott előszedte az almáriomból az otthagytott úri ruháimat, s aztán

segített átöltözködnöm. Ezalatt olyan barátságos, olyan szelíd lett, úgy beletalálta magát a parasztnyjasságba, a cseléd-hízelgésbe:

— „Jaj, milyen szép karcsú termet! de kár volna ezt a parasztnak ölelgetni! Micsoda szép fehér vállak! De kár volna ezeket a batyucepeléssel megrontani! Hogy meg vannak a szép lábacskaí *pöccedve* a sok gyalogolástól! Alig megy fel rá a régi topánka. Minek volt már ez a nagy szeleskedés! Édes Istenkém! Ha minden úriasszony mindjárt azt cselekedné, hogy amint az urát rajtakapja valami menyecskés dolgon, egybe összecsapja magát a legelső paraszttal. Nem kell ám ezt olyan nagyra venni. A férfi csak férfi, kivált, ha gavallér. Grófnékat is láttam én már, akiknek az ura kikapó volt. — Hát mit kívánhat tőlük az ember? — Hiszen a csokoládés-kók már csak a legjobb étel a világon, de ha mindennap csokoládés kókot adna az ember az urának, még azt is megunná. Csak térjen haza szépen, lelkem, nagyságos asszonykám, a drága jó nagyságos úrhoz; majd meglátja, milyen szívesen fogja látni!”

Azt mondtam rá, hogy én őhözé vissza többé nem mehettek. Sírtam szégyenemben. Elértette a menyecske, hogy miért sírok.

— „Jaj, lelkem, nagyságos asszonyom, eltagadjuk ám valamennyien ezt a kis *vakációt*. Összebeszéltünk már. Azt hazudjuk, hogy a nagyságos asszony csak jól rá akart ijesztetni a nagyságos úrra, s az egész idő alatt el volt bújva a tisztartóéknál.”

— Hát a virágárulás a piacon? Meg a séta a vízen keresztül?

— Arra is azt mondjuk, hogy mindaz csak truccból történt. Már hogy is merné ilyen csivas paraszt, mint az én emberem, egy ilyen drága kincsre vetni a szemeit? Bolondnak mondják az ilyen dolgot; az, aki elhiszi. Megreperáljuk ezt gyönyörűségesen.

— Válóperünk is foly már.

— No, afelül meg már éppen ne fájjon a feje a nagyságos asszonynak. Visszavonta már az instantiáját a nagyságos úr. Bizony Isten. De higgye el nekem, hogy visszavonta. Azt mondta a nagyságos úr, hogy igen nagy zavarban van. Hogy a dézsmát, meg az úrbért elvesztette; alig kap pénzt. Az urak ott Pesten meghozták a morgatoriumot — vagy mi a frányát? — hogy a régi adósságot nem kell megfizetni; de már most meg új adósságot nem lehet csinálni. Ha elválnak a nagyságos asszonytól, a százczet forintot vissza kell fizetni, s akkor ő dob alá kerül. A' bizony.

Most kezdett már előttem világosodni. Ez a fecsegő asszony kiszalajtott a száján a titkot, hogy miért kellett az én idillemnek bevégződni. Hisz ez a tiszta kétszerkettő! Visszavesznek engem, mint a diákot a *vakáció után* az iskolába. Azért sem megyek vissza!

Mikor fel voltam öltöztetve a régi ruháimba, a gulyásné felnyitotta a benyíló ajtaját, s kibocsátott a nagy szobába.

A gulyás már akkor egész parádéba tette magát; felvette az ünneplő mándliját, felhúzta az új csizmáit; úgy állt előttem, a kalapját a két kezében tartva. Alázatos volt, mint egy cseléd. Megcsókolta a kezemet, s én csak most vettem észre, hogy milyen nagyon szúr a borostás álla. Mikor megszólalt, olyan hangon beszélt, mint ahogy az égett emberek szoktak sápiózni, mikor megállnak a konyhaajtóban koledálni:

— „Csókolom a kegyes kezeit, nagyságos asszonyom; engedelmet kérek, ha valamivel megbántottam volna, nem akaratommal történt. Bocsássa meg kegyesen a hibámat, sohasem cselekszem többet. Hogy most az egyszer úgy megestem . . .”

Nem tudtam, hogy mérgelődjem-e vagy nevessek.

Ő érzékenyedett el, s a lobogós inge ujjával törölgette a szemeit. Ő adta a bűnbánó Magdolnát.

Az ajtó mögé volt támasztva egy hosszú fűzfapálca, azt

ő kezébe vette. Csak néztem, hogy mi lesz azzal a bottal, tán nekem akarja adni a zarándokoláshoz.

— „Engedje meg, drága jó nagyságos asszony, hogy én kísérhessem haza a kastélyig. Valami baja ne történjék. Rossz emberek vannak. A kutyák megugatják, a bika is megkergetheti.”

— De én nem akarok a kastélyba menni — mondám neki.

Erre tátva maradt a szája:

— „Ah! Hát hová?”

— Az az én gondom. Alá is út, fel is út. Megyek, amerre a szél fúj.

Ekkor összeszedte a bölcsességét. Olyan kenetteljes hangon prédikációzott, mint egy ótestamentomi patriárka:

— „Néé tegye azt, drága jó nagyságos asszony! Néé szomorítsa meg azt a mi kedves, jó nagyságos urunkat. Nincs annál jobb ember a világon. — Engedje meg, hogy hazakísérhessem. — Csak messziről, hús lépésről —.”

Én türelmetlenül toporzékkoltam, kiabáltam, hogy menjen az ajtóból, eressen utamra.

Ekkor a Péter kirukkolt a színével:

— „Nagyságos asszonyom. Már ennek meg kell lenni. Énnkem a jó nagyságos úr, mikor azt a tíz tinót adta, hogy a feleségemet visszafogadjam a házhoz, azt mondta, hogy: — No, Gyuricza Péter! ha még az én asszonyomat is hazahozod a kastélyba, nem sajnálok tőled még tíz rügott borjút.”
(Erdők, sziklák visszhangzottak a kacagásomtól; nem bírtam visszatartani.)

De már erre bennem is felforrt a méreg! Tudja? Ha engem dühbe hoznak, akkor én oroszlán vagyok. Kikaptam a pálcát a Gyuricza Péter kezéből: — „Nesze, bitang, pimasz! Nesze, a tíz rügott borjút!” — Nem tudom, tíz volt-e? Nem számoltam. S a nagy mahomed ember hátatfordítva szaladt előlem a szobában az asztal körül, mint a rajtschulban, s ordított, mint a víziló, míg a bot össze nem törött a hátán. A felesége

meg dehogy interveniált volna; felállt a padkára, onnan nézte **nagy** gyönyörködéssel, hogy egyszer valahára akad valaki, **aki** az ő tirannusát jól elnáspángolja.

Csak úgy el ne lettem volna fátadva az úttól!

Akkor kezdtem el magamhoz téregetni, mikor már künn **voltam** a mezőn s a szél kifújta a fejből a hőséget. Ez az **idill** hát szépen be lett fejezve; de mi kezdődik el most?

Hogy a Bagotay Mukihoz vissza nem megyek, az az egy **bizonyos**.

De hát hová?

Előttem volt a szép Duna. A töltött út mindenütt mellette **viz** el. Oda-oda támaszkodtam egy vén fűzfához, s elnéztem **a nagy** élő vizet. Egy-egy hal nagyot cuppantott benne, **amint** felugrott a levegőbe. A víztől nem félnek, hanem a **halaktól** félek. Nem tudtam magamat előlni. Azt szerettem volna, ha igaz lett volna, mivel gyermekkorunkban ijesztgettek bennünket, ha a vízbe kihajolva néztünk a partról: — „Vigyázz! Hátad mögött leskelődik egy ördög, az beletaszít”. — Dehát nem taszított bele. Nem tud már az ördög semmit. Nem állja ki a konkurrenciát az ember fiaival. — Dehát aztán valósággal érdemes két ilyen emberért, mint a Bagotay Muki, meg a Gyuricza Péter öngyilkossá lenni? Kinevettetni a halálban!

Azt gondoltam, hogy hazamegyek az anyámhoz.

Ő csak nem dobhat ki a házából. Nem bánom, büntessen meg, megalázom, megtöröm magamat, elviselem a haragját. Ő mégis anyám, egyetlen gyermeke vagyok, kell, hogy szeressen egy kicsit. Másnál úgysem kereshetek se irgalmat, se szerelmet. — Mikor magam is gyűlölöm magamat!

Ezzel a gondolattal indultam a város felé.

Rekkenő meleg volt, erős déli szél fúj, olyan száraz, forró, mintha fűtött kemencéből jönne, a homokfelhő egészen eltakarta a vidéket, s mikor egy forgószél előkapott, a fűzfához kellett menekülnöm, hogy le ne sodorjon a töltés-

ről. Nem tudom, minő szakasza volt a napnak. Nekem, tudom, hogy délelőtt volt; még aznap nem ettem. A Gyuriczák elfelejtettek megkínálni a „nyögvenyelővel”, pedig elfogadtam volna. A szomjúság ellen egypárszor lementem a Dunához, s ittam a tenyeremből. Az útfélen találtam egy virágot, amit úgy hínak, hogy papsajt. Megkóstoltam, de nagyon rossz volt. Sietnem kellett, akármilyen fáradt voltam is, hogy mentül hamarább elérjem a várost. Jó lett volna már egy darab kenyér is, amilyent pénteken a koldusoknak osztogatnak otthon.

Amint így sietek a város felé, egyszercsak valami sötétség keletkezik előttem az égen, s amint feltekintek, rémülve látom, hogy a városban tűz támadt, annak a fekete füstje gomolyog fel a porfelleges égbe.

A forró számom a város felé vitte a fekete füstöt. Szent Isten! Az egész város porrá fog égni!

Én elkezdtem most már futni. Elfeledtem, hogy fáradt vagyok, éhes vagyok; a rémület új erőt adott. — És mentől közelebb értem a városhoz, a füst annál magasabbra gomolygott. Most már nem volt fekete, hanem veres; milliom sziporka kavargott fölfelé, s egész háztető darabok repültek lángolva közöttte; ahol egy cserépfedeles ház gyulladt ki, ott, mint a tűzijáték röppentyűi, pattogtak a tüzes cserepek szereszéjjel. Egy egész utca állt már lángban, amint a városba megérkeztem. Ordító embercsoportok, vágató szekerek, jajgató asszonyok, elgázolt gyermekek s közöttük bömbölő tehének, ökrök, amik vadultan igyekeztek a tűzfény láttára a sötét istállókba visszamenekülni; mind összevissza rohant, ész nélkül, előre, hátra. Én egy mellékutcába betértem, hogy el ne gázoljanak; azon keresztül, gondoltam, hogy eljutok a mi házunkig. Mindenütt jajgató emberekkel találkoztam, akik házaikból a féltett holmijaikat igyekeztek az utcára kihordani. Oltásra senki sem gondolt. A zaszárnok úgy hullott, mint a zápor. — Amint az anyám házához értem, már akkor

az is egészen lángokban állt. Az volt a legmagasabb ház az utcában. Egy csoport honvéd igyekezett a tüzet oltani; mások behatoltak a házba, s az ablakokon keresztül hajigálták ki a bútorokat. Egy aranyrámás képet láttam kirepülni; az a szegény jó apám arcképe volt. Óh, de szeretett az engem; ha ő meg nem halt volna, nem volnék én az, ami vagyok! Csupa idegen arcok voltak. Hiába kérdeztem tőlük, hogy hol az anyám. Meg sem hallották! — Egyszer aztán odajött egy plégalléros, valami őrnagy, s rájuk rivallt a tűzoltó honvédekre: — „Mit oltogatjátok itt a tüzet? Érdemes rá! Itt tanyázott az az ezredes, aki felgyújtotta a várost! Menjetek a kórházat oltalmazni! Hadd égjen ez az átkozott fészek!” — Nem tudtam, hogy eszemen vagyok-e, vagy megőrültem. Miért átkozzák a mi házunkat? A honvédek egy ezredesnek a nevét kiabálták, aki sokszor járt a mi estélyeinkre. Még, ha felismernek, engem is a tűzbe dobnak. Egyik nehéz szekér a másik után hajtott keresztül a szegény apám arcképén. Még azt sem tudtam megmenteni. Zsibbadt kábulatomból egy iszonyú ordítás rázott fel; ezernyi-ezer ember sikoltása: — „Jézus Mária, a Szent András ég!” Már az egyik tornya annak a gyönyörű nagy székesegyháznak kigyulladt, a másikban még kongtak a félrevert harangok. A néptömeg magával sodort, minden ember a templomot sietett megmenteni. Már késő volt! A második torony is kigyulladt, a harangok elnémultak, a templom tetőzete is égett. A szép templomi zászlókat, amiket az úrnapi processiókon a céhek férfiai szoktak nagy pompával körülhordani, félig elégve hordták ki a hulló üszkők közül. Olyan iszonyú volt a hőség, hogy nem lehetett a piacon megmaradni. — „Oda az egész város! — kiabálták az emberek — fussunk a szigetre.” — S azzal tódult az emberáradat a szűk utcákon keresztül a Duna-part felé. — Én arra gondoltam, hogy nekünk ott van egy nyári lakunk (boldog emlék!) tán az anyámat is megtalálom ottan, lehet, hogy ő is oda menekült, s mentem én is az emberárral. Mire

a szigeti dobogóhídhöz értünk, már nem lehetett a megtorlott tömegetől előrehatolni. „Mért jönnek vissza?” — „Azért, mert a dobogóhíd is ég!” Rettenetes látvány volt! Az egész Duna-sor lángban állt már, s a szigetre vezető hídon harapódzott odább a tűz; a Duna füstölgött a beléhullott gerendáktól; gabonás hajók, malmok, lángolva úsztak alá s csapódtak a jégtörőkbe. A vámszedő háznál egy csoport nemzetőr tartotta vissza a népet, hogy az égő hídra ne rohanjon. Azok beszéltek el, hogy mi történt. Még a tűznél is nagyobb veszedelem. Egy császári ezred akart szép csendben bevonulni a várba. Már Tatán voltak. A polgárok megtudták, s kiszédtek előlük a hajóhidat. Most azok bosszúból, hogy a hadicsel nem sikerült, felgyújtották a várost. — Milyen átkozódás volt az! — Folyvást azt az egy nevet hallottam emlegettetni. — Azét a főtisztét, aki az anyámat nőül akarta venni, — ha a forradalom közbe nem jön.

(Én nem tudtam folytatni a rajzolást; a köd nem a tájékon feküdt már, hanem az én szememen.)

Az asszony folytatá a rémlátással teljes történetet:

— Ekkor a vár fokáról három ágyúlövés dördült el. Lehet, hogy csak jeladás volt, amit tűzvész idején szoktak tenni a csapatok consignálására. Hanem ez ágyúlövésekre az egész néptömeg eddigi rémülete még nagyobb rémületté idomult át: — „Az ellenség ostromolja a várost!” Erre az az egész sokaság, mely eddig a Duna-partot ellepte, egyszerre visszatódult az égő városba, keresztül a lángoló utcákon, az égő gerendákon. — „A Vágdunára, a Vágdunára!” — kiabálta mindenki. Arrafelé még van szabadulás. Azt csodálom, hogy össze nem gázoltak. — Rémlütemben egy hajóslegénynek a karjába kapaszkodtam, s a becsületes ember, akit soha életemben nem láttam, tűrte, hogy belécsimpajkózom, még biztatott, hogy csak jól fogjam meg, el ne maradjak tőle, s aztán úgy vonzolt magával az egymás hátán tóduló sokaságon keresztül.

(Az elbeszélőnek pihenőt kellett tartani; úgy elfojtotta a keblét e rémjelenet előadása: az arcán a veríték gyöngyözött. Idő várta birta csak folytatni):

Soha ezt a napot én el nem felejttem. Egyik réműlet a másikat irtotta ki a szívből. A félrevert harangok kongása máskor idegreshkettető hang; és volt olyan óra, amikor vigasztaló szózatnak tetszett az égből, még egy toronyban kongtak a harangok, a kálvinisták tornyában. A többi templomtorony mind égett már, ez az egy még megvolt. A szél ellenkező irányban fúj, a tűz azon városrész felé nem terjedt. Mindenki a kálvinista torony irányában tartott. — A vár közelébe eső utcákat a nemzetőri hadcsapatok elzárták a futó népség elől; az egyetlen utca, amelyen a Vág felé menekülni lehetett, a Szombati utca volt. Fele annak is lángban állt, de ahol a Nagy Mihály utca elválasztja, attól kezdve épen maradt. — Az önök háza volt a legszélső épület, melyen túl nem terjedt a tűz. De az átelleni szegletház, a vendégfogadó földig égett. — Óh, ez a kedves ismerős ház! — Azokkal a hús folyosókkal, azokkal a veres márványoszlopokkal, amiknek a keresztvasán annyiszor produkálta ön előttem az akrobatai gyakorlatait! — Az a gondolatom támadt, hogy e nagy szorongatásomban odamenekülök. — Valamikor szívesen láttak ottan! A kedvemért még új befőttes üveget is bontottak fel. — Igaz, hogy sokat vétettem ennek a háznak! — Szememre is hányta az az öregasszony. — *Kinevettem az ő fiát!* — Ezzel a kacagással kikergettem a világba! — Dehát a nagy szerencsétlenség idején a haragot elfelejtik. Odamenekülök az ön anyjához. Ezt gondoltam, amint a házukat megláttam. — Hát ezt a jelenetet megint nem fogom sohasem elfelejteni. — Ott állt a jó öreg asszonyság a házajtóban, abban a barna ruhában, abban a fodros főkötőben, amiben ön lefestette az arcképét, s a futó emberek közül, akinek az arcát megismerte, azt megállította, s azt kérdezte tőle: „nem látták-e az én fiamat?”, s hogy ezt mondták, hogy: „nem láttuk!” a kezeit tördelte,

keservesen zokogva: „Óh, szent atyám, én istenem! miért nincs itt az én fiam?”

(Jaj! Mi esett a szemembe?)

Az asszony folytatá:

— Mikor az ön anyjának ezt a szavát hallottam, megint új rémület fogott el. Nem jutott eszembe, hogy önnek még egy bátyja is van, aki városi közgyám, s annak most a városházán kell helyt állni, s amíg a tető ég a feje fölött, az árvák vagyonát megoltalmazni. — Nem mertem az utcának azon oldalán végigmenni; áttértem a másik oldalára. — Hátha engemet is megragad s éntőlem is azt kérdezi: „hová tetted a fiamat? Ha ezek a te átkozott színváltozó szemeid nem volnának, most itt volna ő mellettem, nem volnék magamra hagyva!” — Nem mertem, nem mertem a színe elé kerülni — inkább a saját anyámnak a haragos arcát viselem el, mint az ön anyjának a könnybelábbadt tekintetét. — Eltakartam az arcomat, s úgy futottam el mellette.

Nem bírta továbbmondani. Odafektette az arcát az ölembe, úgy zokogott. — Ez igaz volt . . .

(Haj, haj! Amit egy nevetés szele elfúj, azt egy könnyözön sem hozza vissza többé!)

HOGY VOLT TOVÁBB?

Mikor újra felemelte az arcát, olyanok voltak a szemei, mint egy álomjáróé, aki a holdvilágba bámul. Csaknem feketének látszottak, úgy ki voltak tágulva a pupillái. Halkan beszélt:

— Még most is, mintha előttem volna az egész kép. A város legnagyobb része lángban állt. Estének kellett lenni; a kálvinista toronyban az óraütés belevegyült a félrevert harangkongásba. Az óra ütött nyolcat, a félrevert harang ötöt, az emberek számlálták éppen tizenhárom. Nap nem sütött már, de az egész égboltozat világított, a sűrű füstfellegek tűz verőfénye csinálta a pokolbeli nappalt, s ebben a rettentő világításban, mint valami rémbálvány, emelkedett ki a kálvinista templom tornya, szörnyeteg nagy réztetejével, s annak a csúcsán a nagy aranygombbal és csillaggal. Csillag és gomb úgy ragyogott, mint egy túlvilági tünemény. A tűz ropogását túloldította a tízezernyi rémült ember kiáltozása, az állatok üvöltése. A város *Megyercs* utcai részéből, ahol a szekeresgazdák laknak, mind összetódultak a kocsik, lovak, tehének, gazdáikkal együtt a *Rozália* térre s a „*Cigánymezőre*”. Mozdulni nem tudtak egymástól. Ekkor a jajgató, szitkozódó, átkozódó sokaság közé odaomlott az az embertömeg, mely a Duna-partról törte magát az égő városon keresztül, azzal a rémordítással, hogy „betört a városba az ellenség!” A rémhír akkorát nőtt, mire idáig jutott, hogy már látták az ellenséges katonákat a városba berohanni. — „Ölnek, pusztítanak! Fussunk! Fussunk!” — Némelyek még azt kiabálták hozzá, hogy „most már a várból fogják bombáztatni az ellenségtől elfoglalt várost!” — Egy-

szerre tele lett minden utca, mely a Vág hídjához vezet, menekülő szekerekkel. Akik elébb akartak odajutni, azok a „kis piac” szűk utcáján igyekeztek előre. Én rémületemben egy ilyen vágató szekérnek a saraglyájába kapaszkodtam, úgy futottam lélekszakadva a szekér után. A könnyű topánkák mind ki voltak már szakadva a lábamon, s tele lettek kavicssal. Nem értem rá, hogy megálljak és kirázzam belőlük. Abba a szekérbe igen jó lovak voltak fogva, s a kocsis nem kímélte az ostort. A kocsiülésben két asszony ült parasztszűrben. Én csodálkoztam rajta, hogy burkolhatják be magukat azokba a szűrökbe, s a fejüket a nagy kendőbe, mikor olyan pokoli hőség süt körös-körül, földről, égről, mindenünnen.

Az a kocsi szerencsésen eljutott a vágdunai hídhöz, mielőtt a többi menekülő szekerek eltorlaszolták volna az utat. Ott a révnél meg kellett állnia, mert a vámszedők a hídpénzt követelték. Az, hogy ég a város, őrájuk nem tartozott, azért a hídvámot meg kell fizetni. Az egyik asszony odaadott egy százforintos osztrák bankjegyet. Abból meg a vámos nem tudott visszadni. Furcsa parasztnők ezek, akiknél nincs aprópénz, csak százforintos bankó. Amíg ezek itt alkudoztak, nekem eszembe jutott, hogy hiszen az az úri ruhám van rajtam most, s annak a zsebében mindig szokott lenni egy ezüst tizes, hogy ha koldussal találkozom, odaadhassam neki. Odaszóltam a pórnöknek: — „Énnálam van egy tizes, odaadom a vámszedőnek, csak arra kérem hogy vegyenek fel a kocsijukra, van hely a kocsis mellett. Nem bánom, vigyenek akárhová”. Erre az egyik asszony hirtelen odakiáltott a kocsisnak: — „Ne engedje felülni ezt a leányt, nem vesszük fel!” Aztán meg a vámszedőnek monda, hogy tartsa meg hát azt a százast, ha nem tud visszadni belőle, csak a kocsijukat eressze tovább. Én elszörnyedtem ezen az embertelenségen. Micsoda szívtelen asszony lehet ez, aki ilyen veszedelem idején egy menekülő nőt fel nem vesz a kocsijára? Parasztasszony létére inkább százas bankót veszteget kárba. Felgerjedésemben megkaptam a parasztasszony fején a beb-

gyoláló nagykendőt, s lerántottam az arcáról. — Majd jéggé fagytam! — A saját anyámat ismerem meg. — „Anyám, édesanyám! Hát nem ismer rám? Én vagyok a kegyed leánya, az Erzsike!” Erre az anyám a szűr gallérját vonva arca elé, parasztossá elváltoztatott hangon mondá: — „Menjen innen, hagyjon békét! Nem ismerem a kisasszonyt. Én nem vagyok magának az anyja. Eressze el a kendőmet!”

Azt hittem, hogy megőrülök. Nem ismer rám az anyám! Nem akar a kocsijára felvenni. Mint a villám, úgy lobbant át a lelkemen az a gondolat, hogy ő az, akit a nép így átkoz. Bizonyosan igaztalanul átkozák, de az ilyenkor nem scgítség. Akire a népdüh kimondja: „ez az!” az el van ítélve. Nekem nem szabad itt az anyámat elárulnom. Hirtelen odadobtam az ezüstpénzt a vámszedőnek, hadd bocsássák útjára a szekeret. Gondoltam, hogy ha egyszer a hídon túl leszünk, akkor nem kell többé az anyámnak az üldözéstől félni, felvesz majd magához a szekérbe. Azzal a hátulsó lőcsbe fogózva, futottam tovább a szekér mellett, amíg a fortificatio sáncain túljutottunk, ki az országútra. Ott aztán ismét elkezdtem lelkendezve könyörögni, ahogy fulladozó hangom engedte: — „Anyám, édes jó anyám! Vegyen fel a kocsira. Odavagyok. Nem tudok tovább menni”. Nem ügyelt rám. Szidott, kergetett: — „Takarodj! Pusztulj! Mars innen!” S hogy mégsem akartam elmaradni, utoljára megfogta a lőcsbe kapaszkodó kezemet s erővel lefeszegette az ujjaimat a lőcsről, s aztán nagyot taszított rajtam, hogy én végigestem az útfélen. A szekér tovább robogott.

Idáig tartott az erőm. Nem bírtam a lábaimon állni többé, úgy reszkettek. Testben-lélekben összetörve e rettenetes nap kínszenvedéseitől, térden vánszorogtam az árok széléig. A halálfélelem ösztöne mondta, hogy az út közepéről eltakarodjam, ahol agyongázolnának. Ott azután fekvé maradtam, nekidőlvé egy útszéli jegenyének, s aztán néztem az előttem végigvonuló rémlátványt érzéketlenül. A menekülő szekerek hármásával, négyesével vágattak végig az országúton, össze-

akadtak a tengelyeikkel; volt iszonyú káromkodás egy-egy szekeret belefördítettek az árokba, az asszonyok, akik rajta ültek, sikoltoztak, jajgattak kétségbeesve; némelyik szekeres arra a vakmerő gondolatra jött, hogy keresztültörjön az árkon, le az országutról a szabad mezőre; a többi követte a példáját; olyan közel gördültek el mellettem, hogy szinte elgázoltak, s énnekem már annyi akaraterőm sem volt, hogy a lábamat elhúzzam a gördülő kerekek elől.

Ekkor trombitaszó vegyült a zűrzavaros lárma közé. Egy csapat huszár igyekezett utat szabadítani a menekülő szekérsorok között a szénásszekereknek, melyeket — mint később meg lett nekem magyarázva — a várkormányzóság átszállított az égő városból a Vágon túl fekvő Iza helységbe. A vezénylő tiszt szitkozódott, káromkodott, s kardlapozta a kocsisokat, akik a katonai vonat útját elállták: — „Átkozott pugrisok! Ahelyett, hogy a tüzet oltánátok, világgá szaladtok! Mi az ördög lelt benneteket? Nincs az ellenség a hátatokon! Menjetek az öregapátok lelkébe vissza!”

Nekem ez a hang olyan ismerős volt. Csakhogy ezt az arcot még nem láttam. Pörge bajusz, francia szakáll, huszáros egyenruha, a fején tollas kalap. Sohasem láttam.

Úgy tűnt fel előttem, mint a mesebeli sárkányölő vitéz.

Mindekkorig senki sem akarta észrevenni azok közül, akik mellettem elrobogtak, hogy az árokparton egy nyomorult teremtés fekszik. Akárki leánya, de magával jóltehetetlen. Senki sem ügyelt rám.

Ez a tiszt észrevett. A legnagyobb küszködés közepett megfigyelte, hogy a lovának a lábai előtt egy nő fekszik. Hirtelen visszarántotta a paripáját, s a nevemen szólított:

— Elsbeth nagysám! Hogy jön ide? Az Istenért! Mi történt vele?

Erről a megszólításról ráismertem. Ezt a nevet csak egy ember szokta használni, mikor amaz emlékezetes színpadi próbákön a szerepemre betanított.

— Bálványosi úr! Direktor úr! — rebegetem én örvendezve.

— Nem! Nem! Rengetegi kapitány a nevem! Hát a mama hova lett? Elfutott? Jól tette. — Üljön fel nagysám, ide az én szekeremre; majd én biztos helyre szállítom.

— Nem bírok fölkelni.

Ekkor hirtelen leszállt a lováról, a kantárját az ordinánc kezébe adta, s odajött hozzám; fölemelt a karjaira, úgy vitt a szekeréig s ott elhelyezett a jó illatos szénába.

Olyan érzés volt az, mintha a paradicsomba vinnének.

Aztán rám dobta a köpönyegét. Idekinn hideg volt már, és szél fújt.

Még egyébre is kiterjedt a gondja:

— Ott van az elemóziás tarisznyám, Elsbeth nagysám. Ma bizonyosan nem vacsorált; szedje ki belőle, amit talál. Valami ital is lesz a kulacsban. Az jól fog nagysámnak esni. Aztán ne féljen semmit. Ott áll még a fűgét mutató szűz a vár ormán.

Azzal ismét felszökött a lovára, s folytatta hatalmasan a kommandírozást, hogy a szénásszekereit keresztültörtesse a szekértáboron. — Azt hittem, hogy egy arkangyalt látok.

Nem is kínáltattam magam többet. Amint megkaptam az élelmiszeres tarisznyát, ami elébb kezembe akadt, sonka, pogácsa, cipó, azt tömtem magamba. Úgy faltam, mint egy menaszériából kiszabadult vadállat. Azt hiszem, hogyha a mennybéli üdvösségemet kérték volna tőlem, azt is odaadtam volna azért a puha szénában fekvésért meg ezekért a mohón lenyelt falatokért.

Mikor aztán jóllaktam, ahogy még sohasem, akkor lecsavartam a csutora tetejét, s a számhoz vittem; nem ízleltem elébb, mi van benne, csak húztam, húztam, ahogy a lélegzetem bírta, amíg a szomjam vágyta; azt hiszem, hogy pálinka volt. Mikor nem tudtam már tovább inni, szétnéztem; az egész világ olyan tréfás színt vett föl előttem. Az égő város egy nagy illumináció; a közepében a kálvinista torony; nem egy torony,

hanem három; a bolondos egyre táncol, jobbra-balra lógatja a fejét, s valamennyi ember és ló, kocsi, szénásszekér, azok mind ugrálnak, táncolnak, a lakodalmas nép rikontgat hozzá. — Azzal elvesztettem az eszméletemet.

Mikor másnap, húsz órai alvás után, fölébredtem, egy parasztház szobájában találtam magamat. Két férfi tanakodott fölöttem: a tábori orvos és „ő”. — „Hogy érzi magát, Elsbeth nagysám? Ez itt az én kis szobácskám.”

Ettől fogva vagyok én „Elsbeth nagysám”.

Ezzel Erzsike odalépett a meredély párkányára, két kezét összetette a keblén, s arcát hátrafordította felém.

— Elmondtam mindent, már most ítéljen ön el. Nem szükség, hogy megtaszítson, csak a kezével intsen felém. Én elvégzem.

Én ijedten kaptam meg a kezét, s elrántottam a szédítő sziklapárkányról.

— Ne kísértsen Istent! Legyen eszén. S erővel odavontam a parázs mellé.

— De hát „élet”ez?

— Csendesüljön le. Azok a fegyveresek már itt jönnek felénk.

Nem voltak csendőrök. Két jámbor erdész volt, a diósgyőri kamarai uradalomból. Egy sűrű szakállú öregebb ember, meg egy fiatalabb segéd.

Semmi ellenséges szándék nem vezette őket ide. Láthatták is, hogy igen ártatlan mulatságot mívelünk itt, a tűz mellett falatozunk. A sziklán hagyott albumomban a megkezdett tájkép.

Szép barátságosan üdvözöltek bennünket, amit én viszonztam. Kérdeztem az öregebbtől, hogy nem követtem-e el valami tulajdonsértést azáltal, hogy a más fájából tüzet raktam? Ha igen, megtérítem a kárt; — amire az öreg azt mondta hogy nincs semmi panasz ellenem; a targally a szegény emberé, aki összeszedi idézte erről a klasszikus német balladát, amely-

ben a rossz-szívű erdész a szegény parasztot megfosztja a rőzse-kötegetől. Tehát olvasott embernek kellett neki lenni.

Azután azt is elmondta, hogy miért jöttek ide:

— Észrevettük onnan alulról a füstről, hogy az Örvénykővön látogatók vannak. Kötelességünknek tartottuk feljönni. Az erdőben farkasok járnak. Arra akartuk önöket figyelmeztetni.

— Köszönöm a nagy barátságot. A farkasok, úgy tudom, **hog**y nem támadják meg az embert.

— De most nagyon impertinenskednek, mintha tudnák, **hog**y a kormány beszédette mind a puskákat. Csak éppen nálunk hagyott meg egypárt. Nappal ugyan elkerülük az embert, de sötétben vagy hófúvásban nagyon orcátlanok.

— Mi sem szándékozunk itt maradni estig, csak én akarom befejezni a vázlatomat, amiért ide felfáradtam.

— De figyelmeztetem az urat, hogy a hóésés hamarább be fog következni, mint az éjszaka. Én ismerem az időjárást; mikor ilyen nagy köd fekszik a tájon reggel, s az hirtelen felszáll s egyszerre homályos idő lesz, akkor még aznap havazást várhatunk. Ez nekem régi tapasztalásom.

— Sietni fogunk haza.

— Tardonán tetszik lakni, vagy Mályinkán?

— Én Tardonán lakom.

— Isten áldja meg az urat. Én ott ismerek minden embert

Azt sem kérdezte, kinek hínak. Kezet szorítottunk, s azzal mind a ketten odább mentek.

— Hát érdemes volt ezért a barlangba bújni? — mondá Erzsike, mikor az erdészek eltávoztak.

— Van olyan ember sok, aki a nagy veszéllyel szembe mer szállni s a kis veszély elől elbújik.

— S ön azt gondolja, hogy ez az én barátom valami vasevő?

— Sokáig én is azt gondoltam. Nem volt példátlan dolog, **hog**y abban a rendkívüli korszakban az emberek egyszerre átalakultak. Akiről azt hittük, hogy valami anyámasszony ka-

tonája, valóságos hős lett. Lettek ügyvédekből ezredesek; a háború sok jellemre nemesítő hatással van. Én igazán azt hittem, hogy Rengetegi a nevével együtt az egész alakját elcserélte. Mikor másokat buzdítani kellett, olyan ékesen szólósenki sem volt, mint ő. Én valóban büszke lehettem rá, hogy mi egymáshoz tartozunk. Amint az osztrák hadak körülzárták a várost s a legelső bombát beröpítették a Városház térre, az egész közélet egyszerre fenckestől felfordult. Nem volt már etikett. Nagyúri családok elhagyták a házaikat, akiké még le nem égett, s a Cigánymezőn állítottak fel sátorokat, azokban laktak. Odáig nem hordtak el a monostori ágyúk bombái. A bódében megszűnik az erkölcs szabályzata. Egy katonatiszt nagy tekintély volt akkor, s annak a karjába kapaszkodva menni végig az utcán, dicsőség volt. Hogy férje-e a karján vezetett nőnek, az nem volt kérdés; derék ember, vitéz ember! Ez volt a fődolog. S ha ismerőssel találkoztam, úgy mutattam be, mint jövendőbelimet. Azt mindenki tudta, hogy a válóperem megvan kezdve Bagotay Mukival. De hol van most törvényszék? prókátor? bíró? Az mind kardot visel, s az ágyúknál szolgál. — Ha kérdezték hol lakom, hát a várban! A várban lakás irigylett állapot! Ott bombamentesek a szobák. Azt hiszem, hogy többen irigyelték a sorsomat, mint szánkoztak rajta. Én is beletaláltam magamat a katonaeletbe. Adtunk koncerteket s azokon én hegedültem, Rengetegi pedig deklamált. Mikor az ellenség legjobban szórta a bombákat a várra, mi felvittük a zenekart a bástya tetejére, s ott jártuk, nagy muzikaszó mellett, a csárdást. Hadd bosszankodjék a német! Nekem hírem volt már, mint rakétás táncosnőnek.

(Én bizony nemigen épültem ettől a beszédőtől.)

Erzsike vette észre, hogy nemigen tetszenek az ő tábori viselt dolgai.

— Hát, édes barátom, azt ne higgye ám ön valamiképp, hogy az én életem ezen epizód alatt csupa dínom-dánomból állt; volt abban egy kis intermezzo is. — Azt tudhatja ön, hogy

a télen a komáromi dolgok nagyon rosszul álltak. A katonai kormányzó gyöngé kapacitás volt ahhoz a feladathoz, ami egy ilyen hatalmas vár védelmezésével együtt jár; a várórség henyélt és zúgolódott. Árulásról suttogtak! Sőt a tüzérség főparancsnokát meg is fosztották az állásától. A magyar kormányt kellett volna értesíteni Debrecenben a veszélyes helyzetről és más várkormányzót kérni, aki tapasztalt vezér. De hogyan lehessen Komáromból Debrecenbe üzenetet küldeni? Ki vállalkozik arra a vakmerő feladatra, hogy a Komáromból küldött tudósítást, valamennyi ellenséges hadseregen keresztül, elvigye, s az arra adott választ megint visszahozza? Egy hírnököt már elküldtek, de az nem tudott visszajönni. Ez fejből járó tréfa.

Egy este azzal a szóval jön be hozzám a kazamatában levő szobába Rengetegi, hogy:

— „Elsbeth! Itt az óra, amelyben búcsút kell vennünk egymástól.”

Én azt gondoltam, hogy be van csípve.

— Csak nem vesztett ön el engemet talán a kártyán?

— „Kegyedet nem; de a fejemet. Elvállaltam a debreceni küldetést. Nagy fába vágtam a fejszét; vagy hatot, vagy vakot! Ezer forintot adtak a markomba, hogy a szökésem útját teljes sikerrel készíthessem elő.”

— S ön azt az este mind elkártyázta.

— „Hát már ezt kegyed hogy találta ki?”

— Stúdiumom van nekem ebben. Ismerem már ezeket a hipokratészi ábrázatokat. Mármost mit fog ön csinálni?

— „Megmentem a becsületemet. Elmegyek az útra pénz nélkül.”

— Hallja ön! Azt el hiszem, hogy ön innen, ebből a bombázott várból szívesen kimegy — hanem, hogy ide vissza is jöjjön, abba nincsen hitem. Mást mondok én önnek. Adja ide nekem azt a hivatalos értesítést, amit el kell vinni, majd én eljuttatom azt a kormány kezébe.

— „Hogyan?” — kérdezé Rengetegi roppantul megörülve.

— „Azt meg önnek sem mondom meg. Én már régen főzöm ezt a tervet. Önnek ebben csak passzív szerepet kell játszani. Ön elrejtí magát Izsza faluban, melyet az ellenség nem tart megszállva, mert a várütegek alatt fekszik; s ott meghúzza magát addig, amíg én visszajövök a Debrecenből küldött válasszal.”
(Én most már bámulni kezdtem ezt a nőt.)

— És Rengetegi barátom elfogadta ezt az ajánlatot?

— De nagyon kapott rajta. Beszéltek nekem lélekemelő példákat a világtörténelemből, hős asszonyokról, akik együtt harcoltak a férjikkal, Rozgonyi Cicelléről. Felfogadta, hogy ha szerencsésen bevégzem ezt a küldetést, azontúl „Zenobia királynénak” fog nevezni.

Még aznap este elkészültem a tervemmel. Rengeteginak a haját, bajuszát, szakállát befestettem feketére, hogy olyan könnyen felismerhető ne legyen.

(— Ez hát a kegyed ötlete volt?)

— Azután eldugtam őt egy hetényi parasztházban, azzal az utasítással, hogy addig házi börtönt adjon magának, amíg én nem kopogtatok az ajtaján. Akkor hozzáfogtam a saját alakom átídomításához. Nekem egy cigánybanda prímásának kellett lennem. Hej, akkor festette volna ön le az arcképemet! Akkor voltam ám szép. Az arcom befestve dióhéj levéllel, olyan fekete lett, hogy *olvasva* is elmehettem a cigányok között, a hajam annyira lenyírva, hogy csak vállamig ért, az öltözetem uraságtól levetett ajándékkabát, rám nem szabott gúnya, soha ki nem mosott ing; a legszurtosabb „malacbanda” prímásává lettem.

(Nem álhattam meg, hogy a kezét meg ne szorítsam. — Milyen áldozatokat tud hozni egy asszony — a hazáért — meg a szeretőjéért!)

— Ez még mind tréfa! Akkor összeszedtem magamnak egy bandát. Ha egyedül jár a cigány, elfogják mint kémeket; de ha kvartettben jár, akkor vígan mehet. Szereztem magam mellé egy bőgőst, egy klarinétost meg egy kontrázó hegedűst. Könnyű volt őket rábeszélni, hogy otthagyják a bombázott várost,

ahol az úri emberek mind kiszorították őket a cigányviskóikból. A hús, kenyér megdrágult s nem volt semmi kereset. Ki muzsikáltatott e szörnyű farsangon?

Én tehát negyedmagammal nekiindultam annak a hosszú, bizonytalan útnak gyalog. Szánkón csak akkor jár a cigány, ha valami uraság viteti, s olyan uraság nem volt a vidéken. Útközben, ha találtunk egy csereklével rakott szekeret, mely a nádasból fűtőszert szállított, arra felkérezkedtünk; de ott meg majd elfagyott a lábunk. Megint csak leszálltunk.

A legelső faluban, Ó-Gyallán már ott találtuk az osztrák cernirozó sereg egy csapatját, a vasas németeket. A cirkáló patrol bekísért bennünket a parancsoló őrnagyhoz. Az kegyetlen uraság volt. Majd megevett, úgy ránk förmedt; hogy mertünk kijönni a városból? Mi persze egy szót sem értettünk németül; s mind a négyen, cigány szokás szerint, egyszerre elkezdtünk szabadkozni, hogy nem lehet ott maradnunk a városban, a honvédek minket állítanak ki a bombák elé, s úgy muzsikáltatnak velünk a sánc tetején; minden ágyú mifelénk lő; ezt a cigány ki nem állja!

— „Was sagen die Spitzbuben?” — kérdezé az auditorától az őrnagy. Az tudott magyarul, s tolmácsolta neki.

— „Nix da, gazemberek. Kémek vagytok! Meg kell őket vizitáltatni. Le kell vetköztetni.” Ugyancsak megszeppentem! Nem a velem hozott sürgöny miatt. Az olyan helyen van, hogy rá nem találnak, de fölfedezik, hogy nő vagyok, s csak a képem meg a két kezem cigányfajta, a többi európai. Akkor el vagyok veszve. Hirtelen odaszóltam a cigányoknak valamit. Arra egyszerre mind előkaptuk hangszereinket, s rázendítettük *con fuoco* a Gott erhalte szép himnuszát. Erre a hatalmas úrnak kiengedt a fagyos ábrázatja. — „No, jól van, semmirekellők, minthogy tudjátok a tisztességet, hát nem veretek rátok, de itt nem maradtok a faluban, hanem rögtön mentek odább. Itt nem muzsikáltok senkinek. Aki táncolni akar, csak nekem szóljon, majd megtáncoltatom én! Ott a deres.” A kláriné-

tos tréfás fickó volt, s azt nem bírta eltitkolni: — „Áldja meg a devla ezt a nagy urat, de nagy bankóval fizet” — „Was sagt der Kerl?” — kérdezé a major. — „Gott soll segnen den grossen Herren, der zahlte mit grossen *Banknoten*” Erre még a nagy úr is elnevette magát. — „Hanem azért takarodjatok innen rögtön Érsekújvárig meg sem álltok, ott aztán muzsikálhattok.” Mi kezét-lábát csókoltuk, hogy csak az éjszakát engedje itt töltenünk, félig meg vagyunk fagyva, egy falat sincs a gyomrunkban, egy hét óta „jeget eszünk, vizet iszunk”. Nem ismert irgalmat. Bekötötte a szemeinket, szánkóra rakatott, s úgy kísértette ki a faluból lovas őrjáráttal. — Hisz éppen az volt az én kívánságom, hogy minél hamarább keresztüljuthassak az ércövön, mellyel az ostromolt vár körül volt zárva. — Ha egyszer kijutunk a világba, ott azután nem kell félni a cigányt, hogy eltévedjen. Keresztülhegedüli az magát egész Európán, ha ráveti a fejét. Így vegyegtünk végig a Duna mentén. egyik várostól a másikig, s keresztülélveztük a vándorcigányélet minden regényességét, ami télen különösen szapora szokott lenni.

— De hát nem találkozott kegyed Görgey magyar táborával, hogy annak az oltalma alatt utazhatott volna tovább? — szóltam én közbe.

— De nagyon is találkoztam. Hanem az volt az utasításomba adva, hogy a küldött sürgönyt egyedül a magyar kormány fejének adjam át, másnak senkinek, még egy hadvezérnek se. Azt megtehettem volna, hogy a magyar deréksereggel vonulok tovább, ott szívesen látták a cigányzenészt. A jó kedvét a honvéd soha nem hagyta el, csakhogy az a főserég fölfelé vonult a görbe Tótországba, s az én feladatomból az volt, hogy minél előbb Debrecenbe jussak. Nem volt ott más választás, mint egyenesen keresztülúszni az ellenséges táborokon, amíg a Tisza partjáig eljutunk, ott azután megint barátságos világ van.

— Hová rejtette el kegyed a küldött sürgönyt?

— Az a hegedűmnek a fenekére volt belülről felragasztva. A cigánynak a hegedűjét csak nem szedik széjjel, amivel a min-

dennapi kenyerét keresi. Ami pénzt az egyik városban kerestünk, az elég volt arra, hogy szánkót fogadjunk, ami elvigyen a másik városig. Minden város szélén laknak cigányok, azoknál otthont találtunk, azok nem kérdezték: honnan jövünk? Ha pedig valahol vallatóra fogtak, hazudtunk mi akkorákat, hogy csak ember kellett hozzá, aki elhiggye. Ön emlékezni fog arra a rettenetes téli útra a múlt télen?

— Nagyon emlékezem. Magam is ott jártam akkor feleségestől együtt.

— Milyen derék lett volna, ha véletlenül összetalálkozunk. Én játszottam volna az önök ablaka alatt notturnót. Hahaha! A legkeservesebb állapotom volt, amíg Kecskeméttől eljutottam a Tiszáig. A városban feküdt Jellasics az egész táborával, szélteben elfoglalva az alföldi síkság városait, Nagykőröst, Szabadszállást. Itt kellett magunkat keresztüldolgoznunk. Rézszem volt abban a nagy szerencsében, hogy játszhattam esténként ő nagyméltósága, a vitéz banus előtt. Igen meg volt velem elégedve. Kitűnően tudtam a bandámmal együtt egzekválni azt a szép indulót: — „Szláva, szláva, mu mu mu: Jclacsicu nas omu!” A délceg „kolo” tánchoz is tudtam nótát húzni, s különösen kivívtam a megelégedését a melódiatелjes „Schneider Fáni” polkával. Mondhatom, hogy egészen el voltam kényeztetve. Volt pénz, bor elég, s ha nagy volt a lelkesedés, dacára a fekete pofámnak s a belőlem kisugárzó fokhagyma bűznek, a tiszt urak mind összecsókolgattak.

Erzsike nem mondhatta ki ezt a szót, hogy rögtön a két arcára ne borítsa a tenyereit. Én aztán kimentettem:

— Ezek a csókok nem számítanak, akkor ön férfi volt.

— Hát itt egészen olyan dolgunk volt, amilyenek csak képzelheti magában a cigány a paradicsomot, de az volt a nagy baj, hogy nem tudtunk ebből a paradicsomból kiszabadulni. A lovagias bán ránk parancsolt, hogy el ne próbáljunk szökni, mert akkor haditörvényszék elé állít, és főbelövet. Éjszakára, mikor a kötelességünket elvégeztük, bezártak bennünket egy

kis mellékházba, s annak az ajtaja elé egy szerezsánt állítottak puskával.

Egy éjjel megszóktünk a kéményen meg a szomszéd háztetőn keresztül. — Azaz, hogy csak mi hárman, tudtunk kimenekülni én meg a klarinétos és a kontrás. A bőgő nem fért ki a kéménylyukon. S a brúgos cigány azt mondta, hogy inkább gúzsnak hagyja magát csavarni, mint hogy a szerszámát ott hagyja veszni. Őt hát ott hagytuk bajra. — Bandára különben sem volt már szükségem, a Tisza négy óra járásnyira volt már.

— A tisztektől hallottam, hogy a Tisza melletti füzes erdőben, a Szikra csárda körül, magyar felkelő gerillák tanyáznak. Csak egyszer azok közt lehessek.

Jó szerencsénk volt, hogy a horvát bán táborában nagyon laza volt az előőrsi szolgálát. Aváros végén volt egy földbevált putri, aminőben a főbélők szoktak nyáron át lakni, az előőrsre küldött granicsárok mind benn ültek a putriban, a puskáik mind oda voltak támogatva az ajtónak. Az egyik cigány azt mondta: — „Lopjuk el a puskáikat!” A másik azt mondta: — „De az öregapám se furulyázott puskával soha.” Én meg bíztattam őket, hogy csak inaljunk odább. Közel voltak a homokbuckák. Egy sivatag, nagy szaggatott terület, ahol egyik domb a másik után következik, némelyiket félig kivájta a szél, a völgyeik gyéren benőve csenevész nyírfákkal. Kísérteties vidék! A kopár homokoldal fehér, a ráhullott hó még fehérebb, s minden faderk fehér, a lecsüggő ágak zuzmarától aláhúzza.* Ezen homokbuckák között bukdácsoltunk mi alá-fel; letérve a rendes országútról, hogy ha üldözni találnak bennünket, meglapulhassunk előlük. A síkon végigseprő szél rögtön betakarta a lábaink nyomát hóval.

— Jaj, csak farkasokra ne bukkanjunk! — mondá fogvacogva a kontrás.

* Mai nap ez a hajdani sívó homok pusztá át van alakítva gyönyörű szőlőteleppé, amelyen a magyar kormány az amerikai féregmentes szőlővesszőket termeszt.

J. M.

— Hogy járnának azok itt, amikor annyi katona van, biztám én a mórét.

— De szeretnek azok a „lóger” körül járni; mert ott mindig van „deg”.

Ahol a buckák elvégződnek, kezdődik egy messzeterülő lapály, a távolban valami romféle lehetett. Vékony köd fedte az egész tájat, melyben minden tárgy nagyobbnak látszott a rendnél; a telehold sápadtan világított, széles nagy udvart kerítve a ködös égen.

— Az a híres alpári síkság — magyarázám én Erzsikének —, ahol az ősmagyarok a honfoglalás döntő ütközetét vívták Zalán ellen; az a rom pedig a szentlőrinci pusztatemplom fala.

— Hát rám nézve is emlékezetes ez a puszta. Amint nagy igyekezve bandukoltunk előre, kurta köpönyegeinket a szél ellen fordítva, egyszer csak azt mondja a legelsőnek lépdelő kontrás:

— Verje meg a devla azt a sok varjút! Mért nem alszik ez most mind a kálvinista templom tetején?

Én azt kérdeztem tőle, hogy mért kellene a varjúnak éppen a kálvinista templom tetején alunni.

— Hát a kálvinista varjú a kálvinista templom tetején, a pápista varjú a pápista templom tetején, ahogy dukál.

Én nem értettem ezt a felekezeti különböztetést a varjak között; a cigány megmagyarázta:

— Hát az egyik varjú hamuszínű, a másik fekete; az egyik nem eszik húst, csak magot. Ez a pápista varjú. A másik hússal él; megeszi a földi férget, meg az elesett lovat; ez a kálvinista; mert nem böjtöl.

Aztán figyelmessé tett, hogy amott az előttünk levő nagy halom fölött egy sereg varjú hol felzúdul nagy károgással a magasba, hol megint leszáll ugyanarra a helyre, amelyről felrepült. Ott valami „deg” lesz.

Amint a domb tetejére felértünk, nagy ijedelmünkre láttuk, hogy a cigány balsejtelve helyes volt:

Alant az országút mellett, az árokparton hever valami nagy, fekete tömeg, egy elesett lónak a hullája. Annak a maradványai fölött vitatkozott egy sereg holló és varjú öt ordas farkassal.

Valami ötszáz lépésnyire lehettünk a rettenetes fenevadaktól.

Azok is egyszerre megláttak bennünket, s arra rögtön ott hagyták a hullát, s csúnya, éles hangú csahításokkal ösztökélve egymást, elkezdtek felénk száguldani.

— Jájh! végünk van! — jajveszékelt a kontrás. — Megesznek bennünket a farkasok!

A klarinétost még ebben a halálveszedelemben sem hagyta el a cigányhumor:

— No, akkor ugyan furcsa formában érjük meg a feltámadást.

Én azt mondtam nekik, hogy ne jajgassanak, hanem siessünk egy nagy fűzfára felkapaszkodni, oda nem jöhetnek utánunk a toportyánok.

Az egy vén lebotolt fűzfa volt, aminek az ágát minden évben le szokták vagdálni, úgy, hogy a koronája csak egy nagy buckó, körülnöve új hajtásokkal.

Engem, aki fára mászni nem tanultam, előre feltoltak a cigányok, ők aztán hirtelen utánam kapaszkodtak.

Mikor a fa tetejében voltunk, akkor vettük észre, hogy annak a közepén egy nagy nyílás van, a fa belseje egész odvas, úgy, hogy egy ember elfér benne.

— Teérted primás a legnagyobb kár, te bújj le az odúba — mondá a kontrás.

Én megfogadtam a szót, s a fa koronájának a nyílásán át leereszkedtem a mély odúba. A hosszú gyapot nyakravalómat azonban előbb hozzákötöttem egy ágcsaphoz, hogy annál fogva megint fel tudjam húzni magamat; mert a fűzfa odúja egész a gyökeréig ért. — Egy régi, vastag ág helyén azonban az oldala is ki volt odvasodva a fának úgy, hogy azon egy jó ökölnyi nyílás maradt, melyen keresztül, mint egy padlásablakból ki lehetett látni.

Az öt farkas nemsokára megérkezett.

Nem jöttek egészen közel; előbb kémszemlét tartottak. Ha egy-egy közel sunnyogott, a klarinétos ráiranyozta a fúvószerszámát, hogy a farkas azt higgye, hogy az puska. Akkor a düvad egyszerre háttal fordult, s elkezdte a két hátulsó lábával a havat sebesen előre szórni. Azt mondják, így szokott tenni, mikor azt látja, hogy a megtámadott ember védelmezi magát; teleszórja a szemét hóval.

Mikor aztán kitanulták a farkasok, hogy nincs nálunk lőfegyver, akkor elébb egy csúnya nagyot vonítottak, s azzal megkezdtek a fűzfa ellen az ostromot. Roppant szökéseket tettek a magasba, hogy a fűzfa koronáját elérjék, de az mégis magas volt nekik.

Ekkor a cigányoknak az jutott az eszükbe, hogy ők gyakran hallottak a farkasok zenekedvelő hajlamairól, s elkezdtek nekik a klarinéttal meg a hegedűvel muzsikálni.

Az igaz, hogy a csúnya férgék erre abbahagyták az ostromot, körülülték a fűzfát, s a zeneszó mellé elkezdtek kardalban vonítani, a hold felé emelgetett sunda pofáikkal, azokkal a nagy seprűforma, lompos farkaikkal csapkodva az oldalait.

Egy kis ideig még mulattatott is ez a jelenet.

Hanem egyszercsak eszembe ötlött a dupla veszedelem.

— Héj, cigányok! Ácsi! Ácsi! Hagyjátok abba! Az ördög van veletek? A muzsikálással ránk hozzátok a szerzésánok pikétjét, s azok megnyúznak bennünket elevenen.

Erre aztán abbahagyták a muzsikálást.

Ez, úgy látszik, még nagyobb dühbe hozta a farkasokat.

Most már új stratagémához fogtak.

Kieszelték, hogy a fűzfa egy kissé félre van hajolva, s akkor aztán messziről nekiiramodva, igyekeztek a csapinós oldalon a fára felkapaszkodni. Ez a manőver sikerült volna is nekik. Ekkor láttam csak, hogy minő erőteljes állat a farkas, mennyivel ügyesebb mindenféle kutyánál. Futva feljutott a fűzfa koronájáig, csakhogy ott várta ám a bátor kontrás, s úgy rúgta orron

a patkós csizmasarokkal, hogy a támadó vad ordítva bukfenchezett vissza.

Ez valami tízszer, tizenkétszer ismétlődött így!

S az volt a nevezetes, hogy valahányszor egy támadó farkas a cigány rúgásától lekalimpált a földre, a többiek mind rárohantak, s megtépázták, mintha megbüntetnék azért, hogy kudarcot vallott.

Egyszer aztán abbahagyták, s odaültek egy csoportba, éppen az én ablakom elé. A nyelveik kilógtak nyitott torkaikból; a kifújt állati gőz párája felém szállt a hidegben. Tanakodni látszottak. A legnagyobb közöttük lehetett a vezér. Ha egy fiatalabb elvakkantotta magát, azt nyakon kapta: „te ne ugass!”

Végre, úgy látszott, hogy kifőzték a hadifortélyt. Egyszerre fölkerelkedtek valamennyien, s elkezdtek továbbboldalogni, csak a hátrafordogatott fejeikkel sandítva a fűzfa felé.

Az én cigányaim azt hitték már, hogy megmenekültünk.

— „Nem esztek cigánypecsenyét!” — kiabált rájuk csúfolódva a klárinétos, a biztosnak hitt erősségből.

Ekkor egyszerre visszafordultak a farkasok, s akárcsak egy lóverseny rohamának a végén, egyik a másikat fél farkasfejjel előzte meg.

Az első felrohant a fára, s amint a kontrás azt fejbe rúgta, akkor a másik az elsőnek a hátán keresztül szökött fel, s megkapta az embernek a lábát.

Egy kétségbeesett ordítást hallottam:

— „Ne hagyj pajtás!”

A félig alárántott embert a másik zenész ki akarta szabadítani a fenevadak torkából, s arra ő is elveszté az egyensúlyt, s lezuhant a másikkal együtt a fáról.

Ami ezután történt, azt hadd ne mondjam el! Elég volt azt egyszer végigélni; a két szerencsétlen áldozatnak a halálküzdelmét ez undok fenevadakkal. Úgyis annyiszor álmodom vele. Azt hiszem, hogyha a hét főbűnben leledzném, azt is megbűnhődtem volna ebben a rettenetes órában. Az arcomat

beledugtam az odvas fa pudváiba, hogy ne lássak és ne halljak. Egy örökkévalóságnak tetsző időig tartott a bestiális ordítózás, amit az átkozott lakomán osztozó farkasok ott a közelben elkövettek.

Én mozdulni sem mertem, hogy észre ne vegyék, hogy még én is ott vagyok. Én Istenem! Milyen rettegéseket kellett kiállanom!

Egyszer aztán megint elkezdett valami mormogás, szuszogás támadni a közelemben. A vén ordas körüljárta az odvas fát, szimatolva. Megérezte, hogy még abban is van egy martalék.

Elkezdte a fatövében felkaparni a földet. Bizonyosan lyukat akart ásni a fa alá, amelyen keresztül hozzám férhessen. Jó szerencsémre, az nem homokföld volt, hanem kemény tőzeges lúp, jó mélyen megfagyva. Ez nem sikerült neki.

Akkor észrevette azt az ökölnyi lyukat a fa oldalán. Onnan valamikor egy nagy oldalágat fűrészelték le, s annak a helyén a fakéreg kirohadt. A farkas elkezdte ezt a nyílást tágítani, tépte az agyaraival, a forgács hasadozott, a körmeivel kaparta a pudvát. Már annyira kitágította a faodúr, hogy a fejét bedughatta rajta. Láttam a zöld fényben égő szemeit; éreztem a bűzös leheletét; hallottam az agyaráinak a csattogását. Ekkor a kétségbeesés vakmerővé tett. Hirtelen kirántottam a csizmám szára mellé tett görbe kést, a másik kezemmel megragadtam a farkasnak a fülét, s egy kanyarintással levágtam azt.

Erre az ordas bőszült ordítással rántotta vissza a fejét a nyílásból, s mint a megvert kutya, kezdett el vonítani, és tovaszaladt. A többiek mind utána. Én a kezemben maradt vadász trofeummal, a farkasfüllel, odarogytam az odvas fa derekához, le nem rogyhattam, mert az odú szűk volt.

(Engemet majd a hideg lelt ki e rémjelenet elbeszélése alatt. Erzsike maga is egészen kimerült bele.)

— Jaj! Egészen belefáradtam. Még most is reszketek, ha visszagondolok rá. Életemben ön a második, akinek ezt elbeszéltem.

Gondolom, hogy nagyon elsápadhattam. Az villámlott át az agyamon, hogy hát most éppen útban van a feleségem az emberlaktalan völgyön keresztül, s az erdészek jelentették, hogy itt farkasok járnak.

Erzsike nagyot lélegzett, újra felemelte a lecsüggesztett fejét, s aztán folytatá a történetét:

— A farkasoktól hát megszabadultam. De nemsokára megtudám, hogy ennek nem az afölötti szégyen volt az oka, hogy én a vezérüket megfosztám az egyik fülétől. Nem! A farkasok nem ilyen szégyenlősek. A buckák mögül egy lovascsapat közeledett. Hatan lovon ültek, egy pedig számaron.

Az egyik rémületet felváltotta a másik.

Az odú nyílásán keresztül felismertem a lovasok egyenruháit a holdvilágnál. — Jellasics-huszárok voltak. S hogy semmi kétségem ne legyen, hogy mi járatban vannak, amint közelebb értek, megláttam a számaron ülőnek az arcát. Az én hátrahagyott brúgósom volt.

Könnyű volt kitalálnom, hogy mi történt. Az ott maradt cigány, hogy a saját bőrét megmentse, vagy talán a deresen, kivallotta, hogy ez a banda Komáromból jött ki, s hogy ők egész Debrecenig vannak általam felbérelve. Ebből aztán rájöhetnek, hogy én csak álcigány vagyok, aki az ostromolt várból viszek sürgönyt a magyar kormányoknak.

A cigányt most azért hozta magával a lovascsapat, hogy a nyomomra vezessen. Ha rám talál, végem van.

A holdfénytől világított hómezőn jól ki lehetett venniök az irtózatos dulakodás színhelyét. A hosszú vérvonalak, a széttépett öltönyök rongyai, egy csizmás láb a hóban. Hah! — Ne lássam magam előtt újra! — Odarobogtak nagy sebesen.

A brúgósoknak le kellett szállni a számarrról.

Ordított, jajgatott a jámbor torkaszakadtából, cigány nyelven járva a társait s átkozva a toportyánférgeket.

Egy őrmester volt a cirkáló csapat vezetője. Az horvátul

kiabált a cigányra, s a cigánynak az a virtusa, hogy ami nyelvet nem tud, még azon is megérti, hogy mit kérdeznek tőle. Ő felelt rá magyarul:

— „Óh, jaj, óh, jaj! Megették az átkozott farkasok a mi drága prímásunkat! Itt van a csizmája! Csak a csizmáját hagyták meg. Jól ismerem! A múlt héten vette Cegléden! Hat forintot adott érte. Újdonatúj csizma! Ez az ő lábán volt.”

Világos volt, hogy a brúgós esze ott jár, hogy én valahol el vagyok bújva, s a legnagyobb rémség közepett is van annyi cigányság benne, hogy az üldözőimet bolonddá tegye. Az elején elárult, mert muszáj volt, de a végén megszabadít, mert teheti. Ő tudta legjobban, hogy az új csizmát én vettem a kontrásnak. Nekem bagariacsizmám volt. — „Nyebojsza!” — kiabált rá az őrmester, s mutogatta neki az ujjain — „Jeden, dwa! (Ez csak kettő.) „Jak sza tri?” (Hol a harmadik?)

A cigány váltig esküdött, hogy ez a „harmadik!”

— „De hát hol az első?”

— „Hát hisz ez az első.”

Sehogy sem akart a fejébe menni az az algebrai igazság, hogy ha kettőt a hátról kivesszünk, marad még egy.

Az őrmester parancsot adott egy huszárnak, hogy szálljon le a lóról, s kardjával oda mutatott a fűzfára, amiből azt vettem ki, hogy meg akarja vizsgáltatni a fát, nem odvas-e belől, nem rejtőzik-e benne valaki.

Most azt hittem, hogy itt az ideje azt a görbe kést a saját nyakam ellen fordítani.

Ekkor egyszerre puskaropogás támad a közel füzesből, s egy csapat lovas gerilla vágat elő nagy „rajta magyar!” kiáltozással. Erre a Jellasics-huszárok sem vették tréfára a dolgot; hirtelen visszafordították a lovaikat, s elváltattak a város irányában. A brúgós is felvetette magát a füles hátára, s a két csapat közül harmadik irányban, szépen elbaktatott. Nem kívánt résztvenni a háborúban.

A gerillák, akik nagyobb számmal voltak, még egynéhány

lövést utánaküldtek az ellenségüknek, olyan távolból, hogy a golyó nem érte a futókat, s aztán beérték a győzedelmükkel.

Én ekkor hallva, hogy magyarul kiáltoznak, hirtelen felkapzkodtam az odúból a fa tetejébe, s elkezdtem, ahogy a rekedt hangommal bírtam, jelt adni az otlétemről.

A vitéz hadfiak rögtön odajöttek a fűzfához, s lesegítettek veszedelmes helyemből.

A vezetőjük egy gyönyörű daliás alak, igazi magyar arcú ifjú, mindjárt kérdőre fogott: hogy kerültem ide; mi járatban vagyok?

Én, látva, hogy magyar harcosok közé kerültem, őszintén elmondtam, hogy Komáromból jövök, küldve vagyok Debrecenbe, a magyar kormányhoz, sürgős izennettel.

A gerillahadnagy gyanakodó ember volt:

— „Ohó, babám! Azt könnyű mondani; de nehéz elhinni! Majd egy cigányra bizzák az ilyen nagy dolgot!”

Mondtam neki, hogy nem vagyok én cigány, csak olyanná van festve az arcom. Komáromban lakom, odavaló vagyok.

— „No, hát ha odavaló vagy, mondd el, hogy ismered-e ottan Jókai Mór-t, — s mit tudsz felőle?”

Nekem igen kellemes volt erre megfelelnem:

— „Igenis jól ismerem, azt is tudom felőle, hogy Kecskeméten járt a főiskolába, ottan végezte a jogot, — sőt ottan tanult egy festő jóbarátjától olajban festeni.”

— „Szervusz, pajtás! — szólt erre a hadnagy, a tenyerembe csapva — az a festő jóbarátja éppen én vagyok.”

Lássa ön, még itt is ön segített rajtam.

— Jancsinak hívják azt az én volt iskolatársamat? — kérdezém én.

— Igen. Úgy hívják. Vele volt egy másik fiatalember, valóságos leánycarc, azt meg Józsinak szólították; az különösen nagyon kérdezősködött ön felől. Mikor önök Kecskeméten műkedvelői előadásokat tartottak, ő játszotta azokban a leányszerpeket.

— Igen. Úgy van.

— Lássa ön, ilyeneket nem tudhatnék, ha ott nem jártam volna. Ezeket mind elbeszéltek nekem a gerillák, akik magukkal vittek; az egyik rám adta a bundáját, a másik felületetett a lovára, úgy vittek a „Szikra” csárdáig, ott puncsot itattak velem, gulyáshússal jól tartottak, s aztán bundából ágyat csináltak a számomra, hogy aludjam ki magamat. A Jellasics-huszároktól nincs mit tartanom, azok reggel előtt vissza nem térnek, akkor aztán jönnek regimentestől a gerillákat elfogni; de mi akkor már túl leszünk a Tiszán. A szánkók készen állnak befogva, az első jeladásra vágatunk vissza a jégen Cibakházára, ott van a Damjanich előcsapatja.

De én még sokáig nem tudtam elaludni; folyvást ott kavargott a szemem előtt az az irtóztató halálküzdelem a két szerencsétlen ember és a fenevadak között, az az ordítás, az a jajgatás keresztülhangzott a vidám gerillák danáján is: — „Ég a gunyhó, ropog a nád! Szorítsd hozzád ezt a barnát!” Álomomban ez a nóta keveredett össze a farkasordítással, majd a farkasok énekelték, hogy „Ég a gunyhó!” majd meg a szerezsánok üvöltöttek az ágon ülő cigányokra. — Reggel tájon két puskalövés ébresztett fel. — Örültem, hogy megmenekültem a kísérteteimtől! — A gerillahadnagy sürgetett, hogy gyorsan üljek a szánkóra, Kecskemét felől lovascsapatok közelítenek.

Tíz perc alatt átvágtattunk a Tisza jégén. A túlsó parton már a honvéd előőrsök tanyáztak. A gerillák dolga volt az ellenséget fellármázni, a szénásszekereit elfogdosni s aztán hírt hozni a csapatok mozdulatairól.

Engem egyenesen Damjanich elé vittek.

Én már akkor nem voltam kénytelen a magammal hozott sürgönyt rejtekben tartani, szétbontottam a hegedűmet, kivettem belőle a leragasztott iratokat, s azoknak a bemutatásával igazoltam magamat.

A hatalmas, daliás alak biztatón mosolygó tekintetét soha sem fogom elfelejteni. Majd elfelejtettem a láttára, hogy férfi

vagyok, kedvem lett volna előtte térdre esni és kezet csókolni. Úgy el voltam fogódva, hogy nem tudtam előtte beszélni.

A tábornok egy pohárkába szilvóriumot töltött:

— „Igyál fiacskám, ettől majd kienged a torkod.”

A torkom be volt rekedve, olyan mély hangom volt, mint egy férfinak. Mondtam neki, hogy Komáromból jövök, Mészáros Lázárhoz vagyok küldve.

— „Dejssz, az öreg „kóficot” *) hiába keresed Debrecenben, fiacskám, az ott már nem parancsol. Hát ti, komáromiak, még azt sem tudjátok, hogy ki fiai vagytok? Most más rendelkezik a háborús ügyekben. Majd én adok neked ajánlólevelet.”

Aztán írt nekem egy pár sort egy tábornokhoz, kinek olyan német neve van, ami a magyarban annyit tenne, hogy „bácsi”.

(Közbeszóltam: — Az a német nevű tábornok volt a lelke a mi hadszervezésünknek.)

— Akkor aztán kaptam a tábornok rendeletéből tisztességes honvédtiszti egyenruhát (az arcom barnaságát még egyelőre megtartottam), s azon kívül nyílt parancsot, hogy engem állomásról állomásra, stafétai gyorsasággal szállítsanak Debrecenig.

Másnap estére eljutottam Debrecenbe. Amint a szánkóból leszálltam, egyenesen a tábornokhoz siettem.

Az egy szelíd, nyájas képű úr volt, rövidre nyírt bajusszal, szakállal. Még csak tábornoki egyenruhát sem viselt, senki sem nézte volna ki belőle a rangját. Az ajánlóleveletem átolvastva, azt kérdezte tőlem, élesen a szemem közé nézve:

— „Ön Rengetegi Tihamér, százados?”

Én, ha csak saját érdekemet kellett volna tekintenem, egész őszintén megmondhattam volna, hogy sem azt a nevet, sem

* A magyar hadügyminiszter egy replikájában azt mondta az ellenzéknek, hogy az ő indítványukból nem lesz más, mint *kofic*; innen maradt rajta e név.
J. M.

a katonai egyenruhát nem illetékesen viselem, de nem volt szabad elárulnom a hetényi viskóban kussadó híveimet:

— „Én vagyok az, tábornok úr!”

— „Ki nevezte önt ki századossá?”

— „A hadügyminiszter.”

— „Vitéz tetteiért?”

— „Bécs ostroma alatt kétszer vittem sürgönyöket az ostromló táboron keresztül a magyar kormánytól Bem tábornokhoz.”

— Az sem igaz — vetém közbe én —, én tudom jól, hogy ki által küldte azokat a magyar kormány.

— Nekem így dicsekedett el vele a barátom — mondá Erzsike, és aztán folytatá az elbeszélését.

— „Jól van — mondá a tábornok — Adja ön által a sürgönyt.”

A tudósítás titkosírással volt szerkesztve.

— „Ezt nekem előbb majd dechiffrálnom kell. — Az éjjel honvédelmi bizottsági ülést tartunk. Holnap korán reggel jelentkezzék ön nálam. Most menjen a „Fehér lóba”. Senkivel beszédbe ne elegendjen. Maradjon a szobájában.”

Egy óra múlva azonban már utánam küldött és magához hívatott.

Ezúttal bevitt a belső szobájába. Ő megengedte magának azt a luxust, hogy kétszobás szállást tartson Debrecenben. Más két miniszternek, Nyáry Pálnak és Patay Józsefnek csak kettőjüknek volt együtt két szobájuk.

Most már nyájas volt hozzám a tábornok, leültetett az asztalához és teát töltött. Szivarral is megkínált s én, bár nem kellett, rágyújtottam. Csípte nagyon a nyelvemet; de mutatnom kellett, hogy férfi vagyok.

Ekkor aztán elbeszélte velem, hogyan jöttem ki a várból, hogy hatoltam át az ellenséges táboron. Előadásom nagyon meghatotta. Mikor elbocsátott, megszorította a kezemet, s biztosított felőle, hogy merészen keresztülvitt jó szolgálatom

meg lesz jutalmazva. Újból másnap reggelre parancsolt magához.

Én teljes parádében jelentem meg a szállásán.

Praeferentissime eléje bocsátottak.

Ismét leültetett a belső szobájában, s a külsőnek az ajtaját tolózárral bereteszelte.

Az asztalán volt kiterjesztve egy nagy katonai térkép, mely Felső-Magyarországot és Galiciát foglalta magában.

— „Ön igen nevezetes adatokat hozott magával Komáromból — kezdé halk hangon. — A keletet nézve, meglepő gyorsasággal hatolt el idáig. Most önnek a választ is vissza kell vinni, mely a hadvezérség utasításait foglalja magában — s egyúttal a ma éjjel kinevezett új várparancsnok megbízását. Vissza tud ön hatolni a várba azzal a sürgönnyel?”

— „Megkísérlem.”

— „Okvetlen vissza kell önnek oda menni! Minő terve van hozzá?”

— „Ugyanazon az úton, módon és abban az álmezben nem mehetek vissza, amelyben kifelé jöttem. Két társamat széttépték a farkasok, a harmadikat elfogták a szerezsánok, az mindent kivallhatott, engem már ebben az alakban felismernek, ha újra szemük elé kerülök. Aztán meg semmi elfogadható ok sincsen, amiért cigányok a vidékről be kívánjanak menni egy bombázott városba. Ezt a sürgönnyt csak egy nő viheti be Komáromba, aki valamely kifogástalan ürügy alatt *kénytelen* oda bemenni, mégpedig osztrák kísérő menlevél mellett.”

A tábornok csodálkozva csapta össze a kezét.

— „S van önnek ilyen asszonya, aki erre vállalkozik?”

— „Biztos vagyok felőle.”

— „Hol van? Kinek hívják?”

— „Azt magamnak tartom, tábornok úr. A várba bejuttatás anélkül is meg van már nehezítve azért, hogy Guyon Richard várparancsnokká kineveztetése közé lett téve.”

A tábornok felugrott a székéről dühében.

— „Hát ki tette közzé?”

— „Itt van a hivatalos lapban” — mondám én, kihúzva a zsebemből a „Közlöny” azon reggeli számát.

A tábornok a kurta bajuszát még kurtábbra rágta.

— „No, már azt látom, hogy a titoktartást nem mi magyarok találtuk fel. Mármost ezt az ellenség megtudja; de a komáromiak nem tudják meg.”

— „Nekem igen jó tervem van, hogy a hadvezérség utasítását kezükhöz juttasam.”

— „Postagalamb vagy léghajó által?”

— „Tervemhez egy külföldi útlevelelre van szükségem.”

— „Azt meg fogja ön kapni. Angol útlevelet, ellátva a követség láttamozásával. Kinck a nevére?”

— „Az asszonyságéra.”

— „Akkor mégis meg kell mondani önnek, hogy kinck hívják az asszonyságot.”

Megmondtam neki az *igazi* nevemet: a Bagotay Mukiné törvényes előnévvel.

— „És ön? Hogy jut be a várba?”

— „Moglehet, mint annak a hölgynek a kocsisa. Moglehet, hogy sehogy sem; csak a sürgöny bejusson.

— „S hogy fogja önnek a hölgye ezt a sürgönyt elrejtteni? Azt előre is megmondhatom önnek, hogy ha az ön hölgye magának Windischgraetz hercegnek a védlevelével fog is az ostromló seregen keresztül a városba bejutni, az osztrákok ugyan igen udvariasan fognak vele bánni, hanem azért azt fogják neki mondani, hogy most kegyeskedjék nagysám besétni ide a mellékszobába; ott talál egy teljes kész női öltözetet, azt szíveskedjék felvenni, ha valamivel bővebb a viseltnél, az nem baj. A magával hozott öltözet itt marad — egész a cipőig és a harisnyáig, majd mikor vissza tetszik jönni, megint átcsereélheti. Mert azt már tudják, hogy kémiai tintával az ingre is lehet írni s a reagenssel az írást előtűntetni, aztán meg lehetnek a cipősaroknak titkos nyitjai, amikben egy szalma-

papírra írott levélke elfér. Sőt még a feltűző fésűjét is ott fogják tartani a hajából, mert arra is lehet *microscopicus* betűkkel valami izenet felírva.”

— „Ezt mind megtehetik. Azért az a hölgy mégis be fogja vinni a várba azt az izenetet.”

— „Ennek a titkát mégis szeretném tudni.”

— „Igen egyszerű az. Az egész sürgönyt elejétől végig meg fogja tanulni, könyv nélkül.”

A tábornok elnevette magát.

— „Ohohó! Kedves barátom! Ne gondolja ám azt, hogy mi itten egy jó magyarul írott sürgönyt bízunk a futárunkra, hogy ha azt útközben el találják fogni, az ellenfél az egész jövőendő haditervünket megtudja belőle. Sőt szándékosan árulóvá is lehet. Olyan idők járnak, amikor az emberek találnak mentséget az *átnyergelésre*. Ez a sürgöny magával viszi mindazt a titkot, hogy hol van az erőnk, hol van a gyöngeségünk, hol akarunk támadólag föllépni, s hol nem vagyunk kellően megvédve. Egy ilyen sürgöny elárulása megér az ellenségnek egypár százezer forintot.”

— „Biztosítom a tábornokot, hogy sem én, sem az a hölgy nem fogjuk elárulni.”

— „Azt nem is tehetik önök, mert az egész titkosírással van szerkesztve. Tessék a kezébe venni. Ért belőle egy szót? — Hát meg lehet ezt valakinek könyv nélkül tanulni?”

A kezembe adott írásban összezagyvált betűk voltak szavakká csoportosítva; írásjegyek, amiknek foglalatját alig lehet nyelvnek kimondani. Én azért mégis azt mondtam a tábornoknak, hogy az a hölgy meg fogja azt könyv nélkül tanulni.

— „Az lehetetlen.”

— „Semmi sem lehetetlen. Egyszer, mikor még színészek voltunk . . .”

— „Tehát önök színészek voltak? — Az a hölgy is?”

— „Igen. Egész társaságunk átkelt Eszékre. S ott eljátszottunk horvát nyelven egy egész színdarabot, anélkül, hogy a

tartalmából egy szót is értettünk volna. Az ember olyan, mint a szajkó. Ha százszor elolvas valamit, a fejében marad értelem nélkül is.

— „No, hát hadd lássam, olvasson el ön csak két sort ebből a sürgönyből százszor egymásután, félóra elég rá; a fejében marad-e?”

Vállalkoztam rá. Nem telt bele negyedóra, hogy azt mondtam, készen vagyok. Visszaadtam a tábornoknak a sürgönyt, kértem papírt és írót. És aztán lassan, gondolkozva leírtam betűt betű után, amit az a két sor tartalmazott.

— „Önnek csodafeje van! — mondá a tábornok elbámulva. — S annak a hölgynek is ilyen képtelen nagy emlékezőtehetsége van, mint önnek?”

— Éppen ilyen.

— „Akkor lehetőnek tartom a fortélyát.”

(Én nem álhattam meg, hogy félbe ne szakítsam: — És kegyed csakugyan vállalkozott arra, hogy egy titkos jegyekből összerótt egész sürgönyt betanuljon könyv nélkül?)

Erzsike félig szánakozva, félig mosolyogva nézett a szemembe.

— Nem édes barátom! Önt nem akarom megcsalni, mint más embert. Szemfényvesztés volt ez az egész. A várkormányzósághoz érkezett kryptogramokat Rengetegire szokták bízni, hogy hüvelyezze le a titkos kulcs szerint. Ő közölte velem e kulcsokat. Egy szót kell csak tudni, melynek az egymás után következő betűi az alfabet jegyeit más meg más sorban állítják elő. Egy kis számolásba kerül az egész; de semmi fej-törés nem kell hozzá. Én előbb a titkosírást a kulcs segítségével lehüvelyeztem, s aztán megint visszaadtam az ákombákomot.

— Tudja kegyed, hogy ha arra rájön a tábornok, hát akkor kegyedet főbe löveti?

— Sejtettem én azt. De nem gyanakodott. Igen jó ember volt. Azt mondta, hogy ilyen módon tehát biztosan kézhez jut a sürgöny.

Akkor azután a haditérképen kijelölte számomra az utat, amelyen keresztül Galiciába kijuthatok, s amelyen valószínű, hogy ellenséges csapatokkal nem találkozom. Az útlevelet Bagotay Jánosné számára sajátkezűleg töltötte ki. Az útítárs személyleírását kértem, hogy hagyja kitöltetlen.

Mikor ezzel készen volt, átadott egy tárcát osztrák bankjegyekkel és legújabb Reichsschatzseinokkal; azonkívül száz louis d'ort és egy csomó huszaspénzt.

Azzal megszorította a kezemet, s azt mondá:

— „Ennek a sürgönynek az utolsó sora tartalmazza Rengegegi századosnak őrnaggyá előléptetését.”

(Mind a ketten egyszerre elneveltük magunkat! „*Hát innen kölcsönözték a pisztolyokat?*” — mondja Hugli borbély Szigligeti „Két pisztoly”-ában. Akkoriban ez repülőmondat volt!)

Erzsike ezentúl egész vígan folytatá:

— Visszafelé már egész úri módon folyt az utazásom. Mindenütt váltott relével. Két nap múlva Bécsben voltam. Még Komáromban értesültem, hogy az anyám odamenekült, s benső barátságot tart fenn azzal a bizonyos főrangú tiszttel a császári hadseregben. Az meg ott szolgált a hadügyminisztériumnál. Könnyű volt rátalálnom. — A vizontlátás jelenetének leírását elengedem önnek. A mama szeret komédiázni; de rossz színésznő, nem tudta a szerepét. Szeretett volna sírni is meg elájulni, mikor berontottam hozzá, de nem vitte tovább a fulladozásnál. — Én annál jobban tudtam a magam szerepét. Magam mentettem őt ki azért a kvalifikálatlan magaviseletért a legutolsó találkozásunk alkalmával. Magam voltam a hibás. Eszembe kellett volna lenni, hogy a mama szekérébe ne kapaszkodjam, mikor őt halálra keresi a felbőszült néptömeg. Aztán egyenesen áttértem az idejövetelem indokára. A magyar kormánybiztos Komáromban kiadta a rendeletet, hogy minden bárhol található osztrák bankjegyet a piac közepén el kell égetni. A mamának is van negyvenezer forintja bankjegyek-

ben, melyeket az árvapénztár az én hozományomból tartott vissza. A pénz úgy gyűlt össze, hogy ki volt adva adósoknak kamatra. Azok, amint a kormánybiztos rendeletét megértették, rögtön siettek a német bankóikat felvinni — de nem a várba, hanem a városi pénztárba, hogy legalább a kötelezvényüket visszakapják. És így a mi pénzünket fogják elégetni. Ezért szaladtam ide lóhalálába. Ha a mama most nekem azonnal meghatalmazást ad, én azzal rögtön visszatérek, s miután nagy befolyásom van a várbeli parancsnokságra, kieszközölöm, hogy a mi pénzünket ne égessék el, hanem szolgáltatassák ki nekem. Én aztán majd a mamával eligazítom a magunk dolgát. Neki is voltak ottrekedt tőkepénzei. Azokat én mind kiveszem.

Ez az előterjesztés megtette a hatását. A pénzkérdés az örökmozdony.

Én a mamának azt levélben is megírtam, amikor még a közlekedés könnyebb volt (a Csallóköz felé sokáig nyitva volt az út), hanem a mama — ideges emberek módjára — azt tette a levelemmel, hogy az írásomat megismerve a címen, fel sem bontotta azt; de elzárta a chautouille-jába. — Azt gondolta, valami bűnbánó esedezés van benne. Most azután, hogy a levelemre figyelmeztettem, előkereste azt, s majd elájult ijedtében, mikor a levelemet felbontotta, meglátta abban az odamellékelt hivatalos hirdetményét a kormánybiztosnak, s abból megtudta, hogy már csak három napi haladék van az osztrák bankjegyek elégetésére kitűzött határidőből.

Nosza hirtelen futni a főtiszt jó barátjához, onnan a mindenféle katonai főparancsnokságokhoz, a számomra Geleitscheint kieszközölni, azután törvényes meghatalmazást iratni, mely mellett a pénzeket reklamálhatom, s akkor aztán „egy percig se késsél, édes leányom!” fiákkerbe ülni és vágatni Komárom felé.

A visszamenetelnél sokkal kevesebb akadályra találtam, mint a kijövetelnél. Ugyanaz a vértés őrnagy, aki mint cigányprímást, majd megveretett, csupa udvariasság volt irántam. Ajánló

leveleimet elolvasva, amelyekben utazásom célja is meg volt említve, semmi kétsége sem lehetett, hogy tisztán magánügyben járok, amely nagyon sürgető. Még csak meg sem motoztatott. Esze ágában sem volt, hogy öltönyeimet kicseréltesse velem. Akármit bevihettem volna magammal a várba.

Amint az ostromzár-vonalon belül jutottam, letértem az országútról Hetény felé, hogy az én szobafoglyomat kiszabadítsam.

A viszontlátás első örömei után elbeszéltem neki azt az egész történetet, amelyet most önnek előadtam. Annyit mondhatok, hogy sokkal háladatosabb publikumom volt, mint ön. A szenzációs jeleneteknél földhöz verte magát, mint „Hinkó, a hóhérlegény” címszerepében. S összekulcsolt kezekkel könyörgött a farkasoknak, hogy ne egyenek meg. Esküdött, hogyha megkaphatja Jellasics bánt, halálra táncoltatja, amért velem kegyetlenül muzsikáltatott magának. Mikor aztán a betanult sürgönyt a titkosírás kulcsa szerint lediktáltam neki, amelynek a végsorai az ő őrnagyi kineveztetését tartalmazták, a hála túlömlő kitörésével kiálta fel: — „Királyném! Zenobiám! — Én megtettem őtet őrnagynak, ő megtett engem királynénak; nem lehetett egymásra panaszunk.

— Mármost aztán siessünk a várba, mert énnekem is sietős ügyem van ott, megmenteni a vagyonunkat. A házunk már elégett, ha még a pénzünket is elégetik, koldussá leszünk. — Ez őtet is sietteté.

— Csak még valamit ki kell gondolnom az expedíció kiegészítéséhez, valami hőstetthez hasonlót.

Ki is gondolta odáig, amíg a várba bejutottunk.

A kiküldött futár visszaérkezése, a magyar főhadparancsnokságtól meghozott sürgöny, általános szenzációt keltett a várban, s elterjedt a városra is.

A várkormányzó azonnal közzétette, hogy Rengetegi Tihamér kapitány, a hadügyminiszterium által, rendkívüli szolgálataiért, őrnaggyá lett kinevezve.

Következett a visszatért hős tiszteletére rendezett díszlakoma. Az egész tisztikar jelen volt, hölgyek is részt vettek benne. Magam is ott voltam. Még ilyen remekül játszani nem láttam Bálványosit (pardon! Rengetegit), mint ezen az estén. Ő volt a cigányprímás, aki negyedmagával keresztülmuzsikálta magát valamennyi ellenséges táboron. De mennyi mulatságos tréfa történt vele. Azt hiszem, az egész adományújteményt felhasználta, amit a cigányokról írtak valaha. Hát mikor arra a rémjelenetre került a sor a farkasokkal! Az volt a drasztikus előadás. A valóság nem volt rettenetesebb, mint ahogy ő előadta. Hajmeresztő részletezés, borzalmas fantázia. Az asszonyok ajúldoztak, a férfiak szörnyűködtek; csak én nekem volt nevetetném. Mikor aztán megérkeztek a gerillák, hej de vitéz lett egyszerre az én Rengetegim! Ő is lóra kapott, s üldözőbe vette a vasasokat. — Neki vasasok voltak! Jellasics-huszárral derogált neki verekedni. — Dehogy engedte volna el magának azt az adomát a karikásostoros gerilla meg a vasas közötti párharcról: — „Ich parire rechts; er haut mich links!” — Végképp dicsőséges volt azonban a visszajövetelének a leírása a mátyusföldi ostromzároló seregen keresztül. Sötét éjben, hófuvatagos éjszakán, lóháton keresztülágatva az osztrák előőrsök között, átugratva a sorompókat, a sáncárkokat, a golyók fütyöltek a füle mellett jobbról-balról; a lovát kilőtték alóla; de ő minden esélyre készen, hirtelen felkötötte a korcsolyáit, s villámsebessen átkorcsolyázott a Zsitván, a Csilizen, meg még egypár meg nem nevezett folyóvizén. Így érkezett vissza a várba. — Mindenki el volt tőle ragadtatva. — A hölgyek öszszecsókolták, s muskátlilevelekből rögtönöztek babérkoszorút a halántékára.

A látszat kedvéért én is csak odamentem hozzá, hogy meggratuláljam ennyi kiállott szenvedésekért és hőstettekért. Hej, de akkor egyszerre milyen feszes lett az én barátom. Hidegen meghajtotta magát előttem, lefelé vonva a szája szegleteit s fölfelé a szemöldökeit.

— „Madame! Önnel még egy kis eszmecsserénk lesz! Hát ön hol járt azalatt, amíg én az életemet mindennap százszor kockára tettem a hazáért! Meg tudja ön mondani, hol töltötte a napjait azalatt?”

Én csak elámultam! A szó a torkomon akadt. A vér az arcomba szökött. Éreztem, hogy most minden ember énrám néz. Azon idő alatt természetesen, hogy nem látott senki Komáromban.

— „Ha az kiderülne, amit a világ suttog, hogy ön azalatt Bécsben járt! De nem! Ezt nem hihetem el.”

A nagylelkűsége még jobban megalázott, mint a vádja. Én félvállról feleltem neki.

— „Mi köze önnek hozzá, hogy én hol járok-kelek?” — S azért is úgy tettem, mint aki nem szégyenli magát. — Elkezdtém beszélgetni más fiatal tisztekkel.

Aztán nemsokára elhagytam a lakomatermet.

Amint a várpavilon hosszú folyosóján végighaladtam, Rengetegi utánam futott, és utolért.

— Az ördögök vannak önnel? — mondtam én — hogy a társaság előtt engem vádol és gyanúsít; mintha áruló, vagy nem tudom még mi volnék.

— „Csitt, Zenobiám, királyném. Értsük meg egymást. Nekem a féltékenyt, a haragost kell játszanom, éppen a kegyed érdekében. Menjünk a szobánkba, ott majd mindent elmondok.”

Mikor aztán magunkra maradtunk, bezárt ajtónál, akkor szépen felvilágosított.

— „Kegyednek a pénzeről van szó.”

— Ahá!

— „Nekem a sok magasztalás, elismerés, ováció s más afféle csemege között az igazi *harapnivaló* forgott az eszemben. Négy szem között azt mondtam a kormánybiztosnak, hogy ha már valami megjutalmazásra gondolnak, hát tegyék meg a kedvéért, hogy annak a hölgynek, aki szívemhez oly közel áll, a

városi pénztárban talált vagyonát ne adják át a lángoknak; hanem engedjék neki magához venni. — A szigorú jellemű hazafi azonban kérlelhetetlen volt, mint egy Brutus: — „Soha! Amit lefoglaltunk, azt elhamvasztjuk, ha a saját apámnak a vagyona volna is. Kivételt senki kedvéért nem tehetünk. Mit mondanak azok a szegény emberek, akiknek a tíz-húsz forintocskáját autodafé lángjainak átadjuk, ha a gazdagok negyvenötvenezer forintját meg repülni hagynók. Égni fognak!” — Ezt haragos arccal mondta. — Azután csendesebb hangon hozzá tév: — „Egyébiránt, az elégetés végrehajtásával önt bízom meg”.

Kezdtém már érteni a dolgot.

— „Eszert minenkünk okvetlenül brouilliroznunk kell egymással. Haragba kell jönnünk. Pár nap múlva megtörténik az autodafé. A piac közepén lesz a máglya. Én egyenkint hajigálom a bankjegy-csomagokat a pattogó hasábok közé. A legtestesebbnek a főlemeléskor magasztos arccal elkiáltom önnek a nevét. Ez is vegyüljön a lángok közé. Kegyed legyen ott a kenyérsütőnek csarnoka alatt, és átkozódjék. — Tudja azt az átkozódási jelenetet Deborahból? — Az autodafé után egy élénk elválási scena. Egymásnak az emlékeit a lábaihoz dobáljuk. Én önnek azt a hímzett vánkost, melyet névnapomra készített. Abban lesznek a kegyed és a mamája megmentett pénzei. Aztán el innen gyorsan! Vissza Bécsbe.

— Hát a csomag, ami el fog égni?

— Azt csak bízva rám. A Komáromi Ujság példányai éppen olyan jó tüzet adnak.”

Minden az instrukció szerint történt.

És megmentettem a vagyonunkat, s ismerjük el, hogy ez okosság volt mind tőlem, mind a barátomtól. Senkinek sem vétettünk vele. Csak azt hoztam el, ami az enyim.

Mi azután, forma szerint, mások hallatára, összepöröltünk. Rengetegi barátom kitűnően játszott a Othellót, én azonban nem játszottam Desdemonát, hanem Gonerilt, a legbecsmér-

lőbb kifejezésekkel illetve az eltaszított imádót. — „Minek önnnek egy zászlóalj? Elég önnnek egy „trupp” is.” Erre halkan közbe is szólt: — „Hallja, most mindjárt azt mondom, amit a molnár mondott a vargának, hogy — Szálljak csak le a kereszt-ről! — Miután az ismerőseinknek nem sikerült bennünket kibékíteni, ünnepélytelenül elváltunk, s én visszamentem Bécsbe.

Útközben ismét *betértem* az osztrák őrnagyhoz. Megmutattam neki a magammal hozott pénzt — természetesen nem kötve az orrára, hogy mi módon jutottam hozzá. Olyan barátságos volt, hogy még levelet is küldött általam, a bécsi jó ismerősünknek, a mama ezredesének. Beszélgetés közben előhozta, hogy Komárom új várparancsnokot kapott, Guyon Richárdot. Ő már értesítve volt erről. Én biztosítam felőle, hogy a komáromiak még nem tudják. — „No, csak arra vagyok kíváncsi, hogyan fog az új várparancsnok, a fejünkön keresztül, a várba repülni? Ha erre jön, szívesen látom egy kis ’úrvacsorájára’.” Németül még szebben hangzik: „*Das letzte Abendmahl*”.

(— Pedig azért Guyon mégis keresztül törte magát a várig, s az úrvacsorája az őrnagynak maradt.)

— Képzelterheti ön a kedves fogadtatást, melyben részesültem, midőn a mamához újra visszakerülék Bécsbe, s a pénzét átadtam. Karjai közé zárt, csókjaival elhalmozott, könnyeivel elárasztott, egyetlen gyermekének nevezett. — Én a saját apai örökségemül rám maradt negyvenezer forintomat betettem a bécsi takarékpénztárba. A hozományom többi része Bagotay Mukinál volt még; kivéve azt, amit együttlétünk alatt elköltöttünk. Ez is megkerült; de hogyan?

Amint tavasszal a hadikocka megfordult, Komárom föl lett szabadítva az ostrom alól, én is siettem vissza otthonunkba. A mamának azt mondtam, hogy sürgős feladatomból újra föl-építtetni a leégett házunkat, csak a tető égett le; a boltozatok megmaradtak. Ő helyeselte elhatározásomat, s büszke volt rá, hogy ilyen okos és vállalkozó szellemű leánya van.

Én csakugyan hozzákezdtém a házunk újra felépítéséhez, felhasználva a várfelszabadítás s a második ostromzárolás közötti boldog időt. — Én bécsi tartózkodásom alatt, folyvást a katonai körökkel érintkezve, már láttam előre, ami be fog következni. Minek tépjem fel ezt a sebet? Minden illúzióm oda volt. Az én hősiemet is megtanultam közelről ismerni, mondhatom, a kulisszák mögül. A „Világ ura” ott könyörög a szabójának, hogy csak a jutalomjátékáig várjon a kontójával, s akkor egyszerre fellép a diadalszekérre, melyet elfogott királyok vonnak ki a színpadra, s deklamál a meghódított Konstantinápoly népének! — Hanem egy dologban teljes bámulatomat vívta ki Rendetegi őrnagy: a stratégia tudományában.

— Áh!

— Bizony „áh!” Én olvastam első Napóleon, olvastam XII. Károly hadjáratairól; de annyi hadászati furfangot mind valamennyien nem fejtettek ki, mint amennyit kitalált az én hősiöm azon feladatnak sikeres keresztülvitelében, hogy az ember, mint főtiszt, szüntelen részt vegyen a legváltóságosabb ütközetekben, anélkül, hogy valaha a saját személyét valami kilőtt golyónak az útjába engedné tévedni. Mindig talált valami „kiküldetést”; amivel *elskizzirozhatta* magát. S ha én egyszer egyszer szemére lobbantottam ez *önszeretetét*, azt mondta: — „Nekem kötelességem van a művészet iránt; ha féllábamat ellövik, nem játszhatok többet”. — Hanem azért aztán, ha vége volt egy ütközetnek, ki volt a nagyobb hős, mint ő. Mások csak aratták az ellenséget, de ő csépelte! — Valami rettenetes az, mikor egy nő azt tapasztlja, hogy az eszményképe folyvást hazudik. Olyan forró, lángoló meggyőződéssel hazudik, hogy nem mer benne senki kételkedni. — Vajon az is mind ilyen „igaz”-e, amire énelöttem esküdni szokott.

Én azalatt folytattam az építkezést, minden építőszer méregdrága volt; de pénz is volt sok. — Hogy honnan támadt a sok pénz? azt is elmondom. Az orosz seregek már benn voltak az országban. A spekuláns fajta már vette észre, hogy a

nemzet ügye hanyatlóban van. A magyar hadseregek mindennütt visszavonultak. Ekkor Klapka egy diadalmas ütközetben felszabadítá Komáromot az ostromló sereg alól, kicsi híja, hogy el nem fogta az egészet. Erre az az egész vidék egyszerre feléledt, új győzelmek sorát látta bekövetkezni. — Most azután mindenünnen, az egész országból tódult oda a megriadt vállalkozók, szállítók fajzata, akinek a táskája tömve volt magyar bankóval, s vásárolt mindent, ami csak megvehető; olyan áron, aminőt csak kérték az eladók. — Hát az én Bagotay Mukim is felhasználta ezt a szerencsés korszakot financiáinak rendezésére. Eladta a gulyáit négyszeres árért. A kapott árt, magyar bankóban aztán beküldé a Komárom városi letéti pénztárba, mint az én visszafizetett hozományomat. A város is igyekezett a kapott bankókat azon melegeben az én kezembe juttatni; — de még magam is siettem azokat az építőmesterekre rásózni, s valószínű, hogy azoknak sem ragadt a pénz a tenyerükhöz. — Nem jut önnek eszébe a társasjáték amivel gyermekkorunkban mulattuk magunkat, hogy egy szalmaszálal meggyújtottunk, s aztán körben ülve kézről-kézre adtuk; akinek utoljára úgy a körmére égett a szalma, hogy el kellett dobnia — az volt a vesztes. Ilyen szalmaszál volt az én hozományom, amit a férjem visszaadott. Az anyai ház teteje a szalmacsutak, ami megmaradt belőle. — Csak az az összeg, amit a bécsi takarékpénztárnál letettem, van még a világon. — Aztán meg a Rengetegi Tihamér. — De az sem maradt meg, mert visszaváltozott Bálványosivá. — Most itt vagyunk, összeköt bennünket egy közös komédiajátszás. Reggeltől estig minden szó hazugság, amit másoknak mondunk — meg amit egymásnak mondunk. — Még az sem igaz, hogy Rengetegit valami üldözés fenyegetné, mert a komáromi kapitulációnál ő is megkapta a menlevelet, mely életét és szabadságát biztosítja. — Nem az az ő baja. — De el akarja tagadni az egész vendégszereplését a forradalom alatt, hogy mint Bálványosi színházdirektor megnyerhesse a szükséges koncesszót.

Engem folyvást arra ösztönöz, hogy menjek fel Miskolcra a kormánybiztoshoz, s tegyek lépéseket az ügyében.

— Értem.

— Dehogyan érti ön. Ez nem az a sablonszerű közbenjárás, aminőt románokban és drámákban látunk, hogy egy szép asszony elmegy könyörögni a hatalmas zsarnokhoz, s bájainak az árán vásárolja meg az üldözött férj, szerető, hős életét és szabadságát. Óh, nem! Az én hősem nem plagiátor. Neki eredeti eszméi vannak. Ő azt kívánná tőlem, hogy menjek oda a hatalmas úrhoz és mondjam el neki, hogy az egész debreceni expedíció, melyből már egész hősköltemény támadt, nem az ő „bűne”, hanem az enyém. Én voltam az a cigányprímás, aki Jellasics bán előtt muzsikált, s rajta keresztül megszökött; én vittem el a sürgönyt a magyar kormánynak. Egyszóval: áldozzam fel magamat érte.

— Pfuj! Pfuj! És ön mégis szereti ezt az embert!

— Hát mit csináljak? Senkim sincs rajta kívül a világon. Aztán különben olyan mulatságos, bohó fiú. Egész nap hol veszekedtünk egymással, hol vigadtunk, s ez a változatosság teszi kellemetessé az életet.

Hanem azért mégis leborult a földre, és arcát a zöld mohába dugta el. Olyan jó kedve volt!

— Ne adjak jelt a barátomnak, hogy kijöhet már az odújából?

— Jó helyen van; ne háborgassuk.

— Azt csodálom, hogy kegyed még rá nem jött arra az igen közel álló gondolatra, hogy ennek az egész bujkálási színjátéknak egyszerre véget vessen. Kegyednek van külföldi útlevél. Abba beírhatná a jó barátját az útítárs rovat alatt mint komornyikját, vagy mondjuk „major domus”-t; szépen kivihetné magával Nápolyba vagy Párizsba. A bécsi takarékpénztárba letett tőkepénzének a kamataiból ott gond nélkül megélhetnének.

— Tudom.

— Hát mért nem teszi meg?

— Mert nem akarom.

S e szónál olyan csodálatosan tekintte rám azokkal a kimagyarázhatatlan titkú szemeivel, amikben össze van keverve ég a pokollal. Csillagfény a mélységben.

IV. FEJEZET

A DÉMON-CSÁB

Ott hagytam el, hogy a hölgy valami bűbajos tekintettel nézett a szemembe.

Aztán egyet vont a vállán, leheveredett a tűzrakás mellé, s elkezdve a hamut szétfújni, megpróbálta lángra kelteni az alvó parazsat.

— Nekem nem jó tanácsot adni; mert én annak mindig az ellenkezőjét teszem meg. Beszéljünk inkább önről. Hát önnek mi a sorsa most?

— Ami a féregé, mikor báb alakban van.

— Ugye, hogy nem ok nélkül mentem el önhöz azon az estén, amikor majd kivetet a szobájából; pedig én csak azért mondtam azt, mert meg voltam rémülve, hogy önre mi vár ezen az úton; vagy a bírófa, vagy az öngyilkosság.

Itt elfulladt a szava, a szíve álla, ajka görcsösen rángatózott, a szemei megtelek könnyel.

A könnyező hölgy veszedelmes!

Én nem siettem letörölni a könnyeit.

Hideg cinizmussal feleltem rá.

— Hát, édes barátném, minden pályának megvan a maga maleficiuma: a tengerészt a vízbe fulladás, a katonára a meglövetés vár, az orvos ragálynak eshetik áldozatul, a tükkörcsináló csontszúban szenved, a bányászt megöli a bányalég; aki politikában dolgozik, azon megeskik, hogy felakasztják, leguillotinozzák.

— Nem! Nem! Ezt rem fogják tenni! — kiáltá hevesen megragadva a kezemet rüind a két kezével.

— Hiszen ma jám is azon vagyok, hogy ne tegyék. Azért rejtem el magamat ide, a világ háta mögé.

— De meddig tarthat ez így? Mi jövődöt lát ön maga előtt?

— Egyelőre így vagyok, mint a lábbadozó beteg, aki eleinte nem mer nagyobb sétát tenni, mint a ház kapujáig. Arra gondolok, hogy talán itt, ebben a völgyben kezdhetek egy kis gazdaságot, s elfelejtem a dicsőségről való álmaimat. Szántok, vetek.

— Szép! És a neje?

— Ő is ide fog jönni hozzám.

— S azt kedved komolyan hiszi? Hogy a neje ide fog költözni önhöz, egy olyan agyaggal padlózott, nádfedelű házba, amilyenben mostan lakik?

— Palota ez, :hhoz képest, aminőben a debreceni korszak alatt laktunk. A nikor a feleségem maga főzött, mert cselédünk sem volt: annál jobban szerettük egymást. A kis házban közelebb vannak a szívek egymáshoz, mint a nagy palotában.

— Ez lehetett akkor. Én is próbáltam hasonlót. De az egészen más. Mikor az embernek olyan fényes reményei vannak, akkor nem fáj a nélkülözés; azt hisszük, majd vége lesz. De megkezdeni : nyomort, azzal a tudattal, hogy ez így tart majd holtig — ilyen lemondás nincs. Kivált asszonynál! Higgye el nekem. Én ismerem a magam nemét. Az ön asszonya, aki a művészi dicsőség tetőpontján áll most, nem hagyhatja el azt a fényes életpályát. Nem! Még ha angyal volna ön, akkor sem.

Nem tudtam :z álláspontomat védelmezni ellene. A rideg való az ő részén volt, az enyimen csak a hit, a képzelet.

— Én bízom a nőm ígéréteben, hogy engem e súlyos helyzetemből meg fog szabadítani.

— Nem tudom elképzelni, hogyan. Azt nem teheti, amit én tehetnék Bálványosiért, hogy előálljon, önmagát bevádolni.

„Nem ő volt az, aki március 15-én a szabadságot proklamálta! Nem ő írta azokat a lélekfelköltő cikkeket a nemzethez; nem ő szerkesztette azokat a hírlapokat; nem ő járt a hadsereggel a csatákban; nem ő buzdította a honvédeket Buda ostrománál, hanem én.” Az ön bűnét nem veheti magára az asszony.

Nevetnem kellett rajta.

— Azt nem is adnám oda!

— No, de hát, tegyük fel, hogy *valami úton-módon* sikerülne egy nagy művésznőnek, egy híres szépségnek kieszközölni a bujdosló férje számára az amnesziát; (eközben a szemci szögletéből gyilkoló méregnyilakat lövöldözött felém) hát aztán mi lesz önből akkor, ha a felesége közbenjártára, mint megkegyelmezett rebellis Pestre visszakerülhet. Az az ég, az a föld, amit imádott, elveszett. Nincs többé költészet. Nincs se hírlap, se kiadó, se közönség. Mit fog ön kezdeni? Beáll újból egy prókátor műhelyébe napszámos aktamásolósnak, idézőlevelek kihordójának, ítéletek expedálójának? vagy fordít vígjátékokat (protekción útján) ötven forintért a Nemzeti Színháznak; vagy fest arcképeket jómódú hentesnékről öt forint honoráriumért? vagy éppen nem tesz semmit, hanem él a felesége mellett, mint a „művésznő férje” s elnézi, hogy vesződik egy asszony az egész háztartás terhével, végzi a legfárasztóbb munkát; játék után agyonkínózva, felizgatva, fájó idegekkel hazajön, félbeteg is siet a színpadra, hogy a játékdíját el ne veszítse, s amikor egy kis pihenőideje volna, akkor szalad vendégszerepelni egyik kisvárosból a másikba, hogy egy kis pénzt szerezhessen össze, amivel a zsidónéit kielégíti, akiktől a jelmezeihez a kelmét vásárolta; s mindezt a férj elnézi tétlenül, legfeljebb annyit segíthet, hogy a felesége jelmezeire felrajzolja a virágokat, amiket az maga kivarr.

— Nem fog örökké így tartani, majd jönnek más idők.

— Más idők? azokra gondol ön? Ez az, amitől én legjobban rettegek. Én önt jól ismerem. Ön nem az az ember, aki meg

tud nyugodni abban, hogy ami elmúlt, az nincs többé; ön nem fogja soha elfelejteni azt, hogy mi volt valaha, még kevésbé azt, hogy mi akart lenni egykor. A „dicsőség glóriája!” Az nem olyan könnyen elfelejthető, mint egy elkobzott gyémánt ékszer. Ön ismét bele fog menni abba a balvégzetbe, amiből egyszer kiszabadult.

Ez az asszony keresztüllát a lelkemen; olyan ügyetlen arcom van, mely soha sem tudott titkot tartani; olvasni hagy a vonásaimban, mint a nyitott könyvben. Ha megjíjdek, hiába mondom, hogy bátor vagyok; ha haragba jövök, hasztalan tettetek nyugalmat; nem hiszik el. Még alkudni sem tudok; kiszámítják az arcomból, hogy mit adok, mit veszek. Ez a nő meglátja még azt is, hogy hol bolyong titokban az én lelkem, messze a távolban; egy dicsőségesen feltámadt magyar hazában. S az a szántóvető életről való beszéd csak olyan, mint egy hagymázbeteg víziójának összefüggéstelen motyogása.

— Hát legyen úgy, ahogy kegyed mondja. Úgy van. Olyan erős a hitem, mint Péteré, ki a tengerre mert lépni, hogy mesteréhez eljusson. Ha megcsal is a hitem, és elmerülök. Morzsákra törhette a sors, amiről álmodtam; ébren hozzáfogok a morzsákat összerakni. Amint Isten a lelkemnek adott — jó kedvében, vagy rossz kedvében — azért vagy élek, vagy meghalok! Ha élck, tornyot építék hazám dicsőségéből, ha elbukom, a sírom oltárrá lesz. Hiába reszket ez a gyáva hústömeg minden ízében. Nem vagyok se hős, se óriás; megijeszt a lövés hangja, elsápadok a halál előtt, könnyre fakaszt a fájdalom — de az utamról le nem lépek. Ha a nevem alatt nem írhatok, írok a gazdám kutyájának a neve alatt: leszek „Sajó”:* ugatni fogunk, ha nem beszélhetünk, de el nem hallgatunk.

* A „Forradalmi és csataképek”, a „Bujdosó naplója” című munkáim „Sajó” név alatt jelentek meg. J. M.

A hölgy ijedten kapta meg mind a két karomat.

— Az Istenért, vigyázzon! Ha hátralép, lebukik a szikláról.

— De nem lépek hátra!

— Hallgasson rám csendesesen. Ne jöjjön indulatba. Üljön le ide mellém. Ne féljen tőlem olyan nagyon. Nem vagyok én csábító démon. Semmi szavam nincs az ön szavai ellen. Tegye azt, amit a lelke parancsol. Hisz én sem akarok egyebet. Hiszi-e ön, hogy nekem jó szívem van?

— Azt hiszem, hogy nagyon is jó.

— Lehet, hogy mindaz vétek volt, amire a szívem rávitt; örült voltam, vak voltam, szenvedély vitt rá; de amit önfelől éreztem, azzal a mennyországba is elmehetnék. Mikor egyedül vagyok, mindig önnel vagyok, s ha gondolkozom, önről gondolkozom. Én is azt kívánom, hogy ön fusson tovább, fölfelé, azon a meredeken, amelyen megindult; de hát lehet-e az itt? ólomsúlyal a lábán, lakattal a száján, kényszerzubbonyal a testén?

— Azért viselem, mert nehéz.

— De mennyivel fényesebb volna e küzdelem sikere, ha azt ön külföldön folytatná. A szabad Franciaországban. Gondoljon rá, hogy ha ön most Párizsban megjelenne, a francia irodalom korifeusai tárt karokkal fogadnák. Ön jól tud franciául; stílusa, írásmódora, költészete szakasztott mása a francia költőkének; önt a francia közönség a saját költői sorába emelné, s ott azután írhatna Magyarország dicsőségéről, szenvedéseiről, hősi küzdelmeiről, népe rokonszenves tulajdonairól szabadon, egész szíve szerint, s azt olvasnák milliók és milliók; a kerek világ, nem egy maroknyi közönség, mint idehaza. Ott gazdag úr lenne, itt pedig napszámos. Énekelhet ön idehaza, akár egy Tyrtæus, a külföld nem hallja meg, de ha odakinn, egy nagy nemzet, egy világváros közepett emeli föl a szavát, az olyan lehet, mint Józsue kúrthangja Jerikó előtt.

Ah, milyen csábító volt ez a panoráma! A démon elraga-

dóbb képet nem tárhatott a megkísértett Jézus elé, mint ez a nő énelém. Francia íróvá lenni! A nemzetek legdicsebbikének a vállára emelkedhetni! Ami itthon csak ostorpattogás a kezemtől, az ott villámdörgés volna!

— De hát az lehetetlen. Hogy gondolhatnék én arra, hogy innen — Tardonáról — átvergődjem Franciaország határáig. Keresztül a saját hazámon, Ausztrián, Németországon, útlevel nélkül, pénz nélkül, fél ázsiai öltözetben. Ez annyi volna, mint egyenesen levetni magamat a hegytetőről, abban a hitben, hogy repülni tudok.

— Hát én erre igen jó tervet tudok önnek mondani. Nekem van angol útlevelem. Elmondtam önnek, hogyan jutottam hozzá. Önön kívül nem is tud róla senki, hogy ez útlevel nálam van; csak a hivatalos közegek, akik útközben láttamozták. Ebben az útlevelben az útitárs rovata kitöltetlen. Ön az elébb azt mondá, mért nem írom belé Bálványosi nevét és személyleírását? Hát most felelek rá. Őt senki sem üldözi; most jó helyen van, majd ha elfogy az élelmiszere, előjön szépen és megél. — Én mindig arra gondoltam, hogy ezt a rovatot az ön nevével töltöm ki. Nem kell egyebet feláldoznia, csak ezt a kis bajuszát és szakállát, s aztán nem beszélni útközben más nyelven, mint franciául és németül. — Titkáromnak nevezném. Én magam angol lady vagyok. Nem kellene Bécs felé menni, Boroszló felé nyitva az út. Pénzem van mindkettőnk számára elég. Azt a száz aranyat, melyet Debrecenben kaptam, még most is tartogatom. Ez Párizsig úri módon elég. A bécsi takarékpénztárban letett tőkepénzemet ott is hagyhatom, utánam is küldethetem, s annak a jövedelme, szerény igények mellett, elég arra, hogy kezdetben ön megélhessen Párizsban, anélkül, hogy az emigráció-kasszához folyamodnék. Ha egyszer aztán elfoglalja ön a helyét a külírodalomban, akkor nincs szüksége önnek senki támogatására többé. Ön vissza fogja nekem téríteni, amit tőlem kölcsönkaptott. Csak kölcsön, semmit ajándékban. Még kevésbé

A TENGERSZEMÜ HÖLGY

REGÉNY HÁROM KÖTETBEN

IRTA

JÓKAI MÓR

ELSŐ KÖTET

BUDAPEST

RÉVAI TESTVÉREK KIADÁSA

IV. VÁCZI-UTCZA 1.

1890.

A regény első kiadásának címlapja

II.

Asztalos Etelka — A tengerszemű hölgy egyik modellje
(Jókai gyermekkori festménye)

csereben. Még csak egy meleg kézszorítást sem. Én önmre nézve nem vagyok egyéb, mint egy proselyta, aki a prófétájának az útját egyengeti.

Csábító volt maga a kép is, még inkább, aki azt elém tüntette.

Szabadnak lenni! Megmondhatni a nevemet büszkén, mindenkinek, aki szembe jön rám! Nem rettegni idegnek lábának dobogását az ajtóm előtt! Nemes, nagy szellemek társaságában küzdhetni a soha le nem győzhető eszmékért!

Hogy világitottak előttem a szemei, mikor ezeket elmondta! Mint álnapok a „halo” fényívében! S az arca olyan őszinte volt, mint egy gyermeké. Esküdni lehetett volna rá, hogy ez egy ártatlan szűz, akinek először nyílik meg a szíve igaz érzelmek előtt. A kezei össze voltak kulcsolva, mintha könnyörögne.

Ha csak egy hajszálnyit megingok, le kell szédülnöm ebbe az örvénybe.

Ah! Mennyire más ember lett volna belőlem! Ha én akkor övele elfutok, most én volnék a realista írók céhmestere: mert erotikus láng, szatír véna és luxuriosus* fantázia bennem is volt annyi mint azokban; de nem használtam — azért, mert magyar közönségnek írtam. Ma milliók olvasnák a munkáimat, s átkoznának az apák és anyák, akiknek a gyermekeit megrontám léssen. Én meg nevetnék rajtuk, a potrohomat ütve, amit, mint idealista író nem bírtam megszerezni.

S hová csapongott volna még velem ez a gyeplőt vesztett szenvedély egy ilyen csábító calypsoi alakkal összeforrva, akinek minden mozdulata gyönyör, minden szava csáb, aki

* A „luxuriosus” szót általában hibásan használják „luxuosus” helyett. Luxus = fényűzés; luxuries = kéjvágy.

maga a megtestesült paradicsomi kék! És én huszonnégy esztendő voltam akkor!

Egy józan gondolat maradt a fejemben.

— Én itt maradok a hazámban — mondtam röviden.

— Mi oka van rá?

— Nem hagyom el azokat, akik az én szavamra keltek fel, — ha a földön fekszenek, fekszem közöttük én is. Kiveszem a részemet a szenvedésből, amit magam idéztem fel.

— Hisz nem kell önnek örökre künn maradni. Hát nem élteti önt a remény, hogy egyszer diadallal fognak visszatérni azok, akik kimenekültek. Akkor ön is a megszabadítók élén fog visszatérni.

Még ezt a fegyvert is ellenem fordítá!

Óh, be gyöngé páncél volt, ami védett. Csupán egy szó.

— Szavamat adtam, hogy nem megyek el innen — mondtam csendesesen.

— Kinek?

— Annak, aki szavát adta nekem, hogy fel fog itt keresni.

— A nejmének?

— Igen!

— S hát aztán, ha fölkeresi?

— Akkor szabadulást fog a számomra hozni.

— Hogyan? Mi módon?

— Azt nem tudom.

— Nem tudja, és mégis hiszi?

— Egész szívemből hiszem.

— És arra nem gondol ön, hogy ennek a megszabadulásnak ára is lehet?

— Ezt a gondolatot leseprem magamról, ahányszor feltámad.

— Ön hisz asszonyi hítségben, asszonyi erényben?

— Hiszek!

— Akkor ön nagyon boldog ember.

Én e beszéd alatt folytattam a rajzolásomat, ő figyelmeztetett egyes tárgyakra, amiket itt-ott kifeledeztem.

- Majd egészen közönyös beszédet kezdett az időjárásról.
- Nézze csak! A vén erdésznek aligha be nem teljesül a jóslata. Az ég egészen beborul. Még itt lep bennünket a havazás.
- Talán elő lehetne már idézni a barátunkat a rejtekéből?
- Óh, az nagyon könnyen megy. Csak egy jelkiáltást kell neki adni. Ezt ő választotta magának „Ivanhoe” regényből, a hős kürtjének a szavát: „wasa hóa!” Erre a szóra rögtön előkerül.
- Valóban alig tudok már rajzolni, oly sötét lesz a vidék.
- Ön tehát csakugyan vissza akar menni abba a kis faluba, oda alant?
- Igen.
- Oda talán hír se jár a világból?
- Az tetszik benne legjobban nekem.
- Ön talán azóta sem hallott semmit a künn történetekből, amióta ide került?
- Semmi örvendetést.
- Rettenetes világ! Hát mivel élnek ott az asszonyok, ha még nem is pletykáznak?
- A gyermekeik ruháit varrják.
- Ön talán még azt sem hallotta, hogy Petőfiné férjhez ment?
- Ah! Ez orgyilkos dőfés volt! Kiszámítva megcélzott mérgezett nyíl; éppen oda löve, ahol a páncél nyílást ad.
- Mit beszél kegyed? — kiálték én fel egész indulattal.
- Hát egy tényt, amit mindenki tud.
- Petőfi neje? Hát Petőfi?
- Az elesett a segesvári csatában.
- Ki látta őt elesni?
- Egy honvédtiszt, aki bizonyítványt is adott róla. S ez elég volt az özvegynek, hogy rögtön oltárhoz lépjen egy másik fiatal íróval, aki nem olyan délceg dalia ugyan, mint az ön barátja volt, de köztiszteletben levő, jó társadalmi állású férfi, aki nejeinek nyugodalmas sorsot tud biztosítani.

Óh, hogy járta keresztül-kasul a szívemet ennek az asszonynak minden szava!

Hiszen most már, évek után, én is azt mondom, hogy jól tette szegény Júlia, hogy egy derék jó emberre bízta a sorsát. Gyermeke volt, aki iránt kötelességei voltak. De akkor, óh, ennél lesújtóbb hír nem csaphatott volna le a fejemre. Mártírjaink kínhalála nem volt oly rettenetes hír nekem, mint az, hogy a vértanúkat — elfelejtik.

Hogy még Petőfit is elfelejtheti az asszony!

Az az asszony, akit a költő lánglelke sugáiraival vett körül!

Hogy az a költő magát halhatatlanná tudta tenni az egész világ előtt — csak az előtt nem, akit imádott.

Hiszen igaza volt a nőnek, legyen üdvé a túlvilágon. Ott bizonyosan Petőfi is megbocsátott neki; az idvezültek igazságosak; — hanem énnekem a poklot nyitotta meg ez a hírmondás.

Ha az én ledőlt bálványom fölött ilyen hamar összenőhetett a fű, hát én mi vagyok akkor? Fába szorult béka, **akinek** hivatása száz esztendeig élni — a fakéreg alatt!

— Nem hiszem! Nem hiszem el! Nem hiszem azt!

Kacagott rajtam. „Vergődhetel már!”

A fejem tetejétől a sarkamig megteltem keserűséggel.

Hát ha ez megtörténhetett; mért ne jöhetne az a **másik** utána, hogy egy másik elbukott költő elfeledi a fogadását, amit az asszonyának tett, s megfogja a régi ideáljának a kezét és elfut vele a világba. Viszontorlás ez!

A két szeme lángolt, mikor így nevetve nézett rám.

Mintha tudná, hogy megsebesített, s kihívna, hogy álljak rajta bosszút.

Összetörte a bálványomat! Az asszonyszívben vetett hitet. Egyik asszony olyan, mint a másik!

...Nem! Nem! Nem! — Az enyém nem olyan.

Odaálltam a meredély szélére, a két tenyeremből szótülközt csináltam, s hangosan kiáltám a völgybe:

— „Wasa-hóá!”

Az erdei visszhang visszakiáltá a szót.

És nemsokára lehetett hallani oda alant a büszke refrént.

„Mindent, kit útban lát,
Kegyetlenül halálra bánt;
De hogyha lát egy szép leányt
Ahhoz igen galánt.
Reszkess! Kerüld a hízelkedőket!
Inkább nevezd te őket
Diavolo, diavolo, diavolo!”

Amint a dal közeledett, én is összekapoltam a táskámat, s fogtam a botomat, búcsúzni készen.

— Amiről most beszéltünk, azt felejtjük el.

Ezt mondtam én.

— Hát beszéltünk mi valamiről? Én nem tudom! — felelt rá a tengerszemű hölgy. Két befagyott tengerszem világított felém.

— „Agyiő.”

— „Agyiő.”

Meg voltam felőle győződve, hogy sohasem látjuk többet egymást.

Nem vártam be, míg a barátom megint kikapaszkodik a völgyből. Majd feltalálják egymást. A hó elkezdett már szál-lingózni. Megindultam hazafelé.

Útközben elővett a hóesés; csaknem eltévedtem az erdőben.

Korán beesteledett. Mire a hegyről leértem, egészen sötét volt.

Még sötétebb volt az, amit az agyamban hordtam. Az a fekete gondolat, hogy nincs a világon szeretet, nincs emlékezet többé! Ahol elestünk, ott hagynak.

Az egyikünk meghal és nem gyászolja meg, a másikunk élve marad s gyászolja maga magát.

Milyen szép sorsa van egy kidőlt fának! Azt befutja a repkény.

Ha engem most itt széttépnének a vadállatok, azt sem tudná meg soha senki, hol veszttem el.

Végre rábukkantam a hársas forrásra.

Ez már jó kalauz. A patak ott folyik el a Csányiék háza mellett, ennek a partján sötétben is hazatalálok.

Vádolt a lelkem, hogy annyi időt eltöltöttem ott a „Pogányoltáron” azzal a „más” hölgyével!

A hó egészen betakarta már a mezőt, melyet a hársas patak kígyózó futásban szelt keresztül. A fákon még rajta volt az őszi lomb, koronáik görnyedeztek a hóburok alatt.

Olyan szomorú volt az egész tájék; olyan szomorú az én lelkem.

Mint valami reménycsillag villant elő egyszerre annak a kis háznak az ablakfénye, amelyben én tanyázom. A falu végén állt, legszélső ház volt.

Ki voltam fáradva testben, lélekben, midőn e kis lakházhoz megérkeztem.

Nem volt annak se udvara, se kerítése. Szabadon állt künn az út mellett; szekerek, ekék ott álltak a félszer alatt. Nincs itt tolvaj.

A ház ajtaja maga sincs bezárva, egy kis folyosóra nyílik. A folyosóról azután jobbra van a konyha és a kamara, balra a lakószoba, azontúl a benyíló, az én hálószobám s egyúttal a padlós díszszoba. A többiek csak földesek.

A konyhaajtó is nyitva volt, a nyitott tűzhelyen nagy tűzrakás lobogott. Az én háziasszonyom, a szolgálójával együtt, nagy sütés-főzésben volt.

Mikor szerencsés jó estét kívántam neki, olyan tréfás mosolygással zsémbelt rám.

— Ejnye! ejnye! Hát oly soká kellett hazakerülni? No, csak menjen be a szobába. Mindjárt készen lesz a vacsora.

Én beléptem a szobába.

A befűtött kályha mellett ott ült a feleségem.

A kitörő öröm minden egyéb gondolatot kitörült a szívemből.

Nem tudtam mit mondani. Nem akartam elhinni, hogy itt van, míg ölembe nem vettem, át nem szorítottam a két karommal.

Hát mégis van, van, van. Hűség, szeretet, emlékezet.

Ő azután elmondta nekem — igen röviden —, milyen beteg volt — előbb akart jönni, de nem lehetett, most is szökve jött ki Pestről álnév alatt szerzett útlevéllal. Sok baj érte az úton. A hófuvás miatt eltévedt a Bükkben a hosszú úton ideig. Alig tudott bevergődni. Rettegett a farkasoktól, amiknek az ordítása az erdőből kihallatszott.

Én azalatt azt a lelki tortúrát éreztem végig, mikor az ember egyszerre arra is hallgat, aki beszél, meg arra is, amit azelőtt hallott; látja az egyik alakot is, aztán meg a másikat is.

A jó házigazdám, a derék Csányi Béni, az asztal mellett ülve, csak úgy dörmögte a szakállába: „ez ám az asszony; ez aztán a feleség!”

Node most már semmi baj, csakhogy ismét együtt vagyunk!

De meddig vagyunk együtt?

A nőmnek holnapután már vissza kellett térni. A színházigazgatóság csak lopva engedett neki négy napi szabadságidőt. Ötödnap már *játszani* kell.

Majd vége lesz a rabságnak!

Nőm elővette a keblébe elrejtett papírdarabkát; kicsiny kis szürke cédula volt; de kincs abban az időben. Ez volt az én megszabadulásomnak a záloga. Egy komáromi menlevél.

Olyan egyszerű módszere a megszabadításnak, mint a Kolibusz tojása.

Mikor Komárom vára kapitulált, az ottani várőrség tisztjei menlevelet kaptak, mely életüket és szabadságukat biztosítja, s a besoroztatástól is fölmenti. Egy ilyen menlevelet szerzett meg számomra a feleségem. Igen egyszerű módon. Szüligetinek volt egy testvére a komáromi várőrségben, Szathmáry Vince (ez volt a családnevük); az iratott be engem a kapitu-

lált tisztek sorába mint honvédhadnagyot, s elhozta a nevemre szóló menedéklevelet a feleségemnek.

Ezért kellett nekem rejtekben maradnom.

Tehát az olajág két levelét már meghozta az én „galambom”: „élet” és „szabadság”. De hát a harmadik?

Még az várat magára. Még nem szabad innen kimozdulnom. Várom kell, míg másodszer is visszajön értem. Mert afelől már biztosítva vagyok, hogy el nem ítélnék; de azt megtehették velem, hogy internálnak a születési helyemre, Komáromba, s az új kényszerítés volna rám nézve.

Akkor aztán azt kérdezte tőlem:

— Hát te gondoltál-e énrám az alatt?

Ha én erre azt nem felelhettem volna: „mindig csak terád!” s ha ezt mondva, őszintén, igazán nem nézhettem volna a szemébe, hát akkor megérdemeltem volna, hogy összetépje azt a menedéklevelet, s a rongyait az arcom közé vágja!

CSUDADOLGOK, AMIKET
NEM MUTOGATNAK PÉNZÉRT

Négy év múlt el azóta, hogy a Bükk erdőségével megbarátkoztam.

Két esztendeig voltam „Sajó”; azután megint lehetett a saját becsületes nevem alatt gyakorolnom a betűvetés mesterségét.

Nem jártunk sehová, feleségemmel együtt; minket sem látogatott senki. Dolgunk volt mind a kettőnknek. Nőm művésznő volt, én meg író. S azt senki se higgye, hogy ennek a két világnak az ege tele van hegedűvel. Nehéz munka az, mikor elvégeztük, örültünk, ha pihenhettünk.

Én veszemre még lapkiadással és szerkesztéssel is foglalkoztam. Névlegesen ugyan a Nemzeti Színház igazgatója volt a „Déliab” szépirodalmi és művészeti hetilapnak a felelős szerkesztője és kiadója; mert az én nevem nem volt „rendőrképes”; hanem valósággal én írtam, én szerkesztettem a lapot, én korrigáltam, én csomagoltam, én csirizeltem, én küldtem szét az előfizetőknek a példányokat, — s én buktam bele a kiadásba.

Segítségemre volt csupán egy jámbor felvidéki kiejtésű magyar fiú, a jó Iglódy Kálmán: a „mesés világban” a veres sapkás honvédszászlóaljnál százados, aki a tarcali ütközetben három golyót kapott: egyet az arcába, másikat a karjába, harmadikat a lábszárába. Ennek köszönheti, hogy mint „reálinvalid” el lett bocsátva. Így állt be hozzám és lett nálam expeditor, kihordó, titkár és ajtónálló. Derék, becsületes fiú volt.

Egy délután a „Kálmán diák” (Ez volt a familiáris elneve-

zése) azzal a szóval nyit be a dolgozószobámba, hogy „kérek alázatosan egy kürazir van itt.”

— Miféle kürazir?

— Főhadnagy.

— Vajon mit véhettem neki?

Az ötvenes években egy katonatiszt látogatása egyértelmű volt a kihívatással. Akkoriban voltak azok a nevezetes politikai párbajok, melyekben Tisza Kálmán, Szapáry Gyula és Beniczky Ferenc megverekedett a *delegált* katonatisztekkel.

— Hadd lássam.

— Aztán csak tessék nekem kiáltani — bízott a Kálmán diák, jelentőségteles mozdulatot téve a papírosvágó késsel.

A látogató bejött hozzám.

Nálamnál fél fejjel magasabb alak volt, erős széles vállú férfi, csontos arcát kemény kifejezésűvé tette a hatalmas sasorr és a széles, kétfelé osztott áll; azonban ellentmondott e rideg kifejezésnek az őszinte, világoskék szempár, a kicsiny száj s hozzá még a hirtelen szőke haj, melynél csak a szemöldökök, a bajusz és pofaszakáll voltak még világosabbak.

A belépő, amíg az ajtótól az íróasztalomig ért, háromszor csinálta meg azt a kurta mazurkalépést, ami férfiak között a beköszöntő üdvözlést jelképezi. A szép sisakját, a két aranyoroszlánnal és a fekete tolltaréjjal a csípőjéhez szorítva hozta a kezében, s mikor előttem megállt, összeütötte a sarkantyúit, s bemutatta magát magyarul.

— Én Klatopil Vencel vagyok, dragonyos főhadnagy.

Az a sajátsága volt, hogy minden szavát egy magyarázó kézmozdulattal kísérte, úgy, hogy a némajeleiből is megértette volna valaki, aki egészen süket, hogy mit mond. A mentegető kézmozdulatból azt, hogy ő Klatopil Vencel, a gallérján levő két csillagra mutatóból, hogy főhadnagy, s a sisakja megemeléséből, hogy dragonyos, míg ugyanakkor a jobb kezével a mellén hiányzó vért nem létezését jelezve, érthetővé tette, hogy nem kürazir.

— Nagyon örvendek. Miben lehetek szolgálatjára?

— Nekem van hosszú beszédem uraságoddal; ha megenged.

Erre én széket akartam neki hozni, de azt a viláგért meg nem engedte, ő hozott magának egyet, s aztán még egyszer engedelmet kért, hogy háborgat, s leült velem szemben.

Én felszólítám, hogy csak beszéljen velem németül, én képes vagyok azon a nyelven társalogni.

— Nem! Nem! Én akarom magyarul beszélni. (Azt a mozdulatot csinálta hozzá, mint mikor a makacs gyermeknek a fejét megfogják s belebuktatják a mosdótálba.)

— „Akarok” — igazítám én helyre jóindulattal.

— Nem! Nem! „Akarok” határozatlan mód, „akarom” határozott mód. S én *határozottan* akarom magyarul beszélni.

El kellett ismernem, hogy a logika erősebb a grammatikánál.

— Én születtem Leutomischelben. (Itt bánatosan keble felé hajtá le az arcát.)

Én egy megfelelő mimikával válaszoltam, hogy ez nem jön beszámítás alá.

— Apám volt (itt a két kezével célzó mozdulatot tett.)

Én már vettem észre, hogy miért csinál annyi kézjelzést. Ez szokásuk azoknak, akik autodidaxis útján sajátítanak el valami idegen nyelvet, s nem találják hirtelen a keresett szót. Siettem segélyére lenni.

— „Főerdősz”.

— Igenis főerdősz volt. Voltunk neki fiuk. (Mind a két kezével mutatta.)

— „Tizenegyen”.

— Igenis: tizenegyen. Én magam voltam. (Föld felé süllyesztett tenyérmozdulat.)

— A legkisebb.

— Igenis: legkisebb.

— Apám adta nekem. (Itt egy nagyon érthető mozdulat következett.)

— „Igen szigorú nevelést?”

— Ahán! Dehát az mind. (Kárba vesztést mutató legyintések.) Akarta, hogy legyenek. (Összetett tenyerek mozdulata.)

— „Pap?”

— Az ám. Nekem nem kellett. (Egy fittyetvetés s azután egy gyík-elosonási mozdulat a tenyérrel.)

— „Méltóztatott válét mondani a szemináriumnak.”

Ezen mind a ketten nevtünk.

A következő mondás egy tenyércsapással és a széken való lovaglási mozdulattal illusztrálva, érthetővé tette, hogy az én látogatóm felcsapott lovaskatonának.

— Huszonnégy esztendővel már hadnagy voltam. Krakóban feküdtem két esztendeig. Szolgáltam magyar háborúban elejétől végig. Most vagyok harmincnégy esztendő. Mégis csak főhadnagy vagyok. Ez csodálatos; nem igaz?

Rá kellett hagynom, hogy ez bizony megdöbbentő eset.

— Más kameradjaim, nem „camerad”, az francia szó.

— „A többi bajtársai önnek”.

— Többi bajtársaim mind kapitányok, őrnagyok, kaptak dekorációt. Nekem semmi! Nézze! Semmi. Pedig van bátor szívem. Jó lovas vagyok. Soha nem büntettek. Szolgálatot érttem. Mít gondol, mi ez?

Csakugyan kíváncsi voltam e balvégzetnek az okát megtudni.

— Hát én egész háború alatt voltam bezárva, svadronyommal Temesvárra. Semmi alkalom vitézségre. Lovaskatona sáncok között! Míg bajtársaim csatában (mutatta mozdulattal.)

— „Vitézül verekedtek.”

— Igen, vitézül verekedtek, addig mink lovasok, ostromolt várban. (Itt a hüvelykujját a zápfogai közé szorította, pöfékelést jelezve.)

— „Pipázhattak.”

— Igenis, pipáztunk.

Itt ismét kölcsönös derűtségnek engedék helyet mind a ketten. Én újra felszólítottam a látogatómat, hogy beszéljünk

németül, így könnyebben fog menni; de ő azt felelte, hogy „muszáj!” — No, ha már ezt a *magyar* szót is ismeri, akkor csakugyan meg kell lenni.

— Igen. Nekem muszáj magyarul beszélni. Legmagasabb parancsolat.

— Legmagasabb?

Ekkor megfogta a kabátom leffentyűjét a két ujjával.

— Ahán! Kit tud ön legnagyobb zsarnoknak a világon?

— Siracusai Dionisost.

— Ahahá! Ifjú vér! Ez az!

S a mutatóujjával a baloldali negyedik és ötödik oldalbordája közé bökött.

— A szív?

— Az ám. A szív. Legnagyobb zsarnok. Parancsolja nekem, hogy magyarul tanuljak.

— Tehát szerelmesek vagyunk?

Egy mozdulat a tenyér élével végig az áll alatt, volt a válasz.

— Nyakig?

— Nem. Fülig.

— Egy szép magyar hölgybe?

A csíptetőre fogott három ujj az összecücsörített ajkhoz emelve, magyarázá, hogy „nagyon szép!”

Azután a szétterjesztett tenyér az arcon végighúzva s az áll alatt összecücskva erősíté, hogy:

— Fiatal és bájos.

A két tenyér a derékra szorítva:

— Karcú, mint a liliomszál.

A szemről kipattanó két ujj:

— És minő szemek!

Vége egy általános keresztbevetése s gyorsan szétcsapása a karoknak.

— Egyszóval: elragadó szépség. — Gratulálok hozzá!

— Lehet.

- Az érzelem természetesen viszonztatik.
- Ohó! (Most már a kardmarkolathoz kapott.)
- Kérem, nem tettem kérdőjelt a mondatomhoz.
- Természetes.

Aztán elhallgatott, a kemény kravátlíját igazgatta. Úgy látam, hogy kívánja a továbbkérdőzködést.

- Kisasszony?
- Óh, nem.
- Tehát özvegy nő?
- Ah, nem.
- Csak nem asszonyság?
- Nana! Hogy gondolja ezt?
- Hát ugyan micsoda akkor?
- Asszonyság, akinek férje van, de nincs.
- Ahá! Elvált nő?

— Igen. Szétvált. (Mutatta két kézzel, hogy szét vannak választva.)

- Akkor ez egészen törvényes viszony.

Erre az én dragonyos hadnagyom felállt a székéről, egész tisztelgési pozitúrába tette magát előttem. Én is felálltam.

- Asszonyság kívánja, hogy ön legyen neki...

Itt nem jutott eszébe a szó. A jobb keze három első ujját a feje fölé emelte, mint aki esküszik. Megértettem.

- Esketési tanúja?
- Nem azt mondta. Más szót mondott.
- Násznagya?

— Az, az! Násznagy! Hogy elfelejtettem. Pedig „hadnagy” szóruul eszembe juthatna.

- Ismerősöm nekem az ön választottja?

— Természetes. Ha csak az első nevét megmondom, már emlékezni fog. — Az „Erzsike”

- Ah! Az Erzsike?

— Ah. Milyen vörös lett! Maga is volt bele szerelmes! Tudom. Megmondta nekem. Nohát lesz neki násznagya!

- Készséggel.
- Igazán?
- Igen szívesen.

Akkor aztán kezet fogott velem mind a két kezével; meg-
rázta a kezeimet, s egész kicsinyekké csinálta a szemeit az el-
ragadtatástól. Azt hiszem meg is csókolt volna, de neki is nagy
orra volt, nekem is, nem fértünk egymáshoz.

– Hát megengedi, hogy behívjam a menyasszonyomat?

– Honnan?

– Odakinn vár.

– Csak nem a lépcsőházban?

– De igen. A lépcsőházban. Nem akart addig bejönni, míg
nem bizonyos, hogy ön násznagya lesz. Szégyenli magát.

Én rögtön kisettem, hogy ajtót nyissak a tévovázó látogató
előtt.

Csakugyan az Erzsike volt.

Tél volt az idő, mindenféle prémes öltözet volt rajta, kucs-
ma a fején; igazi muszka nőnek tetszett.

Valósággal látszott az arcán valami negédeskedő szégyen-
lősség.

Nem tudtam elképzelni.

Hiszen láttam én már az ő arcát hasonló körülmények kö-
zött. Bagotay Muki, Gyuricza Peti, Rengetegi Tíhi után Kla-
topil Vencel valóságos „fölfelé esés”.

A vőlegény azalatt a szobában maradt, amíg a hölgyet
bevezettem.

Ott azután elébb engedelmet kért tőle, hogy kezet csókol-
hasson neki, azután bocsánatot kért éntőlem, hogy azt tette.
S többé rá nem volt bírható, hogy helyet foglaljon, hanem
állhatatosan megállta a helyét, annak a karszéknek a támlányá-
ra könyökölve, amelyben a hölgy ült.

– Meg tudta ön érteni, amit az én vitézem magyarázott?

– kérdezé aztán Erzsike, amint az első feszélyt levetkőzte.

– Képzelve, nekem lovagi szavát adta, hogy soha magyar

emberrel más nyelven nem fog beszélni, mint magyarul. Előbb a privatedienerét kínoztta agyon vele.

— Ez igen dicséretes szándék. — Ezt kellett rá felelnem.

— Hanem már most hadd mondjam én el, hogy miért kellett nekem éppen önt kéretni fel arra az áldozatra, hogy násznagynom legyen.

Biztosítám felőle, hogy ez nekem nem áldozat, sőt élvezet.

— A legutolsó találkozásunk után talán nem is várhatta ön azt, hogy még valamikor összejövünk az életben.

Én meghökkenve kaptam föl a fejemet.

— Óh, „e” felől beszélhetünk akármit. (Erzsike a vőlegényére célzott.) Ez egy áldott jó fiú. Olyan, hogy kenyérre lehetne kenni. El lehet ez előtt mindent mondani. Ön odáig tudja a történetemet, hogy én a forradalom után Bálványosival bujdokoltam egy ideig. Nem szeretném, ha valami könnyelmű félreccapásnak tulajdonítaná ön, hogy azt az embert elhagytam. Képzelve ön, csakugyan arra az alacsonyságra vete-medett, amit úgy tudom, hogy említettem önnek, hogy a császári biztos előtt elmondá az egész sürgönyvitel történetét, kitisztázva magát a hőstett vádjá alól s engemet denunciálva vele. Elöttem azzal mentette magát, hogy neki szüksége volt magát purifikálni a direktorsági koncesszió elnyerése végett, nekem, mint asszonynak, nem fogják ezt a „kis tréfát” imputálni. Pedighát dehogy nem imputálták! Sőt nagyon is elővettek, beidéztek, letartóztattak. Csak ennek a becsületes, jó fiúnak köszönhetem, hogy valami nagy baj nem ért. Ez fogta pártomat. Nála nélkül igazán olyan árát adhattam volna meg a hősködésemenek, hogy megkeserülém. Ugyebár, Venca?

A főhadnagy mutatá a tenyérmozdulatával, hogy hagyjuk már ezt az emléket továbbfutni.

— Innen kezdődik az ismeretségünk — folytatá a hölgy.

— Ez talán kiment ön előtt is, hogy én egy idegent, egy katonatisztet választottam jövendőbelimnek. Nagyon erős okom volt elidegenedni az én hajdani hős ideáломtól.

A szép hölgy, úgy látszott, hogy nem volt megelégedve a hatással, amit szemei rám gyakoroltak; legalább azt kell hinnem, hogy a következő kommentárok nem annyira a vőlegényének az örömére, mint az én felvilágosításomra lettek közrebocsátva.

— De higgye el, egész komolyan mondom, hogy Klatopilt nemcsak hálából tüntetem ki, amiért engem igen nagy galibából kiszabadított, és ami több, annak a Bramarbas-Bálványosinak minden további alkalmatlankodásaitól megmentett; de azért is, mert ő igazi becsülésre méltó jellem: tetőtől talpig igazságszeretet, aki hazudni még tréfából sem szokott. Bátor és erős lelkű, és amellet gyöngéd és érzékeny. Ura a kimondott szavának; azért a szavát könnyen oda nem adja. Valóságos eszményképe a férfinak.

Nekem egy plajbász volt a kezemben, előttem egy üres papírlap. Az írón ezt találta írni a papírra:

„Nro 4.”

A hölgy elérte az abrakadabrá, s megcsóválta rá a fejét. Egy kicsit mosolygott is.

— No, ez nem olyan, mint a többiek — erősködék —, egészen ellentéte annak, amit a „hódítók” alatt szoktak érteni. — Hihetetlennek fog látszani, ha elmondom, hogy három évig járt hozzám. Csaknem mindennapi látogatóm volt anélkül, hogy egy merész lépést, egy indítványozó szót megengedett volna magának. Mindennap újból fel kellett szólítanom, hogy foglaljon helyet, tegye le a sisakot a kezéből, támassza a kardját a szögletbe, s Schiller verseinek az olvasásán túl sohasem ment a társalgásunk.

El kell ismernem, hogy ez csakugyan rendkívüli eset.

— Én már gúnyolódtam is vele — folytatá a csevegést a szép asszony. — Tudja, én nem vagyok ahhoz szokva, hogy mikor nekem udvarol valaki, a Memnon szobrot utánozza, s ekkor bevallotta Klatopil egész őszintén, hogy ő „fél éntőlem”. — „Ha én olyan gyáva volnék a katonai pályán, amint vagyok

kegyeddal szemközt, megérdemelném, hogy őfelsége rögtön elcsapjon a tisztikarából.”

A főhadnagy fejbólintással helyeslé emlékezetes szavainak idézését.

— Utoljára is nekem kellett az ő kezét megkérnem — folytatá Erzsike. — Ugye barátom?

A vőlegény rámondta, hogy valóban úgy volt.

— Még akkor is szerénykedett. Alacsony rangjával mentette magát. — Meggondolási határidőt kért. No, nem igaz?

— Ez igaz.

— Nekem kellett a skrupulusait egyenként elenyésztetnem, míg végre határozott nyilatkozatra bírhattam, hogy nohát elvesz. Sohasem láttam én ilyen katonatisztet.

Erzsike vehette észre az arcomon, hogy hát mit törődöm én mindezekkel. Én se nem kérdeztem, se nem bánom, akár-hogy van az ő dolga.

— Hát, lássa ön — folytatá esedezésig menő hangon — én mindezeket nem azért mondtam ám el önnek, hogy mulatságot szerezzek vele, hanem azért, mert egy nagy kérésem van önhöz.

— Azt már közölte velem a főhadnagy úr.

— Nem a násznagyság végett. Ez nem „nagy” kérelem. Ezt megteszi ön a szolgálója kedvéért is. Nagyobbat kérek annál. Azt akarom öntől kérni, hogy legyen nekem gondnok: törvényes gyámatyám.

— Én? Kegyednek gyámatyja?

— Ne tegyen olyan nagy hangsúlyt arra a szóra, hogy „atyá”. Igaz, hogy ön csak négy évvel idősebb, mint én.

— Nem a magam minőségéről beszélek, hanem a kegyedéről. Férjes nőnek mire való a gyám?

— Hát, teszem föl, ha a férjes nő könnyelműen kezeli a vagyonát.

— Azt hiszi kegyed, hogy én valami nagy pénzügyi tekintély vagyok?

— Csak egyet hiszek; azt, hogy ön nekem őszinte jó barátom. Egyetlen jó barátom a kerek földön; aki azért, ami szíveséget tesz velem, nem kér, nem vár semmit. — Ez már ki van próbálva. — Azt hallotta ön, — s ha nem is hallotta volna, kitalálhatná magától is, — hogy engem a rokonaim eltaszítottak maguktól. — Eltagadják, hogy ismernek. Az anyám férjhez ment, s áttette a lakását Prágába. — Akire csak rábízom magamat, mind azon van, hogy valamit elnyerjen tőlem: pénzt vagy annál is drágábbat. Aki csak hozzám szegődik, az mind vagy szédelgő, vagy csábító, vagy kerítő. Magam pedig egy ostoba, könnyen hívő teremtség vagyok, akinek sohasem fog benőni a fejelágya. Nekem kell egy olyan parancsolóra szert tennem, aki a tönkrejutástól megőrizzen és akinek a jóakaratóban megnyugodjam. Hiszen kaphatnék én önnél tapasztaltabb gyámot is, csak a városi hivatalhoz kellene folyamodnom; de én senkinek a zsarnokságát nem tudnám eltűrni; — az önét eltűröm. — Ne hagyjon elpusztulni! Az Istenre kérem.

Meg kellett őt szánnom. Azon vettem észre, hogy a kezeimet el hagytam fogatni.

Pedig ez bizony kényes helyzet, egy szépasszony gondnokának lenni. S még *milyen* szép asszonynak!

— Hát nem bánom. Vegyük egész komolyan a dolgot. Ha főhadnagy úr is beleegyezik?

Klatopil Vencel kinyilatkoztató, hogy őneki etekintetben nincs saját akarata.

— Térjünk a dolog érdemére. Meg van kegyednek még azon vagyona, ami a bécsi takarékpénztárban lett elhelyezve?

— Megvan. S mihelyt ön hivatalos gondnokom lesz, kiveheti onnan, és áthelyezheti a pesti hazai takarékpénztárba.

— Itt könnyebben lesz a kamatutalványozás évnegyedenkint. Kegyednek ebből a tiszteknél megkívánt biztosítékot is le kell tenni.

— Igen. Hatezer forintot.

(Abban a korban csak annyi volt a főhadnagyi ara biztosítéka.)

— Ezt különben az atyai házra is be lehetne tábláztatni.

— Ahogy ön jónak látja.

— Azért gondoltam így, mert azt sejtem, hogy kegyed a házuk jövedelméből aligha lát valamit, s szeretném, ha a készpénzből minél többet megmenthetne.

— Megmenthetnék? — kérdezé Erzsike, nagy szemeket nyitva erre a szóra.

Én körülvakargattam a hajamat. (Még akkor sok volt.) Gyámapai kötelességem volt őszintén elmondani a nézeteimet. Végre megtaláltam a *formát* hozzá.

— Hát, tudja, édes Erzsi nagysám —, igen tisztelt főhadnagy úr —, én már sok mindenféle csodát láttam életemben. Láttam féllábú balettáncost, aki a legnehezebb piruetteket megcsinálta; láttam kéz nélküli festőt, aki a lábaival remekül mázolt arcképeket —; láttam vak színészt, aki végigjátszotta Hamletet! — hanem olyan lovassági főhadnagyot, akinek adóssága ne lett volna — még nem láttam soha.

Erre mind a ketten nagyszerű habotában törtek ki!

— Nem! Nem! — kiáltott a vőlegény. — Bizonyára engem sem fognak pénzért mutogatni.

Én azután kértem, hogy ha már ennyire vagyunk a sinceritásban, hát szíveskedjék mégis széket húzni ide az asztalhoz, és tegye le a kezéből azt a szép sisakot az aranyfekete tolltarajjal, és beszéljünk számokban; kinek mennyivel tartozik?

Csinos kis összeg támadt belőle.

A vőlegény bizton leolvashatta ábrázatomból, hogy ezt az árt sokallom egy főhadnagyért; ennyiért Erzsike egy őrnagyot is találhatott volna. Sietett megértetni a dolgot.

— Nem én magam csináltam ám ezt a rengeteg nagy adósságot, hanem volt egy jó pajtásom, főhadnagy, gazdag, előkelő fiú. Az vett rá, hogy írjam rá nevemet a váltóira, mint

jótálló. Még minorennis volt. Én csak írtam, írtam; mit tudtam, hogy mi az. Egyszer aztán, mikor szájáig ért a víz, az ifjú barátom föbe lőtte magát. Az apja megtagadta a fizetést, a hitelezőket én örököltem utána. Azóta folyvást fizetek, de az adósság nem hogy fogyna, de egyre növekedik, s egyre szorosabbra tekerődik a derekam körül a rettenetes boa *conscriptor*.

— Boa *conscriptor* ugye? (összeíró óriáskígyó.)

Ezen aztán mind a hárman neveltünk. Pedig tulajdonképpen nem volt biz ezen semmi nevetni való.

— Summa summarum: Erzsí nagysámnak marad a vőlegénye adósságainak tisztázása s a kaució letevése után még huszonötezer forintja.

— Tudom. Éppen azért kérem önt, hogy legyen szigorú gondnokom, mert ha az én kezemben marad a pénz, akkor ennek öt esztendő alatt vége lesz.

— Csodálom, hogy eddig is eltartott.

— Ez a csoda onnan ered, hogy a mama letiltotta a bécsi intézetnél letett összegemet, s a zár csak akkor szűnik meg, ha egy derék, rangbeli úrhoz férjhez megyek.

— Ugyan takarékosan kell kegyednek gazdálkodni, hogy ennek az összegnek a kamataiból ki tudjon jönni.

— Klatopilnak is van fizetése; aztán ő, mint lovassági tiszt, szállást „in natura” kap.

— S kegyed meg fog férni azon az in natura tiszt szállításán.

— Ön tudja jól, hogy én az ilyesmihez . . . (Láttam, hogy azt akarja most mondani, hogy „hózzá vagyok szokva”, s furcsa képet csináltam hozzá. El is értette a pantomimikámat, hogy a császári és királyi vőlegény előtt nem igen lesz alkalmazatos az „anno Rengetegi” élményeket emlegetni, s művésznöi ügyességgel átcsapott a megkezdett markotányosnöi hencségéből a gyöngéd turbékolásba), hogy az igaz szerelem áldozatra képes.

S megigézö mosollyal nyújtá kezét a vőlegénynek. Amit az gyöngéd elragadtatással emelt ajkaihoz. Mint egy gerlepár.

— Nemde Venca?

— Igen, Eliza!

Nekem bizony semmi gyönyörűségem sem volt ebben az ő Romeó és Júlia előadásukban. Kedvem volt az előadásukat kifütyölni.

— Még egy kérdést, kedves gyermekeim, mielőtt az atyai áldásomat rátok adnám:

— Tisztelt főhadnagy úr, ahogy a curriculum vitae-jéből megértettem, önt kezdetben papnak szánták és így ön valószínűleg katolikus.

— Római katolikus.

— Az alatt az időköz alatt, amelyet ön a szemináriumban töltött, nem hallott volna olyasmit, hogy egy kálvinista aszszonyt, akit a polgári törvényszék a férjétől elválasztott, katolikus férfinak nőül venni nem szabad; mert az ő dogmája szerint a házasság sacramentum, amit a világi bíró föl nem oldhat.

A vőlegény nagyot bámult erre a szóra.

— Erre bizony egyikük sem gondolt.

Erzsike egyszerre baziliszk tekintetet vetett felém. Huh, hogy villámlott a tengerszemekben!

— Hát ezen hogyan lehetne segíteni? — kérde tőlem a vőlegény egész gyermeteg gyámoltalansággal.

— Hát csak úgy, hogyha ön is kálvinistává lesz.

— „Kálvi ?” — De már a szónak a végét „nista” az ajtón kívül mondta ki. Kapta a sisakját, senkitől búcsút sem vett, úgy elszaladt. A Kálmán diák azt mondta, hogy még így svalizsért futni nem látott soha.

Az Erzsikét ott hagyta énrám.

Borzasztó dühös volt a menyecske.

— Ez magától tiszta malícia volt! Így elkergetni a vőlegényemet! Menjen! Hogyan csúffá tett most!

Én mentettem magamat, ahogy tudtam.

— Ezt elébb-utóbb meg kellett neki tudni. A pap megtagadta volna az egyházi kihirdetést önöktől.

— Csak bírta volna ön ezt rám. Ha egyszer én az adósságait kifizettem volna, akkor már lovagias kötelessége lett volna azt az áldozatot meghozni értem; akkor már nem léphetett volna vissza.

Meg kellett magamat adnom; ez bizony nagy ügyetlenség volt tőlem. Kértem is nagyon bocsánatot. Sohasem cselekszem többet. A legközelebbi vőlegényénél nem bánom, ha mahomedánus lesz is.

— Magával nem lehet okosan beszélni. — Node sebaj. — Visszahozom én még ide Klatopil Vencelt.

Azzal nagy durcásan otthagytott.

Bántam is én. Nagy dolgom volt. Az újon érkezett előfizetők keresztkötéseire kellett írnom a címzeteket. Ez nem annyira ideális, mint inkább realiztikus foglalatosság; hozzászámítva, hogy még a címszalagok összcserizélése is az én feladatomból volt. A korrektúra ív is várt rám, rengeteg sok sajtóhibával. — Hát bizony „szegény az eklézsia: maga harangoz a pap”. — Üres óráimban pedig — pihenésképpen — a „Magyar nábob” regényemet írtam, aminek a főalakjához a feleségem elbeszélése után kaptam az eszmét.

Azután elmúlt egypár hét. Egy délután, amikor éppen azon gondolkoztam, hogy megcsináljam-e magam az olajlámpásomat, vagy megvárjam, amíg a Kálmán diák hazakerül a postáról, vagy a szobaleány a színházból, ahová a feleségem után elvitte a jelmezes kosarat; egyszerre erős csengetés támad odakinn. Magamnak kellett kimennem az ajtót kinyitni.

Nagy meglepetésemre, Erzsikét láttam magam előtt. Hozta karonfogva a főhadnagyát.

Klatopil Vencel csupa szabadkozó nyájasság volt.

— Megint itt vagyok uram. Elfogtak, láncraverték. Kénytelen voltam kapitulálni.

Gondoltam. Mikor már a kiéhezettett várórség a lóhúsrá szorul.

— Erős ostrom volt... Ilyen battériák! — Nézze ön! —

Ezek a szemek! — Congrév rakéta semmi ehhez képest! —
A csillagsánc be van véve!

— Nagy tűz lehetett! Már az igaz.

— És mármost újra kell önt kérnem, hogy legyen nekem tanúm.

— Azaz, hogy a menyasszonyának.

— Nem! Előbb nekem. — Előbb velem kell eljönnie a pap-
hoz, bejelenteni, hogy kitérek a katolikus hitből.

— Tehát csakugyan.

— Meggyőződtem.

— Tessék helyet foglalni.

— Teljesen meggyőződtem. Erzsike nagysám úgy tud ka-
pacitálni, hogy nincs olyan misszionárius. Valóságos hit-
térítő.

(Gondolom én azt, hogyan tud az Erzsike *konvertálni*.)

— És ha mindjárt el kellene is kárhoznom, ha elveszteném
is az öröküdvösséget, még azt is kész volnék feláldozni, ezekért
a drága szép szemekért. Inkább a purgatoriumban égjek!

— Nono, főhadnagy úr! Ne mondjunk ilyen nagyokat.

— De szavamra mondom. Kész volnék érte mohamedánná
lenni!

Dejsz azt elhiszem.

— Tehát fog ön tanúm lenni a papnál?

— Bocsánat. Ez komoly dolog. Én a magam vallását éppen
oly magasra becülöm, mint más felekezetekét. Proselytaci-
náló azonban nem vagyok. Őszinte meggyőződésből akar ön
kálvinistává lenni?

Erre a szóra elszörnyedten ugrott fel a helyéből.

— Kálvinistává? Dehogy akarok! Isten őriz!

— Hát micsoda?

— Lutheránus akarok lenni.

— Hisz az mindegy.

— Ördögöt mindegy! Nálunk Leutomischlben azt tartják,
hogy a kálvinisták Krisztus-tagadók.

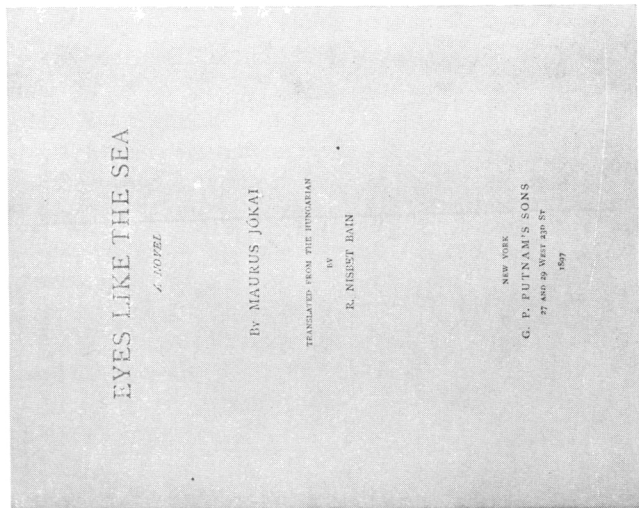

a) Knopp Imre: A tengerszemű hölgy
(A Petőfi Irodalmi Múzeum tulajdona)

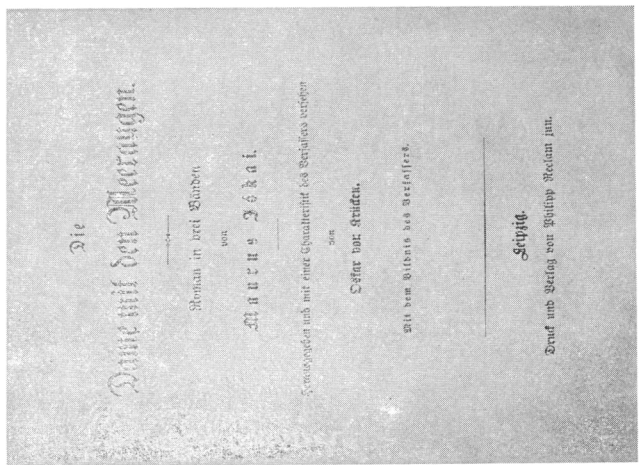

b) Muraközi János: A tengerszemű hölgy
(A kecskeméti Katona József Múzeum tulajdona)

IV.

a) A regény angol nyelvű fordításának címlapja

b) A regény német nyelvű fordításának címlapja

— Azt a menyasszonya megmondhatta volna önnek, hogy nem igaz.

Erre aztán Erzsike veté magát közbe. Olyan szépen könyörgött, hogy még ezt a kis szívességet ne tagadjam meg tőle. Klatopil csak így volt rávehető a konvertitásra. Hogy a lutheránusoknak is kereszt van a templomukon; azok is ostyában veszik fel a Krisztus testét. Hogy itt nem kockáztat az ember annyit a mennybeli jussából; a főhadparancsnokságnál sem veszik olyan rossz néven, mintha a „kuruc” kálvinisták közé lépne stb.

Az lett a vége, hogy nekem, a kálvinista presbiternek kellett a lutheránus egyház számára egy áttérő lelket bevezetnem.

Mégiscsak jó fiú lehettem én hajdanában, amíg a szívem így el nem kérgesedett.

Vége minden akadály le lett győzve. Én beváltam gyámtyának, Klatopil Vencel vőlegénynek; Erzsike megkapta az excellenciás mamától (most már tábornokné volt) a felmentvényt a sequestrált tőkepénze fölötti szabad rendelkezésre; a biztosíték le lett téve, a boa conscriptorok jóllakva, fixumfertig mehettünk az esküvőre.

A násznép állt a menyasszonyon és a vőlegényen kívül még a két násznagyból; a vőlegényé volt a zászlóaljparancsnok örnyagy és ennek a feleségéből.

Itt valószínűleg mindenki azt fogja tőlem kérdezni, hogy hát a *másik* násznagnak a felesége miért nem volt ott.

Kényes kérdés! Sőt mondhatnám csiklandós!

Igen röviden végezhetnék vele azzal a válasszal, hogy a feleségem éppen akkor Szabadkán volt vendégszereplésen; meg volt ő is híva, de nem jöhetett.

Tudom, hogy ez a válasz tökéletlen.

Mindenekelőtt egy axiómát kell felállítanom.

„Tisztességes férjnek nem szabad *okot adni* a feleségének a féltékenységre; de *ok nélkül* féltékennyé tenni a feleségét, megint nem szabad.”

Annyi szent igaz, hogy én az Erzsike nevét az asszonyom előtt soha ki nem mondtam. („Papucshős!”) Volt-e róla tudomása, azt nem tudom. Sokkal büszkébb volt, mint hogy valaha mutatta volna.

Az Erzsikének arcképe is volt, s az ott volt az én íróasztalom fiókjában. Még akkor is ott volt, amikor már megnősültem. S én nem mondhattam azt, hogy az *öreganyámnak* a képe, ha történetesen kézbe kerül. Hanem az történt, hogy mikor az orosz seregek betörték az országba, én is, előrelátva az egyenlőtlen harc végét, fogtam a puskámat, felkötöttem a kardomat, nyakamba öltöttem a tarisznyámat, búcsút vettem a feleségemtől, s mentem a Görgey táborát fölkeresni — gyalog. Útközben találkoztam Nyáry Pállal. — „Hová ilyen fölpuskázva, Móric öcsém?” — Én tragikus pátosszal feleltem rá: — „Megyek meghalni a hazáért.” — „Hát a tarisznyában mi van?” — „Egy sonka.” — „Nohát, mielőtt meghalnánk a hazáért, előbb együk meg azt a sonkát.” — Azzal fölvettem a szekérec. Rajta kívül még Patay József is a szekéren volt. (Két tagja a debreceni magyar kormánytanácsnak.) Én mégis szerettem volna tudni, hogy hová megyünk, amire Nyáry azt felelte: — „Hát, édes öcsém, ahogy a népdal mondja: *Szalad a kutya Szeged felé. Lóg a farka Buda felé*” A legfenyegetőbb halálvész között sem hagyta el a keserű iróniája. Így mentem Nyáryval együtt Szegedre. Egy hét múlva a feleségem is utánam jött. A szállásunkat rábízta a jó öreg Kovácsnéra. A derék komikai művésznőnek nem kellett félnie a kozákoktól. Amint aztán az oroszok megszállták Budapestet, s a szigorú rendelet kiadatott, hogy minden fegyvert, monturt és magyar bankót beszoigáltassanak, mert akinél egy tiltott tárgyat, vagy egy forradalmi kiáltványt megtalálnak, haditörvényszék elé állítatik s főbe lövetik, akkor a jámbor megbízott művész fogta az íróasztalom fiókjában talált összes cókmoikat, azok között voltak Petőfinék a levelezései, Klapka levele, az egész forradalom alatt írt naplóm, számtalan érdekes adataival, s azokat

mind bedobta a kemencébe, s befűtött velük. Ebben a nagy autodaféban hamvadt el az Erzsikének az arcképe is. Azt hiszem, hogy sejtettek valamit, de nem szóltak soha.

És eszerint én csak magamban voltam ott az Erzsikének az esküvőjén.

Az összejövetel az ő szállásán történt meg. Itt volt alkalmam megismerkedni a násznagytársammal, a dragonyos őrnaggyal. Igen derék, affábilis ember volt. Valóságos másolata egy igazi magyar vicispánnak. Csupa kordialis kedélyesség, joviális tréfa; az ember észre sem vette rajta, hogy katona. Pláne, hogy osztrák katona. Úgy szidta a „Bach-huszárokat”, mint a jégeső. Ellenben a magyarokat dicsérte. Ő nem volt Temesvárbán bezárva, mint a főhadnagy; előbb Olaszországban harcolt, azután került ide. A beszédét fűszerezte magyar mondásokkal, körmönfont kifejezésekkel. — A feleségének is bemutatott. Az is tréfásan történt: „az én házisárkányom”. Pedig nem volt valami sárkányfajta. Kapitális derék asszonyág volt, élte javában. Igen csinos ábrázatú. Csak az az egy, hogy a beszédében nem ismerte a pontot, meg a pauzát. Előttem az még előny, mert én mindig úgy szerettem a hölgyeket mulattatni, hogy azok beszéljenek, én meg hallgassak. Amíg a menyasszony előjött az öltözőből, azalatt engem megismerttetett az ezredben szolgáló valamennyi nős tisztnek a családi viszonyaival. Mikor aztán a menyasszony teljes menyegzői díszben megjelent, kísérve a vőlegényétől, aki az egyik kezében a sisakját, a másikban egy óriási kaméliacsokrot tartott, akkor egész ünnepelességgel ment végbe a kérő- és kiadónásznagyok közötti formaszertű jegyzékváltás.

Az őrnagy azonban csak az én irányomban volt kedélyes táblabírói alak; a főhadnaggyal szemben folyvást előljáró maradt. Úgy kommandírozott neki, mintha most is lovon ülne s „terepfutónak” volna kiküldve. Az feszesen engedelmeskedett.

Rám egészen azt a benyomást tette a vőlegény, mint mi-

kor a svadrony élén ott ül a nyeregben a tiszt; kezdődik az apró fegyvertűz, a puszkagolyók elfütyyentenek a füle mellett, a granát prűszkölve vág le előtte a földbe, s neki még csak a fejét sem szabad félrekapni; míg egyszer aztán felhangzik a szabadító vezényszó: „Előre! mars! mars! Kard-ki-kard! — Rajta, rajta! — Üsd, vágd!” — Mit is mondok? Dehogy „üsd, vágd!” — „Szorítsd hozzád: nem anyád!”

Végre a kommandószóra eljutottunk az oltárig.

Ez is megtörtént. Férjhez adtam az Erzsikét.

Ő igen bátran viselte magát. Persze, már volt benne gyakorlata.

Hanem a vőlegénynek minden mozdulatát úgy kellett vezényelni. Ő meg ehhez volt szokva. Alig bírta a kesztyűt lehúzni a kezéről. S erővel jobb felől akarta a menyasszonyát állítani; holott a pap azt kívánta, hogy balról bocsássa. S mikor vége volt a szertartásnak, olyanforma arckifejezéssel fordult a násznagyához, mint aminő a halálraítélt delikvensé, aki már csak a legmagasabb kegyelemben bízik.

— Minket *balkézre* eskettek meg.

— Ne félj fiam — biztatá őt a násznagya. — Így szokták azt. Balfelől áll a menyasszony; de azért a jobb kezeitek voltak egymásba téve.

— Lehetetlen.

A jó Klatopil már azt sem tudta, hogy melyik a jobb, melyik a bal keze.

Hazatértett már aztán egy kocsin ültek — a boldog menyasszony és a vőlegénye.

Erzsike szállásán ott várta a násznépet a pompás lakoma. Fel volt terítve.

Mikor aztán a boldog férj felhozta a kedves életepárját közénk, akkor egyszerre levetette magát a pamlagra, s arcát a két tenyerébe takarva, elkezdett keservesen sírni.

Hát ilyen csodát még nem mutogattak, sem ingyen, sem pénzért.

Hogy a vőlegény fakadjon sírva az esküvő után, s legényvöltának elvesztése fölött keserű könnyhullatásokban ádózzék.

A két hölgy aztán két oldalt fogva, elkezdte kérlelni, vigasztalni, de ő csak nem bírta érzelmei kitörését visszafojtani. Az őrnagy is szépen biztatgatta: — „Ej, édes barátom. Nem kell azt olyan tragice venni. Lám én is átstem rajta. Lássa, milyen jól meg vagyok most a házisárkányommal.” Ez sem volt balszam a nagy fájdalmára. Utoljára aztán haragba jött az őrnagy: — „Ezer török koponya! Főhadnagy úr! Fog ön nekünk itten produkciót tartani a magasabb érzékenységből! Bomba és granát. Ölelje meg mindjárt szépen a feleségét!”

Az Erzsike mindig csak rám nézett, mintha könyörögne. Megszántam szegényt.

— Főhadnagy úr! — mondék. — Tanult ön angolul?

Az új házas meg volt lepetve.

— Igen.

— Ollendorf nyelvtanából?

— Hát igen.

— Emlékezik a második gyakorlatra: „*Miért sír a kapitány?*”

— „*Azért, mert az angolnak nincsen kenyere.*” No, hát adjunk az angolnak kenyeret.

Erre mind valamennyien elnevették magukat. A barátom is.

S ezzel aztán vége lett a scenának. Asztalhoz ültünk, s a megkezdődött vidám poharazás között sokat tréfáltunk afölött, hogy mily bolondos furcsa ötlet volt — Ollendorftól azt kérdezni, hogy „miért sír a kapitány?”, s azzal válaszolni rá, hogy „az angolnak nincs kenyere.”

Maga ez a paradox kedélyállapot azonban megfejthetetlen talány maradt előttem.

Csak több év múlva akadtam rá az igazi nyitjára.

Egészen más oka volt annak a sírásra, mint amire a grammatikus gondolt.

XVI. FEJEZET
KATONADOLOG

Az idíll nem soká tartott, csakhamar felváltotta az eposz.

A háború kiütött, de nem a fiatal házastársak, hanem az európai hatalmasságok között. Az én gyámoltjaimat ez csak annyiban érdekelte, hogy Klatopilt is mozgósították; a dragonyos-ezredével együtt vitték a keleti határszélre. Természetesen Erzsike is vele ment.

Hirtelen történt az eltávozásuk. Együtt jöttek el hozzám búcsúvételre. Klatopilnak az arca ragyogott az örömtől, s ez visszfényét találta az asszonyosság derült mosolyában. Háború lesz! A katonának most virágozik a búzája!

Az évnegyedenként megküldendő pénz végett mulhatlan volt velem tudatni a tartózkodásuk helyét.

— Címünk egyelőre: „An Ihre hochwohlgeboren Frau Oberlieutenantin Elisabeth von Klatopil”. Egyelőre! Később valószínűleg haladunk *alább és feljebb*.

— „Alább” a határ felé, és „feljebb” a ranglépcsőn? — mondom én, kitalálva a feladott rebust.

Az én gyámfiam (öt évvel idősebb, mint én) igen meg volt elégedve a helyes megfejtésemmel.

A legjobb kedvben távoztak el tőlem.

Én azután minden hónapban kaptam a gyámleányomtól levelet. De nincs az a lóugrással kombinált sakkfeladvány, amely az ő járás-kelésükkel kiállja a versenyt. Ma délnek egy hónap múlva nyugotnak, aztán fel északnak, előre-hátra, megint visszafelé, olyan ismeretlen falucskákban, hogy nagyítóüveggel kellett keresnem a helyet a térképen, utoljára átugrott a hadi-

szállás Moldovába, Oláhországba; körülugrálta Jassyt, Bukarestet, végigugrálta a Pruth mellett, utoljára megállapodott Czernoviczban, míg onnan is tovább nem kelt Premyslbe, ahonnan aztán szerencsésen visszakerült, Stryn, Munkácson, Tokajon, Miskolcon, Kecskeméten, Kalocsán keresztül megint Budapestre.

Erzsike mindenütt vele járt hűségesen a férjével. Téli, nyári vizontagságokat, amikben az ilyen fegyveres kéljutazás ugyan bővelkedik, együtt szenvedett át vele. Levelei, amelyeket ezalatt hozzám küldözött, maguk egy igen érdekes fejezetet képeznének a katonatiszti életből. *Opportunitási* okok tartóztatnak vissza azoknak közzétételétől; még elriasztanám vele a fiatalságot (értem a nőnemen levőt) az Erzsike példájával.

Sokszor elgondolkoztam rajta, hogy ez az asszony mennyire megjósolta mindezeket magáról, mikor a komáromi sziget kis fakunyhójában egymás mellett ültünk; szalmás kunyhó, tehénistálló, ostromolt vár, kazamata boltja, komédiás konyhasátora, táborozó katona bivouacja, — mindenütt boldogít a szerelem; az édes illúzió tündérpalotát tud azokból elővarázsolni. S a tábort járó tiszt nem lehet valami kellemes férj. Zaklatva bosszantva, előljáróitól chikanálva, időjárástól paszkolva, ellenséggel farkasszemet nézve és soha rá nem eresztve; örök civódásban a barátságtalan lakossággal, rosszul látott vendég, akinek a nyakán nehéz kölönc a magával hordott feleség. És az mégis szerelemmel követi őt mindenfelé, s túri a nehéz indulatait.

És ő ezt mind előre megjósolta magának! Mi következik még?

Hanem az előléptetési lajtorján nem történt semmi haladás. A legutolsó levél címe is így szolt: „főhadnagyné asszonyosság”

Mikor a nagy világháborúnak vége volt, mely annyi keserű kiábrándulást hagyott hátra, egy délután megint bekopogtat hozzám Klatopil Vencel főhadnagy.

Nem volt már akkor Kálmán diákom. A „Déliab” meg-

bukott. Ahelyett a „Vasárnapi Ujság”-ot szerkesztettem, a lapon megnevezett szerkesztő Pákh Albert helyett, aki Graefenbergben feküdt betegen.— Új nevem volt: „Kakas Márton”. Hej, de népszerű voltam akkor! Voltak Kakas Márton pipák, tajtékából, cserépből, kakascjú emberalakkal; a nemzet igazán *szájában* hordott, s ha nem is tömjénnel, de annál is becsesebb dohánnyal füstölte meg a bálványképemet. O temp*i* passati!

— Ah, te vagy az, kamerad! (A lakodalom alkalmával bruderschaftot ittunk.)

— Hát rám lehet ismerni még?

Az igaz, hogy a fizimiskája erősen megváltozott. A hadjárat alatt meg lett engedve a tiszteknek, hogy a szabályzaton kívüli szakálleresztéseket produkáljanak. Vencelnek à la Haynau szakálla volt, ami úgy eszközölte, hogy a bajuszhoz egy darab a kiborotvált szakállból hozzásodortatik, mintha a kettő egy volna, ami az arcnak formidabilissá tételéhez nem kevés járul.

De még nevezetesebb korrektúra volt az arcán, hogy az orra egészen veres volt. Valóságos egy darab rubin.

Azon is kezdte, hogy a mutatóujját az orra hegyére tette.

— Látod-e ezt? — Ez az egész akvizíció a török-orosz háburúból. Ez a veres orr. A múlt télen a galíciai határon táborozva tettem rá szert egy kriminális muszka szélben, künn a mezőn egész éjjel. A porrá tört havat, mint megannyi varrótűt vágta az arcunkba a szél. S még csak háttal se lehetett fordulni. Reggelre ilyen lett az orrom. Azon a héten húsz emberem megfagyott a nyeregben, fele a katonáimnak a lazaretumba került, tüdőgyulladásban, skorbutban, éhségtífuszban. A századomból nem hoztam többet haza negyven legénynél. — És ezt a veres orrot mint trophaeumot.

Nekem egyaránt bajos volt, akár gratulálnom hozzá, akár sajnálkoznom rajta.

— És bár legalább verekedtünk volna valahol! De végigjárni egy másfélesztendő háborút, anélkül, hogy a kardomnak

egyéb dolga lett volna, mint a szénarekvirálásnál a hengegő parasztnak a hátára húzkodni a lapjával. Néha olyan közel álltunk az ellenséghez az előőrsön, hogy így nézhettünk egymásnak a szájába, s nem volt szabad egymásra rohannunk. Egyszer a törökkel álltunk szemközt, másszor a muszkával. Nekem mindegy lett volna, akármelyikre eresztenek, csak eresztenek volna. Nem! Mikor már azt hittem, hogy no, most kezdődik a patália, megint csak „hüvelybe a kardot!” s megint odább masírozni. — Inkább megtettem volna, hogy lóháton ostromlok sáncokat. — Hát az az átkozott sok puliszka meg a kukoricamálé! Csakhogy az is volt! — De mikor az sem volt. — Lóhús! félig megsülve! — Köszönöm szépen!

— Node hála Istennek, vége van már — vigasztalám én.

— Vége bizony. De hát mit nyertem én vele?

Itt a galléjára mutatott. Ott bizony még most is csak két csillag ragyogott.

— Semmi avancement. Ott vagyok, ahol voltam. Pedig az őrnagyom kvietált; kénytelen volt vele, úgy tele lett minden tagja reumával. Helyébe avanszírozott az első kapitány, annak a helyébe a másodkapitány. Ez a hely most üres. Én vagyok a legidősebb főhadnagy. De semmi szó rólam. — Főbe lőni való állapot.

Én komolyan intettem, hogy erre ne gondoljon. Vannak egyéb kötelességei is. Akinek olyan kedves felesége van.

— Már az igaz, pajtáskám, hogy az egy angyal! Mit állt ki ez a nő e keserves idők alatt, arra én vissza sem merek gondolni. Mindenütt velem volt, nála nélkül talán elpusztultam volna. Pajtáskám, te azt nem is tudod, micsoda üdvösség az, mikor az ember a kegyetlen hózárvartban végezte a rondo-t, s a kvártélyára visszavergődött, ott találni egy tündért, aki egy pohár forró puncssal várja.

— Tudom, — próbáltam.

— A puncs soha el nem maradt. Ha aranyért volt kapható a rum, mégis megszerezte akárhonnán. Maga szánkára ült, s

napijára elment a városba, hogy bevásárolja. Gyémántszívű asszony! — És aztán még most is szeret. Dacára ennek a vörös orrnak is szeret. Azt mondja, hogy az nekem igen jól áll. Még az sem bántja, hogy most is csak főhadnagynének híják. Ha ő nem volna, rég golyót röpítettem volna az agyamba.

Én aztán igyekeztem őt megvizsgálni, hogy egy aktív szolgálatban levő főhadnagy többet ér a világ piacán, mint egy generális extra statum.

Azzal végezte, hogy meginvitált magához estélyre, egy pohár puncsra; mihelyt a szállása elfogadásra képessé lesz téve.

Nem mentem el.

Többször hítt levélben is, a felesége nevében is, sohasem mentem hozzájuk puncsra. Ha aztán összetalálkoztunk, találtam valami mentséget.

Egyszer azt mondtam, hogy a fejem fáj; másszor meg sürgős dolgom akadt; — *menmeg*, hogy váratlan vendégeim jöttek faluról stb.

Vencel barátom pedig mindannyiszor azzal a keserves felsóhajtással végezé:

— „Főbe lövöm magamat! Még mindig semmi avancement.”

Egyszer aztán én is meguntam a sok hazudozást, s megmondtam a barátomnak az igazat.

Azaz hogy — álljunk meg csak! Ugyanis háromféle „igaz” van a világon.

Az egyik „igaz” az, ami a barátomnak tetszik, de nekem nem tetszik.

A másik „igaz” az, ami nekem tetszik, de a barátomnak nem tetszik.

A harmadik „igaz” pedig az, ami a barátomnak sem tetszik meg nekem sem tetszik, s amin aztán összeveszünk.

Hogy mindjárt a *harmadikat* illusztráljam, hát ez az lett volna, hogy „édes kamerádom, az én házamnál alkotmányos rendszer áll fenn, a feleségem uralkodik, én pedig vagyok a „felelős”. S hogy én minden héten eljárjak a te szépasszo-

nyodhoz estélyre, erre a törvényjavaslatra nem kapom meg öfelségétől a szentesítést”.

Nohát ezt nem mondtam el neki.

A második lett volna az, hogy „édes főhadnagy, én egész más szférában élek, min ti. Én végtelenül tisztetem a te társaságodat, de én a te kollégáiddal nem tudok miről diskurálni.”

Ezt sem mondtam el neki.

Hanem elmondtam azt a harmadik igazat, hogy „Kedves Klatopil! Ha te meg akarod tudni az okát, hogy miért nem haladsz előre a tisztí rangfokon, hát tudd meg. Azért, hogy *velem* barátkozol. Én ingrata persona vagyok a hatalmasok előtt. Éppen tegnap tartott a lakásomon házmotozást a rendőrség; minden írott papírost, amit találtak, összepakoltak, elvitték; még a rámákból is kiszedték a képeket. S aztán Prottman fél napig vallatott, hogy mit tudok Kossuth proklamációjáról meg a dolláros bankjegyekről? Ha te énhozzám járogatsz, irdogálsz, pláne, ha még én is szüntelen ott mulatok a te katonatiszt barátaid közt, szentül azt hiszik, hogy te is benne vagy a konspirációban. Jó szerencse, hogy a meghívóleveleidet azonnal el szoktam égetni, különben most azokat is osztályoznám Prottman.”

Ez meghökkenté a barátomat.

— Hiszen én csak egy pohár puncsra hívtalak.

— Puncs ide, puncs oda. A policáj ezt „pucss”-nak olvassa. Aztán te neked magadnak is jobb lenne, ha felhagynál a puncsvivással, mert attól lesz vörös az orrod.

(Nohát ez volt az az „igaz”, ami mindkettőnknek tetszett.)

— Gondolod? Igazad van! Magam is úgy érzem, mikor egy pohár puncsot lenyeltem, mintha az orrom elkezdene egyszerre dimenziókban nyerni s világosságot sugárzana ki maga körül. Mától fogva nem iszom több puncsot. Szavamat adom. Hányadik van ma? Január 23? Jegyezd fel a naplódba. „Január 23-án Klatopil Vencel főhadnagy lekötötte nálam a lovagias szavát, hogy soha több puncsot nem fog inni.”

Nem hagyott békét, amíg ezt be nem írtam a jegyzékönyvembe.

— Még többet: „és semmiféle pálinkát, snapszot; sem bort, sem sört, egyszóval semmi spirituosumot.”

Ezt mind protocollumba kellett vennem.

— És már most esztendő és egy nap múlva lásd meg az eredményt. Semmit többé, mint tiszta vizet.

Esztendeig csakugyan nem láttam aztán Kratopilt. Ezalatt az Erzsikéről sem hallottam semmit.

Egyszer azonban megint csak beront hozzám a főhadnagynom. Még mindig csak két csillag viselője.

— De már ez csakugyan főbe löni való állapot! Már megint praetereáltak! — Már ezt nem tűrhettem tovább. Felmentem az ezredeshez: „Uram, excellenz! Én már tizenkét éve szolgállok. Kötelességem híven teljesítem. Soha megdorgálva nem voltam. Értem a szabályzatot. A lovaglókiskolát vezetem. És mégis mellőzve vagyok. Kívánom tudni, hogy mi kifogás van ellenem.”

— No, ez férfias fellépés volt, kamerád.

— És tudod, mi választ nyertem? — Csakugyan teneked volt igazad.

— A velem fenntartott gyanús ismeretség?

— Óh, dehogy! Ki az ördög törődik a ti policájtok fecsegéseivel? Nem te! Hanem ez a vörös orr! Ez itt ni! Ez áll az utamban.

S megcibálta mérgesen az útjában álló akadályt, mintha csak valami makacs remonda került volna a kezébe.

— Nem értem.

— Mindjárt megérted. — Az ezredes egész nyíltsággal felelt meg az interpellációmra: — „Kedves Klatopil! Ön csakugyan a legjobb conduit-listával van ellátva, csupán csak az az egy hibája, ami súlyosan vet a latba, hogy erősen nekiadta magát az itálnak.” — „Mit? én? az itálnak? hisz több esztendejénél, hogy nem iszom mást, mint vizet.” — „Lehetetlen! — kiált fel az

ezredes — hát az a veres orr?” — „Ezt én a táborozás alatt szerztem magamnak.” — Az ezredes a fejét rázta hitetlenül. — „No, hát én be fogom excellenciádnak bizonyítani, hogy igazat mondok, van írásbeli bizonyítványom róla.” — „No, arra kíváncsi vagyok.” — Ezzel egyenesen ide rohantam hozzád. Kedves barátom, instállak, kényszerítelek a mennybéli üdvösségedre, ha engem szeretsz, ha szeretted valaha Erzsikét, ha egy emberéletem meg akarsz menteni, add ide nekem azt a bizonyos jegyzőkönyvedet, amibe ezelőtt egy évvel beírtad azt az én lovagias szavamra tett fogadásomat, hadd mutatom meg az ezredesnek.

Én erősen húzódoztam ettől az indítványtól.

— Kedves kamerádom. Nekem ebben a jegyzőkönyvben mindenféle kényes adataim vannak feljegyezve, amik éppen-séggel nem arra valók, hogy azokat rajtam kívül más olvassassa.

Azonban addig bíztatott, hogy ő ezt a könyvecskét a kezéből élve ki nem hagyja venni, csupán csak azt a lapot mutatja meg az előljárónak, ami az ő szent fogadalmára vonatkozik, míg utoljára is kénytelen voltam azt neki rendelkezésére bocsátani. Ígérte, hogy egy óra múlva visszahozza.

Meg is tartotta a paroláját. Egy óra alatt visszakerült, átadta könyvecskémet, megölelt, kebléhez szorított.

— Barátom boldoggá tettél. Célnál vagyok. Őexcellenciája, amint elolvasta a jegyzőkönyvedbe írott fogadást, akkorát kacagott, hogy megszámlálhattam, hogy négy foga van plombálva arannyal. — Szent Isten! — ő arannyal eszi az aranyat, én pedig csonttal rágom a csontot! — Aztán, hogy magához tért a nevetésből, a vállamra ütött, s azt mondá: — „Főhadnagy úr! Önnel csakugyan nagy méltatlanság történt; ön nem iszákos, tévedés volt a dologban. Ennek reparálatni kell! Mostmár szavamat adom önnek, hogy a legközelebbi avancementnél megkapja ön a harmadik csillagot.”

Az én barátomat már ez az ígélet is a hetedik égbe emelte. A remény visszaadta neki az életkedvet.

Hát ez a katonaelet speciálitása.

Ebből az örömből mi fakó civilisták nem kapunk. — Kivált holmi jámbor poéta! Annak csak egy csillaga van. Az is a feje fölött magasan. Ha elérheti, megfoghatja, az övé; — ha maga el nem éri: mástól meg nem kapja.

NE VIGY MINKET A KISÉRTETBE

A legszebb üstökös csillag, amelyet én láttam, volt az 1858-iki. Két hétig volt látható az égen. Október 1-től 15-ig, s ezalatt folyton a legderültebb idő volt, még csak egy felhő sem volt az égen. Eközben az üstökös folyvást közeledett a földhöz, egyre nagyobbodva, alakja tökéletesen hasonlított egy török kardhoz, utoljára fényes nappal is látható volt már.

Nagy okom van erre az üstökösre ilyen jól visszaemlékezni.

Ezen év szeptemberében mellvérzést kaptam. Fialat korban véstjéjőslő jelenség.

Háziorvosunk, az áldott emlékü Kovács *Sebestyén* Endre, azt mondta, hogy „nem kell neked semmi orvosság, hanem eredj utazni, s asszonyhoz ne közelíts”.

Megfogadtam az utasítást, s ősz kezdetén vállalkoztam egy merész útra, *lőháton* bejárni Erdély nyugati havasait. Régi jó barátom Török Gábor, (a szabadságharc alatt kormánybiztos) és a két fia voltak a kalauzaim, akik már máskor is bejárták ezt a gyönyörű vidéket. Tizennégy napig mindennap öt-hat óra hosszat nyeregben, néhol úttalan erdőkön keresztül, meredek sziklaösvényeken fel és le, patakokat, hegyi folyamokat átúsztatva, ugyanazon vastagtalpú bagariákban a tiszteletünkre rendezett bálban táncolva, amelyekben a lovon ültünk, útközben a deres gyepen szalonnát falatozva s törkölypálinkát kortyogatva hozzá, ezt nevezem radikális kúrának — mellvérzés ellen.

Nekem használt.

Végigjártam útikíséretemmel — mely utóbb tíz főre fel-
szaporodott — a Bihar hegységet, rátaláltam a sziklasírra, mely
alatt a hőshalált szenvedett jó barát, Vasvári Pál nyugszik, vol-
tam a magyar Kaliforniában, Abrudbánya, Verespatak arany-
tető bányavidékén; lefestettem a csodaszép bazalthegyvet, a
Detonátát, amelyhez hasonló érdekes földtani alakzat alig le-
het; voltam a Csetátye Mérében, a római uralom e megdöb-
bentő emlékében: egy óriási hegy, mely aranyat termett; azt
kivájta egészen egy leigázott nemzet rabkeze. Mikor még
alább túrták az aknákat, a kivájt hegy teteje beszakadt s maga
alá temetett rabot és rabtartót. Most ott tátong, mint egy
körhegy a holdból.

Ezen kedves emlékű utazás alatt kísért folyvást az égen ama
bámulatos szép üstökös.

Az út eredménye az volt, hogy én egészséges tüdővel tértem
haza. Az üstököstől pedig azt az eszmét kaptam, hogy egy
humorisztikus hetilapot kezdjek meg, s azt „Üstökös”-nek cí-
mezzem. Ez nekem huszonöt esztendei munkát adott.

Akkoriban nagy befolyása volt annak. Előleges és utólagos
cenzúra mellett egy igaz szót, egy biztató szót csak versben,
csak anekdota alakban lehetett elmondani. — Néha egy saj-
tóhiba is megtette. Például: erre a kérdésre: „mit csináljon
most a magyar ember?” — ez a válasz: „várjon és türjön”,
hanem a „türjön” sajtóhibából két „r”-rel szedődött, s ebből
az olvasó azt vette ki, hogy „Türr jön!” — S ezt kiegészíté az
országszerte énekelt népdal: „Hoz Türr Pista puskát!”

Még más jelentése is volt az üstökösnek. A néphit **háborút**
jósolt belőle.

Akkoriban ez volt az általános imádság: a háború.

S a következő év csakugyan meghozta azt.

III. Napoleon historicus újévi köszöntője előre jelzé az év
nehéz sorsát.

Egy napon ismét meglátogatott az én főhadnagyom; még
mindig gyámattyja voltam. Az arca ragyogott az örömtől.

- Barátom, Isten hozzád!
Furcsán kezd!
- Talán már zsebedben az előléptetés?
- Az még nincs; hanem az indulási parancs. Megy az egész ezredünk Lombardiába, s onnan tovább. Háborúnk lesz az olaszal. De kérlek, el ne mondd senkinek; mert ez államtitok.
- Tudom én ezt régen.
- Honnan tudod?
- Hát magától a rendőrfőnöktől. Egy napon valamennyi budapesti lapszerkesztőt felhívatott magához, s kemény parancsot adott ki, hogy a *bekövetkezendő hadjárat előkészületeiről egy betűt se merjünk írni*. És így a leghitelesebb kútforrásból értesültünk a hadjárat indulásáról.
- No, azt okosabban csinálhatta volna.
- Eszerint jövődőben hová címezem az utálatok küldendő pénzesleveleket?
- Óh, kedves barátom, sehova sem. Erzsike itthon marad; az asszonyát senki sem viheti magával, még az ezredes sem. Nekem pedig attól a naptól fogva, amikor hadilábra állunk, dupla fizetés jár. Hát csak add át az Erzsikének magának a pénzét.
- Majd *elküldöm* neki.
- Én azt mondtam, hogy „add át”. Vidd el neki magad személyesen.
- Nagyon megtisztel ez a bizalmad.
- Ez több mint bizalom. Én kívánom, hogy amíg én oda leszek, járj oda hozzá, légy nála mindennapos vendég, találd otthon magadat!
- Mennykőt is! Hát csakugyan olyan nyámnyila fickónak tartasz engem, akire egy szépasszonyt — à outrance — rá lehet bízni?
- Au contraire! Az ellenkezőről vagyok bizonyos. Az ilyen dologban tudom, hogy nincs érvénye a becsületességnek. Amit

az ember a jó barátaitól kívánhat, az egyedül a diszkréció. Jól vagyok értesülve mindenről. Az asszony nekem mindent meggyónt. A kis fagunyhót a komáromi szigeten, aztán meg a látogatást az udvarszobában — a találkozást a Pogányoltáron Hehehe! Jól ismerünk minden körülményt!

(Ez már hallatlan! Hogy egy szépasszony maga *blaguiron*!)

— De, édes kamerádom, becsületesemre

— Itt nincs becsületről szó. Te szerelmes voltál bele, s aki egyszer az Erzsikét szerette, az azt többé el nem felejtheti. Jupiter főfő isten is volt, a legszebb asszony férje is volt, mégsem tartotta meg a tíz parancsolatot. Jobb, ha tiszta bort töltünk a pohárba.

— De én ismétlem, hogy semmiféle bort sem töltök a poharadba.

— Lirum-lárum! Ismerjük ezt már! Az Erzsike minden emberből bolondot csinál, gúnyt úz az imádóiból; egyedül terólad szól mindig elragadtatással. Mikor a te neved kerül elő, akkor nagyot sóhajt, s azt mondja: „és én az övé lehettem volna!”

— Nohát ez legjobban bizonyítja, hogy minden vonatkozás egészen platói természetű volt közöttünk.

— Nagyon jól adod! Hiszen éppen az tetszik nekem tenálad legjobban, hogy ilyen komoly arccal tudod a magad álláspontját fenntartani. Más ember a te helyzetekben dicsekednék a nagy szerencséjével; te pedig nemesen eltagadod. Nem kompromittálsz senkit. Ez az előnyöd valamennyi jó barátom fölött. Inkább terád bízom őt, mint bárki másra.

— Dehát bízd őt saját magára. Tartsd fenn a hitvesi hűség érzetét nála. Írj neki mindennap levelet a táborból.

— Jaj, barátom, a levél nem teszi meg. Nem is lehet ottan irkafirkálni, ábrándozni. Erzsike nem is afféle szentimentális asszony. Te tudod, hogy milyen sok temperamentuma van . . .

— Én bizony nem tudom.

— De én tudom bizonyosan, hogy amint a jobb lábamat átvetem a lovon, már hűtelenné fog lenni hozzám. Ez neki a természettől adatott, mint nekem a hadakozás, neked meg a versírás. Ha én egy nap lovon nem ülhetek, beteg vagyok, ha te egy nap regényt nem írhatasz, beteg vagy; ha egy szép-asszonynak egy nap nem udvarolnak, migrént kap. — No, kezet rá, hogy meglátogatod az én Erzsikémet, amíg én távol leszek. És vigasztalni fogod.

Valósággal könnyek jöttek a szemeibe.

No, ez is olyan helyzet, amilyennel még soha olvasó nem találkozott regényben. S azt még csak el fogja hinni nagy nehezen a tisztelt olvasó, hogy egy háborúba induló férj erőnek crejével rá akarja bírni a jó barátját, hogy távolléte alatt vigasztalja a csodaszép feleségét; de hogy a jó barát kézzel-lábbal tiltakozzék e rengeteg nagy szerencse ellen, már cnnek az elhitelére nem tudom, hogy hol találok jóakarátú publikumot.

— Barátom! — szólt végre könnyeit letörülve Klatopil, s aközben az egyik kezemet erősen fogva tartá a kezével. Tudod, most mink mind lemegyünk Olaszországba derék lovasok, dragonyosok, uhlánusok; a huszárok már ott vannak. Ide jönnek helyettünk a garnizonba az „önkéntesek”. Ezek a *harkályok* a piros peluche gallérral. Ezek fognak itt grasszálni a mi távollétünk alatt. Ha énrajtam megesik az a gyalázat, hogy hogy egy ilyen piros prémes cikóriahuszárfoglalja el a helyemet, én képes vagyok előbb főbe lőni magamat, azután a feleségemet. Ugye nem engeded ezt megtörténni. Hogy engemet holmi töltöttkáposztafaló, kötényostromló jézusmária-huszárhadnagy családi szentélyembe meggyalázzon. — Ha egy ilyen kakadu meglátja az előszobában a fogason lógni ezt a te astrakánprémes bundádat, ezekkel a nagy chalcedon gombokkal, úgy megijed tőle, hogy elszalad.

Nagy nevetés lett mindennek a vége.

Szépen elbúcsúztunk egymástól. Klatopil a legszebb remé-

nyekkel távozott el a dicső pályára, mely neki hírt és előmenetelt kínált.

Ország-világ feszült figyelemmel leste a csatatéren történekről jövő híreket.

Ez a búcsújelenet ápril végén történt közöttünk.

Egy májusi napon hoztak a hivatalos lapok rövid tudósítást a montebellói csatáról. Nem volt az ütközet, csupán erőszakolt kémszemlézet osztrák részről, egy tizenkétezer emberből összeállított, minden fegyvernemű hadtesttel. Mind az osztrákok, mind a franciák clég vitézül verekedtek. Egyéb részletekkel a hivatalos kommuniké nem szolgált.

Én azonban egy sebesfutár barátságából, akit a csataterőről a budai hadparancsnokszághoz küldtek, kaptam egy magánlevelet is a csataterőről. — Klatopil írta.

— „Kedves barátom!

Sietve írok a csata után. Egész ezredünk tűzben volt, francia chasseuröket megszalasztottuk; Montebellóig üldöztük. *Én könnyű sebet kaptam a homlokomon, mely azonban nem gátol a továbbharcolásban. Fővezér azonnal kinevezett kapitánnyá, harcvonal előtt megdicsérve vitézségemért. Tudasd ez örömhírt kedves feleségemmel. — Neki nem írhatok. Ezer csókot mindkettőtöknek*

Klatopil Vencel százados.”

De még utóirat is volt.

„P. S. Ezt a levelemet senkinek ne mutogasd, s a kezedből ki ne add; amint elolvastad, azonnal semmisítsd meg; mert ha megtalálják, engemet a legnagyobb bajba hozasz; miután nekünk innen a táborból absolute semmi levelet nem szabad írunk. Azért is címeztem ezt tehozzád és nem a feleségem névére; mert a te diszkrécióról bizonyos vagyok. Ő dicsekedve mutogatná a levelemet. Égesd el azonnal. K. V.”

No mármost ez a levél egyenesen kötelességemmé teszi, hogy

az Erzsikét meglátogassam. Ezt a hírt csupán élő szóval lehet neki megmondani.

Azt is tehetném ugyan, hogy a Klatopil levelét megsemmisítek, s aztán magam tudassam a nejevel levélben a tények érdemleges tartalmát, de akkor meg az én levelemet fogja fűnekfának elmutogatni, s a baj meglesz.

Ha fényes nappal megyek hozzá, minden ember meglát. Nekem nem lehet inkognito járnom, mert úgy ismernek, mint a rossz pénzt. Még hozzá éppen most kaptuk fel a magyar nemzeti viseletet. Egy hét óta ahányan hordjuk, mindannyiunknak a nevét utánunk kiabálják az utcán. Nagy inség az, mikor az embernek mindenütt „éljent” kiabálnak a fülébe, akárhová akarna is elsomfordálni.*

Ha pedig olyankor megyek Erzsikéhez, mikor a gázlámpákat meggyújtják „és” sötét lesz, akkor annál rosszabb.

S az ismét az elhihetetlen képtelenségek közé tartozik, hogy az Erzsike lakásával átellenes háznak valamelyik ablakából egyik vagy másik szomszédnő állhatatos kitarással ne lesse, hogy ki megy be a kapun. S ha egy meglátott, holnap már tudja az egész színház!

Jó lelkiismeretű férj (ilyenek is vannak) hasonló esetben nyugodt orcával lép a felesége elé, s bejelenti nyíltan és őszintén, hogy „édes angyalom, egy kellemetlen látogatást kell tennem, ennél meg ennél a delnőnél, nem örömet teszem. Szeretném, ha te is elkíséred”. — Erre az asszony természetesen nagylelkű lesz, azt mondja: „csak eredj oda, fiacskám magad, tudod jól, hogy én nem vagyok féltékeny”.

Azonban a feleségem éppen vendégszerepelni volt, Szegeden, csak egy hét múlva vártam haza.

Ez még súlyosbító körülmény az esetleges látogatásnál.

Amint így tanácskoztam magam magammal, beállít hozzám egy kackiás leánycseléd, a piacrajáró födeles kosarából

* Majd lesz annak bójte is öcsém!

Idősb J. M. 1889.

egy levélkét vesz elő, s gyanúsán körültekintgetve kezembe adja.

A levélke illatos volt — a zellertől, ami közé el volt dugva.

Már a címen megismertem az írást. Erzsike küldi.

Felbontottam, elolvastam. A cseléd ott állt.

Egyszer aztán megsokallta a várást, s megszólalt:

— Választ kérek.

— Vagy úgy? Maga is itt van?

Még egyszer elolvastam a levelet.

— „Kedves gyámom!

Igen komoly közlendőm volna önnel. Kérem, látogasson meg. Minthogy tisztelt neje most úgysis vendégszereplésen van, nem jöhetne-e el ma hozzám ebédre? Csak magunk leszünk.

Erzsike”.

Az indoklás a legfurcsább! „Minthogy tisztelt neje most úgysis vendégszereplésen van”. —No, ezt tudhatja a „Fővárosi Lapok”-ból. De a konklúzió! „tehát eljöhethetne hozzám ebédre”.

— Aztán „csak magunk leszünk!” — Ha még ez sem kísértés?

Elkezdtem alá s fel járkálni.

A cseléd csak nézte, hogy vajon megszámláltam-e már, hogy hány lépés az ablaktul az ajtóig. Végre megsürgetett.

— Kérem. Nekem ebédet kell főznom odahaza.

— Ahá! Tisztelem a nagyságos asszonyt, elmegyek hozzá délelőtt.

— De nekem tudnom kell, hogy eltetszik-e jönni ebédre. Mert aszerint főzök.

— Igazság! Tehát elmegyek ebédre.

Az Erzsikééknél is az lehetett a szokás, hogy hat napon át zszugorgat az asszony, a hetedikén, a jour fixen, aztán parádézik a vendégek előtt.

Na mármmost egészen benne vagyok a veszedelemben!

Ezt a meghívást nem lehetett visszautasítani

„Komoly ügy!” — De nagyon is komoly.

Egy ifjúkori eszménykép; most még szebb, mint valaha.

Akinek férje van. Derék jó ember. Nemcsak, hogy nem féltékeny, sőt egyenesen megbíz vele, hogy búsongó életpárját vigasztaljam. És én nem tartozom az anachoreták szerzetéhez, akik hangyáikkal rakják tele a csuhájukat, hogy a gonosz vágyakat előljék a testükben vele.

Elismerem, hogy én is olyan rossz ember vagyok, mint más. Én sem vagyok jobb a Deákné vásznánál. Engem ne vigyenek kísértetbe, mert én ott maradok.

Erősen kicsíptem magamat. Felvettem az új kávészín attilámat, az antik gombokkal; hímzett nyakravalót kötöttem; felhúztam az ezüstsarkantyús kordován csizmámat; az új pörge kalapom mellé darutollat tűztem, rézsodronnyal kivert nyelű ezüstoffokos egésszíté ki a toalettemet.

Ez volt azon év merész divatja, egy év múlva általános viselet az egész országban.

S még azután a fodrászhoz is elmentem, s dús szőke hajamat mesterséges csigákká bodorítottam. — Csupa súlyosító körülmények!

XVIII. FEJEZET
HIDEG ZUHANY!

Ugyancsak elővett a szívdobogás, mikor a végzetes expedícióra indultam.

Amíg a lakásomtól Erzsike szállásáig elmentem: ahány érdekekben gazdag veterán színésznő van a Nemzeti Színháznál, azt mind szemközt hozta rám a sors; az mind magállított, az mind megkérdezte, hogy hová megyek; az mind észrevette, hogy de ki vagyok csípve; az mind megfenyegetett, hogy „no, szalmaözvegy!”

De az ördög is volt velem, hogy fel kellett frizíroztatni a hajamat.

Amint az Erzsike lakásának a kapuján be akarok surranni, ott meg a Sági Tóni ütközik belém. No, még ez kellett! Közös jó ismerős a vármegyénkbeli. A világ harangja.

— Szervusz pajtás! De régen láttalak. Éppen most jövök az Erzsikétől. Szörnyű kifordított kedvében van a menyecske. Majd kidobott az ajtón. Bizonyosan valakire vár. Talán éppen terád vár?

Végem van! Holnap minden újságban benne lesz, hogy itt jártam. Mert „quod licet *bovi*: non licet *Jovi*”.

Ha visszafordulok még rosszabb.

Siettem fel a lépcsőkön. Erzsike a harmadik emeleten lakott. Nem volt „in natura” szállás. Az udvar felől, a folyosón kellett az ő ajtajáig végigmenni. Útközben lakott egy masamód, egy fiókszálogház tulajdonos, egy cselédszerző; annak mind az ablakban volt a feje.

Mikor a címzett ajtóhoz értem, éppen akkor rángatta ott a

csengettyűfogantyút egy olyan fentebb leírt piros peluchehajtókás tisztecske, aminők ellenében Klatopil Vencel szerint nekem kellett szolgálnom madárijsztőül.

A negyedrészen felnyitott ajtón egy mérges szakácsné pofa jelent meg, röviden elutasítva a látogatót.

— Nincs itthon a nagyságos asszony!

Csaknem letapostuk egymásnak a sarkantyúját, amint a szűk olyosón karamboláztunk.

S egy perc múlva ugyanaz a szakácsné-ábrázat, teljes nyájasságra gömbölyülve szólt énhozzám.

— Tessék csak besétálni, kérem alássan!

S egészen feltárta az ajtót.

Azt a képet kellett volna látni, amit a piros prémes csinált. Nem volt elég, hogy a szemével, szájával rám bámult; még a cvikkerét is feltette az orrára.

Ezzel nekem holnap duellumom lesz.

Én azonban elfoglaltam a pozíciót.

Erzsikének a lakásába a konyhán keresztül kellett menni; az volt egyúttal az előszoba is, ahol a felöltőt fel lehetett akasztani. A szakácsné volt az egyetlen cseléd, szobaleány, mindenes.

— Csak tessék besétálni a szalonba — unszolt a cseléd.

— De jelentsen be elébb. Itt a névjegyem.

— Nem vehetem el, kérem, mert csupa tészta mind a két kezem. (Valami vajassüteményhez való tésztát dagasztott.) Tessék hát ide a fogam közé dugni azt a vizitkártyát.

Azután úgy apportírozta be a névjegyemet a foga között. Egy perc múlva kijött.

— Be lehet már menni.

Én beléptem abba a szobába, amelyet a cseléd szalonnak nevezett.

Senki sem volt még ott. Körülnéztem.

Nem találtam azt az úri pompát, ami a szép hölgyet hajdan az a nyai házban körülvette, de azért minden csinos volt és tiszta.

Némely hölgynek megvan az az adománya, hogy a szegényes tárgyakból is tud harmonikus pompát csinálni. Sajátkezű hímzések, zenetámlány hangjegyekkel és hegedűvel, nyíló virágok, egy kalitka, egzotikus verebekkel, oláh katrincák, székely cseréptálak, korsók, egypár díszkötésű könyv, kiegészítik az egyszerűségben keresett elegáns hangulatot.

A szalonból nyílt egy szőnyegajtó a másik szobába, az valószínűleg a hálószoba.

Az ajtó néhány perc múlva megnyílt, s előlebbent a szépasszony.

Nem kerülte el a figyelmemet, hogy kiléptekor a fejét oldalt fordítá s a szemöldecit összehúzta, mintha valakinek, aki odabent maradt, csöndes maradást intene. Az a pillanatnyi ajtónyílás azt is megengedte látnom, hogy az intő tekintet irányában van a lefüggönyözött mennyezetes nyoszolya.

Amint azonban az ajtót betéve maga mögött, felém fordult, egyszerre nyájas lett az arca a szép hölgynek. Odasietett eléem, s kezét nyújtá.

— Nagyon szép öntől, hogy kérésemre eljött. Nem neheztel érte, hogy idefárasztottam?

Most még kedvesebb volt ez a nő, mint valaha.

A legegyszerűbb házi toalettbem, a fején semmi dísz csak a fényes selyemhaj, egy varkocsban összefonva s tőben átkötve szalaggal.

Olyan volt, mint ezelőtt tíz évvel, mint egy tizenhat éves kisleány.

S az egész lénye mind a gyermekkorára emlékeztetett. Az az őszinte, ravaszág nélküli tekintet; azoknak a lelkében olvasni elegendő nyílt szemek; az az ártatlan száj!

Helyet mutatott, hogy hova üljek le. Elvette a kalapomat, ezüsfokosomat, s letette az asztalra.

— Hisz ön nálunk marad ma ebéden. Megmondtam a szakácsnénak, hogy ma az ön kedvenc ételét készítse.

— S tudná kegyed, hogy mi az?

— Hogyne? *Babot disznófüllel.* Ezt már csak minden tisztelője tudja országszerte.

Erre aztán nagyon kevély lettem. Nemzetem mégis csak elismer! Másnak *babért*, nekem *babot*.

— De már akkor itt maradok.

— Klatopil idejében nem főzhettem soha babot, mert ő azt állítja, hogy attól ostoba lesz az ember.

— Ellenkezőleg. Pythagoras bizonyítja, hogy a bab ugyanazon alkatrészeket tartalmazza, amiket az emberi agyvelő.

S miután a babnak a becsületét ekként helyreállítottuk, rátertem a tulajdonképpeni céljára az idejövetelemnek.

— Én kegyedet hivatlanul is meglátogattam volna mai nap.

— Volt valami oka rá, hogy eszébe jussak?

— Olaszországból kaptam egy levelet, melynek tartalma kegyedet nagyon érdekli.

Ennél a szónál olyan hidegen nézett rám, mint egy alabástromszobor.

— Engem érdekel?

— Úgy hiszem. E hó 20-án ütközet volt a Mincio mellett, amelyben a kegyed férje is kitüntette magát.

— Úgy? — mondá a hölgy gépiesen.

— („Úgy?” Furcsa! — Node tovább.)

— Sőt a küzdelem hevében meg is sebesült.

(No, már ennél a szónál szentül számítottam arra a drámai hatásra, hogy a gyöngéd feleség rémülten fog felugrani, elsápad, ájulásra kezd s a kezét tördeli, míg végre zokogva tör ki ajkain az imádott férj neve: óh Vencelem! óh, Klatopilom!)

Az bizony még csak a fejét sem vetette hátra.

— Igen? — szólt egész hidegvérrel.

Mintha az csak olyan mindennapi dolog volna, hogy egy szeretett férj a csatában sebet kap.

Meg voltam botránkozva. Ilyen háládatlan közönséggel még nem találkoztam soha.

Mármost hogyan folytassam tovább? — Én arra számítottam, hogy majd mikor már jól kisírta, kikiabálta magát a kétségbeesett hitves, akkor előállok neki a vigasztalással.

— Ámde megsebesülése annyira nem veszélyes, hogy a hadjáratot továbbfolytathatja vele.

— Elhiszem — veté oda félvállról az asszony.

No, de ez már alligátori érzéketlenség! Hát rinocérosz idegeink vannak? Ilyen fogadtatásra nem voltam készen. „Elhiszem!” Ez az egész?

Nohát ha gyöngéd érzelmeink ennyire be vannak kapszulázva, talán majd az örökké érzékenynek maradó indulat megmoccanik a drasztikus hatásra. A hiúság nem zsibbad el soha!

Előjöttem az öreg ágyúval.

— A főhadparancsnok Klatopil Vencelt, a csatatéren tanúsított hős magaviseleteért, ott a harcvonaltól kinevezte kapitánnyá.

S a szépasszony még arra a szóra sem ugrott a nyakamba.

De még hangot sem adott rá, hanem a szája két szegletét lefelé húzta.

Hát ez már micsoda?

Mikor egy főhadnagynénak azt mondják, hogy mától fogva „kapitányné” a címe, hogy aki csak találkozni fog vele az utcán, mindenki gratulálva fogja mondani: „Frau Rittmeisterin!” titkolt irigységgel a még főhadnagynői rangfokon elmaradt pályatársnők; hogy azonnal új látogatójegyeket nyomathat változott rangcímmel; ha még ez sem idézi elő azt a hatást, hogy a cseresznyeajkak egyszerre szétvonuljanak, a csillogó fogsort gyönyörre nyitva meg, s a hajnalderűs arc közepébe szerelemgödröcskéket ásva! Ahelyett az a csúnya, lefelé görbített, összeszorított száj! S aztán még tokát csinál hozzá! Nincs rútabb, mint mikor egy szépasszony tokát csinál. A kettős áll vénít!

Egész zavarba hozott. Mármost én ezt mivel mulattassam? Az időjárásról beszéljek?

— Szabad kegyednek gratulálnom? —mondék a keze után nyúlva.

De nemcsak hogy nem szorította meg a kezemet, ahogy illett volna, sőt ízetlenkedve vonta azt vissza, s félrefordította a fejét.

Egyszerre világosság támadt a fejemben! Mérték nélküli önhittségem gyújtotta meg azt. Mit magasztalod te most itt a távol levő férjet, mikor te magad közel vagy? Hát azért hittak téged ma ide ebédre, hogy Klatopil Vencel hőstetteiről énekelj?

Közelebb húztam a széket a pamlaghoz, amelyen Erzsike ült, s a kezemmel a felfrizírozott hajamat borzoltam végig.

Erzsike észrevette ezt a mozdulatot, s hirtelen felém fordította az arcát. Valami hamis mosolygás villant át egyszerre az arcán; olyan mosolygás, amelyből egy pillanat közén egy egész fejezetet olvas le az ember. Ez ám a sztenográfia.

— „Ah, uram, hát *ezzel* a gondolattal jöttünk ide? Felsütöt-tük a hajunkat? Felcicomáztuk magunkat *ellenállhatatlannak?*”

Ezer csúfolódó, halfarkú vízitündér fickándozott ezekben a tengerszemekben.

Ez a mosolygás megölt.

Észrevettem a visszás helyzetet. Én itt (szokásom ellenére) felcicomázva jelenek meg, akár csak egy „petit-maitre”, ő pedig, az asszony, legegyszerűbb házi öltözetben, perkál ruhában fogad el, minden pipere nélkül, s mosolyogva lövi ki ellenem a nagy költő mondását: „hiúság, a te neved — férfi!”

De hát miért hitt akkor ide?

Mért kergette el az egyik látogatóját? mért tagadta el a másik előtt honlétét? ha nem az én kedvemért?

Ohó! *Tertium „is” datur!* Talán egy harmadikért, aki már elébb jött? Mikor kijött a budoárjából, valakinek inteni lát-szott a szemöldécivel.

Hirtelen rendbeszedtem magamat. Azt hiszem, hogy na-gyon elpirultam a megszégyenüléstől, (ami jól meg volt érde-melve.)

Azt láttam, hogy a don Juan szerepében nem aratok sikert, a Tartuffe szerepére kezdtem vállalkozni. Játsszuk hát az erkölcsi bírót.

— Talán nem jó időben jöttem kegyedhez most?

— Sőt én kértem, hogy éppen most látogasson meg.

— Egy komoly ügyben?

— Rám nézve nagyon komoly.

— De hisz az is igen komoly ügy, amiről én beszéltem kegyednek.

— Úgy látszik.

— De kegyed olyan különös arccal fogadta.

— Elég komolyan hallgattam.

— De annak örvendetes része is volt.

A szép hölgy bosszúsan csettentett a nyelvével.

— Hát nem érdekli kegyedet Klatopilnak a hőstette, megsebesülése, kitüntetése, rangfelemelése?

— Nem! — vágta keresztül a szavamat határozottan. Huh, hogy lángoltak a szemei. Akár egy kigyulladt nafta tó.

— Nem? — ismételtem én elbámulva. — Kegyedet nem érdekli már a férjének sem jó, sem rossz balsorsa? Nem érez miatta sem hideget, sem meleget?

— Nem!

Megint „nem!”

— Hiszen a legnagyobb szeretetben váltak el, mikor neki el kellett a csatátérre mennie.

— Igaz.

— S annak még alig múlt egy hónapja.

— Csak huszonnyolc nap. Számláltam a napokat.

— S azalatt beállt a tél?

— Be.

Ekkor aztán elkezdett pajkosan nevetni. Felugrott a helyéről, s az öt ujjával ő is felborzolta a bodros hajamat.

— Hagyjuk ezt ebéd utánra. Majd akkor elmondok mindent. Most ne rontsuk el a jó ebédet vele. Ön most egészen el van

szőrnyedve fölöttem; s azt hiszi, hogy én önt most valami kelepcebe csaltam. Majd meglátja, hogy bohóság az egész, az az én komoly ügyem. Hagyjuk ezt a fekete kávé után.

Megint életre keltem. Szeszélyes az asszony! Az illik neki.

— Én azon voltam, hogy önnek jó ebédet adjak. Tartozom a revanssal, olyan régen volt, hogy együtt ebédeltünk. Legutoljára ön vendégelt meg engem. Tudja? ott a Pogányoltáron! Sohasem ettem jobb ízűen. Milyen pompás pirítós kenyér volt! Fáin sült szalonnával. Ma is a számban a jó paprikás íze. Ma én akarok önnek olyan vendégséget adni, amire visszaemlékeznek sokáig.

(No, ez már kellemesen biztató nyilatkozat! Valóságos macskafajta, hízelkedik, törleszkedik, azonban folyvást tartani kell tőle, hogy egyszercsak megkarmol.)

— No, jöjjön, segítsen felteríteni. A szakácsné nem ér most rá.

Nekem aztán segítenem kellett neki az aszalterítésnél. Ugyanaz a szalon volt az ebédlő is. A pamlag előtti asztról elébb el kellett hordani a könyveket, porcelánvázákat, kínai csecsebecséket, azután felteríteni az abrosszal.

Kíváncsi voltam rá, hogy hány teríték lesz.

Csak kettő volt. Két tányér, két evőeszköz, két pohár.

Hát az a harmadik, ott a hálósobában? — Vagy nem jól értelmeztem volna az arckifejezést?

Már azt kezdtem hinni, hogy az egész csupán idioszinkrázia volt.

Egyszer azonban egy félretolt szék zöreje hangzott át a budoárból.

Látszott a hölgy összerezenésén, hogy az kellemetlen volt ránézve. Összehirapta az ajkait bosszúsan.

— Van valaki kegyednek a szobájában? — kérdezém én szigorú, bíráló hangon.

— Van! — felelé ő dacosan.

Kezdtém a neheztelést affektálni: „asszonyom!”

— Akarja ön megtudni, hogy ki van odabenn? — kiáltá ő ingerülten.

— Nem vagyok rá kíváncsi — mondtam én —, s nézgettem a kalapom és a sétatálcám után.

— De én akarom, hogy tudja meg! — kiáltá ő utamat állva indulatosan s megragadva a kezemet, odavonszolt a hálószobája ajtajáig; azt hirtelen felszakítá és kitérta. A szobában egy szőke fiatal hölgy állt előttem, nagy, bámuló kék szemeit rám meresztve.

Erzsike bemutatta a hölgyet:

„— *Klatopil Vencelné asszonyság Krakkóból.*”

Azután félrehúzta az ágy függönyét. Ott pedig egy gyermekleányka feküdt, valami tizenegy éves.

— Ez pedig Klatopil Vencelnék a leánya. — Beteg. — Hagyjuk őket magukra.

Én úgy éreztem magamat, mintha valami mágikus hatalom egy perc lefolyása alatt körülkeringette volna velem hosszában a földtekét, a jégsaroktól az egyenlítőig és megint vissza.

Azt sem tudtam, hogyan kerültem megint vissza a másik szobába.

Még folyvást előttem állt annak az ijedten rám bámuló asszonynak és leánykának az arca.

A hátam mögött sírást hallottam.

Erzsike sírt. A pamlagra borult le arccal, így zokogott.

— Mennyire szerettem én ezt az embert! milyen igaznak, milyen tökéletesnek tartottam. Azt hittem, ez az eszményképe a férfinak. — Még most sem tudom őt vádolni. — Nem ő volt a hibás; egyedül én. — Az ő vétke egyedül az én bűnöm. — Eh! Bolondság. — Beszéljünk a helyzetről komolyan. — Ön már most megérti ugyebár, hogy miért kértem, hogy látogasson meg. — Tanácsára van szükségem.

Én oda ültem mellé.

Erzsike letörle a könnyeit, s aztán egész higgadtan beszélt:

— Engem az egész világ balul ítél meg. Azt hiszik, könnyelmű vagyok. Pedig ha énnekem valami fáj, az azután hosszan elfáj. — Azóta, hogy „ő” eltávozott, én se társaságba nem megyek, se látogatásokat el nem fogadok. Ha a régi ismerősök közül látogat meg valaki, azt mondom, nagytakarítás van a háznál, nem lehet nálam leülni. A cselédemnek meg van hagyva, hogy ha látogató jön, — *egy ember kivételével* — mondja mindenkinek, hogy nem vagyok látható. Hogy ki az az egy kivétel? azt ön, ha akarja, kitalálhatja, ha nem találhatja ki, az sem baj. — Mikor „őneki” oly hirtelen útra kellett mennie, egészen érzékeny kedélyállapotban volt. — Meg akart esküdtetni, hogy nem leszek hozzá hűtelen, amíg ő távol lesz. Idehozta a feszületet elé. Láta, hogy kinevetem vele. Akkor aztán azon rimázkodott, hogy ha már megcsalom, legalább ne tegyem azt holmi jött-ment barázdabillegetővel, sőt egyenesen kijelölt a számomra egy kiváló férfiút, akire nem lenne féltékeny. Erre én azt mondtam neki komolyan, hogy amint én ismerem azt az embert, az képes arra, hogy szerelemből *megöljön* valakit, de hogy *meglopjon* valakit, arra nem.

(Nagyon veres lehetett az arcom ennél a szónál.)

— Ekkor aztán „ő” misztikus hangulatba csapott át; tudta, hogy ez hat rám a legjobban. Azt mondta: „ha te engem más férfiért megcsalsz, én abban az órában meghalok. Ott állok naponta-éjente, ahol a halált osztogatják. Amely percben egy csók elcsattanik a te ajkadról egy más férfi ajkán, abban a pillanatban roppanik nagyot az engemet kereső golyó az én szívemben”. — Irtózatos mondás! — Ez a szó aludnom nem hagyott, álmomból felriasztott. Ha idejött hozzám egyik-másik barátném látogatóba belejöttünk a csevegésbe, tréfáltunk, nevetgélünk, egyszerre csak végigfutott az egész testemen valami hideg borzongás. Mikor én nevték, ő talán akkor a lovak lábai alá taposva küzd a kínhalállal. — Minden jóízűen esett falat a torkomon akadt, ha arra gondoltam, ő most talán éhez, szomjazik —, s mikor a szél rázza az ablakot, arra gon-

doltam, hogy most künn a viharban áll védtelenül, fázik. És én nem takarhatom be.

Egész álomjáróvá tett a fenyegetése. — Utóbb már a barátneim elől is eltagadtam magamat. Egész kedélybeteg lettem. Azt hittem, hogy nekem nem szabad jókedvűnek lennem. Egy nap tízszer bementem ahhoz a feszülethez, amire ő meg akart esketni, s letérdeltem elé imádkozni, fogadásokat tettem, hogy védje meg, hozza épen vissza. Pedig kálvinista nő vagyok. De az a feszület az övé volt. — S ahhoz ő hű maradt azért, ha kitért is. Legszebb úton voltam a pietistaság felé. Kezdtem igen szépnek találni az erkölcsös életet. — Nagyon szerettem volna, ha ön hébe-hóba meglátogatott volna; — de csak azért, hogy megmutassam, hogy én is olyan erélyes vagyok, mint ön. Én magasztaltam volna ön előtt az ön nejét, ön pedig az én férjemet. Ez lett volna az én ambícióm.

Félbeszakította az ömlengést a szakácsnő.

— Bevihetem már a madámnak a becsináltat?

— Ha készen van, vigye be.

Aztán felém fordult, felvilágosítva a körülményekről.

— Ezeknek a számára külön kell főzetnem, mert ezek a mi magyaros ételinktől halálos betegek lennének. Azért nem terítetttem az asztalhoz harmadiknak. Ami önnek kedvenc ételle, az a németnek halál.

A szakácsné behozta a csirkebecsináltat.

Erzsike belekóstolt egy kanálkával, hogy nincs-e nagyon megsózva, nem tett-e bele a szakácsné petrezselymet. Mert az orvos, aki idejár a leánykát gyógyítani, homeopata; tiltva van minden fűszer az ételben. Aztán maga fölszeletelte a kisleány számára a zsemlyét; vizet töltött neki egy pohárkába, s azt a két tenyere közé fogva meglangyította egy kissé. Sőt egy égő paraszt is hozatott be, s ezt a pohár vízbe fojtotta, ahogy szokták gondos anyák a beteg gyermek számára a vizet megójtani. A leány anyjának pedig felnyitottott egy korsó pilseni sert, azt küldte be neki.

S csak azután, hogy azok megebédeltek, hozatta fel a mi ebédünket.

Addig nem is folytatta a félbeszakadt beszélgetést; a cseléd szüntelen keresztüljárt a szobán, az előtt nem szólhatott. Azután is, hogy az ebédhez hozzáültünk (mondhatom, hogy keserves ebéd volt!) valahányszor a szakácsné bejött az étellel, vagy tányért váltani, mindannyiszor félbeszakította a beszéd fonalát, s háziasszonyi nyájasságra fordította a dolgot, mintha a kínálkozás magyaros szokását gyakorolná.

— Egy reggel, mikor éppen fészülködtem, bejön a cseléd jelenteni, hogy egy kopottas asszony van odakünn egy serdülő leánykával, akik a főhadnagy után tudakozódnak. — Én kimentem hozzájuk a konyhába. — Egy szőke kék szemű nő láttam magam előtt, aki körülbelül velem egykorú lehet; annak a karjába kapaszkodott egy felnőtt, tíz-tizenegy évesnek látszó lyánka. Az asszonynak a kezében volt egy útitáska meg egy nagy vászonesernyő. Ruházata polgárias, minden divatszertű krinolin nélkül; fején egyszerű nemezkalap; éppen ilyen öltözete volt a leánynak is. Mind a kettőnek simára fésülve a haja a homlokáról hátrafelé.

A nő németül kívánt jó reggelt.

Én azt kérdeztem tőle, hogy kit keres?

A nő azt felelte: „a férjemet keresem, Klatopil Vencel urat”.

— „A főhadnagyot?”

— „Mikor engem elvett, csak alhadnagy volt.”

Én hirtelen megfogtam a kezét, s bevezettem mind a kettőt a konyhából a szobába. A cseléd szerencsére nem ért németül.

Egész a hálószobámba vittem őket. Megkínáltam őket, hogy üljenek le.

— „Bizony jól esik — mondá a nő. — Mert nagy utat tettünk. Krakkóból jöttünk ide.”

— „Csak nem gyalog tán?”

— „De egészen gyalog. Vasútra nem telt.”

Rágondolni is szörnyeteg egy eszme! Krakkótól idáig, egy

növendék leánkával együtt gyalog tenni meg az utat! Tud-e a képzelet ilyent teremteni?

— „Ön Klatopil Vencel hadnagynak a neje?” — kérdezém én az asszonytól.

— „Az vagyok. Ez pedig itt az ő leánya, Marianna.”

S állításának igazolásául előkereste az útításkájából az esketési levelet, melyben a krakkói székesegyház anyakönyvének kivonata van rubrikázva szépen: vőlegény Klatopil Vencel, hadnagy a** cheveaux legers-eknél; menyasszony Dunkircher Anna. Tanúk: Babolszky ezredes, Kolmarszky szatócs. Eskető pap: Lubanszky Szaniszló plébános. Nap és év: 1846. február 16.

Azután előmutatta a leányának a keresztlevelét: Marianna. Született 1846. június 29-én. Törvényes született. Atyja: Klatopil Vencel, hadnagy; anyja: Dunkircher Anna. Keresztelő lelkész: Lubanszky Szaniszló. Keresztapák a fentebbi násznagyk.

Még egy házassági szerződés is volt az okiratai között. Be volt ez bizonyítva jól.

Erzsike egyszerre csak nagyot kacagott.

A szakácsné jött be, hozta a levesestálat.

— Hahaha! Tudja ön már Ollendorf szerint, hogy „miért sír a kapitány?”

— „Mert az angolnak nincs kenyere.”

— Nézze, Zsuzsi, elfelejtett a *gyámatyámnak* kenyeret adni. A *gyűrűkéjéből* messen neki, azt szereti.

A cseléd mentette magát, hogy hiszen a leveshez még nem kell kenyér.

Pompás leves volt, tejeles tojásos rizsleves, csirkcaprólékkal. Erzsike merített a tányéromra.

— Köszönöm, elég lesz.

Mikor aztán a cseléd kiment, folytattuk.

(Nincs is kellemesebb tète-à tète a világon, mint amelyet a benyitogató cseléd tíz percenkint félbeszakít.)

— Most tudjuk már— mondám én—, hogy mi oka volt annak a rendkívüli tüneménynek, hogy egy boldog vőlegény

az esküvője után keservesen zokogni kezd. Szegény fiúnak eszébe jutott az elhagyott régi felesége és a gyermeke.

— Azám. Hanem azért el ne hagyjuk hűlni a levest. Tetszik önnek parmezán is hozzá?

— Köszönöm. Anélkül jobb szeretem.

— Klatopil Vencel parmezánnal szcrette.

Aztán hozzáláltunk a levesevéshez.

— Klatopil Vencel meg is duplázta mindig a rizslevest.

— Köszönöm. Én sohasem veszek egy ételből kétszer.

— Tudom. — És a legjobb falatot mindig a tányérján szokta ön hagyni.

— Hát ezt honnan tudja?

— Még leánykoromban figyeltem meg; mikor nálunk volt ön néha ebéden. — Azt tartják, hogy ez babona; a tányéron felejtett falat azt jelenti, hogy valami távollevő kedvesünk éhezik.

— Nem babona biz az; hanem egészségi szabály, akkor hagyni abba az evést, ivást, mikor legjobban esik.

(Valóságos diatetikai értekezést folytattunk, mint akiknek semmi egyéb kívánságuk nincs, mint késő vénséget élni és közsvénytől mentnek maradni.)

A levesben, mint említém, csirkeaprólék volt. Erzsike tányérjára került az a része a csirkének, amelyikben a „sarkantyúcsont” van.

Köztudomású, hogy bizalmas társaságokban, fiatal hajadon leányok között az a szokás, hogy mikor ilyen sarkantyúcsontra akad valamelyik, az a barátnéját felhívja *csonttörésre*. Az egyik az egyik végét fogja meg a sarkantyúcsontnak, a másik a másikat, s addig húzzák kétfelé, míg kettétörik. — *Amelyiknek a sarkantyús rész jutott, az fog hamarabb férjhez menni*. Ez az ábrándos babona.

Erzsike nevetve mondá:

— Mikor az első ebédet megettük, ilyen sarkantyúcsont akadt a kezmbé. Én odanyújtottam azt az Annának: „szakítsuk el: melyikünké marad a Klatopil?”

— Ah, önök egyszerre olyan jó barátnék lettek?

— Hát hogyne! Mikor kettőnknek van egy férjünk! Én természetesen itt marasztottam őket magamnál. Nem is tudom, hová lettek volna, ha én be nem fogadom. Már akkor egy krajcárnak sem voltak urai. Az egész úton csak kávét ettek. Több felöltőruhájuk nem volt, mint amit a testükön viseltek, s fehérneműt nem váltottak az egész úton. Nekem az első feladatom az volt, hogy kiöltöztessem őket. Az asszonynak jó volt az én ruhám, a leány számára a Kerepesi útról hozattam neki valót. Ezt mindjárt ágyba is kellett fektetni, mert a feje fájt, és erős láza volt. Orvost hívtam, az adott neki valami orvosságot, amitől elaludt. Azóta ő alszik az anyjával együtt az én ágyamban, én magam meg a pamlagon. — Nem kell önnek ez a csirkemája?

— Köszönöm. Folytassa inkább.

— Mikor a szegény asszony látta, hogy jól fogadom, elézékenyült, a nyakamba borult, aztán sírtunk egymás barátságáért mind a ketten, mint a záporosó. Tudtuk, hogy egyikünk a másiknak a halála. De melyik lesz? Aztán csak nagy hamar elmondtuk egymásnak a magunk történetét a közös férjjel, hogy kerültünk össze vele. — De furcsa színpadi jelenetet lehetne ebből csinálni.

Én kérдем: — „No te Anna, mondd csak, hogyan kerültél te ezzel a Klatopillal össze? s hogyan maradtál el tőle tizenhárom esztendeig?”

Anna felel: — „Furcsa históriája van ennek. Tudod Erzsike a *krakkói köztársaságnak* a történetét?”

Én: — „Soha hírét sem hallottam én szegénynek.”

Anna: — „Hát, tudod, ez egy nagy lengyel város, ahol hajdanában a lengyel királyokat koronázták, s ha meghaltak eltemették. Én odaváló vagyok. Az apám híres kesztyűs volt Krakkóban, akinek portékáit messzeföldre elhordták. A mi városunk volt az utolsó szabad lengyel köztársaság, mikor utoljára felosztották Lengyelországot. Huszonkét négyszög mértföld területe volt.”

— Kevesebb, mint Debrecennek — vetém én közbe.

Erzsike folytatá Anna beszédét.

— „Mikor én tizesztendő leány voltam, megint támadt valami lengyel forradalom; azt ismét levették, osztrákok, poroszok, muszkák egyesült erővel, s akkor a krakkói köztársaság feletti ügyelést rábízta Ausztriára. A régi lengyel szokások, tanácskozások megmaradtak; hanem a várban állandó helyőrségül maradtak az osztrák katonák. Mikor én tizenhat esztendő lettem, meghalt az anyám, s akkor aztán nekem kellett a kesztyűsboltban helyt állanom. Itt ismerkedtem meg Klatopillal. Fiatal hadnagy volt; redszeresen nálunk vásárolta a kesztyűit. Bár maradt volna a kesztyűknél! Ki veheti rossz néven egy tizenhat esztendő leánynak, hogyha hisz? Én is hittem. És őneki igazán jó szíve volt. Mikor látta, hogy nekem nincs más választásom, mint a szégyen és a halál között, akkor oda jött az atyámhoz és megkérte a kezemet. — Természetesen — hozzáadtak. — A lengyeleknél sohasem volt az szokásban, hogy ha egy leány katonatiszthez akar nőül menni, annak még elébb a katonai hatóságtól kelljen engedelmet kérni, keserves nagy összeget biztosítékul letenni; a pap összeadott bennünket minden kérdezősködés nélkül. — Alig voltunk egy hétig férj és feleség, mikor újra kitört a forradalom. A lengyel fölkelésnek Krakkó volt a központja. Eleinte nagy sikerrel harcoltak a lengyel fölkelők. Énnekem látnom kellett, hogy kergetik az utcán végig a lengyel kaszások az én férjemnek a lovascsapatját, akinek annyi ideje sem maradt, hogy tőlem búcsút vegyen.”

Én azt kérdeztem tőle: — „Te is lengyel vagy?”

Anna azt felelte: — „hogyne volnék! azért hogy német nevem van? — Nehéz napok következtek erre. Nekem leányom született. És énnekem mindennap kétszer kellett a templomba mennem. Egyszer azért imádkozni, hogy a hazám diadalmaskodjék, másszor meg azért, hogy a férjem visszatérjen. — Örült kívánság! — Hisz arra maga az istenség is te-

hetetlen, hogy két egymással ellenkező imádságot beteljesítsen. Férjem visszatért Krakkóba, hanem a lengyel ügy elbukott. — A szabadságharcosok szétfutottak, a megszálló seregek visszatértek. Szomorú viszontlátás volt az! — Krakkó elbukás után megszűnt köztársaság lenni, s be lett kebelezve, mint egyszerű székváros az osztrák örökös tartományok kötelékébe. Az apám sírt, én pedig örültem, hogy visszakaptam a férjemet. De nemsokára megbűnhődtem a tilalmas örömeért. A férjem tudatta velem, hogy nagy baj van. — Eddigél az osztrák tisztek Krakkóban nem sokat kérdezték a tábornokaiktól, hogy szabad-e házasodniok.”

Én közbeszóltam: — „Ez a magyar-horvát határőrvidéken is így volt szokásban; a grancsártiszt házasodhatott kaució és engedély nélkül.”

Anna: — „De most, hogy Krakkó Ausztriához lett csatolva, az egész katonai törvény ki lett terjesztve miránk is, s most már a hadnagy feleségének hétezer forintot kell lefizetni biztosítékul.

Erre pedig az én apám képtelen volt. Rajtam kívül még hat leánya volt, s akkora összeget nem vonhatott el az üzletéből, amekkora a biztosítékhoz kellett.

Az a veszedelem fenyegetett bennünket, hogy ha a férjem felsőbbbsége megtudja a házasságunkat, Klatopil azonnal megfosztják a tiszti rangjától.

Az apám azt tanácsolta, hogy Klatopil tegye le önként a kardbotját és lásson valami polgári állás után. De arra gondolni sem lehetett. Ki adott volna Krakkóban alkalmazást egy osztrák katonatisztnak, aki a lengyelek ellen fegyverrel harcolt?

Klatopil éppen azon időben lett főhadnaggyá előléptetve. Ez azt az örömteljes reményt lobbantá fel szíveinkben, hogy nagy gyorsan fog a rangfokozaton előrehaladni, s ha egyszer azután őrnagy lesz, akkor nem kell a házassági biztosítékot letenni többé; akkor nyilvánossá tehetjük, hogy férj és feleség vagyunk. Addig ne tudja más csak a rokonok és az ismerősök.

Ebben megnyugodtunk. Klatopilt nagyhamar áthelyzték az ezredével Magyarországra.

Amint aztán Magyarországon kitört a forradalom, én többé Klatopilról semmit sem tudtam meg. Hol jár, hová lett, él-e vagy meghalt? Semmi hírt sem vettem róla. Háború idején titokban tartják azt, hogy merre jár ez meg amaz az ezred. Egyszer olvastuk egy hadibulletinből, hogy az a dragonyosezred, amelynél a férjem szolgált, résztvett valahol a Bánságban egy ütközetben. Szegény apám ekkor rászánta magát, hogy leutazik személyesen a Bánságba, megkérdezni az ezredestől, hogy él-e még a férjem. Mikor odaért, éppen akkor temették nagy pompával az ezredest. Tífuszban halt meg. Ez volt a násznapunk. Őneki volt egyedül tudomása a katonaságnál a mi házasságunk felől. Ez jól megőrizte a titkot, mert a násznapokodás a szabályellenes egybekelésnél neki is az állásába kerülhetett volna. Az alezredes pedig csak annyit tudott Klatopilról, hogy azt a századával detachirozták valami küldetésben, ahonnan nem tért vissza. Valószínű, hogy a magyar fölkelő seregek lekaszabolták a csapatjával együtt.

Én bizvást felvehettem a gyászruhát, el is viselhettem azt; a háború bevégeztéig semmi hírt nem hallottam a férjemről.”

Eddig szólt Anna, most én vettem át a szót:

— „Hogy semmi hírt nem hallottál róla, annak az oka az volt, hogy az egész hadjárat alatt körül volt zárva az ostromolt Temesvárbán a századával együtt, s onnan hírmondó sem jöhetett ki egy esztendeig.”

— „Dehát azután, hogy Temesvár fel lett szabadítva, mért nem tudósított? Legalább annyit írhatott volna, hogy él.”

— „Ennek az okát könnyű kitalálni. Őrá nézve az egész hadjárat meddő maradt dicsőség dolgában. Mint lovastiszt az ostromolt várbán érdemeket nem szerezhettek. A hadjárat után is maradt főhadnagynak, a többi hadnagyársai mind előhaladtak a rangfokon. — Neki csak az elkeseredés maradt. A hátratett

katonatiszt rosszabb a halottnál, annak a száján nem jöhet ki az a szó, hogy hála istennek élve maradtam!”

— „Dehát azután? Későbbi években. Három-négy esztendőn keresztül miért nem írt, bárcsak egy sort hozzám, hogy még él, és gondol reám — és gyermekére, akit úgy szeretett!”

— „Annak megint én tudom a legjobb okát. Egy könnyelmű bajtárs miatt adósságokba keveredett, lelketlen uzsorások kezébe jutott, akik folyvást mélyebben húzták bele a hínárba. Az ilyen zaklatott állapotban levő katonatisztnek bizony nem nagy kedve lehet még egy asszonyt és egy gyermeket is szorosabban fűzni magához. Most már nemcsak a biztosíték hiánya választotta el tőled, hanem az a csúf mocsár, aminek adósság a neve. Ezt nem tudta átgázolni. Ha rád gondolt és a gyermekére, az csak a kétségbeesését nevelte. Ha levelet írt volna hozzád, annak csak ez lehetett volna a tartalma: „mire ezeket a soraimat olvasod, már megszűntem élni”.

Anna kíváncsi volt rá, hogy vajon mennyire vihette Klatopil adósság dolgában.

Én aztán megmondtam neki a csinos kis összeget.

Hüh! Milyen hosszú képe lett egyszerre a barátnémnak!

Azt kérdezé hűledezve, hogy most is megvan még ez a szörnyű nagy adósság.

Olyan bohókás volt ez a helyzet, hogy minden keserűségem mellett is el kellett magamat rajta nevetnem. Kinéztem az arcából a jámbor teremtésnek, hogy ha én ennek most azt felelem, hogy „bizony édes barátném, az adósság az egyedüli tárgy a földön, amit az idők foga meg nem emészt: Klatopil váltói még most is élnek” (igaz is, hogy megvannak; de az én fiókomban), hát akkor ez a szerencsétlen asszony képes azonnal kézen fogni a leányát s visszagyalogolni Krakkóba. — Hanemhát megszántam szegényt. Elmondtam neki a tiszta, pusztá igazságot. — Négy esztendeig nem tudósítá őt a férjje életben létéről, a hitelezői miatt; azontúl pedig énmíattam. Én megismerkedtem vele; nem tudtam, hogy nő;

megszerettem, felajánlottam neki a kezemet. El kell ismer-
nem, hogy ő vonakodott azt elfogadni. Mindenféle kifo-
gásokat tett, csak azt az egyet nem, hogy már van fele-
sége. Ez természetesen a legsikeresebb lett volna. De már
akkor annyira szájáig ért a víz, hogy nem maradt egyéb
választása, mint vagy főbe lőni magát, vagy kettősházás-
ságot elkövetni. — Úgy látszik, hogy ezt az utóbbit tartotta
kellemesebbnek.

Még Anna maga is elismeré, hogy okosabb eszme volt Klatopiltól ezt az utóbbit választani.

Nagyon áldott jó teremtés ez az asszony!

Én aztán teljesen megnyugtattam aziránt, hogy az eskü-
vőnk előtt minden adósságát kifizettem a jó Klatopilnak. Meg
is mutattam neki a chatouille-omban eltett váltókat, felvilá-
gosítva felőle, hogy azok már el is évültek, s én nem fogom
azokat Klatopil ellen beperelni a változott viszonyok
után sem. — Amire a jó lélek hála-könnyek között borult a lá-
baimhoz, s a térdeimet csókolva biztosított felőle, hogy holta
napjáig áldani fogja az emlékezetemet. S e megnyugtató biz-
tosítás után egészen helyreállt a gyöngéd vonzalma az ő szere-
tett Klatopiljához.

Én megtetéztem a szívességemeit még annak a jelenetnek a
leírásával is, amidőn Klatopil, mint vőlegény, az esküvőnk
után keservesen sírva fakadt; bizonyosan az elhagyott neje és
leánya miatt fakadtak e sűrű könnyei.

Ezáltal meg egészen érzékenyítettem a szegény Annát.

— „Lássa ön, milyen jó szíve van szegény Klatopilnak!”

Akkor aztán egymásra licitáltunk, hogy melyikünk tud több
jeles vonást felfedezni a Klatopil jellemében.

Végezetre elővettük a mi közös Klatopilunknak a fényké-
pezett arcképét, és azt kölcsönösen kézről-kézre adva, forró
csókjainkkal vetekedve elhalmoztuk; míg végre megállá-
podtunk abban, hogy egyikünk se legyen az arckép; hanem
adjuk azt a kis Mariannának.”

(— No, hát jó volt-e a babcsuszpájsz disznófarkkal? — kérdezé tőlem az eközben tányért váltani bejött szakácsné.)

— Költői szavamra mondom, hogy még soha így el nem laktam disznófarkas babbal!

Azután következett valami baracklekváros tézstanemű. Én azt is szeretem.

Erzsike folytatá:

— Hát eddig volt az idill.

— Mi volt az? A disznófül?

— Most következik a próza. Én ezután a kellemetlen felfedezés után elmentem az ügyvédemhez, s elmondtam neki a dolgomat; kérve, hogy mit tanácsol helyzetemben. — Előbb kérdeztem meg az ügyvédet, aki száraz, prózai ember, nincs előtte más, mint a törvény; — csak azután akartam ön elé terjeszteni az ügyet, hogy legyen közöttünk bíró.

— Kik között?

— Köztém és az ügyvédem között; mert kettőnknek homlok-egyenest ellenkező nézete van a jelen ügyben követendő eljárás tekintetében.

— Kegyednek is van valami nézete?

— Hogyne volna; de előbb hallgassa meg a törvények magyarázóját. Előbb azonban koccintsunk egyet azoknak az egészségre, akik bennünket szeretnek.

S koccintottunk — nem mondtuk meg kiért.

— Hallgassa ön meg, hogy mi véleményt adott az ügyvédem. „Ez bizony nagy baj, de csupán Dunkircher Annára nézve az. Ha rendes, békességes időkben élnénk, akkor lehetne az a kimenetele az ügynek, hogy a katonai hatóság Klatopil Vencel főhadnagyot, amiért hatósági engedély nélkül házassodott, tiszti rangjáról való lemondásra kényszerítse. Ez esetben a Dunkircher Annával kötött házassága érvényben marad. Ellenben Klatopil úr, a később elkövetett bigámia vétségeért, az oszrák büntetőtörvények értelmében, kétesztendei börtönre nyerc kellemetes kilátást. A jelen viszonyok között azonban,

amidőn a lombardiai hadseregnek minden vitéz, betanult tisztjére nagy szüksége van, okvetlenül azt a választ fogja kapni a krakkói feleség, hogy az egész házassága törvénytelenül lett kötve, annálfogva „null und nichtig”. A plébánost, aki összeeskette őket, elküldik egy esztendőre valami kolostorba, fegyelmi büntetésből, Klatopil Vencel pedig marad főhadnagynak, sőt ha vitézül viselkedik, kapitánnyá is lesz. Kegyed pedig akként lesz főhadnagyné és kapitányné, mert az előbbi házasság érvénytelensége a kegyedét teljes jogerőre fogja emelni.”

Ezek voltak az ügyvéd szavai. Ugye jól megtartottam? Ismeri ön a katonai törvényeket?

— Őszintén megvallom, hogy azon számos tudományok között, amelyeket *nem* ismerek, ezek kiváló tért foglalnak el.

— Nohát én erre azt feleltem, hogy: — „Jól van! A törvények, a körülmények, a helyzetek azt indokolják, sőt okadaltolják, hogy Dunkircher Anna legyen megfosztva hitvesi jogától; de hátha az emberi szív törvénye talál érvényre jutni?”

— Elég jó kuriális stílusban fejeztem ki magamat?

Egy kicsit nevettem rajta.

— Az ügyvéd még jobban nevetett. — „Hogyan? — mondta. — Kegyed azt képzeli, hogy Klatopil Vencelnek majd megesik a szíve az elhagyott első feleségén? akinek szándékosan nem írt levelet, amíg írhatott volna, nehogy az valami bizonyítékkal bírjon aziránt, hogy Klatopil Vencel őt csakugyan megesküdött feleségének és nem egy elcsábított leánynak tartotta, akivel kötött házasságának érvénytelenségéről jól meg volt győződve? Hiszi azt kegyed, hogy Klatopil Vencel most, tizenhárom év múlva annyira elérzékenyül, hogy a csatatéren, a harc közepén elbocsáttatását fogja kérni; elfelejti a zászlójának, az uralkodójának adott esküjét; csak azért, hogy Dunkircher Anna számára megmenthesse a hitvesi főköttöt? Hiszi azt kegyed, hogy Klatopil Vencel otthagya a legjobb reményekkel biztató karrierjét? becsukhatja magát két esztendőre

a fegyencházba hogy onnan mint megbélyegzett koldus jöjjön elő; csak azért, hogy egy koldusnéval tovább élhessen törvénytelen összeköttetésben? És végül hiszi azt kegyed, hogy Klatopil Vencelnek úgy megzavarodhatik mind az öt érzéke, hogy ő egy ilyen szép, fiatal feleséget, mint kegyed, egy nemes gazdag hölgyet, aki őt kényelemben tartja, el fog taszítani magától, odadobni a világ csúfságának; azért hogy visszakapjon egy elhervadt élettársat, akinek az arca megráncosodott: egy jámbor kesztyűsnek a leányát, akire nézve még csak nem is előny, hogy a jóhírű 'Dunkircher' név helyett a 'Klatopil'-t ragaszthatja ki a cégtáblájára? — Nem! Asszonyom. Ilyen jószívű emberben én nem hiszek. Inkább elhiszem, hogy halfarkú tengeri szűzek vannak a világon.”

Nem szakítottam félbe az ügyvédet. Engedtem, hogy teljesen expektorálja magát. Mikor aztán egy kis pauzát tartott, akkor azt mondtam neki: „hiszen nem a Klatopil szívéből beszéltem én, hanem a magaméről.”

„A magáéról? — kérdé elcsodálkozva — hát az hogy keveredik ebbe a dologba?”

Nekem az az eszmém van a kínos ügy elintézésére, hogy én azt a biztosítékösszeget, melyet egybekelésünk alkalmával lettettem, átruházom a Dunkircher Annára, akkor aztán ő részéről teljesítve lesz a föltétel, mely mellett a katonatiszt házassága megengedett; ő hadd legyen boldog az esküdt férjével. Én magam pedig majd el tudok valamerre tűnni az emberek közül. Nagy a világ!

Az ügyvéd erre megharagudott, azt mondta: — „Ha kegyed ezt megteszi, akkor rászolgál, hogy egyenesen elvigyék Döblingbe!”

— Nekem pedig ez komoly, elhatározott szándékom — ezzel, végzé Erzsike.

Én nem állhattam meg, hogy a kezére ne tegyem a kezemet.

Mennyi igaz, nemes érzés *alszik* ebben a szívben! Ha lett volna *ember*, aki azokat fölébressze! Milyen derék asszony lett

volna ebből a nőből, ha egy olyan férjre talált volna, aki a legközönségesebb értelemben vett „jó ember”, amilyen tíz férfi közül kilenc! — Miért kellett neki mindig, de mindig, azt a tizediket kihúzni a maga számára a sors urnájából?

Kitalálta, hogy mire gondolok e néma pillanat alatt. Azok a nagy, mély tűzű szemek lassankint megteltek könnyel. A gyémánttűz semmi a könny sugártüzehez képest! Milyen szép volt e percben.

Az ajkai valami rebegéshez kezdtek. Alig tudta kimondani.
— *Annak a másiknak gyermeke van.*

S erre a szóra elkezdett görcsösen zokogni, egyik kezével az arcát eltakarva, másikkal az én kezemet szorítva crószakosan.

Kicsi híja, hogy én is együtt nem sírtam vele, úgy megesett rajta a szívem.

Aztán, hogy kisírta magát kedvére, nagyot sóhajtott, felszárítá a könnyeit.

— Most már tudja ön, hogy miért kértem, hogy jöjjön ide? Legyen bíró ebben az ügyben. Melyiknek van igaza: az észnek vagy a szívnek? Azt kell-e tennem, amit az ügyvéd tanácsolt, vagy azt, amit én magam gondoltam ki?

Nehéz feladat!

— Lássuk: nem volna-e valami középút? — mondám én.
— Hátha rátalálnánk. — Én azt tanácsolom, hogy ne tegye kegyed sem azt, amit az ügyvéde tanácsolt; sem azt, amit maga kigondolt. Hanem várjon egy kis ideig. — Nagy háború indul meg; több, mint félmillió harcos áll egymással szemben. Annak egy ötöd része nem fog a háború végén az övéihez hazatérni. Ezen országdöntő harcban vagy elesik az önök Klatopilja, vagy élve marad. Ha elesik, akkor meggyászolják mind a ketten. Az özvegyi fátyolon nem vesznek az asszonyok össze. — Ha pedig megéri Klatopil a háború végét, akkor ő, a vitéz, ambícióval teljes katona okvetlenül előbbre lép a rangfokozaton, a csatátér gyorsan növel! Lesz belőle őrnagy. Mint

őrnagynak nem kell többé a házassági biztosítékot letennie.* Akkor azután magához veheti a Dunkircher Annáját. Kegyednek pedig nem kell odaajándékoznia a biztosítási összeget, amire magának is nagy szüksége lehet.

— Köszönöm — szólta a hölgy. — Ez igazán olyan egyszerű, mint a Kolumbusz tojása. Tehát várni fogunk én is, Anna is, amíg a háború véget ér, s addig ezt a családot itt tartom magamnál.

— Még egyre figyelmeztetem. A várakozás ideje alatt kegyednek jó lesz valahová, valami kis városba félrevonulnia; ahol nincsenek ismerősei. Itt a fővárosban tarthatalan hamis helyzetbe fog kegyed jutni. Az első feleség történetét nagy hamar megtudja a világ. — S a „szalmaözvegy” cím még elég jó cím; de a „szalmaasszony” már nem az. Kegyed költözzék mindenestől, holnap mindjárt falura, s vigye magával a vendégeit is.

— Azt fogom tenni.

Alig készültünk el, midőn kopogtatott az orvos.

Az orvos elől nem tagadhatja el magát, akinek a házánál beteg van.

Az orvos is jó ismerősöm volt. Nagy, kiterjedt praxissal bírt. Homoeopatha volt. Bizonyos, hogy ez ma meg holnap, valahány páciensét meglátogatja, a nux vomica mellé mindannyinak beadja azt a legújabb hírt, hogy engem itt talált a szépasszony nál — poharazás közben: „*thé complet!*”

Megvártam, míg a kis beteg től visszajő.

Megnyugtatót, hogy semmi baja sincs már, elhagyhatja az ágyat.

Erzsike kérdezé, hogy lehet-e a lánykát falura kivinni.

— Sőt nagyon jól fog neki tenni.

Azután engemet fogott elő az én barátom, a doktor.

* Régi időkről szól ez. J. M.

- Hát te hogy vagy?
— Köszönöm, nagyon jól.
— Nono! A szemedből látom, hogy nagy felhevüléseid, vértolulásaid vannak.
— Voltak, de már kigyógyultam belőlük.
— Remélem, homoeopathiai úton.
— Tökéletesen homoeopathice.
Az orvossal *együtt* én is eltávoztam.
Mikor kiléptem a kapun, megint belebotlottam Sági Tóniba.
— Corpo di Bacco! Te azóta mindig a szép menyecskénél ülsz?
— S te azóta mindig a kapuja előtt sétálsz?
Az átelleni ház ablaka tele volt kíváncsi asszonyfejekkel.
Én aztán bérkocsiba vágtam magamat. Kihajtottam az indóházhoz, estére ott voltam Szegeden.
Ott is maradtam három napig, együtt jöttünk haza a nőmmel, a vendégjátékok bevégeztével.
S e három nap alatt mindennap érkezett két-három anonim levél Budapestről a feleségemhez, ilyenforma tartalommal:
— „Szegény barátném! Férjed egész napokat, éjket ott tölts a régi ideáljánál, a főhadnagynénál. Mindnyájan osztjuk bánatodat. Az egész város tudja.”
Milyen nagyokat nevtünk e leveleken! Hej! ha keresztül nem jártam volna az eszükön a „drága barátnéknak”!
... Ilyen furfangos fickó voltam én, amikor még a sasok ki nem tépték a hajamat.

XIX. FEJEZET
MEDVÉSI ÉZSAIÁS

Csakugyan beteljesült az általam megjósolt esetek egyike Klatopil Vencellel.

Igen sajnálom; de bizony nem segíthetek a dolgon. Igen szívesen hoznám őt vissza, mint őrnagyot, ha rajtam függne; de hát a sors könyvében az volt megírva, hogy a derék férfiú a csatatéren végezze be hősi pályafutását.

Az az egy vigasztalás, hogy legalább diadalmas csatában esett el. Amíg Mac-Mahon Solferinónál Schlick deréktömeget keresztültörte, azalatt Benedek a jobb szárnyal győzedelmesen nyomult előre, San-Martinóig szorítva Victor Emmanuel piemonti seregét. Itt érte a halálos golyó Klatopil kapitány szívét.

Pedig bizony mondhatom, hogy abban a pillanatban a szép asszony csókja nem csattant el másnak az ajkán, mint az ő elhagyott leánykájén.

A két feleség aztán megosztozhatott békében az özvegyi fátylon.

A bigámia nyilvánossá lett; de már a megholt férjet nem lehetett törvény elé idézni miatta. A nagy napok eseményei csakhamar elfeledték ezt az apró botrányt. Nevezhette magát háborítatlanul Erzsike is meg Anna is özvegy Klatopilnének, azzal a kis különbséggel, hogy az egyik kapitányné, a másik hadnagyné volt ugyanazon a jogon.

Az ügyvéd közbenjárásával és az én gyámi helyeslésemmel aztán Erzsike a biztosítékát is visszakapta. Bíz abba idő telt, mert előbb ki kellett deríteni a „dolust”-t; azután lemondani az eset-

leges özvegyi nyugdíjról. Erzsike azalatt folyvást abban a kis mezővárosban lakott, melyet tartózkodási helyül választott. Amint a biztosítékát kezéhez kapta, abból ezer forintot Annának ajándékozott, s azzal ez hazatért Krakóba az atyjához; a megmaradt összegben pedig vett magának Erzsike abban a városkában egy csinos lakóházat, szép kerttel együtt. Én egészen meg voltam ezentúl nyugtatva sorsa felől.

Volt tehát már saját háza, tisztességes címe: „özvegy kapitányné”, biztosan kijáró jövedelme; ezzel abban a kisvárosban a legjobb szerepet játszhatta. Egyúttal ezen helyzetében a gonosz világ minden csábjai ellen is tökéletesen megóva, mert abban a városban minden ember erényes, az asszonyok szigorú kormányzatot tartanak ott. Ott eltántorodni, megbotlani, bűnbe esni — nem lehet; mert nem szabad.

De lélektani alapon is egészen meg lehettem nyugodva az Erzsike jövője felől. Aki már annyi keserves tanulást szerzett magának a saját kárán, lehetetlen, hogy a tapasztalatokból a következményeket le ne vonja; s ha még egyszer választani fog, hát bizonyosan nem fogja magát a külső előnyök által megvesztegettetni. hanem a belső értékét becsüli meg annak, akivel a sorsát végleg és tartósan összekötni szándékozik. — Ezt a szép és okos frázist levélben is megírtam neki; igaz gyámatyái gondoskodással. Csak arra az egyre figyelmeztettem, hogy valami „mostanába” kinevezett hivatalnokkal, vagy adóvégrehajtóval, vagy más efféle kutyafejű tatárral össze ne adja magát; mert az aztán férjnek is csak olyan provisorius lesz. — Erre szavát is adta, hogy nem cselekszi.

Én aztán közel négy esztendeig nem is hallottam az Erzsikéről semmit. Azon nők sorába került, akik nem beszéltetnek magukról. A legjobb kategória. Évnegyedenként megküldtem neki a pénze kamatait, azt ő megköszönte, s azzal végeztünk.

De nekem is volt elég okom, nem gondolni a veszedelmes, szép tengerszemekre.

Rossz csillagok jártak!

Nem volt egy esztendő, amelyben valami nagy csapás ne érte volna a fejemet, ami alatt össze kellett rognom. Majd drága halottam volt, akit eltemtettem; majd magam álltam ki nehéz betegséget, mely szinte a halál révéig vitt; alig épültem fel, akkor megint a nőm lett veszélyes beteg. Jó barátainak látszó emberek könnyelműsége egész a vagyoni tönkrementéig vitt. Éjjel-nappal ott kellett dolgoznom az íróasztalom mellett, hogy kiküzdjem magamat a mocsárból a partra; majd meg a kiadóm szökött el Amerikába; inséges esztendő jött, könyvet, lapot senki sem vett; — majd meg párbajt kellett vívnom — nem a magam bűne miatt; — hát még a hazám nehéz sorsa! Az elkobzott szabadság visszavívásának minden terhe, titka nálam volt letéve: én voltam az *orgánuma* a „comité”-nak —; kínozva, üldözve, inzultálva egy gúnyolódó hatalom által. — Olyan volt az, mint egy szörnyű álom! Összefüggéstelen, egyre váltakozó rémséges víziók; de örökös lidércnyomás. — Mire fölbredtem belőle, azt láttam, hogy kopasz vagyok.

Egy szép tavaszon aztán azt a változatot találta ki a számomra a rémálmok tündérkirálynéja, hogy tömlöcbe csukatott.

Sorsát senki sem kerülheti el.

Politikai lapot alapítottam, magam voltam a kiadó és a felelős szerkesztő. Munkatársaim a szabadelvű párt matadorai. Nagy közönség sorakozott hozzánk. Volt dolgom elég; regényt is kellett írnom a lapba meg vezércikket is. — Egyszer egy kitűnően átdolgozott munkálat lett hozzám beküldve, mely alá a magyar főnemesi családok egyik legfényesebb neve volt írva. — Én azt minden aggodalom nélkül kiadtam. Lojális, hazafias, alkotmányos elveken alapuló értekezés volt, egész tárgyilagosan kimutatva benne a jog és a szükség, mely Magyarország alkotmányos kormányzatát követeli.

Ezért a cikkért aztán a cikkíró grófot is meg engemet is katonai törvényszék elé állíttatott a *kormányzó*. Előre megizente, hogy három hónapra becsukat mind a kettőnket.

A katonai törvényszék állt egy ezredesből, egy őrnagyból, egy kapitányból, egy fő- és egy alhadnagyból, egy őrmesterből, egy káplárból, egy fráterből, meg egy közlegényből; a négy utóbbiak csehek valának.

Én aztán tartottam az araeopag előtt egy hatalmas védbeszédet németül. Persze, hogy azt mondták rá, hogy „abcúg!” — Elítélt a katonai törvényszék, a gróf munkatársammal együtt *egy esztendőre nehézvasban, kenyeren, vízben, böjttel nehezítve, nemességvesztésre és ezer forint bírság lefizetésére.*

Mikor az ítéletet felolvasták, azt mondtam az auditor majornak:

— „Hát ez mi a csoda? Hisz a kormányzó csak három hónapra kívánt bennünket elítéltetni.”

Arra az auditor major mosolyogva mondá:

— „Igen, három hónapot az inkriminált cikkért, kilencet pedig a nagyszabású védelmi beszédért.”

Az ítéletünk nem szólt ám sajtóvétségéről. Óh, dehogy: közcsendháborításért lettünk elítélve. Én és a grófom ablakokat vertünk be, s gázlámpákat törtünk össze a Kerepesi úton.

Mint „közcsendháborítók” lettünk bedugva a hűvösre.

Olyanforma ítélet volt ez, mint a müncheni városi tanácsé, mikor egy piktor került eléje, aki azzal volt vádolva, hogy egy női modelljének pajkosságból bajuszt festett. Ezért rá lett olvasva „20 márká bírság, §: nyilvános mulatóhelyek bemocskolása miatt.”

Azokban valahogy azt ne várja ám tőlem a tisztelt olvasó, hogy én most ebből az alkalomból valami mártírtövískoszorút akarok fenni a homlokom körül, s leírom majd a velencei ólomfödélű börtönök kínszenvedéseit! — Van eszemben!

Csupa tréfa és mulatság volt az egész börtönéletem. A térparancsnok ezredes, akinél laktam, feljárt hozzám mindennap anekdotázni s elhordott magával sétálni a zöldbe. Felvittem a fogházba az íróasztalomat, könyveimet, faragóeszközeimet, ott készítettem el a feleségemnek a mellszobrát. Az ezredes is

szenvedélyes faragóművész volt; versenyben esztergályoztunk. Szó sem volt semmiféle láncról és bilincsről, s a kenyér és víz mellé azt hozathattam a vendéglőből, ami csak jó és drága. Délutánonkint a tisztelt barátaim a „*pesti körből*” feljártak hozzám tarokkozni; úgy, hogy mikor egyszer egy rebellis cimborám (Beniczky) meglátogatott a szállásomon s széttekintett, lenézéssel fejezte ki indignációját: „nem ér az ilyen börtön semmit; hisz *nincs ebben semmi poézis*”.

Egyszer pláne elvittem a fogolytársamat, meg a porkolábomat magammal a svábhegyi nyaralónkba; ott a feleségem pompás vacsorát készített a számukra; csapra ütöttük az új boromat, s úgy elmulattunk késő estig, hogy mire visszakerültünk alig akartak bennünket beereszteni a börtönbe. Szerencsénk, hogy a profósz velünk volt, s azt, kétfelől támogatva, magunkal tudtuk hozni.

Hát még aztán a látogatások!

Egész életem folyásán összevéve nem kaptam annyi látogatást, mint az alatt az egy *hónap* alatt, amíg a fogságom *eszten-deje* tartott. (A következő hónapban felváltott a börtönben a *kormány officiosus* lapjának a szerkesztője. Azt is elítélte a haditörvényszék közcsendháborításért.)

Feljöttek hozzánk a börtönünkbe távol vidéken lakó jó barátaink, főurak, úrhölgyek, grófnők és művésznők; néha egész cerclét tartottunk. Az is megesett, hogy egy betegeskedő mágnásnő, aki nem jöhetett fel hozzánk a második emeleten levő börtönünkbe, lehivatott bennünket a kocsjához, ott fogadtuk el a vizitet az utcán — szegény rabok!

Nekem pedig sok volt már ez a jóból.

Ha egyik tisztelőm a másiknak adja a kilincset a kezébe, akkor én nem tudok dolgozni. Utoljára könyörgésre fogtam a dolgot, hogy zárják rám az ajtót egypár órára, hisz azért börtön; írják fel az ajtóra, hogy mikor vannak az elfogadási órák.

Egy becsületes cseh fiú volt a szolgálatomra rendelve, ordi-náncnak. Ezt is Vencelnek hitták.

Igen jól kijöttünk egymással, s meg tudtuk egymást érteni. Megmagyaráztam neki, hogy bizonyos órákban, amikor do-lognál ülök, senkit se bocsásson be hozzám; kivéve, hogyha valami szép hölgy jön látogatóba.

Hony soit, qui mal y pense!

Tulajdonképpen nem is lehet alkalmasabb helyet képzelni légyottokra, mint az ilyen börtönt. Csodálom, hogy ezt a „vi-veur”-ök fel nem kapták.

Aztán meg az ebéd utáni szundikálásra milyen kiváló alkal-matos hely az ilyen localitás. Ajánlhatom mindenkinek, aki álmatlanságban szenved: csukassa be magát. Különös jótéte-ménye a gondviselésnek, hogy a rabok igen jól tudnak aludni.

Egy délutáni édesded szendergésemből azzal ver föl a Ven-cel, hogy itt van egy szép asszonyság, aki látni akar.

— Igazán szép?

— Ojoj!

— Ojoj?

— Ojojjojjoj!

Csakugyan „ojoj” volt: az Erzsike.

Egészen gyászba volt öltözve, fekete selyemfátyol a kalapján.

Láttam a szeméből, hogy az én sorsomat akarja gyászolni.

Bevágta az útját egy komplementtel:

— Ej, de jó színben van, szép gyámleányom! Látszik, hogy meghasználta a falusi levegőt!

Abbahagyta a megkezdett siralmas szepegést.

— No iszen magának sem ártott meg a börtönlevegő, úgy látom.

— Hát hogy kerül most ide?

— Bizony nagy nehezen. Alig akartak beereszteni. Azt mondták, hogy az árestánsnak ma szobafogsága van. Már arra gondoltam, hogy pofon ütöm a silbakot, akkor aztán bünte-tésből majd ide zárnak ön mellé.

— Ez igazán *nehéz* bilincs volna!

Elnevette magát.

— Értem a célzást! Egy kicsit nagyon is megerősödtem természetben. Mit csináljon az ember kisvárosban egyebet?

— Ez csak lelki meglepedésre mutat.

Megkínáltam a saját karszékemmel. Azt is célzásnak vette.

— Ennek jó erős lábai vannak, ugye? — szól, mikor elhelyezkedett benne.

Csakugyan nagyon pronuciált gömbölyűséget vettek fel az idomai, ami azonban nem ártott meg a szépségének. Az egész lénye olyan étvágygerjesztő volt.

Én bizony örültem neki, hogy látom.

— Ne tessék rossz néven venni! A szegény rabnak jólesik, ha börtöne sötét éjszakáját egy mosolygó női arc átderengeti! Oly édesen hangzik a lánccsörgés közepett egy vigasztalón csengő gyöngéd asszonyi hang!

— Szeretem, hogy itt is megtartotta ön a jó kedélyét, mert én igen komoly dolog miatt jöttem.

— Hogyan? Hát nem a szomorú rabságomat enyhítő részvét hozta volna kegyedet ide?

— Az is! Elsősorban igen. Mindennap olvasom a „Fővárosi Lapok”-ban, hogy önt kik és hányan látogatták, úri hölgyek, szép művésznők; gondoltam, ha azoknak illik, nekem éppen kötelességem. Azonban egyéb körülmény is vezetett ide.

S e szónál fürkészve nézett körül.

— Nem hallik át a szó azon az ajtón?

— Ne tartson tőle, az a szoba üres. Fogolytársam külön appartement-nal van ellátva.

— Én azért jöttem önhöz, hogy bejelentsek valamit. Én folyamodtam a gyámi hivatalhoz, hogy önt mentse fel a gyámi teendőik alól.

— Amire elég jó oka kegyednek az, hogy magam is *gyámság* alá lettem helyezve egy esztendeig.

— De nem az volt nálam az ok. Hanem, hogy olyan helyzetbe jutottam, melyben szükségem van a tőkepenzemet feletti szabad rendelkezésre.

— Kitaláljam az okát? Megint valami szerencsétlenség történt! Elvesztettük a szívünket ismét?

Erzsike eltakarta a piruló arcát a selyemfátyollal.

— Ej, hogy ön mindent is kitalál rögtön. De jó volna valató bírónak!

— Nohát ez nagyon természetes. Kegyed még olyan fiatal!

— Már jól túl vagyok a harmincon.

— Csak négy évvel. Jól tudom; ott voltam a keresztelőjén. Tehát ismét feltalálta kegyed az ideálját?

— Ezúttal szentül hiszem, hogy feltaláltam.

— Csak nem valami provisorista?

— Kérem, ne sértsen meg!

— Éltem a gyanúperrel. Ahhoz nem adtam volna a gyámi bejegyzésemet. Azt kellett gondolnom, hogy kegyed azért akar a gondnokságom alól felszabadulni.

— Éppen nem! Ezentúl is kérni fogom jó tanácsát. Úgy fogadom azt, mintha atyám mondaná. Szidjon meg, ha valami hóboton kap. Engedelmes gyámleánya leszek ezentúl, ha ön el nem kerget magától. — Nekem csak arra az összegre van szükségem. Higgye el, hogy nem követek el vele semmi könnyelműséget. Az összeg biztosítva marad. De kell, hogy rendelkezhessem vele a jövődöbelim iránti tekintetből.

— Kegyednek a vőlegénye talán valami jószágbérlő, akinek az az összeg hasznos beruházásokra szükséges?

— Nem bérlő.

— Hát talán éppen kereskedő? Az is tiszteletreméltó életpálya. Jó kézben a forgalmi tőke szép hasznót hajthat.

— Nem is kereskedő.

— Hát talán gyáros? Fűrészmalom-, gőzmalomtulajdonos?

— Egyik sem.

— Hát ugyan micsoda?

— Az én vőlegényem egy derék, kitűnő néptanító, a neve Medvési Ézsaiás.

— Medvési Ézsaiás! Dehát mi a csodának van szüksége az iskolamesternek a huszonötezer forintokra?

— Elmondom én azt önnek mindjárt. De egy kissé messze kell kezdenem. Van önnek ideje, hogy végighallgassa a történetünket?

— Kérem. „Ma” egész nap itthon maradok.

— Nem fog bennünket senki háborítani?

— Nagyon okos fiú az ordináncom; tudja a regulát.

— De nem fogják rám zárni a börtönajtót?

Más rendes ember erre azt felelte volna, hogy „az sem lesz baj!” én azonban kihúztam az íróasztalom fiókját, s megmutattam a szép hölgynek, hogy van *saját kulcsom* a börtönajtóhoz. Ezen aztán nevetett. Úgy látszik, hogy meg volt nyugtatva.

— Hát azon kell kezdenem, hogyan ismerkedtem meg

— Az *Ézsivel*?

— Kérem; ki kell mondani egészen a nevét, mert megharagszik. Nagyon sokat tart rá, hogy mindenkinek az egész neve és a rangját megillető címe megadassék, s azt ő maga is megtartja; engem állandóul „vitéz kapitányné” asszonyságnak tisztel. Hiába „nagyságnak” a jelenlétében, ő kereken ki mondja, hogy a „nagyságos” cím egyedül az erdélyi fejedelmeket illeti meg. „Suum cuique!” Ez a mondása. Óh, én igen sokat tanultam már latinul, amióta vele ismeretségben állok.

— Tehát latin leckéket vett kegyed tőle; ezen kezdődött.

— Ugyan ne ironiázzon! Azért sem úgy kezdődött! Azt tudja ön bizonyosan, hogy kisvárosunkban igen népes kálvinista eklézsia van.

— Azt félig-meddig tudom.

— Én pedig igen buzgó templomba járó vagyok.

— Azt már csak negyedrészen tudom.

— De bizony minálunk dicséretes szokás minden vasárnap a templomba eljágni, ájtatoskodni.

— És az új kalapunkat bemutatni.

— Óh, engem csak az áhítat visz oda. Olyan szépek azok a szent Dávid zsoltárai.

— Hát még a szent Dávidnéi!

— Ne üzzön gúnyt az én kegyességemből! Ézsaiás nemcsak rektor, hanem kántor és orgonista is. Gyönyörű basszus hangja van. Mikor nekiereszti, hogy „Óh, mely boldog az oly ember életében!” csak úgy reng bele a pódium. Ez a csodaszép hang volt az, mely engemet legelőbb is megkapott.

— Magát az énekest természetesen eltakarja az orgona.

— De nemcsak a templomban volt alkalmam őt hallani, hanem a temetéseken is.

— Már temetésekre is méltóztatik eljárni?

— Még, kérem, nem megszokásból. Hanem, hogy a legtöbb újszülötthöz engem szoktak elhíni keresztanyának. Nálunk pedig a gyermekeknek kétharmada csak azért születik, hogy nemsokára meghaljon. Olyankor aztán a keresztgyermekem temetésére el kell mennem.

— Azok felett pedig Ézsaiás szokott énekelni és búcsúztatót mondani?

— De még milyen szép búcsúztatókat. Csupa versekben.

— Tehát Ézsaiás még költő is.

— De igazán szép verseket tud csinálni. Például ez: „Kedves Julis néném, ki laksz Apostagon; — Áldjon meg az Isten téged jó vastagon”. Mi lelte önt?

— Semmi sem, csak rám jött a köhögés.

— Igen: a költői irigykedés! — „Figulus figulum odit” — szokta mondani Ézsaiás.

— Bizonyosan Erzsébet napjára is írt valami szép onomastichont.

— Azért sem írt! Nem olyan ember az. Mert az nem szokott soha senkinek hízelkedni; inkább mindenkinek a szemébe mondja az igazat.

— Ez a kálvinista rektoroknak általános ismertető jellemvonása.

— Node tartsunk rendet. — A temetéseknel hagytam el. — Nekem feltűnt ez a sűrű halandóság a kisedek között, s megindítottam egy üdvös mozgalmat a városbeli asszonyások között egy bölcsőde felállítására végett. Az eszme buzgó pártolásra talált. Nagy hirtelen akadt szállás; fehérműfélék nagy számban összeadtak a hölgyek; tejet és egyéb szükséges tápszereket aláírás útján beszereztünk; pénzt pedig a rendes úton határoztunk el beszerezni.

— Azaz jótékony hangverseny útján.

— Látszik, hogy ön praktikus ember. El lett határozva a jótékony hangverseny, s annak rendelkezésére egy comité lett megválasztva, héttagú bizottság. A bizottság üléseit az én házamnál tartotta; nekem volt legalkalmasabb helyiségem hozzá és egyúttal zongorám is. A bizottság minden tagjának volt valami feladat kiosztva: egyiknek szavalat, másiknak énekszóló, harmadiknak tréfás felolvasás, negyediknek zongoratanulmány, ötödiknek magyar magántánc; nekem kellett hegedülnöm, Ézsaiásnak pedig Nabuccóbul énekelni a főpap áriáját: — „Aki az Úrban megbízik”. — A többit aztán már tudja ön.

— Hogyne tudnám. Az első bizottsági ülésen megapprehendált az egyik részvevő comitétag, a másodikon a második, az ötödiknél már csak önök ketten tartották meg a főpróbát, Ézsaiással.

— Szórul szóra. Csak azzal a különbséggel, hogy nem tartottuk meg a főpróbát. Ezen a napon hat tag közül négy küldött kimentő levelet. Mind valamennyi beteg lett. Valóságos epidemia. Csak a táncos nem talált a maga számára mentséget. Az táncmester lévén a városban, nem hazudhatta azt, hogy a lába kimarjult.

Az Ézsaiás háromszor is elment a házam alótt, a hosszú szarúról pöfékelve; mindannyiszor benézett az ablakon; látta, hogy még senki sincs odabenn, s továbbment.

Végre beszaszírozott a táncmester. Láttam a vigyorgó arcáról, hogy ez is valami gyászhiért hoz. Így csak az mosolyog,

aki talált már valami ürügyet, aminél fogva megretíráshasson.

— Nagysám! Vigasztalhatatlan vagyok! (Tudtam!) Nem lehet föllépnem a koncertben. A cigányaink felmentek Budapestre. „Mi dolguk ottan?” — „Hát az egész ország minden cigánybandái összegyűlnek zeneversenyre; Patikárusók, Bunkóék, Rácz Paliék, Berkesék, Salamonék, Dankóék, a mi Csicsánk is ott akar lenni. Cigány nélkül pedig én nem táncolhatok. — Ki húzza el nekem a lábam alá a „bihari kesergőt?” — „Majd elhúzom én!” — „Ah, haha! Az nem jó lenne; egy szál táncos egy szál hegedű mellett, hisz az valóságos medvetáncoltató komédia lenne”.

Erre betoppan az Ézsaiás. Meglátva az ablakon át, hogy már nem vagyok egyedül, bátorságot vett maga is bejönni. Addig nem mert.

(Én közbeszóltam: — Alighanem ismerem én ezt a kegyed Ézsaiását. Ezzel történt az meg legátus korában, hogy az egész ebéd alatt a pap leánya mellett ülve, egy szót sem mert hozzá szólni, hanem délután felment a toronyba, s annak az ablakából kezdett el kurizálni a szép kisasszonynak.)

— Valószínű, hogy ő volt az. Én aztán ott marasztottam őket ozsonnára, hogy legalább a kávé meg a kuglóf ne vessen kárba. Ahhoz hozzá is ültek, s hozzáláttak az ozsonnához. Falatozás közben meghánytuk-vetettük a módszereket, melyek segítségével meg lehet még tartani a zátonyra jutott jótékony hangversenyt. — Egyszer aztán a táncmester az órára nézett. — „Jézus Mária! Már hat óra! Nekem a főbíróné gyermekeinek a táncpróbáján kell lennem” — Azzal ugrott, kezét csókolt, s elpiructúrozott.

Ekkor aztán Ézsaiás is felállt az asztaltól, leverte a kuglófmorzsákat a kabátjáról, s azt mondta, hogy „áldás, békesség”. — Ez az ő búcsúzási formulája. Azt, hogy „alázszolgája”, vagy hogy „ajánlom magamat!” soha az ő szájából nem hallotta még a főkurátor sem, de még a szuperintendens sem, mert

Ézsaiás nem *alázatos* és nem *szolga*, s nem is *ajánlja* magát senkinek, hazugságot pedig még szójárásból sem mond.

Én aztán az „áldás békesség” szóra azt mondtam, hogy — „Hát ön is el akar menni? Önnek csak nincs iskolája este hat órakor?”

— Az nincs. Dehát minek maradjak itt, ha nem lesz ének-próba?

— Hát énnálam éppen csak énekelni lehet az embernek?

— Embere válogatja — felcitt rá Ézsaiás.

— Hogyan értsem ezt?” — kérdezém nagyot bámulva.

— Hogyan értse? — mondá ő a pipaszárával ütögetve a csizmaszárárt. — Hogyan értse? Hát nagyon jól értheti. Ha egy fiskális, egy doktor, egy földesúr idejön a ténsasszonyhoz, s itten mulat, akár muzsikaszó mellett, akár anélkül, hát azt a kutya sem ugatja meg érte, de ha a rektort látják ide bejönni délután öt órakor, aztán azt látják, hogy itt maradt utolsónak, mikor a többi vendég mind elment, hát abból olyan láрма lesz Izraelben, hogy engem megköveznek érte.

— Olyan rossz hírben állok én?

— Én nem mondtam, hogy a ténsasszony rossz hírben áll. Annyi bizonyos, hogy a verseskönyvébe több név van beírva, mint a Trattner Károlyi kalendáriumába. De ez egy szépasszonynak nem árt. Megmondta már Krisztus: — „Bocsássatok meg neki, ha sokat vétkezett, mert sokat szeretett”. De énnekem nem bocsát meg az eklézsia. Ha én jövök hírbe, engem kihordanak a határra, azután mehetek peregrinálni.

— Tehát a kálvinistáknál is van cölibátus?

— Az nincs, hanem van kánon. Amit kálvinista papnál, rektornál „kánoni hibának” neveznek, az csupa veszedelem. Lehet valaki „aranszájú szent János”, de, ha kánoni hibában találják, ott reked „Bergengóciában”.

— S ön sohasem esett kánoni hibába? — kérdezém én tőle.

— Soha! — viszonzá ő határozottan. S egészen vörös lett az arca. Olyan büszke volt arra, hogy ő erényes.

(— S ez valami új dolog ugye? — szóltam én közbe — ami még nem volt a világon. Egy férfi, aki erényes, s azt nem szégyenli bevallani!)

— „Unikum!” Én pedig erre a szóra megfogtam a kezét, és visszatartóztattam. A szemeiből láttam, hogy először érzi asszonykéz szorítását. Ön őszinte volt, én is az leszek. Ön nem közelíthet más nőhöz, mint akit az oltár elől hozott haza. Hát vegyen el engem feleségül.

Még csak meg sem volt lepetve ettől a szótól. Az arca mozdulatlan maradt, mint a bálvány.

— Azt könnyű megtenni, csak hogy „respice finem!” „Ember teszi a fogadást, agg eb, ki megállja”. És én nem vagyok olyan ember, mint más. Én nehéz természetű ember vagyok. Velem nem lehet úgy tenni, mint a nagyúri férjekkel, akik az ujjaik között nézik el a feleségeik kikapásait. Ha én a ténsaszonyt feleségül veszem, akkor vége van a bálozásnak, a csélcspáságnak, a kurizálásnak, a kacsingatásnak. Énnálam nem böjtöl az asszony, de nem is torkoskodik! — Én nem ismerem a tréfát. — Látja a ténsaszony itt a kezemben ezt a törökmeggyfa pipaszárat? — Ha az én feleségem lesz, s én magát valami csalfaságon kapom, hát én összetöröm ám ezt a törökmeggyfa pipaszárat magának a hátán.

(Nevetnem kellett. — És kegyed szép gyámleányom elvette a rektort, a törökmeggyfa pipaszárral együtt!)

— Vettem volna, de nem adta ám meg magát. Azt mondtam neki, hogy alávetem magam a legszigorúbb erkölcsi szabályoknak, s ha megszegem a hűséget, nem bánom, verjen meg.

(— Ezt már a parasztasszonyoktól tanulta kegyed. A parasztenyecske addig nincs is teljesen megelégedve a párja szeretetével, amíg az egyszer jól el nem döngette. Ez is valami új neme az élvezetnek kegyedre nézve, tudom!)

— Még ez sem hódította meg; semmiképpen nem volt rávehető, hogy mellém üljön a pamlagra, sőt egyre *curukkol-*

tatta a székét, amelyre letelepedett, amint azt látta, hogy ostromlom. Végre kirukkolt az öreg ágyúval.

— „Lássa, édes tensasszony, én ismerem ám magának azt a tréfás szokását, hogy nem szeret sokáig egy fészekben ülni. — Úgy tesz a kedveseivel, hogy 'adom s veszem'. Ma itt, holnap amott. Ha megtörténik az, hogy én kegyedet valami rakoncátlanságért férji jogomnál fogva érzékenyen megfenyíttem, akkor kegyed majd megszökik tőlem, itt hagy a faképnél. Ennekem aztán megvan a csúfságom. Nem olyan ám egy kálvinista rektornak a sorsa, mint más halandó emberé. Ha engem a feleségem elhagy, én a csúfságtól az ekléziámban meg nem maradhatok. Nekem is futnom kell innen. Ki vagyok taszítva az egész emberi társaságból. Pedig én nagyon meg vagyok elégedve a mostani conditiómmal. — Van hatszáz forint készpénz fizetésem. Azon kívül a dáciám, a lukma, meg stóla felmegy másik hatszáz forintra. Megélek tisztességesen. Én ezt mind nem tehetem föl egy kártyára.”

Erre én egy nagyot mondtam:

— Hát hallgasson ön rám; nekem van akkora tőkepénzem, amely önnek a mostani fizetésével egyenértékű kamatot hoz: huszonötezer forint. Én ezt az egész összeget lekötöm önnek móríngba, s kész vagyok azt elveszteni, arra az esetre, ha önt valaha hűtlenül elhagynám.

(— S még erre a szóra sem kapitulált az Ézsaiás? — kérdeztem én Erzsikétől.)

— Háromnapi meggondolási határidőt kért. Én rögtön idesiettem önhöz, hogy a gondnokság megszüntetését bejelentsem.

— Tehát még két napja van Ézsaiásnak a meggondolásra. Remélem, hogy megszállja a szentlélek, s nem áll kötélnek.

— Hát ön nem helyesli az elhatározásomat?

— Én is szeretem az igazmondást, egy kissé a jósláshoz is értek. Nem bánom, ha kegyed a jövődöbéli férjének lekötői bánatpénzül az összes tőkepénzét, még a házat is.

— Olyan ember az, aki azt megéri!

— Elhiszem. Kegyed ebben szaktudós! De arra az egyre kérem mégis, hogy a háza melletti kertet tartsa meg a saját rendelkezésére.

— Minek?

— Azért, hogy teleültethesse török-meggyfával, mert a-hogy én ismerem a kálvinista rektor természethistóriáját, úgy tudom, hogy amit az egyszer megígér, az azt meg is tartja; — ahogy pedig a „tengerszemű hölgyek” természetrajzát ismerem, azt hiszem, hogy kegyed arra nagyon sokszor rá fog szolgálni!

Erre a szépasszony felugrott a székemből mérgesen.

— Maga goromba szörnyeteg! Nem költő, hanem garaboncás! Jól tették, hogy becsukták! Most beszélünk egymással utoljára az életben!

S azzal otthagyt; elszaladt.

Én pedig nagyot sóhajtottam.

— Ne adj Isten, hogy még egyszer visszatérjen!

— — — — —
Mikor kiszabadultam, egy újság hymenhírei között olvásám, hogy csakugyan végbement a házasság. A takarékpénztárból tudósítottak levélben, hogy az eddigelé gyámleányom nevére szóló összeg annak a férje nevére lett átírva.

No! Valahára megkapta hát Erzsike is a férjek non plus ultráját. Mert valójában az a férfiú, aki harminckét éves koráig kánoni hibában nem találtatott, a superlativusa a kincseknek, egy olyan asszonyra nézve, aki annak az értékét meg tudja becsülni.

GYÓNÁS

Hát bizony végesvégül csak meg kell gyónnom, hogy volt énnekem egy szeretőm, aki miatt hűtelen voltam nemcsak a feleségemhez, de még a múzsámhoz is, aki körülhálózott a pókfonaláival, s a szívem vérét kiszívta; aki lefoglalta magának a legjobb gondolataimat; akinek utánaszaladgáltam az ország egyik szélétől a másikig, s igavonó rabszolgája voltam. Gyakran a fél vagyonomat elvesztegettem rá, s vakon rohantam a bajba érte. Túrtem miatta szidalmat, átkozódást, gyalázatot. Kockáztattam érte az életemet, szabadságomat.

Néha, mikor megsokalltam a zarnokságát, megpróbáltam elszökni tőle, — de megint csak visszacsábított, nem eresztett szabadon.

S még ha valami szép menyecske lett volna: de egy csúf, festett képű, vén banya, kacér, hűtelen, csapodár, rossz nyelvű, rágalmazó, hazug; akinek az egész világ udvarol, s aki minden udvarlóját bolonddá teszi; ahány kedvest számlál, annyiféle divatot hord.

Verje meg a ragya! Úgy híják, hogy „Politika”

Volt egy esztendő, amikor különösen az örülésig bele voltam bolondulva. Mindent megtettem a kedvéért, amit csak kívánt. Összeveszített egy igen jó barátommal, aki jobb kezem volt a hírlapomnál. Egy másik jó barátommal pisztoly-párbajt vívatott velem, aki sohasem vétett nekem, s én sem vétettem neki soha, mindig becsültük egymást. „Politika” így kívánta, s nekünk lövöldöznünk kellett egymásra. Aztán neki ingerelt egy harmadik jó barátomnak, aki igen derék ember

volt és magyar miniszter, hogy buktassam meg a választásnál. És én azt a derék embert megbuktattam, akit tiszteltem, szerettem, becsültem. Így kívánta „Politika”. Micsoda parádéja volt, mikor a diadalszekéren vihetett magával! Elhitette velem, hogy most én vagyok a leghirhedettebb ember az országban! — Meg is fizettette a kegyeit! Micsoda „petit souper”-k! ötszáz emberre! Milyen korzó! Kétszáz hintóval. Hát még a toalettjei! Egyébbe sem akart öltözni, mint újon alapított hírlapokba, s bebútoroztatta magának velem a „Népkör”-t. — Cora Pearl nem ruinalta úgy az imádóit, mint az a vén kurtizán engem.

Hanemhát akkor egészen bele voltam bolondulva.

A nagy diadalom után csak úgy záporlott hozzám a sok üdvözlő távirat, levél. Megbuktattam egy minisztert! Nagy triumfus az! Aki csak valaha ismerősöm volt valahonnan, mind meglátogatott e fényes siker után. Régi iskolatársaim ráemlékeztek, hogy valaha együtt birkoztunk a kollégium udvarán. Az autogrammjaim iránt feltámadt az élénk kereslet. — És én minderre büszke voltam.

Úgyhogy meg sem lepett, mikor egy délután egy ilyen feliratú látogatójegyet hoztak be hozzám: „Medvési Ézsaiásné”.

Nagyon természetes, hogy ő is meglátogat. Dicsőségem nap sugarai felolvasták a neheztelés jegét! Már ekkor hat esztendeje múlt, hogy nem láttam.

Képzelem, hogy elhízott azóta! Jól tartva, semmi gondtól nem üldözve, semmi szenvedélytől nem háborgatva, csak az a sorsa lehet a szép ideálnak: meghízni.

Annál jobban megdöbbenett aztán, mikor megláttam őt.

Egészen le volt soványkodva. A régi divatú öltözet, ami teltebb idomokhoz volt szabva, csak úgy lógott rajta. A hajdan oly piros, derült arc hosszukás lett és színtelen, a csalfa szerelemgödröcskéik helyén komor redők, melyek az áll alatt összefutnak. Csak a szemérről lehetett ráismerni; azok a régiek voltak.

Mikor engem meglátott, erőltette a mosolygást, de látszott, hogy az nagy munkájába kerül.

Én sohasem tartom jónak valakitől, akinek az arca nagyon megváltozott, azt kérdeni, hogy „talán beteg volt?” de ő maga hozta elő.

— Nagyon megváltoztam ugye? Csoda, ha rám ismer. — Nagyon beteg voltam. Most is orvoshoz jöttem be. Negyednapos lázam volt, amit a mi városunkbeli orvosok nem bírnak elmúlasztani.

— De különben meg van kegyed elégedve?

— Nem vagyok. Azt hiszem, hogy a testi bajom is azért olyan makacs, mert a lelkemmel nem vagyok rendben.

Megkérdeztem, hogy mi baja van.

— Éppen azért jöttem önhöz, hogy elmondjam. Ön volt az mindig, aki nekem jó tanácsokat adott, s én voltam az, aki azokat sohasem fogadtam meg. Lehet, hogy most sem fogadom meg, de legalább megkönnyebbül a lelkem velem, hogy elmondtam. — Nekem van egy titkos vágyam, ami régóta megtölti az egész lelkemet; azzal alszom el, azzal kelek.

— Mi vágy lehet az?

— Ha az arcomra tekint ön, elgondolhatja, hogy az nem valami bűnös indulat.

— És mégis titkolni való?

— Az. Én azzal a gondolattal járok-kelek, hogy katolikus-sá legyek.

Engem úgy meglepett ez a szó, hogy bámulatomban nem tudtam rá mit mondani.

— Ez elhatározott szándékom. Lelkemnek csak az adhat megnyugvást itt a földön, s üdvözülést az égben, ha áttértek a katolikus hitre.

— S hogyan támadt kegyedben ez az elhatározás? hisz a városban, ahol lakik, nincs is katolikus templom.

— De van a közelében egy zárda; egy szép csendes kies helyen. Én oda el szoktam járni, mikor nem veszik észre. Eleinte

csak a véletlen, a kíváncsiság vitt be a templomba, mikor a szent hangokat meghallottam az ajtón keresztül; most már az áhítat vonz oda. Ah, mennyivel magasztosabb hely ez, mint a mi rideg imaházunk. Bárhova tekintek, megdicsőült alakok csoportjait látom, akik áldanak, hívogatnak. És azok a magasztos hangok, amik az égből tetszenek jönni, majd angyalok kardalában egyesülnek, ismeretlen, óhajtott világba ragadják a lelkemet; aztán az a méla csend, amit csak az ünnepélyes csengettyűszó szakít félbe, s aztán magának a papnak az alakja, aki mint egy földöntúli lény, az oltár előtt beszél olyan nyelven, amit az emberek nem, csak az Isten ért meg. Mikor kijövök ebből a templomból, azt hiszem, hogy én is az Istennel beszéltem.

Én elgondolkoztam, hogy mi lehet ez.

A nő megsürgetett.

— Mit tanácsol ön? Mit tegyek? A lelkem kényszerít rá.

— Kedves barátném! Azt tudja ön, hogy én protestáns vagyok. Mint ilyen, szabadelvű és jóindulatú minden más vallás iránt. Én senkit sem biztatok hitének megváltoztatására; és senkit le nem beszélek róla. A katolikus vallást igazán tisztetem. Rítusát magasztosnak, fennköltnek találom. Szertartásaiban sok fenséges, sok eszményi van. Ha katolikusnak születtem, neveltetem volna, igen buzgó hive volnék az egyháznak. — De a kegyed helyzetébe, hogy lehessen a kitérésí szándékát helyeselnem? Nem gondol kegyed arra, hogy a férje belső tisztviselője a kálvinista hitközségnek?

— Hisz éppen ez idegenít el a vallásomtól. Hogy ott vagyok a tűzhely mellett, ahol az úrvacsoráját főzik. Milyen prózai közöny az, amivel ezek a mi „belső embereink” szent hivatásukat teljesítik. Az ima, éneklés, predikáció robotszerű munka náluk. Akik maguk nincsenek ihletve, hogy osztanának másnak malasztot! Ezek csak gúnyolni, csak csúfra emlegetni tudják a mások vallását; a magukét pedig megvetik.

— De gondolja meg kegyed, hogy egy protestáns néptanító hivatalát veszti, ha annak a felesége hitéből kitér.

— Ő a testi nyugalmit veszíti el; de én a lelki nyugalmit.

— Édes Erzsike! Én meg tudom érteni, hogy egy nő, akinek az idegei túlérzékenyültek, a puritán egyszerűséget nem találja vigasztalónak. Ha kegyed az igaz áhitatban keres menekülést, szerezz meg Albach imakönyvét; az katolikus imakönyv. Abban meg fogja találni mindazt, ami fenséges, magasztos, Istenhez vezető a katolikus hittanban foglaltatik. Imádkozzék abból, mikor egyedül van, mikor senki sem látja.

— Ez engem ki nem elégít. A vallás nem csupán imádkozásból és éneklésből áll.

— Hát talán a külső szertartások pompája hat kegyednek a kedélyére?

— Ez legkevésbé. Van a katolikus vallásnak egy intézménye, mely annyira magasztos, annyira vigasztaló, hogy ez magában elég volna arra, hogy mindenütt elterjedjen a kerek földön, ahol csak szenvedő emberek vannak; akiknek egyéb is tud fájni, nemcsak az ütés és harapás. Ez a *gyónás*. — Nagy hiba volt Calvinus Jánostól, hogy ezt meg nem tartotta a hivei számára. Nem ismerte a szívüket; különösen az asszonyszívüket. — Nincs annál nagyobb szenvedés, mint mikor éjjel-nappal hordunk a lelkünkben egy rossz gondolatot, amely üldöz, kísért — s azt nem mondhatjuk el senkinek. A katolikus asszony talál kétségbeesésében vigasztaló szót, elbukásában felemelő kezet; annak van menekülése az önvádak elől; az, ha vétett, kérhet bűnbocsánatot, s a lelke megkönnyebül vele. De ki old fel engem? Kinek mondom én el azt, ami belül kínoz!

Szemei mereven néztek, mint a hagymázos álomlátóé, aki egész rémvilágot lát maga előtt, melyet mások nem látnak, míg ugyanakkor óva emelé fel a mutatóujját, száraz, felcserpesedett ajkai elé, mintha vissza akarná tartani a hallgató fájdalom szavát.

Nagyon megszántam. Nem kellett mondania, az arcvonásai elbeszéltek, mennyit kellett szenvednie életének utolsó fordulata óta.

— Édes barátném! Ön engem régóta ismer. Tudja, hogy mindig jóakarója voltam. Ha önnek van olyan nehéz gondolatja, amit meg kell gyónni, mondja el nekem. *A protestánsoknál minden ember pap.* Ez a mi alaptételünk. Gyónjon meg nekem.

Olyan csodálatosan mosolygott; — miként egy beteg szokott mosolyogni, akit az orvosa azzal biztat, hogy meg fog gyógyulni; ő pedig gondolja magában: — „Várj csak! majd megtréfállak én téged. Meghalok!”

— Ön igazán elfogadná az én gyónásomat?

— S fogadom önnek, hogy éppen úgy megtartom a gyónásitok szentségét, mint egy felszentelt pap.

— Legalább addig, amíg én életben vagyok. Azután nem bánom mondja el, hirdesse ki. Felhatalmazom önt rá, hogy ha meghaltam, írjon rólam regényt; ilyen regényt, mint az enyim, nem írt még ön soha. De addig el ne mondja senkinek, amit ma tőlem hallani fog! Senkinek! Még a feleségének sem! Megígéri ön? Férfiúi szavát adja rá?

— Barátném! Ez az én keblem egy kriptája az eltemetett titkoknak. Az ön titka nagyon csendesen meglesz a többi között.

— Azt elhiszem, hogy a gyónás titkát éppen úgy **meg** fogja ön őrizni, akár egy pap; de hát *feloldani* tud-e ön azután?

— Ahogy ember feloldhat embert.

— No, hát hallgassa meg.

Azzal odahajolt a fülemhez, forró lehelete égeté az arcomat, amíg suttogott.

— Meggyónom önnek, hogy én „*meg akarom ölni az uramat!*”

Megrettenve tekinték a szemébe. Sárkánytűz lövellt elő azokból. Ez a gondolat „élt!”

— Amit mondtam, azt meg is teszem — mondá, s vékonyra szorította össze az ajkait, míg a szemeit felnyitá kerekre, fenyegető villogással.

— Az Istenért! Minő gondolat ez?

Ekkor aztán kárörvendő gúnymosollyal tekintte rám.

— No ugye? Nem pap ön! Nem tud bűnbocsánatot adni?

— Bizonyára a pap se tenné azt. A pap csak a megbánt vétékért adhat vezeklést, de nem a szándékolt bűnre indulgentiát. A pap is csak azt mondaná önnek, amit én, hogy szálljon Istenhez és tisztítsa meg a lelkét ettől a sötét gondolatól. Hogy tudott ez önnek a lelkében megfogamzani? abban az áldott jó lélekben, amely mindig csak szeretett, sohasem gyűlölt.

— Ugyebár? Ilyennek ismert engem? Bolondja voltam a szeretetnek. — Önnek van egy elbeszélése, amit én még leánykoromban olvastam, abban elbeszéli egy háborodott szív, hányféle módja van az élet kioltásának: a többek között az is áll ott, hogy ha a nádmézet sokáig állni hagyják, míg az megrohad, akkor az halálos méreggé változik át. Hát ami „azt” a mézet illeti, amivel egy szegény, könnyen hívő asszonynak a szíve tele van, arra nézve az ön háborultjának az állítása igaz; hanem a valódi nádmézre nézve nem igaz. Azt próbáltam, nem igaz.

— Egyik sem igaz. Ne higgye el. Nincs az a tengere a keserűségnek a hitvesi életben, amit egy cseppje a szeretetnek újra meg ne édesítsen.

— Óh, azt az ön képzelete utól nem bírja érni, amit én szenvedek. Gúny, megaláztatás a mindennapi eledelem. Gyanú kísér minden lépésemen. Ha szólok, a szavamot magyarázzák félre, ha hallgatok, a némaságomért dorgálnak, ha sírok, a könnyeimért fognak vallatóra.

— Sejt valamit talán kegyednek a férje a vallásváltoztatási eszmejárásáról?

— Annyit megtudott, hogy én a kolostorhoz többször el látogattam; hogy egy szerzetessel többször beszéltem. Istenre esküszöm, hogy a vallásról, az áhitat dolgairól beszéltem vele! Semmi másról. És ő minő csúfsággal vádol emiatt! Azóta délben, este azzal mérgezi meg minden betevő falatomat, hogy ami csúfondáros nótát csak tud a barátokról, meg azokról a

menyecskekről, akiknek a csuha és a facipő az ideáljuk, azt mind eldandolja előttem. Mikor hazajön, már künn a folyosón hallok a nótáját: — „Hej, az én rózsám a barát! Tartja a létániát!”

— Dehát ezt ne vegye kegyed olyan tragice. Biz ezeket a gúnydalokat éneklük időtlen idők óta; ezek nem a kegyed bosszantására lettek kigondolva a férje által. Nevessen érte a szeme közé, s azzal el lesz hallgattatva.

— Jól van! Hát az, amit az én kicsúfolásomra tesz, az legyen neki megbocsátva; de amióta sejti a lelkiállapotomat, mindent elkövet, hogy az áhítatomat megzavarja. Ha délben, este, mikor a zárda harangszava áthangzik hozzánk, én önkéntelen összetteszem a kezemet, ő felkacag rá: — „Hahá! te harangszóra imádkozol?” — A kálvinisták nem harangoznak déli imára, sem az angelust nem csengetik meg. — És az nekem olyan nagyon fáj! Jobban, mintha a sárba dobnák a kenyereket, hogy úgy egyem meg. Ez a folytonos gúnyolódás úgy tapad hozzám, mint a deget; megfullaszt, émelyegtet. Olyan érzést támaszt, mintha egy enyvtengerben kellene úsznom. Minek beszél előttem azokat a maszatos adomákat a szent alakokról? — A minap, egy szombaton, egész délelőtt esett az eső, énnekem ki kellett volna mennem a városba. Ő vette észre a nyugtalanulódásomat, s nevetve mondá: — „Ne bússulj, *asszonyi állatom!* Délutánra kitisztul; mert a szűz Mária akkor szárítja a Jézuskának a vasárnapra felvevő ingecskéjét!” — Szerencséje, hogy kiment a szobából, mert közel voltam hozzá, hogy a kést a szívébe döfjem!

Én csitítottam a felindult hölgyet; hogy az bizony ámbátor nem valami áhítatos tréfa, dehát nem az Ézsaiás találmánya; ez a szombat délutáni napkisütés, a maga indokolásával, általános szójárás a magyar népnél, s komolyan véve nincs benne valami kegyeletsértő; mert hisz azt a *mindnyájunk* által tisztelt, szent alakot úgy mutatja be mint gondos anyát, népies felfogásban.

— Nem szeretem, ha nevét a szájára veszi. Egy régi csclé-
demet csak azért küldtem el, mert „Marcsa” volt a neve, s az
uram mindig úgy kiáltotta be, hogy „Mária!” Olyankor
mintha mindig tört szűrt volna a szívembe.

Láttam, hogy ez a nő csakugyan szenved. Ennek valami
heroikus gyógykezelés kell.

— Édes barátném. Én nem tudom a kegyed férjét kárhoz-
tatni. Őrá nézve lét és nem lét kérdése ez a kegyed vallásos
rajongása, amit erősen előmozdíthatott a hosszas, ideggyöngí-
tő betegség s a medicinák, amiket a provinciális doktorok
kegyeddel összeitattak. Ha kegyed a szentekbe kapaszkodik,
a szegény Ézsaiásnak kicsik a földteke a lábai alól. Kegyetek
egymáshoz vannak kötve. Kegyed azért, hogy más temp-
lomban keresi a mennyországot, otthon a saját házában a pok-
lot installálja. Hisz a férje, ha azt a szándékát megtudja, dühös
őrült lesz, s kegyedet szétépi! — Menjen kegyed fürdőkre,
és igyekezzék az idegeit megerősíteni.

— Hm, hm. Ön nem ismeri az én bajomat. Azt gondolja,
az csak olyan asszonyi baj, aminek fele affektálás. Nézze meg
ezt a receptet. A leghíresebb fővárosi orvos írta a számomra.
Hozzá mentem, megvizsgált; azt mondta, hogy azok a falu-
si orvosok nem helyesen gyógykezelték. Teletömték kinin-
nel. Pedig a bajomnak nem az a gyógyszere, hanem ez itt ni.
Olvassa el.

Én a recipén e szót olvastam: „arzén”.

— Az orvos azt az utasítást adta, hogy első nap vegyek
be hat cseppet belőle, aztán mindennap egy cseppel többet,
fel húszig, aztán megint lefelé cseppenként kevesebbet, hatig.
A lázam nem fog visszatérni többé. De szigorúan a rendelet-
hez tartsam magamat, mert ez igen komoly szer. Ugye az?

— Az.

— Már el is készítettem, itt a józsefvárosi gyógyszerárban.
Azzal elővonta az üvegcsét a zsebéből, és megmutatta.

— Ez *nekem* való. — És most azután sorba járom ezzel a

recepttel a fővárosnak mind a tíz patikáját, s mindegyütt megcsináltatom azt a szert. *Tízszeresen csak elég lesz!*

Én elszörnyedve ragadtam meg a kezét.

— Mit akarsz tenni, szerencsétlen! orgyilkos akasz lenni? A férjednek a testét mérgezed meg, nekem pedig a lelkemet? Én valahányszor rád gondoltam, a régi tiszta szerelemben megdicsőülve láttalak magam előtt, s most az utálatot, a förtelmet akarod ennek a helyébe állítani? Add ide azt a recipét!

A nő elrémülve, rám meredt szemekkel, minden ízében reszketve rogyott térdeire, s mikor azt mondtam neki: „eddig az imádságaimba foglaltalak, azt akarod, hogy ezután megátkozzalak?” akkor elkezdett mosolyogni.

— *Ön először tegez életemben...* Megengedi, hogy viszonozzam? Nem! Nem tehetem. Nem jön ki a számon ez a szó. Ne emeljen fel. Hadd térdeljek még itt. Csak sírni tudnék, de nincs már könnyem. Itt van ez a recept. Tegye el. Örült vagyok. Nem tudom, mit beszélek. Igaza van. Ha nekem fáj az élet, akkor nekem kell meghalnom.

— Az is bűn, amit most mondasz! A lelket, az istenszikrát, nem azért adta nekünk az ég, hogy azt visszadobáljuk neki. Tanulj megneemesülni a szenvedésekben. Mindenkinck megvan a maga keresztje, amit Isten rámért, viseli mindenki; egyedül a saját fiának a vállára tett az Isten oly nehéz keresztet, hogy összerogyott alatta. Ha hinni akarsz a szentekben, kövesd a példájukat! Légy mártír, ha Isten úgy akarta: — ez az igazi pápista vallás.

A térdein csúszott utánam, úgy köszönte a dorgálásomat.

— Óh, mi jó volt, amit ön mondott! Már tudok sírni ismét. Nem fáj úgy a szívem. Ön nem irtja ki az emlékezetemet a lelkéből; ön engem védelmez. Ön megtisztít engem a sártól, a salaktól, amiben fetrengek. Ön azt mondta, hogy imáiban megemlékezik rólam. Óh, ne felejtse ki ezután sem. Én is megtanulok imádkozni. Megveszem Albach imaköny-

vét. S aztán majd azt képzelem, hogy valahol mégiscsak találkoztunk, ahol senki sem tudja, csak a jóságos Isten!

Én aztán nagy nehezen elhagyattam vele a zokogást. Aztán elláttam mindenféle jó, házisütésű tanáccsal, hogy a jó asszonynak hogyan kell alkalmazkodnia a férjéhez, nem kell annak a hibáit bíráló szemmel ítélgetnie. Igyekezék kedvében járni inkább. Hozza el egyszer hozzám, hadd ismerkedem meg vele. Talán, ha én hatok rá, ő is fog engedni a rigolyáiból. Lehet, hogy bízhatok rá valami szellemi munkát, ami lelkének nemes elfoglalást ad, felkölthetek benne tán valami ambíciót, ami cinizmusából kihűvelje. Hiszen becsületes, jó ember az, akinek csak irányadóra van szükség, hogy előrchaladjon.

A sok jó utasítást mind csendesen, fejlődőgatva fogadta az én tengerszemű hölgyem. Annyi hálát tudtak kifejezni a szemei. Úgy tetszett, mintha az arca is visszanyerte volna az én szavaim hatása alatt az elvesztett pirosságát.

Ah, nem! Hiúság! Nem az én szavaim tették azt. — Valami más.

Felállt, felgyenesedett, rendbeszedte magát.

— Jól van. Megfogadom. Tűrök, engedelmes leszek. Letszek minden rossz gondolatról. Megmutatom, hogy tudok jó feleség lenni. Ön meg lehet felőlem nyugodva. — Hanem egyet mondok önnek. Az az ember engem azzal fenyeget, hogy megver. Ha ezt meg találja tenni, akkor Isten legyen irgalmas neki is, nekem is!

Mostmár tudtam, hogy miért pirult úgy ki az arca.

— Ha engem az uram csak egy ütéssel is meggyaláz, esküszöm a bosszúálló Jehovára, hogy én felkapom a vadászfegyverét, és agyonlövöm!

Azzal kifutott a szobámból.

Úgy jött nekem, mintha utána kellene kiáltanom:

— „Ne menj többet haza, szerencsétlen szzony!”

Későn volt. Már kinn volt a kapun.

Eltűnt előlem, mint az álomlátás.

MÁRIA-NOSTRA

Haj, de tenger idő múlt el azóta, hogy ez történt. Idestova húsz esztendeje lesz! Elszédülök, ha visszatekintek rá.

De sok rossz esztendő; de sok nemszeretem nap.

De sokan elköltöztek mellőlem, akiknek öröm volt az élet, akikre mosolygott a jövő. És én itt maradtam.

Alig találkozom már egy-egy magamhoz hasonló ősz alakkal a régi fényes időkben, amikre jólesik még visszaemlékezni s elmondani: — „Nem így volt az régen!”

. . . . Néhány évvel ezelőtt sorra látogattam a hazai nagy államfogházakat. Voltam Szamosújvárott és Illván, ahol a bűn arisztokráciája van összegyűjtve. Mindazok az alakok, akik tíz éven felül terjedő fogságra vannak elítélve, a halálbüntetésből kegyelem útján élő halottakká téve. Érdekes tanulmány az emberi élet éjszakájából.

Meglátogattam a Mária-Nostrát is. Ott a női elítéltek vannak.

A felügyelést apácák végzik.

Látogatást csak miniszteri rendelet mellett szabad tenni a fegyházban.

Ott példás rend uralkodik; a fegyencnőkkel igen jól bánnak.

Végigvezettek a nappali termeken, ahol a fegyencek munkával vannak elfoglalva.

Egy hosszú teremben csupa fehér ruhát varrnak. A finomabb munkát végzőknek külön asztaljuk van.

Egy ilyen asztalka előtt megálltam; egy nő varrt valami gyermekruhát.

Az a szabály, hogy mikor a látogató (aki csak magas enge-

dély mellett jöhet ide) megállt egy fegyencnek az asztalánál, ez tartozik rögtön felállni a helyéről, s akár kérdezve, akár kérdezcudenül elmondani, mi vétségért s mennyi időre lett elítélve.

Ő is felkelt, mikor előtte megálltam.

Olyan fehér volt már a haja, mint az őszi ökörnyal, de a szemei most is a régi színváltozó tűzben égtek; még most is lángoló tengerszemek!

Komorán, egyhangúan elmondá, amivel tartozott:

— „*Megöltem a férjemet. El vagyok ítélve élethosszig tartó fogságra*”.

Élethosszig! — S az élet olyan hosszú!

— Nem tehetnék önnek az érdekében valamit?

— Köszönöm. — Jó nekem itt, — Nincs mit keresnem a világban.

Azzal visszaült a helyére, s folytatta a munkáját.

Szegény kis Erzsike.

Tavaly kaptam a haláláról értesítő levelet.

Az volt a kívánsága, hogy ezt *velem* tudassák; senki mással.

Szegény kis Erzsike! Most már én is feloldhatlak vétkednek terhe alól, ahogy a szent atyák mondják:

— — Ego te absolvo, ab omni vinculo, excommunicatione, suspensione, et interdictione, *quantum possum*, et tu indiges — ego te absolvo! Amen.

JEGYZETEK

RÖVIDÍTÉSEK

AkÉrt	Akadémiai Értesítő
Bp.	Budapest
Bp-i Híradó	Budapesti Híradó
c.	című
Cikkbesz	Jókai Mór: Cikkék és beszédek JKK 1—5. k.
Ék	Életképek
ErdH	Erdélyi Híradó
FővL	Fővárosi Lapok
HhM	Jókai Mór Hátrahagyott művei. 1—10. k. Bp. 1912.
It	Irodalomtörténet
ItK	Irodalomtörténeti Közlemények
JKK	a jelen kritikai kiadás
Jókai jubileum	A Jókai jubileum és a Nemzeti Díszkiadás története. Bp. 1908.
KépCsL	Képes Családi Lapok
kezd.	kezdetű
KossH	Kossuth Hírlapja
MSajtó	Magyar Sajtó
MSalon	Magyar Salon
MSzle	Magyar Szemle
MTA	Magyar Tudományos Akadémia
MTAK	Magyar Tudományos Akadémia Kézirattára
N	Nemzet
NK	Jókai Mór összes művei. Nemzeti Kiadás. 1—100. k. Bp. 1894—98. — A tengerszemű hölgy.
Or-Vil	Ország-Világ
OSZK	Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára
PDlap	Pesti Divatlap
PH	Pesti Hírlap
PN	Pesti Napló
PÖM	Petőfi Sándor Összes Művei. 1—7. k. Bp. 1964.
Regélő PDlap	Regélő Pesti Divatlap
sh.	sajtóhiba
vsz.	valószínű
VU	Vasárnapi Újság

KIADÁSOK, FORDÍTÁSOK, FELDOLGOZÁSOK

Az eddigi kutatások szerint a regény kézírata ismeretlen. *A tengerszemű hölgyet* első ízben a *Nemzet* közölte 1888. dec. 15 és 1889. márc. 13 között 62 folytatásban a reggeli kiadásban. A 49. folytatásig a cím után minden egyes alkalommal szerepel, hogy „Regény 4 kötetben”, utána pedig az, hogy „Regény 3 kötetben”. A napilap az alábbi részletezés szerint tette közzé:

1. 1888. dec. 15. 345. sz. l. az I. fejezet.
2. dec. 16. 346. sz. l. a II. fejezet elejétől „Az egész társaság lázas” kezd. mondatig. (15 : 13.)
3. dec. 18. 348. sz. l. az eml. mondattól az „Azzal az üléssel teljesen” kezd. mondatig. (20 : 17.)
4. dec. 19. 349. sz. l. az eml. mondattól a III. fejezetben levő „A negyedik számtól végre” kezd. mondatig. (25 : 13.)
5. dec. 20. 350. sz. l. az eml. mondattól „A leány felkacagott, de” kezd. mondatig. (30 : 23.)
6. dec. 21. 351. sz. az eml. mondattól a IV. fejezetben levő „De nem mondtam ám” kezd. mondatig. (36 : 26.)
7. dec. 22. 352. sz. l. az eml. mondattól a „Hazasietve ott találtam” kezd. mondatig. (41 : 30.)
8. dec. 23. 353. sz. 1—2. az eml. mondattól az V. fejezetben levő „Néhány nap mulva azonban” kezd. mondatig. (47 : 13.)
9. dec. 24. l. az eml. mondattól az V. fejezet végéig.
10. dec. 28. l. a VI. fejezet elejétől „A leányka egyedül volt, az” kezd. mondatig. (57 : 26.)
11. dec. 29. l. az eml. mondattól a VI. fejezet végéig.
12. dec. 30. 359. sz. l. a VII. fejezet elejétől a VIII. fejezetben levő „— Mi a világ” kezd. mondatig. (69 : 27.)
13. 1890. jan. 1. 1. sz. l. az eml. mondattól az „Erzsike a két tenyerébe temette” kezd. mondatig. (74 : 17.)
14. jan. 3. 3. sz. l. az eml. mondattól az „Itten elhallgatott” kezd. mondatig. (79 : 19.)
15. jan. 4. 4. sz. l. az eml. mondattól a „— Hát aztán mi lett a” kezd. mondatig. (83 : 27.)

16. jan. 5. 5. sz. l. az eml. mondatról a „— No ezt megtehetem” kezd. mondatig. (89 : 4.)
17. jan. 6. 6. sz. l. az eml. mondatról a VIII. fejezet végéig.
18. jan. 8. 8. sz. l.—2. a IX. fejezet elejétől a „De az egyszer extázisba hezött” kezd. mondatig. (99 : 30.)
19. jan. 9. 9. sz. l. az eml. mondatról a IX. fejezet végéig.
20. jan. 10. 10. sz. l. a X. fejezet.
21. jan. 11. 11. sz. l. a XI. fejezet elejétől a „De a legnagyobb kép motívum” kezd. mondatig. (115 : 25.)
22. jan. 12. 12. sz. l. az eml. mondatról a XII. fejezetben levő „Tíz óra lehetett, mikor” kezd. mondatig. (120 : 22.)
23. jan. 13. 13. sz. l. az eml. mondatról az „Erzsikének a szemei felém voltak” kezd. mondatig. (125 : 2.)
24. jan. 15. 15. sz. l. az eml. mondatról a „Rögtön letette az öléből” kezd. mondatig. (129 : 19.)
25. jan. 16. 16. sz. l. az eml. mondatról az „Azt mondtam neki, hogy” kezd. mondatig. (133 : 5.)
26. jan. 17. 17. sz. l. az eml. mondatról a „Száz szónak is az lett” kezd. mondatig. (137 : 26.)
27. jan. 18. 18. sz. l. az eml. mondatról „A forró számum a város” kezd. mondatig. (142 : 15.)
28. jan. 19. 19. sz. l. a XII. fejezet végéig.
29. jan. 20. 20. sz. l. a XIII. fejezet elejétől a „Nem voltak csendőrök” kezd. mondatig. (152 : 22.)
30. jan. 22. 22. sz. l. az eml. mondatról az „Én mostmár bámulni” kezd. mondatig. (156 : 6.)
31. jan. 23. 23. sz. l. az eml. mondatról „— A tisztoktól hallottam, hogy” kezd. mondatig. (160 : 10.)
32. jan. 24. 24. sz. l. az eml. mondatról a „Végre úgy látszott, hogy” kezd. mondatig. (164 : 13.)
33. jan. 25. 25. sz. l. az eml. mondatról a „Nekem igen kellemes volt” kezd. mondatig. (168 : 21.)
34. jan. 26. 26. sz. l. az eml. mondatról az „— Itt van a hivatalos” kezd. mondatig. (173 : 2.)
35. jan. 27. 27. sz. l. az eml. mondatról „Ez az előterjesztés megtette” kezd. mondatig. (177 : 13.)
36. jan. 29. 29. sz. l. az eml. mondatról a „Minden az instrukció szerint” kezd. mondatig. (181 : 27.)
37. jan. 30. 30. sz. l. az eml. mondatról a „— Ne adjak-e jelt a” kezd. mondatig. (185 : 23.)
38. febr. 7. 38. sz. l. az eml. mondatról a XIV. fejezetben levő „Ah, milyen csábító” kezd. mondatig. (191 : 34.)

39. febr. 8. 39. sz. l. az eml. mondattól a „Kacagott rajtam” kezd. mondatig. (196 : 20.)
40. febr. 10. 41. sz. az eml. mondattól a XIV. fejezet végéig.
41. febr. 12. 43. sz. l. a XV. fejezet elejétől az „— Igen, nekem muszáj magyarul” kezd. mondatig. (205 : 4.)
42. febr. 13. 44. sz. l. az eml. mondattól az „A szép hölgy, úgy lát-szott, hogy” kezd. mondatig. (209 : 1.)
43. febr. 15. 46. sz. l. az eml. mondattól az „Ezen aztán mind a hár-man” kezd. mondatig. (213 : 8.)
44. febr. 16. 47. sz. l. az eml. mondattól a „Végre minden akadály” kezd. mondatig. (217 : 15.)
45. febr. 17. 48. sz. l. az eml. mondattól a XV. fejezet végéig.
46. febr. 20. 51. sz. l. a XVI. fejezet elejétől az „Azzal végezte, hogy” kezd. mondatig. (226 : 9.)
47. febr. 21. 52. sz. l. az eml. mondattól a XVI. fejezet végéig.
48. febr. 22. 53. sz. l. a XVII. fejezet elejétől a „No, ez is olyan hely-zet” kezd. mondatig. (235 : 10.)
49. febr. 23. 54. sz. l. az eml. mondattól a XVII. fejezet végéig.
50. febr. 24. 55. sz. l. a XVIII. fejezet elejétől a „Nohát ha gyöngéd érzelmeink” kezd. mondatig. (244 : 10.)
51. febr. 26. 57. sz. l. az eml. mondattól az „Azután felhúzta az ágy” kezd. mondatig. (248 : 12.)
52. febr. 27. 58. sz. l. az eml. mondattól az „Erzsike egyszerre csak” kezd. mondatig. (252 : 18.)
53. márc. 1. 60. sz. l. az eml. mondattól az „Erre pedig az én apám” kezd. mondatig. (256 : 19.)
54. márc. 2. 61. sz. l. az eml. mondattól a „S koccintottunk — nem mondtuk” kezd. mondatig. (260 : 25.)
55. márc. 3. 62. sz. l. az eml. mondattól a XVIII. fejezet végéig.
56. márc. 5. 64. sz. l. a XIX. fejezet elejétől a „Hát még aztán a” kezd. mondatig. (270 : 16.)
57. márc. 6. 65. sz. 1—2. az eml. mondattól a „— Medvési Ézsaiás?” kezd. szakaszig. (274 : 1.)
58. márc. 7. 66. sz. l. az eml. mondattól az „Én aztán az, áldás” kezd. mondatig. (278 : 3.)
59. márc. 8. 67. sz. l. az eml. mondattól a XIX. fejezet végéig.
60. márc. 10. 69. sz. l. a XX. fejezet elejétől az „— Ez engem ki nem” kezd. mondatig. (286 : 9.)
61. márc. 12. 71. sz. l. az eml. mondattól a „— Hm, hm. Ön nem ismeri” kezd. szakaszig. (290 : 18.)
62. márc. 13. 72. sz. l. az eml. mondattól a XX. fejezet végéig és a XXI. fejezet.

KÖTETKIADÁSOK

- I. *A tengerszemű hölgy*. 1—3. k. Bp. 1890. Révai Testvérek kiadása. 1. k. 179 p. 2. k. 151 p. 3. k. 161 p.
- II. a) Bp. 1897. Révai Testvérek. 284 p (Jókai Mór Összes Művei. Nemzeti Kiadás 76.) Ugyanez a kiadás megjelent azonos, finomabb papírra nyomott „amateur díszkiadásként” és nagy 8° alakban Nemzeti Díszkiadás elnevezéssel.
- b) 1904.
Címlapkiadás.
- c) 1907.
Címlapkiadás.
- d) 1909.
Címlapkiadás.
- e) 1913.
Címlapkiadás.
- f) 1904.
Címlapkiadás.
- III. 1—3. k. Bp. 1910. A Tolnai Világlapja ajándéka. 1. k. 144., 2. k. 134., 3. k. 132.
- IV. 1—2. k. Bp. 1914. Olcsó Jókai. 1. k. 145., 2. k. 228.
- V. a) Bp. 1926. Franklin—Révai 227 p. (Jókai Mór Összes Művei. Centenárium kiadás 30.)
- b) Bp. 1929.
Címlapkiadás.
- VI. Bp. 194?. 237 p.
- VII. Bp. 194?. A Szeffe magyar regényei. A székely egyetemi és főiskolai hallgatók egyesületének kiadása. 227 p.

IDEGEN NYELVŰ KIADÁSOK

A *-gal jelzett idegen nyelvű kiadások példányaihoz nem tudunk hozzáférni. Ezek bibliográfiai adatait Ferenczi Zoltán (*Jókai idegen nyelvre fordított műveinek jegyzéke*. MBibLSzle 1925. 177—87., 265—83.), Demeter Tibor (*Magyar szépirodalom idegen nyelven*. Bp. 1952. Kézirat) és Jan Slaski (*Jókai lengyelül*. Világirodalmi Figyelő 1958. 38—57.) összeállításai nyomán közöljük.

Angol

- I. a) *Eyes like the sea*. 1—3. vol. Transl. R. Nisbet Bain. London 1893. 1. vol. 259. p.; 2. vol. 234 p; 3. vol. 239 p. Jarrold Sons

- b) 2. ed. 1894.
- c) 3. ed. 1895.
- d) 4. ed. 1897. (?)
- e) 5. ed. 1900.
- II. a) *Eyes like the sea.* 1—3. vol. Transl. R. Nisbet Bain. London 1893. Lawrence et Bullen
- b) 2. ed. 1894.
- III. *Eyes like the sea.* 1—3. vol. Transl. R. Nisbet Bain. New-York 1897. G. P. Putman's Sons.
- IV. *Eyes like the sea.* Transl. R. Nisbet Bain. Chicago é. n. E. A. Week Company 325 p.

Német:

- I. a) *Die Dame mit den Meeraugen* Trans. Oscar von Krücker Leipzig 1890. 328 p. Universal Bibliothek Nr. 2737—39.
- b) Neuauflage 1920.

Dán:

- * *Öjne som havet.* Transl. L. Holstein. Kjöbenhavn. 1905.

Lett:

- a) *Silazite.* Transl. M. Birģaleetis. Riga 1911. Missius 315 p.
- * b) Nr. 2—55. „Rigan Avise”. Riga 1911.

Lengyel:

- I. a) *Kobieta z morskimi oczyma.* Transl. Przeloczkył A. Callier. Warszawa 1889.
- b) Złoczow, 1910.
- c) Zwów 1910.

Horvdt:

- * I. *Žena sa morskim očina.* Transl. Ivan Lulič. Zagreb 1914. Zabavna Biblioteka
- * II. *Gospodja s morskim očina.* Transl. Ivan Lulič. Zagreb 1918. Kr. Zemaljske Triskare.

Spanyol:

- La de los ojos de ebon.* Transl. Espasa Calpe Madrid [é. n.]

KELETKEZÉSE, FORRÁSAI

A tengerszemű hölgy c. regényében kedvenc témájához tér vissza Jókai. A reformkort, a szabadságharcot és a Bach-korszakot jeleníti meg; a *Politikai divatok*, *A kőszívű ember fiai*, az *Enyim, tied, övé, az Akik kétszer halnak meg* és az *Egy az Isten* c. szabadságharcos regényeinek hosszú sorát folytatja.

Ugyanakkor e regény közeli rokona az önéletrajzi elemekkel, korfestő memoárokkal átszótt *Csataképek* novelláinak és a század vége táján elszaporodott visszaemlékezéseinek. (Jókai Mór *Önmagáról*, *Negyven év visszhangja*, *Életemből*, *Hajdan, most és valaha*, *Utazás egy sírdomb körül*, *Az én életem regénye* stb.) Számos ponton találkozik a személyes élményeit őrző *Politikai divatok*, *Mire megvénülünk és az Öreg ember nem vén ember*, valamint a *Börtön virága* c. regényével.

A *Hétköznapiok* keletkezéséről írt rész műfaji rokona az *Egy magyar nábob*, a *Kárpáthy Zoltán* és a *Politikai divatok* utószavának. A kezdő publicistát bemutató sorok a *Forradalom alatt írt művei* elő- és utószavára emlékeztetnek.

★

Közvetlenül 1875-i politikai pálfordulása előtt szabadságharcos múltjának dokumentálásaként adja ki *Forradalom alatt írt műveit*. Tisza Kálmán bukása előtt, amikor a Szabadelvű Párt felett megkondul a vészharang, *A tengerszemű hölgyben* ismét tanúként citálja 1848 fényes lapjait. Célja végső összefüggésben mindkét esetben azonos: felkelteni és megnyerni az érdeklődést. Tisza Kálmán másfél évtizedes „uralkodása” után is modus vivendit akar biztosítani a maga számára, hogy lépést tarthasson a megváltozott idővel. Igyekezetét azonban nem koronázza olyan siker, mint a Bach-korszakban vagy a kiegyezés korában. Politikai próbálkozásait nem övezi már népszerűsítő lelkesedés. S írói tolla is fokozatosan fárad.

A hatvan esztendő betöltött Jókai egyre inkább tapasztalhatja, hogy Tisza Kálmán pozíciója megingott. A bécsi dualista partnert

egy ideig nem emésztik ugyan a belviszályok, sőt látszatra a szokásos osztrák—magyar torzsalkodások is elcsitulnak. De a nemzetközi életben a 80-as évek második felében végeszakad a békés időszaknak. A balkáni bolgár—szerb háború Magyarországon is riadalmat okoz. A gazdasági életre rányomja bélyegét a hadikészülődés. A nagytőke gyors előretörésével felszakad az agrárválság. Az újonczási törvényjavaslat vitáján heves szócsaták zajlanak Tiszák és az ellenzék között. Az utcákat vehemens tüntetők lepik el. A magyarbarátnak tekintett Rudolf trónörökös halála általános megdöbbenést kelt. Tisza látszatra győz ugyan a parlamentben, de még saját pártjának egy része is szembe száll vele. Végül 1890. márc. 9-én lemond. Ezzel Magyarországon is véget ér a békebeli stabilitás. A fúziós politikát megtörte a dszsentrik ellenzéki elégedetlensége és a szólam-hazafiak zajos támadása. Kikötően ostromolták a szabadelvű kormány szolgálékűségét és a „nemzeti államalapítás” terén észlelt „mulasztásait”. Az országszerte fellángoló Kossuth-kultusz is jelezte, hogy a politikai helyzet megérett a változásra.

Az újabb politikai fordulat előestéjén az 1867 előtti, azaz ellenzéki magatartásának felidézésével emlékeztet Jókai *A tengerszemű hölgyben*, hogy mintegy negyedszázadon át a nemzeti haladás zászlaja alatt küzdött a magyarság érdekeiért.

★

Egyre kevésbé találja helyét a kavargó politikai életben. Fokozatosan leszorul a politikai küzdelmek porondjáról. Nehezen tájékozódik már. Visszavonulóban van egy olyan területről, amely hosszú évtizedeken át az életéhez tartozott.

1888 nyarán ad először hírt a sajtó — eléggé körvonalazatlanul — készülő regényéről: „Jókai új regényen dolgozik, mely részben Galíciában játszódik”. (FővL 1888. aug. 23. 223. sz. 1639.) A következő év márciusában ér véget *A tengerszemű hölgy* hírlapi közlése. E hét hónap alatt korát meghazudtoló mozgékonyssággal és szívós szorgalommal veti magát Jókai az alkotó munkába. Szokatlan kísérletező kedvvel ír. A politikai lapokat és az ismeretterjesztő heti lapokat — a VU-t, a KépCsL-t, a MSalont is — valósággal elárasztja novellákkal, memoárokkal, mesékkel, versekkel, folklorisztikai rajzokkal, életképekkel és apró karcolatokkal.

A tengerszemű hölgy komponálása idején sűrű egymás után jelennek meg a *Három márványfej* füzetei. (VU 1888. ápr. 8. 15. sz. 251.) A MSalomban közölt regénye, a *Lenczi fráter* 1888 áprilisában lát napvilágot a könyvpiacra. (Or-Vil 1888. ápr. 24. 171 sz. 269.) *A lélek-*

idomdr is hamarosan megjelenik füzetekben, (Or-Vil 1889. máj. 18. 21. sz. 339., VU 1889. máj. 19. 20. sz. 328.) Közben regényíró tolla sem pihen. *A tengerszemű hölgy* hírlapi közlése után jelentik a lapok, hogy új regény írásához fogott. (FövL 1889. aug. 3. 210. sz. 1559., VU 1889. aug. 4. 31. sz. 505.) A *Rdkóczi fia* c. történelmi regényről szóló első közlések már azt is elárulják, hogy színdarabot is ír belőle. (Hét 1890. márc. 23. 12. sz. 196.) Mint ahogyan korábbi regényeit is igyekszik dramatiszással népszerűsíteni. Köztük *A kőszívű ember fiai*, és az *Arany ember* címűeket. A drámaíráson belül is új műfaji megoldásokkal kísérletezik. (Or-Vil 1888. jan. 7. 2. sz. 30.) *Deli Markó* címen operettszöveget készít, amelyhez Emil Rosé osztrák karmester komponál zenét. (Or-Vil 1888. febr. 4. 6. sz. 93.) 1888. máj. 31-én a Nemzeti Színházban adják elő *A jószívű ember* c. vígjátékát az árvízkárosultak javára. (VU 1888. jún. 3. 23. sz. 385.) Ez az „alkalmi humoros darabja bejárja Magyarországnak csaknem valamennyi vidéki színpadát”. (FövL 1888. júl. 12. 192. sz. 1407.) Alighogy véget ér *A tengerszemű hölgy* hírlapi közlése, a VU arról értesíti olvasóit, hogy *Az aradi hősnők* c. vígjátékát nemsokára befejezi. (1889. ápr. 7. 14. sz. 228., KépCsL 1889. ápr. 21. 17. sz. 272.) Később már csak a következő évre ígérik „őszi ujdonságnak”. (Or-Vil 1890. júl. 12. 28. sz. 453.)

Életemből címen két kötetbe gyűjti az újságokban megjelent memoárjait. (VU 1887. júl. 10. 28. sz. 471.) Még inkább magára irányítja a figyelmet az *Utazás egy sírdomb körül* c. nagyszabású vallomásával, amelyet közvetlenül *A tengerszemű hölgy* előtt kezd írni (FövL 1887. dec. 1. 330. sz. 2432.), s 1889 elejére fejez be. (Or-Vil 1889. jan. 26. 5. sz. 78.) Második átdolgozott kiadásban adja ki *A magyar nemzet története regényes rajzokban* c. „népiskolai tankönyvet”. (KépCsL 1887–88. 6. sz. 96., VU 1887. aug. 21. 34. sz. 568.) *A tengerszemű hölgy* megjelenése előtt egészíti ki a reformkort, a szabadságharcot és a Bach-korszakot bemutató harmadik kötettel. (VU 1889. nov. 24. 47. sz. 772., Hét 1890. febr. 23. 8. sz. 131.)

Tevékeny részt vesz az *Osztrák Magyar Monarchia Írásban és Képen* c. kiadvány szerkesztésében. *Új korszak* címen megírja Magyarország 1825-től 1848-ig terjedő fejezetét. (3. k. 263–76.) Megemlékezik *A magyar népköltészet*ről, s maga írja meg a harmadik kötet számos fejezetét. 1888. okt. 23-án Kecskemétre utazik, hogy minél élethűbben szólhasson a városról. (VU 1888. okt. 28. 44. sz. 725.) 1889. máj. 19-én hasonló céllal látogat Debrecenbe. (VU 1889. máj. 26. 341.)

Tevékenyen segíti az árvízkárosultak javára létrehozott *Jó szív* bizottság munkáját. (VU 1888. jún. 3. 23. sz. 385.) Beszédet mond

Erkel Ferenc ünnepélyén. (VU 1888. dec. 23. 52. sz. 862.) Rendszeresen vesz részt a Petőfi Társaság ülésein és rendezvényein. (Pl. VU 1888. dec. 23. 52. sz. 864.). Rudolf trónörököséről emlékbeszédet tart az Akadémián. (KépCsL 1889. máj. 19. 21. sz. 331.) Emlékbeszédét a Néprajzi Társaság okt. 27-i ülésén felolvassa. (FővL 1889. okt. 17. 287. sz. 2130.)

Callier (Kahane író) Jókai fordítója 1888-ban „meglátogatta Jókait is, aki megígérte, hogy felkeresi Lembergben, Jókai ugyanis új regényen dolgozik, mely részben Galíciában játszik. Koszorús regényírónk még ez évben Lembergbe megy tanulmányok tétele végett.” (FővL 1888. aug. 12. 223. sz. 1639.) Itt minden bizonnyal *A tengerszemű hölgyről* van szó. Jókai tervezett utazása elmarad. Ennek tulajdonítható, hogy a galíciai események rajza soványra sikerült.

★

A tengerszemű hölgy c. regény Jókai életútján kalauzol végig a reformkortól a kiegyezés utáni időkig — tele hiteles és érdekes visszaemlékezéssel. Azt is mondhatnók, hogy Jókai memoárjait szövi egy különös asszony élettörténetébe. A század vége felé felfrissítik az író fáradt tollát a bemutatott események, s magát Jókait is megfiatalítja a történelmi napok festése. Felvillannak a reformkor és a szabadságharc erőfeszítései. A Bach-korszak és a kiegyezés körüli idők bemutatásával bizonyítani igyekszik, hogy helyes úton járt, amikor a nemzeti célokat szolgálta tollával. Mintegy szembeállítja a maga hasznos tevékenységét a tengerszemű hölgy elfecsérelt életével. Pályája fontos állomásain találkozik titkos imádójával, a titokzatos asszonnyal, aki szinte minden egyes alkalommal kerek történettel ajándékozza meg, amikor feltárja addigi életét. A visszaemlékező író a maga biztos pozíciójából az új férjek bemutatásával világít a társadalmi élet egy-egy rétegébe.

A két főszereplő: Erzsike és az első személyben fellépő Jókai hét alkalommal találkozik egymással. Írónk saját pályája kiemelkedő szakaszain egyengeti a tengerszemű hölgy életútjának meghökkentő kanyarulatait.

Először Komáromban látjuk őket együtt. Jókai ekkor 16 éves, művészi ambíciók fűtik, hamarosan a *Hétköznapiak* lázában ég, s Erzsike is nagy reményekkel indul az életbe. E színes ragyogástól jutnak el utolsó találkozásukon a teljes sivárságig. Az indulás regénybeli kontrasztjaként a záróakkordban a börtön komorsága és szótlanlansága dominál.

A közbeeső öt alkalommal Erzsike gyónásszerű vallomással, bűntudattal és tanácsra várva jelentkezik. Ezzel írónk az élő modellek

tarka jellemvonásait ügyes kompozícióba sűríti. Míg Pesten a Tízék Társaságának tagjaként biztosan halad előre az írói felemelkedés útján, a tengerszemű hölgy mint Bagotay Jánosné az első csalódást viszonylag könnyű szívvel vészeli át. 1848. márc. 15-e után az ünnepeelt forradalmár Gyuricza Péterné kudarcát hallgathatja. Ezután a tardonai bujdosás idején hozza össze őket a sors. Erzsike már a hősnék hitt színész-houvédtiszt Rengetegi-Bálványosytól fordul el. A Bach-korszakban és az 1861-i politikai reménykedések után Jókai kitartó munkával küzd a nemzeti haladásért; a tőle egyre távolodó tengerszemű hölgy vadromantikus házassági kalandokba sodródik egy bigámista császári katonatiszttel. 1869-i politikai dicsősége csúcsán borzadva hallgatja Jókai a férjgyilkosságra készülő Medvési Ézsaiásné. A jóslaton végighaladó s a kerekre komponált regény utolsó állomásán, Márianosztrán a két főhős már nagyon eltávolodott egymástól. Az egykor csillogó úrilány elnémult a hírneves író előtt. Élénk terveit elnyelte a börtön mélye. A következő stáció csak a halál és a meg-bocsátás lehet.

A tengerszemű hölgy bő lehetőséget nyújt Jókai számára, hogy bemutassa Komárom világát, a kecskeméti diákéletet, Petőfi látogatását, a *Hétköznapiok* keletkezéstörténetét, a Tízék Társaságának szervezkedését és a szabadságharc egyes fejezeteit. A borsodi bujdosás hiteles rajza után a Habsburg-abszolutizmus idején meggyőzően jeleníti meg, milyen szívós munkával fáradozott az irodalmi élet felvirágoztatásán. A politikai reménykedések és választási sikerei ábrázolásakor lelkes szavakkal bizonygatja, hogy sohasem pályázott az öncélú irodalom babérrajra. Büszkén tekint életútjára: tettekkel szolgálta a magyarság ügyét.

A több ízben bemutatott reformkori Komárom élénk társasági életében új szint jelent az az epizód, hogy Erzsike egy arszlánhoz megy feleségül. Jókai az újabb házasságot már arra használja fel, hogy leleplezze a nagyhangú „szabadsághősöket”, akik színpadi szereplésnek tekintik a nagyszerű történelmi harcot. Nem jelenthet révbé jutást a saját energiáit fecsérlő asszony számára a tábori élet, s az sem, hogy vallásosságba menekül.

A regény címszereplőjének nemcsak a szeme változik olyan gyakran, mint a tenger, hanem az élete is. Erzsike regényes kalandjaival az író saját memoárjait állítja szembe. Úgy mutatja be a tengerszemű hölgy életregényét, hogy párhuzamosan felvetíti saját pályájának hiteles történetét, azaz visszaemlékezéseit. Amit a címszereplőről mond, tipikus jókais regénytéma — amit magáról, önálló memoár.

Erzsike személyében az 1848-as nemesség hanyatlak a társadalom perifériájára. A tengerszemű hölgy őszintén szakít gazdag családjá-

val, s leleplezi a nagypolgárság látszatmoralitását. Kissé felszínes ábrándozással ugyan, de részt vállal a jövő harcából. Szubjektíve tehát fennáll annak a lehetősége, hogy fiatalos meggondolatlanságát levetkőzze. Az elkényeztetett — de a jó iránti fogékonyságot őrző — úrilány áldozatvállalása helyet biztosíthatna számára a szabadságharcosok közt. A világosi kapituláció után azonban célt téveszt, s életpályája minduntalan vakvágányra fut. Idővel fiatalsága is megkopik, élete elszürkül. Egykori lobogó lelkesedése furcsa hóborrtá válik. Torzult szenvedélye — utolsó nagy erőfeszítésként — gyilkosságba hajszolja. A fiatalon merész tettekre vállalkozó találékony szabadságharcos a börtönben válik élő halottá.

SZEREPLŐK

A tengerszemű hölgy címszereplője személyes ismerőse Jókainak, bár nem tudjuk szembesíteni életének mindenegyves mozzanatát a valósággal. A kutatás jelenlegi stádiumában homály fedi, hogy hol találkozik a „költészet és való”, mégsem kétséges, hogy Erzsike személyében élő figurát kell látnunk.

Kritikai sorozatunk eddigi eredményei meggyőzhetnek arról, hogy Jókai igen gyakran több modell alapján formálta központi hőseit. Élő minták nyomán igyekezett mondanivalóját hangsúlyozni. Ezt a megoldást választotta *A tengerszemű hölgy* c. regényében is, ahol a filmszerűen pergő cselekménysorozatba akár több élet kalandjait és meghökkenő fordulatait sűrítette.

Már a regény egyik első ismertetője, a FővL K. betűjegyes recenziója is felhívta arra, hogy 1848—49 lélekcserélő napjai milyen nagyot változtattak egyes családok életén. Emellett arra is rámutat, hogy ebben a regényben válik igazán nyilvánvalóvá, hogy írónk több minta alapján alkotta meg főhősét: „Nagyon tarkává tette sok ember életét az a fölfordulás, és tette bizony a nőkét is. A mivel Jókai tetézte a dolgot, annyi lehet, a mi akkor több nővel történt meg, azt a költő egybe foglalta.” (*A tengerszemű hölgy*. 1889. dec. 19. 348. sz. 2585.)

Nem tekinthető véletlennek, hogy Takáts Sándor is — aki írónk szülőföldre vonatkozó forrásait kora kutatóinál alaposabban ismerte — hasonló következtetésre jut, mint a kritikai sorozat vizsgálói. Határozottan állítja, hogy a „szertelen” Jókai műveiben a fantasztkus és a hihetetlen nem mindig kitalált. Írónk „ezer olyan dolgot hallott és ismert, amik még ma is levéltárakban kopnak. Naplók, ismeretlen emlékiratok, levelek egész seregét használta ő, majd ha ezek napvilá-

got látnak, akkor dől el, vajon Jókai hihetetlen tárgyakat dolgozott-e föl? Aki nemcsak a nyomtatott munkákat ismeri, hanem a levéltárak anyagát is átböngészte, az más szemmel nézi Jókainak regénytárgyait, sőt néha csodálattal kérdi, honnan tudhatta ezt Jókai?" (*Jókai a jó kertész. = Hangok a múltból.* Bp. [1930.] 380–81.)

Jó nyomon jár Solymossy Sándor, aki szerint Jókai démoni alakjai közé tartozik „maga a Tengerszemű hölgy, ami ez utóbbiról következtetve, arra vall, hogy Jókai életében egy ilyen fajtájú szöke veszedelem alighanem játszott némi szerepet”. (*Jókai és a magyar nép.* Népelet 1925. 9.)

Legújban Lengyel Dénes állapítja meg, hogy Jókai „A tengerszemű hölgy c. regényében Asztalos Etelka kalandos életét beszéli el — jórészt elképzelés alapján”. (*Jókai Mór.* Bp. 1968. 180.) Asztalos Etelkát nem lehet a tengerszemű hölgygel azonosítanunk, s egyetlen mintájának sem tekinthetjük. Már csak azért sem, mert — Fanny és Kőcserepy Vilma „földi másának” — a gyerekefjével elhunyt Etelkának az életéről keveset tudunk. Asztalos Etelka alakjának méltó emléket olvashatjuk az *Egy magyar nábob és a Kárpáthy Zoltán* lapjain. Mégis első helyen kell említenünk most is mint Erzsike legelső korszakának, a 12–16 éves leánygyerekek egyik modelljét. Asztalos Etelka érdeklődéssel tekint a fiatal Jókaira, aki egy új, csodás világot tár fel számára, miközben érzelmileg is közel kerülnek egymáshoz. A *Hétköznapi* kapcsolatos kérdései egyaránt bizonyítják a regényírás iránti őszinte kíváncsiságát — s azt is, hogy mennyire természetes tisztasággal ébred fel a szívében a szerelem. A fiatalon elhunyt bájos Etelka végig kedves rokonszenvvel melegíti a tengerszemű hölgy érzelmi vonzódását az első szerelemhez. Még akkor is, ha a gyorsan halmozódó markáns vonások, ill. rikító színek között és alatt ez az üde színfolt háttérbe szorul, s jelentősége is elhalványul.

Váli Mari elbeszéli, hogy Asztalos Etelka az édesapjához, Váli Ferenchez járt különórákra. Ilyenkor Jókai is ürügyet talált arra, hogy Etelka közelében lehessen. Hamarosan felröppen a hír, hogy a fiatal ügyvédjelölt principálisa lányát veszi feleségül. Jókay Józsefnek is készen áll a csípős válasszal: „Én meg nem engedem, hogy a fiam pápista leányt vegyen feleségül . . . !” (Váli Mari i. m. 24.) Még az is megegyezik a regény cselekményével, hogy amikor összezavarja a két fiatal, ill. a két család közt a barátságot a kisvárosi „hírvivők” nyelvelése, Jókai Pestre költözik. (Uo.) Közben Erzsike anyja sem marad adós a válasszal: „Sose féltse Jókayné az én leányomtól a fiát! . . . Majd hoz az neki kedves menyet Pestről! . . . Valami szép színésznő . . . Abban majd gyönyörködhetik! . . . Annak majd keresheti a vallását!” (Uo.) Motiváltan ugyan, de még az is lépést tart a regény

cselekménymenetével, hogy a színi kritikát író — s ezzel a színésznők világába csöppent — Jókait vádolják „hűtlenséggel” hazalátogatása alkalmával. Félreérthetetlenül sejtetik vele, hogy a fővárosban bizonyosan rátalál választottjára. A regényben a Szilágyi Lillát dicsérfő kritikust a tengerszemű hölgy részéről éri a vád, Váli Mari szerint Asztalosné érzi meg finom asszonyi ösztönrel, hogy „színésznő van a dologban”. Könnyen lehet azonban, hogy Váli Mari már Laborfalvi Rózára gondolt.

Jókai *A tengerszemű hölgy*ben enyhíti a két anya felelősségét, s a két fiatal életútjának szétválását még csak nem is a dús fantáziájú pletykázóknak tulajdonítja, hanem az életben tapasztalatlan fiatalok szemérmességének. Jókai már Pesten élt, amikor az édesanyja meglátogatta Etelkát, aki meghúttotte magát egy fürdői mulatságon, ideglázt kapott, majd hamarosan meghalt. Jóval a kétségbeejtő napok után említi Váli Mari: „Most, hogy e sorokat írva emlékeim úgy jönnek elémm, az akkori szomorú emlékek, mintha a legközelebbi napokban átélt dolgok volnának, meg vagyok róla győződve, hogy a szíve okozta a kedves, szép jó teremtés korai elhervadását.” (I. m. 27.)

Mikszáth Kálmán is elbeszéli Váli Mari feljegyzései alapján az első szerelem történetét (*Jókai Mór élete és kora* krk. I. 74. „Az elrontott regény” című fejezetben).

Jókai valóban megfestette Asztalos Etelka arcképét, amelyet 1910-ben Jókay Jolán ajándékozott a Petőfi Társaságnak. A kép hitelességét a jobb alsó részen elhelyezett szignatúra bizonyítja: „fest. Jókay Mór 1845”. Az Adománylevél tanúsága szerint az összeírás 3. pontjában szereplő arckép Asztalos Etelkát ábrázolja. Hegedűsné még Jókaitól tudta, hogy kit ábrázol a festmény, amelyet ma a Petőfi Irodalmi Múzeum őriz. Az eredeti leltárban 31-es számon, ilyen szöveggel: „Asztalos Etelka. Jókai Mór festménye.” Ugyanezt a képet az adományozás évében a Pesti Napló Albuma a 14. lapon a következő két aláírással közli: „Jókai első szerelme”; A költő eredeti festménye nyomán.” Ezt a képet Jókai lemásolta, a másolatot is a Petőfi Irodalmi Múzeum őrzi.

Eötvös Károly számos meggyőző érveléssel bizonyítja, hogy a regény címszereplőjének egyik élő mintája Domonkos Terézia. A *Jókay-nemzettség* c. kiváló munkájában körültekintő gonddal mutatja be az 1833-ban elhunyt dúsgazdag gabonakereskedő, Domonkos János tevékenységét. Ó figyelte fel arra, hogy van „az arany ember komáromi történetének oly része is, melyet a költő nem ebben a regényben írt meg. Hanem abban, melynek a címe: *A tengerszemű hölgy*.” (240.) Eötvös ismerte a komáromi Szinnyei Józsefnek a visszaemlékezéseit a reformkori kincses városra. Szinnyei *A Timárház* c. naplójegyzetei-

nek 1903-ban visszaemlékezésekkel kibővített részében jelentek meg idevonatkozó észrevételei:

„A polgárság és a nemes urak belélete a pazarlásig menő jólétet árult el. A Jókai ,Arany ember'-ének özvegye Domonkos Jánosné szép leányaival a Szombati utca végén lakott és nyílt házat tartott; naponként fényes estély volt a háznál, a megyei főurak, katonatisztek rendes vendégek voltak ott, Jókai is többször megemlékezik regényeiben ezen mulatságokról... A Domonkosné egyik lánya Lídia, ifj. Pázmándy Dénes neje lett, másik Zámoryné, (a Jókai ,Tengerszemű hölgy'-e) a harmadik Bossányiné.” (Komáromi Lapok 1903. márc. 21. 12. sz. 1.)

Nincs tudomásunk arról, hogy a betegeskedő író reagált volna e sorokra. Eötvös Károly ennek lényegével egyet ért, de a pontosság kedvéért megállapítja, hogy a négy ragyogó szépségű Domonkos lány nem Domonkos Jánosé volt, hanem az öccséé, a vállalkozótársnak tekinthető alkalmazottjáé, Domonkos Sándoré. (I. m. 245.) Domonkos János úgy élt és halt meg, mint vidám agglegény. S nyilván, hogy a négy lány anyját sem Domonkos Jánosnének hívták, hanem Domonkos Sándornénak.

Domonkos Terézia, akit a családban úgy becéztek, hogy „Trézsi, az arany ember négy unokahúga, négy örököse közt a legifjabb lányka volt. Mikor a sor rákerült, férjhez ment ő is. Lánykorának vázolója közben írja le a nagy költő a Domonkos-ház úri fényűzését és oktan ténkozlásait. Igaz, hogy az arany ember örökségét a gyámok és a gondnokok, ügyvédek és hatóságok pusztították el gondatlanságból, könnyelműségből. Igaz, hogy a négy lány nem kapott nagyobb hozományt csak egy millió kétszázezer koronát összevéve, legföljebb másfél milliót, de ha a Domonkos-ház nem dőzöl, nem tékozol: az arany ember sok milliójából mégis sokkal többnek kellett volna maradnia”. (Eötvös Károly i. m. 249.)

Igenám, de Domonkos János halála után Sándor is hamarosan elhunyt, még mielőtt az örökséget rendezhette volna. A négy csinos lány anyja pedig nem sokat törődött a hatalmas vagyonnal. Beírta azzal, hogy gondtalanul élt s előkelő „úri házat vitt”. A *tengerszemű hölgyben* bemutatott „Domonkos ház valóban kápráztató volt — még ha a fantáziát leszámítjuk is. A női divatcikkeket a legújabb párisi és bécsi ízlés szerint a Domonkos-házból ismerte meg az egész vidék” — írja Eötvös (I. m. 245.), sőt Asztalos Etelkáról tudomást sem véve állapítja meg, hogy „Domonkos Teréz, az arany ember legfiatalabb örököse volt a nagy költő első szerelme”. (253). Kétségtelen, hogy Jókai érzelmileg is közel kerülhetett Teréziához, hiszen minden Domonkos lányt „személyesen ismert fiatal korában. Eljárt

a házhoz, részt vett mulatságaikban . . . gyakran együtt volt a családdal". (246.) A szigeti meghitt találkozásnak is reális alapja van, hiszen a Komáromban „csaknem minden családnak volt házikertje s a Duna-szigeten gyümölcsöse”. (Szinyei József i. m.) S a „Domonkos-kert közel esett a Jókay-kerthez”. (Eötvös Károly i. m. 255.)

Jókai valóban jól ismerte a Domonkos családot. Enélkül nem lehetett volna a család egyik kiemelkedő tagja az arany ember modellje. Az is közelebb hozta Jókait a familiához, hogy a házukat Domonkos Lídiától vették (Mikszáth Kálmán i. m. 1. k.), aki később a szabadságharc idején a fontos szerepet játszó távoli rokonának, Pázmándy Dénesnek lett a felesége. (Uo. 43–44.) Írónk otthon is sokat hallott a Domonkos családról. (Uo.)

★

A regényben Petőfi kacagva veszi észre Erzsike és Bagotay Muki házasságáról szóló beszámolót a Honderű lapjain. A konzervatív szépirodalmi divatlapban a korra és a lapra jellemző Búhalmy levelezett a komáromi társadalmi életről.

Molnár József hívta fel a figyelmünket arra, hogy a Honderűben Búhalmy részletesen beszámolt Ghyczy Mátyás szolgabíró és a „kecsdús menyasszony” Pizigalli Eliz 1843. máj. 2-i esküvőjéről. (máj. 13. 19. sz. 653.) E tudósítás adhatta az ötletet Jókainak, hogy a regényben hivatkozzék a Honderű házassági referátumára. (JKK 67.) Ugyancsak Molnár József talált rá *A tengerszemű hölgy* szempontjából figyelemreméltó tudósításra, amely a helyi Védegyület 1846-i farsangi táncvígalmáról és Pázmándyné Domonkos Lídia estélyéről szól. E beszámolóban olvashatjuk a következő sorokat: „Itt voltak a divat legelegánsabb műízlésével öltözködni szokott Domonkos testvérpár, a bájos kellemtű özvegy is ifjú szép testvére Riza”. (1. félv. 177.) Az itt említett Riza nem más, mint Domonkos Terézia.

Milyennek mutatja be a családot legalaposabban ismerő Eötvös Károly Domonkos Teréziát, aki a fiatal Jókai szívét meghódította?

„Szőke szépség, de igazi szépség, tojásdad alakú arc, gyönyörű fürtök, harmatos arcszín, szép termet. De mindez nem feltűnő, nem is ritka dolog. Hanem szemeiben volt valami különös. A kék színben valami csodálatos mélység. A ki rá nézett, nem tudott másra nézni. Elmerült mélységeiben. A nagy költő, „tengerszemű”-nek nevezi s így örökítette meg.” (Eötvös Károly i. m. 248.)

Aligha túlzunk, ha az emlékezés műfaji egyszeregye alapján arra gondolunk, hogy Eötvöst befolyásolhatta a regényben megrajzolt arc. Ez azonban nem az adatokra, csak az írói motivációra és a jellemzésre vonatkozhat. Ma is egyetérthetünk azzal, hogy *A tengerszemű*

hölgyben élénk vetített „szerelem, mely a nagy költő író tollát vezeti, se nem képzelet, se nem elmélkedés”. (I. m. 253.) Akkor sem jutunk előbbre, ha Eötvös indoklását is magunkévá tesszük, amely szerint Jókai mondta, hogy a legelső szerelem az volt, amit ebben a regényben ábrázolt. Nem sok mindent indokol a modelltől, amikor azt bizonygatja Eötvös, hogy az az érzelmi kapcsolat „Ábrándos volt, de erős és mély”. (254.) Ebből a szempontból Eötvös következő szavai sem sok mindenről tudnak meggyőzni: „Komolyan gondolkodott [Jókai] arról 20—21 éves korában, hogy feleségül veszi” Domonkos Teréziát s méltó lesz hozzá. (254.) Mindez igaz. De mit kezdhetünk ezekkel a határozott észrevételekkel, amikor még Eötvös is feltételezi, hogy a regénybeli szerelem több nőhöz való vonzódás eredménye? (253.) S nem felel arra, hogy a két fiatal életútja miért vesz 180 fokos fordulatot. Még akkor is jogos hiányérzetünk támad, ha figyelembe vesszük, hogy Terézia későbbi életadatai eleve motiválták a regénybeli első sorsforduló alakulását. Azzal is számolhatunk, hogy nemcsak Domonkos Terézia, a még élő modell s jelentős időn át Laborfalvi Róza, hanem Jókai saját lelkiismerete is tiltotta e szerelem művészi életre keltését. Írónk életműve bizonyítja, hogy a fiatalon elhunyt Asztalos Etelka mélyebb nyomot hagyott lelkében, mint a Domonkos Teréziától való eltávolodás.

A regény írása idején a vallási különbségek miatti ellentétek erjüket — a polgári házasság törvénybe iktatása után aktualitásukat — veszítették. Jókai íróilag is realisabb alapot talál, amikor végső fokon a társadalmi ellentétet motiválja a regény mondanivalójának megfelelően. *A tengersizmű hölgyben* már nem jelenti ki igaztalanul háborogva Jókai édesanyja, hogy pápista lányhoz nem adja a fiát, hanem csak halkán megjegyzi, hogy miért fut nagy urak után, akik lebecsülik a saját munkájukból élőket. Jókai íróilag igazat ad anyjának, hiszen szinte az egész regényben azt mutatja be, hogy mennyire tévedtek a nagyurak, amikor az ambiciózus és őszinte szándékú fiatal férfinak hátat fordítottak s gúnyosan visszautasították közeledését. Jókai érvet érvre halmoz édesanyja regénybeli igazának illusztrálására. S nem csoda, ha a sokoldalú bizonyítékok keresése szétfeszíti egyetlen modell életének a keretét.

Erzsikére emlékeztetett egy másik komáromi család, a nyomdajadonos Weinmüller familia csodálatosan szép Franciskája. (Mikszáth Kálmán i. m. 43—44.) Weber Simon nyomdáját Weinmüller Bálint vette meg, aki 1801-ben meghalt. Utána 1827-ig özvegye vezette a Megye és a Magyar utca sarkán álló nyomdát, amelyet az 1830-as években Bálint fia és Franciska lánya örökölték. Később Franciska fivére részét is megveszi és 1848. máj. 8-ig egyedül vezeti

a nyomdát. Leghíresebb kiadványa volt a Komáromi Kalendárium. Egy időben Czuczor Gergely is szerkesztette. (Baranyay József: *A komáromi nyomdászat és a komáromi sajtó története*. Bp. 1914. 52—55.) Baranyay József nem veszi ugyan figyelembe, hogy Weinmüller Franciskának bármi köze is lehetett volna a tengerszemű hölgyhöz, de megjegyzi, hogy mint a Komáromi Kalendárium tulajdonosnője „valóságos irodalmi központot tartott maga körül”. (I. m. 81.)

A fiatal Jókai tehát — miként a regényben — könnyűszerrel kapcsolatba kerülhetett vele. Írónk ebben az időben egycsapásra híres lett szülővárosában a *Hétköznapiak* megírásával. Az első igazán jelentős kritikát is a komáromi Tóth Lőrinc írta róla. (*Hétköznapiak* JKK 000.) Tehát kétszeresen is központja lett a helybeli irodalmi életnek. Erre vallanak levelei is.

Ugyancsak Baranyay József említi, hogy 1853. márc. 7-én Mátray Gábor előadást tartott az Akadémia kisülésén *A magyar naptárak a közelebb lefolyt négy század alatt* címen. (I. m. 50.) Az előadáson Czuczor Gergely is megjelent, aki „bizonyára visszagondolt a komáromi szép napokra, Weinmüller Franciskára, aki akkor selyemben bársonyban járt, most pedig fakó ruhában az Erzsébet téren várja arra sétálni őt, hogy alamizsnát kapjon. Micsoda szédítő ellentét a múlt és jelen között. A komáromi irodalmi központ, a komáromi olimpusi berek megteremtője, a mesebeli szép Franciska, akinek kegyeiért százak esengtek, — koldul!” (I. m. 51.) Jókai hiperbolisztikus ábrázolásmódjának ismeretében nem csodálkozhatunk azon, hogy a koldusbotra jutott szép asszony tovább züllik, s végül is gyilkos lesz a regényben.

Többet mond Szinyei József, aki a tengerszemű hölgy első rosszul sikerült házasságára derít fényt: „Weinmüller Franciska házánál is fényes lakomák, estélyek voltak. Az úrnő azáltal is kitűnt a város többi női közt, hogy Párisból hozatta ruháit, még keztyűt is. Teméntelen volt a kérője, de ő nem akart férjhez menni, mígnem egy Barány nevű szélhámos érsekújvári kereskedő hálójába került, aki feleségül vette, azután vagyonát elpazarolta s a nő koldusbotra jutott.” (*Timárház*. Komáromi Lapok 1903. márc. 21. 12. sz. 2.: Baranyay József i. m. 28.)

Jókai a saját életéhez közelíthette az eseményeket, amikor az érsekújvári kereskedő helyett a Honderúhöz közelálló üres fejű szélhámost mutatja be a címszereplő első férjeként.

Ignác Rózsa *Róza leányasszony* c. regényében Jókai azt mondta, hogy két nőt tisztelt kislíú korában: „Franciskának hívták az egyiket. Délceg és gazdag delnő volt. Czuczor Gergely költőnk szellemi barátnéja. Etelka volt a másik.” (Bp. 1957. 478—79.)

Szinnyei József emlékezései alapján a komáromi társasági élet bemutatását befolyásolhatta Szabóné életútja is, aki — másod ízben — Erzsikéhez hasonlóan, katonatiszthez ment feleségül. „Híres volt az özvegy Szabóné háza is, ki ekkor ment férjhez Cserey Ignáchoz, a délceg Bakony-ezredbeli főhadnagyhoz (1848—49-ben honvéd ezredes . . .) kinek házi mulatságai nemcsak a városbelieket vonzották, hanem Pestről is lerándultak többen fényes táncestélyeire, így báró Apor Károly . . . sőt Petrichevich Horváth Lázár báró a kis púpos szerkesztő is eljött és egy mulatságot le is írt a lapjában, a Honderűben.” (I. m. 2.)

Jókai tehát több alkalommal is értesülhetett a reformkori Komáromi társasági életéről a Pilvax-fiatalokkal polemizáló Honderűből, a konzervatív ízlést szolgáló divatlapból.

Eötvös Károly írja meg, hogy Domonkos Terézia „A tengerszemű hölgy első férje Patkóteszéri Zámory Adolf volt. Előkelő, nagy birtokú nemes család sarja. Némán volt a birtoka Komárom megyében, Apja Zámory György, anyja Noszlopy-lány. Rokonságban állott Zámory Kálmánnal, országgyűléseinknek harminc év előtt feltűnő alakjával. S nem is volt olyan kusza lelkű ember, mint a milyennek a regény Bagotay Mukit rajzolta.” (I. m. 249—50.)

Eötvös Károly nagyon sok rokonmotívumot talált Domonkos Terézia és a regénybeli Erzsike házasságában, ami „nem volt szerencsés. A csapongó képzelő és fékezhetetlen szenvedélyű menyecske nem tudott összeszokni férjével. Beleszeretett férjének valami cselédjébe. A regény szerint gulyásába, a hogy én tudom juhászába. Az asszony a kedvéért cseléd ruhába öltözött, mezitláb járt; csirkét, tojást, túrót, tejfelt árulni bejárt Komáromba a hetivásárookra. Fején hordta vékát, hátán a bugyrot, mint akármelyik rákos-palotai kofa”. (I. m. 250.)

Eötvös szavaiból nyilvánvaló, hogy Jókai rokonszenvvel figyeli főhősének a sorsát. Erzsike nemcsak sorsszerűbb regényhős, hanem emberileg is szimpatikusabb, mint Domonkos Terézia.

A Főv. K. betűjegyű recenzense szerint a tengerszemű hölgy története alig hihető. Az „hogy előkelő fiatal nőből úgy szólván passzionátus gulyásné válhasson, ha csak rövid időre is, a hihetlenséggel határos. Pedig *meg történt* ilyen néha. Gömörmegyében kelt szárnyra a dal: 'Szépen legel a kisasszony gulyája!' És ez a dal egy olyan kisasszonyról szól, a ki esztelen szerclemtől égve, ott hagyta a nagy kastélyt, ott a családját, a melyből nem egy alispán, hanem egy főispán is vált ki, s parasztnőnek állva, együtt őrizte a gulyát azzal, a kit férje urává tett.” (*A tengerszemű hölgy*'. 1889. dec. 19. 348. sz. 2584.)

Az, hogy előkelő hölgyek belebolondultak parlagi férfiakba, Eötvös Károly szerint sem példátlan. Tudott arról, hogy „Nagy angol úrnő összeadta magát egy vad rabló kurd legénnyel”. (I. m. 250.) Ugyancsak Eötvös említi, hogy „Magam is leírtam ‚Gróf Károlyi Gábor jegyzetei’ című munkámban egy Zichy grófnő esetét, a ki közönséges arab vad mórral lakott és sátoros életet élt haláláig Észak-Afrikában.” (Uo.)

A népballadában Szendre báró szerelmes leánya szökkik a bojtárhoz. Arról, hogy úri kisasszony gulyáshoz menjen feleségül, sokat tudnának még ma is beszélni az alföldi öregasszonyok. Ma is számos vidéki úri kisasszonyról tudnak, akik egyszerű pásztorokhoz mentek feleségül. De arra is akad szép számú példa, hogy arisztokrata hölgyek és híres színésznők cigányprímással kötöttek hosszabb rövidebb időre szóló házasságot.

Eötvös Károly szerint „mindez rendkívüli eset volt. Az volt a ragyogó szépségű Domonkos Teréz esete is. A ki a legmagasabb nevelésben részesült Európa mívelt nyelveit beszélte, a ki értett a zenéhez s ismerte a világ szépirodalmát, a kiért egykor maga a nagy költő lángolt, a ki földes uraság volt s a ki mégis kérges tenyerű cseléddé vált a férje birtokán juhásza kedvéért.” (I. m. 250.) A házasság sorsáról írja *A tengerszemű hölgy* lelkes forráskutatója: Férj és feleség természetesen elváltak egymástól törvényesen. Azt mondja a regény, hogy a férj tíz tinót adott, a cselédnek, hogy kergesse el magától az asszonyt s az tíz tinóért elkergette! — Dehogy tíz tinóért! Hanem elkergette magától csupán egy borjas tehénért!” (251.)

A tündérszép asszony az eset után meghódított Bönyön egy délceg katonatisztet. Majd egy hős színészt láncolt érzelmileg magához. „Valamelyiknek — Eötvös Károly szerint — Huszár Kálmán volt a neve.” (I. m. 251.) Jókai tulajdonképpen nem csinál egyebet a regényben, mint a két férfit egybekapcsolja s lesz belőle egy személyben színész is meg katonatiszt is Bálványossi Bálint, ill. Rengetegi Tihamér néven.

★

A tengerszemű hölgy szabadságharcos tevékenységére sem Domonkos Terézia, sem Weinmüller Franciska életrajzi adataiban nem találtam nyomokat. De hát kihagyhatta Jókai regényéből 1848-at? Nyilván nem. S nem is nagyon zavarta, hogy alaposan el kellett távolodnia a modellek életútjától. S talán már a regény kedvéért sem válogat az életbeli lehetőségek közt. S nemcsak a komáromi tűzvész

megjelentésével, hanem ruhacserékkel, szerepkeveréssel, kémkedéssel, cigányokkal, gerillákkal, hősökkel, gyáva bejiedtekkel, ellenséggel, történelmi nevekkkel, hátborzongató farkaskalandoval, többféle bujdosással stb. sokszorozza a szabadságharc lelkesítő eseményeinek sokszínű világát. S Erzsike, a címszereplő viszi véghez a nagyszerű tetteket. Ez lesz a tengerszemű hölgy életének a legfényesebb szakasza.

Nagy Miklós legújabb kötete szerint a szabadságharc íróknak számára — többek közt — „helyzetek és motívumok kimeríthetetlen bőségű gyűjtőmedencéje, érdekes emberek arcképcsarnoka”. (Jókai. Bp. 1968. 48.)

Köztudott, hogy számos nő vett részt a szabadságharcban. A legkiválóbbak közt szerepelt Bányai Júlia főhadnagy, Lebstück Mária huszárhadnagy, Mesztelics Berta hadnagy, Szépréthy Etel huszárhadnagy, Szűcs Berta hadnagy és Zoltán Istvánné közhonvéd. Igaza van a FővL recenzensének, hogy „Volt, a ki 48 elején finom kézzel csipkét himezett és 1849-ben kardot forgatott”. (1889. dec. 19. 348. sz. 2584.)

Hamary Dániel írja le, hogy az 1849. aug. 3-i komáromi csatában „a hír és dicsőség fényétől sugárzó honvédruhába öltözött nőket láthatánk, kik közül többen hatalmasabban forgatták fegyverüket, mint sok férfi honvéd. Ilyen volt a többi közt Ny. . . Mari, ki harcaink után a pesti magyar nemzeti színház tagja is volt egy ideig míg utóbb egy komor betegség kioltá e derék nő-honvéd életét.” (I. m. 14.) A színházi körökben jártas Jókai nyilván a felesége révén is hallhatta Nyári Mari történetét. Nem lehetetlen, hogy ez a nőhonvéd az a Nyáry Lajos néven szereplő őrmester, akit az augusztusi csata után a várparancsnokság előterjesztésére „jelen alkalmazásában” (talán éppen mint hírszerzőt) hadnaggyá neveztek ki. (Komáromi Lapok 1849. szept. 26. 64. sz. 252.)

Aligha kerülte el Jókai figyelmét a Hölgyfutár *Hirharang* rovatában megjelent közlemény: „K o m á r o m - b ó l í r j á k , h o g y e g y H o l l ó s y n e v ű k i s s a s s z o n y i s v o l t a k ö z b o c s á n a t b a n r é s z e s ű l t h u s z á r o k k ö z t , m é g p e d i g h a d n a g y i m i n ő s é g b e n . M o n d j á k , h o g y i g e n s o k v i t é z t s e b e s i t e m e g — s z é p s z e m e i v e l .” (1849. nov. 19. 5. sz. 20. Kiemelés: Sz. L.) A *szép szemű* Hollósy kisasszony is ötletül szolgálhatott a *tengerszemű* hölgy élettörténetének megkomponálásához, bár Jókai 1849 novemberében nem juthatott lapokhoz. De Pesten már feltétlenül olvasta az egyetlen szépirodalmi folyóirat vékony kötetnyi első évfolyamát, amelyben biztosan rátalált a csekély számú komáromi hírre. Annál is inkább, mert a kiadványt Jókai hagyatékából őrzi a Petőfi Irodalmi Múzeum.

Vahot Imre — Imrefi álnéven — *A nőhuszár* címen meghirdetett munkájának a következő alcímet adja: „Regényes korrájz a legközelebbi magyar háborúból”. Erről ismét a Hölgyfutárban szerethetett tudomást, esetleg ösztönzést. (*Hírharang*. 1850. jún. 25. 144. sz. 611.)

Hamary Dániel a régi honvédek összejövételéről említi, hogy „Mily szép lett volna látni amaz elhunyt nőhonvédeket újra, ha bár romjaiban is szépségüknek s koruknak, ha megjelentek volna a honvédegyetek igazoló bizottmányai előtt, s megszegyenitendők sok olyan kérkedő szájhős, olcsó álhazafit, kik a csaták napjaiban mindig ott járt más-más öltözetben, hol a gyávák s orvok tanyáztak s ellenséget szemben soha, legfőlebb is hátrafordított fejfel futtában s ijedtében messziről látott.” (*Komdromi napok 1849.ben, Klapka György honvédtábornok alatt*. Pest 1869. 14—15.) Jókai figyelmét nem kerülték el Hamary Dániel szavai. Sőt Rengetegi és Erzsike szabadságharcos tetteiben éppen az itt vázolt viszonyt motiválja.

Jókait nemcsak mint író, hanem mint politikust is érdekelték a volt szabadságharcos honvédek. Nemcsak megjeleníti az 1848-as magyar katonák önfeláldozó tetteit, de további sorsuk s a kiegyezés utáni hadseregszervezési kérdések is közről érintik. Aktívan kapcsolódik az Országos Honvédegyet munkájába (*Újdonságok*. Hazánk s a Külföld 1869. okt. 28. 43. sz. 2. borítólap.), s rendszeresen tájékoztatja olvasóit a honvédek pesti közgyűléséről. (Pl. Igazmondó 1868. jan. 3. 1. sz. 263., *Hírharang*. Uo. 1868. febr. 16. 7. sz. 298.; *A kétszívű ember fiai* JKK 1. k. 336—39.)

A Bach-korszak alatt nagy igyekezettel írt Szilágyi Sándor időszakos kiadványaiba, a Magyar Emléklapokba, a Magyar Írók Füzetibe és a Pesti Röpivekbe. (*Tárgyi és nyelvi magyarázatok* JKK 2. k. Olvashatott is Szilágyi Sándornak *A magyar nők forradalmi életéből* c. kötetében arról, hogy Klapka György táborában volt hadnagyi ranggal a kis hős Ludwig, akiről kiderült, hogy nő. (*Házasságból speculatio*. I. m. Pest 1850. 147.)

A tengerszemű hölgy debreceni küldetése megtörtént történelmi eseményeken alapszik. 1849 elején komáromi hírvivők keresték fel a magyar kormányt Debrecenben. Jókay Károly egykorú beszámolója szerint „Nagy Dániel ügyvéd elindult febr. 15-én és mártius 7-én meghozta a kormány kívánt parancsát, egyszersmind megörvendezett bennünket azon hírrel, hogy a magyar hadsereg védelmi állásából támadóra lépett által. febr. 21-én szinte elment futárkép Baráth József, a Szőnyi szabadsapat ügyes és lelkes vezetője, 22-én pedig Palóczy Tamás honvéd kapitány”. (*Komdromnak egy évi története*. PH 1849. máj. 22. 295. sz. 71.)

Szinnyei József is említi, hogy 1849. ápr. 4-én — tehát hozzávetőlegesen abban az időben, amikor Erzsike — Baráth József be ment az elzárt Komáromba, s a győzelmekről vitt hírt a városnak. (I. m. 115.)

A Balassa Imre által kiadott naplójegyzeteiben Földy János mutatja be mint politikai foglyot a komáromi hírvivőt, Jabláczy Ignácot. (*Világostól Józsefstadtig*. Bp. 1930. 124.)

A hencgő Rengetegihez hasonlít a komáromi várban tevékenykedő Meszlényi térparancsnok, aki „mindig a kávéházakban mulatott, s naponként elbeszélé mint fogta el Zichy Ödönt s mint akasztatta fel, de bizony egyebet nem tett”. (Jókay Károly: *Komáromnak egy évi története*. Pesti Hírlap 1849. máj. 22. 295. sz. 71.)

A FővL recenziése említi, hogy „Jómagam is ismertem szelid uri lányt, ki vitéz tábornok katonás neje lett, sokon ment át, s utóljára egy bécsi hotelben találkoztam vele, mint szobaasszonynyal”. (1889. dec. 19. 348. sz. 2584.)

Ugyancsak megtörtént eseményhez fűzi a regény korai bírálója egy előkelő családból származott lány kettős házasságát. Ez a modell Erzsikéhez hasonlóan előbb magyar, majd császári katonatiszt felesége lesz. Igaz, az indító okokat Jókai a regény általános tendenciájának megfelelően módosította.

Ötvös Károly szerint Jókai a „tengerszemű hölgynek még egy házasságáról tud, melyet valami Kvatopil Vencel nevű dragonyos hadnaggyal kötött volna 1858-ban. De erről én nem tudok, nem hallottam. Lehet, hogy ez is igaz . . . De az is lehet: az már csupán költői alkotás.” (I. m. 252.)

Lehetségesnek tartom, hogy Jókai éppen ennek a romantikus történetnek a kibogozására akart elmenni Galíciába.

A FővL recenziése feltételezi, hogy az alábbi történetet is felhasználta: „Ismertem egy uri lányt, ki a lelkesedés idején honvéd táborba járt, ott egy piros attilás őrnagy neje lett s mikor ez elesett, nekibúszultában egy német kapitányhoz ment, annak zsarnoka lett, ugy boszulta meg magát.” (1889. dec. 19. 348. sz. 2584.) Ez a motívum még a rendkívül excentrikus Erzsike jellemrajzába sem illett.

Kvatopil Vencel történetére emlékeztetőt olvashatott Jókai az MSajtó hasábjain 1863-ban, amikor ezt a napilapot szerkesztette: „Kétnejűség miatt fogtak el egy pozsonymegyei parasztot. Első nejével 13 évig élt s több gyermekje is volt, midőn 1848-ban a magyar hadseregbe lépett, a forradalom után pedig besorozták. A katonaságot kiszolgálva, hazajött, de idegen helységbe szegődött marhapásztornak, s itt másodszor megházasodott; ez a felesége azonban másfél év alatt meghalt.” (*Különféle*. 1863. jún. 6. 12. sz. 511.)

Jókai nem ábrázolhatta Kossuth katonáját pipogya bigámistának. De e mintegy negyed évszázados bigámiának a híre fantáziamozdító lehetett.

★

Ugyancsak Eötvös Károly írja, hogy Domonkos Terézia a színész-tiszt után „meghódított Pest vármegyében egy protestáns tanítót, akinek a neve volt Stregovay János. Ezt meggyilkolta, pedig hitese férje volt. Azért halálra ítélték. A halálos ítéletet életfogytiglan való fegyházra változtatták. Oda került Mária-Nostrára élő halottnak. Ott élt sokáig, évtizedekig, végre néhány év előtt behunyta varázsló tengerszemeit örökre.” (I. m. 251.)

De Jókai a regény 1889. márc.-i folytatásában említi Erzsikéről, hogy „Tavaly kaptam haláláról értesítő levelet...” (JKK 249.) Molnár József a regény címszereplőjének élő modellje után kutatva talált rá a Vasárnapi Újság *Haldőzások* c. rovatában a következő közleményre: „Özv. Boday Dénesné sz. Domonkos Teréz 71 éves, Kis-Igmádon, nagy családot, 8 gyermeket és unokát hagyva maga után meghalt”. (1887. febr. 13. 7. sz. 122.)

Ez a befejezés nem illeszthető a regénybe, bár *A tengerszemű hölgy*-ben Jókai kimondja, hogy a címszereplő kérésének tesz eleget, amikor életében nem írja meg e regényes történetet. (JKK 287.) Viszont az itt olvasott hír után hozzáfog a regényes asszony életpályájának elbeszéléséhez. Nincs kizárva annak lehetősége, hogy az Eötvös, által említett Domonkos Terézia nem azonos ezzel a személlyel, hiszen csak a lánykori név egyezik. Az azonban már eleve valószínűsíti az azonosságot, hogy mind a kettő Komárom megyei. Elképzelhető, hogy a további vizsgálódás újabb adatokat tár fel s világítja meg közelebbről Jókai regénykomponáló módszerét, noha Molnár József szerint a tengerszemű hölgy is szabadon formált alak, s bár élők álltak Jókainak modellt, ő szabadon változtatta az alakok életéneit.

Így is nyilvánvaló, hogy a férjgyilkosság motívumához az utolsó, börtönbeli találkozás leírásához ötletül szolgálhatott Jókai szamosújvári látogatása. 1876-ban Kolozsvárról haza felé jövet hivatalos engedéllyel megnézte a börtönt. (*A szamos-ujvári fegyenctelep*. Igazmondó 1876. szept. 24. 39. sz. 309.) A szabóműhelyben varrógép előtt dolgozott egy ifjú, akit húsz évre ítélték, mert meggyilkolta egy szépasszonynak a férjét. (Uo. 310.)

★

Néhány vonást megőrizhetett írónk Erzsike számára a viharos életű balatoni költőtől, Endrődi Sándortól, aki gyakorta megfordult Jókai füredi villájában, s aki Feszty Árpádné szerint „A tengerszemű asszony férfi kiadása volt”. (*A tegnapi*. Bp. 1924. 87.)

Ugyancsak Feszty Árpádné tesz róla említést, hogy gyámlányához plátói szerelmi szálak fűzték Jókait. (I. m. 114.) Ez a vonzódás pedig megfelelően Erzsike iránti érzelmeinek.

Szavahihető forrásból jutott Bródy Sándor tudomására (*Jókai — az ember*. Jövendő 1904. júl. 17.), hogy az 1870-es évek elején szerelmi kapcsolat alakult ki Jókai és Lukánics Ottilia nevű gyámlánya között. (*Az arany ember* JKK 1. k. 331—33.) Laborfalvi Róza felindulásában már válasra gondolt, de Ottilia időközben 19 éves korában meghalt. Ez a kapcsolat Mikszáth Kálmán szerint is az első szerelemhez hasonlított. (14. k. 83—84.) Nem lehetetlen, hogy innét táplálkozik az a kölcsönös vonzódás a két főszereplő között, amely az egész regényen végighullámzik.

Az sincs kizárva, hogy Erzsike bizonyos vonásait feleségétől kölcsönözte Jókai. Feszty Árpádné szerint Laborfalvi Róza haragos szemei elől „kortések bujtak el, reszkettek”. (I. m. 73.) Erre a gondolatra csábít a *Deborach* regénybeli nagy átkozódási jelenete, amely éppen a Bach-korszakban Laborfalvi Róza kiemelkedő sikerei közé számított. (JKK 173.)

Még inkább erre gondolhatunk azért is, mert Rengetegi Tihámér Erzsike regénybeli színész-szerelme az „Ott fenn a hegytetőn” kezdetű dalt énekli. Jókai ugyanis nyilvánvalóan céloz arra a jelenetre, amelyben a hódító megjelenésű Lendvay Márton, a „második Rózának” az apja oly nagy sikerrel szerepelt a *Fra Diavolo* c. vígoperában.

Szigligeti Ede szerint Lendvay „délceg, deli természetű férfi volt; fesztelen mégis ékes járásában még a színpadon kívül is volt bizonyos méltóság, mely a daliás időkre emlékeztetett”. (*Magyar színészek életrajza*. Bp. 1878. 77.)

Feszty Árpádné említi memoárjaiban, hogy Laborfalvi Róza „Még öreg korában is szinte imádattal beszélt [Lendvay] szépségéről, tehetségéről (állítólag szebb volt minden férfinál). Amelyik ásatag primadonna nagyobb darab kalácsra vágott kávéjához, vagy pláne a zsebén akart nagyobb metszést alkalmazni, elkezdte: „Ugyan kedves Jókainém! Hallotta már? Azt mondják X Y jó Rómeó vagy Don Césár de Bazán stb. . . Hej, ha látták volna, mi volt Lendvay ezekhez

képest! . . . Az az alak, azok a szemek! Hát amikor mint Fra Diavolo felállt a hegyre és vállára vetett puskával énekelte: Nézd ott a hegytetőn. . . Az volt valami! Minden nő szerelmes lett bele' . . ." (A tegnap. Bp. 1924. 8.)

Legújabbban Lengyel Dénes emlékezik meg arról, hogy gyakran emlegették Laborfalvi Róza környezetének öreg barátnői *Fra Diavolo* nagy jelenetét. S a daliás Lendvay dicséretének mindig örült egykori rajongó szerelmese, Laborfalvi Róza. Jókai felidézi ezt a jelenetet, „de az a Diavolo legkevésbé sem hős, hanem gyáva, nagyszájú és nevetséges szerepet játszó színész”. (Jókai Mór. Bp. 1968. 162.) Lengyel Dénes felveti a kérdést: „Vajon ugyanazt az alakot látjuk-e magunk előtt az asszony eszményítő és a férj torzító tükrében?” (I. m. 162—63.)

A válasz nem lehet kétséges. Nyilván Jókai a maga megértő és megbocsátó lágyágával sem nézhette közömbös szemmel, hogy Laborfalvi Róza szinte egész életében lelkesedett ifjúkora ideáljáért, Lendvay Mártonért. Csak mélyíthette e nyomokat, hogy Laborfalvi Róza öreg korában még görcsösebben ragaszkodott fiatalága emlékéhez, hiszen a sír felé közeledő barátnői is egyre leplezetlenebbül emlékeztették rá. S Jókaival nem sokat törődve a ház úrnőjének hiúságát legyező kedveskedési szándékkal idézték emlékezetébe.

Jókai még közvetve sem akart elégtételt venni riválisán a szerelmek halála után, amikor már nem kellett tartania megtorlástól. De a hajdani hőst mint ripacst mutatja be, aki a legszentebb emberi érzéseket: a szerelmet és a hazaszeretetet sunyi számításból szolgálja — a magyar történelem legszebb napjaiban, Jókai szívéhez nőtt városban, a szabadságért legtöbbet áldozó Komáromban. E helyezkedő színész-tiszt számára a hősi tett nem más, mint imponálni akarás és tapsot érdemlő harci produkció.

A személyesen ismert Lendvay Márton életrajzi adatai nem Jókai ellenszenve miatt szerepelnek *A tengerszemű hölgyben*, hanem egy fróilag formált mű kéznél levő, de a regény általános tendenciájának kérlelhetetlenül alárendelt alkotóelemei csupán. A romantikus kontrasztokban gondolkodó író Erzsike hazafias önfeláldozását emeli magasba — a renegát színész és a címszereplő saját későbbi morális hitványságának kipellengérezésével.

A szónoklattal feltűnő színészharcos megformálására ösztönözhetette Jókait Egressy Gábor is, akit rávitt „a hazaszeretet bűne, hogy ott hagyja a színpadot, s elmenjen igazi háborúban szerepelni”. Frónk szerint „Ott is a hős szerepét töltötte be. Kormánybiztos volt, szabadcsapat vezére; lelkesítő szónoka a harci lángra fogékony népütlekezettnek”. (HhM 4. k. 16.)

Minden bizonnyal a többi színészhonvédtisztek — közte a modell fiának épp Jókai visszaemlékezésében őrzött — tevékenysége is ötletül szolgált Rengetegi alakjának írói megfogalmazásához: „Az ifjabb Lendvay Marci vitézül harcolt Klapka seregében, mint kapitány, Egressy Béni, a zeneszerző, tüzértiszt volt, Egressy Ákos (Gábor fia) hadnagy, Feleki Miklós százados, Kőrösi Sándor hadbíró, Gózon Antal tábori biztos, Komáromi hadnagy. És ezek mind visszatértek a színpadra, mintha semmi sem történt volna.” (HhM 5. k. 15—16.)

FORRÁSOK

A tengerszemű hölgy c. regény tartalmából nyilvánvalóan adódik, hogy a források felsorolása csaknem lehetetlen. Az 1880-as évekig szép számú történelmi munka és politikai visszaemlékezés idézte a most bemutatott korszakok eseményeit. Most csupán arra hívjuk fel a figyelmet, hogy Jókai nagy gondnal tanulmányozta — mint divatlapszerkesztő — a század derekán megjelent divatlapokat; az Ék-n kívül a PDLapot, a Honderút, a Délibábot, a Hölgyfutárt a Szilágyi Sándor kiadványait, valamint a VU-t. Ezeket a folyóiratokat bekötvé őrizte élete végéig. A Jókai-filológia tapasztalhatja, hogy milyen sok ötletet merített Jókai öreg korában is a kezeügyében levő divatlapokból.

A tengerszemű hölgyben bemutatott szabadságharc előtti komáromi előadás nyomait a Honderű *Vidéki futár* c. rovatában fedezhetjük fel, ahol Gedeonfy írja, hogy 1845. dec. 15-én a tűzvézskárosultaknak rendeztek műkedvelő előadást. Szomorúan állapítja meg, hogy a polgárság részvétlen a közügy iránt, s „a védegyeletet a saját kárával pangani hagyja”. (1846. télhó [jan.] 13, 2. sz. 38.) Még azt is megjegyzi, hogy „ekkora magyar városban csak h a t magyar ifjú akad, míg kávéházaink hemzsegnek a sörenyesektől”. (Uo.)

Ezen kívül meg kell említenünk néhány olyan munkát, amelyek főleg Komárom 1848—49-es történetére vonatkoznak. Megkülönböztetett figyelemmel kísérte Jókai Károly bátyjának a *Komáromnak egy évi története* c. cikkét, amely négy folytatásban jelent meg az általa szerkesztett PH hasábjain. (1849. máj. 22. 295. sz. 70—71., máj. 23. 296. sz. 7374., máj. 24. 297. sz. 78—79., máj. 25. 298. sz. 82.) A PH-nak ezek a példányai Jókai hagyatékából maradtak a Petőfi Irodalmi Múzeumra.

Váli Mari Jókaira vonatkozó visszaemlékezései is egyre nagyobb számban és terjedelemben jelennek meg az 1860—70-es években. (Pl. *Az a ház Komáromban, melyben az én Móric öcsém született. Hazánk*

s a Külföld 1865. máj. 28. 22. sz. 339—41., jún. 4. 23. sz. 362—64., jún. 11. 23. sz. 369—71., jún. 18. 25. sz. 389—91., jún. 24. 26. sz. 410—411.) Különös gonddal olvashatta Jókai Váli Marinak azokat a cikkeit is, amelyek az általa szerkesztett Igazmondóban láttak napvilágot. Az 1848-i komáromi tűzvész megjelenítésének forrása a Komáromi Kalendáriumon kívül Váli Mari egyik cikke lehetett. (*Komáromi emlékek 1848/9 évekből: a szeptember 17-ki tűzvész 1848-ban.* = *Olvasni-valók tárháza.* 1868. máj. 10. 19. sz. 399—400., máj. 17. 20. sz. 406—07.)

Érdeklődő kíváncsisággal forgatta Jókai a Komáromi Kalendáriumot. Rákosi Viktor szerint „Ha északi Magyarország a lőcsei kalendáriumra esküdött, viszont a dunántúli magyarság a komáromi nap-tárat tartotta minden bölcsesség kútforrásának... egyes babonái mind e mai napig fönmaradtak”. Pl. „Ha fénylik Vince, tele lesz a pince”. Ha Medárd napján esik, negyven napos eső lesz. (Mint az *Egy magyar nábobban*.) (Baranyay József: *A komáromi nyomdászat és a komáromi sajtó története.* Bp. 1914. 72. Vö.: Nagy Miklós: *Jókai A regényíró útja 1868-ig.* Bp. 1968. 10.) A Komáromi Kalendárium 1850-ben közli *A tengerszemű hölgyben* is megjelenített 1848. szept. 17-i tűzvészt és 1849-ben a város bombázását. (Baranyay József i. m. 63.)

1869-ben jelent meg Hamary Dánielnek a *Komáromi napok 1849-ben, Klapka György honvédtábornok alatt* c. kötete. Ösztönzésül szolgálhattak Hamary szavai Jókai számára, hogy méltó emléket állítson szülővárosának: „Önvédelmi és függetlenségi harcaink alatt... Komárom városa és a komáromi lakosság... nagy mérvben felelt is meg a halálra zaklatott haza várakozásának”. (I. m. 24.)

1886-ban látott napvilágot Komárom hős védőjének, Klapka Györgynek az *Emlékeimből* c. memoárja, s ez ismét a szabadságharc eseményeire irányíthatta írónk érdeklődését. Nem kerülhette el Jókai figyelmét Szinnyi Józsefnek közvetlenül a regény megírása előtt megjelent tekintélyes munkája: *Komárom 1848—49-ben.* (*Napló-jegyzetek* Bp. 1887.) Kacziány Géza *Híres magyar párbajok* c. munkája (*Irodalom és művészet* VU 1888. dec. 9. 50. sz. 822.) is ötletül szolgálhatott a Bach-korszak hazafias párbajainak bemutatásához. (*Tárgyi és nyelvi magyarázatok*.)

Joggal tételezhetjük fel, hogy a kiegyezés után hazatért Türr István emlékei is felfedezhetőek *A tengerszemű hölgyben*. Igaz, a híres szabadsághős memoárjai csak 1903-ban jelentek meg a MHírlap hasábjain (*Emlékeimből*. nov. 3. 301. sz. 10.), de Jókai személyes kapcsolatban állt vele, s elképzelhetetlen, hogy a minden érdekre és különösre fogékony író ne érdeklődött volna e nagyszerű férfi élete iránt. Sőt azt sem tartom kizártnak, hogy bizonyos vonatkozásban már *A kőszívű*

ember fiaiban Baradlay Richárd, *A fekete gyémántokban* Berend Iván, az *Egy az Istenben* Adorján Manassé sorsának alakulását is befolyásolta Türr István nagyszabású mérnöki tevékenysége, a háborús évek utáni „békés” mestersége.

A REGÉNY FOGADTATÁSA

Az MTA 1890. okt. 6-i ülésén a száz aranyas Péczely-díjat Jókai nyerte *A tengerszemű hölgy* c. regényével. A díjat Péczely József akadémiai rendes tag alapította 1841. ápr. 13-án 5000 pengőforinttal.

A bíráló bizottság nevében Vadnai Károly levelezőtág helyett Berczik Árpád olvasta fel a jelentést. Húsz munka közül egyhangúan szavazták meg a pályanyertest, külön hangsúlyozták, hogy az egész életművet tekintetbe vették.

Az akadémiai jelentés szövege a következő: „A határozat: az a javaslat, hogy a Perczel József alapítványának legelső regényjutalma, ezer arany forint, J ó k a i M ó r *„A tengerszemű hölgy”* című három kötetes regényének adassék ki, melynek címlapján az 1890-diki év áll ugyan, de tényleg 1889-ben jelent meg a *„Nemzet”*-ben is, önálló kiadásban is, tehát ama két évi időköz termékei közé tartozik, melyre a pályázat hirdetve volt.

A döntésnél, a regény kiváló jelességei mellett, Jókai Mór egész fényes regényírói pályáját is tekintetbe kellett vennie a bíráló bizottságnak akkor, midőn az Akadémia először jutott ama helyzetbe, hogy regényt és regényírókat, mint ilyeneket, tüntethet ki. Előttünk kellett lebegnie ama kiapadhatlan forrású termékenységnek, mely már több, mint négy évtizede olyan nagy és gazdag regény-könyvtárral gazdagította szépirodalmunkat, mely nem csupán a hazai olvasó közönségre hatott folyvást élénken és az ifjabb elbeszélő írókra is termékenyítőleg; hanem számos kiváló munkának külföldi nyelvekre való lefordítása útján, nagy kultúr-nemzetek irodalmában is elismerést és díszet szerzett egy magyar író költői képzelmenek és ritka humorának, a mi végeredményben az egész nemzetnek is erkölcsi javára esik.

A döntésnél továbbá tényezőül szolgált az is, hogy *„A tengerszemű hölgy”* úgy kerete, mint számos jelenete által a történelmi regény mesgyéit érinti, mert korrajzi vonásokkal járul a szabadságharc történetéhez és a fegyverlerakást követő bujdosás szomorú idejéhez; továbbá adatokat nyújt az 1848-at közvetlenül megelőző pesti irodalmi élethez, valamint magának az írónak első időbeli életrajzához, habár meg kell jegyeznünk, hogy némely adata nélkülözi a pontosságot, például a Jókai első szépirodalmi zsöngéje: *„A zsidó fiú”* nem a

Teleki-pályázaton bukhatott el, mely akkor még nem létezett, s Akadémiánktól is el kell háritani azt a hibás vádat, mely szerint a Szigligeti 'Szökött katoná'-ját, mely a magyar népszínművet diadalmasan vezette be a színpadra, az Akadémiánál mellőzték volna, a száz aranyat valami 'Kalandor'-nak ítélve oda, mely darab megbukott s szerzőjének neve is rég feledésbe merült. Az Akadémiánál soha sem volt népszínmű pályázat. Az a hibásan intézett bírálati döntés a nemzeti színháznál fordult elő a Bartay-féle pályázaton. Ez adat-hibák azonban egy tollvonással kijavíthatók a regény második kiadásában.

Nehezebb volna segíteni ama lényegbe vágó hibákon és hiányokon, melyek a szerkezetben, a jellemzésben, a lélektanban ejtettek csorbát. Mert ez a regény, mely a Jókai Mór fényes képzelmenek szingazdag festéseinek, elbeszélői varázsának úgy szólván minden oldalát annyiféle élénk színben ragyogtatja, hogy az opál nemes köve sem csillog többtől, nem került ki a compositió és emberfestés oly fogyatékeit sem, melyek a műgond rovására esnek.

Nem *egy történet* van benne kikerekítve, hanem a hősnő egymást követő életszakaszait, quasi epizódjait kapcsolja össze. Tulajdonkép a regény szabad formájában ez még nem elítélendő hiba. Vannak minden idők bámulatára termett remek, mint a Cervantes, 'Don Quijote'-ja is, de az ily művekben különösen szükség a hős jellemének teljes lélektani kidomborítása és a hang egyenletessége útján adni meg a művészi egységet. 'A tengerszemű hölgy'-nek nagyobb híja az, hogy a hős — az elbeszélő maga — nincs eléggé hőssé téve; a hősnő pedig, az asszony, a tengerszemű hölgy csak hypothesissekkal, még pedig különfélekkel érthető meg teljesen. De hozzá kell tennünk, hogy mind a két hiba a költő emberi és írói erényéből ered. Szerénysége akadályozta abban, hogy magát egészen regényhőssé tegye; abból az eléggé nem dicsérhető tulajdonságából pedig, mely egész pályáján kerülteté vele az érzékinek, az állatnak minden erősb színészését, származik az a hiány, hogy 'A tengerszemű hölgy'-ben inkább sejteti, mint festi a vérnek ama zabolázhatatlan hevét, mely a boldogtalan sorsú szép asszonyt annyiféle frigy lapdájává teszi és végre szenvedélyességének áldozatává ejti. De ha értjük és érezzük a forradalomnak amaz égető levegőjét, mely — mint írónk is említi — a gyávából hamar csinált hőst, a gyöngéből erőset, az asszonyból férfit vagy ördögöt, melyben a gyors elszántság és békés időben érthetetlen túlzottság exoticus példái termettek: akkor a regény lapjain is sok olyannal jövünk tisztába, a mit máskülönben valószínűtlennek kellene tartanunk. Maga az akkori való is úgy szólván valószínűtlennek, az égve folyó élet mintegy álomnak tűnik föl e zivataros időből, mely anyyi férfit és asszonyt forgatott ki sarkaiból.

A hős: Erzsike, egy gazdag komáromi úri asszony szép leánykája, ki különös, bátor, meggondolatlan, izgatag szivecskéjével bele szeret az irodalmi dicsőség álmaival korán eltelt ifjúba. Lehetlen bájosabb idillt írni annál, mint midőn e különös lány fölkeresi az ifjú író terti lakában, midőn ez első regényét, a „Hétköznapi”-at írja. Látni akarja, hogyan írják a regényt. Kacag és őszintén beszél. Vallo-másokat mond. Kitarja szívét, sőt természetét is. Azt mondja, hogy ő belőle csinálhatna valaki ördögöt, ha mindjárt templomot épít is számára s őt teszi oda oltárképnek, de angyallá teheti, a kit ő *igazán szeret*, s noha gazdag, tudna boldog lenni akárhol, a pásztor kunyhójában, a vándor komédiás ponyva sátorában, a katona tábornokéban, az iskola mester vedlett falú viskójában és álmodnék az üdvösségről a szalmaágyon.

Éz a regény történeteinek expositiója s egyszersmind e néhány szó mintegy előre való megálmódása a hős nő saját jövőjének.”

A jelentés tartalmilag részletesen ismerteti ezután a regényt egész addig, míg Erzsike meghal, s Jókai „a szent atyák szavaival oldja föl vétkeinek terhe alól . . . És feloldja vele az olvasó is, mert a tengerszemű hölgy nem csak vétkes volt, hanem szerencsétlen is. Szívének első, tiszta szerelme viszonzatlanul maradván, egész élete úgyszólván csupa izgatag tévedezésből állt. Bensejében soha sem vált hűtelemné a gyermekkori ideálhoz. Őt választja gyámjának, neki panaszol el őszintén mindent, tőle kér tanácsot, meglátogatja, mikor baja van, a bujdosás idején felajánlja neki egész megmaradt vagyonát, hogy menjen ki Párisba s legyen ott ünnepezt és gazdag író; és el-elárulja szíve mély vonzalmát, mondván: nem bánna, ha ő megverte volna is, hogy érezze az ütése nyomát. Szóval az érzeki, kézzől-kézre járó szép asszony szíve mélyén bizonyos ideális hűséget táplál az iránt, a ki magához méltó nőt szerzett s arra büszke és azon lélekkel csügg. A tengerszemű hölgy máskülönb is érzékeny és áldozatra kész, mert van szíve. Tudja elszánni magát parasztmunkára, veszélyes vállalatra, nélkülözésre, mikor a helyzet úgy kívánja. Ápolja, segíti a dragonyos főhadnagy gyámoltalan első nejét és gyermeket is, mikor azok házába kerülnek, hogy őt megfosszák az új férj iránti bizalomtól. Változó, szorongó helyzeteiben is sok a mentesség és magyarázat. S az a bűn, mely miatt börtönbe jut, szintén nem alacsony indulat, hanem a bántódás szégyenérzetéből támadt cselekedet. Ekkép a kézzől-kézre járt asszony meg van óva attól, hogy közönséges vagy ellenszenves alakká váljon. Természetének nem minden vonása van kiegyenlítő, összeegyeztető; nem egy cselekedetének rejtélye csak mesterkélt kulcs segítségével tárható fel; de a hogy ő maga előadja, úgyszólván a természetesség színében tűnik fel. Mért az epizódokat

mind ő beszéli el a költőnek, midőn hol itt, hol ott találkozik vele. És bár így hangjában maga a költő írói lelke szól, percre sem jut eszünkbe kétkedni, hogy voltaképp nem a saját tenorját halljuk.

Ritka újabb magyar regény az, melyben annyi különféle alak életteljessége lépne elénk, mint e nő elbeszéléseiben. A léha, önérzetlen gentry Bagatay Muki, a paraszt athleta Gyurucza Péter, a szájhős Bálványosi Bálint színigazgató, ki Rengetegi Tihamér néven hetvenkedik a honvédtisztek közt, ügyesen ki tud kerülni minden veszélyt s veszély multán kérkedve dicsekszik azzal, a mit más csinált, a nagy udvariassággal Erzsike után bolonduló Klatopil Vencel dragonyos tisztt, kinek festésébe csupán a bigamia s az apaság kötelességéről való megfélelkezés ejt zavaró, distonáló vonást, s végül a nyers modorú, szögletes, egyenes Medvési Ezsaiás kálvinista néptanító a humor életteljes világitásában élnek és mozognak előttünk. Az elsőt kivéve, mindenkinek van olyan oldala vagy vonása, mely a támaszt, védőt, szóval ‚valakit‘ idegesen kereső tengerszemű hölgy rokonszenvét, hátlját, ragaszkodását az adott helyzetben, hol a bosszú, hol az elhagyottság, hol a megnyugodni vágyás révén fölébreszthette. És a hol hézag, vagy érthetlenség homálya marad, betölti és megvilágítja az elbeszélés varázsa. Ebben a tekintetben ‚A tengerszemű hölgy‘ Jókai regényeinek első sorába tartozik. Írói erényei fényesen nyilatkoznak benne s olyan elbeszélőt mutatnak, ki korunk egész irodalmának legjelesebb prózai epikusai közé tartozik. Egyes rajzainak, jeleneteinek mély hangulatossága lángeszűségéből ered. A fiatalok komáromi idilljét a francia táncmester bohókás leckéit, a Dunasziget gyümölcsösét nincs toll, mely több elevenséggel és bájjal írhatná le. A költő a maga ébredő fiatal koráról beszélve, mintegy összes tehetségeiben újra megfiatalodott e regény lapjain. S milyen epikai erő van Komárom égésének és menekülő, tolongó nép riadásának borzalmasan szép képében. A hol pedig a humornak jut helye, ott ez még a maga ártatlan vagy groteszk sajátosságában nyilvánul, megragadva, elbájolva az olvasót. Néha a jókedv ragadja el írónkat, mint egy szívesen hallgatott mesemondót. Máshol az éles szemű megfigyelő lep meg sajátos leleményeinek bőségével. Majd az egykori márciusi ifjú lelkesedése lobog előttünk, midőn arról a feledhetetlen március 15-dikének eseményeiről beszél, melyekben neki magának is bő része volt. Akkor történt vele, hogy egy nagy művésznő neki, a forradalmi költemény szavalójának, a színpadon kokárdát tűzött a mellére. Ez volt az ő kézfogójuk. S mily szeretettel festi e nőt, midőn már hitvese volt s vele osztozott a forradalom örömeiben és nélkülözéseiben, vele aztán a gyászban, a bujdosásban, midőn őt a borsodi Bikkség rejtejt magányából a fővárosi életnek, a munka, a hírvérszerzés folytatásának

visszaszerezni segített. [!] Minden célzatosság nélkül ezt a nőt mintegy ellentétte emeli az annyi bajon és kézen átmént s utóljára is tönkrement ,tengerszemű hölgy'-gyel szemben.

A regény legtündöklőbb fejezetei a bujdosás idején, a Bikk vadonában folynak le. E zord idő durva szövetébe is a humor aranyzárait hímezi a költő. Ott találkozok a gyáván rejtőző színigazgatóval, a forradalmi szájhőssel, ki könnyű vérrrel éneklé a ,Fra Diavolo' románcát, ha nincs baj, de holtra ijed, mihelyt pár ártatlan erdőkerülő közeleg, kikben őt kereső veszedelmes csendőröket véls odújába búvik előlük. Ott találkozok költőnk a megúnt párja oldalán bujdosó Erzsikével. Ott beszélnek ismét bizalmasan, őszintén együtt a ,Szent-Lélek' hegyén, a ,Pogányoltár'-nál, melynek természeti szépségeit ecset nem festheti szebben, mint költőnk tolla. A természet iránti emez eleven érzék, leírásainak színben és érzésben való gazdagsága valóban bámulatra méltó a Jókai mai korában. Példátlan, hogy a ki annyit és oly régóta írt, ennyire meg bírja őrizni a kedélynek és képzelemnek teljes frissességét. Költészetének üdeségét nem halványítja el semmiféle reflexióval. Megmarad teljesen mesemondónak, megóva naivitását, kedvét, s emelve azt művészetével. Mert ha az egész mű compositiójában, az alakok lélektani jellemzésében nem kap is teljes uralomra a művészet, annál ragyogóbban jelentkezik az az előadás szépségében, az egyes rajzokban, leírásokban, fordulatokban.

Stíljében is a művészt és természetet, csaknem népiest, páratlan hatással olvasztja össze. E stíl, mely tisztaság tekintetében — kivált újabb időben — nincs foltok nélkül, Jókainak olyan páratlan adománya, minővel regényíróink közül senki sem bír, de a nagy irodalmakban is csak kevesen. A bizottság egyik tagjának kifejezését használva: ,a magyar költői próza ebben a stílben lett legméltóbbá Arany János versművészetéhez'.

Íme az okok, melyek a bíráló bizottságot azon egyértelmű határozatra indíták, hogy az Akadémia a legelső regényjutalommal Jókai Mór tüntesse ki ,*A tengerszemű hölgy'* sok jelességgel bíró és gazdag fénnel elbeszél regényeért."

A jelentés szerint a bizottság megdicsért egy sor regényt — közte Jókainak *A gazdag szegények*, Mikszáth Kálmánnak *A beszélő köntös* és Iványi Ödönnek *A püspök atyafisága* címűjét, majd a következő szavakkal fejezte be: „De midőn mind ezek fölél Jókai Mór ,Tengerszemű hölgy'-ét emelte a bizottság, eszünkbe kell jutni e regény ama lapjának, melyen a dragonyos főhadnagy úgyszólván a hetedik égbe száll a gondolatra, hogy a gallérja két csillagához megkapja a harmadikat is, a kapitányit. A költő ehhez e finom ironiájú szavakat írja: ,Ez a katonaelet specialitása s ebből az örömből mi, fakó civilis-

ták nem kapunk, Kivált holmi jámbor poétal Annak *csak egy csillaga van*. Az is a feje fölött *magasan*. Ha elérheti, megfoghatja: az *övé*; ha maga el nem éri, *mástól* meg nem kapja.'

Jókai Mór elérte a maga csillagát: az övé; mástól, a nemzettől és abban az Akadémiától azért kap méltó koszorút." (AkÉrt 1890. nov. 15. 11. füzet 617—23.)

Két nappal az Akadémia döntése előtt az Or—Vil *Irodalom és Művészet* c. rovatában ridegen közli: „A Péczely-díj nyertese. Az akadémia 1891-ben az ezer forintos Péczely-díjat tudvalevőleg valamely az utóbbi években megjelent regénynek fogja adni oda. Az akadémia bíráló bizottsága (Vadnay Károly, Beöthy Zsolt és Berczik Árpád) már ki is szemelte a regényt: Jókai Mórnak a „Tengerszemű hölgy”-ét, mely állítólag történeti értékkel is bír.” (1890. okt. 4. 40. sz. 643.)

A FővL K. betűjegyző recenziója („*A tengerszemű hölgy*”. 1889. dec. 19. 348. sz. 2583—86.) a szabadságharcot átélte nemzedék nevében személyes vallomással kezdi ismertetését: „Úgy szólván villámvonaton röppültem a három kötetten végig . . . Valami varázs áradt rám e nyomtatott lapokról, mely lekötött és tovább sodort, nyugtalanán tett és fölemelt.”

A továbbiakban így folytatja: „Könnyű számat adni e varázsról, mely két talajban gyökerezik. Egyik az a hatalmas, forgandó, változásokban gazdag és meglepő időszak, melyről itt valót és mesét valami sajátos vegyületekben hallunk. Másik magának az előadónak szeretetreméltó, képzelmes, naív és genialis lénye, ki amaz időszakot átélte, örömein lelkesült, szenvedéseiben bánkódott, s midőn most elmondta fiatal éveinek érzéseit, törekvéseit és élményeit — úgy szólván teljesen megfiatalodott előttünk és meg tudja egyszersmind fiatalítani valamennyi öreg olvasóját, a ki ama dicsőséges és szomorúságos idők színterén átélte.”

A regény ismertetője bevallja, hogy rá annyira „lírikusan hatott” *A tengerszemű hölgy*, hogy nem tud e mű tárgyilagos bírálója lenni. Éppen ezért elnézi az író apróbb tévedéseit. (*Tárgyi és nyelvi magyarázatok* JKK 369—370.) „Sőt behunyom a szememet — folytatja — az előtt is, midőn e tősgyökeres magyar nyelvész, ki mondatfűzéseiben oly eredeti, színekben gazdag és kimeríthetetlen virtuóz, hogy az neki az elbeszélés nyelve, mint Lisztnek volt a zongora, néha ilyen németes mondatokat ereszt ki pompás magyar tollán: „egyszer egy kitűnően átdolgozott munkát *lett hozzádm beküldve*”, vagy a hangverseny rendezésére „egy komité *lett megválasztva*” . . . el vagyok telve azzal a páratlan képzelemmel, mely a feldhettetlen aligmúlta veti most gazdag sugarait és azzal a meleg szívvel, mely rajongva emléke-

zik pályája kezdetére, Petőfivel való barátságára, a legfeledhetlenebb tavaszra, mely március 15-ikét szülte, saját tűzhelyének boldogságára, a diadalmas harcokra és a keserű bujdosásra.

Mert a 'Tengerszemű hölgy' nemcsak regény, hanem *emlékirat* is. Regény benne az, a mi a máról szól, emlékirat pedig az, mit az író saját múltjáról . . . elbeszél."

Véleménye szerint *A tengerszemű hölgy* „legmegragadóbb fejezeteiben — valódi lyra, melyből omlik a szubjektivitás belső hangja. Emlékezés az író saját ifjúságára, erre az igazán eszményies fiatal korra."

Ezután megállapítja, hogy a regény főszereplője egy romantikus szépasszony, a főhőse pedig maga Jókai. Idézi és magyarázza az író politikai hitvallását, s hosszasan időz politikai pályafutásának bemutatásánál.

Megemlékezik arról, hogy „A mű nem ment a költő ama sokszor emlegetett hibájától, hogy képzelmet nem fékezi . . .

Bizonyos, hogy minden időben igen kivételes, úgy szólván valószínűségbe ütköző az olyan tarka női élet, minő a 'tengerszemű nő'-é."

Ezután jellemzi a főszereplőt és bemutatja élettörténetét. „Ez az asszony valójában sokon megy keresztül, annyira, hogy az olvasó — ha el nem bűvölné az elbeszélés, a mesemondás varázsa, — okvetlenül arra gondolna: hogy annak a fele sem igaz."

A FővL recenzense szerint az életből vette Jókai azt a motívumot, hogy a gazdag lány gulyásné lett (*Keletkezése, forrásai* JKK 314.), de hozzáfűzi azt is, hogy „a poézisban nem minden valót lehet igazgá tenni". Véleménye szerint „ha egy nő életét regényben ilyen különös változások egymásutánjává lehetséges tenni: akkor Jókai jól választotta hozzá keretül a forradalom idejét". Saját személyes élményeivel bizonyítja a regény ismertetője, hogy milyen változatosan alakult az egyes emberek sorsa a szabadságharc idején. (JKK 318.) Azt írja a főszereplőről, hogy „Egy állandó érzése van csak: a rokonszenv, a ragaszkodás az elbeszélő iránt, ki első ábrándja volt, a kit mindig fölkeres, a kinek mindent őszintén elpanaszol, akit megtesz gyámtyjának is, s akitől tanácsot kér, bár azt nem fogadja meg. A találkozások, a komáromi kerti lakban, a bujdosás idején, a Bükk vadonában, a fővárosban és Mária-Nostrán kitűnően vannak leírva. Az ideges, zaklatott nő beszédéből mindig kihallatszik egy régi elfojtott sovárgás hangja, a lemondás mély árnyalatával. Hisz az ifjúkori ábrándnak vége. Az egykori táncos és festő ifjú már a másé, olyané, a ki méltó rá, a ki a futó sorokban és a sorok közt úgy van feltüntetve, mint egy erős szoborszerű alak kitartó, hú, odaadó szívvel, úgy szólván ellentéte annak, a mindig változó, soha nem elégtül, idegektől és sorstul hányatott 'tengerszemű nőnek'.

. E könyvben nem az a fő, a mi történt . . . a fő az, ahogy elő van adva; az a leleményben, színben, humorban és pathószban gazdag leírás, mely leköt, érdekel, megveszteget. Olyan könnyen foly, mint a csermely és annyifélet mutat, mint a tengerszem.”

A recenzés szerint Jókai „kezében a toll is bámulatos ecset, melyből csak úgy árad a sokféle szín, a mindenféle kép.

A szülőföld emléke rája nézve most az ihletnek, a termékenységeknek életető, ifjító forrása lett. Mikor a fiatal kor szerelmi idilljét festi, mily üde, kellemes és játszi minden; mikor pedig a város égését írja le a forradalom idején az ellenség vasövéttől környezve, de belől a szabadság katonáival és a holtra riadt tolongó néppel, mely borzalmas és hatalmas minden. Igazi képírás ez betűkkel!”

Részletesen ismerteti az író ifjúkori visszaemlékezéseit, s a Duna-szigeti kert bemutatása után megjegyzi: „Az eszménységnek mennyi bája van e leírásban. Igaz és szép. Visszaálmódása annak, a mit üdv volt elszalasztani.

És ahol a könyvet felnyitjuk, mindenütt a visszaálmódásnak igéző képeit láthatjuk.”

Véleménye szerint „Lehet, hogy a legújabb nemzedék, mely nem ismeri eléggé e viszonyokat, itt-ott magyarázatra szorulna, mert van, mit a költő gyorsan és röviden beszél el; de mindig melegen beszél. Önkénytelenül vissza is kell térni egyes fejezeteihez, mert akár az irodalmi, akár a politikai életet festi, mindig eleget mond, mit mélyebben szeretnénk az emlékezetünkbe vésní. És alakjai is nagyon beveszik magukat érdeklődésünkbe, még ha komikusak is. Emberi bennök az is, a mit nevetünk.”

Klatopil Vencelről írja: „. . . azt sajnáljuk, hogy arra a jó, balgatag dragonyos főhadnagra, ki egészen olyan 'jó fiú' költőnk nagyobb foltot vetett, semmint fölébredett rokonszenvünk kedvetlenség nélkül tűrhetné . . . Egy haszon van csak belőle, hogy ti. . . az első feleség és a kislány sorsának fölkarolása, a második feleségben, a tengerszemű nőben legerősebben tünteti ki a női, emberi részvétet.”

A regény ismertetője szerint „Jókainak sok joga van magáról írni, mert akkor bizonyosan olyanról ír, ki minden művelt magyar olvasót érdekel. S a mellett úgy tud írni, ahogy nálunk senki. Elbeszélni világ-szerte is csak kevés mester képes olyan változatosan, könnyen, annyira friss leleménnyel; győzi hol pathoszszal, hol humorral, a mint kell.”

Véleménye szerint nincs igazuk azoknak, akik azt mondják, hogy megcsappant Jókai költői ere. „. . . költőnk ere most is gazdagon foly, képzelme erős, szíve meleg, előadása génialisan virtuóz.” A Hét recenzense szerint (*Új könyvek*. 1890. jan. 12. 2. sz. 14.) *A tengerszemű hölgy* „Inkább korrajz, mint regény és inkább memoire mint historia.

Legjobban illenek rá a Göthei ‚Wahrheit und Dichtung‘ [költészet és való] elnevezés. Jókainak, a pályakezdőnek mozgalmas ifjúságából merített képek sorozata ez a könyv, szingazdag ecsettel könnyedén odavetve, csillogó mozaik, melynek compositiója talán éppen abban áll, hogy compositiója nincsen. Laza, de azért nem esik széjjel. Központja a költő maga. Mintha élte alkonyodó tájára visszasütne ifjú éveinek teljes derűje, ragyogása.”

A KépCsL (*Irodalom és művészet*. 1890. okt. 4. 40. sz. 640.) recenziója szerint *A tengerszemű hölgy* „Jókai visszaemlékezéseinek egy részét is magában foglalván, történeti értékkel is bír, mi a Péczely pályázat egy föltétele”.

Lévay Mihály (*A tengerszemű hölgy*. MSzle Egyetemes társadalmi és irodalmi folyóirat 1890. okt. 26. 43. sz. 516–17.) a regény elolvasása utáni impresszióit veti papírra. Véleménye szerint „A regény főszereplője s a benne lefolyó cselekmény legkiválóbb mozgóatója, a tengerszemű hölgy”, a kit Jókai egyébként szép Erzsikének is nevez. A regény fonalának egyik végét ennek a kezébe adja, másikat meg a magáéba véve, indítja meg a cselekményt. Művészi közvetlenséggel festi azután ama viszonyt, mely a két gyermeket — a 16 éves költőt és a 12 éves Erzsikét — később az élet változatosabbnál változatosabb fázisaiban állítja elénk.”

A recenzió ezután részletesen ismerteti tartalmilag a regényt, majd megállapítja, hogy Erzsike „a legválságosabb helyzetek közé jut, melyek a regény bonyodalmát csak összebogarozni segítik”. Szerinte „Szerfelett érdekes fejezete a regénynek az, a melyben Erzsike mint cigányprimás szerepelve, keresztül küzdi magát Komáromtól egészen Debrecenig a szabadságharc idején nyakunkra özönlött ellenség hadsoraival, hogy hegedűjében vigye meg a nagyfontosságú üzenetet a magyaraknak”.

Amikor a kisvárosi magányba vonult főszereplőt Medvesi Ézsás rektorral kötik össze „hymen rózsáncái”, a „sokat hajszolt s tragikus fordulatokban bővelkedő élet ennél a házasságnál végre tragédia-hőssé avatja a tengerszemű hölgyet, a ki durva, faragatlan férjét megöli”

Ezután a regény jellemeit mutatja be Lévay Mihály: „Hogy az egész regényen végig húzódó cselekmény hősnőjének . . . a jelleme leginkább kidomborodik s erre van fektetve a főszűly, az igen természetes . . . Az a lelki erő, az a bizonyos enerzsia, mely női jellemképeinknél olyan ritkaság, mint a fehér holló, az dominálja a tengerszemű hölgy minden lépését, ez lehet nyitja excentrikusnak látszó jellemének és ebből folyó tetteinek. Hanem azt azután bajos megérteni, hogy a ki megcsalattatása érzetében teljes indignációval fordul el törvényes férjétől s veti magát, nagyvilági bálványozott hölgy létére, a művel-

len Gyuricza Péter gulyás karjai közé, az a goromba, nyers föllépésével neki már akkor imponáló Medvési Ézsiást, mikor megkötetendő házasságuk előtt ugyanaz nem a legelőnyösebb oldaláról mutatta be magát neki, képes megölni . . . mindannak a magyarázatát, a mit Erzsike rektor-férjével tesz . . . nem látjuk lélektanilag eléggé indokolva." Pszichikai következetlenséget vél felfedezni Medvési Ézsiás meggyilkolásakor. (*Tárgyi és nyelvi magyarázatok* JKK.) Kifogásolja Lévy Mihály, hogy az író csak tanácsokat ad a szabadságharc idején a tengerszemű főszereplőjének, s nem tesz az érdekében. (JKK 485.) Kitér a regény néhány apró hibájára, közte a befejezés feloldozására.

Lévy Mihály a következőkkel zárja ismertetését: „Az a történeti háttér, melyet Jókai rajzol s mely megadja festményének a hamisítatlan koloritot, minden elismerésre érdemes. A szabadságharc keletkezése, a bimbóból kipattant irodalmi mozgalmak s ezek további fejlődése, a társadalom hullámozása s általában azoknak az időknek minden karakterisztikonja akkora elevenséggel és realitással van megörökítve, amekkorát csak egy nagy költőtől és szemtanútól várhatunk. Ha nem tévedünk, épen ez a körülmény bírta rá az Akadémiát, hogy Jókai regényét jutalmazza s ez szolgáltatja regényéhez ama szálakat, melyek reális talajhoz kötik s nem engedik, hogy a költő merész fantáziája szabadon csapongva, olyan elemeket vegyítsen regényébe, melyek, ha bámulatra ragadják is az olvasót, de mint valami gázzal megtöltött színes golyók a levegőben kóvályognak, meg nem találva a józan realitás és mérsékelt idealizmus között az összefűző kapcsot.

A kinek olyan memoirjei vannak, mint aminőket Jókai ebben a könyvében rajzol az, mindenkor bátraun felelheti a szavát, mert szavaira egy ország figyel."

Gyulai Pál (*A tengerszemű hölgy*. BSzle 1891. 67. k. 177. sz. — i betűjeggyel —. *Bírálatok 1861—1903*. Bp. 1911. 362—70.) szerint „A regény hősnője egy hölgy, a kit azért nevez el a szerző tengerszeműnek, mert annyiféle volt a szeme, a mennyiszor változott az indulatja, s így hasonlított a tengerszemhez, mely a nap szakai és az időjárás szerint különböző színeket vált. Hogy akármely hölgynek vagy férfiúnak a szeme indulatja szerint más-más kifejezést nyer s ez némiképp hatással van a színárnyalatra nézve is, nem tagadhatni, a mindennapi tapasztalat bizonyítja; de hogy valakinek a szeme bármilyen indulatban most kékké, majd feketévé, azután sárgává és zölddé változzék, azt bajosan hihetni el. Azonban ne ütközzünk meg e kis túlzáson. Nagyobb baj az, hogy a hősnő nemcsak tengerszemű, hanem tengerszem-lelkű is, a ki annyira, annyszor s oly módon

változik, hogy nincs kulcsunk jelleméhez, a mi a regény aesthetikai hatását egészen megbénítja.

A mű egyébiránt a szerző önéletrajzának egy töredéke, a melybe mintegy be van foglalva a regény.”

Ezután Gyulai Pál részletesen ismerteti a regényt. Közben megemlíti, hogy Erzsike „személyes, dévaj de jó szívu s a szerző iránt jó indulattal viseltetik”.

A komáromi Duna-szigeten részleteket olvas fel Jókai a *Hétköznapok* c. regényéből, s amikor a szerelmi jelenethez ér, abbahagyja a felolvasást. Gyulai Pál szerint „nem mintha félne a kinevetéstől, hanem vár jobb időre, ő most csak zérus, de lelkében erős láng lobog, e láng elég arra, hogy valaki trónkövetelő, de nem elég arra, hogy leánykérő legyen. Erzsike örömet hallgatja ez alig leplezett szerelmi vallomást.”

A csókos jelenet után „megindul a tengerszemű hölgy jellemrajza, sehogy sem tudunk tisztába jönni: vajon egy kacér leány áll-e előttünk, a ki mulatságát leli egy fiatal költő elbolondításában, vagy egy szenvedélytől lángoló hölgy, a ki lábál tapod minden világi tekintetet s érzése hősiességében kész minden veszélyvel szembeállni. Mindkét föltevésre nyújt alapot, de elvégre egyik sem lesz, hanem egy harmadik, a ki szintén érthetetlen. A kerti találkozás után azt hinné az ember, hogy szerzőnk és Erzsike közt némi bizalmasabb viszony képződik, melyet csak erős összeütközés szakíthat meg. Mind-ebből semmi sincs. Szerzőnk és Erzsike a csók után sem válnak bizalmasabbakká, bár többször találkoznak egymással”.

Ezután ismét részletes ismertetés következik. Jókai Komáromba érkezik Pestről ügyvédi vizsgájának letétele után, s változatlanul érdeklődik ifjúkori ideálja, Erzsike iránt. „Hát Erzsike érzelmei a régiek-e? — teszi fel a kérdést Gyulai Pál. — Bizony nem azok — válaszol nyomban —, mert Bagotay Muki jegyese, a miről szerzőnk már első látogatása alkalmával meggyőződik. Mi okozhatta e változást? Szerzőnk hirtelen elutazása, hallgatása bizonyára nem, mert ha Erzsikének volt bátorsága megcsókolni őt, arra is lett volna, hogy mindezt számon kérje tőle levélben. Az a pletyka sem, mely szerint szerzőnket egy színi kritika miatt hírbe hozták egy fiatal színésznővel, mert Erzsike csak tréfából említi föl előtte a találkozásakor s félig-meddig ürügynek használja föl. Újra nem értjük Erzsikét, mint eddig nem értettük. Szerzőnk csak tényeket dob előnkbe s mintegy mondani látszik: ne legyünk okosabbak a tényeknél, ne kutassunk. De azt már mégis kutatnunk kell, hogy Erzsike miért lett épen Bagotay jegyese? Úgy látszik, hogy nem igen szereti. E fiatal úr meglehetősen hitvány és korhely ember; igaz, hogy gazdag, de Erzsikének százezer forint

hozománya van, különben is független lelkű s nincs oka anyagi érdekből férjhez menni. Férjhez megy, puuktum. Szerzőnk, mint Dagobert király, nem szereti a *miértet* s mintha azt súgná fülünkbe: ez mind csekélység, ezután jó meg a java, a miről még nem is álmodoztatok, azért jó lesz fölhagyni a kutatással.”

1848-ban Gyuricza Péter gulyás szeretőjeként jelenik meg Erzsike s el akar válni első férjétől, Bagotay Mukitól, hogy a pap megáldhassa frigyüket, Jókai tanácsát kéri. Gyulai Pál szerint „Szerzőnknek csakugyan igaza van abban, hogy ne kutassuk az okokat. Erzsikéből minden lehet már: tengeri szörny vagy légi tündér, csak olyan nő nem, a kit megérthetünk, s a ki iránt érdeklődhetünk.”

Ezután már csak néhány szóval sorolja fel Gyulai Pál „e csodálatos nő még csodálatosabb pályáját”. Utána így folytatja: „Íme, a tengerszemű hölgy története. Vajon e történettel minő eszmét akart kifejezni szerzőnk, s minő női typust rajzolni? Sehogy sem tudunk eligazodni. Némely elejtett szavából azt sejtetheti, mintha egy oly nőt akart volna rajzolni, a ki folyvást keresi a férfiúi eszményt, folyvást csalódik s végre elkeseredésében megboszulja magát. De ha ez volt a cél, akkor Erzsike szeretőiben oly férfiakat kellett volna rajzolni, a kiknek vonzó tulajdonaik vannak s bűneik éppen ezek árnyában rejtőznek. De a helyett e férfiak vagy nyomorúlt vagy brutális emberek, valóságos torzalakok, kiket Erzsikénél csekélyebb eszű hölgy is könnyen föl ismerhet. Vagy talán a szerző egy érzéki nő rajzát akarta nyújtani, a kit szenvedélye hamar elragad, fölcsoúsúva az érzéki mámorból, kegyetlen fájdalmat érez, de újabb vágyak rabja lesz, míg végre mind inkább súlyedve, megutálja az életet. De akkor Erzsikét kellett volna másképp rajzolni, szenvedélyesebb, félelmesebb nőnek, így talán vallásos rajongása is érthetőbb lesz, a mi most nem igen van indokolva. Ha a cselekvényt nem táplálja a jellemrajz ereje, csak események halmaza marad, ha a jellemrajz nincs szervi kapcsolatban a cselekvénnyel, érthetetlené vagy önkényessé válik.”

A regény főszereplőjének jellemrajza után tömören foglalja össze a mű értékesebb részét jelentő visszaemlékezéseit: — „Az ön-életrajzi keret bizonyos tekintetben érdekesebb magánál a regénynél, különösen aethetikai becsű a Bükk hegységbe való bújdosás rajza. A természet őszí képei, a kis falu, a házi gazda jellemzése mind igen sikerültek.”

Ehhez is hozzáfűzi, hogy „az ön-életrajz legnagyobb része már rég ismeretes előttünk. Jókai annyiszor leírta 1848. márciusi szereplését, Petőfivel való viszonyát s más dolgait, hogy már meg is únhattuk. Azt talán mondanunk sem kell, hogy adatai itt sem eléggé pontosak, s jövődő életrajzírójának erős bírálata alá kell venni azokat, ha hasz-

nálni akarja. Messze vezetne, ha reájok kiterjeszkednénk. Azért mellőzük, de egy, nem ugyan adatát, hanem gondolatát lehetetlen szó nélkül hagynunk. E gondolatát egyébiránt már máskor is kifejezte; ez az a beteges álmodozás, hogyha idegen nyelven írja regényeit, mily dicsőség, mily jólét vette volna körül, de hazafiságból megmaradt magyarnak. E művébe ott szövi be azt a gondolatát, midőn Erzsike Bükk vadonában útlevéllal és pénzzel kínálva, azt tanácsolja neki, hogy szökjék Párisba s legyen francia költő.”

Ezután idézi Jókainak az „Ah mennyire más ember lett volna belőlem” — kezdetű fejtegetését, s megállapítja: „Vajon a költői genius olyan-e, mint a ruha, melyet a divat szerint vehetünk le és vehetünk föl? Jókai azt hiszi, hogy ő könnyen válhatott volna realista költővé. Mi nem hisszük, valamint azt sem, hogy bármely nyelvű költő más nyelvűvé könnyen átváltozhassék. A költői nyelvet nem lehet nyelvtanból, társalgásból megtanulni, annak úgy szólva velünk kell születnie, növekednie és gyermekkori benyomásokból táplálkoznia. Béranger nem szégyellte bevallani, hogy a francián kívül nem tud más nyelvet, de annak sem ismeri minden titkát. Jókai már negyven év óta ír és teljes költői prózaíró, de bizonyára nem ment a nyelvhibáktól. Például e regényében — hogy csak egyet említsünk — csak úgy hemzseg a *lett-es passivum* barbarismusa (*el lett határozva, lett megválasztva* stb.). S vajon a francia közönség és kritika oly türelmes-e, mint a magyar? Bizonyára nem. De bármit higyjünk, egy bizonyos, hogy Jókai e regényét a francia akadémia nem jutalmazta volna meg. Jól tette, hogy magyar költőnek maradt.”

A REGÉNY UTÓÉLETE

Nógrádi László (*Jókai Mór élete és költészete*. Pozsony—Bp. 1894. 50—52.) szerint a Péczely-díjjal kitüntetett regény méltó arra, hogy részletesen foglalkozzék vele. „A hajlott korú, de örök ifjú szellemű” Jókai „Regényének önéletrajzi keretet ad” — mondja, majd behatóan ismerteti a tengerszemű főszereplő életútját és találkozásait az íróval.

Nógrádi László szerint „Ezen regénynek sok jelessége, de sok nagy hibája is van. A főhős Erzsike érthetetlen. Nem tudni, milyen típust akart vele az író rajzolni. Annyiszor változik jelleme, hogy lehetetlen egységes képet alkotni róla. A mellékalakok sem helyesen vannak megrajzolva. Valamennyi ‚férje’ Erzsikének torzalak és érthetetlen, hogy miért éppen ilyenekkel fűzte egybe Erzsike sorsát. A mese sem indokolt, nincs szerves kapcsolatban a jellemrajzzal. Már pedig a cselekvényt át kell hatnia a jellemrajz erejének; ellenkező

esetben a mese csak események halmaza lesz. Ugyancsak, mivel a jellemrajz sincs erős kapcsolatban a cselekménnyel, ez is érthetetlen s erőszakos. A kettőnek, jellemrajznak s mesének összekapcsolása adhatja csak a művészt, az esztetikai egységes képet.”

Azt is megállapítja Nógrádi László, hogy „nagy írói művészetre vall s páratlan szépségű a Bükkhegységben való bujdosás rajza. A kis falu, a természet ősi haldoklásának képei, az egyszerű falu egyszerű embereinek, különösen a házigazda kitűnően megrajzolt alakja csodás megfigyelő, hatalmas alakító képességre vallanak. A természet rajzában él minden a színek beszélnek s bámulatos erővel ragadja lelkünket hangulatból hangulatba. Egyetlen regénye sem olyan gazdag költői hangulatokban, mint ez. És ez teszi a regénynek fő-érdemét, ebben páratlanul áll a magyar irodalomban. Nyelvészete, bár kitűnő s káprázatos ragyogású, mégis itt-ott nem ment az idegen-szerűségtől.”

Prém József (*Jókai Mór. A Hazánk szépirodalmi melléklete. 1894. jan. 6. 110. sz. 3.; Jókai Mór. Pozsony—Bp. 1894. 22.*) írja, hogy *A tengerszemű hölgyben* Jókai „saját élményeit beszéli el a forradalom alatt és után. Mintha csak a régi humor, a régi leirási bravur, a régi költői hangulat megerősödve szállta volna meg az író, a mikor keze tollát vezette.”

Vajda Emil (*Dr. Jókai Mór. Bp. 1894. 35.*) Jókainak a regényben alkalmazott alkotómódszerével foglalkozik.

Tábori Róbert (*Jókai élete. Új Idők 1904. I. 466—67.*) a *Kárpáthy Zoltán* nagy hatását érintve említi Petőfi befolyását Jókaira. Szerinte Jókai íróvá válásában a nagy forradalmár költő játszott a főszerepet. Véleménye szerint Jókai ebben a regényben „csodálatos színgazdagsággal írja meg [bujdosásának a] történetét”, s „emléket állít hitvese fölállózó szeretetének is”.

Eötvös Károly (*A Jókay-nemzetség. Bp. é. n. 248—52.*) szerint „Ez a regény voltaképpen nem is regény. Egy kis korrajz, egy kis emlékirat, egy kis irodalom, egy kis önéletírás. Belsőleg össze nem függő tünetek csodálatos halmaza. A tünetek közt csak Erzsike alakja és a nagy költő ifjúkori egyénisége alkotja meg a külső kapcsolatot. Nem a kérelhetetlen végzet, nem a költői portrék, nem a lelkek kényszere, nem is az életnek és a halálnak az igazsága teremti meg benne az egységet. Nincs is egysége. Véletlen benne minden. Ha nem a nagy költő írta volna meg, nem írná meg senki, nem olvasná senki.

Engem is csak azért érdekel, mert összefügg az arany embernek s a nagy költő édesapjának a történetével, a nagy költő ifjúságával. . .”

Eötvös Károly szerint Jókai voltaképpen „csak vázlatot készített

a regényhez". A modellről állapítja meg: „Minő vadregényekre való esetek összege ez az élet. A lélekbuvárnak minő kimeríthetlen aranybánya. . . Trézsike a szerelemnek az a csillaga, mely alattunk van mely örökké sötét, mint a pokol.”

Mikszáth Kálmán (*Jókai Mór élete és kora*. 2. k. 1907. 217—18.) az akadémiai jelentéshez fűz megjegyzést. Véleménye szerint a ki-tüntetés a Jókaitól igazságtalanul elforduló közvéleményt igyekezett ellensúlyozni.

Várdai Béla (*Jókai Mór Petőfi Sándorról*. Bp. é. n. 6.) bevezetőjében arról ír, hogy *A tengerszemű hölgy* c. regényébe beleszötte Jókai Petőfinek egy komáromi látogatását. (Vö.: JKK 000.)

Gulyás József (*Jókai kacér nőalakjai*. Sárospatak 1912. febr. 18. 7. sz. 2.) Jókai legnagyobb stílus romlott lelki női figurái közé sorolja a regény hősnőjét.

Zsigmond Ferenc (*A szabadságharc hatása Jókai tróai egyéniségére*. It. 1918. 31—47.) ismerteti a regény és az életmű politikai találkozási pontjait.

Révay Mór János (*Írók, Könyvek, Kiadók*. Bp. 1920. 1. k. 239.) és Gál János (*Jókai élete és tróai jelleme* Berlin 1925. 254.) említi, hogy az *Illustrated London News* többször közölt recenziókat, amikor írónknak egy-egy regénye angolul megjelent. *A tengerszemű hölgyet* még *A kőszílvű ember fiainál* is kitűnőbbnek tartja. „A regény frissessége, a benne megnyilvánuló drámai erő, a költő humora — minden részletében csodálatos.”

Császár Elemér (*A magyar regény története*. Bp. 1922. 222.) szerint *A tengerszemű hölgy* c. regényt „az teszi érdekessé, hogy hősében a költő a maga sorsát rajzolja. . . a mesét jórészt személyes élményeiből szövi”.

Jablonkay Gábor (*Jókai tendenciája*. MKult 1924. 396.) katolikus vallási elfogultsággal figyelmeztet Jókai számos alkotásának eszmei mondani-valóját. Kifogásolja, hogy „A *Tengerszemű hölgy*nél a folytonos férj-változtatás, vagyis házasságtörés, sőt férjgyilkosság is megbocsátható emberi gyöngesség”.

Gulyás József (*Jókai és a népdalok*. Népélet 1925. 144.) a regényben felhasznált népdalokról ír.

Elek Oszkár (*Jókai és az oroszok*. BSzle 1925. 571. sz. 114.) említi, hogy Jókai 1849-i „Menekülésének izgalmas emléke felújul *A tengerszemű hölgyben* is”.

Gál János (*Jókai élete és tróai jelleme*. Berlin 1925. 123.) Jókainak azokról a regényeiről szól, amelyeknek „tárgyát vagy a régmúltból, vagy a jövőből, vagy egyéb „szabadabb” forrásból merítette. Előre sejtethető, hogy a szerkezet iskolaszabályai és a bonyodalom termé-

szetes, logikus fejlődése ellen ezeknél talált legbőszéesebben kifogásokat a kritika. Ezekre nézve valóban könnyű volt Gyutainak megállapítani, hogy Jókai nem szereti a *miért*-et. (Ezt a 'Tengerszemű hölgy' bírálatában mondja, tehát egy félig-meddig önéletrajzi tényekre épített regényre, annál inkább elmondhatta volna az említettekre, mint ahogy úgyis általában értette a megjegyzését.) Ide tartoznak a Keleten és exotikus helyeken lejátszódó elbeszélései s regényei."

Szerinte Jókai történelmi regényei — miként *A tengerszemű hölgy* — „együttal korabeli társadalom rajzai, már a társadalmi regény címre is számot tarthatnak”. (104.)

Beöthy Zsolttal egyetértve állapítja meg, hogy az *Új földesúr*, *A tengerszemű hölgy* és a *Sárga rózsza* „szerkezet, jellemzés stb. dolgában is legjelesebb regényeink sorába tartoznak”. (115.)

E regényt Jókai olyan művei közé sorolja, „amelyekben néhány kitérést és zökkenőt nem tekintve, a cselekmény határozott és következetes irányban fejlődik. Ezekben az egyes kibicsaklásokat hatalmas fantáziája követtetni el vele.” (127.)

Nagy Sándor (*A hírlap hatása Jókai társadalmi regényeinek anyagára*. It 1937. 152—53.) a „politikai korrajzok” közé sorolja *A tengerszemű hölgyet*, amelynek „Legkedvesebb tárgyforrása a szabadságharc története”. Szerinte „az újság hatására vallanak Jókainál a nagy elemi csapások, tömegszerencsétlenségek gyakori rajzai. Ezek azok az események, melyekhez az újság különtudósítót szokott a színhelyre küldeni. . . Így szerepel Komárom égése a Tengerszemű Hölgyben. . .

Ezek az események szerves részei Jókai regényeinek. Egy-egy ilyen katasztrófa nagy tömegeket mozgat meg, társadalmi kötelékeket szakít el, embereket hoz össze s hatását széles körben és sokáig érezteti. Azonkívül pompás alkalmat adnak az írónak leíró tehetsége ragyogtatására. Jókai a természet vad erőinek pusztító működését, lenyűgöző hatását, a tömeg viselkedését, a menekülést, a halált nagyszerűen tudja rajzolni.”

Benedek Marcell (*A magyar irodalom története*. Bp. 1938. 215.) szerint „A szabadságharc korát az elnyomatás fájdalmanak s a maga élményeinek kettős sugártörése távolítja el a realitástól. (*A köszlővű ember fia* s az önéletrajzi elemekkel átszőtt *Politikai divatok és Tengerszemű hölgy*.)”

SZÖVEGVÁLTOZATOK

A JKK *A tengerszemű hölgy* c. regény 1890-i háromkötetes első kiadása szövegén alapul. Csak a nyilvánvaló sajtóhibák esetén térünk el az alapul vett szövegtől általában a Nemzetben megjelent első közlés javára.

Jókai általában csak az első kötetbeli megjelenés alkalmával módosított kéziratán. A szövegmódosításkor elsősorban az elírásokat, a sajtóhibákat, az értelemzavaró pontatlanságokat s ritkán a stílushibákat igazította helyre. A század második felében már kevésbé ügyelt regényei szövegére.

Jókai kéziratához a folyóiratokban, ill. a napilapokban megjelent szöveg áll a legközelebb. Indokolt tehát, hogy az alapul vett első kiadás sajtóhibáit — kézirat híján — az első megjelenés szövege alapján korrigáljuk.

A nyelvhasználati sajátosságok megóvásával s modern helyesírással közzétett kiadásunk a következőkben tér el az 1890-i szövegtől.

A legnagyobb számú eltérés ebben a kötetben is az *i*, *ü*, *ü*, *í*, *ú*, *ü* régebbi és mai jelölésmódja között található. Ez nem jelentheti azt, hogy Jókai nyelvéből hiányzott a hosszú *í*, *ú*, *ü*, sőt ezek száma már e kötetében sem oly aránytalanul kevés, mint korábbi munkáiban. 1890-ben a maga helyesírása e tekintetben is közelebb állt a mai felfogásunkhoz. Különösen megfoghatkozott az *-it* képző rövid magánhangzós változata, s a regény megírása idején már a kettős jelölés, a rövid és a hosszú alak váltakozása az általános. Jelen kiadásunkban a modern helyesírással átirát *i*, *ü* hangzós szavak felsorolásától eltekintünk. Már csak azért is, mert ebben az időben a nyomtatott szövegekben alig tettek különbséget a hosszú és a rövid *ü*, *ü* jelölésekor. Legjobb esetben a szedő saját nyelvérzéke alapján döntött a két-féle jelölés között.

A kötetkiadásokban egészen csekély az *o* — *ó* és az *ö* — *ø* jelölése közti különbség. Néhány szóban azonban a mai írásmóddal ellentétben hosszú magánhangzós alakot találtunk az 1890-i első kiadásban. Ezeket a mai helyesírásnak megfelelően rövid magánhangzós ala-

kokra cseréltük: *megbirkóztam, utól, utóljára, bőtől, előljáró, előljárósdg, jőjjön, megbűnhődtem, szédülöm.*

Az alapul vett első kiadás és a JKK szövege között mutatkozó mássalhangzó-különbségeket, amelyek jórészt a helyesírás korszerűsítéséből eredtek, szövegváltozatokként jelezzük. A gyakrabban előfordulókat azonban csak összefoglalva soroljuk fel. A mai helyesírásnak megfelelően írtuk, de nem soroltuk fel a változatok között az alábbi szavakat: *boszantó, boszu, épen* (éppen helyett) *semmiképen, tulajdonképen, tulajdonképeni, vajjon*. Elhagytuk a kötetek fel-föl változatait. Nem jelöljük a változatok között azt sem, hogy az NK nem kurzíválta a korábbi kiadások szövegkiemeléseit.

Nagyszámú eltérés mutatkozik a különírás-egybeírás területén. A gyakran együttjáró szókapcsolatokat — a későbbi összetett szavakat — nagyrészt még külön írja az 1890-i első kiadás, de már ezen a téren is ingadozás tapasztalható. A legnagyobb számban a mutató névmás áll külön a vonatkozó névmástól, valamint az igék az őket megelőző igekötőktől. Ezeket a főszövegünkben természetesen a mai helyesírásnak megfelelően helyesbítettük, anélkül, hogy említenők a szövegváltozatok között. Következeten az 1890-j kiadás az igekötős szerkezetek írásában is. (Pl. el kezdett a szívem akadozni, megvolt csalatkozva; Vö.: *Enyim, tied, övé* JKK I. k. 317.; *Egy az Isten* JKK I. k. 398.)

Az első kiadásban a következő alakban fordulnak elő a regényszereplők nevei: *Bálványosy* — Bálványosi, Bálványossi, Bálványossy, *Ézsaiás* — Ezsaiás, *Gertrúd* — Gertrud, *Klatopil* — Kvatopil, *Rengetegi* — Rengeteghy, *Richárd* — Richard. Az első változatot őriztük meg kiadásunkban.

Mai helyesírással írtuk *Gyulay Pál, Iglódi Kálmán, Jellachich, Jellacsics, Laborfalvy Róza, Lisznyay Kálmán, Simoncsics, Sükey Károly, Szatmáry Vince, Szendrőy Júlia, Telepi Károly, Vasváry Pál és Verbőczy István* nevét.

Megőriztük a múlt századi helységnevek alakját. (Pl. Ó-Gyalla) A következő földrajzi neveket és kifejezéseket írtuk át a mai helyesírás szerint: *czigánymező, dohány-utca, Dunapart, dunaszigeti, hatvani-utca, kerepesi ut, megyercs-utcai, Nagy Mihály-utca, nemzeti casino, nemzeti színház, örvénykő, pogány-oltár, pogány oltár, Rozália-tér, Szombati-utca, városháztér, városmajor, vas-ház.*

A Jókai által hibásan írt idegen szavakat kijavítottuk: *büste, conduit, elucubratióért, gout, komparseria, laudabilis, louisdor, legouillitinoz, notredamei, petit maitre, quadrill, regenschori, Spieczbuben, stuczer, Tres bien.*

A következő idegen szavakat modernizáltuk: *absolute, abstinentia,*

acrobatai, activ, affectdł, alchymista, allür, ambitió, amnestia, anecdota, antiquarius, apostrophál, apropos, aquargell, aquarelle, aristocratia, arsen, ascéta, ascétai, asthma, astronomia, athléta, avancirozni, axioma, ballet, barrikád, bassbariton, batteria, Bazán, Benedictus, besasiroz, bigamia, blazirt, bonvivant, boudoir, brugós, buffet, cadentia, California, Calipso, Calipsoi, camerad, cancellária, capacitás, N: capitalis, capituldł, capitulatió, capsuláz, carniol, caricatura, carriere, casamata, casino, casinó, cassa, catastropha, categoria, cathedra, N: catholicus, Cató, Cdtók, cautio, censor, censura, ceremoniázó, classicus, chablonszerü, chalcedon, chemiai, chinai, chinin, cichoria, classicus, cliens, climax, collega, collegium, Columbus, combinđl, comicus, commentđr, communiqué, compositió, N: compromittđl, concert, concessio, concessió, conclusio, concrét, concurrentia, conferentia, confoederatio, conservativ, conszignđlds, conspiratió, contra, convertita, coriphæus, correctura, N: corridor, corrigđl, coryphæus, costume, courtisane, crimindlis, critica, N: criticus, Croesus, cryptigram, cura, curialis, curiosum, cursus, cynismus, czenzura, czigányprimds, czirkalomszđr, czuspájz, dáczia, daemon, Damensolo, declamđl, decoratio, decorativ, defectus, demócrata, democratia, deputatio, dicasterium, dictđl, didascalía, dilettans, dimesió, director, directorság, discretió, discurdł, divinatio, divinatió, doctor, drasticus (NK: drastikus), drucker, egyptomi, éhségtiphus, ekklézsia, elegans, elpirouttíroz, emigratió, emotio, éneksolo, epidemia, episod, epizod, epos, eroticus, ethika, etiquette, Evangélium, excellentia, excellentids, exequđl, exiticus, expectordł, expeditio, expeditió, extasis, familiaris, fantasia, fantásia, Faraó, felfrizirozott, fesh, feudalis, fiakker, filagoria, fistula, frequentia, friziroztat, furia, Galiczia, galicziái, Galliczia, garconlakds, garnison, generalis, genialis, genidlis, genie, Gertrud, gloria, goth, guerilla, gymnastica, hadügymnizsterium, hallucinatio, harmonicus, havannah, Hecuba, heroicus, hippocratesi, historia, Homér, honorarium, hölgy-trio, hymnus, idyll, illuminatio, illusió, illustrđl, impertinentia, incognito, incriminált, indignatió, indigo, infamis, instructio, instructió, insultđl, intelligentia, interpellatió, invasió, ironia, Jellachich, Jellacsics, Jericho, juratus, kalvinista, kapaczitđl, katolikus, kollega, kolo, kommandirozás, komparseria, konventzió, Karakó, lauddbiés, legatus, legcorrectebb, legouilotoz, Leviathán, liczitđl, logica, logikai, Loyalis, luxurióuzs, magicus, magisztratus, Makaó, malitzia, manöver, marsch, martyr, masirozni, matinée, melancholia, melodiateljes, menageria, migraine, mimel, miniatur, missionarius, montebelloi, moré, motivum, muzsa, mysticus, mithologia, mythosi, naphra, Napoleon, neutralisdł, obligat, odyssea, olajminiatur, omen, operatio, oportunitdsi, oppositio, optimismus, ordíndncz, organum, ovdtió, papyrus, Páris, párisi, parmesan, parquette, parthie, partie, parthiéja, pasquill, passio, passiv, pathos, pdhos, patience, patiens, patriarcha, patriarchalis, N: pausa, pavillon, peniczilus, persa, phantdsia,*

philantrop, photographia, phrasis, phydias, pictor, pictura, Pillwax, Pilwax, pirouett, N: plagiator, plane, planeta, pléh, poezis, polemia, policzdáj, porcellán, pose, positió, positura, practicus, praecedens, praecldrumos, N: praedicatió, predikáció, préférence, presbyter, primás, primfestés, N: principalis, privilegium, proclamál, proclamatio, proclamatió, proclamatió, producál, productió, produktio, profeczia, professor, program, proscenium, protectio, protectió, protegal, protegdl, protestans, N: provincialis, Przemisl, publicum, punch, purgatorium, purificál, puts, quadrill, kvalifikálhatlan, kvalitás, quartett, quietdl, radicalis, reactionarius, realistikus, reclamál, recontra, rector, recept, reczipe, refrain, relais, reminiscencia, renommée, replica, reszkirozni, revanche, rheuma, rhinoceros, rhum, rhytmus, ritus, saison, salon, sardánápoli, satyr, scéna, scorbut, scrupulus, secundans, seladon, seminárium, sensatio, sensatió, sensatiós, sentimentalis, sequestrált, servus, shawl, sólo, N: speculans, speculáns, speculatio, sphaera, sphinx, strategiai, strike, stuczer, studium, styl, stylus, superintendens, sylphid, syrén, szénarequirdás, szilvórium, tactus, tempo, thea, thedrista, thedrum, thema, théma, toast, toilett, toilette, toreadrix, tortura, traditionalis, tragucus, tribune, tropheum, typhus, unicum, vár-pavillon, vég-catastrophá, végigsyllabázta, Venus, N: veteran, viktoría, vis-à-vis, visio, visió, N: visit, walkür, walzer, Zenobia, ypsilon.

Feszty István szívességéből jutottunk *A tengerszemű hölgy* 1897-i (NK) kiadásának Jókai által javított levonatához. A szövegváltozatok közt különös gondnal figyeltünk e javításokra. A piros tintás (Pir.) javítások kétségkívül Jókaitól valók, a ceruzás javítások (Cer.) nem minden esetben tőle származnak. Ezért teszünk különbséget e két változat között. A rövidítés után tett rövid nyíl mindig arra mutat, hogy Jókai mit mire javított.

Lap: Sor:

- 5 : 1 Soha nem láttam (NK: Soha sem láttam)
- 6 : 1 Se hal, se hulló (NK: Sem hal, sem hulló)
- 6 láttam egynehányszor (NK: láttam egynehányszor)
- 12 Galifardnak hítták. (N; 1890: Galifardnak hítták; NK: Galifardnak hívták.)
- 19 kiszámíthatatlan korszakig. (NK: kiszámíthatlan korszakig.)
- 21 hálával emlékezem e (NK: hálával emlékszem e) azt, hogy hogyan (NK: azt, hogyan)
- 7 : 3 ezüst hintóru, (NK: ezüst hintóról,)
- 22 többé-kevésbé komoly (NK: többé-kevésbé komoly) szerint megkülönböztetvék. (NK: szerint megkülönböztetvék.)
- 20 Az atyja (Pir: ← Az atya)

Lap: Sor:

- 8 6 de mainsnél (Pir: ← de mainnél)
7 olyan fennhangon, (N; 1890; NK: olyan fennhangon
Cer: → olyan fennhangon)
20 par l'And. Valsez (N; 1890: par le 'And. Valsez)
23 „eins, zwei” (N; 1890: „ein, zwei” Cer: → eins, zwei)
32 és süllyedezett (N; 1890; NK: és süllyedezett)
mentül gyorsabban (NK: mentül gyorsabban)
9 3 — Très bien (Cer: ← Tres bien)
5 Embarrassieren ist (N; 1890: Embarrassiren ist)
22 összetűzte (Cer: ← összetűzve)
10 : cím első kitüntetésem. (N: első kitüntetéseim.)
10 Teleki-pályázaton (N; 1890: Teleky-pályázaton)
13 hanem Fortunatus (NK: hanem Fortunátus)
12 : 16 bálanya tribune-jéig (Cer: ← bálanya tribunejeig)
33 visszavezettem Erzsikét (Cer: ← visszavezettem az Erzsikét)
13 5 nehéz lélegzéssel. (N; 1890; NK: nehéz lélekzéssel.)
8 szomorújátékom megdicsérte (NK: szomorújátékomat
megdicsérte)
18 nagy örömet (N: nagy örömemet)
13 : 24 Végre kikalkuláltunk (N: Végre cicalkuláltunk)
14 : 21 se a korridoron (N; 1890: sem a corridoron)
33 — Ugyan rosszor (NK: — Ugyan roszor)
15 : 5 az inast megharapták (N: az inast megharapják)
26 osztogatva; de a (N: osztogatva neki; de a)
16 : 33 ez üdvözlést; „alászoljál” (N: ez üdvözlést; „alászzolj-
gája!”)
17 : 1 valóságos csuda! (NK: valóságos csoda!)
27 kellett nyugodniuk, (NK: kellett nyugodniok, Cer: → kel-
lett nyugodniok.)
20 : 2 válláról (Cer: ← válláról)
26 óta elnéztem önt, (N: óta elnézem önt.)
21 : 3 ért ahhoz az (N; 1890: ért ahoz az)
5 elvesztem (Cer: → elveszem Pir: → elvesztem)
30 álmriasztó (Cer: ← álamriasztó)
22 : cím az én gunyhóm (NK: az én kunyhóm)
23 : 18 minden (Cer: ← mindön)
28 költeményeit díjazzák? (N: költeményeit díjazzák? 1890:
költeményeit díjazzák?)
24 : 34 a képnek fejtül, merre lábtul, (NK: a képnek fejtül, merre
lábtól?)
25 : 30 A 836-i (N; 1890; NK: A 836-iki)

Lap: Sor:

- 34 Tehát az valódi (NK: Tehát ez valódi)
26 : 28 Előbb a fejemben (NK: Előbb a fejemben)
27 : 11 kertünk kis fagunyhójába (NK: kertünk kis fakunyhójába)
15 kifejezése ahhoz, (N; 1890; NK: kifejezése ahoz,)
32 volt az igazságban. (NK: volt az igazságban.)
28 : 1 Az a kis fagunyhó (NK: Az a kis fakunyhó)
5 ahhoz (N; 1890: ahhoz [kétszer])
12 amik a kis gunyhót (NK: a mik a kis kunyhót)
28 : 12 vérpiros gyümölcse, (NK: vérpiros gyümölcsökkel,)
14 nyitott gunyhóajtóból (NK: nyitott kunyhóajtóból)
20 a közelben a (NK: a *közben* a közelben a)
22 ez a legkitalálhatatlanabb (Pir: ← ez a legkitalálhatatlanabb)
27 ott a gunyhóm (NK: ott a kunyhóm)
29 : 7 a gunyhómba belépve. (NK: a kunyhómba belépve.)
13 a gunyhóból kijutásra. (NK: a kunyhóból kijutásra.)
30 : 25 dolgokat, aminőkről (NK: dolgokat, minőkről)
27 az intézetbeli barátnénak (NK: az intézetbeli barátnénak)
31 : 6 nagyot nézett (Cer: ← nagyott nézet)
20 de nem elég (N: de ez nem elég)
29 a pásztor gunyhójában, (NK: a pásztor kunyhójában,)
32 : 7 abban a néhány (NK: abban a néhány)
12 embert széjjeltép, (N; 1890; NK: embert széjlyeltép,)
23 ragyogó könyecsepp (N; 1890: ragyogó könyecsepp)
33 4 *bibliának belső* (NK: bibliának a belső)
34 : 1 azt képzeltem (Cer: ← azt azt képzeltem)
7 mi különbség van (NK: mi különbség van)
arpeggiókat (N: arpeggiókat)
10 pizzicatókat, mint (Cer: ← pizzicatókat, mint)
21 *torreadrix* (Cer: ← *toreadrix*)
35 : 5 rendkívüli kitüntetés (1890: rendkívül kitüntetés Pir: ←
rendkívül kitüntetés)
volt egész (NK: volt az egész)
12 aki azt állítá (1890: a ki az állítá Cer: ← az állítá)
36 : 13 meghívja őt (Cer: ← meghívja a őt)
őt a mai estélyére. (NK: őt mai estélyére.)
24 azt mondta: (N: azt mondvá:)
37 : 25 válogattál mottókat. (Cer: ← válogattál mottókat.)
38 : 4 Nagy Ignác (Cer: ← nagy Ignác)
10 útításkájába a kéziratomat; (N: utításkájába kéziratomat;)
39 : 7 tennem (Cer: ← tenem)
39 : 17 voltunk a leányrablási (NK: voltunk e leányrablási)

Lap: Sor:

- 31 a rúdja (Cer: ← a arúdja)
- 40 : 15 elmaradhatlan volt. (NK: elmaradhatatlan volt.)
- 41 4 kellett utaznom, (N: kellett elutaznom,)
13 fess gavallér (Cer: ← N; 1890: fesh gavallér)
32 elfoglalhatók (Cer: ← elfoglalhatók)
- 43 8 asszonyhoz (Cer: ← asszonyhoz)
neki, *hogy* mi történt (N: neki, mi történt)
22 Lisznyai Kálmán (NK: Lisznyay Kálmán)
31 gumilasztik köpönyegéről, (NK: gumilasztik köpenyegéről,)
- 45 19 felé volt (Cer: ← feje volt)
- 46 : 5 dicséretesen különbözik. (Cer: → NK: dicséretesen különbözik.)
13 kapta meg *a* művével (N: kapta meg *e* művével)
14 ítelték oda (NK: ítéltek oda)
16 nem járt (Cer: ← *vem* járt)
21 Antalt, (Cer: ← Antal)
- 47 : 3 az a mondat (N: *ez* a mondat)
4 az a széjjelkancsalító (N; 1890; NK: az a széjlyel kancsalító)
- 48 : 28 háborítlanul lehetett (NK: háborítatlanul lehetett)
- 49 : 18 székéről (Cer: ← székéről)
33 nyelvét gorombáskodásra. (N: nyelvét *a* gorombáskodásra.)
- 50 : 4 tökéletes (Cer: ← tökéleteses)
29 talált (Cer: ← talát)
- 51 : 8 Kevésbé simán (NK: Kevésbbé simán)
16 Irinyi (Cer: Irányi)
körül gyűjté *a* (N: körül gyűte *a*)
24 leapasztá a közönséget. (N: leaparzsá a közönséget.)
- 52 : 26 ügyvédi. (Pir: ← ügyvéd.)
- 53 : 2 staffage-át kiegészíti. (Cer: ← N; 1890: staffage-zsát kiegészíti.)
3 elpártolását ellensúlyozva, (Cer: ← N; 1890: elpártolását egyensúlyozva,)
13 tekintette magát. (N; 1890: tartotta magát.)
19 beállít (Cer: ← beállít)
- 55 : 32 kihirdettni az ügyvédi (NK: kihirdetni az ügyvédi)
- 56 : 4 sógoromnál, Vály Ferennél. (N: sógoromnál, Vály Sándornál.)
- 57 2 mint a királynak (Cer: ← *mind* a királynak)
6 előttem, utánam. (N; 1890: előttem, utánnam.)
10 kesztyűk hozzá. (N; 1890: keztyűk hozzá.)
- 57 : 28 különben megátta (NK: különben meglátta)

Lap: Sor:

- 58 : 1 ebben a *hitemben* az is (NK: ebben az is)
3 folyton fenntartja az (N; 1890: NK: folyton fentartja az)
16 any-nyira (Cer: ← an-nyira)
30 — No, ez már (N: No az már)
- 59 : 11 fessebb. (Cer: ← feschebb.)
17 észrevéve jelenlétemet. (1890: észrevévé jelenlétemet.)
- 60 : 3 Muki aztán (NK: Muki azután)
- 61 : 22 feltartá azt magasra, (N: feltartá azt a magasra,)
25 vett a rossz indulat. (N; 1890: vett a roszt indulat.)
- 62 : 3 aztán én nekiveselkedtem (N: aztán én neki vetelkedtem)
4 hogy mindjárt letört (N; 1890: hogy mingyárt letört)
17 önlenyomatát. (Cer: ← önlnyomatát.)
29 otthon magamtól is. (N: otthon magamndl is. 1890: otthon magamtul is. Cer: ← magamtul is)
- 64 : 3 a másik Petőfié *volt*, tudatta (NK: a másikban Petőfi tudatta)
Cer: ← másik, Petőfi tudatta)
4 házasságát Szendrøy (N; 1890: házasságát Szendrőy)
16 levelében (Cer: levélben [!] → levélben)
lakhassunk.
17 *Ez is a mesék országába tartozik, hogy egy új házasság a fiatal barátját lakótársul hívja magához.*
Én csakhamar (NK: lakhassunk. Én csakhamar)
22 az egyik első szoba (N: az egyik szélső szoba)
25 tartottak egy cselédet, (N: tartottak egy lednycselédet,)
- 65 : 33 szemeimen, hogy könnyeztek. (N; 1890: szemeimen, hogy könnyeztek.)
34 restelltem nagyon. (NK: resteltem nagyon.)
- 66 : 4 Véres napokról (NK: Véres napokkal)
13 És azután (N: És aztán)
19 az is gyulladjon (NK: az is gyuladjon)
- 67 : 9 feladta a (Cer: ← feladata a)
16 Fogd ezt a (NK: Fogadd ezt a)
- 68 : cím A Gyuricza (NK: Gyuricza)
5 cselédszerzéssel foglalkozott (NK: cselédszerzéssel foglalkozott)
13 kivertek a munkából. (NK: kivertek a munkából.)
17 Restelltem volna (NK: Resteltem volna)
- 69 : 26 vagyok már (Cer: ← vagy már)
- 70 : 10 lesz nekem itt is (NK: lesz nekem itt Cer: lesz nekem itt ← lesz nekem is)
21 érzést költött (NK: érzést keltett)

Lap: Sor:

- 71 : 19 egyenesen hajtottunk (N: egyenesen hajtottunk)
24 nem tudtam alunni. (NK: nem tudtam aludni.)
27 kezdett oszlani a (N: kezdett oszolni a)
- 72 : 6 mert vánkosom nedves (N: mert a vánkosom nedves)
16 mint a mosdatott gyerek, (NK: mint a mosdatott gyermek,)
26 a Nusi, az (N: az a Nusi, az)
28 akkorát ástott, hogy (N: akkorákat ásitott, hogy)
kellett, hogy ne nyeljen (N: kellett, ne nyeljen)
- 73 : 2 Különben talán (N: Külömben talán Cer: → Külömben talán)
- 74 : 24 azt az időmet fordítom (NK: azt az időt fordítom)
- 75 : 23 Hígyye el ön, (N; 1890; NK: Higyje el ön.)
24 önhöz hütelen lettem, (NK: önhöz hütlen lettem,)
26, 27 havannát (N; 1890; NK: havanaht)
- 76 : 4 petits souperk (N: petits soupers)
15 szalmakalapomat nefelejccsel, (N; 1890: szalmakalapomat nefelejstsel, Cer: → szalmakalapomat nefelejtcsel,)
- 77 : 1 haja a két vállát (NK: haja két vállát)
- 77 : 4 felemeli a karját, (N: felemeli karját,)
23 a cipőmön keresztül. (N: a cipőmen keresztül.)
- 78 : 20 ami a parasztháznál (N: a mi parasztháznál)
34 a karám felé. (N: a karám fele.)
- 79 : 14 hoztam ki az ebédet, (N: hoztam ki az ebédedet,)
16 uramnak a karikását (N; 1890: uramnak az karikását)
- 80 : 30 szalonnával megteremtettézt (N: szalonnával megteremtetézt)
- 81 : 3 mind a guzsaly (Pir: ← mint a guzsaly)
10 Hát nem emlékezik ön (NK: Hát nem emlékszik ön)
12 Nádasgunyhó (Cer: ← Nádasgunhó)
14 én örömem (Cer: ← ön örömem)
18 bűnösök, azok az (NK: bűnösök, azok az)
27 se Viardot (N: sem Viardot)
30 Hígyye el ön, (N; 1890; NK: Higyje el ön,)
- 82 : 7 az ön parasztideáljának (N: az ön ideáljának)
a gazdája. Ezer (N: a parancsoló gazdája. Ezer)
33 szóbeli izenettel (NK: szóbeli üzenettel)
- 83 : 7 együtt künn voltunk (N: együtt kinn voltunk)
- 84 : 23 mit szól mindezekhez a (N: mit szól mindehhez a)
30 válópert indít (NK: válópört indít)
- 85 : 3 minek köszönöm ezt (NK: minek köszönhetem ezt)
28 többé különbség (Cer: → NK: többé különbség)

Lap: Sor:

- 29 „Március 15-e” óta (N; 1890; NK: „Márczius 15-ike” óta)
 34 még a Muki el nem (NK: a Muki még el nem)
- 86 : 14 szolgálómat (Cer: ← szolgálomat)
- 87 : 2 város közt (N: város között)
 4 kellett keresztülvádnunk. (NK: kellett keresztül gázolnunk.)
- 88 : 12 mint a siserehad (Pir: ← mint siserehad)
 27 Váloperekről még (N: Váloperekről *pedig* még)
- 89 : 13 ajkának a forró leheletét (N: ajkának a forró lehelletét)
- 89 : 22 frázisnak (Cer: ← *ph*rázisnak)
 34 elő közülök. (N: elő közülük.)
- 90 : 30 eltitkolt könnyecsepről. (N; 1890; NK: eltitkolt könnyecsepről.)
- 91 7 addig ne, míg (N: addig ne, a míg)
 14 elemőzsiás kosarat (N: elemőzsinás kosarat)
 23 egy istenek által (N: egy az istenek által)
 27 Ádám fia vagyok. (N: Ádám fia vagyok.)
- 92 : 1, 2 melyet (Cer: ← melye)
 16 mind fejembe (N: mind a fejembe)
- 93 : 21 maradt e rémek kezeiben, (N: maradt a kezükben.)
 22 kettőjükön betelt (N: kettőjükön betelt)
- 95 6 A trónmennyezetből egy (N; 1890: A trónmenyezetből egy)
 16 csodakérvényben felküldeni (Cer: → NK: *monstre*kérvényben felküldeni)
 18 utcái visszhangzottak (N; 1890; NK: utcái visszhangzottak)
 34 azzal hadonászott, amíg (N; 1890; NK: azzal hadonászott, a míg)
- 96 : 13 kinyomatjuk cenzor (N: kinyomatjuk a cenzor)
 14 az erőszakolt (N: ez erőszakolt)
 26 még nem felejtett el (Cer: ← még sem felejtett el)
 27 igazi hős (N: igaz hős)
 33 kifésztett esernyőkkél. (N: kifeszített esern —sh. —)
 34 Ej, urak! (N; 1890; NK: Ejh, urak!) mennydörögtem én (N; 1890: menydörögtem én) onnan szegletkőről. (N; 1890: Cer: ← onnan a szegletkőrül.)
- 97 : 2 fesztettek ki?
S erre a biztatásra minden esernyő egyszerre összecsucódott, a hallgatóság ott maradt. Csak akkor (1890; NK: fesztettek ki? Csak akkor)
- 21 kézről-kézre lettek adva (Cer: → kézről-kézre jártak Pir: → kézről-kézre lettek adva)

Lap: Sor:

- 28 Hej, te sajtószabadság (N; 1890; NK: Hejh, te sajtószabadság)
- 33 láthatlan zászló (NK: láthatatlan zászló)
- 98 : 9 egy csomó meglett (N: egy csoport meglett)
- 27 a városház erkélyéről (1890; NK: a város erkélyéről)
- 99 : 1 özönlött az utcára a (N: özönlött az utcáéra a)
- 4 oly csodalény (N: olyan csodalény)
- 5 már visszhangzik e (N; 1890; NK: már visszhangzik e)
- 14 felvisszük a sokaságot, (NK: felviszik a sokaságot,)
- 20 Azt aztán (N: Azt azután)
- 101 : 25 ez különböztessen meg (NK: ez különböztessen meg)
- 102 1 urainak paletot-ján kezdve, (N: urainak paldstján kezdve,)
- 2 aki köpönyegben járt, (NK: a ki köpenyegben járt,)
- 7 igazoljam (Cer: ← gazoljam)
- 14 kérdi menyasszonyától. (N: kérdi a menyasszonyától.)
- 105 8 repültünk valamennyien (N: röptültünk valamennyien)
- 106 : 2 a mi fejünk (N: mi fejünk)
- 5 tűzérség, szekerészek. (N: tűzérség, szekerészet.)
- 8 Rákóczy valóságos kék (NK: Rákóczy világos kék)
- 11 bennünket védelmébe (N: bennünket a védelmébe)
- 22 tüdőgyuladást kapott, (NK: tüdőgyuladást kapott,)
- 24 lógóst fogtunk (Cer: ← N; 1890: lóggóst fogtuk)
- 28 Miskolcon (Cer: miskolczon)
- 107 : 9 is *shozzd* költöztem (N: is *oda* költöztem)
- 18 urasággal tarklit (NK: urasággal tartlit)
- 107 : 33 Éppen úgy, mint (N: Epen úgy, mint)
- 108 : 4 annak (N: annak a)
- 12 egy fődél alatt (NK: egy fedél alatt)
- 13 hogy a *nöm* haza (N: hogy a *nöm* h a z a 1890: hogy a
- h o m h a z a NK: hogy a *nöm* haza)
- 24 minden gyönyöreért. (N: minden gyönyöréért.)
- 25 rengeteg közepett; (N: rengeteg közepette;)
- 109 : 5 wen i reden (NK: wenn i reden)
- 10 Judit"-nak (N; 1890; NK: Judith"-nak)
- 13 abba a végtelen (N: abba a *véghetetlen*)
- 15 kitörült időnek (N: kitörült időnek)
- 26 Úgy hívták azt, (N: Ugy hívják azt,)
- 34 akkora körömnny (N: akkora *kis* körömnny)
- 110 : 5 Az 1890-i kiadásban ezzel a fejezettel ér véget az első kötet.
Az N-ben a folytatás után a következő megjegyzés olvasható:
„(Vége az első kötetnek.)”

Lap: Sor:

- 111 : cím Az N és az 1890-i kiadás a második kötetben előlről kezd a fejezetek számozását.
16 se ól, se hidas, (N: sem ól, sem hidas),
21 bizony gondot (N: bizony sok gondot)
- 112 : 4 nótából tudtam meg, (NK: nótából tudtam meg.)
7 csak vacsora végével (N: csak a vacsora végével)
15 Lehettem már az. (NK: Lehetetlen már az.)
17 én jól ismertem. (NK: én jól ismerem.)
- 113 : 5 No, ez pedig (N: No az pedig)
9 Mennykő egy kacskiás (Cer: ← N; 1890: Menykő egy kacskiás)
11 most bujdosóban vannak. (N: most bujdosóban vannak.)
- 113 : 24 néven szerepelt. (N; 1890; Cer: ← név alatt szerepelt.)
34 kinézését megváltoztatta. (Pir: → kinézését megváltoztatta.)
- 114 : 2 mint Don (Cer: ← a mint Don)
32 hársfa tövében (Pir: ← nyársfa tövében)
terepély vastag (NK: terebély vastag)
- 115 : 3 páfrán borítja (Cer: — N; 1890: páfrán borulja)
6 — Hej, Álmos (N; 1890; NK: — Hejh, Álmos)
7 inkább Ázsiában (N: inkább Azsiában)
26 maga az „Örvény-körül” (NK: maga az „Örvény-körül”)
31 rakni targaílyból (N; 1890; NK: rakni targalyból)
- 116 : 3 házikóival (Cer: ← házikóival)
szőlőkertek kockáitól, (Cer: → kockáiktól NK: szőlőkertek kockáktól,
4 tarkáló dombokkal, (N; 1890; NK: tarkáló dombokkal,)
- 117 : 29 a nőmtől Telepi. (Cer: → NK: a nőmtől Telepi.)
32 az asszony eladta (N: az asszonyka eladta)
- 118 : 5 végigcsordult a könny (N; 1890; NK: végigcsordult a könny)
7 Héj — „dárum (N; 1890; NK: Héjh — „dárum)
- 119 : A XII. fejezet száma az N-ben és az 1890-i kiadásban: Második.
24 az Örvénykő (Cer: ← az örvénykő)
- 120 : 8 híjják azt a csúcst (NK: hívják azt a csúcst)
- 123 : 5 És én bennem (NK: És bennem)
12 instrukcióba (Cer: instrucczióba ← instructióba)
13 egyszerre komor (NK: egyszerre komoly)
- 124 : 23 én ott leszek (N: én ott leszek —sh. —)
- 125 : 13 vetni sarkaiból (NK: vetni a sarkaiból)

Lap: Sor:

- 15 száraz targa/lyyat (N; 1890; NK: száraz targa/lyat)
32 szoldateska fölött (N; 1890: soldatesca fölött, NK: soldateska fölött)
- 127 : 44 targa/lyrakást, ami (N; 1890; NK: targa/lyrakást, a mi)
20 fölséges tüneményt! (NK: felséges tüneményt!)
- 128 : 7 lövelltek alá a (NK: löveltek alá a)
24 egy rossz életnél (NK: egy rossz életnél)
30 egy valkür! (N; NK: egy walkür!)
- 129 : 2 restelkedő tekintetet (N; 1890; NK: restel/kedő tekintetet)
4 piritok (Cer: ← piritók)
6 rivalgott Bálványosi (N: rivalgott Bálványossy)
- 130 10 melynek a sorsát a (NK: melynek sorsát a)
- 131 4 kell bekövetkeznie. (NK: kell bekövetkezni.)
5 két puskás férfiú itt (NK: két puskás férfi itt)
6 az albumomba tájképeket (NK: az albumba tájképeket)
12 barlangból előjössz, s (N; 1890; NK: barlangból előjössz, s)
33 kenyér két oldalát. (NK: kenyér oldalát.)
- 132 : 4 osztottunk (Cer: — osztoszunk)
9 beszélgetésünkbe. (Cer: — beszélgetésünkbe.)
23 vázlatot nagyjából körvonalazni. (NK: vázlatot nagyjából körülvonalazni.)
- 133 : 11 Ej, de megbántam, (N; 1890; NK: Ejh, de megbántam,)
19 pedig gőzhajóra (NK: pedig a gőzhajóra)
25 aki két húszasért (NK: a két huszasért)
- 134 1 Ej, de mérges (N; 1890; NK: Ejh, de mérges)
- 135 : 12 a fejét bekötötte, (Cer: ← N; 1890: a fejét bekötötte,)
- 135 : 13 Az én tarka (Cer: ← Az tarka)
25 de amég az ura (NK: de a míg az ura)
- 136 : 3 Kukorica, *krumpli* mind (1890; NK: Kukoricza, mind)
21 a feleségét, akit (NK: a feleségét, kit)
29 És komolyan (Cer: ← Én komolyan)
- 137 : 1 hogy ez (Cer: ← hogy is)
9 mondd meg (Cer: ← mond meg)
- 137 : 19 éppen az a nevetni (Cer: éppen az a nevetni ← épen nevetni)
- 138 : 4 ezt a parasztnak (Cer: ← ez a parasztnak)
15 legjobb étel (Pir: ← legjobb étel)
18 a drága jó *nagyságos* (NK: a drága jó)
urához (Pir: ← N; 1890: urhoz)
26 úrra, s az egész (NK: úrra, az egész)
- 139 : 4 De higgye el (N; 1890; NK: De higgye el)

Lap: Sor:

- 140 : 2 tán nekem akarja (N: tán nekem akarja)
12 összeszedte a bölcsességét. (NK: összeszedte a bölcsességét.)
30 Nesze (Cer: ← nesze)
- 141 : 28 se irgalmat, se szerelmet (N: sem irgalmat, sem szerelmet)
30 indultam a város (N: indultam el a város)
- 142 : 7 nagyon rossz volt (Cer: ← nagyon rossz volt)
22 ház gyulladt ki, (NK: ház gyulladt ki,)
23 cserrpek szerteséjjel. (N; 1890; NK: cserepek szerteséjlyel.)
- 143 : 11 aki felgyújtatta (Pir: ← N; 1890: a ki fölgyujtotta)
21, 24 kigyuladt (NK: kigyuladt)
- 144 : 2 Mért jönnek (NK: Miért jönnek)
: 14 Azét (Cer: ← Azért)
33 vonszolt (Cer: ← vonszolt)
- 145 : 8 kálvinisták (Cer: ← kalvinisták)
16 önök (Cer: ← önnök)
18 ismerős (Cer: ← ismerősi)
- 146 : 3 (Jaj, mi esett) N; 1890; NK: (Jajh, mi esett)
8 kell helyt állni, (N; 1890: kell helytt állni.)
11 hová (Cer: → Hová Pir: → hová)
14 Nem mertem, nem mertem a színe elé (NK: Nem mertem a színe elé
16 a könybe lábadt (N; 1890; NK: a könybe lábadt)
20 Haj, haj, amit (N; 1890; NK: Hajh, hajh, a mit)
- 146 : 20 könnyözön sem hozza (N; 1890; NK: könnyözön sem hozza)
- 147 : 17 gazdáikkal együtt (N: a gazdáikkal együtt)
- 148 : 16 Órájuk nem tartozott (NK: Ó reájuk nem tartozott)
27 felülni ezt a leányt, (N: felülni azt a leányt,)
- 149 : 3 kegyed leánya, (NK: kegyed lánya,)
- 150 : 12 várkormányzóság átszállított (NK: várkormányzóság átszállittatott)
27 legnagyobb küszködés (N; 1890; NK: legnagyobb küzködés)
közepett megfigyelte, (N: közepette megfigyelte,)
- 151 : 24 a mennybéli üdvösségemet (N; 1890; NK: a menybéli üdvösségemet)
30 a lélegzetem bírta, (N; 1890; NK: a léleketem bírta,)
31 amíg szomjan kívánta (N; 1890: a míg szomjan vágyta)
- 152 : 3 rikongat hozzá. (NK: rikongat hozzá.)
22 jámbor erdész volt, (N: jámbor erdész volt,)

Lap: Sor:

- 153 : 1 erdész a szegény (N: erdősz a szegény)
11 a kormány beszédette a (NK: a kormány beszédte a)
28 az erdészek eltávoztak. (N: az erdőszők eltávoztak.)
- 154 : 4 olyan ékesen szóló (NK: olyan ékesszóló)
32 azt ne higgye ám (N; 1890; NK: azt ne higgye ám)
- 155 : 23 azt az este (N: azt ez este)
29 Azt elhiszem, hogy (NK: Azt hiszem, hogy)
- 156 : 6 kezdtem ezt a nőt. (N: kezdtem azt a nőt.)
- 156 : 20 Hej, akkor (N; 1890; NK: Hejh, akkor)
28 meg a szeretőjéért. (NK: meg a szeretőjéért.)
- 157 : 5 uraság nem volt (N: uraság most nem volt)
9 Ó-Gyallán (Pir: ← Ó-Gyalán)
19 sagen die Spitzbuben?" (NK: sagen die Spiczbuben?"')
- 159 : 6 aki elhiggye. (N; 1890; NK: a ki elhiggye.)
11 nocturnot. (Pir: ← nocturnot.)
20 nas omu (Pir: ← na-somu)
24 a fekete (Cer: ← d fekete)
- 160 : 6 cigány azt mondta, (1890: ezigány azt mondta, — sh. —)
21 egyik domb (N: egyik homok-domb)
26 bukdácsoltunk (N; (1890; NK: buddácsoltunk)
- 161 : 17 nem aluszik ez (NK: nem alszik ez)
23 felekezeti különböztetést (NK: felekezeti különböztetést)
Pir: → felekezeti különböztetést)
- 162 : 23 egész odvas, (N: egészen odvas,)
29 előbb hozzákötöttem (N: előbb hozzákötöttem)
- 163 : 4 farkas azt higgye, (N; 1890; NK: farkas azt higgye,)
19 sunda pofáikkal, (NK: sunda pofáikkal,)
24 hozzátok a szerzesánok (NK: hozzátok a szerzesanok)
30 csapinos oldalon (N: csappinos oldalon)
33 feljutott a fűzfa (N: feljutott az a fűzfa)
- 164 : 5 mind rá rohantak (NK: mind rohantak Pir: → mind rá rohantak)
9 a nyelveik kilógtak, (N; 1890: a nyelveik kilógtak, Pir: → nyelveik kilógtak,)
17 csúfolódva klarinétos (N; 1890: csúfolódva a klárinétos)
- 165 : 17 tépte az agyaraival, (NK: tépte az agyardval,)
- 165 : 21 lehetét; hallottam (N; 1890: lehelletét; hallottam)
24 fülét, s egy (NK: fülét, egy)
31 — Jaj! Egészen (N: — Jajh! Egészen)
- 166 : 3 erdészek azt jelenték, (N: erdőszők azt jelenték,)
5 nagyot lélegzett, (N; 1890; NK: nagyot lélekzett,)

Lap: Sor:

- 167 5 *drága* (Pir: ← *prága*)
13 — „Nyebojsza!” — kiabált (N: — „Nyebojsze!” — kiabált)
- 168 19 *mond* el, *hog*y (N: *mond* el, *hog*y)
- 169 : 7 *hog*y *alud*jam ki (N; 1890: *hog*y *alug*yam ki)
30 *heged*űmet (Pir: ← *heged*űdmet)
- 170 : 12 *táb*ornokhoz, *k*inek (N: *táb*ornokhoz, *a* *k*inek)
16 *rendelet*éből (Cer: ← *rendelet*ből)
- 171 5 *had*ügyminiszter (Cer: ← *had*ügyminisyer)
20 *beszéd*be ne *elegy*edjen (Pir: → *beszéd*be ne *elegy*edjék)
- 172 : 16 *Okvet*len (1890: *Okvet*erlen)
- 173 4 *még* *kurt*ábbra *rág*ta. (N: *még* *kurt*ábbra *vág*ta.)
33 *előt*üntetni (Pir: ← *elt*üntetni)
34 *egy* *szalm*apapírra *frott* (1890: *egy* *szalm*apapírral *iro*tt
— sh. —)
- 174 : 11 *egy* *jó* *magyar*ul (NK: *egy* *jól* *magyar*ul)
27 *nyelv*nek *kimond*ani. (NK: *nyelve*nek *kimond*ani.)
- 175 15 *Akkor* *lehet*őnek (NK: *Akkor* *én* *lehet*őnek)
26 *az* *alfab*et *jegye*it (NK: *az* *alph*abet *jegye*it)
- 176 : 10 *sürg*önynek *az* *utol*só (NK: *sürg*önynek *utol*só)
- 177 : 28 *azut*án (Cer: ← *azt*án — *elír*ás —)
- 178 4 *hog*y *ölt*önyeimet (N: *hog*y *az* *ölt*önyeimet)
14 *Eskü*dött, *hog*yha (NK: *Eskü*dött, *hog*y *hog*y ha)
- 180 6 *em*ber *én*rám (NK: *em*ber *én* *reám*)
11 *mint* (Cer: ← *mind*t)
- 181 3 *kérle*lhetelen *volt*, (N: *kérle*lhetetlen *volt*,)
Soha (Cer: ← *so*ha)
5 *Mit* *mond*anak *azok* (N: *Mit* *mond*ának *azok*)
19 *a* *kenyér*sütőnek *csarn*oka (N: *a* *kenyér*sütőnek *csarn*oka
Pir: → *kenyér*sütőnek *csarn*oka)
- 182 : 3 *mind*járt *azt* *mond*om, (N; 1890: *ming*yárt *azt* *mond*om,)
- 183 : 29 *Vajon* *az* *is* (N; 1890: *Val*jon *az* *is*; NK: *Vaj*jon *az* *is*)
- 184 : 14 *kap*ott (Pir: ← *kap*ot)
- 185 4 *sabl*onszerű (Cer: *chabl*onszerő → *chabl*onszerű)
10 *hog*y *az* *egész* (N: *hog*y *az* *egész*)
18 *külö*nben *o*lyan (NK: *külö*nben *o*lyan)
- 186 1 *mért* *nem* *tesz*i (NK: *miért* *nem* *tesz*i)
- 187 : 17 *letör*ülni *a* *könye*it. (N; 1890; NK: *letör*ülni *a* *könye*it.)
23 *felak*asztják, *legu*illotinazzák. (N: *felak*asztják, *legu*illoti-
nozzák.)
- 188 3 *maga* *elő*tt? (N: *maga* *el*étt?)
25 *Hig*gye *el* (N; 1890; NK: *Hig*gye *el*)

Lap: Sor:

- 189 : 1 Nem (Cer: ← *nem*)
11 *eközben* (Cer: *e közben* ← *E közben*)
22 *mint a „művésző* (N: *mint „művésző*)
- 190 : 2 *mi volt* (Cer: ← *mi mi volt*)
még kevésbé azt (N; 1890; NK: *még kevésbbé azt* Cer:
még kevésbbé azt ← *még kevésbbé azt*)
23 *rossz kedvében* (N; 1890: *rosz kedvében*)
27 *könnyre fakaszt* (N; 1890: *könnyre fakaszt*)
32 a „*Bujdosó* (N: *s a „Bujdosó*)
- 191 12 *azzal a menyországba is* (N; Cer: ← *azzal a menyországba is*)
34 *a démon* (Cer: *a daemon* → *A daemon*)
- 192 : 3 *ostorpatogás a kezemből*, (N; 1890: *ostorpatogás a kezemből*,
Pir: → ostorpatogás a kezemből,)
6 *hogy innen Tardonáról* (N; 1890: *hogy én innen Tardonáról*
Cer: → *hogy innen Tardonáról*)
16 *mondá, mért nem* (NK: *mondá, miért nem*)
18 *előjön szépen és megél.* (NK: *előjön és szépen megél.*)
34 *kevésbé cserében.* (N; NK: *kevésbbé cserében.*)
- 193 7 *aki szembe jön* (NK: *a ki szemben jön*)
20 *véna* (Cer: ← *vena*)
fantázia (Pir: *fantazia* ← *fantasia*)
29 *calypsoi* (Cer: ← *Calypsoi*)
- 196 : 7 *Mártírfjaink kínhalála* (N: *A martyrok kínhalála*)
14 *Ott bizonyosan Petőfi* (NK: *Ott biztosan Petőfi*)
26 *Visszatorlás ez!* (N; 1890: *Viszontorlás ez!* Cer: → *visszatorlás ez!*)
30 *Az asszonyszívben vetett* (NK: *Az asszonyszívbe vetett*)
- 197 : 2 *erdei visszhang* (N; 1890; NK: *erdei vizshang*)
- 198 8 *melyet a Hársas patak* (N: *melyet a hármass patak*)
18 *annak se udvara, se kerítése* (N: *sem udvara, sem kerítése*)
21 *A folyosóról azután* (N; NK: *A folyosóról aztán*)
a konyha és a kamara, (NK: *a konyha és kamra,*)
- 199 5 *Ő azután elmondta* (NK: *Ő aztán elmondta*)
24 *keblébe* (Pir: ← *keblére*)
- 200 : 16 *Az N-ben és az 1890-i kiadásban e fejezettel ér véget a második kötet.*
- 201 1 *Az N-ben és az 1890-i kiadásban a XV. fejezettel kezdődik a harmadik kötet. A harmadik kötet I—VII-ig számozza a fejezeteket.*
- 201 8 *senki se higgye,* (N; 1890; NK: *senki se higgye,*)

Lap: Sor:

- 21 honvédszászlóaljnál *százados*, (N: honvédszászlóaljnál *hadnagy*,)
- 202 : 12 jelentésképteljes mozdulatot (N; 1890: jelentésképteljes mozdulatot Cer: → jelentésképteljes mozdulatot)
- 23 és a *fekete* tolltaréjjal (N: és a *piros* tolltaréjjal)
- 203 5 engedelmet kért (Cer: ← engemet kért)
- 28 Föld felé süllyesztett (N; NK: Föld felé süllyesztett 1890: Földfelé süllyesztett)
- 204 : 7 mind (Cer: ← miud)
- 12 Nana! (Pir: ← Nava!)
- 206 : 28 szórul eszembe (NK: szóról eszembe)
- 207 4 megrázta a kezeimet, (NK: megrázta a kezemet)
- 208 3 — *Ez igen dicséretes* (N: — *Az igen dicséretes*)
- 18 tudom, (Cer: ← tudom, *hogy*)
- 209 : 6 — *De higgye el* (N; 1890; NK: — *De higgye el*)
- 10 tetőtől talpig (N; 1890: tetőtől talpig Cer: → tetőtől talpig)
- 31 ahhoz szokva, (N; 1890: ahhoz szokva,)
- 34 volnék a *katonai pályán*, amint (N; 1890: volnék a *csatáértén*, a minő Pir: gyáva volnék a katonai pályán, amint vagyok ← gyáva vagyok)
- 211 4 ha nem *is* hallotta (N: ha nem hallotta)
- 23 főhadnagy *úr* is beleegyezik. (N: főhadnagy *ur* is beléegyezik.)
- 24 Innét kezdve Klatopil helyett néha Kvatopilt is szerepeltet Jókai az N-ben és az 1890-i kiadásban is. Ezeket az eltéréseket nem jelöljük.
- 30 pesti hazai (1890: *desti* hazai — sh. —)
- 33 *le* kell (Cer: ← *el* kell)
- 212 : 6 a készpénzből *minél* többet (N: a készpénzből *mentül* többet)
- 23 Én *azután* kértem (N: Én *aztán* kértem)
- 25 Az arany-fekete tolltaraj szóhoz Jókai az N-ben a következő lapalji magyarázatot csatolja: „Egy korábbi számban tollhibából ,*veres*-nek volt írva a tolltaraj. Ezt csak a trombitások hordták.
- J. M.”
- 29 leolvashatta ábrázatomból, (N: leolvashatta *az* ábrázatomból,)
- 34 rá nevetem a (N: rá *a* nevetem a)
- 213 2 mikor *szájáig* ért (N: mikor *a* szájáig ért)
- 4 folyvást fizetek, de az (N: folyvást fizetek, *fizetek*, de az)

Lap: Sor:

- 214 : 9 szánták, és így (NK: szánták, s így)
30 magátul tiszta (NK: magától tiszta)
- 215 : 2 ön ezt rám. (N: ön ezt én rám.)
én az adósságait (N: én adósságait)
7 legközelebbi vőlegényénél (NK: legközelebbi vőlegénynél)
13 a *címeteket*. Ez nem (NK: a *címeiket*. Ez nem)
17 Magyar (Cer: ← magyar)
26 kellett kimennem, (N; 1890: kellett kimenni, Pir: → kellett kimennem)
- 216 : 13 nincs olyan misszionarius. (NK: nincs olyan missionárius.)
- 217 : 6 azok is ostyában (NK: azok ostyában)
8 annyit a mennybeli (N: annyit a mennybéli)
- 218 : 17 együk meg *azt* a sonkát. (NK: együk meg a sonkát.)
- 219 : 24 menyasszony (Cer: ← menyasszony)
- 220 : 5 Előre (Cer: ← előre)
13 kesztyűt lehúzni (N; 1890; NK: kesztyűt lehuzni)
- 221 : 2 keserű könnyhullatásokban (N; 1890; NK: keserű könnyhullatásokban)
5 Ej, (Cer: ← éjh, N; 1890; NK: „Ejh,)
11 Bomba és granát. (NK: bomba és grdnát.)
meg mindigárt szépen (N; 1890: meg mindigárt szépen)
12 mind csak (NK: mindig csak)
29 paradox kedélyállapot (N; 1890: paradoxon kedélyállapot
Cer: ← paradox kedélyállapot)
- 222 : 7 Együtt jöttek (1890: Együtt öttek — sh. —)
hozzám búcsúvételre. (N: hozzám a *bucsuvételre*.)
visszfényét találta (N; 1890; NK: visszfényt találta)
13 „An Ihre (N: „An Ihro)
21 Én azután (N: Én aztán)
- 223 : 13 nőnemen levőt (NK: nőnemen lévőöt)
21 Zaklatva, bosszantva, (N; 1890; NK: Zaklatva, boszantva,)
chikanálva (1890: chicaálva — sh. —)
- 224 : 4 Hej, de népszerű (N; 1890: Hejh, de népszerű NK: Hejh, de népszerű)
5 kakasfejű (Cer: ← Kakasfejű)
12 hogy a szabályzaton (NK: hogy szabályzaton)
13 à la Haynau (N; 1890: a la Haynau)
25 háttal se lehetett (N: háttal *sem* lehetett)
Reggel ilyen lett (N: Reggel ilyes lett)
28 került, tüdőgyulladásban, (1890; NK: került, tüdőgyuladásban)

Lap: Sor:

- 226 : 21 hazudozást (Pir: ← hazudolást)
- 227 : 8 Kedves (Cer: ← kedves)
- 17 pláne (Pir: plane ← Plane)
- 19 különben most azokat (NK: különben most azokat)
- 31 Mától fogva nem (1890: Mától fogva nem — sh. —)
- 228 : 4 semmi spirituusomot.” (1890: semmi spirituusomot.”
— sh. —)
- 5 protocollumba kellett (NK: protokollumba kellett)
- 13 praetereáltalak (Cer: ← praetereáltalak)
- 14 Uram (Cer: ← uram)
- 22 velem fenntartott (N; 1890; NK: velem fenntartott)
- 29 — Mindjárt megérted. (N: Mingyárt megérted.)
- 229 : 6 a mennybéli üdvösségedre, (N; 1890: a mennybéli üdvösségedre, Cer: mennybéli üdvösségedre ← menybéli üdvösségedre)
- 24 akkorát kacagott, (1890: akkorát kaczagots, — sh. —)
- 27 Aztán, hogy (N: Azután, hogy)
- 28 ütött, s azt (N: ütött és azt)
- 231 : 1 csillag. (Cer: ← csillag az égen.)
- 2 látható. (Pir: ← látható az égen.)
- 232 : 5 csodaszép bazalthegyét, (1890: csodaszép bazálthegyet
— sh. —)
- bazalthegyét. (Cer: ← bazálthegyét.)
- 10 beszakadt s maga (NK: beszakadt maga)
- 233 : 6 mondd (Cer: ← mond)
- 30 — Mennykőt is! (N: — Mennykőt is!)
- 234 : 24 álláspontját fenntartani. (N; 1890; NK: álláspontját fenntartani.)
- 26 a nagy szerencséjével; (1890: a nagyszerenceséjével; — sh. —)
- kompromittálsz senkit. (N: compromittálsz senkit Cer: ← kompromitálsz senkit)
- 31 Jaj, barátom, (N; 1890: Jajh, barátom,)
- 235 : 2 hűtelenné fog lenni (NK: hűtelenné fog lenni)
- 9 könnyek jöttek (N; 1890; NK: könnyek jöttek)
- 18 könnyeit letörülve (N; 1890; NK: könnyeit letörülve)
- 23 piros peluche gallérral. (N; 1890: piros pelüche gallérral.
Cer: ← piros plüche gallérral.)
- 238 : 3 volt a zellertől (Pir: ← volt zellertől)
- 6 megsokallta várását, (N; 1890; NK: megsokalta a várását,)
- 21 lépés az ablaktól (NK: lépés az ablaktól)
- 239 : 5 a testükben vele. (NK: a testökben vele.)

Lap: Sor:

- 9 új kávészőfn attilámat, (NK: új kávészőzű attilámat,)
11 ezüst (Cer: ← ezüst)
- 240 : 5 azt (Cer: ← az azt)
26 ott a csengetyűfogantyút egy (N; 1890: ott a csengetyű-
fogantyút egy NK: ott a csengetyűfogantyút egy)
- 241 : 18 Erzsikének (Cer: ← Erzsikének)
33 ami a szép (Cer: ← a mi szép)
- 242 : 1 az az adománya (Cer: ← az adománya)
9 Az ajtó néhány (NK: Az ajtó néhány)
- 243 : 8 Pythagoras bizonyította (N: Pythagorás bizonyította)
29 még csak a fejét (NK: még a fejét)
- 245 : 17 magukat ellenállhatatlannak! (NK: magukat ellenállhatatlan-
nak?)
26 miért hitt akkor (N; 1890: miért hitt akkor NK: miért
hívott akkor)
27 Mért kergette el (NK: Miért kergette el)
- 245 : 27 mért tagadta el (NK: miért tagdta el)
29 már előbb jött? (NK: már előbb jött?)
30 látszott a szemöldeivel. (NK: látszott a szemöldökeivel.)
- 246 : 2 Játsszuk hát az (N; 1890: Játsszuk hát az)
14 hölgy bosszúsan (N; 1890; NK: hölgy boszusan)
18 Akár egy kigyuladt (N; 1890: Akár egy kigyuladt NK:
akár egy kigyuladt)
nafta tó. (Cer: napha tó. ← naphat tó.)
- 247 : 1 kelepcebe csaltam. (NK: kelepcebe csaptam.)
6 Tartozom a revanssal, olyan (N; 1890 NK: Tartozom a
revacheal, olyan)
9 pompás pirított kenyér volt! (NK: pompás pirított kenyér
volt!)
- 19 kínai csecsebecsétet, (N: kínai csecsebecsétet, NK; 1890:
kínai csecsebecsétet,)
- 30 az ajkait bosszúsan. (N; 1890; NK: az ajkait boszusan.)
- 248 : 1 kiáltá ő ingerülten. (N: kiálta ő ingerülten.)
12 gyermekleányka feküdt, (N: gyermekleányka feküdt,)
23 hátam mögött (Pir: ← háta mögött)
33 letörlé a könnyeit (N; 1890; NK: letörlé a könnyeit)
- 249 : 3 én se társaságba (N: én sem társaságba)
4 se látogatásokat (N: sem látogatásokat)
28 álmomból felriasztott. (N: álmomból fölriasztott.)
- 250 : 1 most kinn a viharban (NK: most kinn a viharban)
6 bementem ahhoz a (N; 1890: bementem ahoz a)

Lap: Sor:

- 8 De az a feszület (NK: De a feszület)
- 250 : 9 S ahhoz ő hű (N; 1890: S ahoz ő hű)
22 étele, az a németnek (NK: étele, a németnek)
33 pilseni sert, (NK: pilseni sört,)
- 251 6 ebéd (Pir: ← *edéd*)
7 a beszéd fonalát, (N; 1890: a beszéd *nehéz* fonalát, Pir:
→ beszéd fonalát)
11 asszony van odakünn (NK: asszony van odakinn)
16 látszó *leányka*. Az (N; 1890: látszó *lyánka*. Az Cer: → látszó
leányka. Az)
17 Ruházata (Cer: ← *Ruházta*)
23 Klatopil Vencel (1890: *Kaltopil Venczel* — sh. —)
27 nem ért (Cer: ← *nem nem ért*)
- 252 : 12 Azután előmutatta (NK: Aztán előmutatta)
13 szülött. Atyja: (NK: szülött. Atya:)
- 253 4 parmezán (Cer: ← *parmenan*)
18 akiének (Cer: a *kiknek* ← a kinek)
22 „sarkantyúcsont” (Cer: ← „sarkantyú”-csont ← „sar-
kautyu”csont)
26 *csonttörésre*. (Cer: ← *csonttörésre*.)
- 254 : 17 hogy egyikünk (N: *hogy az egyikünk*)
30 híres kesztyűs volt (N; 1890: NK: híres *keztüüs* volt)
33 mérföld területe (NK: mérföld *területe*)
- 255 9 kellett a kesztyűsboltban (N; 1890; NK: kellett a *keztüüs-*
boltban)
helyt állanom. (NK: *helyet állanom*.)
11 vásárolta a kesztyűit. (N; 1890; NK: vásárolta a *keztüüit*.)
12 volna a kesztyűknél! (N; 1890; NK: volna a *keztüüknél!*)
- 256 30 fel szíveinkben, (N: *fel a szíveinkben*),
- 257 14 kétségbeesését nevelte (NK: kétségbeesését *növelte*)
17 vajon mennyire (N: *valjon mennyire* 1890; NK: *vajjon*
mennyire)
28 igaz (Cer: ← *Igaz*)
29 hát akkor (Cer: ← *Hát akkor*)
- 259 : 17 hála-könyvek között (N: hála-könyvek között 1890; NK:
hála-könyvek között)
25 e *sűrű* könyvei. (N; 1890: e *sűrű* könyvei. NK: e *sűrű*
könyvei.)
26 meg egészen (Cer: ← *még egészen*)
27 van *szegény Klatopilnak!*” (NK: van *Kvatopilnak!*”)
- 260 : 2 bejött szakácsné. (1890: bejött *szakácsné*. — sh. —)

Lap: Sor:

- 5 baracklekváros tészta**em**. (N: baracklekváros tészta-
némü.)
- 13 prózai (Cer: ← prózai)
- 17 mert kettőnknek (Cer: ← mert *a* kettőnknek)
- 23 azonban koccintsunk egyet (N; 1890; NK: azonban koczint-
sunk egyet)
- 25 S koccintottunk — nem (N; 1890; NK: S koczintottunk
— nem)
- 261 1 viszonyok *között* azonban, (NK: viszonyok azonban,)
12 megtartottam? (Cer: ← megtartottam?)
- 262 : 3 hogy *egy* koldusnéval (NK: hogy koldusnéval)
5 Venczelnek úgy megzavarodhatik (N: Venczelnek így
megzavarodhatik)
- 10 jámbor kesztyűsnek a (N: jámbor keztyűsnek a)
- 263 3 amilyen *tíz* férfi (N: a milyen *száz* férfi)
8 semmi a könny (1890; NK: semmi a köny)
- 17 felszárítá a könnyeit. (N; 1890: felszárítá a könnyeit. (NK:
felszárítá a könnyeit.)
- 264 : 30 a lánykát falura (Cer: ← N; 1890: a *lyánykát* falura)
- 265 6 homöopathiai úton (N: homæopathiai uton)
7 — Tökéletesen homöopathice. (N: — Tökéletesen homoe-
pathice. (Cer: → NK: — Tökéletesen homeopathice.)
- 22 neveltünk *e* leveleken! (N: neveltünk *a* leveleken!)
- 266 : 8 Solferinónál (Cer: ← Solferinónál)
22 a kis különbséggel, (NK: a kis különbséggel,)
24 én gyámi (Cer: ← én gyám)
- 267 : 11 tökéletesen megóva, (N: tökéletesen meg *volt* óva,)
- 267 : 24 „mostanába” kinevezett (NK: „mostanában” kinevezett)
- 34 Rossz csillagok (N: Rosz csillagok)
- 269 : 8 *kenyeren*, (NK: kenyéren,)
9 *lefizetésére*. (Cer: ← lefizetésre.)
17 közcsendhábortásért (Cer: ← Közcsend háborításért)
- 270 : 15 Az 56. folytatás után az N-ben a lap alján olvasható:
„(H e l y r e i g a z i t á s. Mult számunkban, e helyett *száz*
férfi közül kilencz’, olvasandó *„tíz férfi közül kilencz’.*”)
- 271 : 26 No iszen magának sem (NK: No *hiszen* magának sem)
28 gyámi *teendő*k alól. (N: gyámi *hivatal* alól.)
- 273 1 — Kitaláljam (Cer: ← — Kitaláltam)
4 — Ej, hogy ön (N; 1890; NK: — Ejh, hogy ön)
14 Ahhoz nem adtam (N; 1890: Ahoz nem adtam)
20 magától. (Cer: ← magától.)

Lap: Sor:

- 21 Hígyge el, hogy (N; 1890; NK: Hígyje el, hogyⁿ)
274 : 3 azt önnek mindjárt. (N; 1890: azt önnek mingyárt.)
275 : 5 basszus (Cer: ← basszus)
14 szoktak elhíni (NK: szoktak elhívni)
276 : 2 halandóság (Cer: ← halandóság)
11 egy comité lett (N; 1890: egy komité lett)
15 egyiknek szavalat, (N: egyiknek szavallat,)
18 Nabuccobul (N; 1890: Nabuccoból Cer: Naabuccobul → Naabuccoból Pir: → Nabuccobul)
19 többit aztán már (NK: többit azután már)
21 az egyik részvevő (NK: egyik résztvevő)
24 azzal a különbséggel, (Cer: → NK: azzal a különbséggel,)
28 táncmester lévén (N: táncmester levén)
hogy a lába (N: hogy lába)
277 : 32 hogy „alászolgája (NK: hogy alászolgája)
277 : 34 még a főkurátor (N: még főkurátor)
278 : 11 ütögetve a csizmaszárdt. (N: ütögetve a csizmaszárait.)
19 — Olyan rossz (N: — Olyan rossz)
rossz hírbn (N: rossz hírbn)
31 Bergengóciában (Cer: ← bergengóciában)
279 : 16 a bálozásnak, a csélcapságnak, (N: a bálozásnak, a szélcapságnak,)
280 : 3 édes tensasszony, én (NK: édes ténsasszony, én)
15 Azon kívül a dáciám (NK: Azon kívül a datiám)
21 Én ezt mind (N: Én azt mind)
281 : 18 — Ne adj Isten, (N: — Na adj Isten,)
24 valójában az a férfiú, (NK: valójában az a férfi,)
282 : 2 hogy volt énnekem (Cer: ← hogy én volt nekem)
10 mikor megsokalltam (N; 1890; NK: mikor megsokaltam)
18 Úgy híják, hogy (NK: Úgy hívják, hogy)
283 : 30 úgy lógott rajta. (Cer: ← N: ugy lóggott rajta.)
284 : 1 erőttette a mosolygást, (N: erőttette a mosolygást,)
10 — De különben meg (Cer: → NK: — De különben meg)
29 áttérhetek a katolikus (Cer: áttérhetek a katolikus → áttérhetek is katolikus)
32 nincs is katolikus (Cer: nincs is katolikus → nincs a katolikus)
285 : 4 ünnepélyes csengetyűszó (N; 1890: ünnepélyes csengetyűszó NK: ünnepélyes csengetyűszó)
10 földöntúli (Cer: ← földöntúli)
18 senkit sem (N: senkit nem)

Lap: Sor:

- 19 A katolikus vallást (1890: A katolikus vallást — sh. —)
20 fennköltnek találok. (N; 1890; NK: fennköltnek találok.)
- 286 8 senki sem látja. (N: senki nem látja.)
A 60. folytatás után az N-ben az olvasható, hogy „Vége köv.”
- 13 — Ez legkevésbé. (N; 1890; NK: — Ez legkevésbé!)
28 melyet mások (N: melyeket mások)
látnak, míg ugyanakkor (N; 1890: látanak, a míg ugyanakkor
akkor Cer: → látanak míg ugyanakkor)
- 287 : 1 — Édes barátnőm! (N; 1890: Édes barátném!)
7 majd megtréfállak (N: majd *hogy* megtréfállak)
22 tud-e ön azután? (N; NK: tud-e ön aztán?)
25 forró lehelete (N; 1890; NK: forró lehellete)
29 lövelt elő azokból. (NK: lövelt elő azokból.)
- 288 13 míg az megrohad, (NK: míg az megrothad,)
19 Ne higgye el. (N; 1890; NK: Ne higyjé el.)
26 a könnyeimért fognak (N; 1890; NK: a könnyeimért fognak)
- 289 3 „Hej, az én (N: Héj az én)
6 kegyed bosszantására (N; 1890; NK: kegyed bosszantására)
16 mintha a sárba (NK: mintha sárba)
23 „Ne búsulj, (Cer: ← „ne búsulj,)
29 Ézsaiás találmánya, (N; 1890; NK: Ezsaiás találmánya,)
- 290 : 14 keresi a menyországot, (N: keresi a menyországot,)
17 A 61. részlet után az N-ben ismét olvasható, hogy „Vége köv.”
22, 23, 25 Isten (N: isten)
26 az igaz pápista (NK: az igazi pápista)
27 A térdein (Cer: ← A déridein)
köszönte a dorgálásomat. (NK: köszönte meg a dorgálásomat.)
- 292 : 2, 24 Isten (N: isten)
26 úgy ki az arca. (NK: ki úgy az arcza.)
27 esküszöm a bosszúálló (1890; NK: esküszöm a boszúálló)
34 mint az álomlátás. (N: mint egy álomlátás.)
- 293 1 Hej, de tenger (N: Hajh, de tenger 1890; NK: Hejh, de tenger)
3 De sok rossz (N: De sok rossz)
15 Meglátogattam (Cer: ← Meglátogattam a)
17 miniszteri engedély mellett (Cer: ← miniszteri rendelet mellett)
- 294 : 1 ide/ megállt egy (N: ide/ megáll egy)

Lap: Sor:

7 most is lángoló (N: most is *a* lángoló)

16 folytatta *a* munkáját. (NK: folytatta munkáját.)

22 te *absolve*, (Cer: ← N; 1890: te *absolve*,)

24 sor után az első kiadásban ez a szó szerepel: —VÉGE.—

295 VIII. Gyuricza (Cer: ← VIII. *A* Gyuricza)

TÁRGYI ÉS NYELVI MAGYARÁZATOK

ROKONMOTÍVUMOK

Önálló kötetet töltene meg, ha *A tengerszemű hölgy* memoárjait Jókai nagyszámú visszaemlékezéseivel vetnénk egybe. A kínálkozó tanulságok tárgyalása és rendszerbe foglalása meghaladná feladatainkat és lehetőségeinket. Arra vállalkozhatunk csupán, hogy téves vagy tudatosan módosított adatok helyreigazításával a tárgyi magyarázatok közt foglalkozzunk.

A regények s a novellák rokonmotívumainak bemutatásakor természetesen nem remélhetünk teljességet, bár ez a rövid összefoglaló is beszédes bizonyítéka annak, hogy *A tengerszemű hölgyet*, az ötvenéves írói jubileumát alig 4—5 évvel megelőző regényét milyen sok szál fűzi egész életművéhez.

Komáromi miliót s pezsgő reformkori társaséletet jelenít meg Jókai kezdeti elbeszéléseiben (*Komárom, Kötél áztatva jó, A hazajáró lélek*), *Az elátkozott család*, a *Politikai divatok*, *Az arany ember* és *A mi lengyelünk* c. regényeiben. (Vö.: *Politikai divatok* JKK 562.; Nagy Miklós: *Jókai Mór, Válogatott elbeszélések*. It 1956. 231.)

Mindjárt az aradi kapituláció másnapján a szabadságharcos témákat dolgozza fel a *Forradalmi és csataképek*, ill. a *Bujdosó naplója* c. ciklusaiban. Számos regényében vonul el az író szeme előtt 1848/49 (*Politikai divatok*, *A köszlő ember fiai*, *Akik kétszer halnak meg*, *Enyim, tied, övé*, *Egy az Isten*, *A mi lengyelünk*). S emellett se szeri, se száma az olyan novelláknak, cikkeknek és beszédeknek, amelyekben a szabadságharc helyet kap.

A kegyetlen tél debreceni menekültjei megjelennek a *Csataképekben* (1.), az *Öreg ember nem vén ember* (131.) c. munkájában és számos visszaemlékezésében. (HhM 5. k. 27—29., 125., Cikkbesz 2. k. 481.)

Komárom 1849-i égését megrázó élményként mutatja be a *Csataképekben*, (147.) a *Politikai divatok* és *A mi lengyelünk* c. regényében.

A komáromi tűzvészhez hasonló katasztrófát dolgoz fel Jókai *Az elátkozott család* c. regényében is, amely az 1763-i komáromi földrendést örökíti meg. (L. T. B. *Komárom Jókai regényeiben*. Komárom 1904. máj. 26. 21. sz. 1—3.)

Nagy Sándor szerint „Teljesen az ujság hatására vallanak Jókainál a nagy elemi csapások, a tömegszerencsétlenségek gyakori rajzai . . . Több regényének ilyen esemény a központja, mint a felvidéki járvány a *Szomorú napokban*, az alföldi aszály és éhínség *A szerelem bolondjaiban*. Így szerepel a felvidéki éhínség a *Régi jó táblalábrákban*, az 1838-i pesti árvíz a *Kárpáthy Zoltánban*, a tiszai árvíz *Az új földesúrban*, a komáromi hídlaszakadás a nádort váró néptömeg alatt a *Politikai divatokban*, Komárom égése *A tengerszemű hölgyben*, bányarobbanás és égés *A fekete gyémántokban*, vasúti szerencsétlenség a *Nincsen ördögben*. Ezek az események szerves részei Jókai regényeinek . . . pompás alkalmat adnak az írónak leíró tehetsége ragyogtatására.” (*A hírlap hatása Jókai társadalmi regényeinek anyagára*. It 1937. 153.; *Politikai divatok* JKK 14. k. 575—76.)

Buda várának ostromáról részletesen ír Jókai *A kőszívű ember fiai* regényében (JKK 2. k. 423—27.) és számos visszaemlékezésében. (Pl. HhM 4. k. 5., 5. k. 98., Cikkesz 2. k. 901.) A farkasokkal való viaskodás megjelenítése már a *Hétköznapiak* (JKK 170.), a *Politikai divatok* (JKK 170.), *A kőszívű ember fiai* (JKK 1. k. 155.) és *A barátfalvi lévita* (JKK 128—35.) c. regényekben is előfordul.

Guyon Richárd, a branyiszkói hős táncát a *Csataképek* egyik novellájában (152—56.) és memoárjaiban is megörökíti Jókai. (HhM 5. k. 67., 4. k. 108.)

Gyakran mutatja be, hogy a szabadságharc bukása után öngyilkosságra készül. (*Életemből* 1. rész 54.) Ez a gondolat a *Csataképekben* is előfordul. (218.) Szabadságharcos szereplői is többször gondolnak arra, hogy véget vetnek életüknek. (*Enyim, tied, övé* JKK 1. k. 225.) *A fránya hadnagy* című szereplője is öngyilkos lesz. (*Virradóra* 269.)

Se szeri, se száma az olyan elbeszéléseknek és novelláknak, amelyekben tardonai bujdosását jeleníti meg Jókai. (*Csataképek* 210—11., *Életemből* 1. rész 33—59.) Részletesen olvashatunk erről a *Politikai divatokban* (JKK 217., 596.) és *Az eldátkozott család* c. regényében. (JKK 289.) Felesége gondoskodását jeleníti meg a *Száz leány egy rakáson* (*Még egy csokrot* 158.) és az *Utazás egy sírdomb körül* c. szugesztív víziójában.

Lap: Sor:

5 : 1 sok szép szemekkel — Lévy Mihály a regény ismertetésekor elmarasztalja a „tollhibát” vétő író, aki „mindjárt könyve legelején úgy beszél, hogy sok szép szemekkel volt találkozása”. (MSzle 1890. okt. 26. 43. sz. 517.)

23 nősző — megtermékenyítő

Lap: Sor:

- 6 : 6 *amphibium* — hullő
8 *Ő tizenkét esztendő, én tizenhat éves . . .* — Jókai számításunk szerint 1841-ben játszódó eseményekkel kezdi regényét. A címadó főszereplő négy évvel fiatalabb Jókainál, tehát 1829-ben született.
22 *quadrille* — francia négyes, a XVIII. században kialakult társastánc
26 *pli* — hajlás, fordulat
7 : 20 *udvari kamarás* — az uralkodók kincstárának, a kamerának a felügyelője a feudalizmus kezdeti szakaszán. Később előkelő udvari méltóság. Jelvénye: aranykulcs. (*A köszlű ember fia* JKK I. k. 475.)
30 „szétszólják” *őket* — fiatal szerelmesek „széptetykálása” gyakran szerepel Jókai műveiben. (Pl. *Politikai divatok* JKK 41.: L. *Keletkezése, forrásai*)
8 : 1 *tubákolni szeretett* — A tubákoló nagynéne Laborfalvi Róza egyik barátnőjére emlékeztet. Jókai feleségéhez is gyakran jártak olyan kiöregedett színésznők, akik nem tudtak lemondani a nikotin élvezésének erről a formájáról. (Feszty Árpádné: *A tegnap*. Bp. 1924. 63.)
5 *damensolo* — a francia négyes nők által egyedül lejtett figurája
6 *tour de mains* — a francia négyes forgós, kézfogásos figurája
18 — *Nix cache-cache spielen, monsieur Maurice* — ne játsszunk bújócskát, Móric úr [német-francia keverék nyelven] *Allons!* — gyerünk! rajta!
Walzer geht an — valcer kezdődik, valcer következik
19 *Nur courage* — csak bátorság
Ne cherchez pas toujours das allerschlechteste [allerschlechteste] *Tänzerin!* — ne keresse mindig a legrosszabb táncosnőt!
20 *Fangen sie Fräulein Erzsike par l' And* [Hand] — fogja kézen Erzsike kiasszonyt
21 *Valsez la!* — táncoljon vele keringőt, táncoltassa meg!
24 *grundverschieden* — alapjában különböző
34 *villitánc* — vad iramú kísértet-tánc, a férfit szerelemre csábító, de magát meg nem adó tündérlány tánca
9 : 3 *Très bien, monsieur Maurice* — nagyon jól van, Móric úr *Ça va auszeizeknet* [ausgezeichnet]! — kitűnően megy!
4 *Alten* [Halten] *sie brav la demoiselle* — fogja bátran a kiasszonyt
Nix auf die Füße schauen — nem szabad a lábát bámulni, ne nézzen a lábára

Lap: Sor:

Regardez aux yeux! — nézzen a szemébe!

5 *Das ist richtig* [richtig] — helyes, jól van
Embrassieren ist besser, als embarrassieren! Pouach! — jobb ölelni,
mint öklelni! Pihál!

6 *Da liegst schon alle beide!* — na, elesik mind a kettő!

7 *liegst* —, elesik, elbotlik

22 *Éreztem is én azt a tűszúrást akkor* — Jókai kissé antedatálta fizikai edzettségét. Komáromban még meglehetősen gyenge testalkatú ifjú volt, s nehezen viselte a testi fájdalmakat. 1842 utáni kecskeméti időszakáról írja, hogy szállásadója fiával, Gyenes Palival kemény testedzéssel gyakorolták a fizikai fáradságok viselését. Ennek eredményeként olyanok „letünk — említi *Az én iskolatársam* c. 1893-ban keletkezett memoárjában — mint a vascövek” (HhM 5. k. 174.; *Hétköznapok* JKK 327.)

A *Negyven év visszhangja* c. önéletrajzában arról emlékezik meg, hogy Pápán sokat betegeskedett, s Kecskeméten testileg is megerősödött. (Jókai-jubileum 128.)

10 *A megigazított csokor* — A FővL K. betűjegyű recenziése írja: „Máskor dühös szoktam lenni, ha jó író a ‚bokréta‘ szép magyar szó helyett ‚csokor‘-t ír, mely voltaképp a ‚másli‘ magyar szava s nem virágból, hanem szalagból, nyakkendőből kötik. De ebben a könyvben nem törődtem vele.” (*A tengerszemű hölgy*. 1889. dec. 19. 348. sz. 2585.)

5 *a kecskeméti jogakadémia reményteljes tagjai* . . . — Jókai 1842 őszétől 1844 nyaráig hallgatott jogot Kecskeméten.

6 *engemet választottak meg egyhangúlag „előtáncosnak”* — 1844-ben „mire a második farsang bekövetkezett, akkorra már annyira emelkedett a renommém, hogy a juristaság a jogász-bálra engem választott meg *előtáncosnak*. Az a valami! Az a kitüntetés! Intézni a quadrillt, dirigálni a körmagyart, kommandirozni a kotilyont!” (*Az én iskolatársaim*. = HhM 5. k. 174.) Az *Egy nap Arany Jánosnál* c. visszaemlékezésében megemlíti, hogy „Gyulai szemembe mondá . . . , hogy soha se látott jobb magyar táncost nálamnál.” (*Életemből* 1. rész 161.)

9 *ugyanazon évben . . . versenyzett szomorújátékomat . . .* — A zsidó fiú Petőfi által másolt eredeti példányán az olvasható, hogy 1843. márc. 8-án érkezett a pályázatra. (MSalon 1894. 703. hasáb., *Petőfi mint színlész* = *Megtörtént regék* NK 61.k. 96—98.) A pályázat eredményét 1843. okt. 8-án hirdették

ki, s ekkor másodéves volt Jókai. A *dicséret* híre tehát abban a *tanévben* érkezett Kecskemétre, amikor a diáktársai megválasztották előtáncosnak. Az irodalmi siker azonban mindenképpen megelőzte a farsangot (1844). A drámáját ért elismerés fontos — ha ugyan nem döntő — szerepet játszott abban, hogy iskolatársai így fejezték ki nagyrabecsülésüket.

- 10 *Teleki pályázaton versenyzett szomorújátékomat* — Petőfi Összes Műveinek kritikai sajtó alá rendezői szerint — miként a szerző visszaemlékezésében — a Teleki pályázaton kapott dicséretet *A zsidó fiú*. (PÖM 7. k. 595.)

Már *A tengerszemű hölgy* c. regényt értékelő akadémiai jelentésben is szerepel, hogy „Jókai első szépirodalmi zsöngéje: „A zsidó fiú’ nem a Teleki pályázaton bukhatott el, mely akkor még nem létezett.” (JKK 325.) A FővL K. betűjegyes recenzense is megemlíti, hogy „Akkor még nem volt Teleki pályázat, az tehát más drámai versenyen futhatott.” (*A tengerszemű hölgy*. 1889. dec. 19. 348. sz. 2583.)

Gróf Teleki József csak 1855-ben bekövetkezett halála előtt tett 12 000 forintos alapítványt az évenként kiadandó s száz arannyal jutalmazandó drámai pályázatra. Nagyobb a valószínűsége annak, hogy a Marczibányi jutalomról van szó. (Vö.: Cikkesz 5. k. 70., 456—57., 499.) Mégsem véletlenül maradt Jókai emlékezetében a név: a Magyar Tudományos Akadémia ugyanis gróf Teleki József elnöklétével 1843. okt. 8-án tartotta 12. közgyűlését, amelyen a drámai pályázatra beküldött munkákat jutalmazták. (*Magyar Akadémia Közgyűlés*. PH 1843. okt. 12. 290. sz. 696.; *Magyar akad. köz-ülés*. Jelenkor 1843. okt. 12. 81. sz. 4435.)

- 10 : 15 *három évi távollét* — Jókai nem három, hanem két évig tanult Kecskeméten. 1844. júl. 26-án levélben értesítette édesanyját, hogy elvégezte „iskolai pályáját”.

Egyébként írónk ebben a fejezetben arról is megemlékezik, hogy négy évig tartott a jogászi kurzus, s ebből a harmadik és a negyedik évben Komáromban, ill. Pesten volt joggyakorlok. Kecskeméti tanulmányaira tehát csak két év jutott.

- 19 *patvaria* — gyakorlati idő, amelyet 1848 előtt a végzett ügyvédjelölteknek ügyvédnél kellett eltölteniök. Jókai 1844 nyaratól 1845 márciusáig volt patvarista Komáromban Asztalos István ügyvédnél.

jurateria — a jurátusok, a felesketett, többnyire ügyvéd

- mellett gyakorlaton levő jogvégezett ifjak gyakorlati ideje Jókai 1845 márciusában Pestre került jurátusnak Molnár József ügyvédhez.
- 21 *Üres brómban arcképeket festettem* — 1894-ben egyik ünnepi beszédében mondta Jókai „Festőnek készültem egykor én is”. (Jókai-jubileum 45.) Kertbeny Károlyhoz írt önéletrajzi levelében is arról számol be, hogy először „festézzettel kezdtem foglalkozni és Komáromnak csaknem minden szép lányát lefestettem”. (*Életem regénye*. Egy elkallódott Jókai önéletrajz. Miskolci Napló 1925. febr. 18. 39. sz. 5.; *Politikai divatok* JKK 564.) *A Negyven év visszhangja* c. önéletrajzi visszaemlékezésében is elárulja, hogy fiatal korában a piketúrával is kacérkodott. (Jókai-jubileum 126.; Vö.: HhM 5. k. 161., 308—09.; *Öreg ember nem vén ember* 178—79.) 1841-ben tanult festeni Orbán Balázs rajztanárnál. (Vayerné Zibolen Ágnes: *Jókai képzőművészeti munkássága*. A Petőfi Irodalmi Múzeum Évkönyve. Bp. 1962. 62.; Vö.: HhM 5. k. 185., Jókai-jubileum 109.) *festettem. Olajminiatúrákat* — Festményeiről a *Légytettek a halállal* c. cikkében (MSalon 1888. 541. hasáb) is megemlékeznek. Az *Önéletrásom* c. életrajzában arról beszél, hogy „Már gyermekkoromban... jól talált arcképeket rajzoltam és festettem ismerősökről és városi kitünőségekről”. (Jókai-jubileum 136.; Vö.: Cikksbesz 5. k. 496.; HhM 5. k. 174—175.; *Életemből* 1. rész 222.)
- 22 *az ószönyi tisztartót...* — A szakirodalom számontart néhány férfiarcképet, amelyet a fiatal Jókai festett Komáromban; ezeket azonban nem sikerült azonosítani a tisztartóéval. Mint ahogyan a fiskálisné arcképét sem találtuk meg. (Vayerné, Zibolen Ágnes i. m. 61—83.) továbbá: Petrovics Elek: *Jókai, a festő*. Az Est Hármaskönyve Bp. 1925. 249—50.; Kristóf György: *Kirdly-hágóninneni írók*. Kolozsvár 1942. 121—22.) 1902-ben a *Mivel töltötték az időt a hajdani diákok* c. korrajzában leírja Jókai, hogy a kecskeméti joghallgatók egymást tanították francia nyelvre, énekre, zenére, táncra, vívásra és szavalásra. Ő rajzolásra oktatta diáktársait. (HhM 4. k. 270.) *Az én iskolatársaim* c. megemlékezésében azt említi, hogy kecskeméti jogászbarátai kinevezték rajztanárnak. (HhM 5. k. 173.)

Lap: Sor:

- 11 1 *következő farsangon* — 1845 tavaszán
6 *stuccer* — divatmajmoló, piperkőc
arszlán — *A varázs-ing* c. visszaemlékezésében írja Jókai, hogy „Azokat az urakat, a kik párisi divatos ruhát viseltek, arszlánok'-nak neveztük. S iparkodtunk hozzájuk nem hasonlítani.” (FhM 5. k. 199.)
- 15 *à l'anglaise frizura* — angolos hajviselet, fodros frizura
- 22 *Ilyen tökéletes férfialakot csak regénylónak van joga teremteni* — Jókait állandó támadás érte amiatt, hogy tökéletes alakokat, ideálokat rajzol regényeiben. Ő azonban — miképp ez a regénye is bizonyítja — elvileg sem fogadta el a kritikát.
- 27 *tapasztalatlan ifjonc voltam...* — 1899-ben írja Jókai a *Katona József és Bánk bánja* c. visszaemlékezésében, hogy „az én jurátus koromban is az anyám és nővérem fonta vászonban ruházkodtam”. (FhM 4. k. 210.; Vö.: Zsigmond Ferenc: *A szabadságharc hatása Jókai írói egyéniségére*. It 1918. 33.)
- 32 *decretál* — dönt, határoz
- 33 *körmagyar* — körcsárdás (Cikkbesz 5. k. 620.)
- 12 : 4 *pecsovics* — a bécsi kormány híveinek reformkori csúfneve (Cikkbesz 2. k. 736.)
- 24 *védegylet* — teljes neve: Honi Ipari Védegyelet. Kossuth alapította a magyar ipar védelmére 1844-ben. A korabeli védegyleti vitákról Frankenburg Adolf emlékezik meg az *Emlékiratok* c. memoárjában. (Pest 1868. 3. k. 29–30.)
- 30 *Damenwalzer* — női keringő, hölgyváltás
- 33 *obligát tour* — kötelező néhány táncfordulat a hölgyválasz idején, hogy a partnernőnek alkalma legyen másokat is felkérni
- 13 2 *cotillon* — füzértánc (*Kárpáthy Zoltán* JKK 394.)
- 12 *Müllerné* — lehet, hogy Weinmüllernére gondolt Jókai. (*L. Keletkezése, forrdsai*. JKK 312.) Müllerné arcképét nem sikerült fellelni Jókai megmaradt festményei között. (Vayer-né i. m. 80–81.)
- 14 6 *planéta* — csillag, sztár, itt: a társaság központja
- 17 *kékhetnémje* — előkelődsdi hajlama
- 15 : 32 *infamer Halnuk* [Halnuke] — infámis gazember, becstelen mihaszna
- 34 *Selber dner* — te magad vagy az
- 16 : 7 *orosz kétfejű sas* — a cári Oroszország címerében látható aranyozott, kiöltött, vörös nyelvű kétfejű sas

Lap: Sor:

- 17 *kajdacs* — papagáj
- 29 *Kokócska* — Jókai Zsakó nevű papagájának a párja, amelyet Laborfalvi Róza szerzett (HhM 5. k. 193–94.)
- 17 : 1 *valóságos csuda* . . . — Jókainak 1899-i memoárja szerint két papagája volt: egy Zsakó és egy Kokócska nevű. Amikor Zsakó beteg lett, Jókai az íróasztalában csinált neki fészket, s babusgatta: „Mi kell kedves Zsakó? „Add ide a fejedet”, mondá legunyasztva a beteg fejét. S egy perc múlva meghalt.” (*Az én papagájom*. HhM 5. k. 194.)
- 27 *Barabás Miklós* (1812–1898) — székely származású arcképfestő. *Vándorcigányok* c. képéhez Petőfi írt verset. Megörökítette a reformkor nevezetes alakjait.
- 33 *prlmfestés* — olyan festési mód, amikor a művész egy felületet csak egyszer fest meg
- 18 : 18 *krapp* — buzérgyökérből kivont természetes festőanyag a múlt században
- 19 : 8 *phidiaszi Vénus* — Pheidiász ókori görög szobrász fenséget és bájt egyesítő szobra
- 18 *fortificatio* — erődítmény, vár, erőd; Bökfy Zakariás szerint 1847-ben épült „borzasztó erősség, mely a kis Dunát a Vággal összekötendi” (PDlap 1847. febr. 28. 9. sz. 277.)
- 29 *a nagyéne pasziánszt játszott* . . . — a Hegedűs Sándorné Jókay Jolán írja a *Jókai és Laborfalvi Róza* c. memoárkötetében, hogy a Jókai házaspár otthon szívesen pasziánszozott. (Bp. 1927. 20., 124.; *Kárpáthy Zoltán* JKK 2. k. 274.) Jókai a *Solitudo* c. kis írásában arról emlékezik meg, hogy este lámpafénynél gyakran szórakoztatta a türelemjátéknak ez változata. (HhM 5. k. 338.)
- 20 : 2 *tüll anglais* — finom fonalú fátýolszerű tüll szövet (Somogyi Géza: *Ami még nincs, de kellene*. Nyelvtör 1917. 107.; *Cikkbesz* 5. k. 501.)
- 14 *corriger la fortune* — helyesbíteni a szerencsét, szerencsejátékban csalni
- 22 : 10 *Journal des demoiselles* — Nők lapja, francia divatlap
- 12 *Pesti Divatlap* — PDlap, Vahot Imre által 1844 és 1848 között szerkesztett, hetenként megjelent szépirodalmi és divatlap. 1846-ig Petőfi Sándor volt a segédszerkesztője. Jókai visszaemlékezése szerint a PDlap „volt a magyar középosztály, a jó falusiak közlönye, nyers nyakas modorával, jó gyomrot feltételező élceivel, kezdő íróival s Petőfi

Boron
Miklós

- költeményeivel.” (Életemből 1. rész 182.) Az *Önéletrádsom* c. életrajzában „a neutrális táblabíróvilág orgánumának” nevezi Jókai a PDlapot. (Jókai-jubileum 140.) Vahot Imréről írja *Az én kortársaim* c. visszaemlékezésében: „Az ő lapjában is volt egy pár apróbb művem közölve, mikor még névtelen ismeretlen író voltam, s azért neki hálával tartozom.” (Életemből 1. rész 175.)
- 15 *Írt bele valamit?* — 1844-ben a PDlapban jelent meg Jókainak a *Románc, Az arany és az ember*, ill. a *Hármas kőn* c. verse. Ugyancsak a PDlap hasábjain jelentek meg részletek a *Hétköznapiok* c. regényéből *Az ingovány odza és Csodák* címen. (*Hétköznapiok* JKK 319—20.) 1845-ben a *Kártya* c. munkáját, és a *Marcze Zare* c. novelláját közölte Vahot Imre. 1846-ban *A nyomorék naplója, A gonosz lélek és a Házasságok desperatióból* c. elbeszélései jelentek meg a PDlap hasábjain. 1847-ben széles körű publicisztikai harcot folytatott Jókai Vahot Imre divatlapja ellen. (Cikkbesz 1. k. 646. kkl.)
- 18 *mocsári sziget* — Ezt a *Hétköznapioknak A mocsárok viránya* c. fejezetében olvashatjuk. (JKK 245—55.) A csendes mocsárszország világa Jókai számos leírásában előfordul. (Solymossy Sándor: *A nemzetnevelő Jókai Néptanítók Lapja* 1925. ápr. 6. 13—14. sz. 9.; *A köszívű ember fiai* JKK 2. k. 449—50.; Oláh Gábor: *Jókai és Debrecen*. ItK 1906. 275.)
- 20 *képzletből írtam le* — Jókai sok vonatkozásban a rejtélyes és csodálatos komáromi Erzsébet szigetről mintázta a „mocsárok virányát”. Erről ír színes szavakkal az *Egy sziget története* c. visszaemlékezésében. (HhM 5. k. 148—51.) Az első regény keletkezésére vonatkozó megjegyzéseket a *Hétköznapiok* c. regény kritikai sajtó alá rendezésekor idéztük. (JKK 326.)
- 23 : 1 *Legelőször is kigondolom egy történetnek a végét* — Jókai leveleiben és visszaemlékezéseiben gyakran elárulja, hogy először a regényeinek a végét dolgozza ki fejben. Nagy Bellának írja 1902. júl. 18-án a Svábhegyről, hogy két kisebb regényt írt „amiknek tárgya már ki van dolgozva a fejemben”. Jókai leveleit az OSzK-ban található géppel írt gyűjteményből (*Jókai Mór kiadásához készült anyaggyűjtemény*. FolHung 2261.), ill. Kulcsár Adorján kritikailag rendezett s immár kiadás előtt álló kéziratos anyagából idézzük.
- 3 *megalkotom . . . a történetnek az alakjait* — Jókai az *Önéletrádsom* c. életrajzában részletesen szól a regényírás mester-

ségéről. Kiindulópontként vagy egy vezéreszme, vagy egy történelmi adat ragadja meg figyelmét. „Akkor ehhez meg kell találnom az alakokat, a mik ezt a történetet keresztül viszik. Ez már tanulmány. Sok fejtörés, megfigyelés, megválogatás kell hozzá . . .” (Jókai-jubileum 150.; Jókai Mór *Önmagáról*. 40—41.)

- 8 nem „való” de igaznak kell lenni — Arany János írja a *Vojtina ars poetikája* c. költeményében azokat a sorokat, amelyekre Jókai céloz:

Győzz meg, hogy ami látszik, az való:

Akkor neved költő lesz, nem csaló . . .

Itt a különbség: hogy e látszatot

Igaz nélkül meg nem csinálhatod.

Csakhogy nem ami rész szerint igaz, —

Olyan kell, mi egészben s mindig az.

- 23 12 Ó-Gyalla — község a múlt századi Komárom megyében. Mai neve Hurbanovo.

Van egy gazdag nagynénje Ó-Gyallán — Jókai nagyapjának, Jókay Sámuelnek voltak itt birtokai. *Az én gyermekkori játsszótársaim* c. visszaemlékezésében is említi írónk ógyallai rokonait. (HhM 5. k. 143.)

- 16 Weinmüller — komáromi nyomdászfamília (L. *Keletkezése, forrásai*.)

- 19 *compossessor* — a compossessorátus, a nemesi közbirtokosság tagja (*A kiskirályok* JKK 1. k. 437.)

- 20 *göröngyös pálya* — *Az Önélettrdsom* c. memoárjában írja Jókai, hogy „Az én ifjúkoromban se a festést, se a költést, nem tekintették életpályának”. (Jókai-jubileum 137., Jókai Mór *Önmagáról* 5—6.) *A Két lányszeg egy szobában* c. visszaemlékezése szerint Csokonainak is „sokszor kellett pirulnia a kegyes pártfogók előszobáiban”. (*Életemből* 2. rész 92.) *A Hogy kezdődött ez a dolog* c. memoárjában arról ír, hogy hogyan éltek 1825 előtt a magyarországi költők. (HhM 5. k. 139.) *a kiadó fizetni fog* — Életrajzában arról emlékezik meg Jókai, hogy „Első regényem megjelenése után életpálya lett rám nézve az irodalom . . . Szorgalmas írónak meg lehetett élni, mellékfoglalkozás nélkül is.” (Jókai-jubileum 139.)

- 29 *Szerelem gyöngyei* — Petőfi 1845. okt. 23-án adta ki ezen a címen 39 versből álló ciklusát. A regényben Jókai 1845 tavaszán festi a címadó hős arcképét. Ekkor tehát még nem beszélhet a kötetről.

Lap: Sor:

32 *Gyönyörű költemények egy szép lednyhoz* — Petőfi az itt említett költeményeket a Gödöllőn megismert Mednyánszky Bertához írta.

24 : 3 *huszas* — a régi pengőforint harmadát érő ezüst húszkrajcáros, máriásnak is nevezték. (*A barátfalvi lévita* JKK 201—02.)

10 *Cipruslombok Etelke srjéről* — Petőfi e 34 költeményből álló ciklusnak a legnagyobb részét 1845. jan. 20-ig írta (PÖM 7. k. 595.) Vachott Sándorné hűgához, Csapó Etelkéhez, aki tragikus hirtelenséggel 1845. jan. 7-én szívszélhűdés következtében meghalt. Írónk az *Egy magyar költő életéből* c. értekezésében szép szavakkal adózik emlékének. (*Életemből* I. rész 246—47.)

Jókai fordított sorrendben említi Petőfi két versciklusát.

19 *a levélbélyeg még nem volt feltalálva* — Az első levelezőlapot 1869-ben, az első levélbélyeget 1871-ben adták ki Ausztria — Magyarország területén.

25 *Egy divatkép csakugyan volt . . .* — Jókai emlékezetből írta le, hogy milyen sorrendben jelentek meg a PDlap „műmellékletei”. A hiteles rekonstrukciót akadályozta, hogy nem sikerült olyan példányhoz jutnom, amelyekben megmaradtak a mellékletek vagy a képek címét feltüntetető borítólapok.

26 *Vahot Imre vaskövetkezetességgel törekedett a divatot nemzetiessé tenni* — Érthető módon viszolyogtak a „hölgyek” Vahot ízlésétől. A buzgó szerkesztő 1845 tavaszán pl. bemutat egy „nemzeti divatképet”, amely — szerinte — „tavaszi magyar viseletet képez. A nő violaszínű mentét és ruhát visel, könnyű hattyuprémmel, s belföldi bársony- vagy gyapotkelméből, egyszerű fekete zsinorzáttal. Arany szegélyzetű bársony fejkötőjéről hosszú fátyol hullámszik alá, s nyakát nemzeti színű kendőcske övezi. A férfin belföldi könnyű kelméű a kényelmes szabású zubbonyt látunk, s fekete zsinóros kockás nadrágot” stb. (*Nemzeti divatkép*. PDlap 1845. márc. [tavaszéle] 16. 22. sz. 357.)

30 *A második számnak a képmelléklete volt Egressy Gábor* — Egressy arcképe 1845 második felében jelent meg a PDlap hasábjain.

31 *III. Richárd* — Shakespeare színdarabja, amelynek címszerepét először Lendvay Márton, majd Egressy Gábor játszotta. Petőfi lelkes hangú bírálatot írt Egressy alakításáról. (PÖM 5. k. 40—43., 206—07.)

32 *Kiss Bólint* (1802—1868) — festő, a Nemzeti Színház kép-

Lap: Sor:

- tárának felügyelője és rendezője. Arcképeivel aratott sikert Svájcban, Itáliában és Németországba. 1831-ben tért haza Magyarországra. 1890-ben a *Volt, van és lesz* c. memoárjában írja róla, hogy amikor Pestre került a PDLap számára „színezett rézmetszetű színpadi jeleneteket alkotott: Bornémisza Annát, III. Richárdot”. (HhM 5. k. 186.)
- 25 4 Laborfalvi Róza arcképe 1846. jan. [télhó] 22-én jelent meg a PDLapban. (I. félév 1. sz. 80. után; Vö.: Új Idők 1925. I. 45.) E „művészi becsű rajzról” szintén nem eshetett szó jóval a megjelenése előtt.
- 13 A negyedik számból végre egy fiatal nyúlánk borzas fejű alak könyomatú képe került elő — Petőfi arcképe 1845. júl. 3-án jelent meg a PDLapban Lisznai Kálmánnak a *Petőfi Sándorhoz* c. verse (II. félév első fele 14. sz. 430—32.) utáni lapon a következő szerkesztői megjegyzéssel: „Ezen jellemző költemény után, mellyben szerző e lap szerkesztőjét is kitüntetésre méltatá, fölösleges volna Petőfi Sándornak jellemrajzát külön rovatban megirnunk. Itt fölötte híven van festve géniális barátunk szellemi arcképe.” (Uo. 432.) Jókai a kronológiai sorrendet azért változtatja meg, hogy a regény hatását fokozza.
- 15 *Barabás legjobb rajza* — A Pestre költözés előtti időről említi Jókai, hogy „csak egy hírneves festő volt Magyarországon: Barabás Miklós”. (HhM 5. k. 185—86.) A *Volt, van és lesz* c. visszaemlékezésében 1890-ben írja: „Mikor aztán megismerkedtem Barabással, már akkor én regényíró voltam. Vahot Imre rajzoltatta le ábrázatomat a szépirodalmi lapja számára”. (HhM 5. k. 187., *Az élet komédiásai* JKK 71., 739.) *fotográfia sem volt még feltalálva* — A fényképezés kezdetleges formáját, a daguerrotípiát Jaques Daguerre (1787—1851) párizsi díszlettervező és Nicephore Niepce (1765—1833) kísérletezték ki. Kutatásaik eredményét az életben maradt Daguerre tette közzé 1839-ben. Petőfi egyetlen hiteles arcképe is ilyen eljárással készült.
- Balogh János* (1796—1872) — országgyűlési követ, híres szónok, a liberális párt egyik vezetője. Különösen az ifjúság körében örvendett népszerűségnek.
- Wesselényi Miklóssal és Lovassy Lászlóval börtönöztek be. Erről írt Jókai 1866-ban a *Sajtó és cenzúra Magyarországon* c. értekezésében. (HhM 4. k. 62—63.)
- 26 : 7 *A regényemből kiadott mutatványoknak . . .* — *A Hétköznapiak* c.

regénynek *A mocsárok viránya* c. fejezete és *Az élő férj özvegye* c. fejezetnek az első három sora jelent meg a PDlap hasábjain 1845. márc. [tavaszelő] 6-án (19. sz. 299–304.) *Az ingovány háza* címen, mint „mutatvány a 'Hétköznapiok' című humoristicus regényből” Petőfi Sándor elismerő megjegyzésével. (Tábori Kornél: *Jókai regénye* Bp. 1925. 10.; Fekete Sándor: *Petőfi a segédszerkesztő*. Bp. 1958. 39.; *Hétköznapiok* JKK 319.)

A mutatvány dátuma is azt bizonyítja, hogy még Petőfi rajza sem jelenhetett meg abban az időben

16 *oiseau* — madár

21 *Apropó „sziget”* . . . — 1890-ben írja Jókai az *Egy sziget története* c. visszaemlékezésében: „Rév-Komáromnak van egy szigete, mely csaknem olyan hosszú, mint maga a város, s szélességben is kétszer akkora, mint a Margitsziget”. (HhM 5. k. 148.)

Váli Mari szerint Jókay Józsefnének három szigeti kertje volt. (I. m. 51—52.) Szeretettel emlékezik kertjükről Jókai a *Csataképek* egyik novellájában. (146.)

Önt sokszor látom kertiünk előtt végigsétálni — Az NK századik kötetében levő életrajz szerint 1845-ben „a nyári hónapokat Komáromban édesanyja körében tölté; a társaságot kerülve rendszeresen kora reggel ment ki szigeti kertjükbe, s késő este tért haza; ott készült az ügyvédi censurára s írta a *Hétköznapiok* című regényét.” (Jókai-jubileum 109.; Vö.: Abonyi Lajos: *Jókairól*. Új Idők 1905. ápr. 23. 17. sz. 399—402.)

28 *Előbb a fejemben kidolgozom az egész jelenetet* . . . — *A Negyven év visszhangja* c. önéletrajzában írja Jókai: „Ülve soha sem gondolkozom, hanem járkálva. Előbb az egész hosszú regényt apróra kidolgozom a fejemben . . . mikor dolgozom, nem akarok emberi arcot látni.” (Jókai-jubileum 122.) *Az Önéletrajzom* c. életrajzban is hasonlót említ. (Jókai-jubileum 151.)

27 : 8 *bércsevirág* — bércvirág, húsos szárú keresztes virágú erdei fű

14 *elucubratio* — szívós szorgalommal alkotott tudományos munka, nyilatkozat

25 Zsigmond Ferenc *A szabadságharc hatása Jókai írói egyéniségére* c. tanulmányában idézi a „Szerettem mindig az” kezd. s az „Én az Énnek” (27 : 28) szavakkal végződő részt annak bizonyítására, hogy „bizonyos passzivitás mindig megmaradt [Jókai] jellemének egyik vonásául”. (It 1918. 33.)

Lap: Sor:

28 : 5 *Biz ahhoz sok kritika hozzáfér . . .* — Jókai több ízben minősíti első regényét. 1881-ben ezt írja róla: „Ennek is sok hibája van, de azért . . . Nagy Ignác . . . maga ajánlotta azt saját kiadójának, Hartlebennek”. (Jókai Mór *Saját írói pályájáról*. Ellenzék 1881. ápr. 1. 75. sz. 2.; *Hogy lett Jókai regényíróvá?* Magyar Hírlap 1904. máj. 6. 126. sz. 8.; JKK *Hétköznapiok* 332.) A *„Magyar nábob” megköltése* c. utószavában azt írja, hogy „Első kísérletemnél . . . hol a képzelem, hol az életismeret ragadta magával a másikat . . .” (*Egy magyar nábob* JKK 2. k. 259.)

Az *Önéletrajzom* c. életrajzában a következőképpen emlékezik első regényéről: „Ez is tele van hibákkal . . . Tévedeztem, botorkáltam az úton; de az az út a saját magamtörte csapás volt”. (Jókai-jubileum 139. Vö.: *Mire vénülünk meg?* HhM 5. k. 309.)

11 *reine claude* — ringlófajta

1890-ben írja Jókai az *Egy sziget története* c. visszaemlékezésében: „Soha én olyan mosolygó almákat nem láttam azóta sem . . . Hát még azok a reine-claude fák, a mikre nadrágszakgatás volt felmászni, olyan édes gyümölcsöcsel”. (HhM 5. k. 149.)

14 *paszomántos alma* — bordás alma

1853. dec. 7-én írja anyjának Jókai, hogy a komáromi almákat elküldték a kiállításra, s „mondhatom — folytatja —, hogy azoknál szebb és nemesebb fajtákat nem láttam”. Az *én gyermekkori játszótársaim* c. visszaemlékezésében is szeretettel ír Jókai a szigeti kertjükben termett gömbölyű piros almákról. (HhM 5. k. 144.)

19 „angol kert” — A francia háborúk után Bakonyi Imre altábornagy a várból kivezető út jobb oldalán az ún. glacis-n létesítette azt a kertet, amelyet a komáromiak angol kertnek neveztek el. A katonai zenekar e park közepén játszott a nagyszámú érdeklődőknek katonai indulókat. E kertet a katonakertészek gondozták — sáncriabok segítségével. (Szinyeyi József: *A Timár-hdz.* 1—2.)

30 : 5 *Nemo profeta in patria* — senki sem próféta a saját hazájában

31 : 30 *biaouvactúz* — tábortűz

31 . . . *álmodám az üdvösségről* — *szalmaágyon!* — Erzsike sóhajában Jókai a tengerszemű hölgy jövőjét anticipálja. (Vö.: Lévay Mihály i. m. 517.)

33 4 *bibliának a belső táblájára* . . . — Szokásban volt ide jegyezni

Lap: Sor:

a legfontosabb családi eseményeket. Jókai édesapja a következő meghatározásokat írta a bibliájuk belső lapjára: „1812-ik Eszt[endő]be 14-ik August[us] léptem Házassági életre én Ásvay Jókay József sz[ületet]t Pulay Mária Szűzzel.

1814-ik Eszt[endő]ben Májusnak 3-ik napján született az első Magzatunk Károly—József megkeresztelve [?] 4. Máj. 1816-ik Eszt[endő]be Született egy Kis Leánykánk 15. Februarii és 17. meg kereszteltetett Eszternek. —

1818-ik Eszt[endő]be Született egy kis fiam 26. februari, és [. . . ?] meg kereszteltetett Lajosnak — ezen kedves fiunk meg holt December 16-kán 1820-ik Eszt[endő]be

1822-ik Eszt[endő]be született egy kis fiunk 6-ik Aprilis és 8-ikán meg kereszteltetett Lajosnak — meg-holt Aprilis 24-kén 1823-ik Eszt[endő]be

1825. febr. 18-kán született fiunk 25-kén meg kereszteltetett Móritznak.” (Szabó László: *Jókai élete és művei*. Bp. 1904. 17.)

5 *Manapság egy egész utcám van szülővárosomban* — Jókaiék komáromi háza a Szombati és a Nagy Mihály utca sarkán állt. (Mikszáth Kálmán i. m. 1. k. 24.) 1881-ben nevezték el a Szombati utcát Jókai utcának. Nevét máig nem változtatták meg. Ugyanebben az évben jelölték meg Jókai szülőházát emléktáblával, s ekkor választották meg írónkat Komárom díszpolgárává. (Váli Mari i. m. 19., *Jókaindl*. Ellenzék 1881. szept. 23. Esti kiadás 217. sz. 2.; Cikkbesz 2. k. 811.)

8 *Sic fata tulere* — így hozta a sors, a sors akarta így A FővL K. betűjegyző recenzense részletesen ismerteti a Duna-szigeti találkozásokat, s megállapítja, hogy „Akárhány X nyomja is már a válladat kedves olvasóm, meg fogsz fiatalodni attól a friss színű festéstől, mely . . . a kis fagunyhot tünteti eléd, a Jókai legdrágább palotáját”. (1889. dec. 19. 348. sz. 2585.)

34 *mencsikoff* — Alexander Danilovics Mensikov (1672—1729) orosz államférfiről és hadvezérről elnevezett és általa divatba hozott bokáig érő télikabát. (*Nincsen ördög* JKK 24., 292—93.) *A tengerszemű hölgy* keletkezésekor használt 24. sz. noteszében ír Jókai Mencsikoff hercegről. Harsányi Zoltán a *Nincsen ördög* c. regény kritikai jegyzeteiben ismerteti, amit itt mond Jókai a mencsikoffjáról. (I. h.)

2 *szívesen látott vendég voltam a nagyúri háznál* — Váli Mari ír

Lap: Sor:

- arról, hogy a komáromi „mulatságoknak mindenkor az én kis Móric bátyám volt az éltető lelke”. (I. m. 16.) A fiatal Jókait valóban szívesen fogadták a komáromi előkelő körök táncos összejövetelein. (*Politikai divatok* JKK 564.)
Az élet komédiáisaiban is ír Jókai a Bécsben és a kisvárosokban divatozó társasjátékokról. (JKK 470.)
- 7 *Rácz Pali* (1815–1885) — híres cigányprímás, aki egész Európában sikert aratott
Sarasate y Navascués Pablo, Martín (1844–1908) — nemzetközi híru spanyol hegedűművész és zeneszerző
- 10 *arpeggio* — egyes akkordok hárfaszerű előadása, felbontott formában előadott hangzat
pizzicato — vonós hangszerek pengetése előadás közben
- 11 *Ole Bull* — Bull Ole, Bornemann (1810–1880) norvég hegedűművész. Jókai már 1847-ben nagyhatású virtuózként említi. (Cikkbesz 1. k. 182.)
fuga di diavolo — ördögi futam
Reményi Ede (1828–1898) Görgey Arthúr tábori hegedűseként vett részt a szabadságharcban. 1849 tavaszán nagy sikerű koncertet rendezett a sebesült honvédek javára. 1861-től az 1870-es évek elejéig a magyar zenei élet egyik legnépszerűbb egyénisége. Ő gyűjtötte össze hangversenyein a pesti Petőfi szobor alapját. Magyarországon a modern „új romantikus zenészek” (Berlioz, Liszt, Wagner) terjesztője és előharcosa. 1875 után Párizs és New-York az állandó lakhelye. Nevét egy sereg virtuóz átírat (pl. *Repülj fecském, Ezt a kerek erdőt, Rákóczi induló*) is népszerűsítette. (Gulyás József i. m. 146.) *A márciusi fiataltság* c. visszaemlékezésében mint Görgey tábori zenészerő ír szép szavakkal Jókai a piros bársony blúzban muzsikáló Reményiről. (*Életemből* 1. rész 48.) *A hajdani Nemzeti Színházról* emlékező Jókai nem felejtí el, hogy a szabadságharc bukása után csodálatos zenéjével „sok komor drámai estét megaranyozott”. (*Emlékeimből*. = HhM 4. k. 41.; Vö.: *Életemből* 2. rész 304.; Cikkbesz 5. k. 651.)
- 13 *Milanollo, Theresa* (1827–1904) — világhírű olasz hegedűművésznő. Mint csodagyermek tűnt fel, s főleg Mária (1832–1848) húgával duo játékkukkal arattak sikert. 1853-ban Pesten is koncertezett.
Terezina Tua — olasz hegedűművésznő, akit 1866 táján Franchy-Verney gróf vett feleségül

Lap: Sor:

- 15 *Mikor játszott . . . minden tagja mozgásba jött* — Ízig-vérig szenvedélyes hegedűst mutat be Jókai Lányi cigány alakjában az *Egy az Isten* c. regényben (JKK I. k. 318.; 2. k. 503.) és a *Két milliomos* c. visszaemlékezésében. (*Életemből* 2. rész 125.)
- 22 *torreadrix* — női torreadór
- 25 *Egy napon levelet kaptam Petőfitől* — Petőfi Sándor Komáromba küldött levele nem maradt fenn. Petőfi leveleit a szabadságharc után írónk egyik szállásadója elégette. (JKK 466.)
- 35 : 13 *Pilvax* — népszerű kávéház, amelyet az 1830-as évek felé Privorszky nyitott meg. Később Pilvax, majd Fillinger tulajdonába ment át. Az 1840-es évek derekától a fiatal írók és újságírók kedvelt találkozóhelye lett. (HhM 5. k. 42.)
- 15 *Petőfi odarohant hozzám* — Petőfi komáromi látogatásáról részletesen emlékezik meg Váli Mari. (I. m. 25.)
Petőfi jól érezhette magát Jókaiéknál, mert azt tervezte, hogy később is meglátogatja barátja szülővárosát. Jókai írja édesanyjának 1848. febr. 27-én: „Petőfiék tiszteltetik kedvesanyámat, a nyáron őket is felcsalom Komáromba”.
- 16 *nem törődött a tisztelgő csoporttal* — Jókai a *Politikai divatok*-ban is arról számol be, hogy Petőfi – Pusztafi nem óhajtott találkozni a város előkelőségeivel. (JKK 30).
Váli Mari azt említi, hogy Petőfi egészen váratlanul toppant be Jókaiékhoz. (I. m. 25.)
- 18 *carbonari köpenyeg* — carbonaro, élénk színű (főleg vörös) béléssel és hajtókával ellátott ujj nélküli, kerek bő köpenyeg, amely a XIX. század elején a forradalmi fiatalság révén divatozott Európa szerte. Nevét a carbonari (szénégetők) mozgalom egyéni terrorcselekményekkel operáló olasz titkos szervezet tagjairól kapta, akik részt vettek az 1820–21-i, ill. az 1831-i felkelésben, s az olasz nemzeti egység (Unita Italia) és függetlenség eszmei előkészítésében. 1848-ban Jókai is ilyen carbonari köpenyeget viselt.
- 25 *kerültünk el a mi házunkig . . .* — Petőfi első ízben 1842 nyarán töltött három napot Jókai édesanyja vendégszerető komáromi házában. A második látogatásról Váradi Béla megemlíti, hogy „Onnan mentek át Esztergomba Várady Antalnak menyasszonyt ,rabolni’. A katolikus Ruffy Idát Petőfi kérésére odaadták végre a szülők a protestáns Váradynak,

hanem aztán az eskető kanonokokkal gyűlt meg a baj, mire elfogyott a Petőfi türelme.” (Bevezetés. *Petőfi és Jókai*. = Jókai Mór: *Petőfi Sándorról*. Bp. [é. n.] 6.)

A *Politikai divatokban* arról emlékezik meg Jókai, hogy Petőfi 1847-ben, a komáromi híd leszakadásakor járt náluk, amikor István főherceg meglátogatta Komáromot. (JKK 572—75.) Sokkal valószínűbb, hogy Petőfi 1846-ban járt Jókai szülővárosában, s ekkor mentek Petőfivel „menyasszonyt rabolni” Várady Antal számára. De Jókai egyik leveléből kiderül, hogy nem Komáromból mentek Esztergomba Ruffy Idáékhoz, hanem Pestről. 1846. jún. 24-én írja édesanyjának: „Hétfőn a gőzösnél várt Sándor . . . másnap megkezdtük násznagyi bajoskodásainkat”. Ugyanitt említi, hogy sok baj van Esztergom papjaival. Várady Antal „mint nyakas kálvinista nem adott reverzálíst”, s emiatt három hétig kell várni a kihirdetésre. Azt is elárulja, hogy ekkor Muraközi szállásán lakik és dolgozik.

26 *ember nem került élénk* — *Az Állítólag Petőfi verse* c. visszaemlékezésében viszont azt említi Jókai, hogy Petőfi komáromi látogatása során felkereste Szarka Józsefet. (HhM 5. k. 245—46.)

30 *Pápán . . .* — Részletesen ír Jókai a pápai diákéletről 1893-ban *Az én iskolatársaim* c. visszaemlékezésében. (158—67.; Vö.: *Egy magyar költő életéből* = *Életemből* I. rész 227—28.)

30 *Petrovicnak hítták* — Jókai barátja első ízben az 1842 októberében keletkezett *Hazámban* c. költeménye alá írta a Petőfi nevet. Ez a vers nov. 3-án jelent meg az Athenaeumban. (II. félv. 54. sz. 430. hasáb; PÖM I. k. 13.)

A *Politikai divatokban* szereplő Petőfi — Pusztafi is megváltoztatta a nevét, amikor poétává lett. (JKK 30.)

36 : 8 *Jókay Károly* (1814—1902) — ügyvéd, Jókai testvérbátyja. Pápán végezte jogi tanulmányait, ügyvédi oklevelét Pesten kapta. 1849 októberéig árvagyám volt Komáromban. Az osztrák kormány fosztotta meg hivatalától. 1867 után főszolgabíró lett Komáromban. Néhány hírlapi közleményt írt. Jókainak számos adatot szolgáltatott munkáihoz.

Jókai írja róla *Az én iskolatársaim* c. visszaemlékezésében, hogy „annyira hasonlít arcban hozzám, hogy az idegenek megszólítják helyettem . . . nehéz válságok közt, igaz barátom volt: védett, oltalmazott, még olyanok ellenében is, a kiket szeretett. . . Korán elhunyt apámnak vagonát, hivatalnoki jó

Lap: Sor:

hírnevét az ő ifjúi bölcsessége, erélye, tudománya tartotta meg a számunkra. Mikor a szabadságharc letiportatott: én bujdosóba jutottam . . . küldött nekem öt magyar aranyat, meg egy muszka grammatikát.” (HhM 5. k. 167.)

Az én gyermekkori játszótársaim. c. visszaemlékezésében említi Károly bátyjáról, hogy tréfa volt minden mondása. (HhM 5. k. 144.)

9 *Jókay Eszter Vdli Ferencné* (1817—1889) — Jókai nővére, az emlékezésíró Váli Mari édesanyja. Jókai többször emlékezik meg róla szeretettel. (pl. HhM 5. k. 144.)

Vdli Ferenc (1810—1882) — a révkomáromi református főgimnázium tanára és igazgatója. 1839-ben feleségül vette írónk nővérét, Jókay Esztert. Jókai egyik legnagyobb hatású tanára volt, s a hálás tanítvány sokszor értékeli tevékenységét. (Pl. HhM 5. k. 124., 152., 159., 161.)

26 *abban a korban . . . jó barátnál . . . nagy férfiúndl többre becsültem egy szép lednyit* — Ebben az esetben Jókai 1848 nyarának az eseményeit anticipálja, szépítgeti és magyarázza. Aug. 29-én — a házasságával — Petőfi barátságáról mondott le Laborfalvi Róza kedvéért.

37 : 1 *három dolgot gyűlölök a világon: a tejeles tormát, a kritikust, aztán meg a muzsikát* — Jókai *Az én kortársaim* c. memoárjában is említi, hogy Petőfi nem értett a zenéhez. (*Életemből* I. rész 173.)

4 *Várady Antal* (1819—1885) — Tagja volt a pozsonyi országgyűlési ifjúságnak. Szoros baráti kapcsolatot tartott Petőfivel és Jókáival. A szabadságharc idején kormánybiztos lett. Világos után fogságot szenvedett.

Jókai *Az én kortársaim* c. visszaemlékezésében írja le, hogy együtt lakott Petőfivel. Itt mondja el Tonele „emberhegedülését” is. (*Életemből* I. rész 181.) Az *Egy magyar költő életéből* c. cikkében azt említi, hogy ő volt Petőfinek egyetlen olyan barátja, akivel sohasem vezett össze. (*Életemből* I. rész 238.) Az *Apróságok az írói tulajdonjog kérdéséről és Petőfiről* c. memoárjában azt írja költő barátjáról, hogy „Kártyát csak Váradi Tóninak a neve napján vett a kezébe, a mikor a preferánc járta hármunk között”. (HhM 5. k. 207.)

13 *Tonele* — Antal becézve, Tóni

24 *. . . népdalokból válogattál mottókat* — A *Hétköznapi* c. regény mottóját (Szép vagy Alföld, legalább nekem szép) Petőfi *Alföld* c. költeményéből vette Jókai. A regény egyes

Lap: Sor:

fejezeteihez valóban népdalokból válogatott mottókat. *A félelmetes tanya* c. fejezete élén pl. két népdalrészletet is olvashatunk. Ezek közül az első — amely ötletül szolgálhatott az *Egy magyar nábobban* a csárda felgyújtásához — így kezdődik:

Az a fa is száradjon ki,
Amely alatt meg fogsz állni.
Az a csárda gyulladjon ki,
Melyben csendesen fogsz hálni.
Piros késed kiforduljon,
Az is a szívednek álljon.

(*Hétköznapiok* JKK 195.)

Jókai népdalszeretettét sugározza Erdélyi János *Népdalok és népmondák* c. kötetéből írt ismertetése a Jelenkor hasábjain (JKK Cikksbesz 80.), a *Hétköznapiok* c. regénye (JKK 410.), a *Liszt Ferenc* c. verse (*Költemények* 1. k. 3—5.) és a *Szigligeti* c. jellemrajza. (*Életemből* 2. rész 276.; Cikksbesz 1. k. 637.)

Szép népdalszövegeket használ fel *A kétszarvú ember és A török világ Magyarországon* c. munkáiban. (JKK 2. k. 127—128.) A népdalok keletkezéséről novellisztikus formában emlékezik meg *A népdalok hőse* c. elbeszélésében. (*Népvilág* 127.) Kodály Zoltán szerint kedvenc nótáját Kecskeméten tanulta. (Borosnyay Károly: *Jókai nótája*. Miskolci Napló 1925. febr. 15. 37. sz. 4.; Vö.: *Jókai nótája*. Képes Családi Lapok 1904. máj. 15. 20. sz. 365—66.) A *Jókai mint népdalénekes* c. visszaemlékezésben arról ír, hogy élete végéig megmaradtak a „régii nótáim, a melyeket mint diák szedtem a begyembe”. (HhM 5. k. 320.) Jókai számos notesz feljegyzése tanúskodik népdalszeretetről. (Pl. Följ I. 376—78.; Vö.: Gulyás József: *Jókai és a népdalok* Népelet 1925.)

37 : 30 *Frankenburg Adolf* (1811—1884) — író, újságíró, szerkesztő. 1841-ben a PH-ban az újdonságokat írta. 1843—47-ig szerkesztette a Magyar Életképeket, ill. a folytatásaként megjelent Ék-t. (Cikksbesz 1. k. 649.; Cikksbesz 2. k. 759.; HhM 5. k. 5—22.)

Frankenburg bőkezűbb volt... — *A Nepean sziget* Jókay Móric aláírással jelent meg az Ék-ban 1845. szept. 20-án (12. sz. 360—66.) és 27-én. (13. sz. 393—99.) Jókainak ez volt az első elbeszélése, amely Frankenburg Adolf divatlapjában

Lap: Sor:

látott napvilágot. Frankenburg 1845-ben egy részletet közölt még a *Hétköznapiok* c. regényből *A fukar végpercei* címen. (nov. 1. 563—66.)

Az én kortársaim c. visszaemlékezés szerint Jókai 30 forint honoráriumot kapott az első novellájáért. (*Életemből* 1. rész 168.) Ugyanitt említi, hogy 15 forintból egy hónapig „úri módon” meg lehetett élni. (Vö.: *Életemből* 1. rész 181., 241—43.) Frankenburg Adolf szerint Jókai *A Nepean sziget* c. novellájával hívta fel magára a figyelmet. (*Emlékiratok* Bp. 1868. 3. k. 118.)

30 *Rothschild* — a múlt század leggazdagabb bankárcsaládja. Jókai a *Két milliomos* c. visszaemlékezésében a „pénzek nagy fejedelmének” nevezi. (*Életemből* 2. k. 124. Vö.: *A mi lenygelünk* JKK 526.)

38 : 1 *A regényedet . . . kiadatjuk* — Jókai számos visszaemlékezésében vallja, hogy Petőfi indította meg írói pályáján. A *Legkedvesebb könyveim* c. cikk részletben írja: „Petőfi befolyása nagy tényező volt pályám kezdetén. Az ő fényes sikerei buzdítottak engem is”. (HhM 5. k. 183.; Vö.: Jókai-jubileum 129.) Petőfi az összekülönbözésük idején keletkezett „tollharcban” írta Jókairól az *Ék* hasábjain: „ő az én tanítványom, az én kisöcsém volt . . . ő az én szárnyaim alatt nőtt fel”. (Endrődi Sándor: *Petőfi napjai a magyar irodalomban*. Bp. 1911. 500.; Vö.: *Politikai divatok* JKK 568.; Keve [Sebők Zsigmond]: *A szárnnybontás*. Sőtér István: *A márciusi barátság*. Magyar Csillag 1943. 1. k. 318—21.; Szekeres László: *Jókai és Petőfi szakítása*. It 1957. 45—52.)

Hartleben Konrád Adolf (1778—1863) — híres bécsi könyvkiadó cég egyik tagja, aki 1803-ban Pesten fiókvállalatot alapított. Jókai a legkiválóbb magyar művek kiadójának tartja. (Jókai-jubileum 139., Vö.: *Petőfi és a cenzor* = HhM 5. k. 223., Cikkbesz. 1. k. 625.)

Nagy Ignác (1810—1854) — író, drámaíró, újságíró, a Jelenkor segédszerkesztője. „Egészséges jókedvvel fűszerezett . . . életképeit” többször méltatja Jókai. (*Életemből* 1. rész 105., 165.)

3 *Nagy Ignác ajánlani fogja . . .* — A *Hétköznapiok*at Nagy Ignác közvetítésével Hartleben Konrád Gusztáv 350 forintért — Jókai szerint „igen tisztességes vételárért” — vásárolta meg. (*Az én életem regénye*. HhM 5. k. 223.; Szinnyei Ferenc: *Nagy Ignác*. ItK 1902. 491.; *Hétköznapiok* JKK 324.)

Lap: Sor:

- 14 *Két gydm* — Jókai 1846. ápr. 18-án bemutatott színdarabja
17 *Egyszer pályáztál . . .* — Jókai *A zsidó fiút* küldte az akadémiai pályázatra. A regényben Petőfi erre céloz.
22 *elviszem a darabodat Szigligetihez* — Jókai 1846 augusztusában Szigligetiéknél lakott és náluk találkozott Laborfalvi Rózával, aki Szigligetinének volt a barátnője. (Váli Mari i. m. 34.)
Első ízben a *Pasquillt* bírálva írt meleg hangon Szigligetiről. (Cikkbesz 1. k. 8.) A szabadságharc idején a *II. Rákóczi Ferenc fogsága* c. drámájának lelkesítő politikai hatását értékelte. (Cikkbesz 2. k. 416—18.)
Utána se szeri, se száma az olyan írásainak, amelyekben mint a népszínmű és a népdal színházi terjesztőjét dicséri. (Pl. *Életemből* 1. rész 274—276., HhM 4. k. 20.)
28 *sietek hozzátok* — Jókai 1845 márciusában költözött Pestre. Az 1846-ban Komáromba látogató Petőfi nem hívhatta a fővárosba, s írónk sem ígérhette meg, hogy siet barátja társaságába. Jókai mint regényíró sűríti és Komáromba transzponálja ifjúsága emlékezetes eseményeit: Petőfi kellemes irodalmi híreit és a menyasszonyrablást.
39 : 10 *Hie [Hier] Welf! Hie [Hier] Ghibellin!* — itt a welf, itt a ghibellin; vagy egyik vagy másik; az Itáliában egymás ellen harcoló császári és pápai csapatok jelszavai
28 *curriculum* — kocsi, versenykocsi az ókori Rómában
29 *dunavizes lajt* — Duna-vizet szállító fővárosi kétkerekű kordé tartálya. Jókai *A hajdani hangos Budapest* c. életképben ír róla. (HhM 4. k. 88—89.)
40 : 6 *Megindítottam egy mozgalmat . . . a szegény rabok segélyezésére* — *A Politikai divarokban* a koldusok felsegélyezésére indítottak jótékony mozgalmat. Főleg egyenruhával akarták ellátni őket. Az anyagi alapot ebben az esetben is a komáromiak — megíhúsult — műkedvelő előadása biztosította volna. (JKK 10—11.)
20 *Beatrice di Tenda* — Vincenzo Bellini (1801—835) olasz komponista 1833. márc. 16-án bemutatott kétfelvonásos operája. Nálunk 1838-ban játszották először.
23 *Lammermoori Lucia* — Gaetano Donizetti (1797—1848) 1835-ben bemutatott operája. Pesten a Nemzeti Színházban 1846-ban játszották először.
24 *regens chori* — karmester
25 *A Sonkolyi Gergely* c. elbeszélés 1846. nov. 28-án (22. sz.

Lap: Sor:

685—88.) és dec. 5-én (23. sz. 710—20.) jelent meg az Ék hasábjain. Jókai 1848-ban a *Vadon virágai* c. novelláskötetébe sorozta. (38—72.) Eredeti címe: *Sonkolyi Gergely, az Isten nyugosztalja meg szegényt!*

Az 1846-i menyasszonyrablás és a *Sonkolyi Gergely* megírása után kezdeményezte Jókai ezt a rabsegélyezési akciót, amelyre egyébként — talán azért, mert az egész kútba esett — nem találtam konkrét adatokat. Itt ismét szabadon bánik Jókai az időrenddel, még akkor is ha figyelembe vesszük, hogy a fiatal író a megjelenés előtt akár több évvel korábban is megírhatta első novelláját.

28 *Nagy munka volt ezt összehozni...* — A *Politikai divatokban* is bemutatja Jókai a komáromi műkedvelő előadás előkészületeit. (JKK 11.)

Komárom reformkori pezsgő társasági életéről Váli Mari (I. m. 15—16.) és Mikszáth Kálmán fest megkapó képet (I. m. I. k. 35—45.; Vö.: S. Nagy László: *Szép legendák kertje*. Pásztortűz 1925. febr. 22. 4. sz. 66.)

34 *át kellett lépnem a juratériába* — Jókai 3/4 évig volt patvarista Komáromban. 1845 márciusában költözött Pestre mint jurátus. (Váli Mari i. m. 23.)

42 : 6 *a pesti fiskális* — Molnár József

31 ... *a holnapi napon azonnal indulok* Jókai leveleinek nincs nyoma

43 : 11 *megérkeztem Pestre* — 1845 márciusában

12 *Almás* — Esztergom melletti község a Duna jobb partján

17 *tökéletes divatszabadság uralkodott* — A reformkori különleges divatról *Az én kortársaim* c. memoárjában ír Jókai: „A feltörekvő lángelmék még új divatokat is adtak a kortársaknak.” (*Életemből* I. rész 172.)

1893-ban *A varázs-ing* c. visszaemlékezésben azt említi, hogy „A mi időnkben minden ember úgy öltözködött a hogy akart.” (HhM 5. k. 199.)

18 *még Budapesten is* — 1845—47-ben még nem egyesítették a két „testyervárost”, Pestet és Budát. Először 1848-ban szerepel Budapest az ország fővárosaként. (Cikkbesz 2. k. 5.) A kiegyezés után (1872) lett hivatalosan Budapest az ország fővárosának a neve.

19 *Petőfi Csokonai-mentét viselt s hozzá kurta carbonári köpönycet* — Jókai szerint Petőfi „Viseletei mindig olyanok voltak, hogy a ki meglátta vele álmodott”. (*Életemből* I. rész 243.,

Vö.: Uo. 1. rész 172., *Petőfi mint színlész = Megtörtént regék* 92.) Az *Apróságok az írói tulajdonjog kérdéséről és Petőfiről* c. memoárjában azt említi, hogy „Mindig magyar ruhát viselt, sajátzerű bogrács alakú kalappal”. (HhM 5. k. 207—208., Vö.: Uo. 40., *Emlékek a magyar szabadságharcból* = HhM 5. k. 20.) *A varázs-ing* c. memoárja szerint „Petőfi külső viseletében szerette az eredetiséget”. (HhM 5. k. 199.) Paskay Gyula szerint 1848. márc. 19-én Pozsonyban Petőfi „Zöldszínű Zrínyije alatt piros bársony mellényt viselt, nyakát, mint rendesen, kendő most sem feszélyezte”. (Hatvany Lajos i. m. 2. k. 310.)

A Budapesti Híradó szerint a fekete pörge kalapok nagyon népszerűek lettek a márciusi napokban. (*Hírűzőr*. 1848. ápr. 9. 808. sz. 343.)

20 *Egressy Gábor viselete* — a fia, Egressy Ákos szerint márc. 15-én „piroshajtokás, pitykés gombos kék dolmányt viselt, vöröstollas pörge kalappal a fején s karddal az oldalán. Bal-karját széles nemzeti színű szalag övezte s a mellére hasonló színű gyönggyel hímezett, korona nélküli magyar címert tűzött. Elöl a kalapja mellett, egy fehér bádög-lemez a magyar címerrel s ezzel a körirattal: „Jogot a népnek.” (Hatvany Lajos i. m. 2. k. 264.)

22 *Lisznayai Kálmán* (1823—1863) — Petőfit utánzó „palóc költő”. 1843-ban pozsonyi jurátusként ismerkedett meg Petőfivel, tagja volt a Tizek Társaságának. A szabadságharc idején Görgey Arthur őrnagya, majd haditudósítója. 1849 után az ún. „petőfieskedők” jellegzetes figurája.

Lisznayai Kálmán világos kék viktóriában járt — Lisznayai viktória-öltözetét *A varázs-ing* c. memoárjában írja le Jókai: „... búzavirágszín, csípőig érő dolmány, veres hajtokákkal és három sor ólom-pitykével a mellén. Hasonló díszítés a karjain és oldalzsebein, hozzá darutollas turi süveg.” (HhM 5. k. 200.; Vö.: *Életemből* 1. rész 174.) Paskay Gyula szerint Lisznayai Kálmán „Ruházata kifogástalan volt, barna haja fodrozva, s elegáns kis alakja mindnyájunkra vonzó hatást gyakorolt”. (Hatvany Lajos i. m. 2. k. 310.; Vö.: Vadnay Károly: *Irodalmi emlékek*. Bp. 1905. 16., 60., 64.)

23 *viktória* — vörös hajtokájú, világos kék pitykés dolmány

24 *rájthúzli* — széles szárú csizmára húzott, nagy gombokkal ellátott nadrág, lovaglónadrág, Reithosen

Vasvári Pál (1827—1849) — a márciusi fiatalok egyik vezérért

Jókai már 1847-ben „fiatal phantasiájú s öreg tudományos míveltségű írónak” nevezi. (Cikkbesz 1. k. 279.) *A márciusi fiataltság* c. visszaemlékezésében azt írja róla, hogy „Bálványa volt a fiatalágnak, vezére, lelke a néptömegnek”. (*Életemből* 1. rész 13.) *Az én kortársaimban* azt említi, hogy Vasvári „szónoklatát kezdték Kossuth ékesszólásával mérni”. (Uo. 1. rész 178.)

Vasvári Pálnak fűzőld Kossuthkédja — Más helyütt magyarkának nevezi Jókai Vasvári ruháját: „fűzőld, zsinóros kabát volt, rendkívül bő, nyitott borjuszájú ujjakkal s ezeknek rózsaszín bélése volt; a szónoklat hevében az ujjakat könyökig fölhaltá”. (HhM 5. k. 199.)

Csapó Ida szerint „Vasvári strucctollas veres kalappal, fekete köpenye a széltől lengetve, átokra emelt jobbajával volt a legmegragadóbb.” (Hatvany Lajos i. m. 2. k. 282.)

Bulyovszky Gyula szerint Vasvári „a külsőségekre meglehetősen hiú volt, köpönyegét elől fekete bársonnyal béleltette ki . . . violaszín kalpagja volt (széles karammal, Bendegúz formára), ezt ő ‚forradalmi koronának’ nevezte el, s szeretett rá hivatkozni, hogy Teleki Blankától kapta. E ‚forradalmi korona’ mellett ő az első időkben, — valamint, Petőfit kivéve, mi többiek mind — fehér tollat viselt.” (Uo. 308.)

43 : 25 *Kossuthka* — zöld posztóból készült, piros béléses bő ujjú attila

26 *Sükei Károly* (1824—1854) — író, tanár, esztéta. Jókai szerint „Sükei Károly inkább hajlott a keleti divathoz: egyszer piros fezt hordott a fején, másszor meg olyan hosszú cilindert, a melyent akkoriban csak Bukarestből lehetett hozatni.” (HhM 5. k. 200.)

Bulyovszky Gyula szerint Sükei „a márciusi napokat felhasználta arra, hogy féltretört topánkái és kirojtozott nadrágszárával magastetejű kalapját harmóniába hozza — s ezáltal ő egy egészen elütő, sajátos alak lett a mi tollas kalapjainak és barettjeinek irányában”. (Hatvany Lajos i. m. 2. k. 309.) Forgács László indokolatlanul tulajdonítja Sükeinek és *Észaristocratia* c. vezércikket, amelyet — alíratlanul — maga a szerkesztő, Jókai írt 1847. júl. 4-én. (Cikkbesz 1. k. 192.) Forgács László arra hivatkozik, hogy az Ék „609. oldalán található *Visszaigazítás* tanúsága szerint Sükei Károly a szerzője”. (I. m. 243.) Itt Sükei csak az *Eszmevázlatok* és

Lap: Sor:

- a *Következetesség* c. cikket — (amelyet júl. 18-án az *Irodalmi Ellenőrben* jelentetett meg — vallja magáénak, az *Észaristocratia* c. dolgozatot nem. Céloz ugyan arra, hogy e cikk témája a folyóirat nézeteit tartalmazza. Ezt azonban bemutatkozásként nem a segédszerkesztő, hanem a szerkesztő fejt ki.
- 43 31 *gumilasztik* — gumielasztikum, kaucsukszerű műanyag
32 *Podmaniczky Frigyes báró* (1824—1907) — író, politikus, 1847-ben Pest megye aljegyző, 1848/49-ben a felső ház tagja volt
Podmaniczky Frigyes exorbitáns Vatermördereiről Jókai szerint „Podmaniczky Frigyes az angol divatot egyesíté szerencsés összeállításban a magyarral. Bőséges kvekkert, magas inggalérokát és gomba idomú cserhátú kalapot viselt.” (HhM 5. k. 200.)
exorbitáns — feltűnő
- 33 *Vatermörder* — magas keménygallér, krágli, körgallér (Cikkbesz 2. k. 695.)
Iryni József (1822—1859) — író, a márciusi fiatalok egyik vezetője. 1848-ban országgyűlési képviselő. Számos haladó szellemű cikke jelent meg a korabeli lapokban (közte 1845-ben *A táblabíró* c. az *Ék* hasábjain). 1844-ben munkatársa lett a centralisták vezette PH-nak. Ő fogalmazta meg a Tizenkét pontot. 1848 októberében az Országos Honvédelmi Bizottmány Párizsba küldte, s Teleki László mellett mint követségi tanácsos tevékenykedett. 1849. máj. 19-én tért haza, s részt vett az országgyűlés debreceni ülészakán. Az MSajtó külpolitikai rovatát vezette. (Vö.: *Életemből* I. rész 16., 170.)
Csak Iryni József ragaszkodott a párizsi divathoz — 1893-ban írja Jókai, hogy „elegáns frakkot, fehér mellényt, fehér kasztor-kalapot viselt; de még az utcán is, csikorgó hideg télben semmi felöltőt, csak bál ruhát. Demonstrált a civilizáció mellett. Megbocsátottuk neki.” (HhM 5. k. 200.)
- 44 : 1 *Pálffy Albert* (1820—1897) — író, újságíró. A szabadságharc előtt a PH munkatársa volt. 1848—49-ben a márciusi fiatalok radikális orgánumát szerkesztette. 1853-ig bujdosott, majd bezárták, s Budweisba internálták, ahol több, mint két esztendeig raboskodott. (Vö.: *Maguk ketten.* = HhM 5. k. 209.; Vadnay Károly i. m. 21., 187.)

Lap: Sor:

Pálffy Albert is fekete frakkot viselt — *A varázs-ing* c. visszaemlékezésben említi Jókai, hogy „csak Pálffy Albert tűnt ki a társaságunkból, quatre épingle [svejfolt gyapjúruha] divatszzerű öltözetével, a mit kiegészített a még addig szokatlan monokli. De hát hűbérs pajtás volt s a szép talentumáért elnéztük neki ezt a különcködést: hogy ő európai akar lenni.” (HhM 5. k. 200.)

6 Bérczy Károly (1821—1867) — író, műfordító. Tagja Petőfi asztaltársaságának és a Tizeknek. Legjelentősebb alkotása Puskin *Anyeginjének* a fordítása. Jókai szerint „ő volt az elegáns modor képviselője irodalmunkban”. (HhM 4. k. 143.; Vö.: *Életemből* 1. rész 173., Uo.: 2. rész 291.)

7 *castorkalap* — kártolt gyapjúszővetből készült hódprémmel díszített, széles karimájú kalap, káosztorkalap
Vahot Imrének a veres mellényén . . . — Jókai szerint „Vahot Imre saját divatképei után öltözködött, atiljáról vitézkötés lógott alá, alatta piros mellény”. (*A varázs-ing* = HhM 5. k. 199.)

8 Kuthy Lajos (1813—1864) — regény- és drámaíró, lapszerkesztő. 1848-ban a miniszterelnökségi iroda igazgatója, 1849-ben Szemere Bertalan belügyminisztériumának osztálytanácsosa. A világsi kapituláció után egy ideig bujdosott, majd behódolt az önkényuralmi rendszernek, s barátai is, a közönség is elfordult tőle. (Vö.: *Életemből* 1. rész 182., 210—11.; HhM 5. k. 12., Vadnay Károly i. m. 19., 113—15.)
Kuthy Lajos . . . valami extraidedlis jelmezt talált ki — Jókai szerint „Kuthy Lajos bársonyban járt. Illett neki: szép fiú volt.” (HhM 5. k. 200.)

10 *quodlibet* — összefüggés nélküli, tetszés szerinti összeállítás, egyveleg, sokféleség

12 *nekem nem volt szabad mentsikoffot viselnem* — *A varázs-ing* c. memoárjában írja Jókai, hogy „egy széles fekete nyakra való úgy volt a nyakam körül csavarva, hogy az inggallérból egy csepp se legyen látható: a hogy a század elején viselték apáink. Aztán karbonári köpönyeget viseltem, büszkén általvetve balvállon, mint egy veronai nobili.” (HhM 5. k. 200., Vö.: *A barátfalvi lévita* JKK 195.)

13 Obernyik Károly (1815—1855) — drámaíró, kritikus. 1837-ben került a Kölcsey családhoz nevelőnek. Tagja volt a Tizek Társaságának. (Vö.: *Életemből* 1. rész 173.)

45 : 7 *a közvélemény asztala* — a forradalmi csarnok, azaz a Pilvax

Unel

Lap: Sor:

kávéház népszerű asztala. A Petőfi vezette márciusi fiatalok tanácskoztak mellette. A Petőfi Irodalmi Múzeum kiállításán látható.

- 8 *Pákh Albert* (1823—1867) — ügyvéd, író, hírlapíró. Petőfi és Jókai barátja. Kaján Ábel álnéven írt humoros tárcákat, szellemes életképeket és satirikus cikkeket. 1847-ben ő volt a PH fürge tollú újdonságírója. (Cikkbesz 1. k. 567.)
- 9 *Degré Alajos* (1820—1896) — francia emigráns fia. Vezető szerepet játszott a pozsonyi országgyűlési ifjúság mozgalmaiban. Tisztként harcolta végig a szabadságharcot. Világos után egy ideig bujdosott, majd 1850-ben Aradra internáltak. *Visszaemlékezéseim* c. emlékirata értékes kortörténeti dokumentum. (Cikkbesz 1. k. 704., 2. k. 570., HhM 5. k. 127.; *Életemből* 1. rész 173.; Uo. 2. rész 309., Vadnay Károly i. m. 116., 128.)
- 10 *Külföld* — a PH külpolitikai rovata. Irinyi József vezette. Utoljára 1848. máj. 14-én jelent meg. (56. sz. 347.) Utána *Külföldi hírek* címen látott napvilágot. (1848. máj. 16. 57. sz. 441—42.) 1849. ápr. 24-én ismét megjelenik a PH hasábjain a *Külföld* rovatcím. (271. sz. 2.)
- 11 *Emödy Dániel* (1819—1891) — ügyvéd, a márciusi napok aktív résztvevője. 1848 áprilisában fogalmazó lett a földművelésügyi minisztériumban. Egy ideig a Közlönyt szerkesztette, majd a felvidéki népfelkelést szervezte. (Cikkbesz 2. k. 569.)

A PH-nak nem volt *Belföld* c. rovata. Belpolitikai kérdésekkel a PH *Fővárosi újdonságok*, *Vegyes közlemények* és a *Magyarország és Erdély* c. rovata foglalkozott.

Az 1848-ban megjelent *Közlöny* c. hivatalos lapnak volt *Belföld* c. rovata.

Emödy Dániel 1845-től 1848-ig a Csengery Antal szerkesztésében megjelent PH munkatársa volt. Jelentéseket írt Pest megye közgyűléseiről E-y betűjeggyel. (Pl. *Törvényhatósági dolgok*. 1847. szept. 7.)

Pesti Hírlap — PH, Kossuth Lajos 1841. jan. 1-ével indított híres ellenzéki politikai lapja. Jókai szerint „korszakot alkotott nemcsak a hazai sajtó, de egész hazai közéletünk történetében... Ez küzdött az örök váltság, a közteher viselése, az egyenlőség elve, az ősi intézmények reformja, sok új korszme elfogadása mellett.” (HhM 4. k. 63., Vö.: *Kárpáthy Zoltán* JKK 2. k. 277., *Életemből* 1. rész 165—66.)

Lap: Sor:

- 12 *Kirdlyi Pál* (1821—1892) — jogot végzett újságíró. *Jelenkor* — Széchenyi István 1832-ben alapított politikai hírlapja. Helmeccy Mihály szerkesztette. 1848-ig jelent meg ívrétű formában. Jókai itt kezdte újságírói pályáját. (Cikkbesz 1. k. 565—74.)
- 13 *Lauka Gusztáv* (1818—1902) — jogot végzett író, költő, humorista és újságíró. 1840 óta munkatársa a különböző szépirodalmi lapoknak. Fegyverrel és tollal vett részt a szabadságharcban. 1848-ban ő volt az első magyar vicclapnak, a Charivari-Dongónak a szerkesztője. Irodalmi tevékenységével Jókai már fiatal újságíró korában foglalkozott. (Cikkbesz 1. k. 665., 2. k. 689.)
- 18 „*Ez az igazi francia*” — 1899-ben írja Jókai a szabadságharcot megelőző időkről: „Éltető elemünk volt a francia szellem”. (HhM 5. k. 43.) *Az én kortársaimban* a következőket olvashatjuk: „Valamennyien franciák voltunk! Nem olvastunk mást, mint Lamartinet, Michelet-t, Louis Blancot, Suet, Hugo Victort, Berangert.” (*Életemből* 1. rész 183—84.) Ugyanitt írja Jókai, hogy „legnagyobb dicséret volt Petőfitől, midőn monsieur Rayének így mutatott be: „Ez valóságos francia regényeket ír magyarul.” (Uo. 184.; Vö.: Uo. 235.) 1847. máj. 13-án Kerényi Frigyeshez írt második ütlevelemben írja Petőfi: „Szeretömet és a franciákat és a turós téisztát és a rónaságot füilem hallatára ne gyalázza senki”. (PÖM 5. k. 46.) 1848. márc. 17-én írja Petőfi a naplójában: „Évek óta csaknem kirekesztöleges olvasmányom, reggeli és esteli imádságom, mindennapi kenyere a francia forradalmak története, a világnak ez az új evangyelioma”. (PÖM 5. 79.)
- 22 *Francia könyveket olvastunk* — Zsigmond Ferenc szerint „A francia történet és irodalom iránti rajongást Petőfi beoltotta a Jókai lelkébe is. Különös mohósággal olvasták a nagy francia forradalom részleteit s e forradalom egyes vezető embereinek szerepeiben tetszelegtek maguknak.” (*A szabadságharc hatása Jókai trói egyéniségére*. It 1918. 34.)
- 22 *Lamartine, Alphonse Marie Louise de* (1790—1869) — francia költő, író és politikus, a francia romantika egyik első képviselője. 1847-ben írt műve: *Histoire des girondins* (A girondisták története) a girondisták igazolása. Számos művet és visszaemlékezést írt. (Cikkbesz 2. k. 607., 486., 572.)
- 23 *Tocqueville, Charles Alexis Henri Clérel de* (1805—1859) — francia monarchista politikus és publicista. 1849-ben kül-

- ügyminiszter lett. A magyar szabadságharc ügye mellett nem állt ki. Fő művének pontos címe: *La démocratie en Amérique* (Az amerikai demokrácia). 1835-ben jelent meg két kötetben Párizsban. Magyarul Budán látott napvilágot 1841—43-ban Fábíán Gábor fordításában.
- 24 *Béranger, Pierre-Jean de* (1780—1857) — francia költőt Petőfi túlságosan sokra becsülte. Öt versét le is fordította magyarra. Arcképét 1844 óta ágya fölé függesztve nagy becsben tartotta. Ferenczi Zoltán szerint „midőn ismerősei meglátogatták e tulzó magasztalással mutatott rá: ‚ez az én istenem! A ‚világ új megváltójának, a szabadság legnagyobb apostolának’ nevezte, s 1847-ben azt írta róla: ‚Mindenki tisztelettel említse az ő szent nevét. Ő a világ első költője.’” (Gaál János i. m. 224.)
- Hugo Victorban találtam eszményképemet — A Legkedvesebb könyvem* c. cikkében írja Jókai Petőfiről: „Bámulói voltunk mind a ketten a francia romantikusoknak”. (HhM 5. k. 183.; Vö.: Jókai-jubileum 129.) Ugyanitt folytatja: „A franciák közt első volt Hugo Victor, a kit megkedveltem”. (Uo. 184.)
- 25 *Sue Jenő* — Sue, Eugène (1804—1859) francia író, a népszerű tárcaregény megteremtője. Jókaira első sorban a *Szomorú napok* c. regénye írásakor hatott. (JKK 256.)
- 26 *Paul de Kock* (1794—1871) — francia regény- és drámaíró. A polgári társadalom erkölcsi züllését minden különösebb esztétikai érzék nélkül igyekezett leleplezni.
- Girardin, Émile de* (1806—1881) — francia író és publicista. 1834-ben alapította a *Presse* c. lapot, amely első ízben közölt hirdetéseket. Írt vígjátékokat és politikai rölapokat is.
- 46 : 1 *Jules Janin* (1804—1874) — francia író és publicista. 21 évig állt a *Figaro* élén.
- A hajdani hangos Budapest* c. életképben is említi Jókai, hogy olvasta Jules Janin munkáit. (HhM 4. k. 37.)
- 11 *Hatalmas előharcosa volt . . .* — A Vadnay Károly által felolvasott akadémiai jelentés szerint nem hihető, hogy a *Kalandor* nyert százaranyas akadémiai jutalmat, s Szigligeti Ede *Szökött katonáját* mellőzték. (AkÉrt 1890. nov. 15. II. füzet 617.)
- Szigligeti Ede a *Szökött katona* c. színdarabját arra a pályázatra írta, amelyet a Nemzeti Színház igazgatója 1843 januárjában tűzött ki a „magyar népeletből merített, minden aljas-

Lap: Sor:

- ságtól ment, jó irányú, látványos színműért, mely által a köz-nép a színházba édesgettetvén, ízlése nemesbíttessék”.
- 15 szerzője nevét elfeledtem — Az első díjat nyert *Kalandor* c. színművet Ney Ferenc írta. Mindössze három ízben adták elő. *Ney Ferenc* (1814—1889) — nevelő, tanár, majd hírlap-író. 1844-ben a pesti kisdudóvoképző intézet, 1861-ben a belvárosi főreáliskola igazgatójává nevezték ki. 1834—55-ben a Családi Lapokat szerkesztette.
- 18 . . . *őndála laktam* — *Az én kortársaim* c. visszaemlékezésében írja le, Jókai, hogy milyen körülmények között lakott Szigligetiéknél. (*Életemből* I. rész 168—69.; *Politikai divatok* JKK 580.)
- 20 *Czakó Zsigmond* (1820—1846) — tehetséges drámaíró, 1842-ben került Erdélyből Pestre. 1844-ben a *Kalmár és tengerész* c. darabjával vált ismertté. Utolsó társadalmi drámája, a *Könnyelműek* c. megbukott. 1847. dec. 14-én a PH szerkesztőségében főbe lőtte magát. Jókai megható szavakkal írt nekrológot róla. (Cikkbesz I. k. 454—57.; Vö.: *Életemből* I. rész 11—12., 187.; *Csatáképek* 195., *Utazás egy sírdomb körül* 180.)
- 21 *Csengery Antal* (1822—1880) — publicista, politikus, történeti és közgazdasági író. 1845-től 1848 végéig szerkesztette a PH-t. 1849-ben miniszteri tanácsos lett és a békepárt politikáját támogatta.
- 25 *Biztatva, buzdítva velünk tartott . . .* — A *Magyar költők sorsa* c. cikkében írja Jókai, hogy Pesten, „a hazai műveltség központjában” jó tanáccsal, jó akarattal fogadták kortársai, a koszorús írók. (*Életemből* I. rész 101—02.)
- 27 *Budapesti rejtelmek* — ez a kitétel nyilván Nagy Ignác életképeire vonatkozik. (Vö.: Cikkbesz I. k. 734.) De Kuthy Lajos 1846 után igen népszerű *Hazai rejtelmek* c. regényére is emlékeztet.
- 47 8 a legnemesebb lélek . . . — Nagy Ignácnak írja Petőfi 1843-ban, hogy irodalmi „szíves tetteit megháláni nehezen leszek képes”. (PÖM 7. k. 25.)
Jókai 1846. febr. 20-án említi édesanyjának, hogy kíváncsian várja Nagy Ignác véleményét a *Hétköznapiokról*. (*Hétköznapiok* JKK 323—34.; Vö.: *Életemből* I. rész 168.) *Az én kortársaimban* írja Jókai: „Az én legelső regényemet maga Nagy Ignác vitte el Hartleben-hez s el is adta neki háromszáz hatvan forintért”. (Uo. 168.)

Lap: Sor:

- 31 *Petőfi egy verset írt . . .* — Petőfi 1845 februárjában, esetleg márciusában írt *Orbán* c. verse augusztusban jelent meg a PDLap hasábjain. (nyárutó 21. 21. sz. 646.) Petőfi kritikái kiadásában nem szerepel, hogy a költő kiről mintázta a címadót. (PÖM I. k. 271.)
- 21 *az első héten kitelt az esztendőm* — Jókai mint színi referens 1847. jan. 2-a és 16-a között három alkalommal írt bírálatot. (Szekeres László: *Jókai hírlaplírói pályája küszöbén* Cikkbesz I. k. 566—72.; Uő.: *A hírlaplíró Jókai pályája küszöbén. A Petőfi Irodalmi Múzeum Évkönyve 1964. 101.*; Vö.: *Életemből* I. rész 180.)
- 23 *feldicsértem valamennyi művészt* — Jókai 1847. jan. 2-án írta bemutatkozó bírálatát az *Ék Nemzeti Színház* c. rovatában, amelyben feladatait is leszögezi: „Szerintem a critica hivatása nem az, hogy a konkolyt válogassa a tiszta búza közül, hanem az: hogy a hol gyöngyöt talál, azt hozza napfényre”. (Cikkbesz I. k. 7.)
- 29 *a Londoni koldusokban . . . Szilágyi Lillát magasztaltam fel.* — *A Londoni koldusokról* szóló bírálatában írja Jókai, hogy „figyelmet érdemlő phoenomenona színi világunknak a gyermekéveiből most fejlődő Szilágyi Lilla, Lendvayné tanítványa s mint okunk van reményelni, annak egy időben méltó utóda. Páratlan csengésű hang, hajlékony a legfinomabb érzelmek kifejezésig, minden hang keresztül látszik először menni a szíven, mielőtt az ajkat elhagyná. Szavalása plastic kerekded és kifejezésteli, halvány érdekes arca s termete, okos, lélekmutató tekintete telvék a művészet hajnalodó sugárával, melly sugároknak csak ég kell, hogy csilloggá váljanak s hiszszük, hogy az eget nem fogja megtagadni a jövődő.” (Cikkbesz I. k. 321.)
Az árva fiú s a londoni koldusok — ötfelvonásos dráma, amelyet Dinoux és Lemoir írt, s Egressy Béni fordított magyarra. (Ék 1846. 2. félév 21. sz.)
- 48 : 3 *fényes jövődöt jósoltam neki* — Jókai az *Ék* színikritikusaként a *Pasquill* c. darabban fellépő Szilágyi Lillát dicsérte meg. (Cikkbesz I. k. 10., 571.)
- 4 „*Hagyd ott, ahol találd . . . mondd a szerkesztő* — Ezt — bírálatot Jókai 1847. szept. 26-án írta az *Ék* hasábjain. A lapot az év derekáig Frankenburg Adolf, júl. 1-től pedig Jókai szerkesztette. Így ez a kritika nem válthatta ki a szerkesztő rosszallását.

Lap: Sor:

- Szildgyi Lilla — Bulyovszky Gyuláné (1839—1909)
Európa-szerte ismert színésznő. Fordításai, elbeszélései, útirajzai különböző lapokban és évkönyvekben jelentek meg.
- 7 *Belőled nem lesz kritikus* — A visszaemlékezésnek ez a része nem pontos. (Cikkbesz 1. k. 572.)
- 13 *Új pályakör nyílt előttem* — Az én kortársaim c. visszaemlékezésében említi Jókai, hogy rövid ideig tartó kritikusai ténykedése után Helmeczy Mihály felfogadta a Jelenkorhoz újdonságírónak, majd 1847. júl. elejétől az Ék szerkesztője lett. (Életemből 1. rész 180—81.; Cikkbesz 1. k. 566—73.) Jókai 1847. jan. 7-től jún. 6-ig vezette a Jelenkor újdonságrovatát, az Ék-t pedig 1848. dec. 31-ig, megszűnéséig szerkesztette. (Cikkbesz 1. k. 572—74.)
- 21 *volt is akkor tekintélye az újdonságírónak* — Az én kortársaimban arról is beszámol Jókai, hogy ebben az időben milyen nagy hatalma volt az újdonságíróknak. (Életemből 1. rész 170.)
- 24 *Síp utca* — ma is változatlan nevű kis utca a VII. kerületben
- 49 : 22 *hármán, akik puskáztunk* . . . — Petőfi 1844. júl. 1-től volt a PDLap segédszerkesztője, s 1845 ápr. 1-én vált meg Vahot Imre divatlapjától. (Vö.: Életemből 1. rész 240—41.) Petőfi műveinek kritikai sajtó alá rendezői szerint nem írt újdonságcikkeket a PDLapnál. Mint segédszerkesztő öt hiteles szerkesztői jegyzetet tett közzé Vahot Imre folyóiratába (PÖM 7. k. 501.), s 29 kétes hitelű szerkesztői értesítést írt. (PÖM 7. k. 502—14.)
- 23 Pákh Albert a PH-nál a *Fővdrosi újdonságok* c. rovatot vezette 1845 júliusától □ jegy alatt havi 40 forint díjazással 1847. júl. 1-ig megbetegedéséig. Júl. 1-én mondott búcsút az újdonságíróknak, azaz a „magyar főváros mozgalmairól levette pillanatát a viszonttalálkozásig”. (906. sz 2.)
- 29 *Gyűlde* — egyesület, főúri és papi befolyás alatt álló reakciós ifjúsági csoportosulás. Petőfi *A gyűldei ifjakhoz* c. versében ostorozta őket. A vers antiklerikális vonatkozásai miatt évtizedekig nem jelenhetett meg. Kéziratban azonban *A pécsovics ifjakhoz* címen meglehetősen elterjedt. Jókai szerint „A mi pedig a gyűldei konservatív fiatalságot illeti, az eszme meglelte méltánylását Petőfinek ama hírhedett versében, mely így kezdődik: „Ti fekélyek a hazának testén!” (Életemből 1. rész 186.)
- 34 *Honderű* — Petrichevich Horváth Lázár szerkesztésében 1843. jan. 7-én megindult szépirodalmi és művészeti divatlap.

Lap: Sor:

1844 derekán Nádaskay Lajos vette át szerkesztését. Az arisztokratikus ízlést igyekezett kielégíteni. 1848. ápr. 2-án szűnt meg. Petőfit támadó cikkei miatt vált hírhedtté. (Vö.: Cikksbesz 1. k. 615., 727., 764.; *Politikai divatok* JKK 9. 563.) *Petrichевич Horváth Lázár* (1807—1851) — Jókai szerint „salonképes élcekkel . . . fordult az új irány ellen”. (*Életemből* 1. rész 185.) Jókai mint újdonságíró és lapszerkesztő állandó polémiát folytatott ellene. 1845. júl. 29-én nyers támadást intézett Petőfi ellen, amikor ismertté vált, hogy a Nemzeti Színház nem fogadta el a *Zöld Marci* c. színművét előadásra. Petőfi *A Honderűhöz* c. versében 1845. aug. 7-én választott a sértésre. (Vö.: Cikksbesz 1. k. 727., 766—67., . k. 697.)

50 : 9 *mdgnási kaszinó* — Nemzeti Kaszinó, arisztokraták, magas rangú tisztviselők, gyárosok és kereskedők társas köre. Széchenyi István alapította. Alakuló ülése 1827. jún. 10-én volt a Dorotya utcai Fogel-házban. (Vö.: Cikksbesz 2. k. 554.; *Politikai divatok* JKK 581.)

14 *érvényre jutni nem tudó féltetheéseket* — A bukott titkos drámaírókról már a szabadságharc előtt beható cikket írt Jókai. (Cikksbesz 1. k. 130—33.; Uo.: 673.) A kezdő írók tévedéseiről az *Egyszerre naggyá lenni* c. memoárjában emlékezik meg. (*Életemből* 2. k. 147., Vö.: Uo. 2. k. 196.) Békés István is céloz Jókai fiatalkori cikksorozatára, amelyet a titkos drámaírókról írt. (I. m. 578—79.)

19 *didaszklia* — az író útmutatása a színésznek, magyarázat. Zerffi Gusztáv saját színi bírálatait nevezte didaszkliaáknak, amelyek a Nemzeti Színházban 1846 augusztusa és 1847 szeptembere közt előadott magyar darabokat részesítették kíméletlen és rosszindulatú bírálatban. (Vö.: Cikksbesz 1. k. 696.) Jókai gyakran gúnyolja 1847-ben Zerffi didaszkliait. (*Pt. Kétszáz és egy újdonság.* = Cikksbesz 1. k. 276.)

Az itt említett író Zerffi (Hirsch) Gusztáv (1820—18??) a Honderűben tűnt fel, majd 1848-ban a *Der Ungar* c. lapot szerkesztette. Világos után a bécsi rendőrség besúgója lett. Később Amerikában szélhámoskodott, majd nyomtalanul eltűnt. Jókai szerint „alacsony személyeskedésekkel fordult az új irány ellen”. (*Életemből* 1. rész 185.)

22 *ez az előharc az ó és új vildg között* — Jókai a szabadságharc előtti időkbén teljes fegyverzettel vett részt a hírlapi harcban. (Szekeres László i. m. Petőfi Irodalmi Múzeum Évkönyve 1964. 104—10.)

- 24 *Döntő csapds volt... Szigligeti vígjátéka — A Pasquill c.* szatíra ez, amelyről Jókai 1847. jan. 2-án írt bírálatot. (Cikkbesz 1. k. 8.)
- 26 *Horváth Lazi — Petrichevich Horváth Lázár tökéletes Horváth Lazinak mutatkozott be — Pukánszkyne Kádár Jolán szerint Zerffi Gusztávot utánozta Egressy Gábor. (A Nemzeti Színház százéves története. Bp. 1940. 164.)*
- 26 A PDlap Szinéri álnéven cikkező színi kritikusa szerint „Az nem áll, hogy Egressy bizonyos magyar újságíró alakját személyesen, tüzetesen, s különös célzással paródiázta volna, mert hiszen, mint halljuk, Egressy velőkig ható játéka által nem egy, de több író is találva van, sujtva érezte magát”. (*Nemzeti Színház. 1847. jan. 3. 1. sz. 29.*)
- 27 *a közönség tombolt — Jókai 1847-ben a „művészet remekléseit” látta Egressy Gábor alakításában. (Cikkbesz 1. k. 9.)*
- 28 *Horváth Lazi... tapsolt legjobban — Ez ma már alig ellenőrizhető, de tény, hogy 1847-ben kíméletlen hírlapi vitát váltott ki Szigligeti színdarabja. Az Ék írói mellette álltak ki. (Értesítő a Nemzeti Színház ügyeiben. 1847. jan. 9. 2. sz. 64.) A Honderű megállapítása szerint a darab egyike Szigligeti leggyarlóbb munkájának. (Heti Szemle. 1846. télelő [dec.] 29. 26. sz. 519.; Cikkbesz 1. k. 609 10.)*
- 30 *Másnap betiltották — A Pasquill c. színdarabot 1846. dec. 22-én és 26-án adta elő a Nemzeti Színház. (Vas Andor [Kelemenfy László]: Nemzeti Színház. Ék 1846. dec. 25. 26. sz. 814–16.; Cikkbesz 1. k. 8 9.)*
- 34 *Adelung, Johann Cristoph (1732 1806) — német nyelvész, udvari tanácsos és könyvtáros. Számos tudományos és tankönyvet írt. ein Lumpengesindel von Gemeinheiten — gaz, szemét népség, aljas csőcselék*
A Petőfi és ellenségei c. visszaemlékezésében említi Jókai: „Horváth Lazi azt írta, hogy a ‚Honderű’ Széchenyi István tetszését is megnyerte, a ki ezt a calembourgt csinálta rá ‚Hunterri’ (vadászparipa). — ‚Az bizony, Honte des rues’ (utcák szégyene), viszonzá rá a Pesti Divatlap, Petőfi orgánuma. A mire aztán Horváth Lazi egészen kijött az úri kontenanszeából [modorából], s minthogy a magyar szótár nem ad elég goromba kifejezéseket, németül írta, hogy az egész ‚Pesti Divatlap’ valamennyi munkatársával együtt ‚ein Lumpengesindel von Gemeinheiten’. Ebből aztán párbaj

Lap: Sor:

- lett, lövöldöztek, egészségesek maradtak; az ügy befejeződött, hanem egymás között még sokáig az volt a titulусunk, hogy „Lumpengesindel von Gemeinheiten”, a mi Petőlinek olyan nagyon tetszett . . .” (*Életemből*. I. rész 210.)
- 51 : 5 *engem púposnak csúfolsz . . .* — Jókai 1847-ben is említi, hogy Vahot Imre testi hibái miatt gúnyolja az írókat. (Cikkbesz 1. k. 585.)
- 8 Írók közötti párbajról emlékezik meg Jókai *A villás-reggeli* c. memoárjában. (HhM 4. k. 141—44.)
Vida Károly (1819—1862) — székely kisbirtokos családból származott, jó képességű újságíró. A szabadságharc előtt a konzervatív Bp-i Híradót szerkesztette, majd Figyelmező címen adott ki ugyancsak konzervatív szellemű lapot, amelyet a kormány 1848 decemberében betiltott. 1849 tavaszán a császáriak uralma alatt ismét megindította a Figyelmezőt. Jókai kemény szavakkal bélyegzi áruólónak 1849 tavaszán az Esti Lapok hasábjain. (1849. márc. 1. 7. sz. l.)
- 21 *pronunciament* — nyilatkozat
- 22 „*Tizek Társasága*” — tagjai: Bérczy Károly, Degré Alajos, Jókai, Kerényi Frigyes, Lisznyay Kálmán, Obernyik Károly, Pákh, Pálffy, Petőfi és Tompa. Nyilatkozatukat 1846. márc. 8-án tették közzé az Ék-ban. Szervezkedésükről Jókai több helyütt is megemlékezik. (Pl. HhM 5. k. 22., *Életemből* I. rész 183.)
- 29 *helytartótanács* — Magyar Királyi Helytartótanács, 1723-tól Magyarország legfőbb politikai kormányhatósága volt, amely által a király végrehajtó hatalmát közigazgatási ügyekben gyakorolta. A helytartótanácsot II. József helyezte Budára 1784-ben, s azóta a budai várban az Országház utca 28. sz. épületében székelt.
- 31 *et capram et caules* — a kecskét is, a káposztát is; a kecske is jóllakjék, a káposzta is megmaradjon; mindkét felet kielégítő bölcs középút
- 34 *Obernyik . . . Vahothoz ment* — Obernyiknek kritikái és novellái jelentek meg a PDLapban
- 52 : 2 *Heckenast Gusztáv* (1811—1878) könyvkereskedő, könyvkiadó és nyomdatulajdonos. Nyomdájából került ki 1848. márc. 15-én a szabad sajtó első terméke, a 12 pont és a *Nemzeti dal*. Számos magyar író — köztük Batsányi János, Bajza József, Berzsenyi Dániel, Csokonai Vitéz Mihály, Kölcsey Ferenc, Virág Benedek és Jókai — műveit jelentette meg.

Lap: Sor:

Landerer és Heckenast nyomdája a Hatvani (ma Kossuth Lajos) és a Szép utca sarkán álló Horváth-házban volt. Ma emléktábla áll e helyen.

- 6 *három nagy kötet* — az Ék 1847 második, ill. 1848 első és második felének bekötött példányai. Az Ék félévenként elől-ről kezdte a lapszámozást, s közzétette a tartalomjegyzéket.
- 8 *Mindő kincstár . . .* — Jókai *Petőfi emléksobránál* c. beszédében említi, hogy az Ék-ban „jelentek meg . . . csaknem valamennyi akkor élő magyar irodalmi kapacitás legszebb művei”. (Hatvany Lajos i. m. 2. k. 322.)

A Negyven év visszhangja c. önéletrajzi visszaemlékezése szerint „Nem a magam érdeme, hanem a közreműködött író társaké, hogy bátran elmondhatom, miszerint annál becsesebb évfolyamai magyar szépirodalmi lapnak nem voltak, talán nem is lesznek. Olyan irodalmi csillagzatok, mint Petőfi, Arany, Vörösmarty, Tompa egyszerre, egymás mellett, körülvéve Jósika, Gyulai, Szász, Lévy, és annyi más ifjú tehetségtől. Hanem engem a lapszerkesztés elszibbasztott. Költő és szerkesztő egyszerre nem lehet valaki.” (Jókai-jubileum 129.)

Tíz évvel később az *Önéletrajzom* c. memoárjában írja Jókai az Ék-ról: „Ebbe a lapba dolgoztak a magyar költővilág legkiválóbb matadorai”. (Jókai-jubileum 140.)

- 12 *Mentovich Ferenc* (1819—1879) — költő, filozófiai és történettudományi író. A szabadságharc idején a nagyváradi fegyvergyárban dolgozott. 1849 után Nagykőrösön és Marosvásárhelyen volt tanár.

Pap Gábor (1827—1895) — evangélikus dunántúli püspök. Bölcséleti és jogi tanfolyamot végzett Pápán, ahol 1845 és 1847 között az ifjúság kézzel írott lapját szerkesztette. Az Ék bécsi tudósítójaként számos cikke jelent meg Jókai divatlapjában. A bécsi eseményekről a győri Hazánkknak is beszámolt.

Helfy Ignác (1830—1897) — politikus, publicista, műfordító

- 13 *Tóth Endre* (1824—1855) — földbirtokos, ügyvéd, költő. 1847-ben Borsod megye tiszteletbeli ügyésze lett. 1846-tól a PDLap-ban, 1847-től az Ék-ban jelentek meg népi hangvételű — kissé Petőfi tájkölteményeire emlékeztető versei. Jókai is számos költeményét közölte.

- 13 *Tóth Kálmán* (1831—1881) — költő, író, szerkesztő
- Roboz István* (1828—1916) — költő, író, újságíró. Pápán

Lap: Sor:

Petőfi és Jókai iskolatársa volt. 1848-ban fejezte be jogi tanulmányait, s részt vett a szabadságharcban. Élénk tevékenységet fejtett ki a dunántúli irodalmi életben.

1848-ban a *Még egy őrült* c. munkája jelent meg az Ék-ban.

- 14 *Ludasi (Ganz) Mór* (1829—1885) — komáromi születésű hírlapíró és nevelő. Pesti egyetemi hallgatóként írt a Jókai által szerkesztett Ék-ba, majd egy pesti nevelőintézetben tanított.

Bozzai Pál (1829—1852) — költő és ügyvéd. 1848-ban ismerkedett meg a Fiatall Magyarországnak mozgalomával. A szabadságharc idején fegyvert fogott, s végigszenvedte a harcok megpróbáltatásait. A bukás után Josephstadtba sorozták mint osztrák katonát. 1852-ben már gyógyíthatatlan betegséggel szerelték le, s hamarosan meg is halt. Jókai mint „széptehetségű” ifjúról emlékezik meg róla. (*Életemből* I. rész 13—14.)

Samarjay Károly (1821—1894) — ügyvéd és költő. Szoros baráti szálak fűzték Pákh Alberthez, Petőfihez, Jókaihoz és Lisznyaihoz. A szabadságharc idején futárszolgálatot teljesített.

Kolmár József (1830—1917) — ügyvéd, költő. A PDLap és az Ék segédszerkesztője volt. 1848-ban a KossH és az Ék, Debrecenben a hivatalos Közlöny korrektora lett, majd Noszlopy Gáspár gerillái közé állt. Az aradi kapituláció után tanár lett. (Vö.: Frankenburg Adolf: *Emlékiratok*. 3. k. 119.)

Bulyovszky Gyula (1827—1883) — ügyvéd, újságíró, a márciusi fiatalok egyik vezére. Munkatársa volt a KossH-nak, cikkeket írt a Nemzeti Újságba. Egy időben az Ék színházi rovatát vezette. (Pl. 1848. jan. 30. 5. sz. 154—56.) A szabadságharc idején a belügyminisztériumban viselt hivatalt, majd honvéddnek állt. Álnéve: Dominó.

Jókai szerint „a legcsinosabb fiuk egyike volt . . . s elmés tárcacikkeket írt Jules Janin modorában”. (*Az én kortársaim.* = *Életemből* I. rész 175.)

- 15 *Szendrey Júlia* az Ék munkatársai közé tartozott: „Nőkről nőknek írt”. Jókai szerint „Szabad, merész gondolatjárása volt, egészen összeegyező férjével: néha excentrikus, de mindig szellemdús.” (*Életemből*. I. rész 188.)

- 16 *Aztán magam is ott voltam . . .* — Jókai az Ék szerkesztőjeként valóban sokat írt. A *Cikkek és beszédek* első két köteté-

Lap: Sor:

ben gyűjtöttük össze publicisztikai írásait. Aggteleki álneven írt versein kívül a következő munkáit jelentette meg az Ék-ban 1847. júl. 1-e után: *Az aegyptusi rózsza* (júl. 4. 1. sz. 3—11., júl. 11. 2. sz. 35—43., júl. 18. 3. sz. 68—73.), *Adamante* (okt. 31. 18. sz. 552—57., nov. 7. 19. sz. 585—91.), *Hyppona romjai* (1848. jan. 2. 1. sz. 6—13., jan. 9. 3. sz. 37—46., jan. 16. 3. sz. 68—79.), *Emberek és két lábu állatok* (jan. 2. 1. sz. 18—24.), *Orbis pictus A ritkaságyűjtész.* (márc. 19. 12. sz. 370—73., márc. 23. 13. sz. 393—94.)

18 *Excelsior!* — magasabbra, felfelé törve

Vörösmarty Mihály 1847-ben nem írt verset az Ék-ba. 1848. júl. 2-án jelent meg *A szent ember* c. költeménye.

Jósika Miklósnak 1847. aug. 22 és szept. 12-e közt négy folytatásban jelent meg az *Anna* c. munkája, „Egy kép 1280-ból.” Júl. 18-án és 25-én látott napvilágot *A titkos tribunok a Szent Anna tavdnál* címen „mutatvány a Jósika Miklós c. regényéből”.

Frankenburg Adolfnak a következő munkája jelent meg a Jókai szerkesztette Ék-ban: *Tizenöt év előtt és után*, „Beszély-ciklus az élet prosájából”.

19 *Garay János* (1812—1853) — költő, hírlapíró. Egyetemi tanulmányai után Mátray Gábor lapját, a *Honművész* és a *Regélőt* szerkesztette. Számos riportot és történeti cikket írt, több novellát fordított. 1844-ig irányította a *Regélő* PDLapot. 1845-től vezette az *Ék Hírlapi Méh* c. rovatát. 1848 áprilisában kinevezték egyetemi tanárnak a pesti egyetem nyelvi és irodalmi tanszékére.

Jókai a *Magyar költők sorsa* c. cikkében jellemzi. (*Életemből* I. rész 102.)

Bernát Gáspár (1810—1873) — vidám hangú, gyakran erőltetett és ízléstelen élcelődéseiről, szatíráiról, tárcáiról, ill. adomáiról, az ún. „gazsiadákról” ismert író, újságíró. A fővárosi íróvilág egyik különc alakja. A korabeli divatlapok szép számmal közölték népszerű és bizarr írásait.

Jókai elismerően írt róla. (*Életemből* I. rész. 298.)

20 *Antunovics Mátyás* (1815—1888) — kalocsai kanonok. 1848. máj. 21-én közli Jókai a *Szózat a honfiakhoz nemzeti dtalakulásunk nagy ünnepén.* c. kiáltványát.

Adorján Boldizsár (1820—1867) — ügyvéd. 1846-ban feleségül vette Lemouton Emiliát, akinek *A lochlomondi haldszledny* c. novelláját közölte Jókai 1847. dec. 26-án. Iványf

Lap: Sor:

- Malvina álnéven írt a korabeli lapokba. 1847 második felében a *Három férj özvegye* c. „eredeti beszélye” jelent meg az Ék hasábjain 9 folytatásban júl. 25-étől. Petőfi 1848. jan. 6-án levél kíséretében versben üdvözli.
- 29 *scripturistika* — írásbeliség, írásbeli vizsga
Jókainak az MTAKban őrzött életrajza szerint „Az ügyvédi diplomámba, 'laudabile' van följegyezve. *Praeclarumot* is kaptam volna a szóbeli vizsgázásomért, de a scriptoristicánál nem voltak megelégedve a censorok a *stylusommal*. (Az igaz, hogy még ma sem tudnék föltenni egy szerződést, vagy plane keresetlevelet)”. (Jókai Mór *Önéletrajzi töredéke a szabadságharc korból*. Msj.; Vö.: Cziklay Lajos: *Miért nem maradt Jókai gyakorló ügyvéd?* MSalon 1904. 791.)
A *Politikai divatokban* Jókai alteregója *praeclarummal* teszi le az ügyvédi vizsgát. (JKK 38.)
- 53 : 2 *staffage* — díszül vagy kiegészítésül szolgáló mellékes dolgok, járulékok, itt: háttér
- 54 : 26 *Kohlmarkt* — Szén tér, a mai Deák Ferenc tér, ócskapiac, átvitt értelemben: svindli, csalás, zöltség (Vö.: *A kiskirályok* I. k. JKK 457., *Eppur si muove* JKK 608.)
- 55 : 23 *amerikai párbajt vltak* — A párbajnak erről a formájáról részletesen ír Jókai az *Öreg ember nem vén ember* c. kisregényében. (119.)
- 28 *a sértett becsület tökéletesen helyre volt állítva* — hasonló „borzalmas párbajt” ír le Jókai 1847. szept. 19-én az Ék hasábjain a *Mi hír Budán?* c. rovatban. (Cikkbesz I. k. 312 – 18.)
- 56 : 6 *egy gyámnak a fia* — Jókai írja, hogy az apja, Ásvai Jókay József (1781 – 1837) „Jogot végzett, ügyvéddé lett s e hivatala mellett városi hivatalt töltött be: a mit úgy hívnak, hogy az 'árvák atyja'.” (Szabó László: *Jókai élete és művei* Bp. 104. 16.; Vö.: Jókai-jubileum 124 25., HhM 5. k. 138.)
két gyámnak az apja Jókai célba vett színdarabjának a címe: *A két gyám*.
- 9 *Másnap volt a megyegyűlés . . .* — Jókai 1846. dec. 11-én kapta meg a jogi diplomáját. „A diplomát annak rendje és módja szerint úgy Pest vármegye, mint Komárom sz. kir. város közgyűlésén kihírdették, azzal a hivatalos megjegyzéssel, hogy 'a cenzura bizottság részéről dicséretreméltónak találattott'.” (Szabó László i. m. 79.)
- 11 *karniolba vésett ősi címerrel* — Az ősi címerükről írja Jókai

a *Negyven év visszhangja* c. életrajzában: „Maga a családomnak a címere is egy kész regény. Ütközet volt a magyar király és a török vezér között. Egy fiatal zászlótartó felfedezi a királynak, hogy a spanyol tüzekek meg vannak vesztegetve az ozmanoktól: szándékosan rosszul lőnek. „Lőjj te jobban!” mond neki a király. Erre a zászlótartó oda-lép az ágyúhoz, célbaveszi a török vezér sátorát s úgy oda-talál a szakállas golyóval, hogy a vezér halva terül el. Ez mind le van festve a címerpaizsunkon.” (Jókai-jubileum 123—24.; Naményi Lajos: *Jókai ősei*. Új Idők 1904. I. 510.)

23 *szép kisleány . . . arcképet megörökítettem* — Jókai Komáromi principálisának a lánya Asztalos Etelka volt, aki valóban egészen fiatalon halt meg. (Váli Mari i. m. 27.) Jókai nemcsak lefestette Etelkát (Vayerné Zibolen Ágnes i. m. 81.), hanem a *Kárpáthy Zoltán* c. regény Kőcserepy Vilmájában örök emléket állított neki. (*Keletkezése, forrásai* JKK 308.; Vö.: Mikszáth Kálmán i. m. 1. k. 107—10., 134., 139.)

57 : 1 *Szerkesztő vagyok* — Jókai itt előrevetíti a jövőt. 1846 decemberében még csak arról esik szó, hogy rovatvezető lesz a következő év elején az Ék-nál, ill. a Jelenkornál. 1847. júl. 1-ével lesz divatlapszerkesztő.

Ezzel az anakronisztikus sűrítéssel ismét az Erzsike és a közte levő kontrasztot mélyíti. Mint oly sok regényében ez a „történelemhamisítás” is a központi mondanivalót húzza alá. Ha ugyanis Jókai nem csak ügyvéd, hanem szerkesztő is — azaz tanult szakmája és hivatása egyaránt biztos jövőt ígér — a címadó főszereplő még nagyobb értékről mond le azzal, hogy írónkat elhagyva Bagotay János felesége lesz. *jogom van pluralisban beszélni* — Jókai mint fiatal szerkesztő gyakran használt „fejedelmi” többes szám első személyt. (Cikkbesz 2. k. 495.) Sőt már a Jelenkornál a *Budapesti Napló* rovatvezetőjeként is a szerkesztői többes számot alkalmazta.

10 *Jaquemar* — divatos finom kesztyű a múlt században (Jókai Mór: *Irói arcképek*. Bp. 1955. 495.)

*A hajamat már nem magam sütöttem fel . . . A Hétköznapiok*ban azt mutatja be Jókai, hogy a kecskeméti diákok — köztük a nagytekintélyű cantus praeses, a kollégiumi énekkar vezetője — megtüzesített cirkalomszárral bodorították hajukat, hogy divatos legyen a frizurájuk. (JKK 128.)

33 *nagy „J” betű* — Jókai használta is cikkei alatt ebben az idő-

Lap: Sor:

- ben — főleg a szabadságharc idején — ezt a betűjegyet írásai hitelesítésére
- 58 : 9 *finta* — cselvágás
- 16 *a kedves kis színpadi tündér* — Szilágyi Lilla, a későbbi Bulyovszky Gyuláné. Még 1900-ban *A hajdani Nemzeti Színházról* c. visszaemlékezésben is kesereg Jókai azzal, hogy „Olyan fiatal tehetségnek, mint Bulyovszkykné, idegen nemzet színpadjára kellett vándorolnia”. (HhM 4. k. 40.) 1846-ban Erzsike nem emlegethette a Szilágyi Lilláról írt — s 1847-ben megjelent — bírálatot.
- 59 : 30 *Muki* — János becézve, a Nepomuki szent János rövidítve
- 60 : 6 *Sardanapal* — Asszíria utolsó királya, kinek elpuhultsága közmondásos lett
- 62 : 19 *havaría* — kár, sérülés, hajókár szállítás közben
- 64 : 4 . . . *végbement házasságot* — Jókait — 1846 decemberi — Pestre érkezésekor nem értesíthette Petőfi a házasságáról, mert a költő 1847. szept. 8-án vette feleségül Szendrey Júliát.
- 14 *Csak engem neveznek bolond alchimistának* — Jókai ismét a kontraszt kedvéért helyezi időben előbbre Petőfi boldog házasságának idejét, ill. társítja a saját korábbi életszakaszával.
- 16 *Petőfi azzal bízott meg, hogy fogadjak alkalmas szíllást . . .* — Petőfi nem Jókait, hanem Egressy Gábort kérte fel lakásbérlésre.
- 18 *új ház a fiatal bardját lakótársul hívja magához . . .* — 1847 őszétől 1848. jún. 12-ig lakott együtt Jókai Petőfiékkal a Dohány utca 373. sz. alatti lakásban. A Schiller Károly tulajdonában levő emeleti lakásban az alkóvos szobát Petőfiék használták, a másik szobát Jókainak engedték át. A két szoba közti harmadik helyiség közös étkezőül és társalgóul szolgált. Ma a 12. sz. épület áll a ház helyén. (Jókai-jubileum 110., HhM 5. k. 206., *Életemből* I. rész 187., *Politikai divatok* JKK 577., *Enyim, tied, övé* JKK I. k. 147. Hatvany Lajos i. m. 2. k. 225.) Az együttlakás Feszty Árpádné megbízhatatlan visszaemlékezése szerint zökkenőkkel járt. (*A tegnapi*. Bp. 1924. 52—53.)
- 26 *nekem volt egy öreg szolgálóm* — Bisztray Gyula anekdotagyűjteményében az szerepel, hogy ebben az időben Jókai és Vas Gereben közösen tartott egy György nevű öreg szolgát. (*A jókedvű magyar irodalom*. Bp. 1968. 225.)
- 65 3 *A haja rövidre volt vágva* — Petőfiné rövid frizurája George Sand, francia író nő hajviseletére emlékeztetett.

Lap: Sor:

- 7 *Sas* — az Arany Sas Vadnay Károly szerint „Fővárosunkban az ötvenes évek legmagyarabb vendégfogadója” az Újvilág (ma: Semmelweis) utcában, ahol „a németesítés keserves emlékü évtizedében is alföldiesen” hívták a személyzetet. „Ott a pincérek magyarul beszéltek és magyar étlappal szolgáltak, mint akkor még pesti vendéglőkben, hotelekben másutt sehol.” (I. m. 377.; Vö.: *Életemből* I. rész. 188.) Innen hozatták Petőfiék a közös ebédet.
- 12 *Ezen korszak alatt jelentek meg . . . „Aggteleki”-től a visszhang szavai . . .* — Jókai Aggteleki álnéven írta a *Viszhang szavai* H *** Cornéliához c. versciklusát. (1847. szept. 19. 12. sz. 372—73., szept. 26. 13. sz. 405—06., okt. 3. 14. sz. 435., okt. 10. 15. sz. 467—68.; Vö.: *Cikkbesz* I. k. 611. HhM 4. k. 68.)
- 14 *díltólag egy művésznőhöz írva* — Az említett művésznő Hollósy Kornélia (1827—1890), a kellemes szoprán hangja miatt igen népszerű operaénekesnő, a Nemzeti Színház tagja, aki művészte csúcán 1862-ben mondott búcsút a színpadnak, s ment férjhez Lonovics József főispánhoz. A Nemzeti Ujság „hazai kedves zengzetű csattogánynak” nevezi. (*Vegyes újdonságok*. 1847. máj. 16. 488. sz. 308.) Az *Ék* beható tanulmányban ismerteti művészi pályáját: „. . . mind azon szerepekben, hol szelid nemes érzés uralkodik . . . csodálatra méltó tökélyel működik”. (*Hollósy Cornelia*. 1847. jan. 2. I. sz. 20., *Cikkbesz* I. k. 611.; Vö.: Vadnay Károly i. m. 322.)
- 19 *negyven év után* — Pontosan 42 év telt el azóta, hogy Jókai megjelentette a *Viszhang szavait*.
- 20 *decrepitus* — elaggott, rokkant, Jókai szerint: „vaskalapos” (*A magyar nép élce szép hegedűszóban* Pest 1862. 164.)
- 21 *világgyűlölő hangulat vonul végig minden . . . akkor írt munkámon* — Pessimista hangulatot árasztanak Jókainak nem csak ekkori novellái, hanem a *Hétköznapi* c. regényének egyes részletei is.
- 25 *ezek akkor tetszettek* — Jókai egyik kézírásos feljegyzésében — már idős korában — felsorolta ekkor keletkezett novelláit. Azzal emelte ki humoros elbeszéléseit, hogy előbb piros tintával aláhúzta, majd piros tintával írta őket. („*Sonkolyi Gergely, Házasz desper, Serfőző, Falusi poéta, férj, ki párbaít, Régiség buvar* [!], *Három szerkesztő Sibiában, Szerencsétlen szélk.*”) Ezzel mintegy többre értékeli őket, mint a „phan-

tasia” szóval megjelölt pesszimista elbeszéléseit. (Jókai Mór *Saját műveiről szóló kimutatásai*. MTAK Ms/d.)

Jókai 1886-ban az *Aki holta után áll bosszút* c. elbeszélésében leírja, hogy első regénye tulajdonképpen nem a *Hétköznapiok*, hanem a *Cifra asszony története* c. volt. Ezt azonban — mivel vadromantikus túlzásaival a sötétséget hirdette — tűzbe vetette. (Nemzet 1886. márc. 31. Esti kiadás 91. sz. 1.; *Hétköznapiok* JKK 331.)

Még Petőfit is félrevezettem . . . — Petőfi *A hóhér kötele* c. egyetlen regényét 1846. jan. 16-a után írta. (Lehet, hogy jan. 16 és febr. 26-a között, mint a regény kritikai sajtó alá rendezői állítják.) Elsőnek a PH ujdondásza, Pákh Albert adott hírt a regény elkészüléséről febr. 22-én (*Fővárosi ujdonságok*. 629. sz. 122.) — s nem 26-án, ahogyan a Petőfi Kritikai Kiadásban szerepel. (PÖM 4. k. 395.)

A PDlap 1846. márc. 26-án közölt belőle mutatványt. (13. sz. 241—47.) *A nyomorék naplója* c. novella ugyancsak a PDlapban jelent meg febr. 5-én és 12-én. (Vö.: HhM 5. k. 222.) Elvileg végeredményben nincs kizárva annak a lehetősége, hogy Petőfit Jókai elbeszélése inspirálta egyetlen regénye megírására, bár erről a szakirodalom mit sem tud.

30 *Bábeltorony* — Marduk babilóniai isten szentélyének a tornya. A biblia szerint Noé utódai az égig akarták építeni, de elbizakodottságukért Isten nyelvüket összekeverte, hogy ne értsék meg egymást, s ne tudják befejezni az építkezést. Innen eredt a „bábeli zűrzavar” mondás.

66 : 4 *Akkoriban írta* . . . — Petőfinek a *Véres napokról álmodom* c. költeménye 1847. jan. 12-i keltezéssel maradt fenn cenzúrai példányban.

Petőfi *Dalaim* c. költeménye 1847. márc. 21-én keletkezett. Hat kézírásos változatban maradt az utókorra. Az utolsó szakaszt a cenzor törölte. Petőfi nem vette fel összes művei közé. Az utolsó versszak a következő:

De mit tőr a szolgáságnak népe?
Mért nem kél föl, hogy lánlát letépje?
Arra vár, hogy isten kegyelméből
Azt a rozsdá marja le kezéről?
Dalaim, mik ilyenkor teremnek,
Villámlási haragos lelkennek.

8 *falain voltak díszes ráncokban felakasztva* . . . — Jókai több

- szben megemlékezett arról, hogy kiket ábrázoltak a Petőfi szobájában levő képek. A *Politikai divatokban* Pusztafi—Petőfi lakásában nem szerepel Desmoulin, viszont Marat és Béranger is előfordul. (78—79.) A *Melltű és gyűrű* c. visszaemlékezésében szintén szerepel Marat, madame Roland viszont kimarad. (HhM 5. k. 262.) *Az én kortársaimban* Desmoulin helyett ismét Marat fordul elő. (*Életemből*. I. rész 184.)
- 10 *Danton, Georges* (1759—1794) — a francia forradalom egyik vezetője. Robespierre ítéletti halálra a megalkuvókkal való együttműködés gyanúja miatt.
- 11 *Robespierre, Maximilien Marie Izidor* (1758—1794) — a francia forradalom egyik vezéregyénisége, a jakobinus klub elnöke, tekintélyes tagja a Nemzetgyűlésnek. 1794. júl. 28-án az ún. termidoristák ítélték halálra.
Desmoulin, Benoit Camille (1760—1794) — a francia forradalom kiemelkedő alakja, ragyogó tollú publicista. Dantonnal együtt végezték ki 1794. márc. 21-én.
Jókai egyik visszaemlékezése szerint Petőfi Desmoulin szerepét szánta magának. (HhM 5. k. 262.)
Saint-Juste, Louis-Antoine-Léon de (1767—1794) — francia jakobinus diktatúra egyik vezetője. Az *Esprit de la révolution et de la constitution de France* (A francia forradalom és az alkotmány szelleme) c. Párizsban 1791-ben kiadott példányára Petőfi saját kezűleg jegyezte rá: „Petőfi kincse”.
- 65 : 12 *kiosztották a szerepeket . . .* — A *Melltű és gyűrű* c. visszaemlékezésben azt írja Jókai, hogy Petőfi „saját magát Desmoulin Camillenak jelölte meg; engem Saint Justenek szánt”. (HhM 5. k. 262.)
- 13 *madame Roland* (1754—1793) — Roland de la Platière nevű francia államférfi felesége, a forradalom lelkes híve, aki szellemessége és szépsége által nagy népszerűsége tett szert. A megalkuvókkal kötött kapcsolata miatt ítélték halálra.
- 19 *Dejanira* — Deianeira, Heraklész felesége, aki férje hűségét azzal akarta biztosítani, hogy bűvös erejű köntösbe öltöztette. Ez a köntös aztán elevenen elégette Heraklészt.
- 21 *Férfi sorsa a nő* — az 1875-ben megjelent *Enyim, tied, övé* c. regény első részének alcíme és alap gondolata
- 25 *királyi tábla* — a királyi személynök — perszonális — elnöklete alatt álló bírói fórum, amely felett csak a Hétszemélyes Tábla állt. 1723 óta államügyekben első fokon, más perekben fel-

Lap: Sor:

- lebviteli fórumként ítélkezett. 1848-ban átszervezték. (Vö.: *Kárpáthy Zoltán* JKK I. k. 410.; Cikkbesz I. k. 758., Cikkbesz 2. k. 604.)
- 34 *városház* — a Váci és a Hatvani (ma Kossuth Lajos) utca találkozásánál, a belvárosi templom és a Bölcsészettudományi Kar (a piaristák volt székháza) mögötti, ma már lebontott épület. Az épületről részletes leírást ad a Regélő PDlap 1843. nov. 5-én. (37. sz. 1174—76. hasáb., Tonelli Sándor: *Nagyapáink Pest—Buddja*. Bp. 1944. 19.)
- 67 : 1 *itt a népszabadság napja* — A márc. 15-i eseményeket első ízben a *Budapest. Forradalom vér nélkül* c. cikkében 1848. márc. 19-én az Ék hasábjain írta le Jókai. (Cikkbesz 2. k. 5—14.) A nap nagyszerű eseményeiről részletesen olvashatunk a *Politikai divatok* c. regény jegyzetapparátusában megadott jegyzék alapján. (JKK 581—82.; Vö.: Cikkbesz 2. k. 5—14.; *Életemből* 4., 22., 97., 188—97. stb.)
- A Huszonöt év mulva* c. ünnepi cikkében azt írja Jókai, hogy „E naptól számítja felszabadítását a magyar nép”. (*Életemből* I. rész 100.; Vö.: *A kőszívű ember fiai* JKK I. k. 495.; HhM 4. k. 208. Vadnay Károly i. m. 421.)
- 2 *hármán tüntek el . . .* — 1898-ban *A márciusi fiataltság* c. visszaemlékezésében ír Jókai Petőfi, majd Vasvári Pál és Bozzai Pál haláláról. (*Életemből* I. rész 13—14.) Leírja Vasvári Pál halálát az *Emlékek a szabadságharcból* c. memoárjában. (HhM 5. k. 50—52.; Vö.: *Életemből* I. rész 100.; *Politikai divatok* JKK 599.; *Egy az Isten* JKK 2. k. 204—27.) Vasvári Pál 1849. máj. 9-én esett el az abrudbányai csatában. (Vö.: Följ. I— 627.)
- 5 *négy lat* — kb. 7 g
- 13 *együtt megyünk* — Laborfalvi Róza elkísérte Jókait 1849 elején Debrecenbe, majd Pest felszabadulása után a fővárosba. Augusztusban szintén felkereste a Szegedre menekült író, s meglátogatta karácsonykor bujdosása idején is.
- 19 *Szülővárosomból pompás leírása annak az esküvőnek, mely Bagotay Nepomuk János úr és a világhírá szép hölgy között végbe ment* — Molnár József hívta fel a figyelmet, hogy a Honderű 1843. máj. 2-án részletesen közli Ghyczy Mátyás szolgabíró és Pizigalli Eliz esküvőjének a leírását. (653.) Nem zárja ki annak lehetőségét, hogy Jókainak ez a közlemény adta az ötletet, hogy a Honderűre hivatkozzék.
- 68 : 1 *A márciusi napok után elköltöztem* — 1848. jún. 12-én

Lap: Sor:

- 2 *Anyyra felvittem a dolgomat, hogy magam tarhattam már . . garzonlakást* — Az elköltözés oka nem anyagi természetű volt. Jókai összekülönbözött Petőfivel.
- 7 *Hatvani utca* — a mai Kossuth Lajos utca az V. kerületben
- 15 *Az átelleni . . szálláson Laborfalvi Róza lakott* — Laborfalvi Rózát (1817—1886) 1848. aug. 29-én vette feleségül Jókai. Frónk első házasságkötésének a történetét pontosan feldolgozta Bory István a *Hol kötött házasságot Jókai és Laborfalvi Róza* (Magyar Hírlap 1933. jún. 25. 142. sz. 18.), ill. a *Jókai házasságlevele* c. cikkében. (It 1958. 466—67.; Vö.: *Politikai divatok* JKK 583.) Laborfalvi Róza „bájtjeljes külsejéről” már 1843. jan. 22-én megemlékezik a Regélő PDLap Lejtői álnév szemleírója. (7. sz. 214.) 1847 márciusában még Zerffi Gusztáv is „Magyarhon legnagyobb színésznőjének” nevezi. (*Könyvelmúiek Czakótól*. Honderű tavaszról 2. 9. sz. 180., Cikksbesz 1. k. 610.)
- 24 *Ez a kép is megvan nálam* — Ilyen vagy ehhez hasonló Jókai-festményt a szakirodalom nem tart nyilván. (Vayerné Zibolen Ágnes i. m. 81.)
- 69 : 3 *cupringerné* — cselédszerző
- 12 *viganó* — Viganó nevű bécsi táncosnőről elnevezett egybeszabott szoknyából és felső részből álló női ruha, amely a XIX. század első felében volt divatban
- 13 *két szél* — kb. másfél méter
- 14 *cickendő* — gyapotszövetből készült kendő
- 70 : 1 *francia futás* — az utolsó nemesi felkelők gyáva megfutamodása Napóleon francia serege elől 1809-ben. Jókai — Petőfivel együtt — gyakran gúnyolja a megfutottakat. *A Névtelen vár* c. regényében azonban igyekszik megértetni viselkedésüket. Már a *Hétköznapokban* olvashatunk célzást a futamodókra. (JKK 423.) Az öreg *Sonkolyi Gergely* is nagyon beletanult 1809-ben a futásba. (*Vadon virágai* 62.) *A serfőző* c. novella egy szökött inszurgent gúnyol. (*Vadon virágai* 591.) A későbbiekben is gyakran foglalkoztatták a regényíró Jókait a francia háború eseményei. (*A magyar insurrectio*. Üstökös 1877. nov. 18. 1005. sz. 541—45., *A magyar insurrectio emléksobra* HhM 4. k. 275—78. *Vadon virágai* 38., *Népvilág* 68. Jókai-jubileum 119., HhM 4. k. 261., *Kárpáthy Zoltán* JKK 2. k. 279. 282. *Politikai divatok* JKK 590.)
- Őn lapszerkesztő* — Jókai ekkor az Ék-t szerkesztette.

Lap: Sor:

- 3 lapom nem foglalkozik családi ügyekkel — Jókai az Ék és a PH szerkesztése idején — amikor csak szerét tehetette — került a személyes ügyeket. Az Esti Lapok hasábjain aztán szép számú személyes polémiába keveredett.
- 72 : 20 *pucok* — mezei egér, pocok
- 73 : 15 *migrént, azt a rettenetes átkát az asszonyi idegeknek* — Jókai jól ismerhette ezt, hiszen Laborfalvi Rózát gyakran kínoztta migrén. Feszty Árpádné memoárja szerint „Ha mama megharagudott — migraint kapott. — Ha migrain van, nincs ebéd.” (*A tegnap.* 72.; *Egy az Isten* JKK 2. k. 463.)
- 74 10 *szurokban volt* — aggódott, izgult, szurkolt
- 11 *quint major* — a legmagasabb értékű ötös összefüggés, öt egymás után következő értékű és azonos színű lap a kártyajátékban
- 12 *tous les trols* — a legmagasabb értékű lap, a skíz, a XXI-es és a pagát hazavitele a tarokk kártyajátékban, a három honeur a tarokkban
- blanc* — blank, az a kártyalap, amelyik egy színből egyedül áll szoló — a tarokk kártyajáték licitálási figurája
- 13 *skart* — a talon felvétele után letett lapok, a tartalékba félretett kártyalapok csomója (Vö.: *Kárpáthy Zoltán* JKK 2. k. 282.)
- 19 — *Szokott ön is kártyázni?* — Feszty Árpádné szerint Jókainak „muszáj volt a tarokk. Ezt még a házi törvények is tiszteletben tartották. Élni és időközönként tarokkozni egy fogalom.” (*A tegnap* 62.)
- skíz* — a tarokk kártyajáték legmagasabb értékű lapja, amely bohócot ábrázol
- Jókai *Skíz* címen novellát is írt.
- 33 *pagát* — a tarokk kártya I-es lapja
- 75 : 2 *lovagias tartozás* — kártyaadósság
- 31 *Melpomene* — a tragédia műzsája az ókori görög mitológiában
- 76 : 4 *petit souper* — színház utáni intim vacsora kettesben
- 8 *antidotum* — ellenszer, ellenméreg
- 9 „*kaméliás hölgyek*” — félvilági nők — ifj. Alexandre Dumasnak a *Kaméliás hölgy* c. regényének (1848) és drámájának (1852) címe és főalakja után
- 21 *mezei gazda* — földműveléssel foglalkozó gazda
- 27 *neutischánka* — Neutischeinben, a morvaországi városkában gyártott híres kocsisajta. E különleges és könnyű fogatnak

Lap: Sor:

- nevet adó városka neve ma: Novi Jičín. (*A kiskirdlyok* JKK 2. k. 94., *Enyim, tied, övé* JKK 1. k. 335., *A mi lengyelünk* JKK 566.)
- 78 19 *benyfló* — kijárat nélküli kis oldalszoba, amely egy nagyobb lakószobából rendszerint ajtóval nyílik
- 79 5 *látófa* — fatörzs vagy földbe ásott faoszlop, amelyre a csősz vagy a pásztor felmászik, hogy szemmel tarthassa a környéket
- 80 16 *papramorgó* — pálinka, tömény szeszecsal
24 *kipardhol* — elolt, kiolt
27 *tévő* — a kemence szájára támasztható, s a nyílást elzáró sárból készült lap
- 81 1 *gerebenyezés* — a len és a kender fésülése
4 *Lányok fonják a lenzöszt* — Gulyás József szerint „munkadalt a magyar mesekirály kifejezetten nem említ. A Sárga rózsza clején így szól: ‚Ha jókedve van dalol; ha búsul dalol. Van arra mindenikre nóta. Paraszulány nem lehet el dal nélkül. Nóta mellett könnyebben megy a munka, jobban telik az idő, megrövidül az út.‘ Az Egetvívó asszonyszívben a kerekas rokka mellett a ‚Lányok fonják a lenzöszt‘ kezdetű nótát dalolják. (26.)” (I. m. 138.) Ez a dal előfordul még a *Debreceni lundtikusban* (258.) is.
- 26 *Félix Rachel* — Félix, Elise Rachel (1820—1858), korának legnagyobb színésznője, különösen Racine és Corneille darabjaiban aratott sikert.
- 27 *Viardot Garcia* — helyesen: Michelle Viardot (1821—1910) híres francia operaénekesnő
- 28 *Hamilton* — Emma Harte Hamilton (1760—1815), családi nevén: Emma Lyons. W. Hamilton archeológus híres és hírhedett felesége. Kora számos ismert politikúsának és hadvezérének (közte Nelson admirálisnak) csodált szeretője, akinek bájait epedve énekeltek meg a költők s festették meg a festők. Igyekezett Napóleon egyik expedícióját aláásni. Nyomorban halt meg.
Hamilton-ágy — hosszas csevegésre és szeretkezésre egyaránt alkalmas, fényűzően felszerelt, kényelmes heverő
- 82 19 *Hecuba* — Hekuba, Hekabe, Priamosz király második felesége, 19 gyermek anyja. Trója eleste után Odüsszeusz rabnője lett, de kétségbeesésében a tengerbe ugrott
- 84 4 *a költőknek is hosszú kezeik vannak* — *A janicsdrok végnapjai* c. regényből származik az a szállóige, hogy „Ali kezei hosszúk”. Ezzel valami titkos hatalomra szokás

- célozni. (Szabó László i. m. 360.) Mikszáth Kálmán szerint ebből az idézetből „röpke szó lett, leginkább a kulisszák mögötti közbe lépésre” (I. m. 2. k. 183.)
- 8 *Petőfi és ön ott állnak a Rákoson, negyvenezer parasztnak az élén. . . — Az én kortársaim* c. visszaemlékezésében írja Jókai, hogy a márciusi napokban Pozsonyban „elterjedt az a hír, Petőfi negyvenezer fegyveres pór élén áll a Rákoson s Dózsa Györgyöt utánozni készül”. (*Életemből* I. rész 192.) A *Petőfi és ellenségei* c. írásában említi, hogy „Az a hír járt Pozsonyban, hogy Petőfi egy nagy pórlázadást akar megindítani, s az urak ellen egy II. Dózsa Györgyöt készül eljátszani.” (*Életemből* I. rész 211.)
1848. márc. 24-én írja Petőfi a naplójában: „A tekintetes karok és rendek. . . azt a hírt kapták, hogy Petőfi Sándor a Rákoson tanyáz, de nem egyedül, hanem 40 000 paraszttal egyetemben, s ezen kellemetes meglepetés indította őket azon nagylelkűségre, hogy úrbért azonnal eltörölték” (PÖM 5. k. 84.) Hasonló hatása volt Petőfi *Dicsőséges nagy urak hát hogy vagytok* kezdetű költeményének. (*Életemből* 2. rész 35—37.; Uo. I. rész 192., *Politikai divatok* JKK 192.) Jókai saját nimbuszát igyekszik növelni, amikor — bár csak rémhír formájában — egyenlőségi jelet tesz Petőfi és a maga forradalmi tettei közé.
- 13 *füstpénz* — adó, amelyet a jobbágy saját háza után fizetett a földesurának
- 22 *Magyarországon nincs Dózsa-háború* — 1848-ban a magyar minisztérium határozottan letörte az önkényes parasztmozgalmakat, a földosztási kísérleteket. (Cikkbesz. 2. k. 82., 634.)
- 27 *ott taldlók a tanyánk ajtajára szegezve valami hivatalos írást* — Ebben az időben szokás volt, hogy ha a címzettet nem találták otthon, a hivatalos idézést a ház kapujára szegezték ki a törvény emberei. A *Hétköznapiok* c. regényében is bemutatja Jókai, hogy Bálnai Körmös István fekete házának ajtajára szegezte az idézést Tölcsér Jónás esküdt. (JKK 166—67.)
- 85 : 20 *talio törvény* — az ókori zsidóknál és görögöknél az azonos mértékű megtorlás joga.
- Lévay Mihály szerint, amikor „Erzsike ,a jus taligoist’[!] emlegeti, akkor inkább Jókai beszél az ő szájával”. (*A tenger-szemű hölgy* MSzle 1890. okt. 26. 43. sz. 517.)

Lap: Sor:

- 29 *ön is elhagyta. nevéből. . . a kiváltságos ipszilont* — Az y a nemesi kiváltságot szimbolizálta. Jókai 1848. márc. 19-én írta az *Ék Mi hír Buddn?* c. rovatában: „Jelentjük, miszerint lapunkból az Y ki van küszöbölve, ezentúl senki nevét sem fogjuk ez aristocraticus végbetűvel írni”. (Cikkbesz. 2. k. 17.) A márciusi fiatalok nagy része elhagyta nevéből a nemesi y-t. Vahot Imre a PDlap hasábjain már 1847. márc. 14-én javasolta a családnevek magyarosítását. (343., *Úgy írjuk a szavakat, a mint kiejtjük* 1848. ápr. 22. 18. sz. 509–10.; Vö.: Gracza György: *Az 1848–49-iki magyar szabadságharc története*. Bp. 1894. 1. k. 60.; *Politikai divatok JK K 566.*; Jókai-jubileum 136.; HhM 5. k. 222., 262.)
- 86 : 4 *hogarthi csoportozat* — William Hogarth (1697–1764) angol festő erkölcsi tanulsággal szolgáló munkája
- 16 *pila* — cselédlány, szolgáló
- 34 *promenad-concert* — sétányon előadott hangverseny, szabadtéri koncert
- 87 : 3 *keresztülúddol* — keresztülgázol, keresztülmegy, baradukol
- 18 *Trouville* — Trouville sur Mer, francia kikötőváros, a legelőkelőbb francia fürdőhelyek egyike
- 88 : 23 *admonedi* — emlékeztet, eszébe juttat, int, figyelmeztet
- 89 : 1 *Molnár és Verchovszky ügyvédi cégnek* — Jókai pesti princiálisainak (Vö. Váli Mari i. m. 23.)
- 20 *conjungista diák* — a régi latin iskola tanterve szerint a III. osztályos diák, aki a conjugatió-t tanulja, conjugista, harmadikos (az elsős: abecista, a másodikos: declinista)
- 90 : 5 *az ezeregyéji iblisz* — vsz. az ezeregyéji ibisz, a szentnek tartott egyiptomi gázlómadár
- 91 : 5 *Se regénybe, se novellába ne írja le az én bolond históriámat* — Jókai akceptálta a kérést, s be is tartotta a szavát.
- 10 *halálom óráján frok önhöz* — Jókai levélgyűjteményében nem találtam olyat, amelyet a tengerszemű hölgyével lehetne azonosítani
- 23 *elszalasztok egy . . . alkalmat a paradicsom meglopására* — Jókai tudatosan távolítja házassága időpontját a „paradicsom meglopásának” lehetőségétől. Azért antedataitla a költözést, hogy meglegyen az alkalom felesége megcsalására, azaz hogy az első személyben beszélő főhős morális nagysága domborodjék ki.
- 26 *nem vagyok én szent* — Az *Öreg ember nem vén ember* c. kisregényében csábítja csinos nőalakban a sátán az ellenálló

Lap: Sor:

- szent Antalt. Vele kapcsolatban említi Jókai, hogy ő se nem szent, se nem Antal. (34.)
- 31 bibliai József — Jákob és Rákhel fia, akit Potifárné hiába igyekezett a bűn útjára csábítani, végül súlyos börtönbüntetéssel szzenvedett, de álommagyarázatai révén kiszabadult.
- 93 3 az út . . . egyenesen az akasztófdhoz vezet — A *Forradalom alatt írt művei* 1874 végi *Utóhangjában* írja Jókai, hogy „Már a 48-iki őszi hónapokban azt izente nekem Pázmándy, hogy engem bizonyosan fel fognak akasztani, ha a magyar kormány nem; hát az osztrák. S csaknem beteljesült a jóslat — ő rajta magán, kit háromszor állítottak a bitó alá: kétszer az egyik, egyszer a másik kormány. S ez rajtam is megtörténhetet volna.” (Cikkbesz 2. k. 483.) Pázmándy Dénest valóban háromszor tartóztatták le. (Cikkbesz 2. k. 901—02.) A *Politikai divatokban* Hargitay János jósolja Jókai regénybeli alteregójának, Lávay Bélának, hogy „ott fogja végezni, ahol Martinovics”. (JKK 21.)
- 12 *elveimet még a szeretőm se bántsa* — Petőfi határozott szavaival válaszol Jókai a regényben azoknak, akik le akarták téríteni a radikalizmus útjáról.
- 17 *Cato, Marcus Porcius Uticensis* (i. e. 95—46) — a thapsusi vereség (46. ápr. 6.) után öngyilkosságot követett el.
- 19 *ők is rohantak. . . az én utamon* — Jókai egykori princípálisa, „egyike legjobb barátainak, a pesti vészbiróság elnöke, ki nem véritéletekkel, hanem bölcs kegyelmezéssel tünteté ki magát, egyike a legmagasabb szellemeknek, igaz hazafi és becsületes ember: Molnár József, — főbe lőtte magát”. (*Életemből* I. rész 57., *Utazás egy sírdomb körül* 186., *Enyim, tied, övé* JKK I. k. 338.) Győry Elek kamarai elnök üdvözlő szavaira válaszolja Jókai 1894-ben: „Azt, hogy az irodalom terére léptem. . . egy ügyvédnek köszönöm: princípálisomnak, Molnár Józsefnek, a vészbizottság 1849-iki elnökének, ki nem tudta túlélni hazája leveretését”. (Jókai-jubileum 74.) Jókai kéziratban maradt önéletrajza szerint Molnár József — „a világosi katasztrófánál a bukott nemzeti ügy. . . halottja” volt. (Jókai Mór *Önéletrajzi töredéke a szabadságharc korból* MTAK Ms 342/j.) A rendelkezésünkre álló adatok szerint csak Molnár lett öngyilkos a szabadságharc bukása után. Az élesebb kontraszt kedvéért Jókai e regényében mindkét princípálisának azonos sorsot juttat.
- 94 : 2 *nevezetes fordulópontot képez* — 1898-ban arról emlékezik

- meg Jókai, hogy 1848. márc. 15-e a „legnagyobb diadala volt a magyarnak”. (*Március 15-ike a fővárosban*. Aradi Közlöny 1898. márc. 16. 62. sz. 57.)
- 16 *A lengyel nemesség a „maga szabadságát” követelte* — A Habsburg ellenes felkelést Galiciában a lengyel nemesség vezette. A császári reakció fellázította ellene a parasztságot. A galíciai események — Jókai szavaival — „vérrel trott izenent voltak a magyar nemzethez”. (*Életemből* I. rész 4.)
- 20 *megtiltotta a cenzúra a lázadás részleteit közölni* — Az 1846-i lengyel felkelésről valóban alig írnak a korabeli magyar lapok. A PH először 1846. márc. 3-án közli, hogy a Wiener Zeitung „a lengyelek felkelését vétkes tervnek és communisticus mozgalmaknak állítja”, s főleg a lengyel nemesek lemészárlásának borzalmait mutatja be. (*Külföld*. 634. sz. 148.) Márc. 5-i híradás szerint már az osztrák hadsereg is látja, hogy „Galiciában a mozgalmak komoly alakot öltének.” (Uo. 635. sz. 152.) A PH tudósítója is elfogult híreket tesz közzé. A parasztokat lázító nemeseket éppen a parasztok büntetik meg. Közben azzal nyugtatja olvasóit, hogy csend és rend uralkodik. „Állítólag a felkelés csupán Krakó vidékén tudta magát fentartani.” (Uo. márc. 6. 636. sz. 156.) Szemtanúuk alapján bizonygatják, hogy a „felkelők közt nagy zavar és levertség uralkodik.” (Uo. márc. 10. 638. sz. 165.) Márc. 12-én írja a PH, hogy 3-án a császári és az orosz csapatok bevonultak Krakkóba. (639. sz. 171.) Márc. 10-e körül viszonylag részletesen számolnak be a lapok a katonai eseményekről. Márc. 13-án azouban mindössze ennyit olvashatunk a PH *Külföld* c. rovatában: „Galicia. Krakónak márc. 3-án az ausztriai és orosz katonaság általi elfoglalása óta semmi híreket nem láttunk; hallani mindig eleget lehet.” (Kiemelés: Sz. L. 641. sz. 176.) Ezután sokáig még sovány jelentéseket sem találunk. Legfeljebb egy-két megjegyzést a cárról és a párizsi lengyel menekültekről. Márc. 26-án már azt mondja a PH szemleírója, hogy a „császári tisztek Galiciában a földnépe személyes bátorságának, jogainak pártfogói”, ők védik a parasztot a „földesúr visszaélései ellen”. (647. sz. 207.) Ápr. 5-én már egy lengyel nemes „lelkiismeretlen, könnyelműnek mondja az utóbb szándékolt felkelés embereit.” (Uo. 655. sz. 234.)
- 23 *Pázmány Dénes* (1816—1856) — jó módú középbirtokos politikus. A reformkorban az ellenzék mérsékelt szárnyához

tartozott. 1848-ban a képviselőház elnöke. Szept. 4-én ő vezette a nemzetgyűlés deputációját, az ún. százas küldöttséget az uralkodóhoz. 1849-ben Windischgrätz elfogatta és Pozsonyba vitette, de hamarosan szabadon bocsátotta. 1849 januárjában Ghyczy Kálmánnal együtt tervet dolgozott ki Windischgrätz számára Magyarország újjárendezéséről. Ápr. végén Guyon Richárd fogatta el mint hazaárulót, de Debrecenben felmentették. Utána baracskai birtokára vonult vissza a politikai élettől. Pázmándy Dénes felesége Domonkos Lídia volt, aki testvére Erzsike egyik modelljének, Teréziának.

- 95 1 *a kéz... dtszaladhat a szomszéd lapra* — A PH 1846. márc. 27-én írja a *Külföld* c. rovatban: „Nagy tanuság fejlődött ki... a lengyel mozgalmakból, s a nagy tanuság különösen ráánk nézve, hol különben is sokakat foglalt el az örök-váltság eszméje.” (648. sz. 212.)
- 2 *félmillió nemessel áll szemben 15 millió jobbágy* — 1898-ban *A márciusi fiatalság* c. visszaemlékezésében részletesen szól Jókai a forradalmat megelőző társadalmi és politikai állapotokról. Itt említi, hogy „Tizenöt millió lakosnak nem volt hazája Magyarország”. (*Életemből* I. rész 2.)
- 5 *Ekkor kitört a párizsi forradalom* — Az 1848-i forradalmak sorát a jan. 12-i szicíliai felkelés nyitotta meg, amelyet 27-én a nápolyi forradalom követett. Febr. 21–24-én Párizs népe kelt fel, lemondatta Lajos Fülöp királyt és kiáltotta a köztársaságot.
- 6 *A trónmennyezetből egy foszlányt elhozott magával. . . Dobsa* — *Az Emlékek a szabadságharcból* c. visszaemlékezésében írja Jókai, hogy Dobsa Lajos „a februári forradalomban is jelen volt s elhozott magával egy darab foszlányt a Grévepiacon elégetett királyi trón mennyezetéből”. (HhM 5. k. 43.)
A márciusi fiatalság c. századvégi cikkében arról ír Jókai, hogy az 1848-i francia forradalom idején a „párisi fölkelő nép összetörte a trónt. Egy fiatal írotársunk, Dobsa Lajos egy darab rongyot a széttépett trónkárpitból dicsekedve mutogatott előttünk: ő maga is részt vett a világtörténelmi barrikadharcokban.” (*Életemből* I. rész 6.)
- 12 *pesti kör* — ellenzéki kör, eredeti neve: Ellenzékiek Társalgási Köre, az 1848-i forradalom küszöbén a reformországgyűlések Ellenzéki Pártjának klubja. Elnöke Teleki László volt. Márc. 9-én az Ellenzék Kör felhívására fogal-

mazták meg a Fialat Magyarország tagjai a 12 pontot. Székháza az Úri (ma Petőfi Sándor) utcai Laffert-házban állott. (Cikkbesz 1. k. 633., Cikkbesz 2. k. 567.)

A 12 pont Jókai 1848. márc. 15-én mondott proklamációjában szerepel. (Cikkbesz 2. k. 6–7.) Jókai szerint „Iryni volt a pesti tizenkét pont összeállítója, ő volt, ki e pontokat kinyomatva a Landerer és Heckenast nyomda ajtajából a közönség közé szórta.” (*Életemből*. 1. rész 16.; Vö.: Uo. 8–9.; 190.) 1874-ben írja Jókai a *Forradalom alatt írt műveinek* magyarázó jegyzeteiben: „A pesti tizenkét pont szerkesztése eredetileg a nemzeti kör érdeme. . . én épen csak felolvastam a nép előtt a tizenkét pontot”. (Cikkbesz 2. k. 6–7.)

- 13 *Nem én fogalmaztam azokat, nem is Petőfi* — A 12 pont szerkesztése nem csupán a „pesti kör” érdeme. Kossuth Lajos és Batthyány Lajos inspirációjára az Ellenzéki Kör bírta meg egy aláírások tömegével ellátott petíció megszerkesztésével a „pesti kört”. S ezt a „monstrekrévénny” a pozsonyi diétához szándékoztak benyújtani. (Kléh István: *A pesti forradalom*. Pest 1848.) Időközben a vegyész Irinyi János elkészített egy alapvázlatot, s ezt juttatta el Bihar megyéből József bátyjához Pestre. Irinyi József stilizált rajta, majd később Vahot Imre is javasolt bele egy pontot. (*Magyarország története*. Bp. 1964. 1. k. 488–89.)

- 16 *szabadelvű párt* — a liberális nemesi reformerek ellenzéki politikai csoportja. Ezt az anakronisztikus elnevezést gyakran használja Jókai a reformkor társadalmi és politikai mozgalmainak ábrázolásakor. A Szabadelvű Párt az 1875-i fúzió után alakult.

A márc. 14-i ülésről Petőfi számol be naplójában. (PÖM 5. k. 80.)

- 18 A bécsi forradalom márc. 13-án tört ki. (Vö.: *Március tizenötödike Bécsben*. = HhM 4. k. 93–101.; *A készülő ember fia* JKK 1. k. 492.)

- 26 *A Nemzeti dal* Petőfi a párizsi események hatására márc. 13-án írta az Ellenzéki Kör márc. 19-re tervezett lakomájára. A bécsi forradalom azonban meggyorsította a pesti mozgalom menetét. Márc. 15-én a szabad sajtó első termékeként nyomták ki a 12 ponttal együtt. (Vö.: PÖM 5. k. 81.)

- 28 *Vasvári Pál . . . kezében volt egy törpdalca* — *A márciusi fiatalok* c. visszaemlékezésében arról ír Jókai, hogy márc. 15-én

Lap: Sor:

reggel a Pilvax kávéházban a 12 pont sorsáról vitáztak. „Appelláljunk a népre! Ez volt közös megegyezésünk. Vasváry Pál, kezében elefántcsont-fogantyús botjával oly hevesen hadonázott, hogy a pálcátör kirepült a botjából s az én falam szögletében állt meg a hegyével.

Jó ómen!
Előre a vassal!

- S ezzel a szóval kezdődött meg az örökké emlékezetes 1848-iki március 15-ike.” (*Életemből*. I. rész 9., L. még PÖM 5. k. 81.)
- 33 *törpálca* — szűrőeszközzel felszerelt sétapálca, stílétes pálca, amely a múlt században divatozott. Petőfi Sándor is használt ilyet (*Összes prózai művei és levelezése*. Bp. 1960. 406.; *Kárpáthy Zoltán JKK 2. k. 62., 273.*) Jókainak is volt „törös botja”. (Az Est Hármaskönyve Bp. 1925, 89.)
- 96 4 Az „asszony” — Szendrey Júlia, Petőfi felesége
6 *párbaj-elintéző dupla* — duplacsövű pisztoly
21 *az én feladatomból volt a közönséget szónoklattal tartani* — Takáts Sándor szerint meglepő volt, hogy Jókainak első beszéde alkalmával sikerült szónoki hatást elérni. (*Jókai politikai pályafutása*. = Jókai Mór *Politikai beszédei*. Bp. 1930. I. k. XXV., Cikksbesz 2. k. 557.)
Bulyovszky Gyula írja 1877-ben a *Márciusi visszaemlékezések* c. memoárjában: „Petőfi és Jókai erőlesen és röviden fejezték ki magukat: Petőfi és akkor Jókai is darabosan, sőt mondhatnám, hogy monoton szavalt”. (Hatvány Lajos i. m. 2. k. 309.)
- 24 *Szontágh Pál (1820–1904)* — főrendiházi tag, tanácsos. 1842-től Nógrád megyében volt jegyző és szolgabíró. Követként vett részt az utolsó rendi országgyűlésen. 1848-ban a király személye körüli miniszter mellett lett fogalmazó.
- 30 *elkezdett esni az eső* — Jókai több ízben megemlékezik arról, hogy 1848. márc. 15-én esett az eső. Az *Egy az Isten* egyik magyarázó jegyzetében említi, hogy Széchenyi István azért nevezte el a mozgalmat *parapluie-revolúciónak*, mert a felvonult közönség esernyővel a kézben ment megkezdeni a forradalmat. (*Politikai divatok JKK 580–81., Egy az Isten JKK 2. k. 221.*)
Petőfi Sándor kezdi a következő szavakkal a „históriai

- jegyzeteit": „1848. Március 15-én egész nap esett az eső. . . az ég a megszületett szabadságot keresztelte”. (PÖM 5. k. 141.)
- A márciusi idézők szinte valamennyien megemlítik az esőt, a forradalom reakciós ellenségét. Degré Alajos szerint sűrű havas eső hullt a tüntetőkre. (Hatvany Lajos i. m. 2. k. 267.) Vajda János szerint „Az egészet elnevezők tréfásan paraplé-forradalomnak”. (Vajda János *Összes Művei*. Bp. 1944. 1444.; Hatvany Lajos i. m. 2. k. 288.) Bulyovszky Gyula szerint is találóan gúnyolták parazolós forradalomnak a márc. 15-i eseményeket. (Hatvany Lajos i. m. 2. k. 306—07.)
- 97 9 *felismertem „Gertrudis királynét”* — azaz Laborfalvi Rózát, aki Katona József *Bánk bánjában* gyakran alakította az egyik központi szereplőt. A *Negyven év visszhangja* c. önéletrajzában is megemlíti Jókai, hogy márc. 15-én „a sors összevetett. . . egész életemnek jó nemtőjével, a feleségemmel”. (Jókai-jubileum 130.) Sokszor megírja azt is, hogy márc. 15-én találkozott először Laborfalvi Rózával. (Pl. Jókai-jubileum 142.) Nagy a valószínűsége, hogy már korábban ismerte, mert 1847-től szerepel publicisztikai munkáiban. (Cikkbesz 1. k. 7., *Politikai divatok* JKK 580., *A köszlővű ember fiai* JKK 1. k. 495.)
- 26 *Milyen Galilei-rugdás volt ez a földtekének!* — Jókai több ízben idézi műveiben Galileo Galilei (1564—1642) alakját s állítólagos mondását. Margócsy József részletesen felsorolja írónk Galilei-utalásait. (*Eppur si muove* JKK 1. k. 525.)
- 98 : 3 *Nyáry Pál* (1806—1871) — ellenzéki politikus, a liberális nemesség egyik vezetője. 1849-ben a békepárt egyik legnagyobb hatású irányítója lett. Nagy szerepe volt a Jókai által szerkesztett *Esti Lapok* megindításában és Madarász László megbuktatásában.
- 9 *Mohamed csakugyan eljött a hegyhez* — *A márciusi fiataltság* c. visszaemlékezésében ír arról Jókai, hogy Nyáry Pál is gyakran megjelent a fiatalok közt. (*Életemből*. I. rész 11.)
- 20 *Nem kell most hallgatni az okos emberekre* — *Az én kortársaim* (*Életemből*. I. rész 14.) 1898-ban *A márciusi fiataltság* (Uo. I. rész 14.) és az *Emlékek a szabadságharcból* c. memoárjában is megörökíti Jókai ezt a jelenetet. (HhM 5. k. 43.)
- 31 *Rottenbiller Lipót* (1806—1870) — 1843-tól Pest város alpolgármestere, a forradalom idején a pesti Közbátorsági Választmány elnöke, majd a város liberális polgármestere.

Lap: Sor:

Az abszolutizmus idején megfosztották hivatalától, de 1861-ben ismét polgármesterré választották.

99 : 7 *dicasterium* — helytartótanács

katonai parancsnokság — a rendi Magyarország legfőbb katonai parancsnoksága, a General-Kommando. A karmeliták régi templomához csatlakozó épületben székelt a budai várban a Szentgyörgy téren. E katonai közigazgatási központ élén mindig tekintélyes, megbízható magas rangú tábornok állt. 1848 előtt egy évtizeden át Lederer Ignác lovassági tábornok töltötte be ezt a tiszteket. (Cikkbesz 2. k. 560.; Tonelli Sándor i. m. 75.)

8 *állambörtön* — a Bécsikapu utcai József-kaszárnya a budai várban (Táncsics Mihály: *Életpályám* Bp. 1849. 219., 239.) a mai Táncsics Mihály utcában a 9. sz. ház. Emléktábla is jelzi az eseményt.

9 *a népszabadság mellett frott munkáért lett elítélve* — Táncsics Mihályt az 1846-ban megjelent *Nép szava, Isten szava* c. munkájáért ítélték el.

Táncsics Mihályról írja Jókai a *Sajtó és censura Magyarországon* c. cikkében: „Háromszor találkoztam vele az életben. Először mint börtönből megszabadítóinak egyike március 15-én, másodszer mint ellenfele Debrecenben, hol két ellentétes irányú lapot szerkesztettünk s harmadszor mint fogolytársa 1863-ban a budai József-kaszárnyában, hova irodalmi működésünk miatt mind a ketten összekerültünk.” (HhM 4. k. 66.) Táncsics Mihály márc. 15-i kiszabadításáról gyakran írt Jókai. (*Életemből* I. rész 98—99.; HhM 4. k. 184.; *Politikai divatok* JKK 580.)

13 *budai tüzérparancsnok* — nagyon valószínű, hogy Lederer Ignác (1769—1849) báróról, esetleg valamelyik beosztottjáról van szó. Március folyamán ugyanis nem került sor fegyveres összetűzésre a katonaság és a forradalmi tüntetők között. Máj. 10-én azonban — az emlékezetes macskazenés demonstráció alkalmával — Lederer vezényelt tüzet a fegyvertelen tüntetőkre. (Cikkbesz 2. k. 560.)

14 *fenyegetőzött, hogy . . . közénk fog kartácsolni* — A Jelenkor egykorú beszámolója szerint Budán „Hír volt, hogy a várparancsnok álgyukat szögeztetett ki s a katonaságot fegyverkésszen tartja a megrohanásra”. (*A martiusi napok Pesten = Magyarország és Erdély*. 1848. márc. 21. 35. sz. 139., Vö.: Szekeres László: *Petőfi és Jókai szakítsa*. It 1957.)

Lap: Sor:

- 17 *fölvezettük a néptömeget Buddha* — Az egykorú beszámolók szerint mintegy húszezer tüntető vonult Pestről Budára Táncsics Mihály börtöne elé.
- 19 *A katonai kormány okosan viselte magát* — A Jelenkor idézett közleménye szerint Nyáry Pál közbelépésére mondott le a „hadi parancsnok az atrocitásról”.
- 20 *helytartósdg* — helytartótanács
- 22 *... diadallal hoztuk haza nyitott hintóban* — Szabadulásának körülményeiről részletesen emlékezik meg Táncsics Mihály az *Életpálydm* c. kötetében. (Bp. 1949. 237–42.)
Táncsics Mihály 1848 tavaszán az Orczy-kert (klinikakert) mögötti kis házban lakott. Később, amikor a Munkások Újságát megindította, beköltözött az Országútra Bertha Sándor háromemeletes házába, a mai Múzeum körút 29. sz. házba. (Hatvany Lajos: *Beszélő hdzak*. Bp. 1957. 269–72.)
- 28 *a színházban ingyenes előadást tartottak* — A márc. 15-i színházi előadásról több ízben megemlékezett Jókai. A *Politikai divatok* c. regény kritikai sajtó alá rendezésekor (JKK 580.) és az 1848-i publicisztikai cikkeinek összegyűjtésekor (Cikkbesz 2. k. 558–59.) részletesen írtunk róla.
- 34 *comparseria* — statisztasereg
- 100 : 9 *Rákóczi-rohanó* — Rákóczi induló, kuruc tábori kürtjelekből és a népi Rákóczi nóta motívumaiból összeszerkesztett induló, amelyet Bihari János állított először össze, majd Berlioz feldolgozása tett világhírűvé. (HhM 5. k. 327.; *Eppur si muove* JKK 1. k. 560.; Cikkbesz 1. k. 637.; 2. k. 559., *Politikai divatok* JKK 582–83.; *A köszlő ember fiat* JKK 2. k. 411.)
A bécsi nép 1848-ban a magyar küldöttség tiszteletére a Rákóczi indulót játszotta. (HhM 4. k. 98.) A Bach-korszakban a Szózzattal együtt a nemzeti ellenállás szimbóluma lett.
- 27 *Petőfi az akadémia pdholydból*. . . — Hatvany Lajos szerint Petőfi „épp csak egy „acte de présence”-ra nézett be a színházba, mert ha továbbra is ott marad, akkor a *Nemzeti dalt* minden valószínűség szerint nem Egressy, hanem ő maga szavalta volna el”. (I. m. 2. k. 289.)
- 32 *Felrontottam a színpalak közé* — Jókai *Az én színpadi életem* c. visszaemlékezésében is említi, hogy március idusán térdig sárosan jelent meg a Nemzeti Színházban. (*Életemből* 1. rész 68.)
- 34 *cafolds* — caplatás, csatangolás

Lap: Sor:

- 101 : 1 *sapapa* — chapeau bas, összenomható levett lapos kalap
23 H. Törő Györgyi idézi a „Látjátok. . .” kezd. mondatot.
(Cikkbesz 5. k. 696.)
- 102 : 11 *lakodalomunknál ágyúörgés, karácstaggás volt a muzsikaszó* —
1848. aug. 29-én zajlott le Jókaiék esküvője. Ágyúörgésről
ebben az időben csak túlzással lehet beszélni.
- 13 *menyegzői éj* — Itt is antedatálja írónk az eseményeket.
Az aug. 29-i „menyegzői éjt” nyilván nem szakíthatták
félbe a jún. 11-i események, amelyeken valóban részt vett.
De nem Laborfalvi Rózát, hanem Petőfiéket hagyta otthon,
hogy szemtanúja legyen a nagyszabásúnak ígérkező véres
drámának. Erről több ízben megemlékezik, bár az anyjának
közvetlenül az összetűzés idején megnyugtatósul azt írja,
hogy „A mult éjjel vérengzésen nem voltam jelen”.
- 17 *fellázadt a magyar kormány ellen* — Az olasz serezzel lázadásá-
val részletesen foglalkozik Jókai 1848-ban az Ék hasábjain.
(Cikkbesz 2. k. 218.)
1848. jún. 11-én a Károly kaszárnnyában az egyidejűleg
beszállásolt önkéntesek és a Zanini serezzel katonái tűztek
össze. Erre a hírre siettek a helyszínre a nemzetőrök, a budai
gránátosok és a miniszterek. Az olasz katonákat lefegyverez-
ték és Komáromba szállították. (Cikkbesz 2. k. 726.)
- 20 *Károly kaszárnnya* — az Újépület és a Mária Terézia laktnya
mellett egyike a szabadságharc előtti Pest három nagy
katonai épületének az Országút (ma a Tanács körút) és
a Városház utca által határolt területen. 1728-ban épült
Martinelli olasz építész tervei szerint. Eredetileg a birodalom
hadirokkantjainak volt menedékháza. Később a rokkant-
akat a nagyszombati (trnavai) egyetem megürült épületeibe
helyezték, a pesti invalidusok otthonából pedig kaszárnnya
lett. (Vö.: Tonelli Sándor i. m. 82—83.; Cikkbesz 2. k. 723.)
A Károly kaszárnnyában ma a Budapest Fővárosi Tanács,
a megyeházában a Pest megyei Tanács hivatalai találhatóak.
(Cikkbesz 5. k. 696.)
- 28 *Szibériai csikorgó télben* — Több helyen emlékezik meg arról
Jókai, hogy milyen keservesen menekültek Debrecenbe
a szigorú télben. (*Csataképek* 1—4., HhM 5. k. 27—29., 125.,
Öreg ember nem vén ember 131., Cikkbesz 2. k. 481.) 1874-ben
azt is említi, hogy a menekülés közben befagytak a mozdony
vízcsapjai. (HhM 6. k. 62.) Hasonlót ír Tánics Mihály
(i. m. 259.), Gyurmán Adolf (—r—: *Menekülés Debrecenbe*.

Lap: Sor:

- Pest. 1850.) és szinte mindenki, aki erről a kemény télről szót ejtett.
- 103 8 *Szűk egy kis szobában szorultak össze a magyar kormány új lakhelyén* — az áldatlan debreceni lakásviszonyokról a korábban írt jegyzetben emlékezünk meg.
- 10 *az én királyném úgy dolgozott, mint egy rabnő* — Laborfalvi Róza — Jókai visszaemlékezése szerint — szorgalmas és hozzáértő háziasszonyként főzött Debrecenben. (HhM 5. k., *Enyim, tied, övé* JKK 1. k. 341.)
- 12 *nem játszotta a parasztselédet, komolyan tette azt* — Jókai gyakran felhasználja az alkalmat, hogy Laborfalvi Rózát és a tengerszemű hölgyet összehasonlítsa. S miként a *Politikai divatokban* Pusztafi feleségével szemben — ebben a regényben is mindig „Gertrudis királynő” clönyére szolgál az összevetés.
- 15 *Buda vára ostrománál* — Buda várát 1849. máj. 4-én kezdték ostromolni a magyar csapatok. A várát máj. 21-én hajnalban foglalták el. A vár ostromát részletesen írja le Jókai *A kőszívű ember fiai* c. regényben. (Vö.: HhM 4. k. 6.; HhM 5. k. 98.; Cikksbesz 2. k. 901.) 1849. máj. 5-én írja Jókai az édesanyjának: „a bombák minden percben fejünk felett repkednek”. *Buda ostrománál is ott volt mellettem...* — Amikor megkezdődött a bombázás Nyáregyházára mentek Nyáry Pálhoz és Schodelnéhoz. Saját magáról írja Jókai: „Csak egy éjszakát töltöttem az idyll és bucolica helyén. Másnap reggel már visszatértem Pestre, nőmet otthagynva Nyáregyházán.” (HhM 5. k. 105.) Laborfalvi Róza tehát csak rövid ideig láthatta Pest bombázását.
- 19 *északi brids* — a cári Oroszország Andics Erzsébet írja *A Habsburgok és Romanovok szövetsége* c. munkájában, hogy „a magyar nagybirtokos arisztokrácia politikai képviselői, a konzervatívok a szabadságharc idején személyesen jártak közre Miklós cárnál fegyveres „segítség”-ért a saját népük ellen”. (Bp. 1961. 152.) A cári csapatok magyarországi tevékenységét *A muszkkák Magyarországon* c. visszaemlékezésében mutatja be Jókai. (HhM 5. k. 118—21.)
- 104 : 2 *A tengerszemű hölgynek a jóslata...* — Erzsike csak tolmácsolta Jókai princípálisainak a szavait.
- 4 *Vagy bitófa, vagy öngyilkosság* — A Nyáry Pál haldlakor c.

nekrológiájában is megemlékezik Jókai arról, hogy a „49-iki gyásznapiok alatt sokat beszélünk együtt a meghalásról”. (*Életemből*. 2. rész 254.) A *látható Isten* c. cikkében azt fejtegeti, hogy a világsi napok után az ő fejében is megfordult az öngyilkosság gondolata. (*Életemből*. 1. rész 22—23. *Életem regénye*. Miskolci Napló 1925. febr. 18. 39. sz. 254.) 1849. okt. 10-én írt levele arról tanúskodik, hogy valóban végzetes gondolatok foglalkoztatták: „Földönfutó vagyok, mint sokan mások. . . Az életet vagy be kell végeznem, vagy újra kezdenem”. (*Politikai divatok* JKK 591.; *Megtörtént regék* 151.; *Csataképek* 296.; *Életemből*. 254.)

Jókai szabadságharcos szereplője — mint Áldorjai Ince — gyakran foglalkoznak az öngyilkosság gondolatával. (*Enyim, tied, öv* JKK 1. k. 225.) *A fránya hadnagy* c. karcolatgyűjtemény címadó szereplője is öngyilkos lett az aradi kapituláció hírére. (*Virradóra*. 269.)

7 *nemzeti vészbíródság* — vésztörvényszék, 1849 februárjában felállított „hadi s polgári vegyesbíródság”, amely főleg a hazaárulók ügyével foglalkozott. (Irányi Dániel: *Budapesti kormánybiztosságom*. Egyetértés 1885. ápr. 4. 93. sz. 1.)

8 *fenyér* — homok

önkezetől megölvé . . . — Világosi tartózkodásáról írja Jókai az *Életem legszomorúbb napjai* c. visszaemlékezésében, hogy Molnár József, a pesti vészbíródság elnöke öngyilkos lett. (*Életemből* 1. rész 57.)

11 Több alkalommal is elmondja Jókai, hogy 1849 augusztusában a felesége és Kiss Ernő mentette meg életét, és tartotta vissza az öngyilkosságtól. (HhM 5. k. 276—77.; *Politikai divatok* JKK 592.)

105 : 1 *eljutni odáig, ahol a világnak nincsen szája* — Számos visszaemlékezésében leírja Jókai, hogyan menekült Aradról Tardonára. (*Életemből* 1. rész 34.; *Megtörtént regék* 150. 1886-ban a *Száz leány egy rakáson* c. novellájában is megemlékezik Jókai arról, hogy a felesége ragadta a Bükk rengetegébe. (*Még egy csokrot* 158.; Elek Oszkár i. m. 114.) 1887-ben az *Utazás egy sírdomb körül* c. nagyszabású víziójában eltúlozza a menekülés veszedelmeit. (Elek Oszkár i. m. 114.)

6 *Kőrösy Sándor* (1824—1895) — ügyvéd, a szabadságharc idején hadbíró volt, majd a vésztörvényszék katonai elnöke. Az osztrák hadbírótság halálra, majd kegyelem után hat

évi börtönre ítélte. Ebből öt esztendő t le is töltött Josephstadtban.

- 7 *Szeged ostrománál kicsiny híja, hogy a levegőbe nem repültünk* — Szegedet nem ostromolták ekkor, de Jókai visszaemlékezése a löporraktár felrobbanásáról hiteles. Az *Emlékek a szabadságharcból* c. memoárjában írja:

„A szegedi löpor-raktár robbant föl. .

A megnyílt pokol, a maga rettenetes pompájában!

Az egész rémjelenetre olyan élénken emlékezem még ma is; bár a nagy légnyomás, mely fejemet összeszorította, mellemet lenyomta, egészen elkábított. Annyi ösztönöm volt, hogy a városház kapuja alatt meghúzzam magamat. A robbanás földrengető dördülése s a bombák égszagató patogása után következett az egyiptomi csapások egyike, a kőeső”. (HhM 5. k. 134.; Vö.: *Följegyzések* II. 644.)

A *Ldtható Isten* c. memoárjában említi Jókai: „Szegeden a löporos raktár robbant föl mellettem, s körültem az egész tért beteríté romokkal; én érintetlen maradtam” (*Életemből*. 1. rész 22.) A *Forradalom alatt írt műveinek* utószavában is leírja, hogy „Szegeden épen akkor, midőn a városházára mentem útlevelem láttamoztatásáért, repült a légbe a löporraktár s az egész tér terítve lett szétszórt tégladarabokkal, míg a légben ezernyi bomba patogott szét egyszerre. Engem egy sem talált.” (Cikkbesz 2. k. 483.)

- 8 *a löporraktár felrobbanásakor . . .* — 1849. júl. 28-án az újszegedi Zsótér-házban felrobbant 60 mázsa löpor és töltény. A szerencsétlenségnek mintegy 800 áldozata volt. (Jókai csak hatvanról emlékezik meg.) Írónk szerint „Az mondják, egy fogoly osztrák tüzér, a kit a tölténygyártásnál dolgoztattak, robbantotta fel a tölténygyárat. Elhíhető.” (HhM 5. k. 135.) Mások Krupp felügyelő hanyagságának tulajdonították a robbanást. A tényleges okot nem sikerült kideríteni.

- 9 *Tardona* Borsod (ma: Borsod-Abaúj-Zemplén) megyei kisközség a sajószentpéteri járásban. Jókai négy hónapig bújdosott itt a világosi kapituláció után. Tardonai bújdosásáról részletesen ír a *Csataképek* c. novelláiban (210—11.), *A barátfalvi lévíta* (Mikszáth Kálmán i. m. 2. k. 265.), a *Politikai divatok* c. regényében (JKK 217., 596.) és számos visszaemlékezésében. (Pl. *Életemből* 1. rész 33—59., HhM 5. k. 279.; Cikkbesz 2. k. 91., 482.; Vö.: Vadnay Károly

Lap: Sor:

- i. m. 363.) Jókai tardonai bujdosásával foglalkozó cikkeket a *Politikai divatok* (JKK 598–99.), majd *A bardtsfalvi lévita c. regényének magyarázó jegyzeteiben* soroltuk fel. (JKK 225–26.) L. még: Csorba Zoltán (*Petőfi, Tompa, Jókai Miskolcon és Borsodban*. Miskolc 1966. 33–40.)
- 10 *Karacs Ferenc* (1771–1838) — térképkészítő és rézmetsző. 1813-ban Teleki László gróf támogatásával készítette el Magyarország térképét 4 lapon, 1830-ban pedig Európa térképét adta ki 24 lapon.
- 12 *Telepy György* (1797–1855) — színész, díszletfestő. 1837-től tagja a Nemzeti Színháznak. Jókai is megemlíti a „hajdani Nemzeti Színházról” szóló memoárjában. (HhM 4. k. 9.)
- 14 *Telepy Károly* (1828–1906) — festő, Telepy György fia, aki szintén gyakran festett színpadi díszleteket. Münchenben tanult, majd bejárta Németországot és Itáliát, s 1859-ben tért haza. Felesége Csányi Benjámin húga volt. A Telepy-családra vonatkozó új eredményekről Telepy Katalin kutatásai tájékoztatnak. (*Telepy Károly a magyar táj romantikus festője*. A Déry Múzeum Évkönyve. Debrecen 1968. 543–613.)
- 19 *a kormány proklamációját, hogy „Jön a muszka”* — A kormány Kossuth Lajos fogalmazásában — Debrecenben 1849. máj. 18-án hatalmas proklamációban intézett ünnepélyes óvást Európa népeihez az orosz intervenció ellen. (Horváth Mihály: *Magyarország függetlenségi harcának története 1848 és 1849-ben*. 3. k. Genf 1863. 88–89.) Keresztsháborúra szólít fel a „nemzet kormánya” *A haza veszélyben van* címen a PH hivatalos rovatában 1849. jún. 29-én. (327. sz. 197–98.; Vö.: *Hivatalos rész*. Közlöny 1849. jún. 28. 143. sz. 533.) Horváth Mihály „Magyarország minden hitfelekezetű lelkészeihez” szól a PH-ban 1849. jún. 30-án. (328. sz. 201.) E keresztsháborúról is megemlékezik Jókai az *Emlékek a szabadságharcból c.* memoárjában. (HhM 5. k. 108.; *A kőszívű ember fiai* JKK 2. k. 444.)
- 23 *kis odyssea*. . . — A szabadságharc utáni menekülők nyüzsgő tömege az *Enyim, tied, övé c.* regényben is megjelenik. (JKK 1. k. 202.)
- 26 *Rákóczy János* (1821–1878) — ügyvéd, felesége révén Kossuth Lajos sógora. 1849-ben egy ideig áruhában bujdosott, majd külföldre menekült. 1849-ben éles polémia

Lap: Sor:

- 106 4 folytatott Jókai-val. (HhM 5. k. 277., *Életemből* I. rész 50.)
4 Közvetlenül a szabadságharc után is bemutatja Jókai, menekülésük közben kozákokkal találkoztak. (*Csataképek* 211.)
9 mándli — felsőkabát
Rákóczy Jánosra emlékeztető „úri kocsis” mutat be Jókai első regényében, a *Hétköznapokban*.
22 *rudas* — a kocsirúd jobb oldalán befogott ló
23 *nyerges* — a kocsirúd bal oldalán befogott ló
(*Eppur si muove* I. k. JKK 603.)
24 *lógós* — a kocsihoz odakötött igát nem vonó ló
25 *marok* — lóhosszmérték, kb. 10,5 cm.
30 *Laborfalvi Benke József* (1781—1855) — székely származású színész, Jókai apósa. Rácz Zsuzsannával kötött házasságából született Benke Judit, művésznéven Laborfalvi Róza. A *Katona József Bánk bánja* c. cikkében említi Jókai, hogy „kitűnő tragikus színész, tudós fordító, később miskolci tanár, számos gyermek atyja” volt. (HhM 4. k. 202.)
107 : 8 *Csányi Béni* (1807—1876) — tardonai középnyemes, (*A barát-falvi lévíta* JKK 229.)
Csányi Béni háza — arról a házról, amelyben Jókai mintegy négy hónapon keresztül lakott, Rácz Endre kálvinista pap visszaemlékezése alapján írt Vadnay Károly: „Völgykatlanban fekszik [Tardona] s minden oldalról erdő környezi. Kis hegyi patak szeli át s e patak jobboldalán domboldalon épült a falu nagyobb része. Középe táján áll a temploma s mellette a szerény ref. paplak, faoszlopos tornáccal. A falu felső részén látható az egykor Csányi-féle, alsó részén pedig a Szent-Imrey-féle nagyobb porta; a többi mind rendetlenül épült parasztviskó.” (Vadnay Károly: *Jókai Tardonán* = I. m. 366-67.)
A század vége felé a következő szavakkal mutatta be az immáron hajlottkorú lelkész Sebe Alajos törvénytudó bírónak a falu felső részén álló második házat: „Ez áll most ama régiebb hajlék helyén, mely egykor a Csányi Bénéjminé volt. Nála lakott ottan Jókai Móric. . . Az is ilyen forma ház volt, elől tornáccal s minthogy hegyoldalon épült, az első szoba fala kívülről oly magas, hogy majdnem emeletesnek látszik. E szobának észak és északnyugat felé nyílt a két ablaka. Az volt a Jókaié.” (I. m. 367-68.)

Lap: Sor:

- 22 *Scott Walter műve a francia hadjáratokról* — Scott a *Napoleon Bonaparte* c. regényében írt a francia hadjáratokról.
- 28 *...beküldi a haza oltárára* — Az önálló nemzeti bank érc-alapját egyéni adományokból igyekeztek megteremteni, hogy a hadi kiadásokat finanszírozni tudják. A lapok külön rovatban tették közzé a hazafiúi adakozásokat. (Vö. Cikksbesz 2. k. 700—06., *A képzőművész ember fia* JKK 2. k. 380.; *Csataképek* 199.; *Politikai divatok* JKK 103., 584.; *Életemből* 1. rész 12.)
- 108 9 *Colbert, Jean Baptiste* (1619—1683) — XIV. Lajos minisztere, a francia abszolút monarchia pénzügyi alapjának megteremtője, a merkantilizmus egyik legkiválóbb képviselője. Nevéhez fűződik a katonai és kereskedelmi flotta kiépítése és a gyarmatosítás.
Rákóczy János esetét Vadnay Károly is megőrizte. (I. m. 370.)
- 12 *nőm... állásdt...* — Laborfalvi Róza 1849. nov. 22-én lépett fel a szabadságharc bukása után a Nemzeti Színházban Szigligeti Ede *Michán családja* c. színdarabjában mint Micháné. A Hölgyfutár színi kritikusa szerint „Jókainé és Komlósi Ida igen jelesek voltak”. (*Nemzeti színház*. 1849. nov. 23. 9. sz. 35.)
Jókainé december második felében meglátogatta férjét Tardonán. A hosszú kihagyás még a Hölgyfutár bírálójának is felkeltette a figyelmét, amikor Obernyik Károly *Anyá és vetélytársnő* c. színdarabjáról ír, amelyben Jókai felesége Bánfalvinét, a gazdag özvegynőt alakította: „Jókainé szerepének szellemét jól fogá föl s minden árnyéklatban következetes vala, kár, valóban igen kár, hogy őt is csak rendkívül ritkán láthatjuk színpadunkon”. (*Nemzeti színház*. 1850. jan. 8. 6. sz. 28.) Jan. 26-án (Dennery és Maillan: *Mari, egy anya a népből* — Uo.: jan. 27. 22. sz. 96.; jan. 28. 23. sz. 100.), 29-én (*Halj meg és meglátdod* — Uo.: jan. 29. 24. sz. 104.) és 31-én (Grutsch Ferenc: *Sorel Agnes* — Uo.: jan. 31. 26. sz. 112.) lépett még fel Jókainé 1850 első hónapjában.
- 16 *szántunk, vetünk a napok végéig* — Maga Jókai is komolyan gondolt arra Tardonán, hogy ezután szántással keresi meg kenyerét.
- 20 *az esküvőnknek az évfordulóján* — 1849. aug. 29-én volt Jókaiék házassági évfordulója.
Róza névnapja — aug. 30.

Lap: Sor:

- 30 *Haynau, Julius Jakob báró* (1786—1853) — császári hadvezér. Kegyetlenkedései miatt „bresciai hiénának” nevezték el.
- 31 *német színház* — Stadttheater, Városi Színház a Színház (a mai Vörösmarty) téren. A pesti állandó német színház imponálóan nagy, sőt túlméretezett volt a József nádor korát jellemző középületek hideg klasszicizáló stílusában. Pollack Mihály állítólag Aman bécsi építész tervei alapján építette. Négyoszlopos széles homlokzatával és kocsifeljárójával a Színház térre nézett, és hátával a Vigadó épületére támaszkodott. 1812. febr. 9-én nyílt meg Kotzebue két színdarabjával. 1847. febr. 2-án leégett. Jókai megrázó cikkben tette közzé a színház leégésének „irtózatos eseményt”. (Cikkbesz 1. k. 47—48.) „Mikor aztán a német színház monumentális épülete egy éjjel leégett: a német muza végképen elüllött, nem is tudott többé összeszedkőzni, minden magasabb protekció dacára” — írja Jókai *A hajdani Nemzeti Színházról* c. cikkében. (HhM 4. k. 43.)
- vigadó* — redut, báljairól híres középület, amely a mai V. kerületi Vigadó téren állt
- előbbi évben* — 1847-ben
- 33 *Simontsis János* (1783—1856) — Pest megye alispánja, a Nemzeti Színház gazdasági igazgatója a Bach-korszakban. Hol szigorral, hol humorral, de mindig szeretettel igyekezett a színi életet irányítani. (HhM 4. k. 13.)
- 109 : 5 *Wen i reden musz, so sag i: amol; wen i reden darf, so sag i: kamol* — Ha meg kell mondanom, azt mondom: egyszer; ha meg szabad mondanom, így felelek: egyszer sem
- 6 *S maradt a „kamolnál”* — *A hajdani Nemzeti Színházról* c. visszaemlékezésében is hasonlóképpen írja le Jókai, hogy miként maradt meg magyarnak a Bach-korszakban a Nemzeti Színház. (HhM 4. k. 6.)
- 11 *szerelmes leveleket, amik hozzám voltak írva...* — 1849. szept. 5-én írt Laborfalvi Róza Jókainak a hatóság megtevésztésére „Kedves Jucim!” megszólítással levelet. (Wadapfel Eszter: *A forradalom és szabadságharc levelestára*. 4. k. Bp. 1965. 364.)
- 15 *Augusztustól október közepéig nem tudtam semmit abból, ami odakinn a világban történik* — *A bujdosó tanydja* c. munkájában írja Jókai, hogy a szabadságharc bukása után hosszú időn át nem érkezett Tardonára hír: „Egy hónap óta nem tudok semmit azokról, mik e bérceken kívül történnek. Azóta

Lap: Sor:

- könyv nem volt a kezemben, hirlapot nem láttam, emberrel nem beszéltem, ki a falu határán kívül lett volna.” (*Csataképek* 265.) A tardonai bujdosására emlékező Jókai írja a *Forradalom alatt írt művei Utóhangjában* 1874-ben, hogy „A külvilágról nem tudtam semmit”. (Cikkbesz 2. k. 482.) 1881-ben mondott beszédében azt említi, hogy bujdosása idején „Kalamárist sem láttam egyébkor, mint mikor a feleségemnek levelet írtam”. (Ellenzék 1881. ápr. 1. 75. sz. 2.; *Politikai divatok* JKK 592.) *Az első ősz hajszálak* c. memoárjában arról emlékezik meg, hogy „Két hosszú hónapig nem tudtam én arról semmit, hogy mi történik odakinn a nagy világban. Reggeltől estig jártam az erdőket.” (HhM 5. k. 280.; Vö.: *Megtörtént regék* 158.) *A kőszívű ember fiaiban* Baradlay Ödön él és hallucinál a szabadságharc után Jókaihoz hasonlóan egyedülletében. (JKK 2. k. 228.)
- 21 *Csányinak a negyven hold szántóföldjéhez*. . . — Tardonai házigazdáját a *Csataképek* c. novelláskötetében jellemzi Jókai. (262–63.)
- 27 „*Hársas forrás*” — Vadnay Károly írja le, hogy „Ha nem volt társasága, egyedül is kiment, szürke posztó szűrjében, a nem messze fekvő Hársas forráshoz, hol hallgatta az ő kis malmainak kelepelését és egyre másra faragta a botokat”. (I. m. 372.)
- 32 *Telefestettem tájképekkel egy egész albumot* — Jókai Tardonán unaloműzésből és művészi ambícióinak kielégítése céljából valóban számos tájképet festett. Foglalkozott fafaragással is. Itt készítette el felesége mellszobrát. (Jókai-Album Bp. [1910.] 45.)
- 34 *Magamat is lefestettem körömnyi papírra* — Jókainak saját magáról készített miniatűrfestménye nem ismeretes. 1874-ben a *Forradalom alatt írt műveinek* címlapja előtt közzétette 1849-ben festett önarcképét. Nem tartom kizártnak, hogy ez az önarcképe készülhetett tardonai bujdosása idején. Ez a kép legújabbban a *Jókai emlékkiállítás* c. programkiadványban jelent meg — mint írónk „fiatalkori rajza, önarcképe” — Szekeres László *Jókai a Svábhelyen* c. írása elején. (Bp. 1970. 5.)
- 110 : 4 *egyedüli maradádnó munkám ebben a rettenetes esztendőben*. . . — Ugyancsak alábecsüli Jókai itt az 1849-ben írt publicisztikai cikkeket.
- tót lencse* — vadon termő apró szemű lencse, vadlencse

Lap: Sor:

- III 8 *magyar pénz* — Kossuth bankó, amelyet 1848 nyarától nyomtak a forradalom és a szabadságharc kiadásainak fedezésére.
a magyar pénzt elégették — Haynau már 1849. júl. 1-én megtiltotta „az úgynevezett magyar Kossuth bankjegyek forgását”. Kihirdette, hogy aki 48 órán belül nem szolgáltatja be a „törvényelleni pénzt”, az „hadszéki büntetés alá is vétetni fog” — azon kívül, hogy a nála talált pénzt el is kobozzák tőle. (Gelich Rikárd: *Magyarország függetlenségi harca 1848–49-ben*. 3. k. Bp. 1889. 687.)
Az osztrák hatóságok a bevont bankjegyeket Szatmárnémeti főterén elégették. (*A mi lengyelünk* JKK 580.)
A magyar pénzjegyek kötelező beszolgáltatásáról a *Csataképekben* is megemlékezik Jókai. (288., 255.)
- 16 *hidas* — itt: hídlás, az ólnak vagy az istállóknak deszkapallóval fedett ürege, amely alá a híg ürülék és a vizelet lefolyik
- III 4 *Ajtó mögött a sajtár* — Bach-korszakbeli gúnydal, amely szerepel *A mi lengyelünk* (JKK 140.), az *Akik kétszer halnak meg* (1. k. JKK 235.) és *A lélekidomár* (JKK 18.) c. regényekben. (Gulyás József i. m. 137.)
- 5 *zsandár* — a szabadságharc bukása után gróf Pálffy Móric parancsnokságával alakult a zsandárság, a Habsburg abszolutizmus nép- és nemzetellenes elnyomó szervezete. Házkutatásokkal és állandó zaklatásokkal, inzultálásokkal tartották rettegésben a lakosságot. Magyarországon a kiegyezés után megszűnt, de Tisza Kálmán csendőrség néven újjászervezte.
- 15 *Benke Bebus* — Benke Albert, Laborfalvi Róza fivére — Jókai egyik vallomása szerint elesett a szabadságharcban, s ő a szegedi ütközet alatt talált a sírjára. „Annak a nevével viseltem sok ideig.” (HhM 5. k. 277.) Kozma György nem említi a szabadságharc résztvevői között. (*A szabadságharc szereplőinek lexikona*. OSZK Kézirat)
- 27 *A Notre-Dame-i toronyórben Claude Frollót*. . . — Ernst Benjamin Sadomo Raupach (1784–1852) német drámaíró színdarabjának egyik „csúnya” szereplője. A darabot Fánecy Lajos fordításában mutatták be a Nemzeti Színházban. Jókai a *Kakas Márton a Színházban* c. satirikus cikksorozatában emlékezik meg róla. (Cikkbesz 4. k. 473.)
- 31 *Miskolcon is készül egy trupp*. . . — A miskolci színészekről a *Hölgyfutár Hirharang* c. rovatában olvashattuk: „Mi s-

Lap: Sor:

- k o l c o n jelenleg nincs színészársaság, s mondják, hogy műkedvelők készülnek föllépni jótékony célokra". (1849. dec. 6. 20. sz. 80.)
- 32 „*aztán meg Kassán*. . . — Kedvezőbb a kassai színi élet helyzete: „K a s s á n magyar színészek működnek, s mondják, hogy több használható egyén van köztök” — jelenti a Hölgyfutár már 1849. nov. 18-án. (*Hirharang*. 4. sz. 15.)
- 113 6 *dégl* — él, időt tölt, henyél, napot lop
- 114 2 *Don Caesar de Bazan* — Victor Hugo *Ruy Blas* (A királyasszony lovagja) c. színművének egyik szereplője. Lendvay Márton legkiemelkedőbb alakításai közé tartozott.
- 26 *paulinus kolostor* — a pálosrendi szerzetesek kolostora, Vadnay Károly szerint az omladozó Szentlélekkolostor Tardona mellett, ahová Jókai gyakran járt kirándulni. (I. m. 372.; Vö.: *A barátfalvi lévita* JKK 222.)
- 115 1 *kecskerdő* — vadon termő széles levelű cserje
- 6 *Almos vezér fehér szarvasgímje* — célzás a magyar eredetmondára, a csodaszarvasra
- 9 *Szentlélekkő* — a Szentlélek kolostor romja Tardona közelében, ahol kirándulásai során szívesen „csirizált” — szalonnát süített — Jókai. (Vadnay Károly i. m. 372.)
- 26 *Örvénykő* — Vsz. a Vadnay által említett Odvaskő, „a bükk óriás szirttömbje. . . ahonnan pompás a kilátás”. (I. m. 372.) 1859. júl. 28-án a Magyar Turistaszövetség emlékművet és kilátótornyot emelt itt Jókai tiszteletére.
- 116 17 *holmi csikaszk farkas támadása* — Laborfalvi Róza — Hegedűsné Jókay Jolán feljegyzése szerint — Bükkbe látogatása alkalmával szembekerült a farkasokkal. (I. m. 107—12.)
- 25 *Hugli* — Szigligeti Ede *Két pisztoly* c. drámájában szereplő borbély
- 33 *rémtetteit egy őrült embernek* — ez az őrült ember Julius Haynau volt
- Klapka György 1849. okt. 1-én adta fel Komárom várát. Okt. 6-án Aradon kivégezték a 13 magyar tábornokot.
- 117: 1 *Hiob hír* — vész hír, lesújtó hír
- 4 *tele volt optimizmussal*. . . — Még 1849 nyarán is sűrű egymásután jelennek meg a napilapokban az optimista cikkek. A szabadságharc bukása utáni merész és lényegében alapatlan reménykedésekkel — részben Varga János adatai alapján — részletesen foglalkoztunk *A kétségbeesett ember fia* c. regény kritikai sajtó alá rendezésekor. (JKK 2. k. 443—52.)

Lap: Sor:

8 jön az amnesztia. . . — 1852. aug. 25-én írja Jókai édesanyjának, hogy hivatalosan kimondták az amnesztiát. Rövid idő múlva mégis elárulja az anyjának, hogy „e napokban annyi bajom akadt a policiára benyújtott mindenféle műveim végett”.

Ürmössy Lajos szerint az osztrák kormány állandóan nyilvánosságra hozta, hogy milyen nagyfokú kegyelmet gyakorolt. 1854-ben pl. 350 megkegyelmezettnek a nevét olvashatták országszerte. Arról már nem írtak a lapok, hogy ezeket gyakran internálták (bellebbezték), s ok nélkül vád alá helyezték. Szerinte az általános amnesztia csak 1857-ben következett be. (I. m. 27.)

Ferenc József magyarországi látogatása kapcsán 1857. máj. 8-án jelent meg az amnesztiáról szóló rendelet: az 1848 óta felségárulás, felkelés, lázadás miatt elítéltek szabadlábra kerültek, s a még folyamatban levő ügyeket is lezárták. Szept. 1-én még a vagyonekhozást is semmisnek nyilvánították. (Cikkbesz 4. k. 837.)

15 . . . Még e hónapban várhatom — Laborfalvi Róza 1849 decemberében látogatta meg a Tardonán bujdosó férjét.

32 az asszony eladta smaragdos ékszereit — Károly bátyjához 1855. szept. 14-én írt levele szerint Laborfalvi Róza 1850-ben adta el bútorait és ékszereit.

1849. okt. 27-én írta Laborfalvi Róza Jókay Károlynak, hogy ha csak sírt volna, Jókai már éhen halhatott volna.

119 : cím Pogányoltár — Örvénykő

120 : 20 korallgomba — kecskegomba, klárisgomba

121 3 krumpucfenyő — Krumholz, futó- vagy borostyánfenyő; Közép-és Dél-Amerika magasabb hegyein növő havasi törpefenyő

14 Nézd ott a hegytetőn. . . — a *Fra Diavolo* c. vígoperában Zerlinának, Fra Diavolo lányának a „regedala”, amellyel az első felvonás 7. jelenete kezdődik. A három felvonásos operát Daniel François Auber komponálta Scribe szövegére. Váradi Béla fordításában a dal itt idézett része következőképp hangzik:

Amott a hegytetőn,
Egy büszke, karcsú férfi jön;
Jobb kezében fegyvere,
Rá ki ne ismerne.

(Váradi Béla: *Fra Diavolo* vagy
a terracinai fogadó. Bp. 1909. 29.)

Lap: Sor:

- 25 *Mdlyinka* — Borsod megyei kisközség a szentpéteri járásban, Tardona szomszédságában (Vö.: *A barátfalvi lévita* JKK 79., 225.)
- 28 *Nézd ott a kalpagján*. . . — A Fra Diavolo regedálának a folytatása:

És lásd a kalpagán
Magasan vérszín toll lobog;
Vérszínű rajt' a palást;
Szeme vadul forog (I. h.)

- 4 *Reszkess! Féljed a vakmerőt!*. . . — Zerlina dalának közvetlen folytatása:

Reszkess, mikor e tájra száll
Nevétől zeng a szikla-szál:
Diavolo, Diavolo, Diavolo. (I. h.)

A *Nézd ott a hegytetőn* kezdetű dalt népviseletbe öltözött olasz parasztlányok éneklék, ill. zümmögik az operában. Ignác Rózsa regényében Laborfalvi Róza is ebben a kórusban énekel, amikor először meglátta Kassán a vendég-szereplő híres Fra Diavolot, a tollas kalapban, zöld selyemfrakkban és rőt köpenyben megjelent Lendvay Mártont. (I. m. 264—65., 302.) Laborfalvi Róza állapotosan is mindig ezt énekelte, amikor Lendvay már nem szerette őt. (336.) Szoptatás közben is minduntalan ajkára tévedt ez a dal. (360.) Akkor is ez jutott eszébe, amikor arisztokraták udvarolták körül. (400.)

- 123 I *histrío-humor* — komédiás humor
- 32 *haditörvényszék* — a katonai diktatúra kegyelmi ítéletet hozó testülete, a birodalmi katonaság, majd z 1849-ben felállított gyalog és lovas csendőrség, a zsandárság, ill. 1850-től a rendőrség ítélethozó testülete
- 33 *Esti Lap* — Esti Lapok, békepárti politikai napilap, amelyet 1849. febr. 22-étől május végéig szerkesztett Jókai Debrecenben. 1849. máj. 8-tól júl. 8-ig Pesten is megjelent. Jókai nem mindig abban a szellemben szerkesztette a lapot, ahogyan a békepárt vezetői várták tőle. A radikálisok elítélése mellett nagyon sok harcra buzdító cikket írt, s a honvédő harcot mindig támogatta.

Lap: Sor:

- Az Esti Lapok keletkezéséről részletesen emlékezik meg az *Emlékek a szabadságharcból* c. memoárjában. (HhM 5. k. 43—59.)
- 124 I *te voltál Debrecenben a „békepárt” orgánuma. . .* — 1874 végén a *Forradalom* alatt írt műveinek az *Előszavában* írja Jókai az Esti Lapokról: „A közvélemény mind e mai napig azt hiszi, hogy e lap a ‚békepárt’ közlönye volt. . . Ma nincs Magyarországon ellenzéki párt, mely nézeteivel oly messze menne s én nem íránm most azokat alá”. (Cikkbesz 2. k. 479.; Vö.: Mikszáth Kálmán i. m. 1. k. 239—54.)
- „*békepárt*” — 1849 tavaszán a debreceni országgyűlésen szerveződött politikai csoportosulás, amelynek tagjai nem a győzelemig, hanem addig akartak a szabadságharc mellett kitartani, amíg Bécs el nem ejti a feltétlen megadás követelését. Legszívesebben nyíltan támadták volna Kossuth Lajost és politikáját, de az elnök népszerűsége miatt tartottak a következményektől. Helyette Madarász Lászlót, a radikális rendőrminisztert támadták. Főbb vezetőik Nyáry Pál, Kovács Lajos és Kazinczy Gábor voltak. 1849 tavaszán igen sokan vádolták Jókait „császárbarátsággal”. A fontosabb támadó cikkeket és a polémiákat a *Politikai divatok* c. regény kritikai sajtó alá rendezésekor felsoroltuk. (JKK 586—87.)
- 12 12 *Ő bizony nem volt áruló. . .* — A *Politikai divatokban* központi helyet foglal el annak bizonyítása, hogy Jókai 1849-ben mennyire távol állt az árulástól. (JKK 610.)
- 125 23 *szuffita* — a színpadi zsinórpaddlásról lelógó díszletek
- 24 *Brutus* — Shakespeare *Julius Caesar* c. színdarabjának egyik szereplője. Először 1842. febr. 26-án Lendvay Márton játszotta
- 126 2 „*Colt*” *féle revolver* — Samuel Colt (1814—1862) által felfedezett revolver, amelyre 1835-ben kapott szabadalmat. 1847-ben a mexikói háborúban terjedt el. (*A mi lengyelünk* JKK 594.)
- 129 I *Desdemona* — Shakespeare *Othello* c. drámájának egyik szereplője. A pesti Nemzeti Színházban Lendvay Mártonné alakította.
- 132 13 *divat-lyon* — divatmajmoló arslán, ficsúr, piperkőc divat-uracs
- 14 *Antinous* Bythincából származó ragyogó szépségű ifjú, Hadrianus császár kegyence

Lap: Sor:

- színpadi Othello* — Othellót az 1842-i bemutatón Lendvay Márton jelenítette meg
- 23 *elkezdtém a vázlatot nagyjából körvonalazni.* — Jókai több munkájában rajzol vagy fest a főhős a számára egyáltalán nem közömbös hölgy jelenlétében. Az *Egy az Istenben* pl. a Colossaeum csúcsára telepedve Adorján Manassé rajzol ihletett belefelejtkezéssel Zboróy Blanka, a későbbi hitvese jelenlétében. (JKK 1. k. 133.)
- 133 33 *A pesti XII pont közé* — A 12 pont kibővítési szándékairól 1874-ben a *Forradalom alatt írt műveinek* sajtó alá rendezésekor emlékezett meg Jókai. (Cikkbesz 2. k. 5—7.)
- 134 1 *kigumilasztkumoz* — kiradíroz, kigumiz, kitoról
8 *nemzetőröket láttam kék attiladolmányban* — 1848 őszén maga Jókai is lengő veres tollas kalapot és búzavirág színű nemzetőri egyenruhát viselt. (*Emlékeim a szabadságharcból.* = HhM 5. k. 3—4.)
- 135 8 *zsali ruha* — zsali kendő, fekete alapon piros virágokkal díszített ruhadarab (*A kiskirdlyok* 1. k. JKK 485.)
14 *kopfsputz* — fejdísz
18 *dödölle* — köles- vagy kukoricalisztból készült főtt galuska, dedellye
27 *cieruha* — előkelő gyapjúruha
- 136 : 33 *csivasz* — rusnya, csúf, útalatos
- 137 : 3 *Werbőczy István* (? — 1542) — politikus, a magyar feudális jogrendszer összefoglalója, a *Tripartitum* szerzője.
28 *kuszpito* — viseléssel ruhát koptat, elnyű
- 138 : 7 *pöcced* — megdagad, puffad
16 *csokolddés kók* — süteményformában kisütött tejbefőtt rizskása tojással keverve és folyékony csokoládéval leöntve, kedvelt gyerekcsemege (Vö.: *A mi lengyelünk* JKK 586.)
- 139 : 25 *koleddl* — kéreget, elemi csapás sújtotta emberek végigvonultak a falun s kérő, segítségre buzdító szöveget énekeltek
- 140 : 33 *rajtschul* — lovaglóiiskola, ahol körbefuttatnak
- 142 : 3 *nyögvenyelő* — nehezen nyelhető fojtós krumpliszta vagy galuska
1876-ban írja Jókai, hogy elege volt már a „politikai nyögvenyelőjével”. (Fábián István: *Magyar írók levelei.* 290.)
- 13 *a városban tűz támadt.* . . — A komáromi tűzvész 1848. szept. 17-én déltájt tört ki. Jókai 1848. szept. 24-én az *Ék* hasábjain közzétett lírai hangvételi cikkében jajdul fel a tűzvész

Lap: Sor:

hallatára. Elsiratja a szenvedőket, s meleghangú vallomással tesz hitet szülővárosa mellett. (Cikkbesz 2. k. 343.)

A tűzvész megjelenítésekor — a sok személyes elbeszélésen kívül — Váli Mari, Jókay Károly és Szinyei József naplójegyzetci szolgálhattak Jókainak forrásul. Váli Mari Jókai néplapjában, az Igazmondóban is élethűen számol be az 1848-i komáromi tűzvészről. (Pl. *Komáromi emlékek 1848/9 évekből: a szeptember 17 ki tűzvész 1848-ban.* = *Olvasni-valók tárháza.* 1868. máj. 10. 19. sz. 399—400.; máj. 17. 20. sz. 406—07.)

21 *egészdhztető darabok repültek lángolva* — Komárom leégésekor a helyzetet csak súlyosbította, hogy ebben az időben jobbadán faszindelyes házak voltak a városban. (Váli Mari i. m. 66.)

Jókai csak 1848. szept. végén látta a tűzvész nyomait: „Minő látvány volt az rám nézve! mikor éjjel holdvilágnál megérkeztünk Komáromba. . . szülőtte városom egészen le volt égve; kormos falak egész utcaszámra”. (Cikkbesz 2. k. 351.) A várost felgyújtó ezredest említő Jókai Friedrich Wilhelm Mertz ezredesre céloz, akit a kormány éppen a katasztrófa miatt váltott le a vár parancsnoki posztjáról. (Vö. Szinyei József i. m. 24.)

A magyar nemzet története regényes rajzokban c. munkájában már határozottan mondja ki Jókai, hogy a „bécsi kormány egy osztrák szerezdet akart titokban becsempészni a várba: ez azonban a nemzetőrség éberségén meghiúsult. Ekkor bosszúból három helyen felgyujtották a várost.” (JKK 2. k. 449.) *A trójai faló német kiadásban* címen a Közlönyben is reagál az eseményekre. (1849. febr. 21. 34. sz. 121—22.; *A magyar nemzet története regényes rajzokban* JKK 2. k. 691—692.) Jókay Károly szerint Mertz tábornok „a Vilmos német ezred 2-od tulajdonosa volt a komáromi vár parancsnoka, az 1848. törvények szentesítése után a magyar ministerium őt ebben az állásában szinte megtartotta, ő pedig az új kormány iránti hódolatának jeleül bajuszt növesztett, de. . . egyébként a régi copfos maradt”. (I. m. 70.)

143 : 20 *szent András ég* — Váli Mari szerint „Délután két óraker már a Szent András templomának mindkét tornyából óriási lángnyelvek lobogtak ki, messze csapkodva, amint a szél ragadta őket. . .”. (I. m. 66.)

144 : 1 *szigeti dobogóhíd* — az Erzsébet szigetet a várossal összekötő

Lap: Sor:

- állóhíd (Váli Mari i. m. 67.) Jókai egyik visszaemlékezésében is említi, hogy a szigeti hid leégett. (HhM 5. k. 66.)
- 22 *consignálás* — összeírás, jeladás gyülekezésre
- 145 8 *kálvinisták toronya* — református templom a város nevezeteseiről elnevezett Szombathy (később Jókai) utcában a Városház utca és a későbbi Kossuth Lajos tér között (Füllöp Zsigmond: *A komáromi református templom történetéből.* Komárom 1931.)
- 15 *Nagy Mihály utca* — a későbbi Deák Ferenc utca
- 16 *nyugatra önök háza volt a legszélső épület* — Jókai Mór emléktáblával megjelölt szülőháza a múlt századi Vármegye utcában, Komárom egyik leghosszabb utcájában állt. A régi házat, amelyben Jókai gyermekkorát töltötte, lebontották. Váli Mari azt említi, hogy a tűzvész idején a „Szombati utcán három, a Nagy Mihály utcán öt ház volt akkor már csak hátra, hogy a Jókay-házat elérje a veszedelem”. (I. m. 67.) Egyik kései visszaemlékezésében azt írja Jókai, hogy az „édes otthon! — Nem égett le — akkor. Éppen annál a keresztutcánál találta a határát a pusztító tűzvész”. (HhM 5. k. 66.)
- 31 *Jodros főkéntében . . . ön lefestette* — Jókai több ízben lefestette édesanyját. Vayerné Zibolen Ágnes kimutatása szerint a fennmaradt festményekből kettő a Petőfi Irodalmi Múzeum egy pedig Zsindely Sándorné tulajdonában van. A negyedik — Ihász Miklósné szerint — a második világháború idején Hathalmon pusztult el. (I. m. 80—81.)
- 147 : 9 *tűzverő fénye csindlta a pokolbeli nappal* — a tűzvész megjelenítése hasonlít az *Egy az Istenben* festetthez, amikor a forradalmi Róma égett. (JKK 1. k.)
- 16 *Megyerics utca* — Megyercsi utca, hosszúra nyúló utca Komárom északi részén a Rozália (a későbbi Kossuth Lajos) tértől nyugatra (Vö.: *Eldtkozott család* JKK 15.)
- 18 *Rozália tér* — Komárom vásártere, a későbbi Kossuth Lajos tér. E tér közepén áll a kupolás Rozália templom. (Vö.: *A mi lengyelünk* JKK 557.)
Cigánymező — Komárom északi részén elterülő rét, a későbbi Cigány tér (Vö.: *A mi lengyelünk* JKK 567—68.)
A Cigánymező — Beöthy Zsolt szerint — Jókai kedvenc gyermekkori játszótere volt. (Beöthy Zsolt *Munkái* Bp. [1922.] 201.) Váli Mari részletesen leírja, hogy milyen körülmények közt éltek a Cigánymezőn. (I. m. 72—80.)

Lap: Sor:

- 148 1 *Vág hídjá* — a Vág—Duna hídjá Komárom keleti részén, a múlt századi Rákóczi Ferenc utca végén
2 „*kis piac*” — a Rozália vásártér eldugott zuga
- 150 : 13 *Izsa* — helység a Duna balpartján Komáromtól keletre
15 *vonat* — vonulat, vonuló kocsisor
pugris — polgár, bugris
20 *francia szakáll* — gonddal ápolt kecskeszakáll
- 151 16 *a fügét mutató szűz* — Komárom várának jelképes szobra volt, amely az ellenséget fumigálta.
A koszorút oldalt és könnyedén tartó Kőszűz az új vár nyugati sarkán áll. A talapzatán a következő felírás olvasható: „Sem ésszel, sem erővel”.
1831-ben írta a Komáromi Kalendárium:
Két Duna keriti a komáromi várt,
Szűz vár, ellenségnek még ő keblet nem tárt.
(Baranyay József i. m. 59.) A nép hiedelme szerint „a komáromi kőszűz fügét mutat, s nem koszorút tart a kezében”. (Uő. i. m. 62.)
- 153 : 11 *a kormány beszédette mind a puskákat* — Haynau még a szabadságharc befejezése előtt rendeletileg „meghagyta, hogy tartozik mindenki, minden akárminemű néven nevezendő fegyvereket, töltevényeket rögtön ki- és az illető katonai előljárásnak átadni; ellenkező esetben a nem engedelmesskedők hadi-, vagy ha a szükség úgy kívánja, rögtönítélő törvényszékek által fognak megbüntettetni”. (Ürmössy Lajos: *Tizenhét év Erdély történetéből*. 1849. július 19. — 1866. április 17. 1. k. Temesvár 1894. 5.) Ugyanez a rendelet intézkedik arról is, hogy „ezen általános lefegyverkezésre nézve valamely kivételek megengedtetének”. (Uo.)
- 154 : 6 *az osztrák hadak körülzárták a várost* — a császáriak március elején 14 ezres ostromsereggel és 42 ágyúval vették körül a komáromi várat
7 *a legelső bombát beröpítették a Városház térre* — A nagy támadás 1849. márc. 19-én kezdődött, egy héten keresztül szakadatlanul ágyúzták a császáriak a várat.
Városház tér — a későbbi Klapka tér Komárom délkeleti csücskében a Nádor utca és a vársor találkozásánál
- 10 *a Cigánymezőn állítottak fel sátorokat* — A Cigánymező betelepüléséről Váli Mari emlékezik meg. (I. m. 75.)
- 11 *Monostor* — a Duna jobb partján levő Új-Szőny, a mai Komárom melletti vársánc, amelyet az osztrákok tartottak

Lap: Sor:

- megszállva. A magyar csapatok Kis Pál ezredes vezényletével 1849. ápr. 26-án foglalták el.
- 24 *Mikor az ellenség legjobban szórta a bombákat... jártuk... a csárdást... —* Jókay Károly egykorú beszámolója szerint az 1849. márc. 15-i ostrom után „nagy bált tartottak a magyar katonatisztek a komáromi várban, tul a Dunán pedig a monostori szőlők közt sáncokat kezdtek ásni az osztrák katonák, a honnan 17-én röppentyüket, 18. és 19-én golyókat, 20-án pedig bombákat kezdtek lődözni a városba, a nép elszántan, sőt nagyítás nélkül legyen mondva, lelkesülten fogadta s türe az ostromot”. (I. h. 70.) Ugyancsak Jókay Károly említi, hogy a komáromi várban a kardcsörtető tisztek „elvoltak foglalva a táncmulatságok rendezésével, a kártyaasztaloknál kellett őket keresni”. (I. h. 73.) Guyon Richárd, a branyiszközi hős táncát jeleníti meg Jókai a *Komárom* c. novellában. (*Csataképek* 152–56.) Ugyanezt örökítette meg az *Emlékek a szabadságharcból* c. memoárjában. (HhM 5. k. 67.; Vö.; HhM 4. k. 108.)
- 28 *rakéta* — röppentyű, amelyet egyszerű faállványzatról lőttek ki. Könnyű súlya miatt az ágyúk számára járatlan terepen is használhatták. Félelmetes hatását Jókai *A kőszívű ember fiában* is feleleveníti. (JKK 2. k. 30.)
- 155 1 *a télen a komáromi dolgok nagyon rosszul álltak. A katonai várkormányzó gyenge kapacitás* — A komáromi várkormányzó, akinek árulásáról suttoztak, Majthényi István (1788–1868) 1848-ban a császári hadsereg nyugalmazott alezredese volt, akit 1848 októberében neveztek ki Mertz tábornok, a komáromi vár parancsnoka mellé.
- 9 *Komáromból Debrecenbe izenetet küldeni* — Jókai több helyütt is ír arról, hogy az ország távoli vidékeiről is felkeresték a debreceni kormányt a becsületes hírmondók. (Pl. HhM 4. k. 102–03.)
- 26 *hippokratészi dbrázat* — a haldokló ember elváltozott ábrázata, amelyet Hippokratész (i. e. 460–377) az ókor leg-híresebb orvosa a *Prognosticon* c. munkájában megrendítő hűséggel ír le
- 156 : 9 *Rozgonyi Cicelle* — Szentgyörgyi Cecília, Rozgonyi Istvánné, aki 1428-ban Galambóc ostrománál férjével, a királyi sereg fővezérével együtt harcolva mentette meg a király életét a fegyverszünetet megszegő törököktől. Novellát is írt róla Jókai.

Lap: Sor:

- 10 *Zenobia királyné* — Odenatusnak, Palmira hódító, majd meggyilkolt királyának a felesége; tekintélyes külsejű, férfias szellemű, eszes és finom műveltségű asszony, aki nemzetségét Cleopatrától származtatta. Fia helyett átvette a kormányzást, hadvezérei által elfoglalta Egyiptomot, s Augustának nevezte magát. Aurelianus császár legyőzte és megalázta. Az *Egy az Isten* c. regényben szereplő Ciprianu lányának, Zenóbiának egyik élő modellje. (JKK I. k. 318—19.) Fenséges alakja megjelent már 1851-ben a *Kelet királynéja* c. elbeszélésben.
- 16 *Hetény* — kislánci község Komáromtól északkeletre, Izsától északra a mai Dél-Szlovákiában
- 22 *olvasva* — megszámlálva, egyenként megvizsgálva
- 157 6 *csereklye* — nádtarló, a nádasok apró sarjadéka
- 19 *Was sagen die Spietzbuben?* — mit mondanak a gazemberek?
- 21 *Nix da* — semmi sincs ott
- 28 *con fuoco* — tűzzel, hévvel, tüzesen, hevesen
Gott erhalte — Gott erhalte unsern Kaiser (Isten tartsd meg a császárukat) az osztrák himnusz kezdő szavai és elnevezése
- 158 : 1 *Was sagt der Kerl?* — mit mond a fickó?
- 2 *Gott soll segnen den grossen Herrn, der zahl't mit grossen Banknoten* — az Isten áldja meg a nagyurat, hogy ilyen nagy bankóval fizet
- 5 *Érsekújvárig meg sem álltok, aztán muzsikálhattok* — Érsekújváron hosszú időn át szokásban volt, hogy a vasútállomásra érkező vonatokat a cigányok pattogó indulókkal — köztük a Rákóczi indulóval — fogadták
- 15 *venyeg* — irányt tévesztve bolyong
- 18 Jókai *A fehér angyal* c. novellájában a szabadságharc másnapján igyekszik rokonszenvet kelteni Görgey mellett. (*Csataképek* 161.)
- 19 *találkozott kegyed Görgey magyar tábordal* — 1849 márciusában már rég elhagyta Komárom környékét Görgey. A kápolnai csata után Tápióbecske felé közeledik. Hadjárataról az *Emlékek a szabadságharcból* c. memoárjában emlékezik meg Jókai. (HhM 5. 65—66.)
- 27 *a főszereg fölfelé ment a görbe Tótországba* — Görgey északi hadjárataról ír Jókai az *Emlékek a magyar szabadságharcból* c. memoárjában is. (HhM 5. k. 65—66.)
- 30 *Tisza partjáig. . . ott aztán megint bardtságos világ van* — Damjanich vörös sipkásai márc. 5-én már elfoglalták Szolnokot.

Lap: Sor:

- 159 : 7 *rettenetes téli útra* — Jókai 1848 utolsó napján szokatlanul kemény téli hidegben vágott neki a debreceni útnak.
8 *ott jártam akkor* — Jókai télen, de Erzsike 1849 tavaszán járt az Alföldön, hiszen Komáromból a márc. 19-én kezdődött általános támadás *útn* indult.
- 13 . . . *A városban feküdt Jellasics az egész táborral* — A horvát bán 12 000 főnyi hadteste 1849 tavaszán 60 ágyúval a Pest—Szolnok—Cegléd vonaltól délre a Nagykőrösig terjedő területen tevékenykedett. A tengerszemű hölgy márc. második felében indul Komáromból, s márc. elejére ér Kecskemétre. Jókai önkényesen bánik az időrenddel.
- 15 *Szabadszállás* — Pest megyei község Kecskemétől nyugatra a Duna közelében.
- 19 *Szláva, szláva, mu, mu, mu ; Jellasicsu nas omu!* — Dicsőség, dicsőség, a mi Jellasicsunknak!
- 160 : 11 *Szikra csárda* — Kecskemét határában levő kocsmá, amelyről Jókai gyakran megemlékezik. A *Csataképek*ben írja róla: „Félreesik az országúttól. Csaknem a Tisza partja alatt, az itt legmagasabb part homokdombjaitól eltakarva, körülülte ezüstfüvekkel és kanadai jegenyékkel”. (226.)
magyar felkelő gerillák tanyáznak — ebben az időben valóban aktív tevékenységet fejtettek ki ezen a Duna—Tisza közén a gerillák, akinek vezetői között voltak Jókai egykori kecskeméti diáktársai. 1893-ban írja Jókai az *Én iskola-társaim* c. visszaemlékezésében, hogy Gyenes Mihállyal, kecskeméti házigazdájával gyakran kirándultak a Tiszáig, a Szikra csárdáig, a homokbuckákon túl a Fehér tóig. „Én mindenütt új meg új népélettel találkoztam.” (HhM 5. k. 175.) A Kecskemétkörnyéki útról — amelyet diákkorában Jókai is gyakran megtett — a *Hétköznapi*ban ([KK 176.], *A béka* c. novellájában és *Az első temetkezés és első feltámadás* c. memoárjában is megemlékezik. (HhM 5. k. 178—80.)
- 13 *a horvát bán táborában nagyon laza volt az előrsi szolgálat* — Jellasics táborában közmondásos volt a laza fegyelem.
- 32 *sívó homok* — futóhomok
puszta át van alakítva gyönyörű szőlőteleppé — Az *én iskola-társaim* c. visszaemlékezésben írja Jókai, hogy kecskeméti szállásadójának, a város főmérnökének, Gyenes Mihálynak „az érdeme, hogy az ősi homokpuszták erdőkké, kertekké lőnek beültetve. Ez az ember hét millió fát ültetett el a kecskeméti határban.” (HhM 5. k. 169.)

Lap: Sor:

- 161 : 12 *Szentlőrinc* — a Tisza (Alpár) és Kecskemét közt elterülő helység a mai Bács-Kiskun megyében
puszta templom — Alpár határában a Rom nevű épület maradványa
- 103 3 *sunnyog* — alattomosan lopózik, ólálkodva sompolyog, kullog
19 *sunda* — csúf, ocsmány, utálatos, förtelmes
24 *pikét* — bevetésre készen álló kisebb katonacsapat
30 *csapinós* — rézsútosan álló
- 164 : 33 *hét főbűn* — kevélység, fősvényesség, bujaság, irigység, torkosság, harag, restség
34 A farkasokkal való viaskodás megjelenítése már a *Hétköznapok* c. regényben is előfordul. (JKK 1. k. 170.) *A kőszívű ember fiaiban* Baradlay Ödön és Ramirov Leonid kísértője menekül csonka fenyőfára a farkasok elől. (JKK 1. k. 58.; Vö.: *Politikai divatok* JKK 14. sz. 170.)
- 166 15 *Jellasics-huszárok* — a császári hadsereg egyetlen huszáralakulata. Zászlajuk nyomán a nép Jézus-Mária huszároknak nevezte. Szerepelnek az *Enyim, tied, övé* (JKK 1. k. 168.), az *Akik kétszer halnak meg* (JKK 2. k. 167., 309.) és *A mi lengyelünk* (JKK 46., 427.) c. regényekben.
- 167 : 13 *Nyebojsza* — ne félj
14 *Jeden, dva* — egy, kettő
15 *Jak sza tri?* — hol van a harmadik?
- 168 : 8 *magyar arcú ifjú* — Lelkes szavakkal ír Jókai Oroszhegyi Józsnak a Gömörben és a Bükkben tevékenykedő szabadcsapatáról az Esti Lapok hasábjain. Ugyancsak örömmel közli Vasvári Pálnak, a márciusi fiatalok másik gerillavezérének a beszámolóit. (Szekeres László: *Jókai „forradalom alatt írt műveinek” utóéletéhez* ItK 1957.) Őreg korában visszaemlékezéseiben is gyakran ír arról, hogy a márciusi fiatalok nagy része bevonult katonának. Lelkendezve írja, hogy Vasvári Pál Rákóczi-szabadcsapatának „törzsét képezték a derék pillwaxi fiúk, a muzeumudvari szónokok, lelkes barrikádőrök”. (HhM 5. k. 50.)
20 Jókai 1842-től 1844 nyaráig élt Kecskeméten.
24 *tanult egy festő jóbardtjéről festeni* — Az én iskolatársaim c. visszaemlékezésben arról ír Jókai, hogy rajzra és festészetre ő tanította a kecskeméti jogásztársait. (HhM 5. k. 172.) *A Mivel töltötték az időt a hajdani diákok?* c. memoárjában pedig arról emlékezik, hogy Kecskeméten Muraközi János tanította vívásra iskolatársait. (HhM 4. k. 270.)

Lap: Sor:

- 28 *Jancsinak hívják* . . . — Az itt említett Jancsi, minden bizonynyal Maraközi János, aki részt vett a szabadságharc csatáiban. (HhM 5. k. 159.)
- 30 *valóságos lednyarc* . . . *Józsának szólították* — A Józsi nevű „színész” Gaál József volt, Jókai kecskeméti iskolatársa. 1893-ban keltezett memoárjában arról emlékezik írónk, hogy Kecskeméten gyakran rendeztek színi előadásokat. „Eleinte . . . a nőszerepet is fiúk játszották. Gaál Józsi gyönyörű szép kisasszony volt; egy katonatiszt majd megbolondult érte, el akarta venni, nem hitte el, hogy diák.” (*Az én iskolatársaim.* = HhM 5. k. 174.)
Az én színpadi életem c. memoárjában említi Jókai, hogy a *Szerelem és champagnei* c. színdarabban Gaál Józsi olyan festőien alakította a menyasszonyt, hogy az „előadás után rögtön nőül kérte gróf. B. olasz nevű chevaulxlegers kapitány”. (*Életemből* I. rész 65.) Tévesen fordul tehát elő József költött név. (JKK 528.)
- 169 : 11 *Cibakházra, ott van Damjanich előcsapatja* — Damjanich János haterzer főnyi hadteste 1849. márc. elején érkezett 20 ágyúval Cibakházára. A szolnoki győzelemnek méltó emléket állít Jókai 1849-ben az Esti Lapok hasábjain. Az *Emlékek a magyar szabadságharcból* c. memoárjában azt írja, hogy „Ez volt a szabadságharc egyik legfényesebb fegyverténye . . . csaknem egyedülálló a hadviselések történetében”. (HhM 5. k. 79.; *A magyar nemzet története regényes rajzokban* 3. k. 364—67.; *A kőszívű ember fiai* JKK 2. k. 383.)
- 170 : 6 *Mészáros Lázár* — Jókai az *Érdemrendek kiosztása Debrecenben* c. visszaemlékezésében írja, hogy „Alakja maga a szelíd lemondás”, olyan ember, akit „senki sem bámul, hanem mindenki szeret”. (HhM 4. k. 108.)
- 8 *kőfic* — Ezt a szót 1848 augusztusában a hadseregszervezési vitában használta Mészáros Lázár, s aztán — gúnynévként rajta is maradt. (*A kőszívű ember fiai* JKK 2. k. 393.)
- 13 *magyarban annyit jelent, hogy „bácsi”* — Vetter Antal 1849 elején a magyar főszereg parancsnoka lett.
- 171 : 1 *a katonai egyenruhát nem illetékesen viselem* — Erzsike sok szempontból emlékeztet a magát férfinak álcázó Lávaynéra a *Politikai divatokban* (JKK 14. k. 596.) és a *Szomorú napok* c. regény férfiruhába öltözött lengyel hősnőjére, Kamieuszký Máriára.

Lap: Sor:

- 8 Bem József — Jókai újságíróként is (Esti Lapok 1849. márc. 12.) novelláiban (pl. *Csataképek* 167.), *A kőszívű ember fiaiban* (JKK 1. k. 378.) és a memoárjaiban is (pl. HhM 5. k. 61.) szeretettel őrzi a „kis szürke ember” feledhetetlen harci tetteit.
- 10 tudom jól, hogy ki által küldte azt a magyar kormány — Kossuth Lajos 1848 őszén Jókait és Csernátony Lajost küldte Bécsbe, hogy kapcsolatot teremtsenek Pest és a forradalmi Bécs között. Bécsi küldetéséről több helyütt megemlékezik Jókai. (Cikkbesz 2. k. 379.)
- 23 megengedte magának azt a lukszust, hogy két szabads szállást tartson magának — Mészáros Lázár hadügyminiszter 1849. jan. 17-én lépte át Debrecen városkapuját, s — bár előző nap jelezte érkezését — nem tudtak hivatalos szállást szerezni számára. Csak nehezen talált fedélre. (Módy György: *A menekültek* = Szabó István: *A szabadságharc fővdrosa Debrecen*. Debrecen 1948. 72.) Végül is Török József orvos-professzornál a Hatvani utcában talált baráti otthonra. (Uo. 80.)
- 19 „Fehér ló” — Debrecen két szállodájának egyike a mai vármegyeháza helyén. Hatalmas báltermeivel nagyobb volt, mint az Aranybika szálló. A közvetlen városban a Nagytemplomtól a Fehérló fogadóig húzódott a cölöpökre fektetett, pallókból szerkesztett „híd”. (Balogh István: *A város képe* = *A szabadságharc fővdrosa Debrecen*. 12–13.; Vö.: *Emlékek a szabadságharcból* = HhM 5. k. 29.)
- 25 Patay József (1810— ??) — földbirtokos. 1848 előtt liberális Pest megyei politikus. A képviselőház 1848. szept. 16-án választotta az Országos Honvédelmi Bizottmány tagjává. 1849 májusában jászkún kapitány lett a renegát Szentkirályi Móric helyett.
- Nyáry Pálnak és Patay Józsefnek csak kettőjüknek együtt volt két szabadjuk* — Az *Emlékek a szabadságharcból* c. memoárjában azt említi Jókai, hogy Nyáry Pál és Patay József egy szobában lakott Debrecenben. (HhM 5. k. 31.) 1874-ben a *Forradalom alatt írt művei* magyarázó jegyzeteiben azt írja, hogy „két kormánytag lakott egy kettős szobában”. (HhM 6. k. 63.)
- 1849 első felében, a kormány Debrecenbe menekülésével valóban áldatlan lakásviszonyok uralkodtak a civis városban. (Vö.: *Charivari*. Esti Lapok 1849. febr. 22. 1. sz. 3.) Juhász Géza írja *Az írók szerepe* c. dolgozatában: „Nyáry

Lap: Sor:

Pál a Rickl-házba került, csakugyan együtt Patay Józseffel, jól emlékszik rá Jókai. Hiszen hamarosan naponta megfordulhatott ennél a bölcs humorú, tragikus sorsú férfinál, akinek alakját később ismételtlen megrajzolta, olyanformán, mint egy kisebb méretű Deák Ferencet.” (*A szabadságharc fővdrosa Debrecen. 273—74.*)

- 31 *elbeszélte velem . . . hogy hatoltam át az ellenséges táboron . . .* — Jókai egyik publicisztikai cikkében még 1848 őszén (Cikkbesz 2. k.) és *A köszlű ember fiai* c. regényében bécsi útjának megjelenítésekor ábrázolja az ellenséges táboron való átjutást. (JKK 1. k. 370.)

172 : 4 *Preferentissime* — a lehető leghamarább

- 13 *a ma éjjel kinevezett új várparancsnok* — Guyon Richárd kinevezéséről memoárjaiban is megemlékezik Jókai. (HhM 5. k. 66—67.)

- 31 *A várba bejuthatás . . . meg van nehezítve* — A nagysallói győzelem nyitott utat a mieink számára Komárom felé. Guyon Richárd 60 legkedvesebb emberével, a Nádorhuszárokkal áprilisi esőben-szélben sietett a komáromi várba. A várbeliek — minthogy nem tudtak érkezükről — ágyútűzzel fogadták a Dunán úszató huszárokat. A túlsó partról a császáriak tüzeltek rájuk. Guyont nagy kucsujáról ismerte fel egykori orvosa, s véget vetett a lövöldözésnek. Jókai a *Csataképek* c. novelláskötetében romantikus színekkel festi meg a nagyszerű fegyvertényt. Márkus László szerint „Nem túlzott Jókai, amikor olyan ragyogó képet festett Guyon megérkezéséről a Csataképekben.” (*Guyon Richárd Bp., 1955. 97.*)

Guyon Richárd komáromi bevonulását Jókai bátyja néhány nappal az események után kevésbé romantikus szavakkal írja le: „ápril 20-án délután a Vág mellett egy huszárcsapatot vettünk észre Komárom felé nyargalni, a katonaság felállítotat a sáncokra, de néhány perc múlva, kivált három lovas a huszások közül, s a sáncokig vágatva, köztük Guyon új várkormányzóinkat megismertük, s ekkép azonnal bebocsáttatván, mire a Vág-sori házakhoz érkezett, nagy néptömeg kísérés s egész diadalmenettel éljenzések közt jutott el kormánybiztos urhoz, utánna nem sok időre bevonult 50—60 huszárból álló kísérete is, kik az ellenség előőrein keresztül törtek a Nyitra folyam mellett maguknak utat Komáromig.” (I. h. 82.)

Lap: Sor:

Jókai 25. sz. noteszébe tett megjegyzése — „Guyon Komáromba” — arra vall, hogy szándékában volt 1887—88-ban feldolgozni a hős hadvezér Komáromba jutásának történetét. (Följ. II. 383.)

173 2 *Itt van a hivatalos lapban* . . . — 1849 tavaszán kénytelen volt a kormány felhívni az újságírók figyelmét a hadi eseményekkel kapcsolatos fecsegésekre. A hivatalos Közlönyben 1849. márc. 11-én jelent meg az a cikk, amely szerint a hírlapszerkesztők több ízben „figyelemeztetve voltak: hogy a hadi munkálatokra vonatkozó tudósításaikban óvakodók legyenek, s ne hagyják magokat a sokattudás mutogatásának ösztönétől annyira elragadtatni, hogy az országnak kárt tegyenek.

Ezen figyelemeztetések nem használtak; s gyakran jelennek meg a hírlapokban a hadi munkálatokra vonatkozó oly időelőtti tudósítások, minőknek megtudása végett háborús időkben gazdagon jutalmazott kémek tartatnak, és szerencsésnek tartja magát az ellenség, ha gazdag áron oly tudósításokat kapnak, minőkkel a magyar hírlapok neki menthetlen könnyelműséggel gyakran ingyen szolgálnak.” (50. sz. 173.)

A Közlönyben ez idő tájt két alkalommal találkoztam Guyon Richárd nevével. 1849. márc. 10-én a *Hivatalos rész* c. rovatban olvashatjuk: „Guyon Richárd ezredes ur Manswörth ostromlása, és bevétele, a Nagy-Szombati véres ütközet, valamint a branyiszközi szoros ostromlása és bevétele alkalmával tanusított oroszláni vitézsége tekintetében, a nemzet hálás jutalmiul, a katonai érdemjelek második osztályával feldiszipeltetett.

Debrecen mart. 9-én 1849.” (49. sz. = 169.) Ápr. 8-án a *Kinevezések* közt első helyen szerepel: „Az országos honv. bizottmány elnökének egyenes rendeletére:

Guyon Richárd ezredes, Lenkey János 13-ik huszár ezredbeli ezredes, — Klapka György ezredes és Gáspár András, 9-ik huszár ezredbeli ezredes, később meghatározandó ranggal és illetménnyel tábornokká kinevezettek.” (74. sz. 267.)

Mind a két rendeletet Mészáros Lázár hadügyminiszter írta alá.

Lehetséges, hogy Jókai ezeket más lapközleményekkel tévesztette össze. A debreceni Martius Tizenötödike márc.

- 13-án írja: „Különösen hatott az olvasóra a kormány azon intézkedése, hogy Guyon Richard ezredes komáromi parancsnoknak nevezetett ki”. (24. sz. 93.) A Gaal József szerkesztette pesti Martius Tizenötödike a *Budapesti hírek* c. rovatában ápr. 26-án közölte: „Mondják, hogy a komáromi vár parancsnokságát Makk helyett Guyon vette át. De az sokkal valószínűbb, hogy ez utóbbi már Austria határszélén áll seregével, mi a habsburg-lotharingi ház száműzött tagjait Ollmützből Münchenbe szöktette volna.” (6. sz. 24.)
- 3 *Közlöny* — az 1848. júl. 8-án megindult nagy formátumú hivatalos lap, amelyet Gyurmán Adolf, Kossuth Lajos egykori hírlapi munkatársa szerkesztett. Egyetlen újság volt, amely a szabadságharc végéig megjelent. 1849. júl. 1-től Emödy Dániel vette át szerkesztését.
- 24 *Windischgraetz, Alfred herceg* (1787—1862) — osztrák császári hadvezér. 1848 decemberében Ferenc József megbízta „a magyarországi felkelés” leverésével.
- 174 : 7 *Az egész sürgönyt . . . meg fogja tanulni könyv nélkül* — Az író Sükei Károlyra gondolhatott. „Az egyszer hallott művet képes lediktálni évek múlva” — írja róla *Az én kortársaim* c. visszaemlékezésében. (*Életemből* I. rész 180.)
- 176 7 *Reischatschein* — osztrák bankjegy
8 *louis d'or* — XVIII. Lajos francia király uralkodása idején kibocsátott nagy értékű aranypénz, Lajos-arany
- 12 *Hát innen kölcsönözték a pisztolyokat?* — Szigligeti Ede *Két pisztoly* — c. „eredeti népszínművének” a második felvonásában — a „2. szakasz 4. jelenésében” — hangzik el ez a mondat. Lujza férje Stein meggyilkolja a bárót. Hugli, a borbély beállít hozzájuk borotválni, s közben fűgén meséli a báró meggyilkolásáról szóló „vértörténetet”, majd a leplezéstől remegőknek nagy ámulattal jelenti ki egymás után kétszer is, hogy a tulajdonképpen ártatlanul gyanúsított Bájligeti „Tehát innen kölcsönözte a pisztolyokat”. Ezzel Stein mit sem vétő öccsére terelte a gyanút kelekótya hírterjesztésével. (Pest 1844. 58.)
- 14 *repülő mondat* — népszerű szólás, szállóige
- 31 *A magyar kormánybiztos kiadta a rendeletet, hogy . . . minden osztrák bankjegyeket . . . el kell égetni* — az említett magyar kormánybiztos valószínűleg Halassy Ede volt, aki — Jókay Károly egykorú beszámolója szerint „egyik rendeletével

Lap: Sor:

a másikat ütötte agyon”, zavaros pénzügyi rendeleteivel valósággal elárasztotta a komáromiakat. (PH 1849. máj. 22. 295. sz. 71. Szinnyei József i. m. 75—76.)

177 : 27 *Geleitschein* — menlevél

A komáromi kapitulációkor osztogatott menlevél szövegének német nyelvű szövegét és magyar fordítását Téglásné Hajós Éva közli *A mi lengyelünk* c. regény kritikai jegyzet-apparátusában. (JKK 525.)

178 6 *az ostromzár-vonalon belül jutottam* — A Komárom körüli északi ostromzár Hetény elfoglalásával jött létre. 1849 februárjában egy Horváth nevű őrnagy tartotta ugyan a Vág vonalát, megtisztította az ellenséges csapatoktól Gútát és Nádszeget, Esterházy Pál ezredes azonban Érsekújvárról jelentős veszteséggel vonult vissza s az ellenség elfoglalta Ógyallát, Szent-Pétert és Hetényt. Simunich márc 10-re Pozsony felé zárta el a komáromiakat. 1849 márc. derekán a Dunántúl felől a monostori sáncokról kezdték meg az osztrákok a város bombázását.

12 *Hinkó a hóhérlegény* — Az említett darab teljes címe: *Hinkó a hóhérlegény és Markitta a hóhérledny*, amely a fenn maradt sűgőkönyv tanúsága szerint „regényes játék öt szakaszban”. Birch Pfeifer Charlotte munkája nyomán magyarra fordította Kiss János. Ezt a darabot Pesten nem játszották, nyomtatásban sem jelent meg. A kéziratot sűgőkönyv Krecsányi Ignác színigazgató tulajdona volt. A darabot 1888. márc. 24-én adták Aradon. Lehetséges, hogy a regény keletkezése idején előadott színdarab az egykorú sajtóvisszhang nyomán szerepel ebben a regényben.

179 7 *az egész adomagyűjteményt felhasználta, amit a cigányokról írtak* — Jókai maga is egész sor cigányadomát gyűjtött össze *A magyar nép élce szép hegedűszóban* c. kiadványában

18 *Ich parire rechts: er haut mich links!* — Én védem magam jobbról, ő meg balról támad rám!

1849. márc. 7-én az *Charivari* rovatban az Esti Lapok hasábjain írja Jókai: „A hunyadi huszárok ostort is hordanak, óngombbal a végén. A svalizér különösen nem szereti ezt a nemét a fegyvernek. — Sakkerlot, káromkodik a német jobbra parirozok neki s balra üt pofon.” (12. sz. 4.)

20 *Mátyus földje* — a Vág-Duna és a Kis-Kárpátok által határolt terület, amely hajdan Csák Máté birtoka volt (Vö.: *Öreg ember nem vén ember* 190.)

Lap: Sor:

- 24 *hirtelen felkötötte korcsolydít* — a *A kőszívű ember fiai* c. regényben Baradlay Ödön korcsolyázott a befagyott Dnyeperen, hogy minél előbb hazaérjen Oroszországból az apja temetésére. (JKK 1. k. 60.)
- 25 *Zsitva* — cseh-szlovákiai folyó, amely Komáromtól északra ömlik a Nyitrába
Csiliz — csallóközi patak
- 181 3 *Brutus, Marcus Junius* (i. e. 85—42.) — plebejus eredetű szülőktől származó, szigorú erkölcsű köztársaságpárti politikus és hadvezér. 44. márc. 15-én részt vett Julius Caesar meggyilkolásában
- 13 *brouilliroz* — zavarossá tesz, összevesz, zavart kelt, civakodik, hajba kap
- 20 *Deborah* — Salomon Hermann von Mosenthal német népies drámaíró legnagyobb sikerű drámája. (*Egyveleg*. MHirlap 1849. dec. 22. 33 sz. 135.) „Jókeinének ‚Deborah‘ első szerepévé vált.” (MHirlap 1849. dec. 16. 28. sz. 113.) Az egykorú beszámolók szerint K. F. fordításában mutatták be a Nemzeti Színházban. 1890-ben németül jelent meg Pozsonyban, ill. Lipcsében. Magyarul a Somolnoky által „szabadon” átdolgozott sűgópéldány maradt fenn.
átközödségi jelenet a Deborahból — A mulatók közül a magányba érkező József véletlenül találkozik a *Deborah* címszereplőjével, aki nem engedi szóhoz jutni: „Némulj el — mondja neki. — Szólalhat-e még száj, mely kétszer mondott hamis esküt. Nem száradt-e még azon nyelv, mely engem nejeinek nevezett és most más hölgynek esküvé azt . . . Deborah: (emelkedett hangon) Azon tátongó vak öreg, kit elhagytam, azon éhező nő, kit érted az éhségnek martalékul adtam, azon tehetetlen csecsemő, kit miattad szomjjan veszni engedtem, — azok legyenek álmaid rémképei! — légy e földön oly nyomorult vándor, mint mi! — Gyermekeid homlokát undokítta Kain bűnbélyege, — s anyjok emlőjén ne ölthassák szomjukat! Atyád szemeit borítsa örök éj, — mint azon öregét, kit érted elhagytam! — Átok! háromszoros átok reátok! s miként Izrael népe Ebal hegyén kiáltá: ‚Ámen!‘ úgy kiáltom én is háromszor: Ámen! Ámen! Ámen! (felemelt karokkal áll).”
- 26 *Komáromi Ujság* — a Komáromi Értesítő, ill. a Komáromi Lapok
Mack József őrnagy és tüzérparancsnok indította meg 1849.

Lap: Sor:

- jan. 9-én Komáromban a Komáromi Értesítő c. napilapot, amelynek szerkesztését márc. 15-én Rózsafi (Ruzsicska) Mátyás vette át. 1849. júl. 4-én megszűnt s felváltotta a Komáromi Lapok, a helyi érdekű s vegyes tartalmú napilap, amelyet 1849. júl. 11-től okt. 1-i megszűnéséig Friebeisz István szerkesztett. A Szigler testvéreknél nyomtatott újságból 68 szám jelent meg. Olykor Klapka György hivatalos közleményei is megjelentek benne. (Baranyay József i. m. 81—97.) Jókay Károly több ízben írt ebbe a lapba (Váli Mari i. m. 96.), sőt itt jelent meg Jókai egyik nagyhatású cikke — másodközlésként — *A világhírű Martinovics összeesküvései pör részletei* című. (Cikkbesz. 2. k. Szinyeyi József i. m.)
- 33 *Othello* — Shakespeare színdarabját Vajda Péter fordításában mutatták be a Nemzeti Színházban.
- 34 *Goneril* — Shakespeare *Lear király*ának egyik szereplője. Az 1838. ápr. 30-i bemutatón Laborfalvi Róza alakította a pesti Nemzeti Színházban.
- 182 : 17 *úrvacsorája* — szent vacsora. (A biblia szerint) Krisztus az elfogatása előtti estén szokás szerint együtt költötte el a pázkavacsorát tanítványaival. (Vö.: *A mi lengyelünk* JKK 543.)
- 18 *Das letzte Abendmahl* — az utolsó vacsora
- 19 Komárom felszabadítását — pontosabban az ostromlók elzárását — az 1849. ápr. 26-i ún. első komáromi csata eredményezte. (Hamary Dániel i. m. 15—24.) Komárom bombázásáról részletesen számol be Váli Mari az *Igazmondó Olvasnivalók tárháza* c. rovatában. (*A bombázás kezdete*. 1868. jún. 6. 23. sz. 431—32.; *Komárom ostroma napjaiból*. 1868. jún. 21. 25. sz. 556—47.; *A bombázás alatt*. Uo. 447—48.; *Cigánymező*. 1868. jún. 28. 26. sz. 455—456.; júl. 5. 27. sz. 463—64.; júl. 12. 28. sz. 473—74. stb. Vö.: I. m. 70—71.)
- 29 *Komárom föl lett szabadítva* — 1849. ápr. 26-án
- 183 : 2 *második ostromzdroids* — Komárom második támadását 1849. júl. 2-án indította meg Haynau fővezér és Schlick tábornok. A magyarok részéről Pöltenberg Ernő tábornok elfoglalta a monostori sáncokat, Leiningen Károly pedig Ószőnyt. A harc hevében Görgey Artúr is megsebesült.
- 7 *Világ ura* — Szigligeti Ede Nagy Konstantinról szóló színdarabja, amelyet 1856. okt. 2-án mutattak be. E darabról

Lap: Sor:

- már 1851 szeptemberében írt Jókai. (Cikkbesz 5. k. 21., 594.) 1856. okt. 12-én a *Kakas Márton a színházban* c. rovatban a VU hasábjain ismerteti. (Életemből 2. rész 397—98.; Cikkbesz 5. k. 275., 759.)
- 21 *elskizztirozza magát* — kivonja magát, elmenekül
- 33 *Az orosz seregek mdr benn voltak az országbán* — Az orosz seregek 1849. jún. 17-én törtek Magyarországra.
- 184 : 2 *Klapka egy diadalmas ütközetben felszabadltd Komáromot* — Klapka György 1849. júl. 2-án vívta az itt említett csatát.
- 16 *azoknak sem ragadt a pénz a tenyerükhöz* — Hasonló komáromi pénzforgatást mutat be Jókai *A mi lengyelünkben*. (JKK 41.)
- 17 *társasjáték* — Fiatal korában Jókai nemcsak szerette a társasjátékokat, hanem nagyon sok játékot maga eszelt ki. (Váli Mari i. m. 17., Cikkbesz 1. k. 744., *A lélekidomdr* JKK 29.)
- 30 *a komáromi kapitulációnál* — Komárom vára 1849. okt. 1-én kapitulált.
- 185 : 1 *Miskolcra a kormánybiztoshoz* — 1849. júl. 29-én vonultak be Miskolcra az orosz csapatok. A távozott tisztviselők helyére Bárány Bertalan főszolgabíró és László József városi bíró került. (Szendrey János: *Miskolc város története*. 4. k. Miskolc 1911. 134.) Kifejezetten császári biztos nem tevékenykedett Miskolcon.
- 187 : 13 1849 őszén valóban foglalkozott Jókai az öngyilkosság gondolatával. Az *Életem legszomorúbb napjai* c. naplótöredéke szerint Kiss Ernő, a perlási győztes mentette meg az életét azzal, hogy öngyilkossági szándékát hallva odasúgta neki: „Önnek neje is van”. (Életemből 1. rész 55.) Önéletrajzi levelében arról emlékezik meg Jókai, hogy Csányi Lászlóval és Kiss Ernővel volt együtt, amikor Zabolay Pista újságolta neki, hogy a felesége Gyulán vár rá. „Ez a szó mentette meg az életemet” — fűzi hozzá. (Miskolci Napló 1925. febr. 18. 39. sz. 5.)
- 188 : 10 *Szántok, vetek* — Jókai komolyan foglalkozott azzal a gondolattal, hogy a szabadságharc bukása után szántani fog. 1849. okt. 10-én írja édesanyjának: „Elvonultam egy csendes faluba, fogom művelni a földet s kerülni az emberek szemeit.” Tíz nap múlva, okt. 18-án ugyancsak az anyjának írja, hogy „midőn üldöztetés kísért, keserű inség fogad minden lépésem, egyedül nőm maradt hozzám igaz, ő az, ki bujdosásom helyén fölkeres, élete, vagyona, helyzete koc-

Lap: Sor:

- káztatásával oltalmaz, keresményével táplál, hűségével vigasztal". Jókai édesanyja dátum nélküli levelében írja, hogy „te most felszólítasz, hogy osztályt csináljak veled és pénzt vegyek fel, hogy te jószágot vehes". Jókai 1881. márc. 29-én az írók és művészek küldöttségének tartott beszédében mondotta, hogy 1849 végén „Elhatározott szándékom volt, hogy paraszt ember, gazda leszek". (Jókai Mór *Saját írói pályájáról*. Ellenzék 1881. ápr. 1. 75. sz. 2.) Ennek nyomait találjuk meg a *Csataképek* c. novelláskötetében. (205.)
- 15 *a debreceni korszak* — Jókai 1849 elejétől ápr. végéig lakott Debrecenben.
- 16 *feleségem maga főzött* — Jókai Laborfalvi Rózának főleg debreceni „főzőtudományát" dicséri. (HhM 5. k. 30—31.) Váli Mari emlékezései szerint Laborfalvi Róza főzés közben tanulgatta szerepét. (I. m. 11., 244.) Hegedüsné Jókay Jolán szerint Jókai édesanyja is dicsérte Laborfalvi Rózát amiért „nemcsak királyné tud lenni, de gazdasszony is". (I. m. 42.)
- 189 1 *március 15-én a szabadságot proklamálta* — Márc. idusán beszédeket tartott Jókai. A szabadság „proklamálásnak" a történetét 1848. márc. 19-én írta meg első ízben az Ék hasábjain a *Budapest. Forradalom vér nélkül* c. cikkében. (Cikkbesz 2. k. 5—7.)
- 3 *szerkesztette azokat a hírlapokat...* — Jókai 1848 végéig szerkesztette az Ék-t — ápr. 23-tól Petőfivel mint társszerkesztővel. 1849. febr. 22-én az Esti Lapokat indította meg és szerkesztette addig, míg a hadi események lehetővé tették. Pest felszabadítása után 1849. ápr. 24-től irányította a PH-t. 1849. februárjában a hivatalos Közlönynek a *Nem-hivatalos rész* c. politikai rovatát is vezette.
- 4 *buzdította a honvédeket Buda ostrománál* — Jókai lelkesítő szavakkal számolt be egykorú cikkeiben és hírforgácsaiban az Esti Lapok és a PH hasábjain a Buda várát ostromló honvédek hősi helytállásáról. De az ostromot a pesti Dunaparttól figyelte s nem buzdíthatta közvetlenül a honvédeket. Általános gyakorlatától eltérően még lapjaiban sem bátorította őket. Nem is volt rá különösebb szükség. S nem is volt idejük az ostromlóknak újságolvasásra. Budavár felszabadítása után annál nagyobb pátosszal konstatálja e nagyszerű fegyvertényt. Első közleményét „Áldás a magyar fegyverére!" felkiáltással fejezi be. (*Legujabb*. Esti Lapok 1849. máj. 4. 5. sz. 20., PH 1849. máj. 5. 281. sz. 38.)

Lap: Sor:

- „Csodákról irok, a csodák napjait éljük . . . Tegnap leverték a magyar fegyverek a feketesárga zászlót a budai vár fokáról” — üzeni Debrecenbe közvetlenül a vár elfoglalása után. (PH 1849. máj. 24. 78.)
- Buda ostrománál* — Buda várát 1849. máj. 4-én kezdték ostromolni a magyar honvédek. A hadmozdulatokat Görgey Artúr személyesen irányította. A várat — amelyet a kíméletlenül harcoló Hentzi keményen védett — máj. 21-én hajnalban foglalták el. Jókai mint lapszerkesztő 1849-ben naponként tudósít az ostrom állásáról. Részletesen emlékezik meg róla *A kősztlű ember fiaiban* is. (2. k. JKK 423—27.)
- 15 *amit imádozt, elveszett* — *Az Egy napom Gyűlön* c. visszaemlékezésében — 1898-ban, csaknem egy fél évszázaddal az események után — írja Jókai, hogy 1849. aug. 13-a volt életének legszomorúbb napja, amikor a „Hazát temettük”. (HhM 5. k. 276.)
- 32 A szabadságharc utáni reménykedésekről részletesen emlékezik meg Jókai *A kősztlű ember fiaiban*. (JKK 2. k. 225., 451—52.)
- 190 : 29 *leszek Sajó* — 1881. márc. 29-én mondta az írók és művészek küldöttsége előtt: „két esztendeig nem volt szabad Jókai Mórnak írni! El kellett kérnem a gazdám Sajó kutyájának a nevét és az ő neve alatt kellett megírnom három kötet munkámat.” (Jókai Mór *Saját trói pályájáról*. Ellenzék 1881. ápr. 1. 75. sz. 2.: *Politikai divatok* JKK 592.; Vö.: *Kárpáthy Zoltán* JKK 1. k. 390.)
- A *Sajó és a censura Magyarországon* c. értekezésében arról tesz említést, hogy Szilágyi Sándor „adta nekem is a *Sajó* álnevet, a mi ugyan apám juháskutyájának a neve volt valaha, de az is jó maszk volt akkor”. (HhM 4. k. 73.; Vö.: HhM 5. k. 264.; *Megtörtént regék* 251—52.)
- 191 22 *Őn jól tud franciául* — *Az én iskolatársaim* c. visszaemlékezésében említi, hogy már akkor jobban tudott franciául, mint a tanításra kiválasztott Szalay Sándor nevű diáktársuk. Jogász korában „Hugo Victor Bug Jargal-ját olvastam — eredetiben”. (HhM 5. k. 172.)
- A *Negyven év visszhangja* c. önéletrajzában azt említi, hogy Vály Ferenc — Eszter nővérének férje — három év alatt tanította meg franciául, angolul és olaszul. (Jókai-jubileum 127.)
- 24 *A francia közönség a saját költői sorába emelné* — *A Legkedve-*

Lap: Sor:

sebb könyveim c. memoárjában említi Jókai, hogy a negyvenes évek második felében Petőfivel együtt bámulói voltak a francia romantikusoknak. (HhM 5. k. 183.)

A láthatatlan Isten c. cikkében említi „hogy magyarul írok, nem azért teszem, mert nemzetem iránti kötelességem kényszerít, hogy hű hazafi legyek, — hanem azért, mert olyan szép, kifejezésekben gazdag, mondataiban tökéletes, a gondolatokhoz odataláló nyelvet nem ismerek, mint a magyar . . . Hiszen magyar nyelven költeni olyan, mint a hegedűművésznek a straduarión játszani!” (*Életemből* I. rész 31.)

30 *Tyrtaeus* — Türtaios, ógörög elégiaköltő, aki az i. e. VII. században harci dalaival buzdította kitarásra a spártaiakat a lázadó messéniaiak ellen. A szabadságharc idején Petőfit nevezték a „magyar Tyrtaeusnak”. (HhM 5. k. 109.)

32 *Józsué* — Mózes utódja, aki csodás győzelmet aratott: kürtjének hangjától Jerikó hatalmas falai összeomlottak. (*A kiskirályok* JKK I. k. 438., Cikkbesz 5. k. 642.)

34 *A démon elragadóbb képet nem is tárhatott* . . . — A kísértés bibliai démona az *Egy magyar nádbobban* is megjelenik. (I. k. JKK 217.)

192 : 20 *Nem kell egyebet feldidőzni, csak ezt a kis bajuszdát és szakállát* — Az *Egy napom Gyulán* c. visszaemlékezésében arról ír Jókai, hogy menekülés közben Rákóczy János — Kossuth Lajos titkára — is levágatta szakállát. (HhM 5. k. 277.) Táncsics Mihály is arról emlékezik meg, hogy az aradi kapituláció után levágatta szakállát. (*Életpályám*. Bp. 1942. 272. Vö.: *Öreg ember nem vén ember* 91., 100., *Csataképek* 209., *Életemből* I. rész 35., *A köszlő ember fia* JKK 2. k. 418—19.)

21 *nem beszélni útközben . . . csak franciául és németül* — Németül tíz éves korában tanult meg Jókai Pozsonyban cseregyerekként Zsigmondy tanár családjánál. (Jókai-jubileum 126.)

24 *Boroszló* — Breszlau, Wroclaw, tartományi székhely Sziléziában

3 *Az Enyim, tied, övé* c. regényben Áldorfai Incét és Serenát csábítják az Erzsike által előadott érvekkel Párizsba. (JKK I. k. 81—184.)

Áldorfai és felsége Jókaiékhoz hasonló ellenvetéssel mond nemet az erős csábításnak és a nehéz kísértésnek. (Uo.)

193 : 11 *halo* — a nap vagy a hold körüli fényudvar

Lap: Sor:

- 29 *Calypso* — az ógörög hősmonda szerint kies szigeten élő nimfa, aki beleszeretett a Trójából hazatérő Odüsszeuszba, és hét évig nem bocsátotta el magától
- 32 *luxuries* — bujaság, fényűzés, tobzódás, dőzsölés
- 194 : 33 Az *Egy az Isten c.* regényben Adorján Manassé festett a szeretett nő, Zborócy Blanka előtt a római Colossaeumon. (JKK 1. k. 135.)
- 195 6 *Ivanhoe regényből* — A *Legkedvesebb könyveim c.* visszaemlékezésében említi Jókai: „A legelső regény, a melyet olvastam, Scott Walter Ivanhoeje volt, magyar fordításban” (HhM 5. k. 183)
- 21 *Petőfiné férjhez ment?* — Szendrey Júlia 1850. júl. 21-én — a gyászév letelte előtt tíz nappal — ment férjhez Horváth Árpád egyetemi tanárhoz. (*Politikai divatok* JKK 240., 599.) Jókai tehát túloz, amikor 1849-re teszi Petőfiné újabb házasságát. Az ok ezúttal is a cselekmény poentírozása.
- 28 *A segesvári csata* — 1849. júl. 31-én zajlott le Bem magyar és Lüders túlerőben levő orosz csapatai között. Petőfi halálának a körülményeit Jókai a *Politikai divatok c.* regényben mutatja be. (JKK 241., 599.) Csaknem négy évtized távlatából részletesen írja le Petőfi összes műveinek előszavaként a nagy költő halálát. (*Petőfi utolsó órdi.* Szépirodalmi Kert. Hetimelléklet a „Magyar Állam”-hoz. Bp. 1897. 34. sz. 267—70.) 1861-ben a VU-ban Pákh Albert kezdeményezésére nagy számmal gyűjtötték a Petőfi halálára vonatkozó visszaemlékezéseket. (Vö.: Dienes András: *Petőfi a szabadságharcban.* Bp. 1958.)
- 196 5 *Gyermeke volt* — Éppen kilenc hónappal márc. 15-e után, 1848. dec. 15-én született Petőfi Sándor és Szendrey Júlia fia: Zoltán.
- 6 *Mártírjaink* — az 1849. okt. 6-án kivégzett 13 aradi tábornok, Kazinczy Lajos a 14. tábornok és Batthyány Lajos miniszterelnök
- 32 Jókai a *Politikai divatokban* torzítva mutatja be a „két asszony”, Szendrey Júlia és Laborfalvi Róza közti különbséget.
- 197 : 23 Más helyütt is előfordul Jókai műveiben, hogy a szabadságharc után a bujdosók véletlenül találkoznak és tartanak egymástól. (Pl. *Csataképek* 275.)
- 198 15 *legszeleső ház volt* — A *Politikai divatokban* Jókai regénybeli alteregója, Lávay Béla bújdosott a falu legszeleső házába,

Lap: Sor:

- ahonnét veszély esetén könnyen kiléphetett az ablakon s menekülhetett az erdőbe a zsandárok elől. (JKK 227—28.)
- 32 ott ült a feleségem — Laborfalvi Róza valóban teljesen váratlanul látogatta meg Jókait Tardonán 1849 karácsonyán. (Hegedüsné Jókay Jolán i. m. 65.) Itt ismét az idealizálás kedvéért változtat az időpontot az író. Az erdei kirándulás ugyanis őszi időre utal.
- 199 7 *dlnév alatt szerzett útlevelem* . . . — „A tardonai lelkész, Rácz Endre bizonyosságával állítottam be Miskolcra, mint Kovács János, aki falunkban hosszabb ideig szolgált, megy fel Pestre szolgálatot keresni” — mondta az író 1883-ban. (*Jókai ünnepek Miskolcon*. Borsodmegyei Lapok 1894. jan. 9. 3. sz. 2.; Vö.: *Politikai divatok* JKK 598—99.) Jókai azután Kovács János névre szóló útlevelemmel érkezik Pestre. (Miskolczy Simon János: *Jókai Borsodban*. Miskolci Napló 1905. ápr. 29., 98. sz. 2.; Hegedüsné Jókay Jolán i. m. 69.; *Érdekes Újság* 1925. febr. 20. 11.; *Önmagáról* 241—45.)
- 31 *menlevelet szerzett meg számomra a feleségem* — 1870. dec. 6-án írja Jókai Kertbeny Károlyhoz az önéletrajzi levelében, hogy a komáromi kapitulálás egyik feltétele volt, hogy „minden tiszt szabadon elvonulhat. Egy ügyes regrutának — Szatmári volt a neve, Szigligetinek a testvére — az jutott eszébe, hogy az én nevemet, mint honvédtisztát a kapitulálók névsorába beírja, és meghozta számomra feleségemhez a paspartut, amely számomra a menekülést jelentette.” (Miskolci Napló 1925. febr. 8. 39. sz. 5.) *Forradalom alatt írt mlveinek Utóhangjában* arról emlékezik meg Jókai, hogy Szigligeti Ede honvédőrnagy testvére íratta be nevét a kapituláló komáromi őrsereg közé s vitte el a menlevelet feleségének. (Cikkbesz 2. k. 482—83.) A Geleitschein megszerzésének körülményeit *Az első ősz hajszálak* c. memoárjában is megőrizte Jókai. (HhM 5. k. 282.; Vö.: Jókai-jubileum 153.; *Önmagáról* 48—49.) 1855. szept. 14-i levelében írja Károly bátyjának, hogy 1850-ben a felesége „által szerzett komáromi capitulationalis geleitschein védelme alatt” tért vissza Pestre. (PIM lev. 224.; *Politikai divatok* JKK 597.) Téved tehát a Szini Gyula önkényes adatait és az öregedő Jókai memoárjait is készpénznek vevő Vargha Balázs, amikor azt írja, hogy „komáromi menlevelet szerzett neki Róza, üres blankettát, amit az ő nevére töltek ki”. (Hatvany Lajos i. m. 207.)

Lap: Sor:

- Az *Enyim, tied, övé* c. regényben szereplő Áldorfai Ince életútja több ponton találkozik Jókaiéval. Őt is felesége menti meg az osztrák katonai hatóságoktól. (JKK I. k. 230.) Ugyancsak a felesége önt optimizmust Áldorfai Incébe a szabadságharc bukása után. (JKK I. k. 207.)
- 200 : 9 *internálnak a születési helyemre, Komáromba* — bellebbezés — az aradi kapituláció után elterjedt büntetési forma, száműzés, internálás. A bellebbezések lényegében csak 1860-ban az októberi diploma után szűntek meg. (*Bel- és külföldi krónika* MS 1860. okt. 25. 247. sz. 1081.) Születése színhelyére, az erdélyi Torockóra internálják büntetésből a bécsi hatóságok az *Egy az Isten* c. regényben szereplő Vajdár Benjamint, aki rövid idő múlva nagy kínok között hal meg. Jókai azért mondja, hogy kínszenvedés lenne rá nézve, ha 1849 végén Komáromba száműznék, mert ekkor még nem tudta megbocsátani neki az anyja, hogy Laborfalvi Rózát, „azt a vén személyt” vette feleségül. S politikai ellenfelei bosszút állhattak volna rajta.
- 201 1 *Négy év múlt el* — Jókai 1849 őszén menekült a Bükk hegy-ségbe. Itt tehát 1853-as eseményekről emlékezik meg.
- 12 *a Nemzeti Színház igazgatója* — Festetich Leo gróf (1800—1884), aki a híres nagybátyja, Festetich György mellett nevelkedett. A szabadságharc idején félrehúzódtott a politikai eseményektől. Az 1850-es évek elején a Nemzeti Színház igazgatója.
- 13 *Déliadb* — szépirodalmi folyóirat, ahol Jókai formálisan főmunkatársként — lényegében mint szerkesztő — dolgozott 1853. jan. 2-től 1854. febr. 19-ig, a lap megszűnéséig. A Délibáb szerkesztésével sokoldalúan foglalkozik H. Törő Györgyi, Jókai szabadságharc utáni publicisztikai cikkeinek sajtó alá rendezője. (Cikkbesz 4. k. 540-47.)
- 20 *Iglódy Kálmán* (1820—??): 1848 nyarán honvédfőhadnagy, majd a Vasa ezred századosa. Isaszegnél mint zászlóaljparancsnok harcolt. Világosnál tette le a fegyvert. Az emigrációból hazatérve 1853-ban a *Déliadb* munkatársa lett.
- 21 *a tarcali ütközet* — lovasösszeütközés, amellyel a véres kimenetelű bodrogkeresztúri csata kezdődött. Klapka György ezredes 1849. jan. 22—23-án Schlick tábornok csapatait győzte le. A csatáról Jókai *A tarcali kápolna* címen írt novellát a Magyar Emléklapokba 1850-ben. (L. *Csataképek*) Jókai

Lap: Sor:

- „Schlick Tarcálnál” notesz bejegyzés arra vall, hogy a regény keletkezésének idején is szándékában volt feldolgozni ezt az ütközetet. (Följ. II. 370.)
- 26 Kálmán diák — 1848 tavaszán Lisznai Kálmánt nevezte Jókai „Kálmán diáknak”. (Cikkbesz 2. k. 279.)
- 202 2 *küraszir* — vérttel ellátott lovas katona, küraszszir
- 9 Tisza Kálmán, Szapáry Gyula és Beniczky Ferenc megverkedett delegált katonatisztekkel . . . — Jókai a *Nehéz esztendő*k c. visszaemlékezésében ír a politikai párbajokról: „Egy ily hármás párbaj hőseként szerepelt Tisza Kálmán, ki abban nehéz sebet is kapott. (A másik volt Szapáry Gyula, a harmadik Beniczky Ferenc, ez halálra sebesíté ellenfelét.)” (*Emlékeimből*. HhM 4. k. 238.)
- Tisza Kálmán és gróf Szapáry Gyula hazafias párbajáról az 1891. okt. 22-én mondott országgyűlési beszédében is megemlékezik Jókai. (*Az 1892. év első öt hónapjára szóló indemnitás-törvényjavaslat tárgyalásándl.* = Jókai Mór *Politikai beszédei*. 2. k. Bp. 1930. 318–19.)
- 26 *dragonyos főhadnagy* — A forradalmat leverő Habsburg „kormány” — írja Ürmössy Lajos — kifogyhatatlan volt az eszközök feltalálásában, melynek segítségével fenttarthatá uralmát s üldözheté a nagyszámu bujdosókat. Ily intézmény volt a dragonyosok felállítására is.” (*Tizenhét év Erdély történetéből*. Temesvár 1894. 30.)
- 203 8 *Én akarom magyarul beszélni* — Szigligeti fürge feleségének, a Fánika nevű német asszonykának mosolyt fakasztó, sajátos magyar beszéde Kvatopil Vencelére emlékeztet. Mikszáth Kálmán jegyzi meg, hogy a „Derék menyecske, Fánika a világeért sem beszél másképp csak magyarul”. (I. m. I. k. 138.)
- 15 *Leutomischl* — Leitomischl, ma: Litomyšl, csehszlovákiai város (L. *Az Osztrák—Magyar Monarchia Írásban és Képeiben* 12. k. 343–45.)
- 204 :12 *magyar háború* — az 1848–49-i magyar szabadságharc
- 24 *egész hadjárat alatt voltam bezárva svadronyommal Temesvárho* — Temesvár várát 1849. ápr. 27-től aug. 4-ig tartotta ostromzár alatt a honvédsereg.
- 205 2 *muszáj* — Erről a szóról írja a *Politikai divatokban* Jókai: „A ,kell’ nem olyan nagy úr. Ezzel még lehet beszélni . . . de a rettenetes ,muszáj’ előtt elenyészik minden emberi kifogás . . . ami ,muszáj’ — az ,muszáj!’” (JKK 199.)
- 9 *Syracusai Dyomisos* (i. e. 432–367) — Syracusa tirannusa,

Lap: Sor:

- 406-ban került uralomra, s Szicilia több városát meghódította. (Vö.: *Öreg ember nem vén ember* 70., 161.)
- 207 18 *igazi muszka nőnek tetszett* — A szibériai hideg ellen alaposan felöltözött „muszka nőt” 1848-ban is bemutatta Jókai a *Hol leszünk két év múlva?* c. humoreszkiájában. (Cikkbesz 2. k. 182.)
- 209 8 *Bramarbas* — hencsegő, nevetséges szájhős
17 „*Nro 4.*” — Numero 4, 4-es szám, 4. számú
32 *Memnon* — a hajnal (Eos) fia az ógörög mitológiában. Csonka szobra napkeletkor az elpattanó húrra emlékeztető hangot adott. Ezt a szobor szavának tartották, amellyel a hajnalt üdvözölte.
- 210 25 Jókai Lukánics Ottiliának gyámja volt.
- 211 28 A bécsi takarékpénztár 1819-től működött.
30 A pesti hazai első takarékpénztárat Fáy András kezdeményezésére 1840-ben alapították. Eredetileg az uzsora megakadályozását célozta. 1845-ben — Kossuth Lajos indítványára — részvénytársasággá alakult. A bécsi takarékpénztár 1819-ben kezdte meg működését.
32 *biztosíték* — katonatisztek kötelező mellékjövedelme házasságkötés esetén. A múlt században a hadnagynak pl. 60 000, az őrnagynak 30 000 forint évi jövedelmet kellett kimutatnia, hogy házasodhassék.
- 212 : 23 *sincerisatio* — őszinteség, nyíltság, becsületesség
- 213 6 *boa constrictor* — „összeíró kígyó”, Jókai gúnyosan, a műveltség bizonyítékaként használja a *boa constrictor* (óriás kígyó) helyett. A Kígyó patika cégtáblájára is ilyen kígyót festettek. (HhM 5. k. 186.)
29 *anno Rengetegi* — Rengetegi évében, a szabadságharc idején
- 214 : 34 *egyházi kihirdetés* — a polgári házasság törvénybeiktatása előtt a házasulandók házassági szándékának a pap által kötelező kihirdetése a templomban három vasárnap. Ez alól csak a megyei alispán adhatott felmentést, ún. dispencziót.
- 215 : 19 *főalakjához a feleségem elbeszélése után kaptam az eszmét* — 1893-ban is arról ír Jókai, hogy felesége inspirálta az *Egy magyar nábob* történetének írói megformálására. (JKK 2. k. 260.) A kritikai kiadásban részletesen foglalkoztunk a regény keletkezésének körülményeivel. (JKK 1. k. 310–11.)
- 216 : 24 *Én a magam vallását éppen oly magasra becsülöm, mint más felekezetekét* — Jókai vallási toleranciájával az *Egy az Isten* sajtó alá rendezésekor foglalkoztunk. (JKK 1. k. 325.)

Lap: Sor:

- 217 13 *hajdandban* — Jókai mintegy 28—29 éves korában lejátszó-
dott eseményeket idéz
- 27 *feleségem éppen akkor Szabadkán volt vendégszereplésen* —
A *Hölgyfutár* márc. 17-én a *Nemzeti Színház* c. rovatban
közli: „A s z a b a d k a i a k fölötte szerencsések; még alig
jött el közülük Szentpéteri, már ismét egy hatalmas mű-
vészi erőt lesz alkalmunk bámulni. Jókainé tegnap utazott
el oda.” (62. sz. 252.) Ápr. 6-án átütő sikerről olvashatunk:
„S z a b a d k á n ünnepelt művésznőnk J ó k a i n é fényes
sikerrel vendégszerepelt . . . jelenlétével a mármár szét-
oszló ottani társulatba új lelket, ösztönt öntött, s így az
— mintegy újjá szervezve — szép hivatásában továbbra is
megmarad”. (*Hírharang*. *Hölgyfutár* 65. sz. 264.)
- 218 2 *Papuchhős* — Az *Enyim, tied, övé* c. regényében Áldorfai
Ince is papuchhős, azaz szereti feleségét. (JKK I. k. 214—15.)
- 21 *Szalad a kutya Szeged fele* — 1874 őszén a *Forradalom alatt
írt műveinek Utóhangjában* is ír Jókai a szegedi menekülésről.
(Cikkbesz. 2. k. 481—82.)
Az *Emlékek a szabadságharcból* c. memoárjában hasonlólt ír
Jókai. Mikor megkérdezte Nyáry Pált, hogy mi a magyar
kormány terve az orosz intervenció után, a következőt fe-
lelte: „A hogy a népdal mondja: szalad a kutya Szeged felé,
lóg a farka Buda felé.” (HhM 5. k. 126.) Gulyás József is
említi, hol fordul elő Jókai életművében ez a — különben
nem közismert — népdal. (I. m. 144.)
- 24 *Egy hét múlva a feleségem is utónam jött* — A *Forradalom alatt
írt műveinek Utóhangjában* említi Jókai: „Szegeden a leg-
nagyobb elbűsülés közepett feltaláltam nőmet. Egy kedves
iskolatársam Zabolay István, utánam hozta őt Pestről.”
(Cikkbesz. 2. 482.)
- 25 *Kovácsné* — színésznő, Laborfalvi Róza öreg barátnője.
1844. ápr. 17-én a *Romeo és Júlia* c. előadáson „dicséretesen
működött közre” a dajka szerepében. A Stuart Mária elő-
adása után ugyancsak 1844-ben mint a múltból itt maradt
komikát emlegették. (Pukánszky Kádár Jolán: *A Nemzeti
Színház százéves története*. Bp. 1940. 134.) Kovácsné 52 éves
korában, 1854. okt. 4-én vonult vissza a színpadtól. (Cikk-
besz. 4. k. 853—54.)
Mikszáth Kálmán szerint Laborfalvi Róza „elválhatatlan
pajtásnéje” volt, aki a svábhgyi Sauer vendéglőben lakott
Jókaiék szomszédságában. (I. m. I. k. 311.)

Lap: Sor:

218 : 33 *Klapka levele* — E levél előzményeként Kossuth Lajos 1849. márc. 29-én írja az Országos Honvédelmi Bizottmánynak a tiszafüredi táborból; „A derék Klapka ezredes említi, hogy az Esti Lapokban valami cikk jelent volna meg, melly azt mondja, hogy ha azon áron pacifikálnak velünk, hogy 40,000 embert adjunk az olaszok ellen, ezt miért ne tennőnk! — Mint a villám dühe, úgy villanyozott át a hadseregen a méltó harag — azok az eszeveszett emberek még végtére ráveszik a sereget valami polikai kitérésre. Jó lenne, ha ezen gyáva kacsingatást a Közlönyben Gyurmán egy erélyes vezércikkben desavouirozná.” (Barta István: *Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén*. Második rész 1849. január 1. — április 14. Bp. 1953. = Kossuth Lajos *Összes munkái*. 14. k. 760.)

Barta István szerint „Ez a hír nem bizonyult valósnak”. (Uo.) Az Országos Honvédelmi Bizottmány nevében márc. 31-én — Nyáry Pál válaszolt Kossuth Lajosnak: „Miről Klapka ezredes említést tőn . . . Madarász László bizottmányi tag szorgalmas utánlátása mellett sem vala az Esti Lapban található”. (I. m. 761.) Hasonlót ír Jókai is visszaemlékezésében. (HhM 5. k. 83—84.) A vizsgálat után Jókai elküldte a lap megjelent példányait Klapka Györgynek, aki levélben visszavonta vádjait. s elismerte, hogy Jókai hazafias szellemben szerkeszti az Esti Lapokat. (HhM 5. k. 83—85.; Vö.: *Politikai divatok* JKK HhM 4. k. 70—71.; Mikszáth Kálmán i. m. 1. k. 247—48.; Vadnay Károly i. m. 427.) Jókai Klapka igazoló levelét tüstént megérkezése után megjelentette az Esti Lapok hasábjain. (1849. ápr. 9. 32. sz. 4., HhM 6. k. 154—56.)

egész forradalom alatt írt naplóm, számtalan érdekes adataival . . . befűtött velük — Jókai cikkeiben eddig nem találtam olyan megjegyzést, ahol ez a fontos adat szerepelt volna. Az *Emlékek a szabadságharcból* c. visszaemlékezésében csak azt említi, Jókai, hogy már ki is nyomatott egy készülő szabadságharcos kiadványából „Heckenast tizenötöt ivet, de Prottmann úr lefoglaltatta az egészet, s betapodtatta papirmasének. Gyerekjátékokat öntöttek belőle”. (HhM 5. k. 37.) Hat évvel korábban az *Egy magyar nábobhoz* írt előszavában nevek nélkül említi, hogy az államhatalom tilalma miatt „kiadóm tizenöt iv kész munkámat, ami a 48/49-es időkről szólt, szépen

Lap: Sor:

betapostatta papirmasénak.” (A „Magyar ndbob” megköltése = *Egy magyar ndbob* JKK 2. k. 259—60.)

Jókai 1851. ápr. 14-én a következőket írja édesanyjának, akinek viszonylag részletesen szokott beszámolni irodalmi munkásságáról: „A mult hetekben a politika megtiltotta ezentul forradalmi tárgyokról írnom . . . Most egy *Emléksorok 1848—49-ből* című munkám van vizsgálat alatt. Ezzel már nem tudom, mi fog történni?”. Minthogy Jókainak ilyen című munkája nem jelent meg, minden bizonnyal ez volt az, amelyet Heckenast Gusztáv már nyomtatni kezdett. Megerősítik eddigi kutatásainkat az MTA kéziratárában talált feljegyzések, amelyeket Jókai *Mór saját műveiről szóló kimutatásai* címen őrizték meg írónk egyes munkáit. Az „Első korszak 1843—60. Petőfi-Forradalom. Cenzúra alatt” — feljegyzés — amelyre a Jókai kutatás mindeddig nem figyelt fel — arra utal, hogy a cenzúra valóban megtépázta Jókai szabadságharcra vonatkozó munkásságát. Egy későbbi felsorolásban pedig ez szerepel: „Emléksorok a forradalomból 1849 (megsemmisített. I. 198.)” MTA Ms 343/d. Jókai ismeretlen feljegyzése tehát végső soron visszaemlékezéseit hitelesíti.

Petőfinek a levelezései . . . — Petőfi műveinek kritikai kiadásában — Badics Ferenc megállapításai nyomán — az szerepel, hogy Jókai „Petőfi hozzá intézett leveleit állítólag (1848. augusztusi) összetűzésük után elégette”. (PÖM 7. k. 235.)

- 219 : 8 *affábilis* — nyájias, barátságos, közlékeny
9 *kordidilis* — szívélyes, bensőséges, barátságos
11 *Bach-huszdrók* — Alexander Bach belügyminisztersége idején 1850 és 1859 között tevékenykedő hivatalnokok. A Bach-korszakról többször emlékezik meg Jókai memoárjaiban. (Pl. *Életemből* 2. rész 259.; HhM 5. k. 288.; Cikksbesz 5. k. 700.)
27 *kérő ndsznagy* — a lányt a vőlegény számára megkérő férfi kiadó ndsznagy — a menyasszony házassági tanúja
221 6 *tragice* — tragikusan
17 *Ollendorf nyelvtandból* — Ollendorf vegyes — sok szempontból modern — módszerekkel oktatta az idegen nyelveket. Előbb egy sereg új szót és szerkezetet tanított meg, s utána állapította meg a nyelvtani szabályokat. Népszerű nyelvtankönyveinek a pontos címe: Ollendorf H. G. *Uj rendszere*,

Lap: Sor:

- mely szerint mindenki egy nyelvet hat hónap alatt irni és beszélni megtanulhat. A francia nyelvtanuláshoz alkalmazva magán és nyilvános tanításra átdolgozták Salamin testvérek. Pest Laufer és Stolp tulajdona. 1862.*
- 19 *Miért sír a kapitány?* — Ollendorf nyelvtanában számos bizarr példa olvasható, bár a számunkra hozzáférhető példányban nincs szó síró kapitányról.
- 222 : 13 *An Ihre hochwohl geboren Frau Oberlieutenantin von Kvatopil* — Nagyságos Kvatopil főhadnagyné számára
- 18 *Az én gydmfiam (öt évvel idősebb volt, mint én)* — Kvatopil Vencel ekkor 34 éves volt.
- 223 : 1 *Jassy* — Jasi, Jászvásár, Moldva élénk forgalmú székvárosa
- 2 *Czernovica* — Csernovici, ipari és kulturális központ az Ukrán Szocialista Köztársaságban, a Habsburg birodalom központi katonavárosa volt a múlt században
- 3 *Przemysl* — katonai erődítményéről ismert város Galíciában; ma Lengyelországhoz tartozik
- 4 *Stry* — Strij a Keleti Kárpátokban eredő s a Dnyeszterbe ömlő folyó a mai Ukrán Szocialista Köztársaságban az azonos nevű város mentén Lvovtól (Lembergől) délre.
- 21 *chikandl* — zaklat, bosszant, kötekedik, nyugtalanít
- 26 *A krimi „világháború”* — 1854-ben ért véget.
- 34 *A „Délibáb” megbukott* — A Délibáb c. folyóirat 1854. febr. 19-én szűnt meg.
- 224 : 1 *Vasárnapi Ujság* — VU, 1854-ben indított vegyes tartalmú népszerű hetilap. (Ismertetése: Cikksbesz 4. k. 547–56.)
- 2 *Graefenberg* — Gräfenberg, Priesnitz által 1826-ban alapított hidegvízgyógyintézet Sziléziában.
- 3 *Kakas Márton* — Jókai írói álneve a VU-ban a Nagytükröben, majd az Üstökösben és a Kakas Márton Albumában (Vö.: *Életemből* I. rész 428.; Cikksbesz 4. k. 557.)
- 7 *O tempi passati* — Ó, elmúlt idők
- 8 *bruderschaftot inni* — pertut inni, ivás közben összetegeződni
- 13 *à la Haynau* — Haynau módjára, Haynauhoz hasonlóan
- 34 *másfél esztendő hdború* — ez a háború valójában csak egy esztendeig tartott
- 225 : 10 *az az dtkozott puliszka...* — A császári seregek ellátása az 1850-es években meglehetősen gyenge volt. Ebben szerepet játszottak az *Egy az Istenben* megjelenített Eynatten-per panamázó szereplői. (JKK I. k. 354.)
- 29 *ronde* — őrzárat, körjárat

Lap: Sor:

- 226 : 8 *extra statum* — állományon kívüli, szolgálaton kívüli
16 *menmeg* — újra, megint
- 227 11 *ingrata persona* — nem kívánatos (el nem ismert) személy
- 14 *Prottmann* — rendőrfőnök, udvari tanácsos, a Bach-korszak „vörös plajbász” cenzori hivatalának vezető tisztviselője. 1860-ban leváltották. Jókai gúnyosan ír róla *Az én legkedvesebb censorom* c. visszaemlékezésében. (HhM 5. k. 284.; Vö.: Adorján Sándor: *Jókai közelről* MSalon 1894. 751—55.)
- 15 *Kossuth proklamációja* — az 1859-ben Olaszországban Kossuth Lajos elnökletével alakult emigráns Magyar Nemzeti Igazgatóság ígért kiáltványa, amelyben jelt akartak adni az olasz győzelmek után a „magyarországi egységes és egyidejű felkelésre az osztrák uralom megdöntésére”. (Ürmössy Lajos i. m. 185—95., 233.)
- 16 *dolláros bankjegyek* — Kossuth-dollárok, a Jókai hagyatékában is megtalálható Kossuth arcképet ábrázoló dollár, amelyet a felkelés finanszírozására Amerikában nyomtak. Jókai 7. sz. (a Széchényi könyvtárban V. számon nyilván tartott) noteszének 7. rectóján beragasztva van egy 5 dolláros Kossuth-bankjegy 1852. febr. 2-i keltezéssel. (*Följegyzések* 1. k. 265.)
- 32 *január 23-án* — vsz. 1854-ben
- 228 3 *spirituosum* — spirituszféle szeszestital, tömény szesz
- 229 13 *ebben a jegyzőkönyvben mindenféle kényes adataim vannak feljegyezve* — Jókai máig fennmaradt jegyzőkönyvei, a zsebben hordható 27 notesz, amelyekbe az író „úti élményeinek, olvasmányainak, napi megbízatásainak, számvetéseinek, szóbeli értesüléseinek, hallomásainak, egyszóval: élményeinek emlékei” kerültek. (Följ. I. 599.)
- 33 *hetedik ég* — a legfőbb istenség székhelye a babiloni és később a mohamedán felfogás szerint, amely azt hirdeti, hogy hét égboltozat van egymás felett. A hetedik menyországba jutni a legnagyobb boldogságot jelenti. (Vö.: Békés István i. m. 430.)
- 230 : 1 *ez a katonaelet . . . Ebből mi fakó civilisták nem kapunk* — A katonák és a civilek éles szembeállítását az *Emlékek a szabadságharcból* c. visszaemlékezésében is előfordul. A Budavár elfoglalása utáni fényes ünnepélyen a katonatisztek miatt háttérbe szorulnak a civilek. A „Tavaly még ünnepelt költők, hírneves népszónokok, ma már fakó civilisták”. (HhM 5. k. 111—12.; Vö.: *Életemből* 1. rész 337.)

Lap: Sor:

- A cím egy sora a *Mi atyánk* kezdetű egyházi imának. (Máté evangéliuma VI. rész 13. vers)
- 231 30 *A legszebb üstökös csillag... két hétig volt látható* — Az 1858-ban megjelent üstökös nem okt. 1-e és 15-e között volt látható, hanem korábban. A VU 1858. okt. 3-án képes hírt tett közzé, amelynek bevezető szavai a következők: „Azon ragyogó fényű üstökös, melly néhány hét óta pusztá szemmel is látható egünkön, legelőször *Donati* nevű csillagász fedezte fel június 2-án”. Az utolsó sorok szerint „Legnagyobb fénye október 9-én lesz, az üstökös is akkor nyeri el legnagyobb kifejlését és hosszúságát”. (40. sz. 474—75.)
- 231 9 *Ezen év szeptemberében mellvézést kaptam* — 1858. szept. 14-én arról ír Károly bátyjának, hogy vért hány. Hegedüsné Jókay Jolán szerint azért nem vehetett részt Váli Mari esküvőjén, mert mellvézést kapott 1859-ben. (I. m. 114.)
- 11 *Kovács Sebestyén Endre* (1814—1878) — 1846-tól a pesti orvosi kar tagja, 1849-től a pesti Rókus Kórház sebész-főorvosa volt. A VU 1856. dec. 14-én arcképpel illusztrált vezércikkben ismertette pályafutását. (Cikkbesz 5. k. 468.)
- 12 *„nem kell neked semmi orvosság... — Jókai orvosa Mikszáth Kálmán* szerint is azt ajánlotta írónknak, hogy számára a napfény a legjobb gyógyszer. (I. m. 1. k. 22.)
- 14 *Ősz kezdetén vállalkoztam... lóháton bejárni Erdély nyugati havasait* — H. Törő Györgyi Jókai 1858-i útjával kapcsolatban idézi *A tengerszemű hölgynek* az utazásra vonatkozó passzusát. (Cikkbesz 5. k. 528—29.)
- 16 *Török Gábor... és a két fia voltak kalauzaim* — Jókai 1858-ban túristaként járt Erdélyben Török Gábor kalauzolásával. A fiával és unokatestvérével négyesben lóháton tették meg az utat Déznárról, a család birtokáról Körösbányára. (Cikkbesz 5. k. 537—38.)
- 232 : 5 *Verespatak* — Rosia montana, arany- és ezüsbányáiról ismert helység az Aranyos folyó mentén Erdélyben a múlt századi Alsó-Fehér vármegyében. Már a rómaiak idején híres bányatelepülés volt Alburnus maior néven.
- 6 *Detonata* — az Abrudbányától 10 km-nyire magasodó bazalt-hegy. Szép szavakkal ír róla Jókai a *More patrio* c. utóéletésében, (VU 1858. dec. 5. 49. sz. 578.; *Följegyzések* I. 238. Cikkbesz 5. k. 159.; 538.) *Az arany ember* c. regényében (JKK I. k. 150—52.) és a *Detonátai óriások* c. „román mondájában”. (*Kakas Márton tolltársa* 2. k. Pest 1860. 151—53.)

Lap: Sor:

lefestettem e csodaszép bazalthegyét — Jókainak a Detonátát ábrázoló rajza megjelent a VU-ban és a *Följegyzésekben* (1. k. 265.)

- 7 *Csetatye Mare* — nagy vár, két bányaureg elnevezése Verespatakon. Eredete még a római hódítás korába nyúlik vissza, Jókai második erdélyi útján, 1858-ban járt itt. Megemlékezik róla a *More patrio* c. útirajzában (Cikkbesz 5. k. 157.) és az *Egy az Isten* c. regényében is. (*Egy az Isten* JKK 2. k. 201:7.)
- 16 *Az üstökösről . . . azt az eszmét kaptam, hogy egy humoristicus hetilapot kezdjek meg . . .* — Az Üstökös c. élclap első száma 1858. aug. 21-én jelent meg. A lap megalakulásának körülményeit pontosan tárja fel H. Törő Györgyi. (Cikkbesz 4. k. 563.)
- 25 *Türr István* (1825—1908) — politikai tevékenységéről az *Egy az Isten* c. regényében emlékezik meg Jókai.
- 26 *országzserte énekelt népdal* — a Türr Istvánról szóló népszerű népdal:

Szenyes az én ingem,
Szenyes a gatyám is.
Majd hoz Kossuth tisztát,
Türr Pista meg puskát!
Éljen Garibáldi!

Kossuth, Klapka és Türr
Jönnek mindenestül.
Nem kell kipletykálni,
Csak tavaszig várni.
Éljen Garibáldi!

(Fekete Sándor: *Kossuth Lajos*. Bp. 1970. 251.)

Erre a dalra céloz Jókai *A lélekidomárban* is. (Gulyás József: i. m. 145.)

- 31 III. *Napoleon historicus újévi köszöntője* — A PN — miként általában a curópai hírlapok — 1859 első napjaiban feszült figyelemmel kísérte a Párizsból kiszivárgó háborús híreket. *A politikai események* c. rovat már az újévi számban céloz a közelgő francia—osztrák ellentétekre: „Páris és Bécs között a sürgönyváltás meglehetősen élénk”. (1. sz. 3.) A következő alkalommal a francia császár lázas diplomáciai tevékenységéről olvashatunk. (Uo. jan. 3. 2. sz. 3.)

- Jan. 5-én már arról számol be a PN, hogy újévkor 11 órától „nagy elfogadás volt a Tuileriakban”. (3. sz. 4.) Azt is lehetségesnek tartja, hogy „az 1859. év is merényletet fog hozni a — ‚fenálló szerződések’ és az ‚europai egyensuly’ ellen”. (1859. jan. 6. 4. sz. 2.) Ugyanez a szám írja: „Parisban az új év ugy kezdődött, mint végződött az ó — t. i. háborus hírekkel”. (*Politikai események* 3.) Beszámol a katonai kardcsörtetésről és a császárság dicsőítéséről is. Várakozással tekintettek a császár újévi nyilatkozataira. „Ki akarták venni — mint a cikkíró közli —, béke vagy háború” lesz-e a közeljövőben. Egy kölni lap tudósítójának a császár „sajnálattal beszélt azon rossz viszonyokról, melyek Ausztria és Franciaország közt fenállanak”. Diplomácia körökben is „hisznek” a háborúban. III. Napóleon az osztrák követet is vissza akarja hívni. Sőt a francia császár a béke lehetőségét emlegető újságíró szerint „szemlátomást meg volt ütközve”. (Jan. 6. 3. sz. 1.) A császár újévi beszédéről csak jan. 8-án kezdenek írni a magyar lapok. Ezek szerint Párizs „főeseménye” hosszú időn át a császár beszéde volt, amely miatt „a párisi börze oly nagyon megijedt”. (5. sz. 3.; Vö.: jan. 9. 6. sz. 3.) Ürmössy Lajos szerint a felszabadulás iránti reménykedést III. Napóleon újévi beszéde keltette. (I. m. 185.)
- 233 : 31 *à outrance* — túlságosan, a végsőig
- 234 : 6 *blaguiroz* — tréfálkozik, bolondozik, ugrat,
- 235 : 5 *ha egy szépasszonynak nem udvarolnak, migrént kap* — Laborfalvi Rózát is gyakran kínozták migrén.
- 20 *lemegyünk Olaszországba* — az itáliai hadi eseményekkel részletesen foglalkozik Jókai az *Egy az Isten c.* regényében. (JKK 2. k. 322—34., 526.)
- 23 *pluche* — plüss
- 25 *cikória huszár* — póthuszár, huszárpótlék
- 31 *astrakán* — finom prémfélése, asztrachán (*Nincsen ördög* JKK 24.)
- 236 : 7 *Montebello* — olasz falu a Pavia tartományban. 1859. máj. 20-án itt győzték le a franciák az osztrákokat.
- 19 *chasseur* — hegyivadász
- 237 : 9 *most kaptuk fel a nemzeti viseletet* — A villafrancai fegyverszünet meghíúsította a felkelést Magyarországon. A hazafias felbuzdulás a nemzeti divat favorizálásában nyilvánult meg. Tüntetően jelentek meg utcán, nyilvános helyeken mindazok, akik ezzel is az osztrák önkény ellen tiltakoztak.

- Jókai is ezt propagálta Űstökös c. élclapjában. (Cikkbesz 4. k. 565) *A Magyar divat (Költemények 1. k. 6—7.)* és a *Kedves édes fiam, uram (Költemények 2. k. 238—39.)* versében is lelkes ösztönzője a nemzeti felbuzdulásnak. A hazafias öltözködésre céloz a *Fekete gyémántok* c. regényében. (JKK 1. k. 193.) Feltűnik a nemzeti viselet az *Enyim, tied, övé* (JKK 2. k. 50.) és az *Egy az Isten* c. regényében is. (JKK 2. k. 312., 312: 29.) Az osztrák zsarnokság elleni tiltakozásnak ez a közvetett formája jelenik meg *A fekete vér* c. kisregényében. (37.)
- Az Űstökös számos alkalommal emel szót a magyar divat terjesztése érdekében. (Pl. 1859. dec. 10. 4. k. 15. sz. 113.) A magyaros öltözködés népszerűsítésével egyidőben hatásosan gúnyolja az idegen ruházatot, első helyen a krinolint. (Pl. Nagy Tükör 1858. 185., 204.)
1878. febr. 8-i országgyűlési beszédében már kritikával szól a védeyleti mozgalomról és a magyar divatról. (Jókai Mór *Politikai beszédei*. 1. k. 264., Vö.: Gál János i. m. 144—45.)
- 28 *a feleségem vendégszerepelni volt Szegeden* — Laborfalvi Róza 1858. augusztusában szerepelt Szegeden. (VU 1858. aug. 22. 34. sz. 407.)
- 33 *J. M.* — Jókai Mór
- 238 16 *No ezt tudhatja a Fővdrosi Lapokból* — A FővL nem írhatott Laborfalvi Róza 1858-i vendégszerepléséről, mert 1864-ben jelent meg első ízben
- 240 13 *vármegyénk* — Komárom megye
- 19 *quod licet bovi, non licet Jovi* — amit szabad az ökörnek, Jupiternek nem szabad; az eredeti közmondás, amelyet Jókai megváltoztatott: Quod licet Jovi, non licet bovi (Amit szabad Jupiternek, azt nem szabad az ökörnek)
- 242 : 4 *oláh katinca* — román népviseleti, színes, hímzett, négyszegletes duplakötény, amelyet elől és hátul is viseltek
- 25 *Olyan volt . . . mint egy tizenhat éves kislány* — Erzsike éppen 30 esztendőös volt ekkor
- 33 *az ön kedvenc ételét . . . babot disznófüllel* — Hegedüszné Jókay Jolán írja le, hogy Jókait — midőn hazaérkezett Komáromba — mindig kedvenc ételével traktálta az édesanyja. (I. m. 17.; Vö.: Feszty Árpádné: *Akik elmentek*. Bp. 1923. 25., *Öreg ember, nem vén ember* 30., *A köszlőlv ember fiai* JKK 1. k. 482.) Stricker Mór nevű orvosa szerint Jókai élete utolsó napján, 1904. máj. 5-én is azt mondta, hogy tej helyett

Lap: Sor:

- „Jobb szeretnék bablevest, disznókörozzel”. (V. E.: *Aki Jókai szemét lefogta*. Újság 1925. febr. 22. 43. sz. 6.)
- 243 : 19 *Mincio* — lombardiai folyó, amely a múlt században stratégiai jelentőségű volt Ausztria és az olasz tartományok között
- 244 : 23 *Frau Rittmeisterin* — lovaskapitányé
- 245 : 22 *petit-maltre* — piperkőc, ficsúr, divatfi
23 *perkdál* — középfinom pamutszövet
29 *Tertium „is” datur* — adva van egy harmadik is; az eredeti latin közmondás szerint *Tertium non datur* (harmadik lehetőség nincs)
- 246 : 1 *don Juan* — Jókai itt Molière két darabjára céloz
- 250 : 33 *Pilsen* — söréről híres város Csehszlovákia nyugati részén
- 251 : 18 *divatszertű krinolin* — Jókai szatirikus lapja, az Ústökös 1859-ben szinte minden alkalmat megragad, hogy a krinolint gúnyolja
- 252 : 9 *chevaux legers* — könnyűlovasok, sivalzsérek
- 253 : 26 *a barátnéját felhívja csonttörésre* — A *Fekete gyémántokban* is bemutatja Jókai a fécáncsont-sarkantyú törését: „Törjük el kedvesem, melyikünk megy hamarabb férjhez”. (JKK I. k. 112.)
- 254 : 8 *Kerepesi út* — a mai Rákóczi út a VII. és VIII. kerület határán
26 *a krakkói köztársaság* — 1815-ben a bécsi kongresszus Krakkót önálló és semleges köztársasággá tette. Az 1846-i felkelés után Ausztria Galiciához csatolta és annektálta
33 *mértföld* — kb. 1600 méter
négyszög mértföld — négyzet mérföld
- 255 : 11 *Flatal hadnagy volt* — Jókai korábban alhadnagyi rangról szólt
22 *újra kitért a forradalom* — az 1846-i lengyel felkelésről van szó, amelynek Krakkó volt a központja
- 256 : 6 *osztrák örökös tartományok* — Alsó-, Felső-Ausztria, Salzburg, Stájerország, Karintia, Krajna, Trieszt, Görz és Gradiska, Isztria, Tirol, Csehország, Morvaország, Szilézia, Galícia, Bukovina és Dalmácia
12 *magyar-horvát határőrvidék* — polgárosított katonai végvidék, amelynek nagy része a magyar szent korona országainak részét képező Horvát-Szlavonországhoz tartozott
- 257 : 8 *részt vett valahol a Bánságban egy ütközetben* — Feltehetően az 1848 augusztusában kezdődő fehértemplomi és szenttamási ütközetéről van szó.

Lap: Sor:

- 28 A magyarok 1849. aug. 4-én hagytak fel Temesvár ostromával.
- 261 1 *lombardiai hadsereg* — Az Itália északi részén állomásozó császári haderő
4 *null und nichtig* — érvénytelen, semmis
29 *tizenhárom év múlva* — 1859-ben
- 262 5 Erzsike mintegy 29—30 éves volt ebben az időben.
12 *halfarkú tengeri szűzek* — szirének
15 *expektordl* — kifakad, kiönti a lelkét, feltárja titkait, kitarja a szívét
29 *Döbling* — Bécs elmeógyógyintézetéről nevezetes külső kerülete
- 263 : 20 . . . *az észnek vagy a szívnék* — Az ész és a szív ellentétéről már a fiatal Jókai is több cikkében megemlékezik. (Pl. *Észaristocratia*. Cikkbesz 1. k. 192.)
26 *Nagy háború* — az 1859-ben kezdődött olaszországi háború, amely a villafrancai fegyverszünettel ért véget
- 264 1 Jókai túloz, amikor azt állítja, hogy őrnagynak nem kellett házassági biztosítékot fizetnie. A múlt században — lényegében 1945-ig — a fele összeget kellett az őrnagynak letennie házassági biztosíték gyanánt, mint a hadnagynak. (JKK 202: 13.) A regény koncepciójába azonban Jókai elképzelése illett.
22 *Homoeopatha* — hasonszenvi gyógymóddal gyógyító orvos, aki a betegség kismértékű előidézésével óvja a betegségtől a szervezetet (*A kiskirályok* JKK 1. k. 438., *Enyim, tied, övé* JKK 2. k. 274., Cikkbesz 5. k. 612.)
23 *nux vomica* — hánytató szer
25 *thé complet* — tökéletes teázás
- 265 : 14 *estére ott voltam Szegeden* — Semmi nyoma annak, hogy Jókai ekkor felkereste volna vidéken vendégszereplő feleségét.
- 266 : 8 *solferinói csata* — az 1859. jún. végi véres ütközet, az 1859 áprilisában kitört olaszországi háború fináléja, amely kezdeti osztrák sikerek után a jól felszerelt francia csapatok és Garibaldi önkéntesei által támogatott, nagy lelkesedéssel harcoló olasz seregek győzelmével végződött.
A solferinói csatát hatalmas freskóban jeleníti meg Jókai az *Egy az Istenben*. (JKK 2. k. 322., 390—95.) Ez a csata szerepel a *Nincsen ördögben* is. (JKK 203.)
9 *Benedek* — Ludwig August von Benedek (1804—1881),

Lap: Sor:

- osztrák hadvezér, akiről Jókai 1866-ban írt *A sajtó és censura Magyarországon* c. cikkében. HhM 4. k. 79—80.)
- 10 *San-Martino* — a doberdói fennsík egyik kiemelkedése Észak-Olaszországban
Victor Emmanuel (1820—1878) — 1849-től Szardínia és Olaszország királya, Károly Albert idősebb fia
- 11 *Piemont* — Piemonte, történelmi terület Olaszország északnyugati részén Svájc és Franciaország határán. Az osztrákok elleni háborúban az olasz haderők zömét szolgáltatta.
- 267 24 *mostandba* — a provizórium idején
provizórium — a kiegyezést előkészítő, Schmerling nevéhez fűződő átmeneti állapot.
A provizóriumról részletesen ír Jókai a *Politikai divatok* (JKK 618—21.), az *Enyim, tied, övé* c. regényében (JKK 2. k. 62—63.) és *A sajtó és censura Magyarországon* c. cikkében. (HhM 4. k. 83—85.)
- 25 Jókai arra céloz, hogy ebben az időben idegen — főleg cseh és osztrák — hivatalnokok lepték el az országot.
- 26 *provisorius* — átmeneti, ideiglenes
- 268 3 *drága halott* — édesanyja, esetleg a kis Róza halálára céloz itt Jókai (VU 1861. nov. 21. Arany János Összes Műve kritikai kiadás 12. k. 54.)
magam álltam ki nehéz betegséget — 1859-ben valóban nagyon keveset írt Jókai. Ez nyilván betegségével függött össze. (Szabó László i. m. 162.)
1859. aug. 7-én írja a VU „— (Jókai Mór) mult héten rövid kirándulást tett a vizek világába, Gräfenbergbe, honnan testben lélekben felfrissülve tért vissza körünkbe”. (*Mi újság?* 32. sz. 381.)
Betegségével kapcsolatos leveleit H. Törő Györgyi közli az 1859-i cikkek tartalmazó kötetben. (Cikkbesz 5. k. 602—03.)
- 9 *ínséges esztendő jött* — a *Szerelem bolondjaiban* bemutatott inséges év
- 10 *párbajt kellett vívnom...* — 1869. januárjában Csernátony Lajos cikke miatt vívott párbajt Jókai Pulszky Ferencsel (Hon 1869. jan. 6. és jan. 9.)
- 12 *elkobzott szabadság* — Jókai az 1861-ben feloszlatott országgyűlésre céloz

Lap: Sor:

- 268 : 13 *comité* — a Nedeczky—Almássy-féle — már eleve bukásra ítélt s — 1864-ben elbukott politikai szervezkedés vezetősége. A komité orgánuma A Hon c. napilap volt, amely 1863. jan. 1-én indult meg Jókai Mór szerkesztésével.
- 14 *kínozva, üldözve. . egy gúnyoló hatalom által* — 1861 és 1863 között egymást érték a sajtóperek és a lapfoglalások. Az Ústökösnek az egyik számát már 1861-ben betiltották. (VU 1861. okt. 13. 41. sz. 488.) Bús Vitéz (Matkovich Pál) Fekete Leves c. tiszavirágéletű radikális élc lapját többször megnyirbálták a „vörös plajbászos hivatal” emberei, majd a szerkesztő becsukása után a lapot is megszüntették. A VU *Irodalom és művészet* c. rovatában jelenti, hogy a Magyar Sajtó c. politikai napilap nov. 13-i számát lefoglalták. (1861. nov. 17. 46. sz. 550.) 1862-ben Mocsáry Lajosnak a *Kiegyenlítésről* szóló röpiratát tiltotta be a sajtóhatóság. (VU 1862. szept. 21. 38. sz. 453.) Az Ország Tükre 1863. nov. 1-én közli, hogy az aulikus Kovács Lajos, az 1849-i békepárt egykori vezetője, a Független c. lap szerkesztője „sajtó vétség miatt egy havi fogságra ítéltetett”. (*Személyi hírek.* 31. sz. 371.) A Hon 1863. nov. 20-án az *Újdonságok* c. rovatában teszi közzé, hogy Vavrát, a politikai vétségekért clítelt szerkesztőt, fegyencruhába öltöztették s csalóval és tolvajjal zárták közös cellába. (226. sz. 4.) Jókai *A sajtó és censura Magyarországon* c. cikkében tárgyalja az országgyűlés bezárása utáni sajtóviszonyokat. (HhM 4. k. 76—77.)
- 20 . . . *tömlöche csukatott* — Jókai 1863-i börtönbüntetésével részletesen foglalkozik Szekeres László a *Politikai divatok* keletkezési körülményeinek vizsgálatakor. (JKK 618—23.) Fogságáról a *Negyven év visszhangja* (Jókai-jubileum 115.), *A sajtó és censura Magyarországon* (HhM 4. k. 82.), a *Jókai tágabb hazája* (HhM 5. k. 296.) és a *Zichy Nándor és A Hon* (HhM 4. k. 150.) c. cikkében emlékezik meg Jókai.
- 22 *Politikai lapot alapítottam* — A Hon 1863. jan. 1-én indult s lényegében Tisza Kálmán balközép politikáját támogató napilap volt, amelyet 1882-ig szerkesztett Jókai. (György Aladár: *A „Hon” szerkesztősége.* MSalon 1894. 761—68. *Életemből.* 2. rész 270.)
- 23 *szabadelvű párt* — 1861-i határozati pártról van szó, a Szabadelvű Párt az 1875-i fúzió után keletkezett. Jókai gyakran nevezi a reformkori liberálisokat is „szabadelvű pártiaknak”

Lap: Sor:

- 24 *regényt is kellett írnom a lapba* — Jókainak A Honban a *Politikai divatok* c. regénye jelent meg. Regényein kívül számos politikai cikket, tárcát és visszaemlékezést is írt napilapjában.
- 27 *a magyar főnemesei családok egyik legfényesebb neve* — Az itt említett cikkíró Zichy Nándor (1829—1911) gróf, nagybirtokos konzervatív-klerikális politikus volt. (*Politikai divatok* JKK 473.)
- 29 *alkotmányos elveken alapuló értekezés* — Zichy Nándor *Alapkérdéseink* c. cikke 1863. febr. 3-án jelent meg A Hon hasábjain. (30. sz. 2.) A vitát részletesen ismerteti Szekeres László a *Politikai divatok* sajtó alá rendezésekor. (JKK 501—02., Csapodi Csaba: *Zichy Nándor és Jókai irodalmi kapcsolatai*. ItK 1931. 90—92.) Jókai szerint Zichy Nándor „terjedelmes jól kidolgozott memorandumában . . . mély szakavatottsággal voltak kimutatva a politikai hibák, melyek Schmerling rendszerét Magyarországon kivihetetlené tesz, s erőszakos keresztülvitel esetén Magyarországot és Ausztriát teljesen tönkretennék. Különösen nemzetgazdasági tekintetben volt ez fényesen megvilágítva”. (*Politikai divatok* JKK 473.)
- 33 *kormányzó* — gróf Pálffy Móric (1812—1897), az aulikus arisztokrata jellegzetes alakja. 1849—50-ben Haynau szárnysegédéeként vett részt a szabadságharc leverésében és a szabadságharcosok üldözésében. Jókai a pesti Esti Lapok c. napilapjában 1849. jún. 4-én gúnyolta magatartását. (*Hivatalos rovat*. 1. sz. 1.; *Politikai divatok*. JKK 620.)
Előre megizente, hogy három hónapra becsukat. . . — Jókai a *Politikai divatok* utóhangjában arról emlékezik meg, hogy — „egy jó barátom, kinek összeköttetései voltak a helytartóságnál, azzal a jó hírrel lepett meg, hogy Pálffy Móric dühös ránk a Zichy Nándor gróf cikke miatt, s kiadta a parancsot, hogy katonai törvényszék elé kell bennünket állítani, s mindkettőnköt háromhavi börtönre elítélni”. (Schmerling alatt az volt a politikai divat, hogy a szerzőn kívül még a szerkesztőt is becsukják.)”
Takáts Sándor szerint „Zichynek e tárgyilagossága és mérsékelt hangon írt cikkét a pest-budai rendőrigazgatóság erősen kifogásolta, s a katonai parancsnokság figyelmét is felhívta reá. Ezenkívül még a helytartótanácsot is értesítette — mégpedig legutoljára — a dologról. Ebből világosan kitűnik,

Lap: Sor:

hogy Jókait rosszul értesítették barátai; mert nem Pálffy helytartó indította meg a hajszát A Hon ellen.

Woraffka rendőrtanácsos (Polizeirath) 1863. febr. 14-én írta volt a helytartótanácsnak, hogy Zichy Nándor az *Alapkérdéseink* című cikkében azt fejtegeti, hogy a magyar alkotmányjogi kérdéseket csakis a personalis unió szigorú keresztülvitelével lehet megoldani. A katonai parancsnokság csendháborítás miatt már megindította a bírói vizsgálatot." (Takáts Sándor i. m. LXXIV—LXXV.) Pálffy Móric helytartó nem akart az ügyből kifolyólag ujjat húzni a magyar arisztokráciával, melynek nagy része rokona volt Zichy Nándornak. Jókaiival nem sokat törődött, de Zichyt meg akarta menteni, s Woraffka rendőrfőnököt bízta meg a hadbírószági eljárás kivizsgálásával. (I. m. LXXVI.)

269 5 tartottam. . . egy hatalmas védőbeszédet, németül — *A Politikai divatok* utóhangjában említi Jókai, hogy „a védőbeszédet (ékes német nyelven) elő is adám a katonai törvényszék előtt, mely állt egy ezredesből, egy őrnagyból, egy századosból, egy főhadnagyból, egy alhadnagyból, egy őrmesterből egy káplárból, egy frájterből és egy közbakából". (JKK 474.)

15 kilencet. . . a nagyszabdsú védelmi beszédért — Az *Utóhangban* még azt írja Jókai, hogy „lehetetlennek hittem, hogy argumentumaim meggyőző hatást ne eszközöljenek,
,Egy esztendei tömlőc, nehéz vasban'

Annál nagyobb volt aztán a meglepetésem, mikor az auditor kihirdette az egyhangúlag hozott ítéletet.

— Mi a kakukk? — mondám én az auditornak —, hisz a helytartó csak három hónapi fogságot kért ránk kiméretni.

— Das übrige ist für die schöne Verteidigung! — mondá nevetve az auditor major." (Uo.)

20 „Mint közcsendháborítók" lettünk *bedugva a hűvösre* — Jókai szerint „a legszebb az volt az egész ítéletben, hogy nem sajtóvétségért lettünk ám elítélve; nem valami politikai büntetésért, hanem közcsendháborításért. Tehát gróf Zichy Nándor és Jókai Mór elmehetnek vele dicsekedni, hogy ifjú korukban együtt hajigáltak be ablakokat és gázlámpákat a Kerepesi úton, amiért egy esztendei börtönre lettek elítélve, s fizettek ezer forintot az összetört üvegekért." (Uo. 475.)

30 *A térparancsnok ezredes* — Haymerle

Az *Utóhangban* is azt írta Jókai, hogy Haymerle ezredes

Lap: Sor:

„nekem például megengedte, hogy a faragó szerszámaimat fölhozassam a börtönbe; ott faragtam ki a feleségem mellszobrát fából”. (*Politikai divatok* JKK 476.)

34 Ugyancsak az *Utóhangban* írja Jókai, hogy „A börtönben. . . a katonák oly emberségesen bántak velünk, elítéltekkel, ahogy csak magyar vendégszerető gazda bánhat a vendégével, szó sem volt ‚harminchárom fontos vasról, kezére lábára’.” (JKK 475.)

270 : 8 Jókaiék eredeti büntetését enyhítették. Jókait és Zichyt a pesti katonai bíróság márc. 17-én csendháborítás miatt nemességük elvesztése mellett egyévi nehéz börtönbüntetéssel sújtotta. Ez a büntetés kegyelem útján egyévi Profosse-narrest-re változtatott. (Takáts Sándor i. m. 78.) Márc 21-én A Hon, másnap pedig a Magyar Sajtó közli az ítéletet. (*Különféle.* 67. sz. 267.)

Ápr. 24-én már arról számolt be A Hon, hogy „Jókai Mór ma kezdette el fogságát, Budán a József-laktanyában. Zichy Nándornak családi körülményénél fogva megengedettett rövid időre a szabadlábon maradás.” (*Ujdonságok* 93. sz. 4. — Pesti Hírnök 1863. ápr. 24. 93. sz. — *Törvénykezési hírek* Ország Tükre 1863. máj. 1. 13. sz. 156.) A börtönbe került Jókai másik lapjának, az *Üstökösnek* a szerkesztését Dienes Lajosra bízta. (*Különféle* Magyar Sajtó 1863. ápr. 27. sz. 383.; *Vegyes hírek* Pesti Hírnök 1863. ápr. 29. sz.) A kancellár Pálffy Móric sürgetésére máj. 3-án ismét kegyelemre terjesztette fel a két elítéltet. Kérvényében ismételten óv a „meggondolatlan szigorúságtól”, mert véleménye szerint: „Ez az ítélet furcsa megjegyzésekre és a kormány ellen való támadásokra fog alkalmat adni.” (Takáts Sándor i. m. 78—79.)

A Hon máj. 19-én hírül adja: „A félhivatalos ‚General-Correspondenz’ mai száma a következő legmagasabb kegyelmi tényt közli: ‚Öfelsége gróf Zichy Nándor és Jókai, A Hon szerkesztőjének fogsága idejét félévről egy hónapra alább szállítani méltóztatott’.” (*Ujdonságok* 113. sz. 4.)

Jókai az egyhavi börtönbüntetés letöltése után pünkösd vasárnapján szabadul. A PN máj. 22-én, A Hon pedig máj. 24-én adja hírül, hogy „Jókai Mór élvezi szabadságát”.

15 1862-ben írja Jókai, hogy a börtönben „Pompásan éltünk, soha életemben több szabadságom nem volt, mint fogságom-

Lap: Sor:

- ban, egész nap látogatókat fogadtam, este kimentem vacsorálni a Sváb-hegyre, a porkolábot is elvittem magammal.” (*Politikai divatok* JKK 475.)
- 20 *kormány. . . lap szerkesztője* — a Független c. lapot szerkesztő Kovács Lajos
- 271 : 5 *Hony soít, qui mal y pense!* — szégyellje magát, aki rosszra gondol (az angol térdszalagrend jelmondata)
- 272 : 19 *olvasom a Fővárosi Lapokban, hogy önt. . . kik látogatták* — Az 1864 januárjában indult FővL nem írhatta meg, hogy 1863-ban kik látogatták Jókait a börtönben. A MSajtóban 2 közlemény jelent meg, míg írónk a börtönben volt. Ezek közül az utóbbi foglalkozik a látogatással: „(G r ó f Z i c h y N á n d o r) már megkezdte fogságát Budán a József-kaszárnyában, a családi ügyei miatt engedélyezett határidő lejárván. Mind a grófot, mind Jókait d. e. 10-től 12-ig s d. u. 4-től 6-ig lehet meglátogatni előleges engedélyezés nélkül. Egyébiránt a katonai hatóságok részéről mind két fogoly elnéző bánásmódban részesül; irni- és olvasnivalók s tiszt kísérete mellett sétálniok szabad.” (*Különféle.* 1863. máj. 18. 113. sz. 451.)
- 273 6 *Kegyéd még olyan fiatal* — Erzsike 1863-ban volt 34 éves
- 274 : 23 *Suum cuique* — Kinek-kinek a magáét (meg kell adni), Mindenkinék érdeme szerint
- 275 3 *szent Dávidné zsoltárai* — a diákok által zsoltár formában írt furcsa adomák és pajkos versezetek gyűjteménye. Néhány kézzel írt kötetét Jókai is őrizte. (*Szücs János* = HhM 5. k. 234.) *A magyar néphumorról* c. értekezésében írja Jókai, hogy „Egész könyvek irattak ily címek alatt: ‚az asszonyok csalfaságairól‘, ‚litánia az asszonyokról‘, ‚asszonyok privilégiumaik‘, ‚szent Dávidné zsoltárai‘.” (*Életemből* 1. rész 320. Cikkbesz 5. k. 645.; *A mi lengyelünk* JKK 567.)
- 6 *Oh mely boldog az oly ember életében* — a 32. zsoltár első sora Szenczi Molnár Albert fordításában
- 23 *Apostag* — község a Duna balpartján a mai Bács-Kiskun megyében a Csepel szigettől délre
- 26 *Figulus figulum odit* — A fazekas gyűlöli a másik fazekast; két dudás nem fér meg egy csárdában
- 28 *Erzsébet napja* — nov. 19.
onomastichon — névnap-i köszöntő
- 276 18 *Nabucco* — Guiseppe Verdinek (1813–1901) a Jeruzsálemet elpusztító babilóniai királyról szóló, 1842-ben bemutatott

operája, amely egycsapásra híressé tette a fiatal szerzőt. Magyarul 1847 januárjában *Nabukodonozor* címen mutatták be. A babyloni fogságba esett Izrael sanyargatásairól szóló opera szimbolikus értelmét az olasz nép azonnal megértette. A fogságban szenvedő Izrael Itáliát, a babyloni zsarnokság a Habsburg-elnymást jelképezi. (Vö.: *Nemzeti Színház Életképek* 1847. jan. 9. 2. sz. 54—56.; Cikkbesz 1. k. 618—19.)

énekli a főpap áriáját: „Aki az Urban megbízik” — Zacharias zsidó főpap áriája az első felvonás 2. jelenetében:

Hát bizzatok — Isten hatalmas szent urában,
Mert ki benne helyezi teljes hitét, bizalmát;
Az nem csalatkozik soha, kiment majd az ég ura.
El hát a zord aggodalommal, az úrba bizzatok,
Mert tőle jó a segítség, kiment majd az ég ura.

(*Nabuccodonozor*. Drámai opera 4 felv. Irta: Solera, zenéjét Verdi. Fordította: Egressy Béni, Pest 1861. 3—4.)

- 33 *besaslroz* — beszélget, tánc lépésben belépeget, belejt, fel s alá lejt, besasszézik
- 277 6 *Patikárius Ferkó* — Vadnay Károly mint kora „leggenialisabb népzeneészét” emlegeti. (*Irodalmi emlékek*. Bp. 1905. 70.)
Bunkó Ferenc — palóc vidékről származott neves cigány-muzsikus család tagja. Az 1850–60-as években — Patikárius, Kecskeméti és Rácz mellett — egyike volt Pest híres négy cigányprímásának. Csárdásokat is komponált, de főleg régi magyar hallgatók és táncnóták előadásával aratott sikert.
- 7 *Berkes Lajos* (1827—1885) — híres cigányprímás. 16 éves korától vezette zenekarát s nagy népszerűségre tett szert. Játszott a magyar királyi udvarnál s a walesi herceg meghívására is.
- Dankó Pista* (1858—1903) — a századforduló leghíresebb cigányprímása és nótaköltője. Szerepeltetése a regényben nyilván anakronizmus, mert a híres nótaszerző csak 1890-ben került a fővárosba.
- 9 *bihari kesergő* — Bihari János (1769—1827) híres cigányprímás által nagy hatással előadott Rákóczi-nóta. (HhM 5. k. 327.)
- 278 : 22 *Trattner—Károlyi Kalendárium* — Magyar Nemzeti Kalen-

Lap: Sor:

- dárium, amely 1815-től jelent meg 1863-ig Trattner és Károlyi nyomdájában Pesten. (Cikkbesz 5. k. 680.)
- 23 „*Bocsássatok meg neki, ha sokat vétkezett, mert sokat szeretett*” — Jézus szavai bűnbánó Magdolnáról: „Az ő sok bűnei megbocsátatnak neki: mert igen szeretett; akinek pedig kevés bocsátatik meg, kevésbé szeret.” (Lukács evangéliumából a VII. rész 47. verse.)
- 27 *cölibátus* — papi nőtlenség, Jókai már 1848-ban gúnyolja (JKK Cikkbesz 2. k. 240.)
- 29 *kánoni hiba* — egyházi személy vétsége az előírások, kánoni követelmények ellen (*A bardisfalvi lévita* JKK 100.)
- 30 *aranyzdíjú szent János* (347—407) — konstantinápolyi patriarcha, egyik legkiválóbban képzett szónok és szigorú erkölcsöt követelő egyházatya.
- 31 *Bergengécia* — „az a hat szlavóniai falu, melyben magyarok laknak és kálvinisták a horvát glóbuson. Derék, buzgó hívek, kik hitüket és nemzetüket annyi időn keresztül el nem hagyták”. (*A legdtus-vildg* = HhM 4. k. 135.)
- 279 : 11 *respice finem* — nézd a végét, tekintsd a dolgok végét, várd ki a végét
- 280 : 15 *dácia* — fizetés, járandóság, adomány
lukma — református papok és tanítók bor- és gabonajárandósága (*Enyim, tied, övé* JKK 1. k. 329., *Eppur si muove* JKK 1. k. 15., *A bardisfalvi lévita* JKK 211.)
- 16 *stóla* — itt: keresztelésért, esketésért vagy temetésért a papnak fizetett illeték (Följ I. 871.)
- 282 : 6 *Gyakran fél vagyonomat elvesztettem ró* — Az Egy az Isten kritikai jegyzeteiben érintjük Jókai „ekorabeli alkotmányos kiadásait”. (JKK 1. k. 290—91.)
- 16 *annyiféle divatot hord* — Ezt mutatta be Jókai az 1862-ben megkezdett *Politikai divatok* c. regényében, amely kötetben 1863-ban jelent meg, vagyis ugyanabban az évben, amikor az itt említett események játszódnak.
- 18 *Ugy hívják, hogy „Politika”* — Jókai már a *Kárpáthy Zoltán* c. regényében említi, hogy „a határvonalat” a költészet és a politika között nem ismer. (JKK 2. k. 101.; Zsigmond Ferenc: *A szabadságharc hatása Jókai tróji egyéniségére*. It 1918. 35.; *Politikai divatok* JKK 5—6., Kunfi Zsigmond: *Jókai Különlenyomat a Huszadik Századból*. Bp. 1905. 12.) Muzsnai Ágnes szerint (*Victor Hugó hatása a magyar regényirodalomra*. Pécs 1930. 27.) Jókai „legalább elméletben, tel-

Lap: Sor:

- jesen azonos állásponton van Hugoval, vagyis az irodalmat ő is a politika szolgálatába állítja, illetőleg a kettőt nem tudja egymástól elválasztani". (Vö.: Sötér István: *Romantika és realizmus*. 385—86. *Politikai divatok* JKK 561.)
- 19 *Volt egy esztendő, amikor . . . örülésig bele voltam bolondulva* — az 1869-i választások idején
- 21 *Összevesztett egy igen jó bardtommal* — Jókai 1869-ben veszett össze Csernátony Lajossal, aki ennek következtében elhagyta A Hont.
Csernátony Lajos (1823—1901) — politikus és publicista. 1848-ban Kossuth Lajos egyik titkára, a Mártius Tizenötödike c. radikális politikai napilap társszerkesztője, majd az Országos Honvédelmi Bizottmány egyik titkára. 1849 tavaszán kíméletlen hangú polémiába keveredett a békepárti napilapot szerkesztő Jókaiival. A kiegyezés után hazatért s a Jókai által szerkesztett politikai napilapnak, A Honnak, majd a Nemzetnek lett a főmunkatársa.
- 22 *Egy másik jó bardtom* — Pulszky Ferenc (1814—1897), 1848 márciusában a Miniszteri Országos Bizottság tagjaként Szemere Bertalannal és Klauzál Gáborral együtt teljhatalommal működött a rend fenntartásán. Áprilisban mint kormánybiztos tevékenykedett, majd Bécsben a „király személye körüli miniszter” államtitkára. 1848 végén Párizsban majd Londonban képviselte a magyar ügyet, bekapcsolódott az emigráció mozgalmaiba, majd 1866-ban hazatért.
- 24 *„Politika” így kívádná* — A FővL K. betűjegyző recenzense idézi a politikai vallomásra vonatkozó sorokat és hozzáfűzi: „a ki így ír a politikáról, azt bizonyára legszilajabb pártellenfele sem fogja ellenségnek tarthatni, kivált olvasva e könyv egyéb lapjait, melyek a haza és szabadság szeretetétől ragyognak”. (1889. dec. 19. 348. sz. 2583.)
- 26 *harmadik jó bardtom* — Gorove István (1819—1881) — liberális nemesi politikus. 1843-tól az MTA, 1848-ban az országgyűlés tagja. 1847-ben a Védegyelet igazgatója. 1849 áprilisában a békepárthoz csatlakozott, de részt vett a *Függetlenségi Nyilatkozat* megszövegezésében. 1861-ben tért haza és a Deák pártot támogatta. 1867-ben kereskedelemügyi, 1870-ben közlekedésügyi miniszter lett.
Jókai Gorove István miniszter ellen győzött 1869-ben a terézvárosi választókerületben.
- 283 4 *diadalszekéren vihetett magdval* — Egykorú rajz ábrázolja

- diadalszekéren az 1872-i választások után „Éljen Jókai!” feliratú zászlót vivő korteseiket. (*Jókai-Album* Bp. 1910. 65.)
- 8 *újon alapított hírlapok* — Jókai itt arra céloz, hogy 1868. jan. 12-től 1869. jún. 29-ig új lapot adtak ki Hazánk címen P. Szathmáry Károly szerkesztésében. Csernátorny Lajos 1869. márc. 1-én kivált A Hon szerkesztőségéből, és megindította az Ellenőr c. lapot. Később a Hazánk beleolvadt A Honba. Rákosi Jenő 1869. decemberében indította meg a Reformot. A szélső baloldali Böszörményi László Magyar Újságja 1867. ápr. 1-én indult meg. 1869–70-ben 18 füzetben jelent meg Milánóban Helfy Ignácnak a *Magyar Magyar* c. füzetes időszaki kiadványa, amely éles hangon bírálta a közös ügyes „osztrák–magyar” államot.
- Népkör* — politikai és kulturális felvilágosítást szolgáló társas csoportosulás. Jókai ebben az időben alelnöke volt. (*Felhívás a Népkör tagjaihoz*. Hon 1869. júl. 24., ill. júl. 27.)
- 10 *ruinál* — tönkre tesz, romlásba dönt. Érdekes, hogy Jókai visszaemlékezéseiben alig említi 1869-i politikai sikereit. Ellenben valósággal elárasztják memoárjait 1848–49-i politikai szereplésére vonatkozó emlékezései. Úgy látszik, 1874 után a kormánypárti politikára átnyergelt író a kiegyezés támadását hajlott korában nem tekintette olyan politikai magatartásnak, amelyre büszke lehetett volna.
- 13 *A nagy diadalom után csak úgy záporozott hozzám a sok üdvözlő távirat.* . . — az ünnepségekről hírt ad Jókai lapja, A Hon is. (1869. márc. 31.) Húsvéthétfőn pl. a gödöllői lovasbandérium köszönti a Stáció (ma Baross) utcai lakásán.
- 17 *a kollégium udvarán* — a kecskeméti vagy a pápai kollégiumról van szó
- 285 10 *az oltár előtt beszélt olyan nyelven, amit. . . csak az Isten ért* — A római katolikus papok a legutóbbi időkig latin nyelven celebrálták a misét és az egyházi szertartások túlnyomó részét.
- 17 *jóindulatú minden más vallás iránt* — 1861-i választási beszédében is egész életét betöltő programként hirdeti Jókai vallási toleranciáját. Legsokoldalúbban az *Egy az Istenben* ír erről.
- 286 : 5 *Albach imakönyve* — először németül jelent meg: *Ehrhebungen des Geistes zu Gott*. Ein Gebetbuch für katholische Christen. Pesth, 1844. Bei Landerer und Heckenast. A Jókai noteszeire emlékeztető szerény külsejű imakönyv magyar kiadásának pontos címe: *Szent hangok*. Imádságok. Katolikus kereszt-

Lap: Sor:

tények számára. Szerkesztette Albach I. Szaniszló Assisi Szent-Ferenc szerzetbeli áldozópap. Fordította N. G. Kassán, Wigand György könyvárusnál.

22 . . . *A katolikus asszony taldi kétségbeesésében vigasztaló szót, elesésében felemelő kezet* — Lévy Mihály kifogásolja, hogy nagy „fordulat Erzsike jellemében, hogy a ki Kvatopil Vencelt képes volt katolikus vallástól elidegenítve kálvinistává, illetőleg lutheránussá vedleszteni, az később épen a kath. vallás iránt táplált szimpátiái miatt érzékenyekedik”. (*A tengerszemű hölgy*. MSzle 1890. okt. 26. 43. sz. 517.)

Ugyanitt írja Lévy Mihály: „Gyönyörű, nagyon szép az, a mit a ref. vallás ridegségével szemben Jókai a kath. vallás lényegének és szertartásainak magasztosságáról mond; de mi az oka, hogy Erzsike a ref. vallás ridegségét csak most vette észre és akkor nem, midőn Kvatopil főhadnagyot hitelhagyásra kényszerítette? Ide illenek Göthe szavai igazán: „Mehr Licht!” [Több fényt!]” (Uo.)

A gyónás dicséretét *A bardtsfalvi lévítdban* is megtaláljuk. (JKK 121., 128.)

287 : 13 „*Felhatalmazom önt rd, hogy ha meghaltam, írjon rólam regényt*” — Jókai valóban csak Erzsike halálhíre után kezdett *A tengerszemű hölgy* megírásához.

288 10 *Önök van egy elbeszélése, amit még ldnkoromban olvastam* — Jókai itt említett fiatal kori novellája *A nyomorék naplója* című. (Először 1846-ban (JKK) a PDlap hasábjain majd.

1848-ban a *Vadon virágai* c. novelláskötetben jelent meg

11 *abban elbeszéli egy hborodott szlv, hányféle módja van az élet kioltásának* — az említett novellának mintegy a zárófejezete volt az a rész, amelyen a szomorú feljegyzések olvashatók. „Mintha sajátos gondot fordított volna arra, hogy mindazon halált adó eszközöket, mikkel az ember saját sirját megnyithatja, adatról adatra összegyűjtse!!

A legkülöncebb halálnemek voltak ide feljegyezve. Lassan ölk és röktön elaltatók, kikeresettek és egyszerűek.” (*Vadon virágai* 130.)

13 *ha a nádmézet sokáig állni hagyják, mfg az megrohad, haldlos méreggé vdlík* — Jókai *A nyomorék naplója* c. novellájában valóban számos halálajtát felsorol — közte a szíven lövést, érfelvágást, különféle mérgek alkalmazását — de a nádméz méreggé válásáról nem ír. (131—32.)

26 *Azt próbáltam, nem igaz* — Jókai regényhőse bizonygatja,

Lap: Sor:

- hogy írónk 44 évvel korábbi halálreceptjei nem váltak be. Ezzel Jókai elismeri, hogy nem is érzi szükségét az ilyen jellegű „igazmondásnak”.
- 34 *csúfondáros nótát tud . . . a bardokról* — Jókai humorának jellemzője a gúnydalok kedvelése. Gulyás József rengeteg részletet mutat be írónk életművéből, amelyek a gúnydalok favorizálására vallanak. (I. m. 137—38.)
- 289 : 3 Gulyás József is megemlíti, hogy a „barátok gúnyolása kedvenc témája a népköltészetnek”. (I. m. 137—38.)
A szerzetesek gúnyolása megtalálható a *Páter Péter* (87., 136.) és *A mi lengyelünk* (279.) c. regényben. (Gulyás József i. m. 138.)
Az én rózsám a bardt. . . — Ez a gúnydal *A mi lengyelünk* c. regényben is előfordul. (JKK 284., 589.)
- 15 *angelus* — esti hat (nyáron hét) órai harangszó
- 18 *deget* — ragacs, sűrű ragadós sár, kátrány, amelyben leragad a csizmatalp (Cikkbesz 5. k. 630—31., *A kiskirályok* JKK 1. k. 434., *A mi lengyelünk* JKK 583.)
- 31 . . . *dltalános szójárds a magyar népnél* — Jókai jóhéhány adomát írt — főleg az Üstökösben — amelyek egyházi személyeket vagy szertartásokat gúnyolnak.
- 290 3 *Mária* — célzás a bibliai szűz Máriára, Jézus szülőanyjára
- 25 *arzén* — *A nyomorék naplójában* az arzén hatásáról írja Jókai: „Lachaine Amalie grófnő hűtlen kedvese leveleit összezaggatva, azokat arsenicummal megfőzte, s ennek levét itta meg. Öt perc alatt meghalt.” (*Vadon virágai* 132.)
Titkos levél mérgezett porzójától nyeri el méltó halálát az *Egy az Istenben* Vajdár Benjamin. (JKK 2. k. 360.)
- 26 — *Az orvos azt az utasítást adta. . .* — Az *Öreg ember nem vén ember* egyik szereplője hasonlóképpen adagolt gyógyszer (arzént) használ.
- 28 *Jehova* — Jahve, Adonaj, a bibliában Izrael istene
- 292 33 *Későn volt. Már kinn volt a kapun.* — Lévy Mihály szerint „Az a misszió, melyben Erzsikét a szabadságharcban szerepelteti [Jókai], valóban nagyszerű. Egy nő, s ki kiállott szenvedéseivel a férfijellemet is erős próbára tevő. viszontagságaival hazája iránt ilyen érdemeket szerez, valóban becsülni való ritkaság. Hanem azt ismét bajos megérteni, hogy „a paradicsomi kéj” kísértései között is erényesnek megmaradt költő miért nem ragadja ki még idejekorán az iszapból ezt a sárbakerült gyöngyöt s miért áll elő csupán

Lap: Sor:

- tandácsaival ott, a hol tette lenne szükség? Ismerte őt? Ha jónak ismerte, miért nem tette élete társává akkor, midőn rá volt szorulva a jók támogatására? Ha rosznak tartotta, miért megy hozzá, bodrozott hajjal' — hódítani akarván — ebédre ő, az erényes a feleséges ember? Ez megint olyan útvesztő, a miben sokáig bandukolliatunk jobbra és balra a nélkül, hogy biztos irányra akadnánk?" (A tengerszemű hölgy. MSzle 1890. okt. 26. 43. sz. 517.)*
- 293 1 *tenger idő múlt el azóta, hogy ez történt* — Ennek és a későbbiekben a hús évnek az említése arra vall, hogy 1889-i eseményekről ír itt Jókai. Ha nem is pontosan, de minden bizonnyal a felesége 1886-i halála utáni állapotokról emlékezik meg.
- 9 *Néhány évvel ezelőt sorra látogattam a hazai nagy államfogházakat — Voltam Szamosújvárott* — Jókai 1876-ban látogatta meg a szamosújvári állami fegyházat, ahol találkozott Rózsa Sándorral is. *A lélekidomár* c. regényben Lándory Bertalan látogatta meg a szamosújvári fegyenctelep. (JKK I. k. 141.)
- 10 *Szamosújvár* — Gherla, a Kis-Szamos jobb partján épült város a múlt századi Szolnok—Doboka vármegyében. Várát 1876-ban tartományi fogházzá, majd országos fegyintézeté alakították
- Voltam . . . Illaván* — Jókai 1879-i felvidéki útján járt Illaván, amikor az *Akik kétszer halnak meg* c. regényéhez gyűjtött helyi anyagot. (*Akik kétszer halnak meg* JKK I. k. 431.)
- Illava* — Ilava, Trencsén megyei község. Várát 1856-ban országos fegyintézeté alakították át.
- 13 *Érdekes tanulmány az emberi élet éjszakájából* — A börtön nyomasztó hangulatát hasonlóképpen érzékelteti Jókai az *Akik kétszer halnak meg* c. regényében az *Illava* c. fejezetben és *A szamosújvári fegyenctelep* c. cikkében. (Igazmondó 1876. szept. 24. 39. sz. 309—12.)
- 15 *Meglátogattam Mária-Nostrát* — Jókainak erről a látogatásáról nem találtam adatot.
- Mária-Nostra* — Márianosztra. Pest megyei község Szobtól északra az Ipoly közelében. 1711-ben épült Pálos rendi kolostorát 1854-ben alakították át női fegyintézeté.
- 294 : 17 *Tavaly* — 1887-ben
- tavaly kaptam haldlárol értesítő levelet* — Sajnos, az itt említett levélre nem bukkantam rá. 1887-ben halt meg Domonkos Terézia, Erzsike egyik modellje (esetleg annak csak névrokona).

Lap: Sor:

21 *Ego te absolvo, ab omni vinculo, excommunicatione, suspensione, et interdictione, quantum possum, et tu indiges — ego te absolvo! Amen* — Én téged feloldozlak a kiközösítés és a felfüggesztés valamint a kitagadás minden bilincseiből, amennyiben rajtam áll és te szükségét érzed — én feloldozlak. Úgy legyen. E feloldozási formula előfordul *A bardtfalvi lévitd*ban is. (JKK 123.)

★

E helyen mondok köszönetet a jegyzetek apróbb adataiért a következőknek: Bánszky Pálné, Berlowitz Erzsébet, Betkovski Jenő, Budai Sándor, Hamvas László, Kiss Gábor, Kispéter András, Mályi Álmos, Molnár Béla, Murányi Beatrix, Papp Gábor, Parancs János, Rónay László, Sik Mihályné, Szabó Imre, Tarpataki Zsuzsa, Varga János, Wéberné Somogyi Ágnes.

A KÉPMELLÉKLETEKRŐL

- I. A regény első kiadásának címlapja
- II. Asztalos Etelka — A tengerszemű hölgy egyik modellje
(Jókai gyermekkori festménye)
- III. a) Knopp Imre: A tengerszemű hölgy (A Petőfi Irodalmi
Múzeum tulajdona)
b) Muraközi János: A tengerszemű hölgy (A Kecskeméti
Katona József Múzeum tulajdona)
- IV. a) A regény angol nyelvű fordításának címlapja
b) A regény német nyelvű fordításának címlapja

NÉVMUTATÓ

- Abonyi Lajos 378
 Adelong, Johann Cristoph 400
 Adorján Sándor 404, 468
 Albach, I. Szaniszló 484—85
 Almássy István 475
 Aman építész 432
 Andics Erzsébet 426
 Antunovics Boldizsár 404
 Antinous ifjú 438
 Ápor Károly 314
 Arany János 369, 375, 402, 475
 Asztalos Etelka 308—09, 313, 406
 Asztalos István 370
 Asztalos Istvánné 308—09
 Auber, Daniel François 436
 Augusta királynő 444
 Aurelianus császár 444
- Bach, Alexander 446
 Badics Ferenc 466
 Bain, Nisbet 300—01
 Bajza József 401
 Bakonyi Imre 379
 Balassa Imre 318
 Balogh István 448
 Balogh János 377
 Bánszky Pálné 488
 Bányai Júlia 316
 Barabás Miklós 373, 377
 Bárány Bertalan 455
 Bárány szélhámos 313
- Baranyay József 313, 323, 442, 454
 Baráth József 317—18
 Barta István 465
 Batsányi János 401
 Batthyány Lajos gróf 420, 459
 Békés István 399, 468
 Bellini, Vincenzo 387
 Bem József tábornok 448, 459
 Benedek, Ludwig August von 474
 Benedek Marcell 339
 Beniczky Ferenc 462
 Benke Albert 434
 Benke József 430
 Benke Judit I. Laborfalvi Róza
 Beöthy Zsolt 329, 339, 441
 Béranger, Pierre-Jean de 394—95
 Berczik Árpád 324, 329
 Bérczy Károly 392, 401
 Berkes Lajos 481
 Berlioz, Hector 381, 424
 Berlowitz Erzsébet 488
 Bernát Gáspár 404
 Bertha Sándor 424
 Berzsenyi Dániel 401
 Betkovski Jenő 488
 Bihari János 424, 481
 Birsch Pfeifer, Charlotte 452
 Birigalectis, M. 301
 Bisztray Gyula 407
 Blanc, Louis 394

Bodaj Dénesné 319
Borosnyay Károly 385
Bory István 412
Bossányiné 310
Bozzai Pál 403, 411
Böckfy Zakariás 373
Böszörményi László 484
Bródy Sándor 320
Brutus, Marcus Junius 438, 453
Budai Sándor 488
Búhalmy levelező 311
Bulyovszky Gyula 390, 421—22
Bulyovszky Gyuláné l. Szilágyi
Lilla 309
Bunkó Ferenc 481
Bús Vitéz l. Mattkovich Pál

Callier (Kahane) frónő 305
Calpe, Espasa 301
Cato, Marcus Portius 417
Cervantes 325
Cleopatra 444
Colbert, Jean Baptiste 431
Colt, Samuel 438
Corneille 414
Czakó Zsigmond 412
Cziklay Lajos 405
Czuczor Gergely 313

Csák Máté 452
Csányi Benjámín 429—30
Csányi Benjámfnné 430
Csányi László 455
Csapó Etelke 376
Csapó Ida 390
Csapodi Csaba 477
Császár Elemér 338
Csengery Antal 393
Cserey Ignác 314

Csernátony Lajos 448, 475, 483—
84
Csokonai Vitéz Mihály 375, 401
Csontos Jolán 315
Csorba Győző 429

Daguerre, Jaques 377
Damjanich János 444, 447
Dankó Pista 481
Danton, Georges 410
Deák Ferenc 449
Degré Alajos 393, 401, 422
Demeter Tibor 300
Dennery drámaíró 431
Desmoulins, Benoit Camille 410
Dienes András 459
Dienes Lajos 479
Dinaux szerző 397
Dobsz Lajos 419
Domonkos János 309—10
Domokos Jánosné 310—11
Domonkos Lídia 309—11, 419
Domonkos Sándor 310
Domonkos Terézia 309—12, 314,
315, 319, 429
Donati csillagász 469
Donizetti, Gaetano 387
Dózsa György 415
íj. Dumas, Alexandre 413
Dyonisos 462

Egressy Ákos 322, 389
Egressy Béni 322, 397, 481
Egressy Gábor 321—22, 376, 389,
400, 407, 424
Elek Oszkár 338, 427
Emmanuel, Victor 475
Emődy Dániel 393
Endrődi Sándor 320, 386
Eötvös Károly 309—12, 314—15,
318—19, 337

Erdélyi János 385
Erkel Ferenc 305
Esterházy Pál 452
Eynatten, August von 467

Fábián Gábor 395
Fábián István 439
Fáncsy Lajos 434
Fáy András 463
Fekete Sándor 378, 470
Feleki Miklós 322
Ferenc József 436, 479
Ferenczi Zoltán 300, 395
Festetich György gróf 461
Festetich Leo gróf 461
Feszty Árpádné 320, 368, 407,
413, 472
Fillinger kávéháztulajdonos 382
Forgács László 390
Földy János 318
Franchy-Verney gróf 381
Frankenburg Adolf 372, 385—86,
397, 403
Friebeisz István 454
Fülöp Zsigmond 441

Gál János 338, 472
Gaal József szerkesztő 451
Gaal József 447
Galilei, Galileo 422
Garay János 404
Garibaldi, Guiseppe 470, 474
Gáspár András 450
Gedeonfy 322
Gelich Richard 434
Ghyczy Kálmán 311, 419
Ghyczy Mátyás 411
Girardin, Émile de 395
Goethe, Johann Wolfgang 332,
485

Grutsch Ferenc 431
Gorove István 483
Gózon Antal 322
Görgey Artúr 381, 389, 444, 454,
457
Gracza György 416
Gulyás József 338, 381, 385, 414,
434, 464, 470, 486
Guyon Richárd 419, 443, 449—
51
Gyenes Mihály 445
Gyenes Pál 369
György szolgáló 407
György Aladár 476
Győru Elek 417
Gyulai Pál 333—35, 339, 341, 369
Gyurmán Adolf 425, 451, 465

Hadrianus császár 438
Halassy Ede 451
Hamary Dániel 316—17, 323,
454
Hamilton, Emma Harte 414
Hamilton, W. 414
Hamvas László 488
Harsányi Zoltán 380
Hartleben Konrád Adolf 386
Hatvany Lajos 389—90, 407,
421—22, 424, 460
Haymerle ezredes 478
Haynau, Julius Jacob báró 432,
434—35, 442, 454, 467, 477
Heckenast Gusztáv 401—02, 420,
466, 484
Hegedüs Sándorné Jókay Jolán
309, 373, 435, 456, 460, 469,
472
Hegedüs Sándor 457
Helfy Ignác 402, 484
Helmecczy Mihály 394, 398
Hentzi, Heinrich 457

- Hippokratész 443
 Hogarth, William 416
 Hollósy kisasszony huszár 316
 Hollósy Kornélia 408
 Holstein, L. 301
 Horváth Árpád 459
 Horváth Lázár l. Petrichevich
 Horváth Lázár
 Horváth Mihály 429
 Horváth őrnagy 452
 Hugo, Victor 394—95, 435, 457, 482
 Huszár Kálmán 315
- Iglódy Kálmán 341, 461
 Ignác Rózsa 313, 437
 Ihász Miklósné 441
 Irányi Dániel 427
 Irinyi János 420
 Irinyi József 391, 420
 István főherceg 383
 Ivánfy Malvina 404
 Iványi Ödön 328
- Jabláczy Ignác 318
 Jablonkay Gábor 338
 Janin, Jules 395, 403
 Jellasics, József 341, 445
 Jókai Róza 475
 Jókay Eszter l. Váli Ferencné
 Jókay Jolán l. Hegedüs Sándorné
 Jókay József 380, 405
 Jókay Józsefné 308, 312, 378, 380, 382, 436, 456
 Jókay Károly 317—18, 322, 383—84, 436, 440, 443, 449, 451, 454, 469
 Jókay Sámuel 375
 Jósika Miklós 402, 404
 II. József király 401
 József nádor 432
- Juhász Géza 448
 Julius Caesar 438, 453
- Kacziány Géza 323
 Kahane irónő 305
 Karacs Ferenc 429
 Károly Albert 475
 Károlyi Gábor 315
 Károlyi nyomdász 481—82
 Katona József 372, 422, 430
 Kazinczy Gábor 438
 Kazinczy Lajos 438, 459
 Kecskeméti cigányprímás 481
 Kelemenfy László 400
 Kerényi Frigyes 394, 401
 Kertbeny Károly 371, 460
 Keve l. Sebők Zsigmond
 Királyi Pál 394
 Kis Pál 443
 Kispéter András 488
 Kiss Bálint 376
 Kiss Ernő 427, 455
 Kiss Gábor 488
 Kiss János 452
 Klapka György 317, 322—23, 435, 450, 454—55, 461, 465
 Klauzál Gábor 483
 Kléh István 420
 Kock, Paul de 395
 Kodály Zoltán 385
 Kolmár József 403
 Komlosi Ida 431
 Kossuth Lajos 303, 319, 393, 420, 429, 433, 438, 448, 451, 458, 463, 465, 468, 470, 483
 Kotzebue 432
 Kovácsné színésznő 464
 Kovács Lajos 438, 476, 480
 Kovács Sebestyén Endre 469
 Kölcsey Ferenc 401
 Kőrösy Sándor 322, 427

- Krecsányi Ignác 452
 Kristóf György 371
 Krupp felügyelő 428
 Krücker, Oscar von 301
 Kulcsár Adorján 374
 Kunfi Zsigmond 482
 Kuthy Lajos 392
- Laborfalvi Róza 309, 312, 320,
 341, 368, 373, 377, 384, 386,
 411—13, 422, 426—27, 431—
 32, 434—35, 437, 453—54, 456,
 460—61, 464, 471—72, 474
 Laborfalvi Benke József I. Benke
 József
 XIV. Lajos király 431
 XVIII. Lajos király 451
 Lajos Fülöp király 419
 Lamartine, Alphonse de 431
 Landerer Lajos 451
 Lányi cigány 382
 László József 455
 Laufer nyomdász 467
 Lauka Gusztáv 394
 Lebstück Mária 316
 Lederer Ignác 423
 Leiningen Károly 454
 Lejtői cikkiró 412
 Lemoir drámaíró 397
 Lemoutons Emilia 404
 Lendvai Márton 320—21, 376,
 435, 437—39
 ifj. Lendvai Márton 322, 376
 Lendvai Mártonné 397, 438
 Lengyel Dénes 308, 321
 Lenkey János 450
 Léva József 402
 Léva Mihály 332—33, 367, 379,
 415, 485—86
 Lisznyay Kálmán 341, 377, 389,
 401, 462
- Liszt Ferenc 329, 381, 385
 Lonovics József 408
 Lovassy László 377
 Ludasi (Ganz) Mór 403
 Ludwig hadnagy 317
 Lukanics Ottilia 320, 463
 Lulič, Ivan 301
 Lüders tábornok 459
 Lyons, Emma 322
- Mack József 453
 Madarász László 422, 438, 465
 Maillan drámaíró 431
 Majthényi István 443
 Mályi Vilmos 488
 Marat, Jean Paul 410
 Márkus László 449
 Matin, Sarasate 381
 Martinelli építész 425
 Martinovics Ignác 417
 Mátray Gábor 313, 404
 Mednyánszky Berta 376
 Matkovich Pál 476
 Mensikov, Alexandr Danilovics
 380
 Mentovich Ferenc 402
 Mertz, Friedrich Wilhelm 441,
 443
 Mészáros Lázár 447—48, 450
 Meszlényi térparancsnok 318
 Mesztelics Berta 316
 Michelet, történész 394
 I. Miklós cár
 Mikszáth Kálmán 309, 311, 320,
 328, 338, 388, 415, 428,
 438, 464, 469
 Milanello, Theresa 381
 Miskolczy Simon János 460
 Mocsáry Lajos 476
 Módy György 448
 Molière, 472

- Molnár Béla 488
 Molnár József ügyvéd 388, 416—
 17, 427
 Molnár József nyelvész, irodalom-
 történész 311, 319, 411
 Mosenthal, Salomon Hermann
 von 453
 Muraközi János 383, 446—47
 Murányi Beatrix 488
 Muzsnai Ágnes 482
- Nádaskay Lajos 399
 Nagy Bella 374
 Nagy Dániel 317
 Nagy Ignác 379, 386
 Nagy Konstantin 454
 S. Nagy László 388
 Nagy Miklós 316, 323, 366
 Nagy Sándor 339, 367
 Naményi Lajos 406
 Napóleon, Bonaparte 412, 414,
 431
 III. Napóleon 470—71
 Nedeczky 475
 Nelson admirális 414
 Ney Ferenc 396
 Nièoce, Nichephone 377
 Nógrádi László 336—37
 Noszlopy Gáspár 403
- Nyári Mari 316
 Nyáry Lajos 316
 Nyáry Pál 422, 424, 426, 438,
 464—65
- Obernyik Károly 392, 401, 431
 Odenatus király 444
 Oláh Gábor 374
 Ole Bull, Bornemann 381
- Ollendorf, H. G. 466—67
 Orbán Balázs 371
 Oroszhegyi Józsa 446
- Pákh Albert 393, 401, 459
 Pálffy Albert 391—92, 401
 Pálffy Móric 434, 477—79
 Palóczy Tamás 317
 Pap Gábor 402
 Parancs János 488
 Paskay Gyula 389
 Patay József 448—49
 Patikárius Ferkó 481
 Patkostegéry Zámory Adolf 1.
 Zámory Adolf
 Pázmándy Dénes 417—19
 ifj. Pázmándy Dénesné 310
 Péczely József 324
 Petőfi Sándor 369, 373, 375—78,
 381—83, 386—90, 394—95,
 397—98, 401—03, 405, 407—
 12, 415, 417, 420—21, 424, 429,
 458—59, 466
 Petőfi Zoltán 381, 459
 Petrichevich Horváth Lázár 314,
 398—401
 Petrovics Elek 371
 Pheidiász 373
 Pilwax kávéháztulajdonos 382
 Pizigalli Eliz 311
 Podmaniczky Frigyes báró 391
 Pollack Mihály 432
 Pöltenberg Ernő 454
 Prém József 337
 Privorszky kávéháztulajdonos
 382
 Prottmann rendőrőrnök 465, 468
 Przeloczky, A. 301
 Pukánszkyne Kádár Jolán 409,
 464
 Pulay Mária 1. Jókay Józsefné

- Pulszky Ferenc 475, 483
 Puskin, Alexandr 392
- Rachel, Elise Félix 414
 Racine, 414
 Rácz Endre 430
 Rácz Zsuzsanna 430
 II. Rákóczi Ferenc 386
 Rákóczy János 429—31, 458
 Rákosi Jenő 484
 Rákosi Viktor 323
 Raupach, Ernst Benjamin
 Sadomo 434
 Rayée, 394
 Reményi Ede 381
 Révay Mór 338
 Robespierre, Maximilien Marie
 Izidor 410
 Roboz István 402
 Roland, madame 410
 Roland de la Platière 410
 Rónay László 488
 Rosé, Emil 304
 Rottenbiller Lipót 422
 Rozgonyi Cecília 443
 Rozgonyi István 443
 Rózsa Sándor 487
 Rózsafi (Ruzsicska) Mátyás 454
 Rudolf trónörökös 305
 Ruffy Ida 382
- Saint-Juste, Laonis-Antoine Léon
 de 410
 Salamin testvérek 467
 Samarjay Károly 403
 Sand, George 407
 Sardanapal király 407
 Schiller Károly 407
 Schlick, Franz 454, 461—62
 Schmerling, Anton 475, 477
- Schödélné 426
 Scott, Walter 431, 459
 Scribe, Eugène 436
 Sebe Alajos 430
 Sebők Zsigmond 386
 Shakespeare, William 376, 438
 Sik Mihályné 488
 Simontsics János 341, 432
 Simmunich, 452
 Slaski, Jan 300
 Solera zeneszerző 481
 Solymossy Sándor 308, 374
 Somogyi Géza 373
 Somolnok fordító 453
 Sorel Ágnes 481
 Sötér István 386, 483
 Stolp nyomdász 467
 Stregovay János 319
 Stricker Mór 472
 Sue, Eugène 394—95
 Sükei Károly 341, 390, 451
- Szabó Imre 488
 Szabó István 448
 Szabó László 380, 405, 415,
 475
 Szabóné 314
 Szalay Sándor 457
 Szapáry Gyula 462
 Szarka József 383
 Szász Károly 402
 P. Szathmáry Károly 484
 Szathmáry Vince 341
 Széchenyi István 394, 399—400,
 421
 Szekeres László 316, 386, 397,
 399, 418, 422, 433, 446
 Szemere Bertalan 476—77, 483
 Szenczi Molnár Albert 480
 Szendre báró 315
 Szendrey János 455

- Szendrey Júlia 341, 403, 407, 421,
 459
 Szentkirályi Móric 448
 Szentpéteri 464
 Szépréthy Etel 316
 Szigler testvérek 454
 Szigligeti Ede 320, 325, 386, 395,
 400, 431, 435, 451, 454, 460,
 462
 Szigligeti Edéné 387, 462
 Sziklay Lajos 405
 Szilágyi Lilla 309, 397—98, 407
 Szilágyi Sándor 317, 322, 457
 Szinéri színikritikus 400
 Szini Gyula 460
 Szinnyei Ferenc 386
 Szinnyei József 309, 311, 313—14,
 318, 379, 440, 452
 Szontágh Pál 421
 Szücs Berta 316
 Szücs János 480
 Szücs József 356
- Tábori Kornél 378
 Tábori Róbert 337
 Takáts Sándor 307, 421, 477—79
 Táncsics Mihály 422, 424—25,
 458
 Tarpataki Zsuzsa 488
 Téglésné Hajós Éva 432
 Teleki Blanka 390
 Teleki József gróf 370
 Teleki László gróf 391, 419, 429
 Telepy György 429
 Telepy Károly 341, 429
 Telepy Katalin 429
 Tenda, Beatrice di 387
 Tisza Kálmán 302—03
 Tompa Mihály 401—02, 429
 Tonelli Sándor 411, 422, 425
 Toquille, Charles 394
- Tóth Endre 402
 Tóth Kálmán 402
 Tóth Lőrinc 313
 H. Törő Györgyi 425, 461, 469—
 70, 475
 Török Gábor 469
 Török József 448
 Trattner nyomdász 481—82
 Tua, Theresa 381
 Türr István 323—24, 470
 Túrtaiosz elégiaköltő 458
- Ürmössy Lajos 436, 442, 462,
 468, 471
- Vachot Sándorné 375
 Vadnay Károly 324, 329, 389,
 391—92, 408, 411, 428, 430—
 33, 435, 465, 481
 Vahot Imre 317, 373—74, 376,
 392, 398, 401, 416, 420
 Vajda Emil 337
 Vajda János 422
 Vajda Péter 454
 Váli Ferenc 309, 384, 457
 Váli Ferencné 380, 384, 457
 Váli Mari 308, 322—23, 378, 380,
 382, 387—88, 406, 440—42,
 454—56, 469
 Váradai Béla 382, 436
 Várady Antal 382—84
 Várdai Béla 338
 Varga Balázs 460
 Varga János 435, 488
 Vas Andor I. Kelemenfy László
 Vas Gereben 407
 Vasvári Pál 341, 389—90, 411,
 420—21, 446
 Vavra lapszerkesztő 476
 Vayerné, Zibolen Ágnes 371—
 72, 406, 412, 441

- Verdi, Guiseppe 480
 Verchovszky ügyvéd 416
 Vetter Antal 447
 Viardot, Michelle 414
 Vida Károly 401
 Vignano, Salvatore 412
 Virág Benedek 401
 Vörösmarty Mihály 402, 404
- Wagner 381
 Waldapfel Eszter 432
 Weber Samu 312
 Wéberné Somogyi Ágnes 488
 ifj. Weinmüller Bálint 313
 Weinmüller Bálint 312
 Weinmüller Bálintné 312—13,
 315, 372
 Weinmüller Franciska 312—13,
 315
 Werbőczy István 341, 439
 Wesselényi Miklós 377
 Wigand György 485
- Windischgraetz, Alfred herceg
 419, 451
 Woraffka rendőrfőnök 478
- Zabolay István 455, 464
 Zámoru Adolf 314
 Zámory Adolfné 310
 Zámory György 314
 Zámory Kálmán 314
 Zenóbia királynő 444
 Zerffy Gusztáv 399—400, 412
 Zichy Nándor 376—80
 Zichy Ödön 318
 Zichy grófnő 315
 Zoltán Istvánné 316
- Zsigmond Ferenc 338, 372, 378,
 394, 482
 Zsigmondy tanár 458
 Zsindely Sándorné 441

TARTALOM

I. A tengerszem — Monsieur Galifard — Az első tűszúrás	5
II. Az én első kitüntetésem — Az első sérelem — A damenwalzer — A félelmes fenevad — A megigazított csokor — A második tűszúrás	10
III. Az én mesterségem és az én gunyhóm	22
IV. Petőfi nálunk — Tervek a jövőre — Menyasszonyrablás — Komédiázás — Az én Mencsikoffom — Divatszabadság — Titokteljes temetés	34
V. Olympi harc	45
VI. Egy furcsa párbaj — A végzetes J betű — Vagyok még Gyuricza Péter is	53
VII. Világfájdalmas állapotok — „Maradj vagy fuss”	64
VIII. Gyuricza Péter felesége	68
IX. Az a nő, aki együtt jön velem	94
X. Ahol a világnak nincsen szája	105
XI. Bálványosi Bálint és Rengetegi Tihamér	111
XII. Találkozás a „Pogányoltár”-on	119

XIII. Hogy volt tovább?	147
XIV. A démon-csáb	187
XV. Csudadolgok amiket nem mutogatnak pénzért	201
XVI. Katonadolog	222
XVII. Ne vigy minket a kísértetbe	231
XVIII. Hideg zuhany!	240
XIX. Medvési Ezsaiás	266
XX. Gyónás	282
XXI. Mária-Nostra	293
Jegyzetek	295
Rövidítések	296
Kiadások, fordítások	297
Keletkezése, forrásai	302
Szereplők	307
A regény fogadtatása	324
A regény utóélete	336
Szövegváltozatok	340
Tárgyi és nyelvi magyarázatok	366
A képmelléletekről	489
Névmutató	491

A kiadásért felel
az Akadémiai Kiadó igazgatója

✱

A szerkesztésért felelős:
SOMOGYI BÉLA

Műszaki szerkesztő:
BUDAI ANIKÓ

A kötéstervező:
KECSKEMÉTI ANNA
munkája

✱

Terjedelem: 25,2 (A/5) fv — 4 oldal melléklet
AK 1565 k 7275

72.72457 Akadémiai Nyomda, Budapest
Felelős vezető: Bernát György

